3417

A MAGYAR NYELV SZLÁV JÖVEVÉNYSZAVAI

ÍRTA

KNIEZSA ISTVÁN

II. KÖTET

(2. kiadás)

MTAK
0 00003 09818 9

AKADÉMIAI KIADÓ BUDAPEST, 1974

81.3
690329

Lektor
BÁRCZI GÉZA
HADROVICS LÁSZLÓ

Szerkesztő
HADROVICS LÁSZLÓ
MIKESY SÁNDOR

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

R
2018

MTA. AKADÉMIA KÖNYVTÁRA
Könyvtárjel: 91.60/15...32 sz.

ISBN 963 05 0413 8 I.–II. kötet
ISBN 963 05 0415 4 II. kötet

A kiadásért felelős az Akadémiai Kiadó igazgatója
Műszaki szerkesztő: Csóka Jánosné
Terjedelem: 29 A/5 ív — AK 116 k 7477
74.502 Akadémiai Nyomda, Budapest — Felelős vezető: Bernát György

A

aba 1556: OklSz.

= 1. pannus turcicus; türkisches Tuch; török posztófajta (1556-tól OklSz, 1557-től NySz, vö. Száz 40 : 207, MNy 2 : 127 is); — 2. genus panni vilis; eine Gattung groben Tuches, das zu Mänteln gebraucht wurde; aba-posztó, durva posztófajta (1784: SzD, 1801: PPBE, SI, Faludiból Kr, Tzs, CzF; Sárospatak, Szföld MTsz); — 3. pannus laneus tenuior; Flanell; flanell (1872: Csallóköz MTsz, Somogy MNy 7 : 27).

Végső forrása az arab *'abâ'* 'grobes Tuch, Mantel'; innen oszmán-török *aba* 'étoffe de laine grossiere' Barb. de Meyn. 'stout coarse native woollen cloth; a cloak or coat made of that cloth' Redh 6; a törökből: blg *abá* 'drap grossier de laine; manteau fait de ce drap'; szh *aba* 'panni crassissimi genus' (a XVII sz-tól HASz), kaj-h *aba*, *hába* 'pannus Thessaloniensis' Bell, Jambr; sz *háby* Npl 'ruha' (*hába* Nsing 'ruhadarab') Hv, Kálal, Tvrdý; le *haba*, *chaba* 'grobes weisses Tuch'; ukr *hába* 'Art weisses grobes Tuch' Žel, 'fehér török posztó' Hrinč; orosz *abá* 'grobes, weisses Tuch; Mantel aus demselben' (a Kaukázusban); — román *abá* 'Art grobes, in der Regel weisses Wollentuch, Mantel aus Aba'; vö. BEW I, 22, TürkEl I, 5, III, 1, Lokotsch 2, VREW I, 1.

A magyar szót GyarmVoc óta (Dank, Szarvas Nyr 2 : 490, Budenz NyK 6 : 300, Gombocz MNy 5 : 28, EtSz, SzófSz) szláv közvetítéssel szokás magyarázni. Erre azonban semmi szükség nincs, mert mint p o s z t ó n é v közvetlenül a törökből is származhatik. Arab eredetű nem lehet (bár lehetne, mert a középkorban az arab kereskedők nálunk nem voltak ismeretlenek; l. a *tőzsér* szót SzófSz), mert akkor valószínűleg **haba* alak volna várható. A szlovák *hába*, *háby* nyilván az ukránból való.

ádvent XV szmf SermDom, 1524-től NySz, Tzs, CzF, stb.

= adventus; Advent; karácsony előtti négyheti bőjt a katolikusoknál.

Végső forrása a latin *adventus*, amely megvan a német *Advent* és a nyugati-kereszténységű szláv *advent* szóban (kaj-h *advent* Bell;

szlov *advent;* cseh *advent;* sz *advent;* le *adwent;* f-szorb *adwent*). Melich SzlJsz I/2, 211 és EtSz I, 18 szerint a magyar szó szláv közvetítést tételez fel. Erre azonban egyetlen érv a latin szóvégi *-us* hiánya a magyarban, amit lehet másképp is magyarázni (l. e munka II. kötetét). Mindenesetre vannak szavaink, amelyekben a latin szóvégi *-us* hiányzik, holott szláv közvetítésről nem lehet szó (pl. *mód, kar* stb). Az *ádvent* szónál a szláv közvetítés ellen szól az is, hogy a szó a szlávban aránylag nagyon kései, már a praejotatio u t á n i időből származik, ami mindenesetre a XII sz utáni időre mutat.

Fludorovits LatJsz 34, SzófSz.

agár hn 1193-tól OklSz (vö. MNy 31 : 154 is); szn 1211: OklSz, 1219: VR 114, 121. §§; kn XIV szv BSzj, SchlSzj, 1508-tól NySz, Murm, GyöngyTör, SzikszF, MA, PP, PPB, SI, Tzs, CzF, stb. — Az Udvarhely megyéből közölt *ágár* MTsz nyilván sajtóhiba *àgár* helyett, vö. MNy 8 : 449.

= 1. molossus, vertagus, canis venaticus; Windhund (valamennyi fenti adatban máig); — 2. macer; mager; sovány (1886: Szföld MTsz).

Eredetére nézve két vélemény van: vagy török, vagy szláv. A törökből való magyarázatnak (Vámbéry Magyarok eredete 289, Gombocz MNy 3 : 23, BTLw 35) az a gyengéje, hogy itt csak palatális változatok mutathatók ki, amelyek nem lehetnek a magyar szó forrásai: teleut *äγär* 'Jagdhund', baraba *igär* ua., kirgiz *igär* ua., csuvas *äGär* (< ócsuvas **ägär*) 'Hund von kräftigem Körperbau' stb. A törökből a szó az ugor nyelvekbe is átkerült: hanti *aGar, akar, ekar, agar* 'Hund mit hängenden Ohren', manysi *aker, oaker* 'kleiner Haushund'.

A szlávból való származtatásnak hangtanilag nincsen akadálya; ócseh *ohar* 'molossus' Klaret, Hus, Brandl Gloss, ma 'Jagdhund, Forsthund, Stäuber, der Schafhund mit langen Ohren, Spürhund'; sz *ohar* 'Schafhund' Bern (más szótárban nincs); óle *ogarz* 1426-tól RotyP, ma *ogar* 'der Stäuber, der Jagdhund' Linde; a-szorb *hogoŕ* ua.; észerb *ogar* (egy adat a XVIII sz-ból, nem a XVI-ból, mint az EtSz Asbóthtal ellentétben állítja, MiklLex); szh *ogar* 'Art Jagdhund' Vuk, horvát *gàrõv* 'schwarzer Hund' (a XVIII sz-tól HASz); a szlov *ogar* irodalmi átvétel a csehből. A hiba azonban az, hogy a nyugati-szláv szónak (a szh szó a magyarból való, az orosz nyelvekben nincs meg) nincsen elfogadható megfejtése. HKES 252 nem foglal állást, de összeveti a finn *koira* 'vadászkutya', lett *kert* 'szimatol' és a fenti török *ägär* szavakkal. Nem ismeri az eredetét Matzenauer Cizí slová 263 sem. BSE 375 ugyan a szót a szláv *goréti* 'ég' szóból származtatja (mert hogy „az agarak zsírját égették volna"?), de ezt komolyan venni nem lehet. A déli-szláv *zagar* (blg *zagár*

zogór 'nagy vadászkutya' Gerov; szh *zàgar* 'Art Jagdhund', vö. albán *zagár, zār* ua., újgörög *ζαγάρι*, oszmán-török *zagar* 'Jagdhund, Spürhund') IvBr szerint a magyar *az agár*-ból való, a TürkEl I, 84, Miklosich Fremdw, Meyer AlbWb, Matz 92 pedig a k-latin *sagarius*-ból, amely baszk eredetű lenne. A szó eredete különben szintén nincs tisztázva, de szláv nem lehet. Magyar szó- és hangtörténeti okokból elfogadhatatlan Edelspacher NyK 10 : 341 nézete, hogy a magyar szó a déli-szláv *zagar* átvétele, itt helytelen tagolással (*a zagár* > *az agár*) keletkezett az *agár* és a magyarból terjedt volna el a nyugati-szláv nyelvekben. Az *agár* alak a magyarban túl korai ahhoz, hogy ilyen helytelen tagolásból elvont szónak tekintsük (az *acskó, ászló*-féle alakok nem régibbek a XIX sze-nél).

A magyar szó eredete tehát egyelőre bizonytalan, bár a nyugati-szlávból (a cseh vagy lengyel udvarból, vagy pedig szlovák?) való átvétel valószínű. Fordítva ugyanis (a magyarból a csehbe, lengyelbe) lehetséges ugyan, de ilyen korán valószínűtlen. — Semmiesetre sem származik azonban az oszét *igar*, avar *eger* stb. szóból, mint Munkácsi Ethn 5 : 73, ÁKE 119 állítja. E szavak különben a fenti török szóból valók.

A szlávból: GyarmVoc, Leschka, SlEl 526, MEW 220. Való színűnek tartja EtSz I, 22, vö. SzófSz.

álnok szn 1247: OklSz; kn XV szef BécsiK = NySz. — Vált.: *álnuk:* 1247-től OklSz; — *álnok:* 1466-tól NySz, SermDom, KolGl. 1, 2, GyöngyTör, Cal, MA, PP, PPB, Tzs, CzF, stb; — *álnak:* XV szef-től NySz, GyöngyTör.

= 1. falsus, perfidus, improbus, malitiosus, falsus; betrügerisch, heimtückisch, schlau, listig, falsch (valamennyi fenti adatban máig); — 2. homo improbus; der Betrüger, der Gottlose (1807: Márton).

A következő szláv szavakkal függ össze: csa-h *jal* (a glagolita emlékekben előforduló *alъ* csak írásváltozat, mert a glagolita írásban a *ja*-ra nincs jel) 'nequitia' (a XIV sz-tól, vö. HASz, MNy 2 : 306), *jala* 'nequitia, fraus' HASz, Maž 456, kaj-h *jal* 'invidia, odium' Bell, Jambr; szlov *jal* 'der Neid, der Missgunst, das Übel'; származékok: csa-h *jalьnъ* 'insidiosus' MiklLex, HASz, kaj-h *jalen, jalna, -o* 'invidus, invidiosus', *jalnik* 'simulator, deceptor, circumventor' Bell; szlov *jálen* 'neidisch, trügerisch', *jalnik* 'der Falsche, der Neider, der Betrüger, der Heuchler'. — A horvát-szlovén szó eredete nincs tisztázva. Nincs ugyanis eldöntve, vajjon a *jal* alapszó a magyar *ál*, vagy a török *al* 'List, Schlauheit, Betrug' átvétele-e. Az utóbbi esetben azonban különös volna, hogy csak a horvát-szlovénben van meg, azért valószínűbb, hogy a magyarból származik (vagy esetleg avar eredetű?). Mindenesetre aránylag régi jövevényszó,

mert az eredeti szókezdő *a-* praejotációt kapott; BEW I, 28 (szerinte az oszmán-törökből, ami kronológiailag is, geográfiailag is lehetetlen), Jagić JA 30 : 456.

A magyar szó valószínűleg egy óhorvát **alnik* (< **alьnikъ*) 'homo invidiosus; Betrüger' jelentésű f ő n é v átvétele (ez viszont *-ьnъ* melléknév- és *-ikъ* főnevesítőképzős származék az **alъ* főnévből), bár a nehézség az, hogy ez a képzős alak először 1740-ben Bellosztenecnél fordul elő, míg a magyarban már 1247-től megvan. Azért nem lehetetlen — bár véleményem szerint kevésbé valószínű —, hogy szavunk magyar képzés az *ál* szóból, amely akkor még főnév volt (vö. pl. *fegyvernek* 1222-ben már mint helynév fordul elő, tehát mint közszó nyilván még régibb). Így magyarázza már Kassai I, 146 is. — A szlávból: Budenz NyK 1 : 308, 2 : 152, Nyr 7 : 148, Asbóth Nytud 2 : 208, Melich MNy 6 : 297 (azonban itt tévesen, hogy a szó egyházi terminus technicusként jött át), EtSz I, 79, vö. SzófSz is.

alvé 1913: Baja MNy 9 : 467, 10 : 73. — Megvan *alavicska, alvicska, halvicska* alakban is uo.

= halva; törökméz.

Végeredményben az arab *halva* szóból való, mely az oszmán-törökbe is átment: 'a certain sweet dish prepared in many varietys with sesame oil, various cereals, and syrup or honey' Redh 802. A törökből: blg *chalvá* 'halva'; szh *àlva, hàlva;* román *halva, alva.*

A magyar szónál feltűnő a szóvégi *-é.* Egyébként valószínű, hogy a szerbből való. Az EtSz I, 86 „Vö."-vel és a r o m á n szóval kezdi a fenti szavak felsorolását, ami azt a látszatot kelti, mintha a románból való származást tartaná valószínűnek. Ez a szó földrajzi elterjedése miatt azonban a legkevésbé valószínű. — Az *alavicska* stb. alakok talán szláv demin-ok.

angyal 1200: HB. —Vált.: *angyel:* 1200: HB, SermDom, XVI sze NySz, Murm; — *angyol:* XIV szk KTSz = ÓMO 185; — *angyal:* XV sze SchlSzj, a XV szef-től NySz, SermDom, GyöngyTör, SzikszF, Cal, MA, PP, PPB, Tzs, CzF.

= angelus; Engel.

Végeredményben a görög *ἄγγελος*, amely részint közvetlenül, részben a latin *angelus* és német *Engel* közvetítésével valamennyi szláv nyelvbe is átkerült: óegyh. szláv *andjelъ* (a glagolita-betűs emlékekben, vö. Diels Altkirchenslav. Gramm. I, 48; a cirill-betűs emlékekben *angel,* írva általában görög módra *aggel* Savv, Supr); blg *ángel,* szh *andjeo,* kaj-h *andjel,* szlov *ángel,* ócseh *anjel* és *anděl* GebSl (az első írva *angel,* a második *andiel* alakban), sz *anjel,* le *anioł,* f-szorb *jandźeł,* a-szorb *jańzeł,* ukr *ánhel,* orosz *angel.*

A magyar szót a latin szóvégi *-us* hiánya teszi szláv gyanússá. Egyébként ugyanis a latin *angelus*-nak mindenben pontosan megfelel (vö. Fludorovits LatJszHangt 30, Melich MNy 35 : 232). A szóvégi *-us* hiánya a magyarban azonban még nem zárhatja ki egy szó közvetlen latin eredetét; vö. Fludorovits LatJsz 34 és e munka II. kötetét. Ezért tehát nem tekinthetjük kétségtelenül szláv eredetűnek. Amennyiben azonban a szlávból származnék, csak csa-h, vagy kaj-h eredetű lehetne, ahol a *dj*-s alakok régiek. Az ócseh *d*-s alakok eredete egyelőre nem világos. Az is lehet, hogy a XIV sz-ban a horvát glagolita szláv szertartáskönyvek révén terjedt el.

Ugyanez a kérdés az *arkangyal* esetében is. Első adat 1200: HB. — Vált.: *arkangyel:* 1200: HB, Murm, PeerK = NySz (írva *archangel*); — *arkangyal:* XV sze SchlSzj, TelK, JordK = EtSz, SzikszF, MA (mindenütt *ch*-val írva: *archangal, archangyal;* az első *k*-val írt alak 1708: PP, PPB, Tzs, CzF, stb.); — *arhangyal:* 1508: PeerK, DöbrK = EtSz; — *árkangyal:* mikortól? — Az *archangyal*-nak írott alakok azonban minden valószínűség szerint *k*-val olvasandók.

A görög ἀρχάγγελος, illetőleg a belőle átvett latin *archangelus*-ból való. Itt is azonban felmerült a szláv közvetítés lehetősége: óegyh. szláv *archandjel* Euch, Cloz; blg *archangel;* ukr *archanhel;* orosz *archangel;* horvát *arkandjeo* Rad 136 : 225, csa-h *arkanjel*, kaj-h *arkandjel;* szlov *arkangel;* cseh *archandel, archanjel;* sz *archandel, archanjel;* le *archanioł.* A magyar szó, amennyiben szláv eredetű, csak a horvátból származhatnék. De erre a feltevésre még annyi szükség sincs, mint az *angyal* esetében. Az olasz közvetítésnek sincs sok valószínűsége (így Kőrösi Nyr 15 : 314, Asbóth Nesk 29, Volf ÖM I, 110).

Szláv eredetű: Melich SzlJsz I/2, 35, 225, EtSz I, 97, 133, Melich MNy 35 : 232; — latin eredetű: Fludorovits LatJsz 34, LatJszHangt 30, SzófSz.

ánizs XV szv CasGl = MNy 1 : 250. — Vált.: ? *ánuzs:* XV szv Nyr 2 : 68 (itt írva *anusmok* = ánizsmag alakban, ami biztosan elírás; az adat korára vö. Zolnai Nyelveml 28); — *ánizs:* XV szv CasGl, PPl, PPBl, 1800: Márton, GyarmVoc, Tzs, CzF; — *ányizs:* 1882: Szolnok MTsz.

= Pimpinella anisum; Anis.

Az EtSz I, 99 abból, hogy a szó a régiségben mindig *s*-sel van írva (az első kétségtelen adat a *zs*-re 1811, 1816: Márton), egy eredetibb *ánis* változatra következtet. Ez azonban nincs kellően megindokolva. A CasGl korában a *zs*-t nem különböztették meg az *s*-től, a PP ugyan már jelöli, de egyáltalában nem következetesen, a latin-magyar részben pedig túlnyomó többségben nem jelöli

(vö. pl. uo. *varásló, strása, lasnak, usora* stb., stb.). Ez az adat is ezek közé az esetek közé tartozik. A későbbi források pedig egyszerűen PP-ból írták ki. — Azért tehát az EtSz okfejtése, hogy a magyar szó nem lehet szláv eredetű, mert a szláv szavak *-ž*-re végződnek (cseh *anež* GebSl, talán *anyž* is, de a középkori emlékeknél az olvasat bizonytalan, mert a *z* és *ž* jele Hus előtt egyaránt *z;* biztosan *anyz* van Velesl-nál, ma *anis, anyz* Rank, le *anyž, hanyž* 1460-tól SlStp, Linde), nem elég szilárd.

Azonban a fenti szláv szavak valóban aligha jöhetnek a magyar szó szempontjából figyelembe, mert gyógyszerek, drogok nevei között szláv eredetű nincs. Valószínű tehát, hogy vagy német, vagy esetleg olasz (*anise*, stb.) eredetű.

apacsó 1792: SzD. — Vált.: *apacsó:* 1792: SzD, 1807: Márton, 1833: Kassai I, 184, Tzs; — *apacsú:* 1792: SzD, Kr, CzF; — *apacsu:* 1838: Tzs, 1882: Győr MTsz; — ? *apattyu:* 1887: Budapest MTsz; — *apacs:* 1829: Kemenesalja, Bodrogköz Tsz, Kassai I, 184, Tzs, MTsz; — *apacsúr:* 1835: Palócság Tsz; — *apacsur:* 1878: Csongrád MTsz; — *apasúr:* 1835: Palócság Tsz.

= eine an Ende des grossen Netzes gebundene Stange; az öregháló végére kötött dorong.

Leschka és Dank szerint az *apacsó* egy sz **opačov*-ból való (< *opáčiť* 'megtapogat' igéből, vö. a tőre a *pákosztos* címszót). Azonban egyrészt az *opacsó*-nak a többi változathoz való viszonya tisztázatlan, másrészt valami **opačov* szó a sz-ban, vagy valami más szláv nyelvben egyáltalában nem mutatható ki. Azért az EtSz I, 107 ezt a magyarázatot elveti és a szót ismeretlen eredetűnek minősíti. — SlEl 533 a szlovák szót tekinti magyar eredetűnek, a magyart pedig az *apacsin* 'evező' magyar változatának tartja. Ez sem bizonyítható. — Munkácsi Ethn 4 : 204 a szláv eredet biztos jelét az *apacsur* változatban látja, amelyet ő az *apacsin* szláv származékának tart. — Mindez felette bizonytalan.

apostol XV szef BécsiK. —Vált.: *apastal:* XV szef BécsiK, MünchK, VirgK, WinklK, TihK = NySz, Cal; — *apostal:* 1514: JordK, XVI szmf BrassóiTör, 1668: NySz; Répce mell. MTsz; — *apastol:* 1618: NySz; — *apostol:* a XVI sze-től NySz, MA, PP, PPB, Tzs, CzF.

= apostolus; Apostel.

Végső forrása a görög *ἀπόστολος*, amelyből a latin *apostolus* való. A magyar szó *s*-ének tanúsága szerint csak nyugati közvetítéssel jöhetett, a görög *s* ugyanis megmaradt volna *sz*-nek, ahogy a keleti kereszténységű szlávoknál is *s:* óegyh. szláv *apostolъ* Euch, Supr, MiklLex, Srezn; blg *apostol;* szerb *apostoļ;* ukr, orosz *apóstol.* Ezzel szemben a nyugati-keresztény szlávoknál *š* van: csa-h *apoštol* Melich

SzlJsz I/2, 225, kaj-h *apoštol, apuštul;* cseh *apoštol* (ócseh *japoštol* is Klaret), ? *apostol* GebSl; sz *apoštol;* f-szorb *japoštol.* — A szláv közvetítés feltevése azonban a latin *-us* végződés hiánya ellenére sem indokolt, vö. Fludorovits LatJsz 34, SzófSz, Melich MNy 36 : 232.

Nyugati kereszténységű szlávból magyarázta Melich SzlJsz I/2, 225, EtSz I, 113; — az olaszból Volf ÖM I, 110, Kőrösi Nyr 15 : 161, Asbóth Nesk 60.

B

babajkó 1887: Balaton mell. MTsz, Sárköz Nyr 32: 431.

= junger Karpfen; növendék ponty.

Vö. blg *bobój, babój, babán* 'Perca fluviatilis; sügér' Gerov VI, Mavrov; — vö. román *babóiu* 'Perca fluviatilis; kleiner Fisch'. — Eredete, a magyar szóval való összefüggése ismeretlen.

EtSz I, 210.

babrál 1615: NySz. — Vált.: *babirkál:* 1615: NySz, SzD, Kr, Tzs; 1832: Göcsej, Szföld Tsz, Debrecen, Szolnok-Doboka, Háromszék, Szeged, Csallóköz MTsz; — *buborkál:* 1617: NySz; — *bibirkál:* 1659: NySz; Somogy, Szolnok-Doboka, Háromszék MTsz, Bakonyalja NyF 34 : 90; — *bibirkél:* 1772: NySz, SzD, Kr, Tzs, Debrecen MTsz; — *bibérkél:* 1838: Balaton mell. Tsz; — *bibergél:* 1877: Orosháza, Kassa MTsz; — *babrál:* 1786: SzD, Tzs; 1835: Palócság, Kemenesalja Tsz, CzF, stb.; — *babrász:* 1807: Márton, Tzs; Háromszék EtSz; — *bafrál:* 1876: Udvarhely MTsz; — *babernyál:* 1889: Baranya MTsz; — *babratéroz:* 1882: Szamosköz, Szatmár MTsz; — *papirkál:* 1832: Göcsej Tsz, Hetés MTsz; — *paprikál:* 1841: Nyitra vid. MTsz; — *bibirtél:* 1807: Márton 144; — *birbitél:* 1890: Szentes MTsz, Bihar MNy 4 : 43; — *birbityöl:* 1908: Tolna MNy 4 : 43; — *bibörél:* 1885: KKHalas MTsz; — *bibirász:* Bakonyalja NyF 34 : 90.

= krabben, krippeln, knaupeln, an etwas herumnesteln, herumtüfteln, sich mit Kleinigkeiten abgeben.

Sándor Sokféle XII, 12, GyarmVoc, Leschka, SlEl 8, MEW 6, Valló Tót el, Asbóth Nesk 40, Szenttamási Nyr 34 : 26 szerint a következő szláv szavakkal függ össze: cseh *babrati* 'sudeln', *b. se v čem* 'in etwas herumwühlen', *paprati v čem* 'wühlen, scharren' Rank (a régi szótárak nem ismerik); sz *babrať* 'piszkít, babrál, pepecsel, piszmog valamivel' (SlovSpisJ szerint a *babračka* 'piszmogás' már Kollárnál), *paprať, fafrať* ua. (az utóbbi 'morog' is); le *babrać* 'wühlen' (egy adat Lindénél a XVIII sz-ból, a SlStp nem ismeri), *babrać, bebrać, babłać, paprać,* stb. ua. VarsóiSz; ukr *bábraty* 'besudeln', *b. sja* 'krabbeln, wühlen' Žel, Hrinč, kárp. ukr *babraty* 'aprólékos

munkával foglalkozni' Csopey. — A szó BEW I, 37 szerint hangutánzó („Lautnachahmung").

Gombocz MNy 9 : 386, EtSz I, 215 és SzófSz azonban ezt a származtatást nem fogadja el. Rámutat a magyar szó rendkívül gazdag változataira és ebből azt következteti, hogy a magyar szó is hangutánzó és a fenti szláv szavakkal közvetlen kapcsolata nincs. Asbóth Nytud 5 : 138 azonban kiemeli, hogy itt tulajdonképpen nem hangutánzásról, hanem hangfestésről van szó, az pedig nem lehet véletlen, hogy a 'piszmogás, pepecselés' kifejezésére egy aránylag kis területen ennyire egyező alakú szót használnak. Bár Asbóthnak ebben feltétlenül igaza van, a kérdés egyelőre nem dönthető el. Szláv nyelvtörténeti szótárak hiánya miatt nem tudjuk eldönteni, milyen régiek a szláv szavak. Egyelőre az egész szócsoportra nézve a magyarra vannak a legrégebbi adataink.

Nyilván nem függ össze a szavunkkal a 'murmurare, susurrare; murmeln; morog, dörmög' jelentésű *berbitél* ige (1559-től NySz, Cal, MA, PP, PPB, Tzs, stb.; — *birbitél:* 1604: MA, PP, PPB, Tzs, stb.). Vö. EtSz I, 362.

badár 1873: MTsz.

= 1. schön; szép (1873: Csongrád, Nagykőrös, Erdőháza MTsz, Debrecen Nyr 40 : 94); — 2. mutwillig, übermutig; pajkos (1914: Mezőkövesd Nyr 43 : 139); — 3. *badáros* schneidig, fesch; nyalka (1913: Nagyszalonta Nyr 42 : 258).

Az EtSz I, 220 szerint „talán szerb *badar* alacer, lebhaft, élénk". A szh szó a szláv *bъdrъ* 'wachsam; éber' megfelelője, vö. BEW I, 105. A magyar és a szh szó jelentései kissé eltérnek, de ez könnyen megmagyarázható. — Semmiesetre sem származik szavunk a szanszkrit *bhadrá-* 'glänzend' szóból, mint Munkácsi ÁKE 148, 645 véli.

bagaria 1552: OklSz. — Vált.: *bogaria:* 1552: OklSz, XVI sz NySz I 312; — *bagaria:* 1563-tól NySz, 1586: OklSz, 1621: MA, PPP, PPB, SzD, SI, Tzs, CzF.

= 1. corium Russicum, Bulgaricum; Juchten, Art Leder; bőrfajta (XVI sz NySz, 1552: OklSz, 1792: SzD, SI, Márton 1816, Kassai I, 228, Tzs, CzF, stb.); — 2. lorum, loramentum; Riemen; szíj (1586: OklSz, 1621: MA, 1643: NySz, PP, PPB, SzD, Kr).

Kétségtelen, hogy az oszmán-török *bulgari* 'marocain, cuir de Russie' Barb. de Meyn., 'Russia leather' Redh 382 szóval függ össze. A szó más török nyelvekben is megvan (kirgiz *bulyary*, csag *bulyar*, stb.; a mongolban *bulgar* 'orosz cserzett bőr', stb. EtSz). A volgai bolgárok nevéből való, akiknek híres bőriparuk volt.

A magyar *bagari-a* egy szerb **bugarija* átvételére mutat, amely viszont az oszmán-török *bulgari* továbbképzése volna. Ilyen szó azonban sem a szerbben, sem a bolgárban nem mutatható ki. A kaj-h *bagarija* 'loramentum, lorum, corium Russicum' HASz, vend *bagarija* ua. EtSz, román *bogarie, bogorie* Cihac II, 483 a magyarból valók.

EtSz I, 222.

bálvány 1055: ÓMO 23 (de a *Bálványos* hn már 1002: *Baluuanis* PRT I, 590, 592). — Vált.: *bálvál:* 1516: JordK = NySz; — *bálvány:* (az első adat az *-ny*-re a XV szef-től BécsiK = NySz, SzikszF, stb.; de a XIII—XV sz-i *Baluanus* adatok alapján talán lehet egy *bálván* változatot is feltenni).

= 1. idolum; Götzenbild (XV szef BécsiK-től NySz, KolGl. 1, SzikszF, Cal, MA, PP, PPB, Tzs, CzF, stb.); — 2. statua; Bildsäule (az oklevelek adatai valószínűleg mind ezt a jelentést képviselik, vö. pl. 1109: ibi stat meta lapidea que *baluan* vocatur OklSz, 1267/1272: vadit ad statuam lapideam, que dicitur *Balwankew* ÁUO VIII, 174 = NySz; kn 1598, 1643: NySz, MAl, PPl, PPBl; Sopron MTsz); — 3. columna; Pfeiler, Pfosten; oszlop (ebben: csűr-, kapu-, só-bálvány: 1381-től OklSz, 1524-től NySz; Szföld, Pápa Tsz, MTsz); — 4. permagnus, ingens; ungeheuer gross; óriási nagy (1803: NySz; Tiszahát MTsz); — 5. ein Bestandteil der Ölpresse; az olajprés egy alkatrésze (1597: OklSz; Szeged MTsz); — 6—7. (különböző gerendaszerű malom- és hajóalkatrészek MTsz); — 8. Floss; tutaj (Törökbecse MTsz).

Vö. közép-blg *balъvanъ* 'stipes vel statua' („állt mint a bálvány") XIII sz MiklLex; szerb-egyh. szláv *balъvanъ* 'columna' XVI sz MiklLex; blg *balván* 'poutre, solive; gerenda'; szh *balvan* 'trape; Balken' 1649-től HASz, kaj-h *bálvan* ua. Bell; szlov *balvan* 'Balken, Klumpen, Block'; vend 'Götze' Plet; ócseh *balvan* „octoginta bancos salis seu *balvanos*" Reg. II, 1295 = GebSl, ma *balvan* 'Klumpen, Block, Götzenbild, Dummkopf' Rank (Klaret, Hus, Velesl, Wussin nem ismeri); sz *balvan* 'tömb, bálvány' Hv, SlSpisJ; le *balwan* 'ein grosses Stück, eine grosse Masse' (*b. soli* 'Salzblock', *b. lodu* 'Eisklumpen', stb. 1418: SlStp 59, 1609-től Linde), 'eine kolossalische Statue, ein Götzenbild, ein Götze' (a XIV szv-től SlStp 58, a XVI szmf-től Linde), 'ein unbehilflicher Mensch, Bauerkerl' (a XVIII sz-tól Linde); — óorosz *bolvan* 'columna, pila, stipes, idolum' (1073-tól Srezn I, 197, MiklLex); orosz *bolván* 'Holzstock für die Hütte, Götzenbild' (elav.), 'Dummkopf, Klotz' stb.; ukr *bovván* 'Klumpen, Götzenbild, Bauerklotz'; sz *bolvan* 'fajankó' Hv; csa-h, kaj-h *bolván* 'idolum' Bell, Jambr, HASz; szlov *bolvan* 'Götze, Block'. — A szó eredete és a két változatnak (*balvan* és *bolvan*) egymáshoz való viszonya

nem világos. Iljinskij IzvORJ 24/1, 115 szerint eredeti szó és végeredményben a német *Balken* szóval rokon. Ez azonban elfogadhatatlan ötlet, mert a szláv szavak hangalakjuknál fogva csak k é s e i jövevényszavak lehetnek. Korsch JA 8 : 651, IzvORJ 8/4, 2 szerint (elfogadja BEW I, 41 és SSE 26 is) egy török *balvan*-ból származik, amely a kirgiz *palvan, balvan* 'Ringer, starker Mann, Held', oszmán-török *pähhlivan*, keleti-török *palvan* szóban van meg és itt a perzsa *pähhlivan* 'Held' szóból való. De a kirgiz *balvan* változat kétes, másutt pedig *b*-s alak nincs, a török *p*-ből pedig a szlávban *b*- nem válik. Azért Melioranskij IzvORJ 7/2, 280, 10/2, 68 egy ótörök **balvan* alakból indul ki, amely az orchoni feliratok *balbal* 'Gedenkstein' szavának volna a változata (elfogadja Munkácsi Ethn 7 : 227, Melich SzJsz I/2, 227, VREW I, 101). Ennek a feltevésnek azonban szintén több gyengéje van. Mindenekelőtt az, hogy a török szó csak az orchoni feliratokban fordul elő, másutt semmi nyoma. Másrészt ez legfeljebb az orosz szónak lehet a forrása, a többieké azonban semmiesetre sem. A *balvan* alak ugyanis nem lehet a *bolvan* változata, hanem csakis aránylag kései, VIII sz utáni külön átvétel valami más nyelvből. Korábbi átvétel esetén ugyanis a déli-szláv nyelvekben, a csehben, sz-ban **blavan*, le-ben pedig **błovan* volna várható. Ilyen későn viszont a szlávok már legfeljebb külön-külön érintkeztek egy-egy török nyelvvel. Azonban a sz, kaj-h és szlov *bolvan* is csak abban az esetben lehet eredeti, ha egy ősszláv **bolъvanъ*-ból indulunk ki. Erre vö. román *bolován* 'Block'.

Mindaddig, amíg a szláv szavak eredetét nem tisztáztuk, a magyar szóról sem lehet határozott véleményt mondani. Nem lehetetlen ugyanis, hogy a magyar szó ugyanabból a forrásból származik, mint a szláv szavak, sőt az sem lehetetlen, hogy a *balvan* változatok a magyarból valók (bár ezt a korai lengyel adatok valószínűtlenné teszik).

A magyar szó 5—8. jelentései (az olajsajtó gerendaszerű alkatrésze, a bárka gerendaoldala, tutaj stb. MTsz) valószínűleg a szh *balvan* 'gerenda' átvételei.

Vö. EtSz I, 262. — Szlávból: Leschka, SlEl 13, MEW 7, Budenz NyK 6 : 301, Asbóth Nesk 44, Nyr 31 : 8, Gombocz MNy 3 : 27, NyK 36 : 470, BTLw 211, SzófSz.

baratina XVI szv és XVIII sz között Nyr 15 : 137. — Vált.: *bratina:* XVI szv és XVIII sz között Nyr 15 : 137; — *bratyina:* 1894: Palócság Nyr 23 : 42, Vác NyF 10 : 80; — *barátina:* 1799: Csokonaiból Nyr 44 : 29; — *baratina:* 1897: Békés MTsz.

= 1. *bratina* Geliebte; szerető (XVI szv és XVIII sz között Nagybánya Nyr 15 : 137); — 2. *bratyina, barátina, baratina* amica; Freundin; barátnő (1799: Nyr 44: 29, Vác NyF 10 : 80, Békés MTsz);—

3. *bratyina* Spottname der Verwandschaft; a rokonság csúfneve (1894: Palócság Nyr 23 : 42).

Hogy a szláv *brat* 'testvér' szóval (erre vö. a *barát* címszót) függ össze, az nem lehet kétséges. A kérdés csupán a hogyan? A szláv nyelvekben ugyanis valami **bratina* 'amica; Freundin' szó egyáltalában nincs, a magyarban viszont *-ina* képző ismeretlen. Az EtSz I, 286 ugyan idéz Rank szótárából egy cseh *bratina* 'Bruderschaft, Gesellschaft, Brudersweib' szót, de ez tévedés, ott ugyanis (és ugyanúgy Jungm, Kott és valamennyi szótárban) csak *bratřina* van. A sz-ból sem lehet **bratina* szót kimutatni. A szlovénben talán van egy *bratina, bratinja* 'Bruderschaft' szó, de ez kétes, mert Pletersniknél címszóban nem szerepel és forrást nem idéz rá (*bratîn ja* alatt). Mindamellett valószínű, hogy a szlovákban — ahol a *brat* a 'Bruder' szó alakja — 'Brudersweib; sógornő' jelentésben itt-ott élhet a **bratina* is, amelyből a magyar szó 3. jelentése érthető volna. A sz szótárak azonban csak a csehes *bratrina* 'sógornő' alakot közlik (Jancs, Kálal), amelyből a magyar szavak semmiesetre sem származhatnak.

Valló Tót el, Nyr 33 : 561, EtSz I, 286 szerint a fenti szavak (az 1. jelentést egyik sem ismerte) magyar változatok, az pedig sz eredetű. Asbóth Nytud 5 : 143 ezt nem fogadja el. Szerinte két külön szó: a 2. jelentésű a békési sz *bratrina* (esetleg **bratina*) 'sógornő', a 3. jelentésű pedig egy sz **bratina* 'Verwandtschaft' szó átvétele. Ez azonban a fentiek alapján (sőt magának Asbóthnak az érvelése alapján is) elfogadhatatlan, vagy legalábbis szerfelett valószínűtlen, mindenesetre sok mindent kell feltételezni. 'Verwandschaft; rokonság' jelentésű **bratrina* (még kevésbé **bratina*) a sz-ban nincs.

Talán legvalószínűbb még Mariánovics Nyr 44 : 28 véleménye, hogy a *barátina* 'amica; Freundin; barátnő' latinos magyar képzés a *domina, regina*-félék mintájára. Erre idézi Petőfitől az 'öreg asszony' jelentésű *Matuzsálemina*-t (a *safarina* azonban nem jó példa, mert ez a német *Schaffnerin* átvétele). A hiba csak az, hogy a régi nyelvben *bratina* van, éspedig olyan korban, amikor a 'Freund' már régóta barát-nak hangzott. Azaz Mariánovics csak a *barátina* alakot vette figyelembe. — Mindenesetre a *bratina* elég gyakori szó lehetett még a XIX sz-ban is, mert ebből 'fraternisieren; pajtáskodik' jelentésű ige is keletkezett: *bratináz* (Kazinczy Lev IX, 392, Jókai Rab Ráby I[1], 73, vö. Nyr 46 : 25).

Nem magyar, hanem kárp. ukrán szó (nyilván keleti-szlovák hangalakban) a *bracina*, amely Zemplén megyei canonica visitatioban fordul elő és valami egyházi jellegű egyesülést jelenthetett (1629: *bracinam* habent TörtT 1906: 75, 1639: *Bracina* habetur. Peccantes cerevisia puniunt . . . uo. 283).

barbora 1803: EtSz. — Vált.: *barbora:* 1803: EtSz, 1819: Palócság Tsz, Tzs; — *barbola:* 1803: EtSz; — *barbolya:* 1803: EtSz; — *barabora:* 1832: Kr, Tzs, Dunántúl MTsz; — *barbulya:* 1899: Nyitra vid. Nyr 28 : 495.

= Bassgeige; nagybőgő.

Vö. sz *barbora* 'Bassgeige' Bern, Jancs, Hv; morva *barbora* ua. — A szó eredete ismeretlen (az EtSz I, 287 szerint esetleg a modenai Barberi hangszergyáros nevéből való, vö. francia *orgue de Barberie* 'verkli').

barkó 1833: Kassai I, 261. — Vált.: *barkó:* 1833: Kassai I, 261, Tzs, 1838: Szföld Tsz, CzF; — *barka:* 1880: Debrecen MTsz.

= barba buccalis; Backenbart; cotelette.

SlEl 57, MEW 10, BEW I, 119 a következő szócsoporttal vetette egybe: szh *brk* 'barba labri superioris; Schnurbart'; szlov *brk* 'Barthaar, Schnurbart'; cseh *brk* 'Kiel, Schwungfeder'. — A szavak egy ősszláv *bъrkъ* fejleményei, vö. BEW I, 119, VREW I, 81 (tehát az ukr *bórky* 'Backenbart' a maga *o*-jával csak magyar jövevény lehet, BEW I, 119, Asbóth Nytud 5 : 144).

A szláv szó jelentése eltér a magyarétól. Hangtanilag pedig magyarázatlan a szóvégi *-ó* és *-a*. Magyar deminutívumok? Esetleg ki lehet indulni a szh *brkovi* Npl-ból?

Vö. EtSz I, 294.

basa 1490 : RMNy II, 5, XV szv—XVI sze GyöngyK 4, 1550-től NySz, 1567: MonIrók 6 : 29, Cal, 1685: Mon Irók 24 : 285, Tzs, CzF, stb.

= dux, praefectus Turcicus; der Pascha; egy tartomány török katonai és polgári kormányzója.

Végeredményben az oszmán-török *paša* 'a pasha, civil, military, or naval' Redh 434 átvétele, azonban kérdés, vajjon közvetlenül-e, vagy pedig a szerb nyelv közvetítésével. Az EtSz I, 303 szerint itt a török *paša* és *bašy* (erre vö. a *bulyogbasa* címszót) keveredésével volna dolgunk. Asbóth Nytud 5 : 136 szerint azonban ez nem fogadható el, mert a *basa* változat, amelynek a magyarban kellett volna szókeveredéssel keletkeznie, a szerbben a XV sz végén szintén már megvan (HASz). Szerinte a szókeveredés valóban megtörtént ugyan, de a szerbben, a magyar pedig a szerbből való átvétel. — Ezzel szemben Halasi Kun Tibor MNy 34 : 298—301 bizonyítja, hogy a *baša* már magában az oszmán-törökben is kimutatható, és így ment át a legrégebben az olaszba (*bascia*), franciába (*bacha*) és az angolba (*bashaw*) is, vö. Enzyklopedie des Islams III, 1113.

Ezek szerint a magyar szó közvetlenül a törökből is származhatik (B.).

Vö. még TürkEl I, 21, Kúnos KSz 2 : 218.

basnica 1901: Paks Nyr 30 : 545.

= der Vorderteil des Schiffes; a hajó eleje.

Nyilván egy szh **bašnica* átvétele (vö. szh *baš* 'der Vorderteil des Schiffes', ez pedig török *baš* 'fej'), de ilyen szót kimutatni nem tudunk.

EtSz I, 304.

†baznak XIV szv BSzj, SchlSzj.

= cunius; Wecke.

Szamota SchlSzj 1860 szerint a latin *cunius* németül 'Weck, Wecke'. Valószínűleg tehát a német *Wecke* megfelelőjének, a cseh *bochník* szónak átvételével van dolgunk: ócseh *bochník*, a XIV sz-tól GebSl (de Klaretnál *bochnec*); óle *bochnek* (1437-től SlStp 118; BSE 33); sz *bochník* 'cipó' (mindezek a kfn *fochenze* átvételei, ez pedig a latin *focacia*-ból való, vö. VREW I, 113 és a *pogácsa* címszót is). A mi szavunk nyilván egy írott **bahnak* félreértése, a *z* alakú *h* miatt, vö. erre MNy 15 : 100. — Elfogadhatatlan az EtSz I, 315 feltevése, hogy szavunk a *basz* 'futuere' származéka a sütemény formája alapján.

beláka 1792: SzD, 1807: Márton.

= Pfütze; tó, morotva.

SlEl 476 a *moláka* változatának tartja és a szláv *mlaka* 'Pfütze' szóból származtatja. Volt ilyen szó?

Vö. Asbóth Nesk 41, EtSz I, 346.

†belc 1521: lego vaccas vnam coloris *belch* aliam coloris varii videlicet *tarcha* et terciam *belch* OklSz, 1635: *feir belcs* Száz 40 : 208 (modern átírás!).

= albus, weiss?; flavus, blond?

Zolnai Gyula Nyr 35 : 198 szerint a szláv *bělъ* 'fehér' szóval függ össze, vö. szlov *bêlec* 'weisses Pferd, weisser Ochs'; szh *bélac*, *bijèlac* 'Schimmel'; sz *belica* stb. Bár a régi adatok olvasása bizonytalan, Zolnai magyarázata nagyon valószínű.

Vö. EtSz I, 346.

bélyeg szn ? 1263: per Petrum dictum *Biluk* OklSz; kn 1439: OklSz. — Vált.: *béleg:* XV szmf SermDom, 1584: BornPréd, KárBibl = NySz (de uo. *bélyeg* is, csak írásváltozat?); — *bélleg:* 1588, 1628: NySz; — *bélag:* 1897: Heves Nyr 26:342; — *bélyeg:* 1585: Cal, 1590-től NySz, MA, PP, PPB, Tzs, CzF; (a VirgK 113. lapja, amelyről a NySz az első *ly*-es adatot közli, kései, valószínűleg XVII szv-i írás); — *bélylyeg:* 1643: NySz, SI, Kr; — *bélyog:* hol? CzF; — *bélyag:* 1840: Heves MTsz; — *bíleg:* 1439: OklSz, SermDom; — *billeg:* Murm 449, 1568-tól NySz, SzikszF, MA, PP, PPB, Tzs; Őrség, Szeged, Csallóköz MTsz; —

billyeg: 1604: MA, PP, PPB, Kr; Erdővidék MTsz; — *bílyeg:* 1541: SylvUT II, 87, 149, 151, 155 = EtSz; — *bílig:* 1587, 1597: OklSz; — *billig:* 1884: Göcsej MTsz; — *billög:* 1516: JordK, ÉrdyK, ThewrK = NySz; — *billog:* 1889: Baranya MTsz; — *bílyog:* 1807: Márton CzF; Göcsej MTsz; — *bíjog:* 1887: Nagykunság MTsz; — *bijog:* 1878: Debrecen, Szatmár MTsz.

= signaculum, stigma, character, signum, vestigium; Merkmal, Kennzeichen.

Az eddigi magyarázatok szerint a magyar szó a honfoglalás előtti török jövevényszavak közé tartozik és egy török *bilgü, bälgü* 'Zeichen, Merkmal' átvétele (Gombocz MNy 3 : 64, BTLw 43, EtSz I, 351, SzófSz, stb.). Nem lehet azonban minden indokolás nélkül kizárni a szlávból való magyarázatot sem, hiszen ezek hangalak és jelentés szempontjából is nagyon közel állnak a magyarhoz. — Szláv adatok: közép-blg *bělěgъ* 'signum' XIII sz, *beleg* XVI sz MiklLex; szerb-egyh. szláv 1389: *beleg* MiklLex; óorosz *bělěgъ, belěgъ, bilěgъ* 'signum' (XIII—XIV sz Srezn I, 220); blg *béleg* 'signe, indice, marque; but'; szh *biljeg, bjèleg, bjèljeg, bìljega, bìlig, bjèlig* stb. 'signum' (az *e*-ző, *je*-ző, *i*-ző nyelvjárások különféle változatai, első adatok 1327-től HASz, Ver, stb.), kaj-h *bilig* 'signum' Bell (valószínűleg a csa-h-ból); szlov *belèg, bilèg* 'Kennzeichen, Merkmal'. A VI sz-i Jordanesnál előforduló *bellaginis* nyilván gót szó, mindenesetre a mi szavunkhoz semmi köze. A szó ugyanabból a forrásból való, amiből a magyart is származtatják, bár hangtanilag a kérdés egyáltalában nincs megnyugtatóan tisztázva (a szláv alakok csak egy **bělěg* alakból eredhetnek!); vö. Krek Einleitung 543, BEW I, 55, MER 27, VREW I, 72.

Mivel a magyar szónak a ragozás és továbbképzés során soha sincs hangvesztő alakja (vö. *bélyegez*, a XV szmf-től SermDom, NySz, stb., *bélyeget, bélyegek* stb. és sohasem **bélyget* stb.), amilyent pedig a török *bilgü, bälgü* alapján joggal várhatnánk, valószínűbbnek látszik a szláv *bělěgъ*-ből való átvétel. — A szlávból származtatta: Ver, SlEl 25, MEW 12, Šufflay Száz 40 : 298.

bérc 1214: OklSz. — Vált.: *bérc:* 1214 (itt írva *bercy* OklSz, az *y* lehet tővégi magánhangzó is, de lehet *cy* a *c* hang jele is; MNy 6 : 153), 1216/30-tól 1521-ig OklSz, 1583-tól NySz, SzD, PPBE, Tzs, CzF, SzamSz; — *bírc:* 1265-től 1348-ig OklSz; — *?beirc* 1297: OklSz; — *börc:* 1734: Szentgál MNy 42 : 23, 1826: Baranya Tsz, 1829: Kemenesalja Tsz, Baranya, Zala MTsz, Zala MNy 11 : 185, Veszprém Nyr 35 : 436.

= 1. *bérc, birc, beirc* clivus, jugum montis; Bergspitze (1214-től OklSz, 1583-tól NySz, SzD, PPBE, Tzs, CzF, SzamSz, stb.); — 2. *börc* Hügel, höher liegender steiniger, buschiger Ort (1734-től l. feljebb). — Lőrincze MNy 42 : 22 szerint a *bérc* és *börc* földrajzilag is, jelentésileg is különbözik egymástól: a *bérc* — legalább mint felszínformanév —

i Dunántúl kivételével mindenütt előfordul és jelentése 'hegy, lomb', míg a *börc* csak a Dunántúl van meg és jelentése 'egyenetlen, göröngyös hely'.

SlEl 62 és Simonyi Nyr 44 : 120 szerint a szláv *bьrdo -ьce* deninutiv képzős származékából való: blg *brъdce* 'kis halom' Gerov; szlov *brdce* 'kleiner Hügel'; ócseh *Brdce* hn: rupis *Bridce*, *Brdce* GebSl (hn-ekben *Brdeç* is: 1344: terram in villa *Brdecz*, 1494: *Brdecz* Profous I, 153; szerinte eredetileg *Brdce*, de analógiásan *Brdec*, mint *městce* > *městec*); vö. BEW I, 118. E magyarázat gyöngéje azonban, hogy a szláv *tьrt*-típusú szónak a magyarban nem szokott *tért* megfelelni (vö. azonban mégis a *geréb* címszót) és hogy a szláv semleges nemű *-e* szóvég a magyarban hiányzik. Vö. azonban a *beszéd, lapát, szombat* stb. címszavakat is. Amíg ezeknél a szóvég hiányát megnyugtatóan nem fejtjük meg, nincs jogunk emiatt egy szó szláv eredetét kétségbe vonni.

A szó szláv eredete tehát kétes ugyan, de semmiesetre sem olyan lehetetlenség, mint Asbóth Refl 28 és EtSz I, 363 vélik. Hogy pedig a cseh *brdce* 'kis hegy'-nek „egész más volna a jelentése" és azért a mi szavunkkal nem volna összevethető, mint Halász I. Nyr 12 : 100 állítja, az egyszerűen tévedés.

bervény XV szv CasGl = MNy 1 : 253. — Vált.: *berving:* XV szv CasGl, 1676: NySz, 1807: Márton; — *bervén:* 1838: Tzs; — *börveng:* 1595: NySz; — *börving:* 1881: Zemplén MTsz; — *berling:* 1807: MFüvészk 321; — *perving:* 1643: NySz; — *börvej:* 1578: NySz; — *börvely:* 1807: Márton; — *bervény:* 1838: Szföld Tsz; — *börvén:* 1838: Tzs; — *börvény:* 1833: Kassai I, 398.

= Vinca minor; meténg, egy növényfajta (vö. Jáv 831; talán van Clematis alpina jelentése is, vö. Jáv 367).

Leschka, SlEl 17, MEW 8, Melich MNy 6 : 118 szerint a következő szláv szavakkal függ össze: ócseh *barvienek* 'Pervinca, Clematis, Viticella', a XIII sz-ról GebSl, ma *barvínek* 'Vinca, Clematis'; sz *barvienok* 'örökzöld' Hv, Kálal; le *barwinek* 'Vinca, Clematis' (a XV sz-tól Majewski); f-szorb *barbjenk, barwjenc* 'Sinngrün', a-szorb *barweńk* ua.; ukr *barvynok* 'Vinca pervinca'; orosz *barvenók, barvinok* 'Vinca minor'; — kaj-h *bervinek* Jambr 1033. — BEW I, 44, BSE 17, PES I, 17 szerint a latin *pervinca*-ból, de a csehben népetimológiával (a *barva* 'szín' szóhoz) *b-* szókezdetű lett. A cseh szó aztán a lengyelbe, innen az ukránba és az oroszba került volna át. Ez ellen szól azonban a kaj-h *bervinek* adat, amely semmi esetre sem lehet cseh eredetű. Talán német eredetű, vö. ma *Bärwinkel*. Vö. VREW I, 55 is.

A magyar szónak a fenti szláv szavak valamelyikéből való származását hangtanilag a magyar szó *ö*-s változatai teszik kétessé,

mert *a*-ból a magyarban zárt *ë* > *ö* nem lesz. De nem lehet a latin *pervinca* átvétele sem, mint Kovács LatEl és Asbóth Nesk 53 gondolja.

Vö. EtSz I, 377.

bibasz 1808: SI. — Vált.: *bibasz:* Kr Dugonicsból, SI, Tzs, CzF; Komárom, Nógrád, Gömör MTsz; — *bibaszt:* 1829: Kemenesalja, Göcsej, Balaton mell. Tsz, Dunántúl, Vas, Csallóköz, Tata, Gömör MTsz.

= 1. stupidus, vilis, hebes SI; einfältig, unbeholfen; együgyű, ügyetlen (valamennyi fenti adatban); — 2. unverschämt, niederträchtig; pimasz (1838: Tzs; Nagykunság MTsz).

Vö. szlovén *bebast* 'tölpelhaft, dumm'; vö. *beba* 'dummer, einfältiger Mensch', *bébiti* 'dumm machen, sich albern betragen'. A szó a szláv *bъbati* 'stammeln' stb. származéka, vö. BEW I, 105, az *-ast* képzőre Vondrák SlGr I, 594. A magyar szó elterjedésére való tekintettel azonban a szlovénből való magyarázat nem kielégítő, másutt viszont a szó nem mutatható ki. — Nem valószínű a cigány *bibast* 'szerencsétlenség' szóból való magyarázat. Erre l. bővebben EtSz I, 390.

bogrács 1784: SzD. — Vált.: *bagrács:* 1862: CzF; — *bokrács:* 1882: Torontál MTsz; — *bográncs:* 1833: Kassai I, 338; Somogy, KKHalas MTsz; — *bogrács:* 1784: SzD, Kr, Tzs, CzF.

= ahenum; Kessel.

Vö. oszmán-török *bakradž* 'vase de cuivre a anse; a copper bucket' Redh 331. A szó a *baqyr* 'réz' származéka. — Az oszmán-törökből: blg *bakrač* 'chaudron, chaudrière'; szh *bàkrāč* 'Kessel'; — albán *bakrač, pakrač* TürkEl I, 18, MER 15.

A magyar szó kései felbukkanása és földrajzi elterjedése valószínűvé teszi a déli-szláv közvetítést, bár éppen az ilyen kultúrtárgyaknál a törökből való közvetlen átvétel is könnyen feltehető volna.

Budenz NyK 6 : 300, Munkácsi Ethn 4 : 183, 277, TürkEl I, 18, EtSz I, 446 (az utóbbi a szerbből), SzófSz.

bosztán 1880: MTsz. — Vált.: *bosztán:* 1880: Torontál, Bácska' MTsz?, Moldva MTsz; — *bosztány:* 1909: Zenta Nyr 38 : 376.

= 1. Gemüsegarten, Melonengarten; konyhakert, dinnyésföld (1880: Torontál, Bácska, Zenta MTsz, Nyr 38 : 376); — 2. Kürbis; tök (Moldva MTsz, Nyr 28 : 523, 30 : 286, CsángóSz).

Végeredményben perzsa *bostan* > oszmán-török *bostan* 'a kitchen garden, cucumbers or melons' Redh 400 > blg *bostán* 'jardin potager ou l'on cultive surtout des pasteques et des melons'; szh *bòstan* 'Melonengarten, Melone' Vuk; — román *bostan* 'Kürbis'

Tiktin; albán *bostán* 'Melonenfeld'; vö. BEW I, 77, TürkEl I, 30, Meyer AlbWb 42, Lokotsch 332.

A magyar szó elterjedése alapján minden valószínűség szerint a szerbből való. Vö. a *bosztandzsia* címszót is. A moldvai *bosztán* 'Kürbis; tök' a románból való.

Patrubány Nyr 11 : 88, EtSz I, 500.

brancs 1887: Nógrád MTsz.

= vinum adustum; Branntwein; pálinka.

Talán egy sz **branč* 'schlechtes Getränk' átvétele (így Valló Tót el), bár ilyen szó a sz-ból nem mutatható ki; vö. EtSz I, 533. A sz szó a német *branz, brenz* 'Branntwein' átvétele volna. Ebből származtatja Melich DLw 73 a magyar szót is, de ez földrajzi okokból valószínűtlen.

brazleta 1896: Abaúj Nyr 25 : 240.

= Armband; karkötő.

Nyilván egy sz **brazleta* átvétele, vö. cseh *brazoleta, brasoleta, brazolet* 'Armband' Rank, Váša—Trávníček; a sz szótárak azonban nem ismerik. A cseh szó a francia *bracelet* átvétele.

Valló Tót el, EtSz I, 535.

† **breviár** 1519-től NySz, GyöngyTör, Cal, Kr.

= breviarium.

Kétségtelen, hogy a latin *breviarium* átvétele, de Melich SzlJsz I/2, 235 és EtSz I, 536 szerint nem közvetlenül a latinból való, hanem valószínűleg szláv közvetítéssel (cseh *breviář*, sz *breviár*, le *brewiarz;* vö. olasz *breviaro, breviari* is). Sem Fludorovits LatJszH, sem Melich MNy 36 : 224. kk nem említi a latin jövevényszavak között.

bubolyicska 1578: NySz.

= 1. *buboliskó* bulbus; Knollen; csomó, fej (1578: Melius-Herb = NySz); — 2. *bubulicska* Chaerophyllum bulbosum; Pepperlein; baraboly (1708: PPl *cicutaria* a., PPBl, Csapó Új füves kert 45, MFüvészk 206, Márton 1807, Jáv 764); — 3. *bubulicska* Phellandrium aquaticum = Oenanthe phellandrium Lamk.; Pferdesamen; borgyökér (1775: Csapó Új füves kert 44, Magyar Könyvesház 1783. I, 350, 1801: PPBE *bösövény* a., Márton 1807); — 4. *bubulicska* Solanum tuberosum; burgonya (1842: Szatmár MTsz).

Bár a szó egész hangalakja szlávos, ilyen szó a sz-ban van is (*bobuľa* 'gumó, hagyma', Hv *bobule* 'Beere, Zwiebel an einigen Pflanzen' Loos—Pechány, *bobáľ* 'burgonya' Jancs, Hv), a szót még sem tekinthetjük biztosan szlávnak, míg a szlovák szó eredete nincs tisztázva. Esetleg a *bob* 'bab' származéka lehet *-uľa*, illetőleg *-áľ* képzőkkel, de e képzők funkcióját is közelebbről kell megvizsgálni.

Leschka, SlEl 36, Simonyi Nyr 45 : 75 szerint a szlovákból, EtSz I, 545 szerint eredete ismeretlen.

Az EtSz I, 545 ide vonja még a következő szavakat: *bóbiska* 1. Chaerophyllum bulbosum (1833: Kassai I, 252, Zemplén MTsz); — 2. Tulipa Gesneriana (1908: MNy 4 : 31); — 3. Hyacinthus; jácint (1860: Hétfalu MTsz); — *bobalyka*-saláta Chaerophyllum bulbosum (XVI szv NySz); — *bubulyka* ua. (1862: CzF); — *bubulcs* die Beere; bogyó (1833: Kassai I, 372, CzF); — *bibiricskó* Solanum tuberosum; burgonya (1889: Beszterce-Naszód MTsz). Ezeknek a fenti szóval való kapcsolata azonban nem egészen világos (a *bubujka* ugyanannak a szónak lehet *-ka* képzős származéka, amiből a *bubulicska* való).

† **bucsár(d)** 1002/1109: *βουτζιάριν* Acc ÓMO 15, 1209: pincernarie Servitutis sibi elegerunt officium . . . instituimus, ut inscriptum sibi *buchariorum* . . . exequantur officium MonStr I, 193, 1237—40: nomina *buchariorum* (de Ruozd) PRT I, 773—4, *bucardiorum* (in Thuno = Tényő) uo. 780, una mansio *buchardionibus* (Kőröshegy) uo. 784, 1252: quibusdam *buchariis* nostris . . . Milozt et duobus filiis . . . de villa Dehter . . . in armis militaribus nobis et Regno servire desiderantibus . . . gratiam fecimus. — A conditione *buchariorum* exemptos . . . ÁUO VII, 342, 1258: comes *buchariorum* reginae ÁUO XI, 445, 1280/1323: terram curriferorum, *bochariorum* nostrorum ac pincernarum de Beren (Somogy megye) ÁUO IV, 219, 1294/5: Mathias, Mathe . . . curriferi *buchariorum* de Nag Beren ÁUO V, 106.

= ? doliarius, vietor; Böttcher; kádár (így fordítja Czebe Gyula TörtÉrt 24/3, 35 a görög, Erdélyi László PRT I, 210, 213 a latin szót).

Nyilván egy szláv **bъčarъ* 'Böttcher; kádár' átvétele, amely viszont egy **bъča* 'Fass' származéka lehet (vö. orosz *bočárь* 'Böttcher'; orosz-egyh. szláv *bъčьka* 'Fass'; ukr *bóčka;* blg *bъčka;* szlov *bečka;* le *beczka* ua. szavakat, amelyek egy **bъča* deminutívumai, vö. a *bocska* címszót). Feltűnő azonban, hogy a szláv szót a magyarság szomszédságából nem tudjuk kimutatni, az orosz szó kora is ismeretlen. Czebe i. h. szerint nem lehet görög szó, mert *βουτζί* 'kád' szó ugyan van a görögben, de *βουτζάρι* nincs. Gyóni GörSzórv nem tárgyalja, tehát nyilván görög szót lát benne. A szó egy Árpádkori kondicionárius-réteget jelöl, amelynek még ispánja is volt.

Ebből az ómagyar szóból valók a *Bocsárd* hn-ek is: Alsó-Fehér, Abaúj, Csanád, Nógrád megye. Tévesen EtSz I, 427, Kniezsa Magyarok és románok I, 181 (*Burchardus* német szn-ből).

budár 1833: Kassai I, 188, 373, Palócság, Nógrád, Borsod, Kassa vid., Bereg, Veszprém MTsz, Pápa vid. NyF 17 : 31, Bakonyalja NyF 34 : 59, 31.

= cloaca, latrina; árnyékszék.

Vö. sz *budár* 'cloaca, latrina' Bern. Hv. — A szó a francia *boudoir*-ból való, de milyen úton?

EtSz I, 551 (szerinte a m szó a sz-ból, ami legalább is kétes).

bugër 1879: MTsz.

= 1. slowakischer Schnitter; szlovák arató (1879: Somogy, Fehér MTsz); — 2. Bauer; paraszt (diáknyelv; EtSz); — 3. ein Vierkreutzer-Stück; négykrajcáros (1894: Palócság, Bács MTsz); — 4. ein Taler-Stück; tallér-féle pénzdarab (1801: Sándor Sokféle VII, 129 = EtSz).

Asbóth Nyr 27 : 217 szerint a szh *búger* 'nazarénus, fajankó, négykrajcáros, koldús' jelentésű szóból való (a szó csak Brancsics—Derra Szerb-magyar szótárában van idézve, Vuk, HASz nem ismeri). A szerb szó az EtSz I, 555 szerint a francia *bougre* 'Ketzer' (< latin *bulgarus*) átvétele.

A 'fajankó'→ 'négykrajcáros' fejlődés az 'otromba nagy' jelentésen keresztül történhetett, vö. *galogány* Szinnyei Nyr 22 : 536. — A szerb szó talán a bánsági franciából vagy a németből. Viszont a magyar szó is származhatik ugyanonnan, a szerb közvetítés nélkül. Elterjedése is ellentmond a szerb közvetítésnek.

busa 1807: Márton.

= 1. bucco, bucculentus; bauschbackicht; nagy fejű (1807: Márton, SI, Tzs; 1838: Balaton mell. Tsz, CzF); — 2. dick, aufgebläht; kövér, köpcös, puffadt (1829: Kemenesalja, Somogy Tsz, Csallóköz MTsz, CzF — itt felfújt ábrázatú); — 3. mit starker Stirn, mit dicken Augenbrauen, mit düsterem Blick; erős homlokú, vastag szemöldökű, erős nézésű (Arany János Minden munkái 1883, II, 544); — 4. heimtückisch, hinterlistig; alattomos (1914: Légrád Nyr 43 : 41).

Az EtSz I, 579 szerint eredete ismeretlen. Simonyi Nyr 45 : 78 azonban összeveti a szh *bûšav* 'grossbäuchig' szóval. E szóra vö. még szlov *buška* 'die Geschwulst infolge einer Confusion'. A *buchnoti* 'anschwellen, anlaufen' származékai (erre vö. BEW I, 97, TBSW 28, VREW I, 156). A magyar szó azonban nem származhatik a *buša-v* alakból, egy **bušь*, **buša*, *-e* melléknév viszont nem mutatható ki, bár lehetséges.

Nyilván ezzel a szóval függ össze a szh *buša* 'Ochsenname; ökör neve', *bùšak* 'ein kleiner fester Ochs', *bùša* 'eine kleine feste Kuh' HASz; szlov *búša*, *búšina* 'eine Art kleiner Kühe'.

Ebből a szh szóból származik a magyar †*busa* 'Ochsenname; ökör neve' (1686, 1707, 1708, 1711: Debrecen OklSz, 1763: IrodKözl I, 162); vö. EtSz I, 579.

Valószínűleg a 'farsangi álarcos' jelentésű *busó, búsó, busu* (Ernyei NéprÉrt 8 : 140, Nyr 36 : 141) is idetartozik. Simonyi Nyr 45 : 78 idézi Spicer szótárából a horvát *buš* 'farsangi bohóc', *buše* 'farsangi játék' szavakat. Más forrásban nem találhatók.

C

cakor 1876: Dráva mell., Baranya MTsz.

= Mus rattus; patkány.

Az EtSz I, 609 összeveti a szh *štàhor*, kaj-h *štàkor* Bell szóval. Jambr-nál 'sorex' címszó alatt *sztakor* szerepel, amiből az EtSz arra következtet, hogy a kaj-h-ban volt egy *stakor* változat is.

Kétes. A magyar szónak megfelelő **stakor* kétségtelenül nem mutatható ki (Jambr-nál ugyan a 'sorex' címszó alatt *Sztakor* van, de a melléknév itt is *stakorszki*, tehát *š*-sel!!), a sto-ban viszont *stahor* az alak.

cámoly-fű 1578: MelHerb = NySz (az EtSz-ban közölt többi adat a XIX sze-ig Melius adatának az ismétlése, vö. EtSz).

= Aquilegia; Ackelei; harangláb (vö. Jáv 356 is).

Az EtSz I, 610 szerint eredete ismeretlen. Mariánovics Nyr 45 : 258 szerint azonban, mivel a növény magyarul is harangvirág (a porzója kilóg a szirmok közül, mint a harang nyelve), azért nem lehet más, mint a szlovén *cámelj* 'der Glockenschwengel; a harang nyelve' szó átvétele. — Ilyen növénynév azonban sem a szlovénben, sem másutt nem mutatható ki.

cejte 1646/1727: OklSz. — Vált.: *cojta:* 1646/1727: OklSz; — *cejte:* 1836: Kassai V, 249, Szolnok MTsz; — *ceto, cette:* 1826: Baranya Tsz.

= 1. ein Strick von Bandweiden um Wassermühlen anzubinden; vizi malmot tartó gúzskötél (a fenti adatok); — 2. Landungssteg für Flösse; öt-hat darab összetákolt tölgyfaszál a lábók kikötésére (1897: Bereg Nyr 26 : 476).

Gombocz MNy 9 : 335 szerint a szlov *cuhta* 'geflochtener Reif für die Weinpresse, Pressflechte' átvétele; vö. cseh *cuchta* 'Ziehband, die Zucht, Beschläge an der Deichsel oder am Pflug' Jungm. E szavak a német *Zucht*-ból valók.

Hangtanilag az egyeztetés megfelelő, de jelentéstanilag a két szó nem egyezik. Földrajzilag is nehézségek vannak. Hogy kerül egy szlovén szó Szolnokra és Beregbe?

Vö. EtSz I, 629.

cicvara 1872: MTsz. — Vált.: *cicvara:* 1872: Szeged MTsz, Zenta Nyr 28 : 376; — *csicsvara:* 1893: Bánság MTsz; — *citvara:* 1913: Bács MNy IX, 380, 741.

= Art Rührei; liszttel készített tojásrántotta.

Szh *cicvara* 'placentae genus ex lacticiniis confectum' HASz. — Eredete ismeretlen.

EtSz I, 662. — A szh eredet a szó ismeretlen eredete ellenére is valószínű.

ciha 1752: Hódmezővásárhely IrodKözl I, 162, 1803: Márton, Kr, 1839: Balaton mell., 1841: Göcsej, Veszprém, Somogy, Csallóköz, Heves, Bihar MTsz; — *cíha:* 1885: KKHalas MTsz. — CzF szerint dunántúli szó.

= Bettüberzug, Überzug über das Deckbett, um die Kopfkissen; vánkoshéj, párnatok, dunhahéj.

Az EtSz I, 673 szerint valószínűbb a cseh *cejcha, cícha* 'Bettziche' (a XV sz-tól GebSl, Velesl, Wussin, Jungm), sz *cicha* 'vánkoshéj' Jancs, Bern szóból való eredete, mint közvetlenül a kfn *ziecheből*, mint ahogy Horger MNy 11 : 122 gondolja (a *cih-a* szerinte a *párna-cih-a* összetételből, az EtSz szerint ez nem valószínű, mert az egyszerű alak régibb, mint az összetételek?!).

A dunántúli-tiszántúli szónak a szlovákból való származása nem valószínű. A német jövevényszavaknak ahhoz a csoportjához tartozik, mint a *cérna, gléda, példa*, stb., amelyekben a szóvégi *-a* egy mormolt német tővégi vokális hanghelyettesítése.

condra szn 1425: MNy 10 : 40; kn XVI szk NySz. — Vált.: *cundora:* XVI szk NySz, a Lugossy-kódexből CzF; — *cundra:* 1425: MNy 10 : 40, 1790: GvadFN = NySz, CzF; Kassa, Szföld MTsz; — *condora:* 1621: MA, 1626-tól NySz, PP, SI, Tzs, GyarmVoc, CzF; Szföld MTsz; — *condra:* 1645: NySz, SzD, SI, Tzs, 1838: Tsz, Gömör MTsz; — *codora:* 1708: PP, PPB, SzD, 1838: Szföld Tsz, MTsz; — *candra:* 1838: Tzs, Balaton mell. Tsz, Zala, Szfvár, Csallóköz, Szföld MTsz.

= 1. eine Art grobes Tuch; darócszövet (*codora, condra:* 1873: Szföld MTsz); — 2. saga, laena; grobes Tuchkleid; darócszűr, zeke (*codora, condra, condora, cundra, candra:* 1708: PP, PPB, SzD, CzF; Szföld MTsz); — 3. lacinia, sacconia; der Lappen, die Lumpen, der Fetzen; ringy-rongy ruha (*condora, condra:* 1621: MA, 1626-tól NySz, PP, PPB, SI, Tzs; 1839: Balaton mell. MTsz, CzF, Gömör MTsz); — 4. zerlumpter Kerl (1838: Tzs); — 5. meretrix; Buhlerin, Dirne, zerlumpte Hure (*condora, cundra, cundra, candra:* 1838: Tzs, 1838: Balaton mell., Pápa Tsz, Szfvár, Baranya, Palócság, Kassa MTsz); — 6. remissus; unordentlich; rendetlen (*candra, condra:* 1874: Gyöngyös, Palócság, Nagykunság MTsz); — 7. schuftig,

schnöde; aljas (*condora:* 1838: Tzs); — 8. übermütiges Mädchen; pajkos kislány (*candra:* 1888: Zala, Csallóköz MTsz). — Szárm.: *condrás, condorás:* gausapatus, laciniosus; lumpig, zerrissen; rongyos (1510-től NySz, MA, PP, PPB, Tzs, stb.); — *condorodik* lacerari, discerpari; zerlumpt werden (1516: NySz, Kr, 1838: Tzs, CzF); — *condorlik, condollik* ua. (1575-től NySz, GyarmVoc, SI, Tzs, stb.). Vö. a *condor* lacer, pannosus; lumpig, zerrissen; rongyos melléknevet is (1784: SzD, SI, 1838: Tzs).

Vö. kaj-h *candra* 'linamentum, panniculus; Fetzen' 1670: Habd, Bell, *candrav* Habd, Bell, *cundrav, cundar* 'lacer; zerlumpt' Bell, Jambr, HASz; szlov *candra, cundra*' Fetzen, Lappen, zerlumptes Weib', *cándrati, cundráti* 'zerreissen, fetzen', *cándrav, cundrav* 'fetzig, lappig', *cánder* 'Fetzen'; sz *cundra* 'rongy, cafat, lompos nőszemély, ribanc', *cundry* 'rongyos ruha' Hv, Bern (a cseh *cundra* a sz-ból, a régi források nem ismerik); le *cądra* 'Hure' JA 28 : 510; ukr *cundre, cundry* Npl 'Lumpen, Fetzen'.

Sándor Sokféle XII, 158, GyarmVoc, Dank, SlEl 81, Mariánovics Nyr 43 : 15 szerint a magyar szó volna a szlávból, míg az EtSz I, 752—3, mivel a *condorlik* ige a *condra*-ból nem keletkezhetett, a *condra, condora* stb. alakokat a *condorlik* igei névszójának tekinti, magát az igét hangutánzónak tartja és a fenti szláv szavakat a magyarból származtatja (Štrekelj JA 28 : 510 szintén). Simonyi Nyr 45 : 297 azt veti ellene, hogy a magyarban a *condor* melléknévből kell kiindulni, amelyből az ige is, a főnév is megmagyarázható, a melléknév viszont a szlovénből származnék.

Mindezekből a vélekedésekből egy a kétségtelen: a szó hangutánzó, helyesebben hangfestő eredetű. Éppen ezért nehéz a kérdés eldöntése, hogy melyik nyelv az átadó és melyik az átvevő. Mindenesetre bizonyos, hogy a szó a szláv nyelvekben nem lehet igen régi (nem lehetne akkor benne *cu-n-dra, ca-n-dra,* mert a nazális eltűnt volna), de a magyar a maga *c*-jével sem lehet ősi. A kérdést — a többi hasonló hangfestő szavakkal együtt — külön kellene megvizsgálni. Ezekkel a kérdésekkel eddig a legalaposabban a cseh germanista J. Janko foglalkozott a Časopis pro moderní filologii hasábjain, fogyatékossága azonban, hogy a történeti szempont nála teljesen elsikkad (vö. a sz *cundra*-ról uo. 25 : 137).

Cs

csákány szn 1373: Lucas dictus *Chakan* OklSz (az OklSz-ban idevont és a Kovács Indexben található többi hasonló szn idetartozása kétes, mert a szláv *čakati* 'vár' ige Part. praet. pass.-a is lehet, vö. EtSz I, 806); kn XIV szv BSzj. — Vált.: *csákán:* 1373: OklSz, XIV

szv BSzj, 1402: OklSz, SchlSzj, SermDom, GyöngyTör, 1565: NySz; Eszék MTsz; — *csákány:* 1514-től NySz, 1801: PPBE, SI, Tzs, CzF; — *csokán:* 1873: Hétfalu, Moldva MTsz, Nyr 31 : 83, CsángóSz.

= 1. rallum, sarculum; Reuthaue, Spitzhacke; csákány mint szerszám (XIV szv BSzj, SchlSzj, 1510-től NySz, GyöngyTör, 1912: KelB, stb., mai jelentés); — 2. clava mallearis; Streithammer, Stockhammer, Spitzhammer; buzogány, fokos (1402: cum malleys ferreis vulgo *chakan* dictis OklSz, SermDom, 1617-től NySz, 1801: PPBE, 1807: Márton, SI, 1838: Tzs, CzF; Dráva mell., Eszék MTsz; — 3. tibia; der Tschakan, ein Blasinstrument; egy fúvós hangszer (1857: Ballagi Mór Magyar-német szótár, CzF); — 4. dens incisor; Schneidezahn; metszőfog (1881: Moldva MTsz).

Eredetéről két vélemény van: 1. török és 2. szláv.

1. Vö. csag *čakan* 'balta' Šejk Sulejman; kazak *čakan, šakan* 'eine mit langem Stiele versehene Hacke, die als Waffe gebraucht wird' NyK 51 : 108; kelet-turkesztáni *čaqan* 'Streitaxt' Le Coq Southern Tibet 9 : 97, vö. MNy 24 : 210. — A szó Vámbéry Magyarok eredete 395 szerint a török *čaq-* 'mit einem kurzen Schlage schlagen' igének *-an* képzős származéka (vö. erre Zajączkowski Sufiksy 76), tehát tulajdonképpen 'Schläger; verő'.

2. Vö. orosz-egyh. szláv *čekan* 'lapicidae instrumentum; kőfaragó szerszám' (egy adat a XI sz-ból MiklLex, Srezn); blg *čekán* 'Hammer' BEW I, 134, 'husángnak való ág' Gerov; szh *čakanac* 'malleus' (a XIX sz-ból HASz), kaj-h *čakan* 'saculus' Habd, Bell; szlov *čakan* 'der Hauer des Schweines', *čekan* ua., 'der Streithammer'; vend *čakan* 'Hammer'; cseh *čekan* 'Keilhaue' (1549: kladivo neb *čekan* husárský ListyFil 43 : 22, 1589-től GebSl; Klaret, Hus, Velesl, Wussin nem ismeri); sz *čakan, čekan* 'csákány' Hv, Kálal, Jancs; le *czekan* 'ein ungarischer Streitkolben' (a XVII sz-tól Linde); ukr *čekán* 'Streitkolben, Streitaxt, Flageoletartiges Blasinstrument, Grabmeissel, Prägestock, Prägestempel (in der Münze)', *čakán* 'Scirpus palustris, Typha angustifolia'; orosz *čekán* 'der Punzen, Punze, Prägstempel, Stockpfeife', *čakán* 'Rohrkolben oder Binse, Stockpfeife'. — A szláv szót általában a fenti török szóból magyarázzák, vö. MEW 37, 419, BEW I, 135, HKES 89, SSE 115. Feltétlenül hibás Mladenov magyarázata (JA 34 : 385, MER 680), hogy a szó a szlávban eredeti és a latin *cudo* szóval függ össze.

A magyar szónak a szláv nyelvekből való származása ellen szól, hogy — az egyetlen egy óorosz adaton kívül — valamennyi más szláv nyelvben egész későn jelentkezik. Sőt a szláv szavak egy része (a cseh, sz, le, kaj-h, szh) maga gyanús, hogy nem a magyarból származik-e. Amiért ezt pl. a cseh és le szavakra nézve kétségtelenül mégsem állíthatjuk, az a szónak *č-e-kan* alakja, amely a magyar

csákán-ból nehezen magyarázható. Legfeljebb fel kell tennünk, hogy a 'vár' jelentésű *čekati* ~ *čakati* kettős alak hathatott rá.

A magyar szó tehát minden valószínűség szerint a törökből származik. A kérdés azonban erről az oldalról nincs eléggé tisztázva. A szó a magyarban nem tartozhatik a legrégibb török rétegbe (egyrészt *cs*-je miatt, másrészt meg azért, mert a régészeti leletek tanúsága szerint a honfoglaló magyarság mint fegyvert nem ismerte). Eszerint tehát a középső rétegbe tartoznék (így Németh Gyula MNy 17 : 25), akkor azonban fel kell tételeznünk, hogy a besenyőben, kunban megvolt és itt jövevényszó volt, mert a hangalakja nem kipcsak-típusú (**čagan*-nak kellene lennie, sőt a képző sem *-an*, hanem *-gan* volna). Ilyen műveltségi szónál ez a feltevés azonban semmi nehézségbe nem ütközik. Viszont besenyő-kunra mutat a szláv nyelvek *č-e-kan* alakja, mert a *ča-* > *čä-* változás éppen e nyelvekre jellemző (Németh Gyula, Die Inschriften des Schatzes von Nagy-Szent-Miklós. 1932, 56—7).

Szlávból: DebrGr 347, GyarmVoc, Dank, SlEl 91, Asbóth Nesk 45, 64, BEW I, 135, Gombocz MNy 3 : 110, EtSz I, 805 (az utóbbi háromnál mint valószínűség); — a törökből: Budenz NyK 6 : 302, Vámbéry NyK 8 : 134, Magyarok eredete 659, Gombocz BTLw 56, Németh Gyula 41 : 400, MNy 17 : 25, Rásonyi Nagy MNy 24 : 210, NyK 51 : 108, SzófSz (itt mint valószínűbb).

csakliz 1854: Jókai Kárpáthy Zoltán. — Vált.: *csakliz:* 1854: Jókai i. h., 1887-től Ballagi-György Keresk. szótár; Palócság Nyr 23 : 144; — ? *csahliz:* 1876: Nógrád MTsz; — *sakliz:* 1913: Makó Nyr 42 : 188; — *csakli-makliz:* 1890: Kassa MTsz.

= 1. schachern; csereberél (így valamennyi fenti adatban); — 2. falsch mischen, betrügen (1912: KelemenB); — 3. stehlen; lop (főleg *elcsaklizni* stehlen; ellopni alakban; mikortól?).

Vö. német *Schacher* 'Kleinhandelserwerb beim Umherziehen', *schachern* 'kleinhandelnd umherziehend' Schmeller II, 364 (a német szó a zsidó *šāchar* 'Erwerb, besonders durch Handel', *šāchár* 'Umherziehen, insbesondere zu Ein- und Verkauf' szóból Weigand—Hirt DWb 5). — A németből (vagy a zsidó-németből) sz *čachrovať* 'csereberél' Bern, Hv, *čacher* 'csereberélés' Jancs, cseh *čachr* 'Schacher, gewinnsüchtiger Handel', *čachrovati* 'schachern' Rank.

Valló Tót el szerint a magyar szó ugyan a szlovákból való volna, de ez valószínűtlen. Nyilván igaza van az EtSz-nak (I, 808), hogy közvetlenül a német-zsidóból származik. Nem vette fel már Valló sem a Nyr 33: 558—572 között szlovák eredetű szavak jegyzékébe.

csáklya 1508: ligna ad conductionem navium que *Chaklya* dicitur OklSz. — Vált.: *csáklya:* 1508: OklSz, Murm (itt írva *czakla*, de a

palatalizált hangok jelölése itt fogyatékos), a XVI szk-től NySz, SzikszF, Cal, MA, PP, PPB, SzD, SI, Tzs, CzF, stb.; — *csáklia:* (három szótag: *csák-li-a*, vö. uo. *cir-ka-li-om* cirkalom) Torda NyF 32 : 44.

= 1. harpago, contus; Haken, Enterhaken; különböző célokra szolgáló kampós bot (pl. a. Bootshaken; a hajónak partra vonására szolgáló hegyes és horgas bot: 1506: OklSz, SzikszF, Cal, MA, 1619-től NySz, PP, PPB, SzD, SI, Tzs, CzF, stb.; — b. Feuerhaken; szénvonó: 1800: Márton, 1838: Tzs; — c. gazdaságban a széna és szalma lehúzására: Szigetköz NyF 38 : 30); — 2. fuscina; Harpune; szigony (1533: Murm, 1836: Kassai V, 149); — 3. ein Stock mit stumpfem Ende bei der Fischerei unter dem Eis um das Netz zu schieben; tompavégű bot a jégalatti halászatnál a háló rakosgatására (Balaton mell. MTsz); — 4. ein Stock mit Eisenbeschlag für Schlitten (1792: SzD, SI; — Schlitten; korcsolya: 1880: Zilah, Erdély, Szföld MTsz, Fogaras Nyr 42 : 113, NyF 20 : 58, vö. erre Szinnyei Nyr 21 : 485); — 5. der Pfosten; ágasfa (1870: Szföld NyK 10 : 327); — 6. der Stelzfuss; faláb, amelyen sáros időben járnak (1880: Szilágy MTsz).

Vö. szh *čáklja* 'Haken, Krampen' (a XVII sz-tól HASz, Bell); szlov *čaklja* Janezič (irodalmi átvétel a szh-ból, Plet nem is vette föl).

Sándor Sokféle XII, 146, GyarmVoc, Dank, SlEl 82, MEW 30 szerint a magyar szó a szh-ból való, ez pedig Matz 135 szerint „talán a törökből" származik. Azonban a szerb-horvát szónak elfogadható etimonja nincs, a szlávságban teljesen társtalan, azért kétséges, hogy nem fordítva áll-e a dolog. A magyar szónak a csuvas *śakle* 'horog, kampó' szóval való egybevetése (Munkácsi Ethn 4 : 274) azonban szintén nem fogadható el, vö. Gombocz MNy 3 : 110, BTLw 215, EtSz I, 809. — Eredete ismeretlen. — A magyarból *ciocla* 'crochet; Handwagen' Tiktin (ebből a hétfalusi *csoklya* EtSz I, 1127).

csampulyka 1894: Palócság Nyr 23 : 25.

= mit fehlerhaften Händen, Füssen; hibás kezű vagy lábú.

Vö. morva *čampula* 'der unschön geht; aki csunyán jár' Bartoš DialMor (utal a magyar *csámpás*, sz *čambľa*, *čambľák* szavakra). Nyilván hangfestő szó, de valószínűen a sz-ból való, bár itt ebben az alakban kimutatni nem lehet.

EtSz I, 838.

csarap 1876: Szlavónia MTsz, Nyr 23 : 308, 41 : 432, MTsz II, 1093.

= tibiale; Strumpf; harisnya.

Vö. szh *čàrap*, *čòrap* 'tibiale; Strumpf' (a XVIII sz-tól HASz). blg *čorap* 'chaussette'; — román *ciorap*, albán *čurap*, újgörög τζουρ*άπι*. — E szavak a török *čorab* 'Strumpf' < perzsa *džurab* ua-

Redh 734 átvételei; TürkEl I, 43, III, 25, Meyer AlbWb 450, MER 687.

A magyar szó földrajzi okokból szinte bizonyosan a szerbből származik.

Szarvas Nyr 21 : 278, Balassa József Nyr 23 : 308, EtSz I, 865.

csarapa 1889: Tolna MTsz, Nagykanizsa NyF 48 : 61.

= calciamentum laneum; Filzschuh; posztópapucs.

Vö. szh *čòrapa, čàrapa, čèrapa* 'tibiale; Strumpf' (a XVII sz-tól HASz). A szó valószínűleg a *čàrap* 'Strumpf' Npl-ának, *čarape*-nak téves elvonása. L. a *csarap* címszót. Ha ez a feltevés helyes, akkor a magyar szó biztosan a szerbből való.

Szarvas Nyr 21 : 278, EtSz I, 865.

csárda 1617: EtSz I, 867. — Vált.: *csardák:* 1862: CzF, Bács MNy 25 : 300; — *csárdák:* 1792: MNy 25 : 300; — *csárdak:* 1901: Paks Nyr 30 : 545; — *csardak:* 1893: Szeged MTsz; — *csordak:* 1617: EtSz I, 867, 1709: MonIrók 27 : 224; — *csárda:* 1662: Nyr 73 : 342, 1740: NySz, 1787: IrodKözl 1906: 408, 1790: GvadFNót I, 33, SzD, SI, Kr, Tzs, CzF, stb.;

= 1. *csardák, csárdák, csordák, csárda* eine Wachthütte an der türkischen Grenze; őrház a török határon (1662: Nyr 73 : 342, 1709: MonIrók 27 : 224, 1792: MNy 25 : 300, Tzs, CzF); — 2. *csardak, csárdak, csárda* Hütte auf dem Schiff; bódé a hajón, — ahol a hajósok laknak, másutt a szerszámok számára — (1887: hol? MTsz, Szeged MTsz, Paks Nyr 30 : 545); — 3. *csárda* die Binsenhütte der Fischer; a vándor halászok gyékénysátra (1887: Komárom MTsz); — 4. *csárda* die Heideschenke; pusztai vendéglő (1740: NySz, 1787: IrodTört 1906: 408, 1790: GvadFNót I, 33, SzD, SI, Kr, Tzs; 1838: Somogy, Kecskemét, Balaton mell. Tsz, CzF, stb.); — 5. *csordak* amphytheatrum? (1617: EtSz I, 868); — 6. *csardák* das Wirtschaftsgebäude; gazdasági épület (1926: Bácska MNy 25 : 300).

Vö. szh *čardak* 'moenianum, solarium, podium, pergula, subdiale, praestega; erkély, folyósó, filagória' (Micaglia, Bell, Jambr, Stulli, HASz I, 893); 'casa palis imposita; eine Wachthütte auf Pfählen an der Grenze' (Vuk, HASz); 'horrei, genus; das Behältnis für Kukuruzkolben; góré' Vuk; *čerdag* 'Schlafgemach' (a XVII sz-ból HASz); blg *čardák* 'terrasse, pavillon, balcon, portique' Mavrov, *čardák, čerdák* ua. Gerov; szlov *čardak* 'das Wachthaus auf Pfählen, Blockhaus' (irodalmi átvétel a szh-ból Plet); óorosz *čardak* 'Pavillon' JA 9 : 494, ma *čerdák* 'Bodenraum, Dachboden, der abgeteilte Raum am Vorder- und Hinterteil des Schiffes' (Archangelsk: Dalj, Pawl); ukr *čerdák* 'Boden, Oberboden, Verdeck auf dem Schiffe'; — román *cerdac* 'Veranda, Laube, Altane, Warte' Tiktin; albán *tšarðák* 'Fuss-

boden von Holz, bedeckter Gang, Vorplatz'; újgörög τζαρδάκ 'Veranda'. — Mindezek a szavak az oszmán-törökből: *čardaq* 'quatuor columnis constans, h. e. coenaculum altum, superior pars domus, loggia' Meninski II, 302, 'terrasse' Barb. de Meyn., Redh 703. A török szó a perzsa *čartak* (*čar* 'vier; négy' + arab *tak* 'Gewölbe, Kuppel') átvétele. Vö. TürkEl I, 37, III, 21, Meyer AlbWb 444, Korsch JA 9 : 494, BEW I, 170, MER 679.

A magyar szó *csardák* alakban és 'Hütte' jelentésben jött át, ebből a többesnek érzett *-k* elvonásával lett *csárda* (Horger Nyr 41 : 82, A nyelvtudomány alapelvei 72). Az EtSz I, 867 ez ellen felhozott kifogásai az azóta napfényre került adatok világánál tárgytalanok. A többes jelnek érzett *-k* elvonására pedig vö. *poltura* < *polturák*, *szalamia* < *Sal-ammoniak*, stb. Simonyi Nyr 49 : 91.

A magyar szó ugyan a legnagyobb valószínűség szerint szerb közvetítéssel került át, azonban, mint katonai terminus technicus, nem lehetetlen, hogy közvetlenül az oszmán-törökből származik. Bizonyos azonban, hogy a 6. jelentésű *csardák* szó a szh-ból való. — A moldvai *cserdák* 'Vorhalle; pitvar' (1881: MTsz) a románból van átvéve.

GyarmAff 331, GyarmVoc, Dank, Vámbéry NyK 8 : 187, Munkácsi Ethn 4 : 276, TürkEl III, 21, Alexics Nyr 19 : 408, Gombocz NyK 30 : 487, MNy 2 : 420, 12 : 75, Asbóth Nyr 36 : 469, EtSz I, 865, 867, 962, SzófSz, Csefkó Nyr 73 : 342.

A *csarnok* szónak idetartozása vitás. (1585: Cal. — Vált.: *csornok:* 1621: MA, PP, SzD, Tzs; 1838: Szföld Tsz — az EtSz I, 870 szerint nem hiteles, mert lehet, hogy gyűjtője MA-ból írta ki; — *csarnok:* 1585: Cal, 1621: MA, Zrinyiből NySz, PP, PPB, 1779: Nyr 33 : 273, SzD, Tzs, CzF stb.) = 1. amphitheatrum (1585: Cal, MAl, Zrinyi; theatrum: 1621: MA, PP, PPB, PPBE, Tzs); — 2. porticus, atrium; ein bedeckter Gang (1621: MA, PP, PPB, SzD); — 3. Halle (1836: EtSz I, 871, Tzs, NyUSz). Azon az alapon ugyanis, hogy a *csárda csordak* (l. fent az 5. jelentést) változata szintén 'amphitheatrum'-ot jelent és a szónak a balkáni nyelvekben általában 'porticus; folyosó' stb. jelentése van, Dank és Gombocz MNy 12 : 74 összeveti a *csárda* alapszavával, a *csardak*-kal. Ez azonban hangtanilag teljesen valószínűtlen. Nemcsak azért (amiért már Gombocz i. h. megkérdőjelezi), mert a magyarban *-rd-* > *-rn-* változás nem mutatható ki, hanem azért is, mert az *a*-ból az újkorban semmiesetre sem válik *o*, mint a *csornok* változatban. — Eredete ismeretlen, vö. EtSz I, 870, SzófSz.

csarnak-kötél 1825: Szeged Tsz, Tzs (itt *csarnakötél*), 1832: Győr MNy 12 : 235, Paks Nyr 30 : 545, CzF, BallTeljSz.

= Wandtau, Segelbaumseil; az árbocfa kötelei.

Simonyi Nyr 44 : 134 valószínű magyarázata szerint az oszmántörök *čarnyq* 'bárka, sajka, csónak' (*čyrnyq* 'a kind of boat or barge, used on the Danube' Redh 719) szóból való, amely egyébként a bolgárban is megvan: *černik* 'Barke' Duv, Gerov, *čarnik* Bogorov Blg-franc. rečnik, TürkEl I, 40. Az EtSz I, 869 ellenvetései, hogy a szó a szerbből nem mutatható ki és hogy a *csarnak-kötél* összetételben a *csarnak* „nyilvánvalóan nem 'ladikot, sajkát' jelent", nem helytállók. Hogy a szó a szerbben nincs szótározva, ez csak azt jelenti, hogy a nyugati nyelvjárásokban nincs meg, keleten azért még könnyen meglehet. És ha megvan a bolgárban, valószínűleg a keleti szerbben is él. A dunai hajózási kifejezések között különben vannak bolgár jellegű szavak is (vö. a *csámasz* címszót), tehát ez is esetleg ezek közé tartozik. Azonban lehet, hogy a törökből való. A második ellenvetésre pedig vö. a *hajó-kötél* összetételt.

† **cserbasa** 1548: NySz I, 418. — Vált.: *cserbasa:* 1548: NySz; — *cseribasa:* MonTME 6 : 321; — *cseripasa:* MonTME 6 : 389.

= ein türkischer Offizier; a hűbéres török lovasság egy tisztje.

Vö. oszmán-török *čäribašy* 'qui commandait ordinairement a cent hommes' Barb. de Meyn. (*čäri* 'sereg', vö. a *janicsár* címszót, + *baš* 'fej', vö. a *bulyogbasa* címszót). A *cserbas-a* szerb közvetítésre látszik mutatni, de ott e szóra adatunk nincs.

EtSz I, 960.

† **cserék** XIV szv BSzj: albuta — *therek.*

Tagányi Száz 27 : 322 az *albuta* latin szót az *albutum* 'saru' szóval azonosítja, a *therek* (így a facsimilén, a kiadásban *cherek*) alakot *cserék*-nek olvassa és a szláv **červьjь* szóból származó óegyh. szláv *črěvьjь* 'Sandale', blg *črěvik* 'Schuhe', sz *črevík*, le *trzewik* ua., orosz *čerevik* 'Bauernschuhe' (BEW I, 151) szóból származtatja. A magyarban a *črěvik*-ből **cserők* volna ugyan várható, de vö. *beleí* 'belől' BSzj 529. — Bizonytalan. Még az olvasat sem kétségtelen. Az EtSz I, 971 szerint eredete ismeretlen.

csere 1366: OklSz. — Vált.: *csere:* 1366: circa nemorem *Chere* dictum, 1424: particulam silvae ipsorum *Chere* nominatae, stb., 1494: unius nemoris Hywwelgh *chereye*, 1496: particula silve Soldos*chereye*, stb. OklSz, stb.; — *sere:* 1463: Emse *sereye* OklSz; 1880: Moldva MTsz.

= 1. quercetum; Eichenwald; tölgyes (1366-tól OklSz, 1621: MA, PP, PPB, 1818: Márton; mivel szövegből nem igazolható, Szinnyei NyK 33 : 136 e jelentés egykori meglétében kételkedik); — 2. silva, nemus, vepretum; Busch, Gebüsch; bokros hely (1566-tól NySz, MA, PP, SzD, Tzs, CzF, stb.); — 3. Quercus robur; Zereiche; cserfa (XV szef, 1655: NySz; Háromszék, Szföld, Moldva MTsz).

Eredete nincs tisztázva. Az EtSz I, 967 szerint gondolni lehetne arra, hogy a *csere* a *cser* magyar származéka: vagy deminutívuma,

vagy 3. szem. birtokragos alakja, amely személynevekkel összetett alakokból vált volna ki (vö. pl. 1338/1411: Boda*chere*, 1424: Lean*chere* stb. OklSz; vö. Baba*byke* stb.). Ezzel érthető volna a *cserje* alak is (l. ott). Azonban felemlíti, hogy az *e* a szóban a BécsiK szerint nyílt, holott a birtokragban zárt (de ez tévedés, vö. *ǫbènnè* 31 stb.). — Hadrovics MNy 32 : 324 szerint az átvett szó a déli-szláv *črěto*: kaj-h *čret* 'silva paludosa', szlov *čret* és *čréta* 'ein morastiger Ort'. Ebből a magyarban szabályosan **cserét* fejlődött volna, azonban a *-t*-t tárgyragnak érezték és elvonták. Eredeti jelentése 'silva paludosa' lehetett, amiből 'quercetum' már a kaj-h-ban is fejlődhetett (vö. quercetum: *hrasztov lug, dubrava, čret hrasztovje* Bell). — Kétes. Vö. a *cseret* és a *cserje* címszót is.

cseresznek 1820: Kr. — Vált.: *cseresznek:* 1838: Gömör Tsz, Karancs vid. MTsz; — *cseresznyek:* 1879: Heves MTsz; — *cseresznyeg:* 1820: Kr, NéprÉrt 12 : 5, Tzs, CzF; — *cselesznek:* 1841: Nyitra vid. MTsz.

= 1. das Rauchloch über dem Backofen; a kemence feletti lyuk (1820: Kr, Tzs, Karancs vid. Gömör, Heves MTsz) ;— 2. der Vorderteil des Backofens, die Gegend der Öffnung; a kemence eleje, szája környéke (1841: Nyitra vid. MTsz).

Valószínűleg egy szlovák **čelestník* vagy *čeľustník* átvétele; vö. cseh *čelesten* 'Ofenloch, Vorofen'; morva *čelesno* 'Ofenloch' Bartoš DialMor II, 435; sz *čelesten, čelesno* 'kemenceszáj' Bern, Jancs, Hv; szlov *čelešnik* 'die Ecksäule des Ofengeländes, Ofengeländer'; ukr *čelestnik* 'Ofenloch'; orosz nyj *čelesnik* 'die Ofentür, das Ofenloch'. — A szó a *čelo* 'Stirn; homlok' származéka, vö. BEW I, 140. — Cseh *čelistník* 'Ofenloch'; sz *čeľustník* 'kemenceszáj' Hv; le *czeluśnik* 'Ofengeländer'; ukr *čeljustniky* Npl 'Ofenloch' Hrinč. — A *čeljustь* 'Kinnbaken' szó származéka; BEW I, 142, SSE 116.

Valószínű, hogy a magyar szó egy sz **čelestník* átvétele, de ilyen nem mutatható ki.

Vö. EtSz I, 977.

cserge 1362—5: MNy 10 : 39. — Vált.: *cserge:* 1362—5: tentorium lodiceum *cherge*sator dictum MNy 10 : 39, 1429: OklSz, 1618: NySz, Tzs; — *serge:* 1621: MA, 1643: NySz, PP, PPB, Moldva MTsz; — *csörge:* 1838: Szföld Tsz, MTsz; — *cserga:* 1880: Segesvár MTsz.

= 1. tentorium; Zelt; sátor (1362—5: MNy 10 : 39, 1429: OklSz, 1618: NySz); — 2. gausape, stragula; zottige Decke, Kotzen; pokróc (1478: OklSz, Cal, MA, 1643-tól NySz, PP, PPB, SzD, Tzs, CzF; Szföld, Segesvár, Moldva MTsz).

Végső forrása a latin *serica* (erre vö. Walde² 702) > > óolasz *serga* > újgörög τζεργα (már KonstPorph-nál) > oszmán-török *čärgä* 'tente carrée' Barb. de Meyn., 'a small makeshift tent,

a gypsy's tent' Redh 719. Az oszmán-törökből: blg *čerga* 'dickes haariges Gewebe, Decke, Teppich, Zelt' Mičatek—Lavrov Diferencialьnyj bolgarsko-russkij slovarь, 'tapis, couverture, tent' Mavrov; szh *čerga* 'tuguriolum; Zelt, Zigeunerzelt' Bell, Vuk, 'stragulum; Decke' Bell; ukr *džérha, dérha* 'grobe Wolldecke' Žel; — román *cerga* 'couverture, tapis' Damé, vö. Alexics Nyr 19 : 408; albán *tšergɛ* 'Wolldecke', *tserge* 'bunte Wolldecke, Zelt aus Decken'; stájeri német *tscherga* 'Art Lagerzelt'. — Vö. BEW I, 145 (a szó *č*-je olyan nyelvből való, ahol nincs *c*-, tehát a törökből, ahová a görögből került és nem az albánból, mint a BEW vélin), Vasmer RS 4:277, MER 682 (szerinte azonban a tő „árja-altaji").

A magyar szó eredete nics tisztázva. Az EtSz I, 983 szerint a 'tentorium; Zelt' jelentésű szó közvetlenül az oszmán-törökből való, míg a 'gausape; Decke' jelentésű a románból van átvéve. Az első ellen szól azonban a magyar szónak igen magas kora. 1362—5-ben a magyarság aligha vehetett át valamit k ö z v e t l e n ü l a törökből. Itt tehát fel kell tennünk a szláv közvetítést. A második jelentésű szónál a román közvetítést a szó m a i elterjedése teszi valószínűvé. Ez azonban nem meggyőző érv, mert régen a szó másutt is élhetett.

Szlávból: GyarmVoc, SlEl 97, MEW 33, TürkEl I, 40, IV, 95, Prohászka Nyr 42 : 226; — törökből: Edelspacher NyK 10 : 344 (szerinte honfoglaláselőtti török jövevényszó, erre azonban l. fent); — románból: Szinnyei Nyr 22 : 250.

cserje 1358/1364-tól 1517-ig OklSz, stb; — *csernye:* Nógrád EtSz I, 984.

= 1. silva, virgultum; Wald, Busch; erdő, cserjés (1358/1364, 1495, 1517: OklSz); — 2. frutex; Strauch (1808: SI, 1838: Tzs, CzF, stb.; Debrecen NyF 26 : 27, Nógrád EtSz); — 3. dürre Baumblätter; száraz falevél (NyF 13 : 42); — 4. Afterholz, Unterholz (1838: Tzs).

Eredete nincs tisztázva. Az EtSz I, 967, 985 a *cser* birtokragos alakjára gondol (vö. a *csere* címszót). Kniezsa AECO 2 : 95 szerint egy szláv *cerьje* (kollektív *-ьje* képzős származék a *cerъ* 'Quercus cerris' szóból) átvétele volna. Ennek a feltevésnek az a gyöngéje, hogy 1. nem magyarázza meg a *csere* változatot (vö. a *csere* címszót) és 2. ilyen alak — bár lehetséges — a szláv nyelvekből nem mutatható ki. Vö. SzófSz is.

csërmëlye 1708: PP. — Vált.: *csormolya:* 1708: PP, PP, 1784: SzD, MFüvészk 359, Kazinczynál MNy 6 : 222, Tzs; Nógrád, Szföld MTsz; — *csërmolya:* 1807: Márton; — *csërmoglya:* 1895: Gömör Nyr 24 : 47; — *csermulya:* 1903: EtSz I, 991; — *csurmolya:* 1787: MNy 4 : 472, Kemény Rajongók 418; Szföld MTsz, Nyr 33 : 245; — *csormoly, csormó:* 1792: SzD, Tzs; Nógrád MTsz; — *csër-*

mëlye: 1792: SzD, MFüvészk 359, Kazinczynál MNy 6 : 222; Győr Tsz; — *csërmële:* 1885: Sopron MTsz; — *csermille:* Pápa NyF 17 : 9, Bakonyalja NyF 34 : 73, Balaton vid. NyF 40 : 54; — *csermillye:* 1839: Balaton mell. MTsz: — *csermülle:* Pápa NyF 9 : 36; — *csermölye:* 1838: Tzs, CzF; Csallóköz MTsz; — *csörmölye:* 1792: SzD 247, 250, SI, Kazinczynál MNy 6 : 222; Csallóköz, Hont, KKHalas MTsz; — *csörmöle:* 1911: Nyr 40 : 372, Komárom MNy 39 : 160. — *csermely:* 1783: EtSz I, 990, MFüvészk 359; — *csörmöly:* 1792: SzD, SI; Somogy, Szerencs MTsz; — *csörmöl:* 1830: TudGyűjt VII, 119, Göcsej MTsz; — *csörmő:* 1939: Szenna.

= Melampyrum arvense; Kuhweizen; csormolya (Ják 1005; a Nyr 33 : 245 szerint a piros virágú *csurmoja*, a sárga virágú *csormolya*).

Leschka, SlEl 98, Cihac II, 491 a sz *čermeľ* 'Melampyrum arvense; Kuhweizen' (Dostál 1319) szóból származtatta, ez pedig nyilván a *čьrmъ* 'rubigo' származéka (erre vö. BEW I, 169). Az EtSz I, 991 azonban ezt a magyarázatot nem fogadja el, mert ez sem a magyar veláris változatokat, sem a háromtagú alakokat nem magyarázza meg.

Kiindulhatunk egy szláv **čьrmъlja* (esetleg, de kevésbé valószínűen egy **čьrmulja*) alakból; vö. szh *grahulja, grmulja, kosmulja, mrkulja, repulja,* stb. (különböző növénynevek Šulek), *smrdelj, šćavelj* ua. A 'Melampyrum' neve más nyelvben is a *čьrmъ* 'rubigo' szóból alakult (virága élénk vörös): szh *črmanj* Šulek. Egy **čьrmъlja,* vagy **čьrmulja* alakból minden magyar változat könnyen volna magyarázható, a baj csak az, hogy ilyen alak nem mutatható ki.

A magyarból román *ciormoiag* 'Melampyrum'.

cserpál 1887: Sátoraljaújhely MTsz, Bereg Nyr 26 : 329.

= Schöpfgeschirr; merítő edény.

Bár a szóra két különböző helyről van adatunk, valószínűleg mégis sajtóhiba **cserpák* helyett. A *čьrpati* 'merít' szónak van ugyan *-dlo, -lo* képzős származéka (ukr *čerpalo* 'Schöpfgeschirr', orosz *čerpalo,* sz *čerpadlo* ua., stb.), ebből azonban a magyarban *cserpál* aligha válhatott. Vö. EtSz I, 993. — Beke FUF 24 : 257 szerint ugyan a szóvégi *-o* a magyarban kopott volna le, de ez ahisztorikus vélemény, hiszen ez frissen átvett szó és itt holmi „lekopásokról" semmiesetre sem lehet szó.

csikk 1920: Nagykanizsa Nyr 48 : 61.

= Zigarettenrest, Zigarrenstümmel; cigarettamaradvány, szivarvég.

Az EtSz I, 1038 szerint a szlovén *čîk* 'der Zigarrenrest, die letzte Prise Schnupftabak in der Dose' szóból való (vö. szlov *čîka*

ua. is). Loványi MNy 35 : 50 szerint a bécsi németből van átvéve, ahol *Tschick* alakban van meg. Vö. olasz *cicca* 'Zigarrenstümmel' is, REW 2451b. — A szó története nem világos. A köznyelvi szó a zalai nyj-ból?

† **csingia** 1651: Zrinyi SzV X, 55.
= genus instrumenti musici; (Harfe?).
Vö. oszmán-török *čeng* 'Harfe', *čengi* 'violon a l'usage des musiciens ambulants nommé *čengi*' Barb. de Meyn., Redh 732 (a török szó a perzsából). — A törökből: szh *čingrija* 'Art Musikinstrument'; román *cinghie* 'Harfe', vö. TürkEl III, 22; — szh *čengija* 'Harfenspielerin' Vuk.
A magyar szó nyilván egy szerb **čengija* 'Harfe' közvetítésével került Zrinyihez, de ez nem mutatható ki; vö. EtSz I, 1075. — Nem világos a *csincsa* alak, amely Szalárdi krónikájában fordul elő (NySz; bizonyosan téves olvasat **csindzsia*, **csincsia* helyett, vö. 1660—70: muzsikások, dobosok, trombitások, *csinsiások* TörtT 1894: 517, 1693: dobosok ez után és a *csinziások* Gyöngyösi ÖM II, 149).

csiperke szn 1228: OklSz; kn 1584: NySz. — Vált.: *cseperka:* 1228: OklSz; — *cseperka:* 1228: OklSz, 1643: NySz, 1792: SzD, SI, 1811: Márton, Tzs; 1839: Balaton mell., Zala, Háromszék MTsz, Bakonyalja NyF 34 : 77; — *csepörke:* 1883: Vas MTsz; — *csöpörke:* 1584: NySz, 1783: EtSz, SI; Csallóköz MTsz; — *csiperke:* 1783-tól EtSz I, 1084, 1811: Márton; 1838: Pápa, Szföld Tsz, Csallóköz MTsz, Torda NyF 32 : 44; — *csipárka:* Nyitra vid. Nyr 43 : 142; — *csapirka:* Szföld NyF 20 : 38; — *csaporka:* Csík EtSz; — *csuporka:* 1838: Szföld Tsz.
= 1. Agaricus campestris; Champignon (régebben Fungus tuberosus-nak, Fungus lacteus-nak is hívták; valamennyi fenti adatban); — 2. runder Hut mit schmaler Krempe; keskeny karimájú pörgekalap (1878: Székesfehérvár, Somogy MTsz, Vác NyF 10 : 60, Bakonyalja NyF 34 : 77, Sopron MNy 9 : 426).
GyarmVoc, Leschka, SlEl 573, MEW 235 a szláv *pečarka, pečurka* szavakkal veti egybe (vö. a *pecsérke* címszót). A magyarban tehát hangátvetés történt volna: *pecsérke* > *cseperke* (így Simonyi Nyr 7 : 351, Szarvas Nyr 20 : 432), erre vö. pl. *kocsány* > *csokány* stb. uo. Az EtSz I, 1084—6 azonban azt veti ez ellen, hogy a régiségben csak a *cseperke* változat ismeretes, míg a *pecsérke* csupán 1707-ben bukkan fel. Különös tehát, hogy az eredeti alak csak évszázadokkal a hangtörténetileg későbbi után tűnjék fel. A *csuporka* viszont nem magyar változat, hanem a román *ciuperca* 'Agaricus campestris' átvétele, amely viszont a blg *čepurka*-ból való. Az EtSz szerint tehát a *csiperke, pecsérke* és *csuporka* alakok nem tartoznak össze, hanem más-más eredetűek.

Ez a vélemény azonban semmiképen nem lehet helyes. Nem lehet véletlen, hogy a *csiperke* hangteste annyira hasonlít a *pecsérke* és rajta keresztül a szláv *pečarka* szavakhoz, de még kevésbé lehet véletlen, hogy ezek a szavak pontosan ugyanarra a gombafajt ára vonatkozzanak. Ilyen véletlenek még sincsenek. Tehát a *csiperke* minden valószínűség szerint igenis a fenti szláv szavakkal függ össze. Az átvett alak azonban magyar szótörténeti okokból nem a *pečarka, pečurka,* hanem egy szláv *čepurka,* amely különben a bolgárban meg is van: *čepurka* 'Agaricus' Kozarov 13, Gerov (idézi az EtSz is), a baj csak az, hogy a kora ismeretlen.

csipke 1264: OklSz (de *csipkés* már 1113: piscina *Cipicas,* ma Csipkesdi árok, vö. MNény 6 : 17). — Vált.: *csipka:* 1305: OklSz; — *csipke:* 1246/1408: ÁÚO VII, 213, 1264-től OklSz, SchlSzj, 1466-tól NySz, KolGl. 1, 1583: BotTört 132, SzikszF, Cal, MA, PP, PPB, SzD, Tzs, CzF; — *csitke:* 1881: Sopron MTsz; Vas Nyr 34 : 109: Bakonyalja NyF 34 : 73; — *csütke:* 1875: Udvarhely MTsz; — *csüpke :* 1863: Udvarhely MTsz; — *csipcse:* 1904: Abaúj NyF 13:43; — *csipnyebokor:* 1863: Udvarhely MTsz; — *csitnye-bokor:* 1883: Szföld MTsz; — *bicske:* 1876: Veszprém, Baranya MTsz; — *bücske:* 1874: Somogy MTsz, Pápa NyF 17 : 9. — Az OklSz-ban 1352-ből idézett „montem vulgariter *Sypkheg* dictum" adatban a *Sypk* szlovák szó (a Nyitra megyei Kisugróc határában).

= 1. Rosa canina; Hagerose (1246/1408-tól valamennyi fenti adat a népnyelvi adatok kivételével); — 2. bacca Rosae caninae; Hagebutte; csipkebogyó (1578-tól NySz, MA, PP, PPB, SI, Sopron, Veszprém, Somogy, Szeged, Zemplén MTsz); — 3. spina; Dorn; tövis (1792: SzD, Szföld Tsz, MTsz). — Kérdés, hogy a régi forrásokban rubus-on valóban szedret értenek-e: SchlSzj, 1595: NySz, MA, PP.

Vö. blg *šipka* 'Rosa canina' Kozarov; sz *čípka* 'csipkebokor, csipkebogyó' Hv; cseh *šipka* 'Dorn, Stachel, Pfeil' (Klaret, Hus, Velesl, Wussin nem ismeri); f-szorb *šipka* 'Hagebutte', a-szorb, *šypka* ua. — A *šipъ* 'Dorn, Stachel, Pfeil' származéka, vö. MEW 340, MER 694, HKES 369, BSE 561 (a szó eredete különben nincs tisztázva). Más képzővel: óegyh. szláv *šipъkъ* 'Rosa' Supr, MiklLex; blg *šipък, šipok* 'Rosa canina' Kozarov; szh *šipak* Šulek; szlov *ščípa* cseh *šipek,* stb.

Leschka, GyarmVov, Dank, SIEl 820, MEW 340 a magyar szót a fenti szláv *šipka* szóból származtatja. Az EtSz I, 1087 azonban rámutat arra, hogy szláv szótörténeti szempontból csak az *š*-ből indulhatunk ki (a szlov *ščípa šč*-je kései és nyilván a *ščípati* 'csíp' hatása alatt keletkezett), viszont a magyar szó a legrégibb időktől (1113-tól) máig mindig *cs*-vel hangzott. Bár a magyarban van

s > *cs* változás (pl. *sugor-og* > *csugor* MNy 14 : 69, *csomó* MNy 21 : 52, stb.), ez azonban annyira szórványos és annyira kései, hogy az ómagyarra nézve nem is lehet feltenni. Mindazonáltal azonban a két szónak ilyen rokon hangzása és jelentésének pontos egyezése egymás mellett élő népek nyelvében mégsem lehet véletlen, és ezért a két szó valahogy mégis összetartozik, ha egyelőre hangtanilag nem is tudjuk megnyugtatóan megmagyarázni.

A 'fimbria dentirulata; die Spitze, Spitzen an Kleidern' jelentésű *csipke* (*csipkés:* 1535: OklSz, *csipke:* 1607: OklSz; — vált.: *csipke:* 1535-től OklSz, MA, 1630-tól NySz, PP, PPB, Tzs, CzF; — *csepke:* 1660: RadvCsal II, 336, NySz) idetartozása kétes. Beke Nyr 59 : 31 szerint a szónak eredeti jelentése 'spina; Dorn; tüske' és abból fejlődött volna a magyarban egyrészt a különböző 'tüskés növény' (Rubus = szeder, Crataegus = galagonya, Rosa canina = = csipkerózsa, sőt Ribes = egres és Robinia pseudoacacia = akác is), másfelől a ruhadíszül szolgáló 'fimbria' is. De lehetséges, hogy szavunk a *csipkéz* 'zacken' származéka (származékban 1621: MA, NySz, stb.), ez pedig a *csíp* 'stechen, zwicken'-ből való. Ez a szó különben (szn 1208: EtSz; kn XV szmf SermDom, NySz, stb.) fgr eredetű és semmi köze a szláv *ščipati* igéhez, mint Ver, GyarmVoc, Leschka, SlEl 820, MEW 344, Simonyi Nyr 39 : 249 gondolja. Vö. Halász Nyr 10 : 197, EtSz I, 1082, SzófSz.

csóka szn 1138/1329: *Cauka* MonStr I, 90; kn XIV szv BSzj. — Vált.: *csauka:* 1138/1329: MonStr I, 90; — *csouka:* 1211-től 1332-ig OklSz; — *csóka:* 1282-től OklSz, BSzj, SchlSzj, stb. (l. alább).

= 1. Coloeus monedula turrium; Dohle; csóka (XIV szv BSzj, SchlSzj, 1519-től NySz, SzikszF, Cal, MA, PP, PPB, Tzs, CzF; mai jelentés); — 2. Garrulus glandarius glandarius; Eichelhäher; szajkó (1533: Murm, Cal, MA, 1643: NySz, PP, PPB); — 3. Cornix; Krähe; varjú (Szigetköz NyF 38 : 33). — A többi jelentés (5—8. EtSz I, 1125) a csóka színéből keletkezett.

Vö. blg *čávka* 'monedula'; szh *čavka*, kaj-h *čavka;* cseh *čavka* a XIV szk-től GebSl, Rank; sz *čavka*. A szó a *kavьka* változata, mindkettő pedig hangutánzó (másképp BEW I, 138, BSE 223, PIEW 536, stb.).

Hasonló szavak a törökségben is: miser-tatár *čawka* 'monedula'; toboli *cauka;* balkár *čauka;* kumük *čauka;* kazáni-tatár *čäükä;* ufai *čäwkä* stb. EtSz I, 1125.

Mivel ezek a szavak mind a madár hangját utánozzák, tulajdonképpen még az sem egészen bizonyos, vajjon a magyar szó okvetlenül átvétel-e (de akkor meg eldönthetetlen, vajjon a törökből-e avagy a szlávból), vagy pedig a magyarban keletkezett hang-

utánzó. — A magyarból (?) a kaj-h *čoka;* kárp. ukr *čóvka;* — román. *cioca.* Hangutánzóknál ilyen egyezés nem meglepő (vö. pl. *kakuk,* stb.).

EtSz I, 1125, SzófSz (a magyar eredetet tartja a legvalószínűbbnek).

csomorika 1578: NySz, 1783: Magyar Könyvesház I 383, 1792: SzD, MFüvészk 204, Tzs (Orv. Füvészk. 1813, 355 és Karlovszky, A gyógyszerek magyar tudományos, népies és tájelnevezése. 1887 szerint népi szó, de igazolva nincs).

= 1. Ranunculus; boglárka (? 1578: NySz, 1783: M. Könyvesház, I 382, SzD, 1800, 1807, 1811: Márton, SI); — 2. Cicuta virosa (1807: MFüvészk 204, Orv. Füvészk. 198, Tzs, Jáv 775).

Eredete nincs tisztázva. Leschka, Dank, SlEl 93 szerint a déliszláv *čemerika* növénynévből való: blg *čemerika* 'Veratrum album, Ferulago silvatica, Statica Limonium, Peucedanum officinale' Kozarov, Gerov; szh *čemerika* 'Gentiana, Helleborus, Veratrum, Melampodium' Bell, HASz, Šulek; szlov *čemerika* 'Veratrum album'. A szónak a *čemer* 'Gift' az alapszava (erre vö. alább a *csömör* címszót). Ez ellen szól azonban a magyar szó mélyhangúsága, de a jelentések sem egyeznek, legfeljebb annyiban, hogy minden esetben mérges növényekről van szó. A magyar szó különben nem lehet régi, mert akkor **csomorka* volna az alakja. Eredete egyelőre kétes. Vö. EtSz I, 1138. — Ebből elvonás *csomor* Ranunculus (1808: SI, Tzs, stb.).

†**csorba** XVII szk NySz, Kr (Bél Mátyásból, ez viszont 1605-ből) = iusculum; Suppe; leves.

Vö. oszmán-török *čorba* 'Suppe, Brühe', stb. Radloff (a török szavak BEW I, 160 szerint az arabból); — az oszmán-törökből: blg *čorba,* szh *čorba* a XVII sz-tól HASz, szlov *čorba* 'schlechte, dünne Suppe', le *czorba, ciorba* stb. 'Suppe', román *ciorba* 'Suppe'. Vö. TürkEl I, 43, IV, 97, Lokotsch 440. — Vö. a *csorbadzsia* címszót is.

A magyar szó valószínűen közvetlenül az oszmán-törökből való, bár a déli-szláv közvetítés sincs kizárva; EtSz I, 1153.

csórmány 1808: SI. — Vált.: *csormány:* 1911: Győr Nyr 40 : 283; — *csormánja:* 1808: SI, Kr, Tzs; — *csórmány:* 1887: Mátyusföld, Csalló-köz MTsz.

= Prunus padus, Prunus Mahaleb; Vogelkirsche (Jáv 595).

Eredete ismeretlen, vö. EtSz I, 1158.

Valamiképpen összefügg a szláv *čьrmъ* BEW I, 169 szóval (amelynek alapja a *čьrmъ* 'fekete'), de bár e szóból több növénynév is alakult (pl. le *czermień* 'Calla' Majewski, sz *čermeľ* 'Melampyrum', szh *crmanj* 'egy növény' Šulek), a magyar szónak megfelelő jelentésben nem mutatható ki.

csömör XVI szk NySz. — Vált.: *csëmër:* XVI szk-től NySz, MA, PP, PPB, Tzs; Udvarhely, Háromszék MTsz; — *csömer:* 1893: Torda-Aranyos, Kis-Küküllő MTsz, Szolnok-Doboka Nyr 42 : 10; — *csëmël, csemel:* 1893: Szföld MTsz; — *csömör:* 1576: SzikszF, Cal, 1588-tól NySz, MA, PP, PPB, Tzs, CzF, stb.

= 1. nausea, fastidium cibi; Ekel; undor, émelygés (1576: SzikszF, Cal, MA, 1628-tól NySz, PP, PPB, Tzs, CzF, stb., MTsz; mai köznyelvi jelentés); — 2. irgendeine Magenkrankheit; valami gyomorbaj (XVI szk MonIrók 3 : 20, MelHerb, FrankHasznK, BeytheFivK, 1644: NySz, Tzs); — 3. collectio sub cute; bőr alatti csomó (XVI szk GyöngyTör); — 4. ekelhaft; undok (Pápa NyF 17 : 42).

Vö. egyh. szláv *čemerъ* 'venenum' MiklLex, 'Cicuta virosa' MiklLex, Srezn; blg *čemer* 'poison, diable, amertume'; szh *čemer* 'Gift, Zorn, Kummer' HASz, kaj-h *čemer* 'venenum; Gift' Habd, Jambr, Bell, 'n a u s e a' Habd, Bell; szlov *čemer* 'Gift, Galle, Eiter, Zorn'; morva *čemer* 'dió nagyságú csomók térdben, torkon' stb. BartošSl; sz *čemer* 'csömör és sömör' Hv, 'csömör' Jancs; kárp. ukr *čémir, čémer* 'Magenkrampf' Hrinč; orosz *čémer* 'Kopfschmerzen, Leib-, Kreuzschmerzen, Fallsucht' (idevaló a 'Rückgrat, Scheitel, Haarschopf'?). — Eredeti szó, vö. BEW I, 142, MER 681, HKES 91, BSE 62, Sławski SlOcc 18 : 275 szerint ugyanabból a tőből, mint a *csombor* szláv alapszava.

Ver, GyarmVoc, Leschka, Dank, SlEl 93, MEW 31 szerint a magyar a fenti szláv szóból való. Azonban a jelentések között lényeges különbség van. A szláv szó eredeti jelentése egy mérges növény volt (talán Cicuta virosa vagy Veratrum, vö. a *csomorika* címszót), ebből fejlődött a 'venenum; Gift; méreg' jelentés és ez van a szláv nyelvek legnagyobb részében. A 'nausea; Ekel' jelentés a magyaron kívül csak a kaj-h-ban, a csa-h-ban (Ver 65) és a sz-ban van meg. Mindenesetre ez a jelentés nehezen vezethető le a 'Gift; méreg' jelentésből, viszont az 'Ekel' jelentésből könnyen a 'kiütés, daganat' (pl. a morva szóé) és a 'gyomorfájás' (vö. az ómagyar és a kárp. ukr szó jelentéseit).

Lehetséges tehát, hogy a magyar szónak a fenti 'venenum; Gift' jelentésű szláv szavakhoz semmi köze és eredetét másutt kell keresni. Strausz Gyula MNy 36 : 135 a szó eredeti jelentését a kiütésekben, hólyagocskákban látja (a gyomorrontás következtében keletkező herpes labialis-ban), amelyből aztán a 'gyomorrontás' → → 'émelygés' keletkezett volna. A szó pedig a *sömör*-rel együtt a *csomó* származéka volna. Ez azonban szótörténeti okokból alig fogadható el. A *csomor*, amely ennek a véleménynek legnagyobb erőssége, Sándor István elvonása a *csomorika*-ból. Azonban bár

szavunk eredete ismeretlen, valószínű, hogy a kaj-h, csa-h és sz szó 'nausea' jelentésben a magyarból származik.

EtSz I, 1180, SzófSz.

csurapé 1831: Nyr 21 : 523. — Vált.: *csurapé:* 1831: Nyr 21 : 523; Sopron, Bács, Nagykunság, Debrecen, Kiskunság, Abaúj, Gömör, MTsz, Mikszáthnál Rubinyi 129, Debrecen NyF 26 : 23; — *csurapi:* 1893: Gömör MTsz; — *csuraplyé:* 1880: Jászó MTsz; — *tyurapé:* 1892: Baja MTsz.

= 1. Haarstrumpf; szőrharisnya (1892: Baja MTsz); — 2. Pelzjacke, Bauernmantel; ködmön, mente, szűr (1831: Nyr 21 : 523; Sopron, Kiskunság, Baja, Nagykunság, Abaúj, Gömör MTsz, Mikszáth).

CzF, Szarvas Nyr 21 : 276 szerint azonos volna a szerb eredetű *csarapa* 'papucs' szóval, az EtSz I, 1221 szerint azonban eredete ismeretlen. A két szó közti kapcsolat ennek ellenére valószínű, bár a kérdés sem hangtanilag, sem jelentéstanilag nem világos. Vö. az albán *tšurape* 'Strumpf' szót is, Meyer AlbWb.

csurcsi, *csurcsak* 1910: Torontál MNy 6 : 332.

= mit Leder gefutterter Frauenmantel; bőrrel bélelt női felöltő.

Vö. szh *ćürče* 'tunica pellicea; eine Pelzjacke' Vuk. A szó a *ćürak* deminutivuma (erre vö. a *csurak* címszót). A *csurcs-i* talán a magyar *i* deminutivumképző hatása, de mi a *csurcs-ak?* Talán egy szh **ćurčak* átvétele, bár ilyent nem tudunk kimutatni.

EtSz I, 1221.

csutora 1700 kör. NySz. — Vált.: *csutora:* 1700-tól NySz, 1714: Debrecen OklSz, Tzs, 1826: Baranya, Balaton mell., Dunántúl Tsz, Pécs Kassai V, 205, Pápa NyF 17 : 27; — *csutura:* 1913: Szolnok-Doboka Nyr 42 : 13, Moldva CsángóSz 145.

= 1. obba lignea, lagena; Holzflasche (1700-tól valamennyi fenti adatban); — 2. Mundstück des Pfeifenrohres; a pipaszár szopókája (1761-től EtSz, Tzs, 1838: Kecskemét Tsz, Győr, KKHalas, Gömör, Szföld MTsz, OrmSz, SzamSz); — 3. Brunneimer (Moldva CsángóSz).

Vö. blg *čutura, četura, čotura, čitura; čotra, čutra* 'Holzkübel, Holzflasche, Getreidemass; Dummkopf' Gerov; szh *čütura* 'vasculum vinarium; die hölzerne Flasche auf Reisen' (1740-től Bell, HASz); szlov *čútara* 'flache, runde, meist hölzerne Reise- oder Feldflasche'; ukr *čutura* 'hölzerne Flasche, Mundstück des Pfeiffenrohres' Puşcariu EtWb (a szótárak nem ismerik); sz *čutora, šutora* 'hölzerne Flasche' Kálal; morva *čutera, čutora* ua. Crânjală Rumunské vlivy 246; —

román *ciutura* 'Schopfeimer eines Ziehbrunnes, Mundstück am Pfeiffenrohr, hölzerne Feldtasche'; — oszmán-török *čotura, čotora* 'eine flache Holzflasche'. — A szó Puşcariu EtWb valószínű magyarázata szerint egy vulgáris latin **kiutulus*-ból (ez pedig a görög κοτυλη 'Schälchen' szóból) a románban fejlődött *ciutura*-vá, innen terjedt el a balkáni nyelvekbe és innen (esetleg közvetlenül a románból) a magyarba. Vö. az olasz *ciotola* 'irdene Trinkschale, Becher ohne Fuss', korszikai *čotula* 'Loch in der Erde' szavakat is, amelyek a fenti magyarázatot szinte kétségtelenné teszik (REW 2290, 4749, Kisch G. MNy 3 : 36, BEW I, 164). Az EtSz I, 1233 ez ellen felhozott kifogásai (hogy a szó mindenütt újabb, XVII—XVIII sz-i eredetű és hogy a latin **cytola* nem mutatható ki) a magyarázat helyességét egyáltalában nem dönthetik meg.

A magyar szó földrajzi elterjedése azonban azt mutatja, hogy nem a románból, hanem a déli-szlávból származik. Feltűnő az is, hogy a szó az ukránban, úgy látszik, nincs meg, ami arra vall, hogy a szó nem a vlach pásztorok révén terjedt el. A sz és morva *čut-o-ra* is azt bizonyítja, hogy a szó nem a vlach pásztorok útján, hanem a magyarság közvetítésével honosodott meg. Úgy látszik, a 'Mundstück am Pfeifenrohr' jelentés a magyarban alakult és a magyarból került át a szomszéd nyelvekbe.

A szlávból: GyarmVoc, Dank, SlEl 119. Ellene EtSz I, 1232, vö. SzófSz is.

csúvár 1877: Szentes MTsz, Szegvár Nyr 40 : 139, Makó Nyr 42 : 118.
= der Kutscher in den Mühlen; a malmok kocsisa.

Gombocz MNy 2 : 226 szerint a szerb *čùvār* 'Hüter' szóból való (vö. *čuvati* 'hüten'), ez azonban lényegesen különbözik a magyar szó jelentésétől.

Eredete nincs tisztázva, vö. EtSz I, 1234.

D

dajna 1666: NySz. — Vált.: 1666: NySz, stb.; — *dajla:* 1880: Mezőtúr MTsz.

= 1. femina corpulenta; schwerfälliges, handfestes Weib; tenyeres-talpas nő (1666: NySz, 1792: SzD, GyarmVoc, Tzs; 1838: Szföld MTsz, Vác NyF 10 : 37, Bereg Nyr 26 : 329); — 2. Dirne, Metze; szajha, ringyó (1880: KKHalas, Mezőtúr, Csallóköz MTsz, Bakonyalja NyF 34 : 77).

Leschka, SlEl 136, MEW 44 szerint a magyar szó eredeti jelentése 'femina lac praebens, lactaria, mammosa; tejet adó, szoptató, nagy keblű nő' és így összefügg a *dajka* szó alapszavával: szláv

dojьna; vö. sz *dojna* 'milchgebend; fejős', stb. A magyar szónak azonban ilyen jelentése nem mutatható ki, és így a magyarázat több mint bizonytalan.

Eredete ismeretlen, vö. EtSz I, 1256.

dana (ilyen szólásokban: *dana verje meg, dana bujjék belé, dana vigye el* stb.) 1831: Zala Kr. — Vált.: *dana:* 1831: Kr, 1838: Tzs, CzF, Göcsej MTsz; — *danna:* 1816: Göcsej MTsz.

= 1. Fluch, der ungefähr für „Teufel" gebraucht wird; káromkodás, kb. „ördög" helyett használják (1831-től a fenti adatokban); — 2. potztausend!; ejnye! (1913: Vas MNy 9 : 138).

Eredete nincs tisztázva. Melich NyK 30 : 127 szerint a következő szláv szóból való: szláv *dьna* 'morbus quidam'; vö. óegyh. szláv *dьna* Euch; ó-szerb *dna* 'morbus articularis' HASz; ó-szlovén *dna* 'colica; Darmgicht' (1592: Megiser, vö. MEW 54); cseh *dna* 'paralisis' Klaret, ma 'podagra' Rank; sz *dna* ua.; le *dna* 'Gliederkrankheit'; ó-orosz *dna* 'Gicht' Srezn; vö. BEW I, 245. Bár az egybevetés jelentéstanilag valószínű (vö. a *ragya, roszseb, franc* stb. *egye meg*, amelyek mind betegségnevekből keletkeztek), hangtanilag csak akkor fogadható el, ha feltesszük, hogy a magyar szó még akkor került át, mikor a jer hangzott, egyébként a *dna*-ból aligha lett volna *d-a-na.*

EtSz I, 1266.

darabont 1439: centum pedites stipendiationum vulgo *drabant* Nyr 42 : 36. — Vált.: *drabant:* 1439: Nyr 42 : 36, 1441: item uni *drabant* pediti MNy 10 : 182, 1467-től OklSz (de itt szn!), 1526: SzékK 190, a XVI szk-től NySz, 1593, 1597: SzikszF, MA, PP, PPB, PPB, CzF; — *drabont:* 1533: Murm, 1565: NySz, 1576: BudBasL I, 115, 1759: NySz; — *darabant:* 1472: OklSz (de itt szn!), a XVI szk-től NySz, 1562: MNy 11 : 131, 1587: OklSz, MA, PP, PPB, CzF; — *darabont:* 1816: GyarmVoc (mai alak); — *grabont:* 1565: NySz; — *garabant:* 1522: OklSz, SzikszF; — *garaban:* 1552: RMNy II/2, 97; — *garabont:* 1542: OklSz, 1552, 1565: NySz.

= 1. miles peditus; Fußsoldat; gyalogos katona (1439: Nyr 42 : 36, 1541: MNy 10 : 182, XVI szk, 1552, 1565, 1759: NySz, vö. Takáts Száz 41 : 727); — 2. satelles, stipator; Leibwächter; csatlós, poroszló (a XVI szk-től NySz, SzikszF, 1587: OklSz, MA, PP, PPB, CzF); — 3. Komitats-, Stadthajduke; megyei, városi hajdú (1835: EtSz, CzF); — 4. Dienstjunge; mindenes férficseléd, inas (1881: Kalotaszeg, Zilah, Kolozsvár MTsz).

Vö. német *Trabant* 'Leibwächter; csatlós, poroszló', korai úfn 'Krieger zu Fuss', 1424-től Kluge (a németből dán *trabant* 1514-től, svéd *trabant* 1526-tól, holland *trabant* 1573-tól, angol *trabant* 1617-től,

francia *traban* 1640-től, olasz *trabante* 1700-tól, vö. Kluge, Dauzat DictÉt); cseh *drabant* XV sz GebSl, Velesl, Wussin, ma 'Trabant, Leibdiener' Jungm, Rank; sz *drabant* 1685: ComOrb 284, Hv, stb.; le *drabant* 'Trabant' Linde; orosz *drabánt* Nagy Péter óta a le-ből; csa-h *drabant* 'satelles; poroszló' Ver, kaj-h *drabant, grabant* 'satelles' Bell, Jambr, sto-nyj *barabanat* ua. Bell (*barabanti* cohors lictoria Bell). — Román *dărăbán* 'Gardesoldat', *dărobanț* ua. Tiktin. — E szavak eredete, egymáshoz való viszonya nincs tisztázva. Csak annyi bizonyos, hogy a szh *barabanat* és a román *dărăban, dărobanț* a magyarból származnak. Kluge szerint a német szó a csehből való, itt azonban etimológiája nincs (a *dráb* 'Kriegsknecht' 1528-tól GebSl, Velesl, stb., a szlovákban 1575: SlOcc 12 : 178, le *drab* szó származéka nem lehet, mert a szláv nyelvekben — de a germán nyelvekben sem — nincs valami *-ant* képző). Ezért viszont a szláv etimológiai szótárak (BEW I, 218, HKES 105, BSE 95, Korbut Prace Fil 4 : 512, VREW I, 366) a szláv szavakat származtatják a németből, azonban ennek a valószínűsége sem több, mint az előbbié. — MEW 49 szerint a szó a perzsa-török *derban* 'a porter, gatekeeper, ar a guard at the gate of a public establishment' Redh 894 szóból való (így még TürkEl I, 46, de TürkEl IV, 101 visszavonta és a német *Trabant*-ból származtatta). Ez azonban szótörténeti okokból nem lehet helyes. A szó útja ugyanis nem keletről nyugatra, mint e magyarázat alapján kellene lennie (a blg-ban a szó nincs meg, a szh-ban csak nyugaton él, a románban a magyarból származik, az olaszban pedig — amely a török szó elterjesztője lett volna — igen kései), hanem nyugatról keletre.

Amíg a német és szláv szavak eredete nem tisztázódik, a magyar szó közelebbi forrását sem lehet meghatározni. A magyar szó *d*-je inkább a szláv mellett látszik szólni. A *grabant* lehet magyar disszimiláció is, BEW I, 218 szerint azonban a kaj-h *grabant* a *grabiti* 'rapere; gewaltsam wegführen; elragad' ige behatására keletkezett.

Németből: DebrGr 342, Leschka, BEW I, 218; — szlávból: Dank, Balassa Nyr 16 : 18, Melich Nyr 23 : 472. — Vö. EtSz I, 1274, SzófSz.

daróc 1. 1349-től OklSz, GyöngyTör, MA, 1616-tól NySz, PP, PPB, SzD, SI, Tzs, CzF.

= 1. stragulum, grisium; grobes Tuch, Loden; durva posztó (1349-től OklSz, 1604: MA, 1618-tól NySz, PP, PPB, SI, Tzs; Kemenesalja, Pápa Tsz); — 2. ein Bauernkleid, Bauernmantel; kankószűr, zeke (XVI szk GyöngyTör, 1616-tól NySz, SzD; Szföld Tsz, Nagyszalonta MTsz).

A magyar szó egy szláv **dьravьcь* átvételének látszik (a *dьrati derọ* 'reissen' igéből, erre vö. BEW I, 185; így, mint lehetőséget említi

az EtSz I, 1278), ilyen szó azonban 'pannus; Tuch' jelentésben a szlávságban nem ismeretes. SlEI 128, MEW 41, Asbóth Nytud 1 : 186 szerint az átvett szó egy szláv **deravьcь* volna: van *derъ* 'pozdorja' jelentésű szó: sz *der*, le *dzior*, *dzier* 'Abhang von Flachs'; ebből **deravъ* (vö. pl. *krъvavъ* 'blutig') 'pozdorjás' > **deravьcь*, amely Asbóth szerint „a darócposztónak egészen illő neve volna". Csakhogy ilyen szó sincs sehol. A szh *doroc* 'panni genus' Miklosich Fremdw szerint is a magyarból való. Ugyancsak a magyarból való a kaj-h *darovec* HASz, és a román *duruţ* 'Jacke' is.

Vö. EtSz, SzófSz.

† daróc 2. a) 1263—1270: de populis nostris, qui *drawc* uulgo dicuntur ÁUO VIII, 20, populi *Drauch* uo., 1263/94: terram Dumuslou in comitatu de Aba Vyvar, in qua populi *drauch* in antea residebant uo. 70 (= Domoszló, Heves megye); — b) 1283: terram *Draucariorum* nostrorum Batur vocatam, iidem *Draucarii* stb. ÁUO IX, 352, 1383/85: *draucharіorum* ib. 423 (= Bátor, Heves megye); — c) 1263: *draucarii* nostri CodDipl IV/3, 137, 1282: villa *Drauch* uo. V/3, 117, 1378: villa *Daroucz* Fekete Nagy Szepesség 191 (= Daróc ~ szlovák Dravec ~ német Autz, Szepes megye). — Nyilván ebből valók a *Daróc* hn-ek is (összesen 20, az ország különböző vidékén, vö. MNy 16 : 116; a legrégibb adat 1181/1288/1366: *Drahut* Szentpétery Reg I, 43 = Szatmár megye, stb.).

= ? 1. Bárdossy Suppl 96 szerint, vö. EtSz, 'der Falkenier; solymár' volt a jelentése, ez azonban csak a szepességi *Daróc* ~ német *Autz* névből való helytelen kikövetkeztetés; a 'solymár' ugyanis latinul *aucarius*, a daróc-ok latinul *draucarii;* a *draucarius* tehát úgy viszonylik a latin *aucarius*-hoz, mint a szepességi *Autz* a régi *Drauc*, szlovák *Dravec*, magyar *Daróc*-hoz: azaz a német *der* névelő van benne. Ez azonban tévedés és a *Daróc* ~ német *Autz* hn-ből van visszakövetkeztetve, itt azonban fordítva van a dolog: az *Autz*-ban a szlovák *Dravec*, ómagyar *Drauc Dr*-jét *der* névelőnek érezték és elvonták; — 2. Hóman MNy 16 : 116 szerint a *Daróc* hn-ek kivétel nélkül mind erdők közelében fekszenek, ebből tehát következik, hogy 'Waldheger; erdőóvó' volt a jelentése. Az erdőóvókat azonban sohasem nevezik *draucarius*-oknak, a draucariusokat pedig 'custodes silvarum'-oknak).

Nyilvánvalóan szláv eredetű szó. Egyrészt azonban nem ismerjük a szó jelentését, másrészt a szláv nyelvekben sincs valami ide illő jelentésű *dьravьcь* szó (a cseh, sz *dravec* 'Raubvogel, Raubtier' nem lehet a mi szavunk forrása, olyan hasonló szó pedig, amely foglalkozást jelölhetne, egyáltalában nincs). Egyelőre tehát eredete — szlávos hangzása ellenére is — ismeretlen.

EtSz I, 1278.

dëbërke 1609: ErdOrszEml VI, 153. — Vált.: *deberke:* 1609: l. előbb, NySz, PPB, PPBE, 1784: SzD, Tzs, 1843: Szföld, Erdély, Zemplén, Szatmár MTsz, Zilah Nyr 28 : 232, Torda NyF 32 : 45; — *döbörke:* 1831: Kr, Tzs; Erdély MTsz.

= orca; Tönnchen, Fäßchen; döbönke (alul szélesebb, felül keskenyebb hordócska).

Dank, SlEl 122 szerint a *csöbör* változata, de az EtSz I, 1288 ezt nem fogadja el, hanem ismeretlen eredetűnek tartja. — Legvalószínűbb, hogy a *döbönke* (ez a *bödön* változata, l. ott) és a *csëbër, csöbör* keveredése.

deget 1767: PP. — Vált.: *deget:* 1767: PP 403, SzD, PPBE, Tzs; Szföld MTsz; — *degett:* 1816: GyarmVoc; Szföld MTsz, Torda NyF 32 : 45, Háromszék Nyr 36 : 191; — *degecs:* 1833: Dunántúl MTsz; — *degesz:* 1893: Kolozs, Szolnok-Doboka MTsz; — *degenet:* 1784: SzD, PPBE, Tzs; Erdély MTsz; — *degenyeg:* 1862: CzF; Gyergyó MTsz, NyK 31 : 395; — ? *dőgenyeg:* 1838: Szföld Tsz (a hosszú *ő* valószínűleg sajtóhiba); — *dohot:* 1792: SzD, SI; 1833: Erdély MTsz, Tzs, Szolnok-Doboka vö. EtSz; — *dohott:* 1816: GyarmVoc, 1838: Szföld Tsz, Kalotaszeg MTsz, Zilah vid. Nyr 28 : 232; — *dohat:* 1807: Márton; Szföld MTsz; — *dahat:* 1914: Bihar MNy 10 : 334; — *dahatt:* 1914: Bihar Nyr 43 : 165.

= 1. axungia; Wagenschmiere; szekérkenőcs (1767-től valamennyi fenti adatban a 2. alattiak kivételével); — 2. Erdpech; földszurok, kátrány (*dohat, dohot:* 1807: Márton, 1838: Tsz, MTsz).

Kétségtelenül a szláv *degotь* 'Teer' szóval függ össze; vö. cseh *dehet* 'Teer, Wagenschmiere'; sz *dehť* 'kátrány'; le *dziegieć* 'das Birkenteer'; ukr *déhotь, dóhotь* ua.; orosz *dëgotь* ua; BEW I, 182, VREW I, 335, SSE 194. Azonban egyrészt teljesen homályos az *e*-s változatoknak egymáshoz való viszonya, másrészt feltűnő, hogy csak Erdélyben ismeretesek és így jogos a gyanú, hogy esetleg a románból származnak. A *dohot, dohat, dahat* változatok valóban a románból valók: román *dohot* 'Teer' Tiktin (ez pedig az ukránból), a *deget* stb. változatoknak megfelelő szó, pl. **degot*, azonban a románból nem igazolható (a MEW 40 szerint volna ilyen román szó, de ez máshonnan nem mutatható ki). Viszont egyébként fel kellene tennünk, hogy az erdélyi szó még a XII sz előtt, tehát a $g > h$ változás előtt került át az ukránból vagy a szlovákból, amit a magyar szótörténet nem támogat, mert a szó kései felbukkanása inkább arra látszik mutatni, hogy aránylag újabb átvétel lehet. Déli-szláv eredetű — ahol a *g* megmaradt — nem lehet, mert itt a szó sem a múltban, sem a jelenben nem mutatható ki. — Vö. még a *dekec* címszót is.

A szlávból: Dank, SlEl 126, MEW 40; — bizonytalan: EtSz I, 1298 (a *dohot* a románból: EtSz I, 1380).

démutka 1783: EtSz. — Vált.: *démutka:* EtSz, MFüvészk 353, Tzs, CzF; — *demutka:* 1798: EtSz, Leschka.

= Thymus; Thymian; tömjén.

Vö. német *Demut* 'Thymian' Grimm Wb; cseh *demut* (*i*-tövű, nőnemű) 'Thymian' Jungm, Rank; sz *demutka, dýmutka* ua. Kálal. — Eredete ismeretlen.

A magyar szónak a szlovákkal való összetartozása kétségtelen, csak kérdés, melyik az átadó. A sz *dýmutka* népetimológiás alak lehet a *dým* 'füst' hatására, de lehet a magyar *démutka* átvétele is.

Melich DLw 86, EtSz I, 1310.

dénár 1541: NySz. — Vált.: *denár:* 1541-től NySz (csak a XVI sz-ból); Kisújszállás MTsz; — *dénár:* NagySz mikortól?

= denarius; Denar.

Bizonytalan, vajjon a latin *denarius*, a német *Denar*, az olasz *denaro* vagy egy szláv *denar* (szerb *dinar* a XIV sz-tól HASz, Maž 238) átvétele. Úgy látszik, hogy itt tulajdonképpen kétszer átvett szóról van szó: 1. a középkorban, amikor a magyar aprópénz neve latinul *denarius* volt (a XI sz-tól a XIV szk-ig Hóman Magyar pénztörténet 664), talán ennek továbbélése a XVI sz-i magyar *denár*; — 2. legújabban, a latin *denarius* fordítása, talán a németből való.

EtSz I, 1310.

† **deréce** 1690: NySz, 1735: MNy 1 : 361, 1775: Csapó Magyar kert 71, SzD, MFüvészk 65, Ják 996).

= Veronica beccabunga.

Leschka, SlEl 127, MEW 41 szerint egy szlovák **deravica* átvétele volna. Ilyen növénynév azonban sem a csehből, sem a szlovákból, sem más szláv nyelvből 'Veronica beccabunga' jelentésben nem mutatható ki. Van ugyan egy cseh *deravec* 'Hypericum perforatum' (Jungm, forrás megnevezése nélkül), le *dziurawiec* ua. Majewski, ez azonban a mi szavunk forrása nem lehet.

EtSz I, 1319.

dereglye 1792: SzD. — Vált.: *dereglye:* 1792: SzD, 1807, 1811: Márton, SI, Tzs, CzF; — *deregle:* 1887: Csallóköz MTsz, Szigetköz NyF 38 : 30; — *deregnye:* 1897: Bereg Nyr 26 : 476; — ? *dereklye:* Nyr 7 : 433 (honnan?).

= navis rectoria, scapha maior trajiciendo facta; Transportschiff, Schiffbrücke; komphajó (1792: SzD, 1807, 1811: Márton, Kr, Tzs, CzF); — 2. ein sehr grosser Kahn; igen nagy ladik (1838: Győr MNy 12 : 235, Bereg Nyr 26 : 476); — 3. ein schragen-artiges Gerät zum Tragen von Futter, Dünger, Erde; takarmány-, trágya-, földhordásra való saroglya-féle eszköz (1887: Csallóköz MTsz, Szigetköz NyF 38 : 30).

Vö. szh *dereglja, dereglija* 'Art kleines Wasserfahrzeug' Vuk (a HASz a XIX szmf-ből idézi). Edelspacher Nyr 7 : 433, Munkácsi Ethn 4 : 213 szerint egy oszmán-török *diräkli* 'mit Mast versehen' (< *diräk* 'Pfahl, Mast') szóból szerb közvetítéssel van átvéve. Az EtSz I, 1320 és a SzófSz azonban ezt a magyarázatot nem fogadja el, mert hogy sem tárgyilag (a dereglye nem árbocos hajó), sem hangtanilag (egy török *direkli*-ből nem lesz a szerbben *dereglja, dereglija*) nem kielégítő. Feltűnő az is, hogy a szerb szó csak a XIX sz-tól mutatható ki. Az EtSz I, 1321 szerint a szerb szó a magyarból, de amíg a magyar szó nincs megfejtve, addig ez a vélemény természetesen szintén kétes. — Hangtani okokból azonban biztosan magyar eredetű a morva *deregľa* 'Schragen; saroglya' Bartoš, sz *deregľa* 'Art Schiff' Jungm. Viszont a sz *drhľa* 'der Pram, die Schalde; dereglyehajó' (1820: Palkovič szótára, innen Jungm, Rank, Dank, és nyilván Kálal is) eredete, a fenti szóhoz való viszonya ismeretlen. Nem Palkovič csinálmánya?

EtSz I, 1320.

dézsma hn 1338: OklSz; kn 1466-tól NySz. — Vált.: *dézma:* 1338-tól OklSz, 1466-tól NySz, Cal, MA, PP, PPB, PPBE, Tzs, CzF (itt még mint köznyelvi változat); — *dézsma:* 1549: OklSz, 1553: LevT I, 120, 1558: RMNy III/2, 24, 1831: Kr (nála már ez a köznyelvi), Tzs, CzF. — Nyilván idevaló a *deszma* is (1631—2: MonTME I, 30—1), mert ez a *zs* hangértékű *ʃ* félreértése. Az EtSz I, 1344 szerint volt *désma* változat is, ez azonban több mint kétes, hiszen a régiségben a *zs*-t óriási többségben *s*-sel írták. „Az első adat a *zs*-s változatra 1564-ből OklSz" egyszerűen modern átírás; az eredetiben talán *dezma* volt. A régi adatok *é*-jének kvantitására vonatkozó kétely is felesleges, bár az első biztos adat a hosszú *é*-re csak 1570-ből való és Sylvester sem jelöli, hiszen kéttagú szavak első szótagjában álló magánhangzók nyúlása a XVI sz után a magyarban eddig nincs kimutatva.

= decima; Zehent.

Kétségtelen, hogy a latin *decima*-ból származik, csak kérdés, milyen módon. Az eddigi irodalomban szinte valamennyi lehetőség szóba került, de a kérdést egyik sem döntötte el. Csak súlyosbítja a kérdést, hogy a két változat nem lehet magyar fejlemény, tehát tulajdonképpen két különböző átvételről van szó. — 1. közvetlenül a latin *decima*-ból (Márton 1818, Bartal), ez azonban csak a *dézma* változatra vonatkozhatik, bár itt is magyarázatlan volna a **décma* > **dészma* > *dézma* fejlődés; — 2. firencei olasz *descima*, irodalmi *decima* 'Zehntsteuer' (Kőrösi Nyr 21 : 415, 55 : 132, 56 : 129; ez azonban legfeljebb a *dézsma* változatot magyarázná, erre vö. alább a szláv magyarázatot; Melich MNy 6 : 115 egy észak-olasz *desema*

átvételére gondol — van ilyen alak? —, ez viszont csak a *dézma* változatra vonatkozik; — 3. provençal *dezma* (mint lehetőség EtSz I, 1346, mint majdnem biztos valószínűség Bárczi NyK 50 : 19), ez azonban addig figyelembe sem jöhet, amíg a provençal hatásnak más biztos nyomát kétségtelenül ki nem mutatják (a *zománc* majdnem biztosan német, a *malom* és *molnár* pedig biztosan szláv, l. e címszavakat); — 4. szláv, vö. kaj-h *dežma* 'decima' Habd, Bell, Jambr (1631-től Maž 223, de *dežmarica* 'domus decimalistica' már 1508-ban uo.), *dižma* ua. (1579-től Maž uo.), csa-h *dezma* ua. (egy adat Micaglia szótárából, vö. HASz, lehet hogy Micaglia ezt a magyarból vette át, azonban mindenképpen kétes adat); sz *dežma;* ukr *dyžma* 'Zehent' Žel (így Leschka, SlEl 130, MEW 56). — Megvan a szó a románban is: *dijmă* 'Zehent' (1430-tól, vö. UngJb 9 : 292, EtSz I, 1345), *dejmă* ua. Tiktin.

A két magyar változat közül a *dézsma* (amely irodalmivá csak a XIX sz második felében vált) észak-olasz—horvát eredetű. A szó ugyanis ugyanazt a hangtani sajátságot tükrözi, amit számos észak-olasz eredetű szláv szó: *kaležь, križь*, horvát *duž, kužina* (< latin *calicem, crucem, ducem*, olasz *cocina* 'konyha', vö. Kniezsa MNy 29 : 152), azaz a latin *ce, ci* szótag helyén *dže, dži*-ből származó *že, ži* áll. Mivel pedig ez a hangfejlődés csak az északolaszban van meg, a magyar *dézsma* alak vagy közvetlenül az olaszból származik, vagy pedig a kaj-horvátból van átvéve. Szó sem lehet arról, hogy a magyarban fejlődött volna a *dézma* alakból, ahogy, úgy látszik, az EtSz I, 1346 gondolja, mert hasonló fejlődés a magyarban ismeretlen és az EtSz sem hoz rá példát. Hogy pedig nem valami kései alak, azt a román *dijmă* szó tanúsítja, amely csak a magyarból származhatik, holott már 1430-tól előrordul. Hogy a két lehetőség (észak-olasz vagy kaj-h) közül melyik a valószínűbb, nehéz eldönteni. Az olasz mellett szól az, hogy a szó sem a csa-h-ban, sem a szlovénben nincs meg, a kaj-h pedig az olasszal külön nem érintkezett, ellenben jogi és egyházi terminológiája nagy részét a magyarból vette (vö. Skok RÉS 7 : 197, Kniezsa NyK 50 : 191). Viszont ellene látszik szólni az, hogy a keresztény és jogi terminológiában az olasz hatást eddig biztosan kimutatni még nem sikerült, bár a fentihez hasonló meggondolásból több idetartozó szó olasz-gyanús (*esperes, prépost*, stb.). Karinthy OlJsz 32 a bizonytalan eredetűek közé teszi, de csak a *dézma* változatot említi (velencei?, vö. hogy itt a latin *ge* > *ze!*). Biztosan magyar eredetű a kaj-horvát *dižma* változat és a sz, ukrán szavak.

A *dézma* változat azonban semmiképpen sem lehet szláv eredetű. A Micaglia szótárában előforduló *dezma* hapax legomenon (Stulli *dezmati* 'decimare' szava Micaglia-ból való), amely valószínűleg nincs és és csak könyvszó. Hogy honnan való, ebben a kérdésben

nem tartom magam eléggé illetékesnek. Véleményem szerint azonban csak vagy latin, vagy olasz eredetű lehet.

dohány 1647: NySz. — Vált.: *duhan:* 1893: Szlavónia MTsz; — *duhán:* 1877: Dráva mell., Baranya MTsz, Bihar MNy 10 : 459; — *duhány:* 1898: Mohács Nyr 27 : 66; — *dohány:* 1647-től NySz, PP, PPB, Tzs, CzF; — *dovány:* Brassó Nyr 34 : 49.

= Nicotiana tabacum; Tabak.

Végső forrása az arab *duhan, duhhan* 'Rauch, Dampf', ebből oszmán-török *dukhan* 'smoke; fumes; tabacco' Redh 891, innen blg *duhán*, szh *duhan, duvan*, le nyj *duchan*. Vö. BEW I, 234, TürkEl I, 51, Lokotsch 539.

Budenz NyK 1 : 316, Szarvas Nyr 10 : 66, Vámbéry Nyr 28 : 537, stb. szerint a szó a magyarban a törökből való, az EtSz I, 1380 azonban minden megokolás nélkül déli-szláv közvetítést tesz fel. Feleslegesen, mert a dohány élvezetét nyilván a felsőbb társadalmi rétegek kezdték, ezek viszont a dohánnyal együtt közvetlenül a törököktől is átvehették.

Biztosan a magyarból való a sz *dohán, doháň, duhan* (Hv, Kálal, SSpJS) és az ukr *dohán, duhán* 'Art Tabak' Žel, Hrinč, Csopey.

drugán 1889: Hajdú MTsz.

= Baumstamm; vastag faszál.

Minden valószínűség szerint ugyanannak a szónak egy származékából van átvéve, amiből a *dorong* is való. Azonban a szó valószínűleg sajtóhiba **drugár* helyett (vö. ukr *drugár* 'junges Kieferbäumchen'; vö. a *drugárfa* címszót is), mert **drugan* szó a szláv nyelvekben nem mutatható ki.

EtSz I, 1421.

druslyák 1896: Kassa Nyr 25 : 240.

= Seiher; tésztaszűrő.

Vö. ukr *drušljak* 'tésztaszűrő' Hrinč; le *durszlak, druszlak* 'Küchengerät' Linde. E szavak < német *Durchschlag* 'Seihgeschirr' Grimm II, 1668, Korbut PraceFil 4 : 434, 474.

A magyar szó — bár a sz-ból nem igazolható — valószínűleg mégis sz közvetítéssel jött át. Hiszen alig ismerjük a keleti-szlovák nyelvjárás szókincsét. A magyar *d-ru-* szókezdet a német *d-ur-* helyén a szláv közvetítést szinte bizonyossá teszi.

EtSz I, 1422.

dumál 1888-tól NagySz. Az adatok egyrészt a tolvajnyelvből (1888-tól NagySz, 1900: EtSz), másrészt a népnyelvből valók: Zenta

1909: Nyr 38 : 377, 44 : 87, Debrecen Nyr 40 : 94, Szalonta Nyr 42 : 297, NyF 69 : 18.

= 1. leeres Geschwätz reden, schwatzen; száját jártatja, karattyol; — 2. flüstern; suttog (Szeged MNény 4 : 80).

Nehéz eldönteni, a három közül melyik magyarázat a helyes. — 1. cigány *duma* 'hang, nyelv, beszéd' (így Szidarovszky MNy 23 : 205; ha a szó a tolvajnyelvből való, akkor ez a valószínű); — 2. szh *dumati* 'sprechen, nachdenken', stb. vö. BEW I, 237 (így Mariánovics Nyr 46 : 272; ha a szó népnyelvi eredetű, akkor ez a helyes); — 3. orosz *duma* 'országgyűlés' („hiábavaló fecsegés helye"; ha a szó köznyelvi eredetű, akkor ez is szóba kerülhet).

EtSz I, 1438.

duska 1. 1575-től NySz, MA, PP, PPB, SzD, Tzs, CzF.

= 1. haustus votivus; Willkommtrunk, Gasttrunk (1575-től NySz, MA, PP, PPB); — 2. poculum caritatis; Willkommenbecher (1611: MA, PP, PPB, SzD, Tzs, Kr); — 3. arrha; Kauftrunk; áldomás (1838: Pápa Tsz); — 4. Saufen, Zechen (1893: Szföld MTsz).

Nyilván összefügg a következő szláv szavakkal: blg *na edin dušok izpija* 'egy hajtásra kiiszom' Gerov; szh *na jedan dúšak* 'egy hajtásra'; szlov *na en dûšek* ua.; sz *na jeden dúšek;* cseh *v jeden doušek;* le *wypić duszkiem.* — A szó egy szláv *dušьkъ* megfelelője, ez pedig a *duchъ* 'Atem, Hauch' deminutivuma, vö. BEW I, 234.

A magyar szónál a szóvégi *-a* a probléma. Milyen alakból keletkezhetett a *duska?* Egyelőre megfejtetlen. Azonban a szó szláv eredete több mint valószínű.

EtSz I, 1452 (Leschka, SlEl 152, Szarvas Nyr 6 : 106, 15 : 78, Horger MSzavak).

duska 2. 1841: Nyitra vid. MTsz, CzF.

= Frostfieber; hidegláz.

Turzó Ferenc Nyr 28 : 452 szerint a sz *duška* 'lélek, lélegzetvétel' szóból való. Ezt az EtSz I, 1454 minden megjegyzés nélkül leközli. Elfogadja? Az egyeztetés jelentéstanilag valószínűtlen.

dutka 1621: MAl *epops* a., Kr, Tzs, CzF; Hont MTsz.

= Upupa epops; büdös banka.

Vö. cseh *dudek* 'Wiedehopf'; sz *dudok* ua.; le *dudek*, horvát *dedek;* orosz *udod.* Az állat hangját utánzó szó, vö. BSE 102, HKES 109.

Dank, SlEl 149, MEW 52, Asbóth SzlSz 36, Valló Nyr 33 : 563 szerint a magyar szó a szlovákból. A magyar szó *dut-ka* szóvége azonban nehezen magyarázható a *dud-ek, dud-ok* alakokból. Asbóth feltevése, hogy a magyar szó a szlovák accusativus-ból

(*dudka*) való volna, elfogadhatatlan. Ilyen alakok átvételére bizonyítékunk nincs.

Az EtSz I, 1457 szerint a magyar szó szintén hangutánzó és nem függ össze közvetlenül a szláv szavakkal. Gyöngéje, hogy a *-ka* szóvéget nem magyarázza meg.

E

ecset 1533: OklSz. — Vált.: *ecset:* 1533-tól OklSz, 1575-től NySz, MA, PP, PPB, SzD, SI, Tzs, CzF; — *ecsët:* 1901: NyK 31 : 402; — *ëcset:* Nyitra vid. MNyAtl I/13; — *ëcsët:* Borsod uo. I/7; — *öcset:* 1792: SzD; Tata MTsz, Radványi Ipolyszalkai nyelvjárás 57, Nyitra vid. MNyAtl I/13.

= 1. hami ferrei, quibus cannabis, linum pectitur; Hechel; gereben (1638: OklSz 1065; 1839: Torna MTsz); — 2. pecten; Kamm; fésű (1621: MA, 1629: NySz, PP, PPB); — 3. muscarium setaceum; Bürste; kefe (1533-tól OklSz, MA, 1643: NySz, PP, PPB, SI, Tzs, CzF); — 4. penicillus; Pinsel; ecset (1621: MAI, 1643: NySz, PPl, PPBl, SzD, PPBE, SI, Tzs, CzF, stb. mai jelentés).

GyarmVoc, Leschka, Dank, SlEl 818, MEW 343, Asbóth Nytud 1 : 44 szerint a szláv *ščetь* átvétele: blg *četka* 'brosse; Bürste, Pinsel, Kamm'; szh *čětka* 'Bürste, Besen von Borsten', kaj-h *ščet* 'setaceus, setaceum, pecten, echinus' Bell, 'penicillus' Jambr; szlov *ščet* 'Bürste, Distel, Kratzdistel'; cseh *štět* 'Borste' (ócseh *ščetina* 'seta porcorum' Hus, *ščetka* 'seta' Klaret); sz *štet* 'Pinsel; ecset' Jancs, Bern, *štetka* 'Bürste, Pinsel; meszelő, ecset'; le *szczeć* 'Borste, Kardendistel', *szczotka* 'Bürste, Flachshechel'; f-szorb *šćeć* 'Bürste', *šćetka* 'Dipsacus fulonum', a-szorb *šćeś* 'Bürste', *šćotka* 'Pinsel', 'Dipsacus fulonum, stb.'; ukr *ščetь* 'Flachshechel' Hrinč; orosz *ščetь* 'Borste, Bürste', *ščëtka* 'Bürste'; vö. PIEW 629, MEW 343, MER 684, HKES 376, BSE 543, PES III, 119. Azonban Simonyi Nyr 4 : 164, EtSz I, 1476 rámutat arra, hogy a szláv *šč*-nek a magyarban *cs*- felel meg (*csáva, csevice, Csetnek, csorba, csorbóka, csuka*) a szókezdő *cs*- pedig nem szokott *e*- prothesist kapni. Az EtSz ezért a szót ismeretlen eredetűnek minősítette. Simonyi Nyr 4 : 164, 9 : 519, 14 : 31 pedig egy magyar *es* származékának tartja, amely a *fésű* szóban és a népnyelvi *os-mos* szóban van meg (hasonlóan Munkácsi Nyr 9 : 556, Halász Nyr 12 : 58, Szarvas Nyr 31 : 471). Ez azonban elfogadhatatlan. Az *os-mos* valószínűleg játszi ikerítés és az *os*-nak semmi köze az *ecset*-hez, a régi magyar *ecsell* bizonyítja, hogy az *-ll* etimológikus (< **ecset-l* és nem **ecs-el*).

Bizonyos, hogy a szókezdő *e-cset* a szláv származtatásnak súlyos nehézsége, azonban a két szó hangalak és jelentés szempontjá-

ból annyira közelál egymáshoz, hogy az összefüggésük legalábbis nagyon valószínű, ha a hangtani nehézséget egyelőre nem is tudjuk tisztázni. Hasonló pl. az *udvar u*-ja is, erre sincs több példánk, mégsem lehet a szó szláv eredetében kételkedni.

Ebből a szóból való az *öcset* 'Dipsacus fullonum; Werberdistel; mácsonya' (1783: MNy 12 : 230; — vált.: *ecset:* 1783: MNy 12 : 230, MFüvészk 122, Ják 1057; — *öcset:* Nógrád MNy 12 : 230). Lehet, hogy ilyen jelentés a magyarban is fejlődött (a takácsok, posztócsinálók a kender, posztó szálainak simítására használták), de a szláv nyelvekben is megvan.

eretnëk szn 1357: Stephanum dictum *Eretnuk* OklSz; kn XV szmf SermDom. — Vált.: *eretnük:* 1357: OklSz; — *eretnök:* 1517-től DomK, JordK, DebrK, ÉrdyK = NySz, Cal; — *heretnek:* 1524: ÉrdyK, 1562: HeltaiUT, HeltaiHáló = NySz (valószínűleg etimológikus írásmód); — *eretnek:* XV szmf SermDom, 1524-től NySz, GyöngyTör, SzikszF, Cal, MA, PP,PPB, Tzs, CzF.

= haereticus; Ketzer, ketzerisch (a melléknév 1626-tól NySz).

Végső forrása a görög *αἱρετικός* 'auswählend, ketzerisch', innen egyházi-latin *haereticus*, olasz *eretico*, vö. REW 3979. — Szláv adatok: óegyh. szláv *jeretikъ* 'haereticus' Supr; MiklLex, *jeretikъ*, *jeretigъ* ua. 1076-tól Srezn I, 831; blg *eretik* 'hérétique'; ukr *jerétyk* 'Ketzer'; orosz *jerétik* 'Ketzer', nyj 'Zauberer'; *eretnik* nyj 'der Zauberer' Dalj, Pawl; kaj-h *jeretnik* XVI sz Vramecz, vö. HASz, *jeretik* XVI sz Perg, vö. HASz, *heretnik* Jambr, *eretnik* Bell; vend *jeretnik* a XVIII sz-tól Melich SzlJsz I/2, 251.

Budenz NyK 6 : 305, Asbóth NyK 18 : 355 szerint a magyar szó egy óegyh. szláv **eretьnikъ*-ből való, Melich SzlJsz I/2, 251 (utána Simonyi Nyr 42 : 437, Beke Nyr 57 : 112) szerint pedig a kaj-h *eretnik* átvétele. Ezeknek a magyarázatoknak azonban több gyengéjük van. A legkisebb közülük a szláv szókezdő *j*- hiánya a magyarban. Ez ugyanis a szláv nyelvekben aránylag későn fejlődött és az óegyh. szlávban talán még meg sem volt, mert a szókezdő *je*- a glagolita emlékekben általában *e*-vel van írva, márpedig *je*- szókezdet esetén bizonyosan jelölték volna a *j*-t. Az óegyh. szlávban (és a bizánci kereszténységű szlávok nyelvében) az *eretnik, jeretnik* nincs meg (az orosz nyj *jeretnik* nyilván kései alak), a nyugati kereszténységű szlávoknál pedig maga a szó hiányzik. Feltűnő pl., hogy teljesen ismeretlen a csa-h-ban, pedig itt egyh. szláv eredetű is lehetne. Azért a kaj-h alakok nagyon gyanúsak, nem maguk származnak-e a magyarból, mintsem hogy ők legyenek a magyar szó forrásai. Ezek közül a Bell-nél előforduló *eretnik* kétségtelenül k é s e i átvétel a magyarból (tehát már akkor, amikor a protheticus *j*- megszűnt az *e*- elé alakulni), a Jambr-nél található *heretik* pedig

nyilván etimológikus könyvszó. De kétes a *jeretik* és *jeretnik* kora és eredete is. A 'haereticus' fogalom nem az elsődleges keresztény fogalmak közé tartozik, amellyel a kereszténységre való téréskor okvetlenül meg kell ismerkedni, hanem ez már a másodlagos, az egyházszervezet és egyházi élet körébe tartozó fogalmak kifejezése. Ezek viszont a magyarban általában nem szláv eredetűek (illetőleg legalább is kétesek), viszont a kaj-h-ban éppen ezek származnak a magyarból.

A helyzet tehát az, hogy bármennyire is szlávosnak látszik a magyar *eret-nek*, a magyarnak pontosan megfelelő *eretnik* (> *jeretnik*) alak a szláv nyelvek közül csak a kaj-h-ban van meg, itt viszont a római kereszténységű szláv nyelvek között egyedül áll és azért magyar-gyanús. A legvalószínűbb tehát, hogy a magyar szó közvetlenül a latinból származik, a *-nik* (> *-nek*, *-nök*) a magyarban fejlődött a latin *-icus* helyén a szlávból átvett *-nik* végű szavak hatása alatt. Vö. Leschka, Kovács Latin el.

EtSz II, 10 („a közvetlen átadót nem tudjuk megjelölni", de arra vonatkozólag nem foglal állást, szláv-e vagy sem), Moór Szeg-Füz 1 : 253 (szláv *eretьnikъ*, erre vö. feljebb), SzófSz („valószínűleg szláv közvetítéssel, bár a megfelelő régi szláv alak nem mutatható ki").

érsëk hn 1299: OklSz; szn 1458-tól OklSz; kn XV sze SoprSzj. — Vált.: *érsëk:* 1299-től OklSz, 1510-től NySz, GyöngyTör, KolGl. 2, MA, PP, PPB, Tzs, CzF; — *ersik:* 1897: Heves Nyr 26 : 332; — *ersëk:* 1928: Gyergyó MNy 24 : 207; — *érsök:* XV szv-től NySz, Murm, SzikszF, MA, PP, PPB; — *érseg:* XV sze SchlSzj; vö. *érseges:* Békés MTsz (a SoprSzj *herseg* alakja nyilván nem külön változat és a *h-* csak írott alak).

= archiepiscopus; Erzbischof.

Az általános vélemény szerint (Asbóth Hunfalvy-Album 3, Melich SzlJsz I/2, 255, Horger MNy 24 : 207, EtSz II, 24, SzófSz) a görög ἀρχιεπίσκοπος ἀρχι részének szláv *archi-* alakjából szláv *-ikъ* deminutívképzővel képzett **aršikъ* átvétele. Mivel az *š* csak *ch*-ból származhatik, a latin *archi*-kiejtése pedig vagy *arki-* (vö. a magyar *arkangyal* szót), vagy *arci-* volt (vö. német *Erz-*, cseh, sz *arci-biskup*, le *arcy-biskup*, *arcy-dzieło* stb.), az *archi* csak a görögből származhatik, az **aršikъ* tehát csak bizánci szertartású keresztény szláv szó lehet. Ilyen szónak azonban a bizánci rítusú keresztény szlávoknál sehol semmi nyoma, ahol viszont megvan (morva-szlovák 1480—90: *yarssik* JA 1 : 147, Sborník filologický 7 : 101, GebSl; kaj-h *jeršek*, *eršek* Perg, Vramecz, *eršek* Bell, Jambr, *eršik* Bell, vö. HASz), azok nem a bizánci kereszténységhez tartoznak és így a szó itt nem lehet eredeti, hanem nyilván a magyarból való.

Kétségtelen ez a kaj-h-ra nézve (az *eršek, jeršek, eršik* csak a magyarból származhatik), de nagyon valószínű a morva-szlovák *jaršík*-ra vonatkozólag is.

ëspërës XV sze SchlSzj. — Vált.: *ëspërëst:* XV sze SchlSzj, 1524-től NySz, GyöngyTör, KolGl.2, PP, PPB, Kr, CzF; — *ëspöröst:* 1533: Murm, SzikszF, 1603: NySz; — *öspöröst:* 1896: NyK 26 : 486; — *ëspërës:* (első adat? a NySz PPBl-ból idézi, de itt *archidiaconus* szó nincs is), 1808: SI, Tzs, Kr, CzF; — *öspërös:* 1530: MNy 13 : 353; — *öspörös:* 1816: GyarmVoc, Kr, CzF.

= 1. archidiaconus, archipresbyter; der Dechant (a katolikusoknál; l. a fenti adatokat); — 2. senior; der Senior (a protestánsoknál; 1816: Márton, Tzs, CzF, stb.).

Eredetéről két vélemény van: 1. magyar *ës* + **prest;* az *ës* a mai *ős* eredeti alakja, megvan *is* alakban a HB-ben, *ewssfyak* 'monachi; atyafiak' jelentésben az ÉrdyK-ben, a **prest* pedig óvelencei **preśt* < latin *presbyter* (ez van meg a cseh *arci-pryšt* utótagjában), vö. Szinnyei NyK 26 : 486, Melich SzlJsz I/2, 256, NyK 39 : 25, MNy 9 : 335, EtSz II, 49, Beke Nyr 57 : 112, SzófSz. Az utótag Horger MSzavak 47 és Schuchardt NyK 30 : 269 szerint egy olasz **preosto* < *prevosto* < latin *praepositus* volna, de ez hangtanilag nem jöhet tekintetbe. — E magyarázatnak azonban az a gyöngéje, hogy a magyar *ës* szónak valami 'fő-' jelentése nincs, és latin *archi-* összetételek magyar megfeleléseiben sehol másutt nem fordul elő. De nincs semmi nyoma egy magyar **prest* > **perest* szónak sem. Tehát ez olyan összetétel volna, amelynek az első tagja ilyen funkcióban soha másutt nem igazolható, a második tagja pedig egyszerűen ismeretlen. További nehézség, hogy ebben az esetben a kaj-h *jašprišt* (és *ješprišt*, a XVII sz-tól HASz) *a*-ját egy z á r t magyar *ë*-ből kellene magyarázni, ami önmagában is elegendő e magyarázat megdöntésére. — 2. Simonyi Nyr 42 : 438, Moór SzegFüz 1 : 255, NéNy 8 : 196 a latin *archi-presbyter* észak-olasz megfelelőjének, egy **arži-prišt* > **aržprišt* > **ašprišt* alaknak az átvételre gondol kaj-h közvetítéssel. A feltevés mindenesetre valószínűbbnek látszik az előbbinél (már eleve valószínű, hogy ez a papi méltóság, ha már nem a németeknél dívó *decanus*-ból való, akkor a másik általános elnevezésből, az *archipresbyter*-ből származik), de a kaj-h közvetítés feltevése itt is éppen úgy felesleges és valószínűtlen, mint a *dézsmá*-nál és az *eretnek*-nél.

ëszterág hn 1369: OklSz; kn XIV szv BSzj. — Vált.: *sztrak:* XIV szv BSzj; — *sztrag:* XV sze SchlSzj; — *isztrag:* 1566: NySz, Ver; — *esztrak:* 1369-tól OklSz; — *esztrag:* 1516-tól NySz, 1520—30: MNy 11 : 82, GyöngyTör, MA, PP, PPB, SzD; — *eszterag:* 1533: Murm,

1536-tól NySz, MA, PP, PPB, SzD, Tzs, CzF; — *esztrág, eszterág:* 1838: Tzs, Szföld Tsz.

= Ciconia; Storch; gólya.

Vö. szláv *stъrkъ;* óegyh. szláv *strъkъ* 'ciconia' Supr; MiklLex; blg *štъrk;* szh *štrk*, kaj-h *štrok* Habd, Bell, Jambr; szlov *štrk, štrok;* óorosz *stьrkъ, sterk* Srezn III, 587, mai *sterch* Pawl. — Eredete nincs tisztázva. Kiparsky 161 szerint a déli-szláv *š*-es változatok újabbkori átvételek a németből, az orosz *sterch* a *ch*-ja miatt valószínűleg újabb átvétel a volgai németből (Pallas említi először), az óegyh. szláv *stьrkъ* azonban eredeti szó és nem az ófn *storah*, mai *Storch* átvétele (ugyanitt a korábbi irodalom, MEW 322, PES II, 385, stb.); hasonlóan MER 698 is.

MiklLex, SlEl 795, MEW 322, Munkácsi Ethn 4 : 246, Szarvas Nyr 23 : 521, Simonyi NyK 22 : 524, 25 : 54, Melich MNy 6 : 445, EtSz II, 77 szerint a magyar szó a szláv *stьrkъ*-ból való. Ennek a magyarázatnak azonban súlyos hibája a szonáns *r* helyén jelentkező magyar *ra*, amelyre példát egyébként sem a jövevényszavak, sem a helynevek között nem találunk. Asbóth Nyr 23 : 563, Nytud 2 : 49 ezért kételkedett is az egyeztetés helyességében. Egyelőre azonban jobbat nem adhatunk. A németből való magyarázat (DebrGr 342, GyarmVoc, Borovszky NyK 24: 336) ugyanis teljesen hibás (egyrészt *s*-et és szóvégén *h*-t várnánk: valami **estrah, *estró* alakot; másrészt német eredetű madárneveink nincsenek).

ësztëric 1839: Balaton mell. MTsz.

= Leiter aus einer Stange, mit Sprossen auf beiden Seiten der Stange; rúdból való lajtorja, amelynek fokai két oldalt kiállnak.

Feltűnő, hogy a szót 1839-től senki sem jegyezte föl. Ha volt ilyen szó, csak az *ösztörü*-vel függhet össze, vö. szlov *ostrvica* 'ein dünner Stamm mit Zacken oder Spriessel, auf welche Garben gesteckt wird'. Pontos megfelelése (valami szláv **ostrъcь*) nincs.

EtSz II, 87.

F

fosztán 1519: OklSz. — Vált.: *fosztán:* 1519-től OklSz, 1536: TörtT 1888 : 569, 1553-tól NySz, 1591: TörtT 1881: 179, Cal, MA, PP, PPB; — *fosztány:* 1553: NySz, 1648: SzilLev 900, SzD, Tzs, CzF; — *foszlán:* 1558: OklSz, 1670: NySz, 1679: TörtT 1883: 160; — *foszlány:* XVII szk Zrinyi Hadtört. munkái 376, 1663-tól NySz, 1683: MonIrók 24 : 142, 168, Tzs; Szlavónia MTsz; — *foszlyán:* 1707: MNy 8 : 127. — A *fesztán* változat (amelyet különben Németh Gyula

címszóul választott) valószínűleg egyszerű sajtó- vagy olvasási hiba (Nyr 5 : 206).

= 1. exomis, vestis pellicea; Leibrock ohne Ärmel (1519-től így valamennyi fenti adatban); — 2. serica; Seidenstoff (XVI sz NySz); — 3. xylinus pannus; Barchent (1707: MNy 8 : 127).

Vö. oszmán-török *fystan* 'ein Weiberkleid, ein Unterrock' Radloff IV, 1937; blg *fustán, fistán* 'robe de femme, jupe'; szh *fuštan, fistan* 'Art Fueranrock'; — román *fustane* 'Frauenrock', albán *fustan* ua., újgörög *φουστάνι*; olasz *fustagno* 'Barchent'. — A szó új-latin eredetű (REW 3618; a k-latin *fustaneum*-ból, ez pedig a latin *fustis* 'Knüppel'-ből), innen egyrészt a törökbe (innen a bolgárba, albánba és talán a görögbe), másrészt a szh-ba került át. A szh *š*-es alak csak olasz eredetű lehet.

A magyar szó vagy az oszmán-törökből, vagy a keleti szerb nyj-ból való, ahol a szó — a bolgárhoz hasonlóan — szintén *s*-szel lehet meg. Semmiesetre sem származhatik közvetlenül az olaszból, mert akkor *s*-et és *ny*-et várnánk már az átvétel korában, holott bizonyos, hogy ez a magyarban aránylag későn alakult.

Németh Gyula NyK 50 : 325; vö. még EtSz II, 426 (és az ott idézett irodalmat).

***furuna** *fuzuna* 1910: Baranya Nyr 39 : 186.

= Bauernofen; banyakemence.

A szó *fuzuna* alakban van ugyan közölve, ez azonban kétségtelenül sajtóhiba *furuna* helyett: szh *furuna* 'Ofen'; blg *furna, furuna* 'fourneau' (ezek az újgörög *φούρνα, φούρνος* szóból, ez viszont a latin *furnus*-ból; Vasmer GrLw 60, HASz; megvan a törökben is: *furun* ua.).

G

†gáj 1234/1364: iuxta quandam multitudinem arborum que vulgariter *Moys gaya* nuncupatur MonStr I, 305 (magyar birtokos szerkezet: Mojs gáj-a; a Hont megyei Szelepcsény határában, vö. Šmilauer Vodopis 114). — Az OklSz adatai közül az 1279-inek (ad quasdam arbores que dicuntur Mala*gaya* inde descendit ad Malapataka) helye bizonytalan, a többi azonban bizonyosan nem magyar, hanem horvát név, mert Zágráb vidékén fordul elő. A Turóc megyei *Gáj* (1267: villa *Gay* CodDipl IV/3, 256, 1277: ÁUO IX, 193, 1281: ÁUO XII, 333) természetesen nem köznév, hanem helységnév, amely az ó-szlovák *gaj*-ból keletkezett.

Tulajdonképpen nem bizonyos, volt-e az ómagyarban ilyen k ö z n é v. A fenti első és talán a második adatban levő *-gaya* erre látszik mutatni, azonban ez csak szlovák területen található, ami e szó létezését kérdésessé teszi.

Vö. szláv *gajь;* szh *gaj* 'Wald, Forst'; szlov *gáj* 'Hegelholz, Hain'; cseh *háj* 'Hain, Wald'; sz *háj* 'erdő'; le *gaj* 'Hain'; ukr *haj* 'Hain, kleiner Wald'; orosz *gaj* 'Hain'. Összefügg a *gajiti* 'Wald wachsen lassen' szóval, amely talán a *gojiti* 'pflegen, hüten, bewahren' hosszú-fokú változata; BEW I, 291, VREW I, 251.

EtSz II, 802.

gajgonya 1826: TudGyüjt II, 46. — Vált.: *kajgona:* 1826: Baranya TudGyüjt II, 46, Tsz, Dunántúl, Baranya MTsz; — *kajgonya:* 1838: Tsz, MTsz, CzF, OrmSz; — *kajgéna:* 1876: Dunántúl MTsz; — *kajginya:* 1921: Baranya MNy 17 : 134; — *kajdina:* 1877: Somogy, Tolna MTsz, Sárköz Nyr 32 : 462, Hajdunánás Nyr 37 : 375, OrmSz; — *gajgona:* 1826: Baranya Tsz, Dráva mell., Eszék MTsz, CzF; — *gajgonya:* Baranya Nyr 39 : 186; — *gajdina:* 1828: Ormányság Tsz, CzF; — *gajdinya:* 1876: Szlavónia MTsz.

= species escae ex ovis paratae; Eierspeise; tojásrántotta.

Vö. szh *kȁjgana* 'Art Eierspeise, Omlette' HASz; blg *kavgána, kajgána* ua. Gerov. — A szláv szavak az oszmán-törökből: *qajgana* 'Eierkuchen, gebackene Eier' Zenker 402, 3, 'an omelet' Redh 1428. A török szó perzsa eredetű: *chājgīne* ua. Vö. TürkEl I, 85, MER 226.

A magyar szó — kései előfordulására és földrajzi elterjedésére való tekintettel — nyilván a szerbből való; vö. Wichmann MNy 4 : 161, Gombocz Akad. Ért. 18 : 512, EtSz II, 809. Közvetlenül a törökből való átvétel valószínűtlen (így Kniezsa MNy 29 : 146).

†**galagolya** 1565, 1568: Meliusból NySz.

= monachus; Mönch; szerzetes.

Kniezsa MNy 30 : 184 szerint magyar elvonás egy **galagolyás*-ból, amely viszont a horvát *glagoljaš* 'szlávul miséző katolikus horvát pap' átvétele. Az EtSz II, 831 azonban ezt valószínűtlennek tartja (mert Meliusnál a szó nem általában 'pap', hanem 'szerzetes', mert **galagolyás* a magyarban nincs, az elvonás is valószínűtlen és mert a horvát *glagoljaš* maga is csak a XVIII sz-tól van kimutatva) és inkább magyar hangfestő eredetre gondol. A *galabógyi, gelegógya, kalakótya, kelekótya* stb. alapján ezt is ilyen eredetűnek tekinti, amelynek jelentése „féleszű, hóbortos, hiábavalóságot fecsegő" lett volna. — Bizonytalan.

galambica 1601: BotTört 122.

= 1. Russula; egy ehető gombafajta (1601: BotTört 122, 1706: MNy 2 : 322, 1735: MNy 1 : 362, 1783: Magyar Könyvesház I, 431, Kr, Tzs; Vas Nyr 41 : 292, MNy 9 : 138, NyF 33 : 20, Zala Nyr 44 : 89, NyF 48 : 62); — 2. valami mérges gombafajta (1939:Szenna).

A 'Russula' fajta gombák egy részét (valószínűleg a színük miatt) a németben is, a szláv nyelvekben is a 'columba; Taube;

galamb' jelentésű szóból képzik: német *Taubling;* blg *gъlъbica;* szh *golubača;* szlov *golobica;* cseh *holubička* (egy régebbi **holubica* demin-a); le *gołębiatka;* orosz *golubec,* stb. Ebből a szláv **golǫbica* szóból származtatja a magyar szót Leschka, SlEl 182. Melich MNy 10 : 253, Juhász Jenő MNy 25 : 196 azonban ezt nem fogadja el. Melich és EtSz szerint ez nyelvtörténeti okokból nem lehet helyes: a magyar *galambica m*-je egy X sz-i szláv alak átvételére vallana, viszont ezzel szemben az *-ica* szóvég aránylag kései átvételre mutatna (vö. *medence, pince* stb.). Ezért azt igyekszik bizonyítani, hogy a szó magyar képzés a *galamb* szóból a szlávból meghonosodott *-ica* képzővel. Azonban ez ellen szól a magyar szónak aránylag igen korai előfordulása, az *-ica* képző ugyanis a magyarban (a *galambica* és az ide nem tartozó *subica* — vö. itt a *zsupica* címszó alatt — szavakat leszámítva először *tubica* 'Täubchen' 1809-től Kr, MNy 25 : 196), egészen újkori és így aligha lehet azonos a *galambica* szóvégével. Az is a magyarból való származás ellen szól, hogy a szó a multban is, ma is Nyugatdunántúlról, azaz a szlov *golobica* szomszédságából való, különös volna tehát, hogy a magyarság itt a szlovénekkel (és esetleg a horvátokkal) teljesen azonosan nemcsak a *galamb* szóval, hanem a magyarban meg sem levő (vagy legfeljebb éppen hogy keletkezőben levő) *-ica* képzős szóval nevezett volna el egy nyilván már korábban is ismert gombafajtát.

A szó elterjedését is tekintetbe véve a legvalószínűbb, hogy a szó a szlovén *golobica* átvétele, de népetimológiával a magyar *galamb* szóval való keveredése. Ez a keveredés annál is inkább megtörténhetett, mert a gomba valóban galamb-színű.

†**galambóc** 1576: SzikszF. — Vált.: *galambuc:* 1576: SzikszF; — *galamboc:* 1621: MA, PP, PPB, 1783: Magyar Könyvesház I, 322, MFüvészK 338, Tzs, CzF; — *galambóc:* 1807, 1811, 1816: Márton, l. még EtSz II, 850.

= Verbena officinalis; Taubenkraut, Eisenkraut; vasfű (régebben 'peristerium' SzikszF, MA, PP, PPB, és 'verbenaca' SzikszF is; a mai névre vö. Jáv 856).

Leschka, Dank, SlEl 182 szerint szláv eredetű (Dank és SlEl 182 szerint egy szláv **golǫbovьcь*-ból, azonban ez a magyar *-óc* szóvégből van visszakövetkeztetve, míg régen az *o* biztosan rövid volt). Ezzel szemben az EtSz II, 850 szerint a szláv nyelvekben valami a magyarnak megfelelő **golǫbьcь* 'Verbena' jelentésben nem mutatható ki, azért ez magyar képzés a 'galambdúc' jelentésű magyar *galambuc* szóból. A latin *peristerium* ugyanis, amely a 'Verbena' régi latin neve, nemcsak növényt jelent (vö. német *Taubenbaum*), hanem 'columbarium; Taubenschlag; galambdúc'-ot is, ennek

viszont van a régi magyarban *galambuc* alakja is. Ez pedig szerinte nem más, mint magyar *-c* képzős származék a *galamb* szóból.

Ennek a magyarázatnak azonban több gyengéje van. Először is az, hogy a 'galambdúc' jelentésű *galambuc* létezése több mint kétes. Ugyanis csupán egyetlen egyszer fordul elő ComJan 1673: 31 helyén, azért nyilván nem egyéb, mint s a j t ó h i b a *galamb-ducz* helyett (az EtSz II, 860 külön címszó alatt tárgyalja és a fenti módon magyarázza). Hasonlóan sajtóhiba, és nem ejtett változat a *galambugy*, amely ugyanennek a munkának 1697-es kiadásában a 37. lapon fordul elő. Hapax legomenonokra támaszkodni amúgy is veszélyes. Másodszor a magyar *-c* képző, amely ebben a szóban rejlenék, Juhász Jenő MNy 24 : 104 ellenére sincs tisztázva (de vö. *vadóc* 'Lolium, Zizania' már 1567-től, *gomboc* mint szn már 1351-től stb. l. uo.). Annak azonban semmi valószínűsége sincs, hogy a magyar szó a *galamb*-nak ilyen *c* képzős származéka volna, mint Juhász MNy 24 : 106 véli. Igaz azonban, hogy 'Verbena' jelentésű szláv *golǫbьcь* szót kimutatni nem tudunk, de ilyen könnyen lehetett, vagy esetleg ma is van, mert a *golǫbъ* szóból több nyelvben alakult 'Verbena' jelentésű szó: le *golębie ziele* 'galambfű' Majewski, orosz *golubinec*, cseh *holubník*.

galóca-gomba 1783: Magyar Könyvesház I, 431, MFüvészk 577, 1818: Márton, Kassai II, 292, 1835: Tzs, CzF, stb.

= Agaricus lactifluus; Blätterschwamm.

Bárczi SzófSz szerint eredete nincs tisztázva, de vagy a szláv *gliva* 'gomba' *glivica* deminutivumából van átvéve (vö. szlov *glivica* és a *gilva* címszót), vagy pedig magyar alakulás a *galóca* halnévből. A *galóca* 'Salmo hucho' ugyanis piros pettyes hal, a galóca gomba meg fehér pettyes piros gomba. Az első feltevés hangtanilag is, jelentéstanilag is (a *glivica*, ahol megvan, csak deminutivum, de nem egy bizonyos gombafaj neve) valószínűtlen, de a második sem kétségtelen. Hasonlóan EtSz II, 918.

garaboly 1792: SzD. — Vált.: *garaboly:* 1808: SI, Kr, 1838: Tzs, Pest Tsz, CzF; Nagykőrös, Békés MTsz; — *garaboj:* 1839: Nagykunság, Csongrád, Szeged MTsz; — *garabó:* 1792: SzD, 1807: Márton, Tzs, Tsz, CzF; Pest, Félegyháza, Nagykőrös, Gömör MTsz.

= corbis; Korb; kosár.

Eredete nincs tisztázva. Melich MNy 6 : 61 összevetette az óegyh. szláv *krabiji* 'fscella e vimine plexa, arcula' szóval (Supr, MiklLex, Srezn). Ez azonban valószínűtlen. Fel kellene tenni, hogy a magyar szó legalább a XII—XIII sz-ig nyúlik vissza, mert később a nőnemű *-i* végű főnevek *-a* végűekké váltak. Ezt azonban a magyar szónak igen kései előfordulása nem támogatja (a szláv szó eredeti,

BEW I, 568, TBSW 117, VREW I, 629). A szlovén *krabulja*, amellyel SlEl 361 egybeveti, semmiesetre sem lehet a magyar szó forrása. A német (*Körbel*) és olasz (*corbello*), egyébként szintén valószínűtlen lehetőségekre, valamint a fentiekre l. EtSz II, 1021.

garas szn 1487: OklSz; kn 1516-tól NySz, Murm, Cal, MA, PP, PPB, CzF, stb.

= denarius grossus, grossus; Groschen.

Végső forrása a latin *grossus* (denarius grossus 'vastag dénár', ellentétben az ezüst vékony dénárokkal; a szóra vö. Walde—Hoffmann EtWb 623, REW 881), ebből való a francia *gros*, olasz *grosso* 'eine Silbermünze', német *gros*, *grosch* (Kluge[11] szerint a XIV sz-tól a csehből, mert a cseh garasok voltak a németek mintái); cseh *groš* (1300-tól GebSl, a pénzek felirata: *Grossi Pragenses*, vö. Hóman Pénztörténet 388); sz *groš* 'garas'; le *grosz* (Linde szerint 1250-től, de forrás megnevezése nélkül, 1417-től RotyP 3); szlov *groš;* szh *groš;* blg *groš*; orosz *groš*. BEW I, 354 szerint a szláv szavak a németből, de vö. feljebb Kluge.

A magyar szó közelebbi forrása bizonytalan. Leschka, Dank, Szarvas Nyr 26 : 18, Melich DLw, Thienemann UngJb 2 : 99, Melich MNy 12 : 313, SzófSz szerint a németből, ez azonban az EtSz II, 1049 szerint valószínűtlen, mert a német szó kezdetben *gros*-nak hangzott, amit a magyarság **grosz*-nak > **garasz*-nak vett volna át, a német *-sch* es alak a csehből való volna (hasonlóan a német szóról Kluge; ez azonban bizonyosan helytelen, hiszen az ófn és kfn *s* is *š*-nek hangzott, vö. Schwarz Reibelaute 15, Lessiak Beiträge 76, Kniezsa MNy 29 : 98). A szlávból magyarázza Balassa Nyr 16 : 19. Az EtSz szerint viszont a legvalószínűbb, hogy közvetlenül a középlatin *grossus*-ból származik. Tulajdonképpen alig dönthető el. Ha a régi magyar *Garas, Garasd* hn (1221: *Garas* villa CodDipl III/1, 325, 1270: *Garasd* terra in com. Zalad. uo. V/1, 29) hiteles volna, a csehből való átvételt körülbelül ki lehetne rekeszteni. Ezek a hn-ek azonban csak Fejérnél (ott is másolatból közölve) vannak meg, Zalában ma *Garas, Garasd* nevű helyek nincsenek, azért a fenti adatokat kétesnek kell tartanunk. A legvalószínűbb, hogy valami elírással van dolgunk. Ezért elfogadhatónak látszik, hogy *garas* szavunk a pénznemmel együtt a csehből származik.

gárgya 1636: Ónod, Borsod MNy 4 : 181. — Vált.: *gárgya:* 1636: MNy 4 : 181, 1638-tól OklSz, 1647—56-tól NySz, 1784: SzD 30, Sl, Tzs; Szatmár, Szföld MTsz; — *gárd:* 1880: Alföld, Szatmár, Segesvár MTsz, SzamSz.

= 1. crepido putei, margo putei; Brunnenkasten; kútkáva (1636-tól valamennyi fenti adatban); — 2. margo, septura, cinctura;

Einfassung; korlát, párkány (1784: SzD 30, SzD, 1807, 1811: Márton, SI, Tzs; tulajdonképpen e g y adat: SzD adatának szótárról-szótárra való átvétele; hitelessége is kétes, mert alighanem SzD következtette ki a *kút-gárgyá*-ból).

Szinnyei Nyr 22 : 492 szerint a *gárd* és a *gárgya* (< eredetileg *kút-gárd-ja* összetételből; vö. azonban 1636: kutt *gargiaiat* MNy 4 : 181, 1647: kut *gárgyája* NySz, de 1647—56: a kutnak . . . elrohadt a *gárgya* NySz) a román *gard* 'Flechtwerk' szóból való. Ez a magyarázat azonban nem fejti meg, hogy éppen a legrégibb adat a románságtól messze, Borsodban bukkan fel. Az is feltűnő, hogy a legrégibb adatokban *kút gárgyá-ja* van, ami eredetibb *gárgya* mellett szól. — A SlEl 192, MEW 74 szerint a szh *gradja* 'sepes; Zaun' átvétele volna (erre vö. a *garágya* címszót). Ez azonban hangtanilag nem valószínű, mert hangátvetést kellene feltételezni. Az EtSz II, 1082—4 szerint egyik magyarázat sem kielégítő.

gazda XV szef JókaiK = NySz. — (A *kazda* változat: 1517: DomK, TelK, BeytheEpist = NySz, valószínűleg a *gazdag* régi magyar *kazdag* alakjának hatása alatt keletkezett).

= 1. hospes, dominus; Hausherr, Hauswirt; házigazda (XV szef-től NySz, MA, PP, PPB, Kr, Tzs, CzF, stb.); — 2. possessor; Inhaber, Besitzer; tulajdonosa valaminek, ami egyúttal foglalkozása (pl. *juhos* g., *méhes* g., *szőllős* g. stb.; 1621: MAI, 1643: NySz, PPl, PPBl, CzF, stb.); — 3. oeconomus; Verwalter; gazdasági felügyelő (1551-től NySz, PP, PPB; PPBE, Tzs); — 4. Landwirt; birtokos paraszt; a zsellér ellentéte (NagySz mikortól? CzF, stb.); —5. Dienstgeber, Brotherr; kenyéradó (1838: Tzs, stb.). — Származék: *gazdálkodik* (a XV szmf-től SermDom, NySz 'hospites excipere; beherbergen'; a 'wirtschaften; Landwirtschaft üben' jelentés a XIX sz-ból: 1838: Tzs); — *gazdaság* (XVI szk-től NySz stb.).

Közfelfogás szerint a szlávból származik és a következő szláv szavakkal függ össze: 1. óegyh. szláv *gospoda* 'Herberge' Savv; cseh *hospoda* 'Herberge, Wirtshaus' (a XIV sz-tól GebSl, Hus, Jungm); sz *hospoda* 'vendéglő'; le *gospoda* 'Gasthaus, Wirtshaus'; f-szorb *hospoda* 'Herberge', a-szorb *góspoda* ua.; óorosz *gospoda* 'die Behausung; szállás' Srezn; — 2. szerb-egyh szláv *gospoda* fem coll 'domini; die Herrschaften' a XIII sz-tól MiklLex, orosz-egyh. szláv ua. 1100-tól Srezn; szh *gospoda* fem coll 'domini, optimates; die Herren'; szlov *gospóda* 'die Herrenleute, die Herrschaften, der Herrenstand'; ócseh *hospoda* 'dominus; Herr' (a XIV szmf-től GebSl, Hus); orosz *gospodá* 'die Herren, Herrschaften'; — 3. óegyh. szláv *gospodь* hímnemű *i*-tövű főnév 'dominus; Herr' Zogr, Mar, Psalt, Euch, Cloz, Supr, stb., MiklLex, Srezn; blg *góspod*; szh *gȍspȍd* 'Herrgott'; szlov *gospȏd* Herr, Gebieter'; ócseh *hospod*; ukr

hóspodь; orosz *gospódь*. — A szó eredetére vö. PIEW 453, BEW I, 334, TBSW 208, VREW I, 299 stb. (egy eredeti **gostьpodь* rövidülése, vö. latin *hospes* < **hostipotis* Walde—Hoffmann I, 662).

Eltekintve a teljesen valószínűtlen magyarázatoktól (mint pl. a szláv *gospodar*-ból Ver, orosz *gosudár*-ból Leschka — amely a XVI sz-tól mutatható ki és talán visszakölcsönzés a finnből, mint az EtSz II, 1132 mondja) a magyar szót mind a három fenti szóval egyeztették. A három közül azonban a *gospodь* (így SlEl 189) nem magyarázza meg a magyar szó *-a* szóvégét, azért ezt már ezen az alapon is kizárhatjuk a magyar szó forrásai közül. Az EtSz II, 1134 szerint a magyar szó az 1. alatt felsorolt 'Herberge; vendégfogadó' szóból származik, erre pedig az egyetlen bizonyíték a román *gazdă*, amelynek van 'Herberge, Quartier' jelentése is (Tiktin). Hogy azonban a magyar szónak volt-e valaha is ilyen jelentése, nagyon kérdéses. A román szó ezt nem igazolhatja, hiszen ez a románban is kifejlődhetett. Budenz NyK 1 : 315, Asbóth NyK 33 : 458, Refl 29, Nytud 3 : 289 szerint viszont a 2. jelentésű 'domini; die Herrschaften' szóból való.

Mindkét véleménynek az a gyöngéje, hogy egy *gospodá*-ból a **gozda* > *gazda* nem magyarázható, mert a szóbelseji magánhangzók elliziója (pl. *malina* > *málna*, *palica* > *pálca*) csak nyílt szótagban történhetett, zárt szótagban álló magánhangzó kiesésére példánk nincs. Azért Horger Nyr 40 : 324 ezt a feltevést nem is fogadta el. Ő azonban egy hangátvetést tesz fel : *gospoda* > magyar **gozdapa* > **gozda* (megszólításokban rövidüléssel) > *gazda*. Melich EtSz II, 1134 szerint pedig a *gospodá*-ból h a p l o l ó g i á val vált volna **goszda* > *gazda*. Mindezek a feltevések a magyar **goszpoda* alak hiánya miatt felette bizonytalanok. Vö. SzófSz. — Munkácsi ÁKE 292 véleményét, hogy kaukázusi eredetű volna, aligha lehet komolyan venni.

gëbulya 1878: MTsz. — Vált.: *gëbulya, gebuja:* 1886: Bars, Vác, Mátyusföldе, Nyitra MTsz; — *gëbula, gebula:* 1878: Érsekújvár MTsz.
= esca piscaria; Fischmondsame; halmaszlag.

Vö. sz *gebul'a* ua. Hv, Jancs, Bern, *chebula* Kálal; cseh *kebule, chebule* 'fructus cocculi, esca piscaria'. — Nyilván idegen eredetű szó (vö. Gebauer HistMluv I, 460), de hogy miből való, még nincs tisztázva.

A magyar szó valószínűleg a szlovákból származik, bár addig, amíg a szó eredete nem ismeretes, ez nem tekinthető kétségtelennek.
Simonyi Nyr 39 : 301, EtSz II, 1159.

gercsa 1908: Hajdunánás Nyr 37 : 374, Ormánység OrmSz.
= struma; Kropf; golyva.

Kétségtelen, hogy szláv eredetű és összefügg a *görcs* alapszavával (l. ott), vö. még sz *hrča* 'göb, csomó, bütyök' Hv, Kálal, blg *gərča* 'Runzel'; szlov *grča* 'Knoten im Holz, Knorren', BEW I, 369. A magyar szónak megfelelő jelentés csak a szlovákban van, innen azonban hangtani és földrajzi okokból nem származhatik (a magyar szó *g*-je miatt XII sz előtti átvétel volna, ez azonban szótörténeti okokból teljesen valószínűtlen), másutt viszont nincs.

gerenye 1833: Borsod MTsz.
= Reisig; száraz ágtörmelék.
Nyilván a szláv *kərniti* 'vág, aprít' ige származéka (BEW I, 669), vö. pl. szh *krnji* 'splitterig' melléknevet. Ilyen szó azonban ide illő jelentésben a szlovákban nem mutatható ki. Vö. a *gernye* címszót is.

gerezd 2. 1604: MA. — Vált.: *gerezd:* 1604: MA, PP, XVII sz NySz, PPB, SzD, SI, Tzs, CzF, stb. (de *gerezdes* 'striatus, segmentatus' 1591: OklSz, stb.); — *gerézd:* 1881: Zemplén MTsz; — *gerízd:* 1878: Szeged MTsz; — *girízd:* 1881: Szeged, KKHalas MTsz; — *girizd:* 1874: Veszprém, Bács, KKMajsa, Gyöngyös MTsz; — *göröző:* 1876: Szföld MTsz; — *göröződög:* 1882: Fehér MTsz.
= 1. stria, segmentum; das Schnittchen, der Schnitt; szelet (1604: MA, PP, PPB, SzD, SI, Kr, Tzs, CzF, stb.; vö. pl. foghagyma gerezdje: die Zehe des Knoblauches); — 2. *gerezd, gërëzd, göröző* Kopfende der Balken beim Fachwerk eines Hauses; a faépület szeglete, ahol az egymásba érő gerendák vége kiáll (1838: Szföld Tsz, MTsz); — 3. *ház-gerezd, -göröző* First des Hauses aus den Kopfenden der Balken; a háztető gerince, vagyis az egymásba rótt gerendák kiálló végei (1876: Szföld MTsz); — 4. *gerezd* Rand des Dachvorsprunges; a házeresz széle (1893: Háromszék MTsz); — 5. *gerezd* kreuzförmiger Haufen aus Strohgarbe, Getreidegarbe, Holz; keresztalakú rakás szalma- vagy gabonakévékből, faneműből (1893: Szföld MTsz); — 6. spina dorsi; Rückgrat; hátgerinc (1590, 1643: NySz).
SIEI 203 szerint egy szláv *gryzə* 'Bissen; harapás' átvétele, vö. szh *griz* 'res dentibus confecta' Stulli, 'morsus' Bell; szlov *grîz, gríza* 'Beissen, Bissen'; ócseh *hryz* 'das Beissen', ma 'Bissen'; ukr *hryz* 'Leibschneiden, Diarrhöe'. A szó a *gryzti* 'harap' főneve, BEW I, 359. Az egyeztetés hibája azonban, hogy a szónak a szláv nyelvekben 'segmentum' a magyarban pedig 'morsus' jelentése nincs, hangtanilag pedig feltűnő a magyar szó *-d*-je (bár erre vö. a *belénd* címszót).
Nincs tisztázva a szó jelentéseinek egymáshoz való viszonya sem. Hogy viszonylik a 2—6. jelentés az 1.-höz? Van-e köztük egyáltalában valami kapcsolat, vagy tulajdonképpen más-más szavak? Esetleg nem függ-e össze a 'racemus; Weintraube; szőlő-

fürt' jelentésű *gerezd*-del? (Talán így fogta fel a SzófSz, hogy külön nem tárgyalja?) Mindezek még behatóbb vizsgálatra szorulnak.

gerinc 1575: NySz. — Vált.: *geric:* 1643: NySz; — *geréc:* 1621: MA, PP, PPB, SzD; — *gerec:* XVI szmf OrvK 50, 1616: NySz; — *gerenc:* 1575-től NySz, SzikszF, MAl; 1838: Erdővidék Tsz; — *gërënc:* 1893: Szföld MTsz; — *gerénc:* 1683: NySz; Háromszék MTsz; — *gerinc:* 1585: Cal, MAl, PPl, PPBl, SzD, Tzs, CzF, stb. (a ComOrb-ból idézett *gernicz* NySz nyilván sajtóhiba *gerincz* helyett); — *girinc:* 1616-tól NySz; KKHalas, Szföld MTsz; — ? *girics:* 1841: Baranya MTsz; — *girce:* 1893: Gömör MTsz.

= spina dorsi, vertebra; Rückgrat.

Erdődi József NéNy 9 : 214 a szláv *gorica* (a *gora* 'Berg' deminutívuma, vö. BEW I, 328) szóból származtatja, azon az alapon, hogy a valószínűleg ebből a szláv szóból származó szatmári, szabolcsi *gorc* szónak van 'hegyg e r i n c' jelentése is (vö. alább a *gorc* címszó alatt). Ez azonban alig fogadható el. A szónak ugyanis a szláv nyelvekben sehol sincs 'Rückgrat' vagy 'Bergkamm; hegygerinc', a magyar szónak pedig 'kis hegy' jelentése. Hangtanilag is több feltevésre van szükség: kellett lenni egy **gorica* alaknak, amelyből egyfelől a *gorc*, másfelől a *geric* fejlődött (a szóvégi *-a*-t birtokragnak fogták fel és vonták el?); 'Rückgrat' jelentésben azonban csak a *geric*, 'kis domb' jelentésben pedig a *gorc* maradt meg; a másodlagos *-nc*-s változat korábban bukkan fel, mint az eredeti *-c*-s, stb. Mindezek a fogyatékosságok ugyan nem zárnák ki a fenti magyarázat lehetőségét, azonban rendkívül kétessé teszik.

SzófSz. — Elfogadhatatlan Budenz NyK 1 : 315, 10 : 117 (< szláv *гребень* 'Kamm', a szóra vö. a *gereben* címszót) és Simonyi Nyr 49 : 37 magyarázata (< német *Kreuz*). Az első esetben nem esett volna ki a *b*, a másodikban pedig valami **kerőc* volna várható, de különben is a testrészek nevei között német eredetű nincs.

gërnye 1816: GyarmVoc. — Vált.: *gernye:* 1816: GyarmVoc, CzF; — *görnye:* 1857: Rábaköz, Szföld MTsz; — *gérnye:* 1823: Vas, Háromszék MTsz, Tzs; — *gérnya:* 1873: Sopron, Rábaköz MTsz; — *gërnyák:* Somogy MTsz; — *gérnyáncsos:* 1873: Zala MTsz; — *gërnyász:* Zala MTsz; — *gërhënya, gérhenya:* 1873: Zala, Somogy MTsz; — *gërnyók:* 1873: Zala, Baranya MTsz; — *gëréznye:* 1873: Veszprém MTsz.

= mager, schmächtig; sovány, vézna.

A magyar szavak egymáshoz való viszonya sem világos. Vaószínű, hogy játszi szóképzéssel alakultak valami hangfestő jellegű tőből. Nem lehetetlen azonban, hogy a tő összefügg a szlovák *krňa* 'csenevész gyermek' *krňas* 'csenevész' jelentésű szavakkal (Kálal), amely nyilván a szláv *korniti* 'verstümmeln' jelentésű szó származéka (BEW I, 669). A baj azonban az, hogy a magyar szó

elterjedése ellentmond a sz-ból való származásnak, másutt pedig ilyen jelentésben nem mutatható ki (vö. mégis orosz *kórnyj* 'von kleinem Wuchs, kurz'). Valló Tót el szerint szavunk a sz *grňo, grňáč* 'balkezes, ügyefogyott' Hv, *grňo* 'ostoba' Kálal szóból való, ez azonban jelentéstani szempontból nem lehet helyes.

A MTsz a fenti szóval egy címszó alá veszi a 'spina dorsi; Rückgrat; hátgerinc' jelentésű *gernye, gerenya* szót is (1863: Szföld MTsz). Nyilván semmi közük sincs egymáshoz, de eredete az utóbbinak is ismeretlen.

gesztënye hn 1268: OklSz; kn 1364: OklSz. — Vált.: *gesztünye:* 1291: *Gestune*potaka MonStr II, 279; — *gesztënye:* 1268-tól OklSz, SchlSzj, 1520—30: MNy 11 : 38, 1551-től NySz, SzikszF, KolGl. 2, Cal, MA, PP, PPB, MFüvészk 517, Tzs, CzF, stb. — ? *gesztenyő:* 1575: NySz; — *gesztönye:* 1533: Murm, XVI szv NySz; — *gösztinye:* 1583: NySz; — *gösztönye:* 1630: MonTME 1 : 21; — *gesztinye:* 1887: Baranya MTsz; — *gëszténye:* 1887: Hont, Ipoly völgye MTsz; — *geszkënye:* 1893: Szföld MTsz; — *geszkenye:* 1889: Szföld MTsz; — *geszkinye:* hol? MTsz.

= Castanea sativa Mill.; szelíd gesztenye (Jáv 248).

Kétségtelen, hogy a szó a görög *κάστανον*, latin *castanea* (és vulg. latin *castinea* is) szavakra megy vissza, de hogy milyen nyelv közvetítésével, még nem dönthető el. A görög szó, úgy látszik, az örményből származik (örmény *kask* 'Kastanie', *kaskeni* 'Kastanienbaum' Walde—Hoffmann I, 178), a latinból való az ófn *chestinna*, mai svájci *chestene, chistene*, a görögből az egyh. szláv *kostan, kosten;* blg *kostenje* Kozarov 24; szh *kòstanj;* szlov *kóstanj* (BEW I, 492); — albán *kështenë, gështënjë*. Az oszmán-török *kestane* talán szintén a görögből való (viszont a törökből származnak: blg *kesten, kestan;* szerb *kesten, kestenjev, kestenje* coll. 'die Kastanien', vö. még *ćesten* is; TürkEl II, 8, III, 71).

A magyar szó közelebbi forrására nézve nagyon fontos volna eldönteni, vajjon a gesztenyefa őshonos-e a Kárpát-medencében, avagy sem. Ha ugyanis őshonos, ahogy a botanikusok állítják (többek között pl. Rapaics A magyar gyümölcs 20, 49), akkor a magyarság mint fát itt a helyszínén ismerte meg és akkor más, mint szláv eredetű aligha lehet. Semmiesetre sem lehet akkor pl. olasz eredetű, mint Kőrösi Nyr 13 : 500 véli („páviai *cästegnă*"), hiszen a magyarság az erdei fák neveit biztosan nem az olaszoktól tanulta. De nem lehet az ófelnémetre sem gondolni, bármennyire is hasonlítani látszik hozzá a magyar szó (így Rapaics MNy 38 : 297), mert egyrészt fanevek között német eredetű még később sem igazolható, másrészt meg akkor a magyarban *s*-et várnánk, mert az ófn kor végén a germán *s* már *š*-nek hangzott. A szláv származtatásnak

(így SlEl 242) azonban leküzdhetetlen hangtani akadályai vannak. A déli-szláv *kòstanj* semmiesetre sem lehet a magyar szó forrása, még egy coll **kostanьje* alak sem (erre vö. a *bodza, perje, cserje* címszavakat), mert ennek *-a-*jából nem származhatik a magyar szó második szótagjában levő z á r t *ë* (sőt vö. már 1291: *gesztünye*). A mai blg *kostenje* kora ismeretlen, de valószínű, hogy a török eredetű *kesten* alakkal való keveredésből származott.

Lényegesen más a helyzet, ha a magyarság a gesztenyével mint g y ü m ö l c csel kereskedelmi úton ismerkedett meg. Akkor végeredményben még az sem bizonyos, nem valamely észak-kaukázusi nép útján vette-e át. A legvalószínűbbnek látszik mégis, hogy a magyarság ezt a fát és gyümölcsét délnyugat felől ismerte meg. Az őshonosság ellen szól ugyanis, hogy a görögök és a rómaiak csak aránylag későn ismerték meg (vö. Hehn Kulturpflanzen[7] 388). Akkor pedig természetesen olasz eredetű is lehet, bár ebben az esetben is az *-sz-* helyén *s*-et várnánk, mert az észak-olaszban a latin *s* š-szerűen hangzik. A magyar szó alapalakja mindenesetre ugyanúgy egy vulg. latin *cast-i-nea*, mint az ófn-nek (vö. friauli olasz *k'astine* MEW 1743).

A Nyitra vidéki *gastanja* 'Aesculus hippocastanum; Rosskastanie; vadgesztenye' (Nyr 43 : 142) nem a magyar *gesztenye* változata, hanem a sz *kaštan* 'gesztenye' átvétele. A sz szó (ugyanúgy, mint a cseh *kaštan*, le *kasztan*) a német *Kastanie*-ből, amely újabb átvétel a latinból és nem az ófn *chestine* folytatása; Kluge, BEW I, 492, VREW I, 544.

A fenti irodalmon kívül vö. még: a szlávból: Szarvas Nyr 27 : 150; latinból: Brassai Nyr 37 : 124, Kovács LatEl. Vö. SzófSz, Kniezsa MNy 37 : 57 is.

girbics 1838: Tsz. — Vált.: *girbics:* Szföld MTsz; — *girbincs:* 1863: Szföld MTsz; — *gérbic:* 1873: Nagykunság, Szatmár MTsz; — *görbec, görbic:* 1861: Háromszék MTsz; — *görbice:* 1838: Balaton mell. Tsz; — *gibercs:* 1880: Szeged, Félegyháza MTsz; — *girbic:* 1905: Háromszék MNy 12 : 40, Heves NyF 16 : 48.

= 1. *girbics, girbincs, görbec, görbic, görbice* krummwüchsig, buckelig; görbe növésű, púpos (1838: Szföld, Balaton mell. Tsz, MTsz); — 2. *girbics, girbic, gérbic, gibercs* mager; sovány (1873: Nagykunság, Szatmár, Bánság, Alföld, Szeged, Szföld MTsz); — 3. *gibercs* krüppelig; nyomorék (1880 : Szeged MTsz); — 4. *gibercs* die Schindmähre; gebe, rossz ló (1876: Félegyháza MTsz).

Kétségtelen, hogy a 'krumm' jelentésű *görbe* származéka, de hogy egy szláv **gъrbъcь* alak átvétele-e (pl. szh *grbac* 'krummwüchsiger Mensch' HASz), vagy pedig magyar képzés, nem dönthető el. Laczkó Nyr 36 : 360 magyar játszi képzésnek tartja a *görbice* alakot, de

a többiről nem szól, pedig nem lehet vitás, hogy azoktól nem választható el.

gorond 1330/1505: OklSz.

I. *gorond:* 1344: lacum (nem l o c u m?) Remethe*gorongia*, 1417/1505: locum eminentem, qui ... Hozyw*gorond* vocaretur, 1525: ad monticulum Hozw *Gorond* vocatum, ad monticulum Czegerhegye lapossa *gorongja* vocatum, ad quendam monticulum Hozwhegwege *gorongja* vocatum OklSz (valamennyi fenti adat Szatmár—Ugocsa—Bereg megyéből való), 1593: *gorond*, 1683: Madi *gorongya* Szabó István Ugocsa megye 274, 532; Szamoshát, Szatmár, Ugocsa, Ecsedi láp északi mell. MTsz, SzamSz; — *gorand:* 1886: Ugocsa MTsz; — *gorongy:* 1330/1505: transit ... in locum *Gorong* OklSz; — *goronc:* 1883: Szabolcs, Szatmár MTsz; — *gerend:* 1346: super quadam acie montis vulgariter *Gerend* vocata OklSz 1347: currendo per loca arida, in illis partibus *Gerend* vocata AnjOkm V, 52 (Szabolcs, uo. még in loco Gyres*gerend* AnjOkm V, 51), MA, PP, PPB, SzD, Kr, Tzs, CzF; — *gerind:* 1885: Göcsej MTsz, Szabolcs MNy 25 : 237, Bodrogköz Föld és Ember 6 : 128; — *gered:* 1881: Moldva MTsz; — *girind:* 1834: Gömör, Szabolcs, Zemplén MTsz; — *görönd:* 1874: Pest, Tolna MTsz.

= 1. *gorond, goronc, gorand, gerend, gerind, görönd* Hügel, Anhöhe; domb, halom; im Nord-Osten Insel, Halbinsel im Sumpf, Werder; északkeleten sziget, félsziget a mocsárban (1346: OklSz, 1347: AnjOkm V, 52, Tzs; valamennyi fenti népnyelvi adat a 2—4. alattiak kivételével); — 2. *gered, girind* Rückgrat; gerinc (1881: Moldva, Gömör MTsz); — 3. *girind* Grenzrain; mezsgye (1834: Hegyalja MTsz); — 4. *gerend* basis, tignum, fundamentum contignationis (1621: MA, PP, PPB, SzD, Tzs, CzF; tulajdonképpen csak e g y szótári adat, szövegből vagy a nép nyelvéből nem igazolható; talán a 'halom' jelentésű *gerend* és a 'Balken' jelentésű *gerenda* összekeverése).

II. *göröngy* XIV szv BSzj. — Vált.: *garangy:* 1838: Szföld Tsz; — *garancs:* 1890: Szolnok-Doboka MTsz; — *darancs:* 1861: Háromszék MTsz; — *daroncs:* 1893: Szföld MTsz; — *doroncs:* 1842: Szföld MTsz; — *gorongya:* 1893: Somogy MTsz; — *garangyag:* XIV szv BSzj; Moldva MTsz; — *garangyék:* Moldva CsángóSz; — *gorongyag:* XV sze SchlSzj; — *gorongyak, gorongyog, garongyak:* XVI szmf KolGl. 2; — *göröngy:* 1565-től NySz, MA, PP, PPB, Tzs, CzF, stb.; — *gerencs:* 1863: Háromszék MTsz; — *göreny:* 1838: Szföld Tsz; — *göringy:* 1878: KKHalas, Nagykunság, Debrecen MTsz; — *göröncs:* 1838: Torna, Szföld Tsz, MTsz, Sárköz Nyr 32 : 462, Zenta Nyr 38 : 42; — *göröncse:* 1875: Alföld MTsz; — *görönd:* 1789: NySz; — *güröngy:* 1892: Palócság, Borsod MTsz; — *göröngyeg:* 1530-tól NySz,

Cal, Tzs; Dráva mell., Baranya, KKHalas MTsz; — ? *görönyeg:* 1838: honnan? Tsz; — *gerengyeg:* 1530: NySz. — (Vö. még *girindes* 'holperig, schollig' 1834: MTsz).

= 1. gleba; Scholle; göröngy (valamennyi fenti adat a 2. alatti kivételével); — 2. *garangyag, garangyék* der Grind, der Schorf; var a seben (Moldva MTsz, CsángóSz).

Eredete, sőt a rendkívül változatos magyar alakok, főleg pedig a feljebb I. és II. alá sorolt változatok egymáshoz való viszonya sincs tisztázva.

Az I. csoportba osztott 'Hügel; domb' ('Werder; mocsárból kiemelkedő sziget', stb.) jelentésű szavak közül a *gorond* (*gorongy, gorand*) hangalak és jelentés szempontjából olyan p o n t o s a n egyezik a lengyel *grąd* 'erhöhtes Terrain im Sumpf', régen 'Insel, Werder' szóval (Brückner PraceFil 6 : 614; rengeteg adat a XIV sz-tól kezdve Kozierowski Badania nazw topograficznych hét kötetében és SlOcc 7 : 231), hogy ez véletlen nem lehet. A lengyel szó ugyan elég magányosan áll a szlávságban (vö. még morva *hrúd* 'eine Erhöhung an der March, die vom Hochwasser nicht überschwemmt wird; olyan emelkedés a Morva mentén, amelyet az árvíz nem önt el' Kott VI; sz *hrud, hrud'* 'g ö r ö n g y' Zólyom Kálal; — román *grunz* 'harter Brocken Steinsalz, Erde, die gefrorene Erdklumpen auf der Landstasse' Tiktin), azonban minden bizonnyal eredeti szó lesz, a *grǫdъ* 'Brust; mell' szóval azonos tőből származik (így újabban Sławski SlOcc 18 : 260 is) és nem a német *Grunt* átvétele. A lengyel és morva szónak *ę*-fokú változatára vö. orosz *grjadá* 'trockene Stelle inmitten eines Sumpfes, Sandbank, bewaldete Anhöhe' Dalj, VREW I, 315. A *gorond*-nak e lengyel, morva szóval való kapcsolatát Asbóth Nytud 3 : 11 is elismeri. N y u g a t i lengyel-morva szónak é s z a k k e l e t i magyar szóval való — eddig különben még tisztázatlan — egyezésére l. a *szamoga* címszót.

Ennek az egy kétségtelennek tekinthető egybevetésnek kivételével a többi mind kisebb-nagyobb mértékben bizonytalan. Bizonytalan már a 'Hügel, Werder; halom, sziget' jelentésű *gerend, girind, görönd* is. Legalábbis feltűnő a szónak ilyen korai átcsapása a palatális hangrendbe (vö. azonban a fenti orosz szót!). Még inkább az az egész II. csoport. Mert igaz ugyan, hogy a *göröngy* eredetileg veláris hangrendű volt (vö. a *garangyag, gorongyag, garangy* változatokat), azonban 'gleba; Scholle; göröngy' jelentésű szláv **grǫdъ* szót feltételezni legalábbis a X század végére, amikor a magyar szó a legkésőbb átkerülhetett, az egy árva és azért felettébb kétes szlovák *hrud* 'göröngy' adat alapján nagyon bizonytalan. Még az sincs ugyanis kizárva, hogy a *hrud* 'göröngy' jelentésben nem egészen új alakulás-e a közszláv (és természetesen a szlovákban is általános) *grúda* > sz *hruda*-ból, amelyben azonban nazális

sohasem volt, vö. BEW I, 357, Asbóth Nytud 3 : 5. — Mindazonáltal nem fogadható el az EtSz II, 1043 véleménye, hogy mindezek a fenti szavak (nálunk az I—II. alattiak) a magyarból származnak. Hogy közelebbről miből valók, arra sajnos nem tér ki.

Helytelenül Borovszky NyK 24 : 337 (a német *Grunt*-ból), Simonyi Nyr 38 : 388 (a *göröngy* egy szláv *grǫda* származéka, l. fent), Szily Kálmán Nyr 17 : 360 (a magyar *rög* származéka), vö. SzófSz.

gorc 1874: MTsz.

= 1. *gorc* Bergkamm; hegygerinc (1881: Szatmár MTsz); — 2. *gorc* der Zaun zwischen den Weinbergen; szőlőhegy táblái közti kerítés (1893: Bereg MTsz); — 3. *gorc* Insel im Morast, Werder; mocsaras helyen levő sziget (1885: Bodrogköz MTsz); — 4. *görc* kleiner Hügel; halomocska (1874: Somogy MTsz); — 5. *dörc* Hügel; domb, halom (1886: Somogy, Nógrád MTsz).

Erdődi József NéNy 9 : 214 szerint a szláv *gora* 'Berg; hegy' *-ica* demin képzős származéka, a szóvégi *a*-ját azonban a magyarság birtokragnak fogta fel és elvonta. — Valószínű, bár a részletek nem világosak.

gracka 1897: Miskolc MTsz.

= zwei Holzstücke, vomit man den Werg vom Ausschuß reinigt; két fadarab, amellyel a csepű alját tisztogatják.

Vö. sz *graca* (és *gracka*) 'breite Hacke; széles kapa' Kálal, Hv, Kott VI. — A sz szó a német *Kratze* átvétele. A magyar és a sz szó jelentése azonban nem egyezik. A magyar szó külön átvétel a németből?

Prónai A. Nyr 27 : 176, de Asbóth Nyr 27 : 217.

grébenes 1874: Rábaköz MTsz.

= das Geäder des Blattes; a levél vastag erezete.

Talán a szláv *greben* 'Kamm; fésű' szóból való (BEW I, 347), bár a szónak a szláv nyelvekben ilyen jelentése nem mutatható ki.

†gulác? 1585: *gulacz* Cal, *gulatz* MA, *gulats* PP, PPB, SzD, Kr, Tzs, CzF, *gulács* Leschka.

= depilis, calvus; kopasz.

Szótári szó, amely Cal óta szótárról-szótárra vándorol. Olvasása kétes. Valószínűleg *gulac* (Cal-ban a *cz*, MA-ban a *tz c*-t jelöl, míg PP-tól kezdve a *gulats*, vagyis a *cs*-s olvasat PP önkényes változtatásának látszik) és akkor talán szh *golac* 'inpubes, depilis' átvétele, vö. szlov *golec* 'bartloser Junge'; cseh *holec* 'kahler Mensch'; le *golec* 'ein Kahlkopf'; f-szorb *hólc* 'Junge, Knabe'. A szó a *golъ* 'nackt' származéka; MEW 71, BEW I, 325.

Leschka, SlEl 184, MEW 71, Simonyi Nyr 42 : 321 (szerinte szláv *golič*-ból, ami hangtanilag elfogadhatatlan).

gulásztra 1816: GyarmVoc. — Vált.: *gulásztra:* 1838: Szatmár Tsz, Kapnikbánya MTsz; — *gulászta:* 1816: GyarmVoc, Tzs; Nagykunság, Debrecen, Szatmár MTsz, SzamSz; — *gulasztra:* 1880: Szabolcs MTsz; — *gujesztra, gulesztra:* 1875: Zemplén MTsz; — *gurászka:* 1874: Abaúj MTsz; — *gurászta:* 1863: Abaúj, Csongrád, Tiszamente, Kapnikbánya, Kis-Küküllő MTsz; — *gurázda:* 1889: Borsod MTsz; — *kurásztra:* 1834: Zemplén MTsz; — *kulajsztra:* 1896: Kassa Nyr 25 : 384; — *kurászló:* 1877: Bukovina MTsz.

= colostrum, lac a pariu primum; Biestmilch; fecstej.

Valamennyi változat a román *colastră, colastă, coraslă, curastră, curastă* 'Biestmilch' szóra megy vissza, amely viszont a latin *colostra* megfelelője (vö. REW 2058). A szót a vlach pásztorok terjesztették el: blg *kolástra, kulástra;* ukr *kolástra, kol'ástra, kulástra, kulejstra, kurastra;* keleti-sz *kulajstra, kulastra, kurastva, kurasla;* morva *kurastva;* vö. BEW I, 542, Crânjală Rumunské vlivy 326—8.

A magyar alakok közül a zempléni *gulesztra, gujesztra* biztosan az ukránból, az abaúji *kulajsztra* pedig biztosan a sz-ból való. Az erdélyiek viszont kétségtelenül a románból származnak. Hogy azonban a többi (pl. az alföldi) alakok honnan valók, az tulajdonképpen nem dönthető el.

Prónai Antal Nyr 27 : 176 (szerinte valamennyi a szlovákból), Asbóth Nyr 27 : 217 (össze kell állítani a szlovák változatokat is, addig nem lehet dönteni).

gulya 1708: PP.

= 1. *gulya-tyúk* gallina depygis, gallina ecaudata; Henne ohne Schwanz (1708: PP, PPB, SzD, PPBE, Tzs; 1838-tól *guja-tyúk* Szföld, Mármaros, Kalotaszeg, Segesvár MTsz); — 2. *guja* ohne Hörner; szarvatlan (1892: Szföld MTsz); — 3. *guji* ohne Schwanz, stumpfschwänzig; farkatlan (1874: Háromszék MTsz); — 4. *gujac* ungefiederter junger Vogel; tollatlan madárfióka (1876: Dráva mell. MTsz).

Simonyi Nyr 42 : 321 szerint a *gulac* 'kahl; kopasz' szó tövéből származik: szláv *golъ, gola, -o.* Ez azonban hangtanilag nem kielégítő, mert nem magyarázza meg sem a magyar *u*-t a szláv *o* helyén (újabb átvételekben rendkívül szokatlan volna), sem a magyar *ly*-et. Ezért Mariánovics Nyr 46 : 272 (anélkül azonban, hogy a fenti magyarázatot akárcsak meg is említené) új összevetést javasolt: szlovén *kûlj* 'mit verstümmelten Hörnern, ohne Hörnern'; ukr *gulyj* 'ohne Hörnern; szarvatlan' Hrinč, Žel (e szóra vö. BEW I, 642). Azonban ez a magyarázat sem megnyugtató. A magyar szó legrégibb jelentése — úgy látszik — 'farkatlan', míg a szlovéné, ukráné 'szarvatlan'.

A magyar szó csak Erdélyből van kimutatva, tehát szlovén már eleve nem lehet, az ukránban viszont itt is kemény *l* van a magyar *ly*-lyel szemben. — További vizsgálatra szorul.

guncsa 1893: MTsz.

= 1. *guncsa* Kugel; teke (1893: Gömör MTsz); — 2. *gundzsa* Knoten; csomó (1893: Palócság MTsz).

Vö. sz *gundža* 'Knoten; göb, csomó', *guča* 'Knoten; bog, görcs' Hv, Kálal. — A szó eredete ismeretlen. Aligha függ össze a blg *gondže*, szh *gondže* 'Knospe; bimbó' szóval, amelyek viszont a török *gondže*, *kondže* 'Knospe' szóból valók (TürkEl I, 63, III, 40, IV, 118).

A jelentések nem egyeznek.

†**gyaur** 1548: LevT I, 51. — Vált.: *gyaur:* 1548: LevT I, 51, 1693: MonIrók 23 : 621; — ? *csafir:* 1636: *csyafir* (kétszer) MonTME IV, 385; — *kavor:* XVI szk NySz; — ? (olvasása?): 1693: *chaur* Gyöngyösi ÖK II, 76, 385 (Gyöngyösi ugyanis a *č*-t *cs*-vel írja!).

= ein Ungläubiger, nicht-mohammedanisch, Christ; hitetlen, keresztény.

Végeredményben az arab *kjafir* 'ungläubig, nicht-Moslim' szóra megy vissza. Ez a törökben *kjafir*, *kaur*, *giaur* alakokban él. Ezeknek az átvétele a blg *kafir*, *kaur*, *gaur*, *gjaur;* szh *kaur*, *djaur* (a HASz-ban a *djaur*-ra nincs adat!), *ćaur*, *ćafir;* le *giaur*, *gaur;* — román *ghiaur*, alb *k'aur*, *kaur*, *gjaur*, stb. vö. Zenker 733. 2, 734. 2, Redh 1517, 1519, TürkEl II, 3, III, 68, IV, 154, Meyer AlbWb 184, Lokotsch 632, 997, MER 117, stb.

A magyar szó valamennyi változata lehet török eredetű is. Talán azonban a korai *gy*-s változat szerb közvetítésre mutat, mert ez a hang a törökben ilyen korán még nem volt meg.

H

hahotál 1510-től NySz, Cal, MA, PP, PPB, SzD, CzF, stb.

= cachinnor; laut lachen.

Vö. szláv *chochotati;* szlov *hohotáti;* cseh *chochtati;* ukr *chochotáty;* orosz *chochotátь*. — Hangutánzó, vö. más vokalizmussal is BEW I, 393.

GyarmVoc, Leschka, SlEl 233, Asbóth Nyr 25 : 115 szerint a magyar szó a fenti szláv alakból származik. A SzófSz szerint azonban a magyar szó is a hangos *ha-ha-há*-ból való, tehát szintén hangutánzó és nem a szlávból került át.

A magyar szó egész felépítése azonban sokkal jobban egyezik a szlávval, semhogy ez véletlen lehetne. A *ha-há*-ból pl. a legtermészetesebb a **haház* volna, esetleg (a *zakatol* mintájára) **hahatol*,

a *ha-ho-tá-l* azonban aligha lehet magyar képzés, hanem a fenti szláv szó átvétele (itt a *-ta-* gyakori képzője a hangutánzó igéknek: MiklSlGr II, 455). A *hahota* 'Gelächter' (1510-től NySz, stb.) magyar elvonás a *hahotál*-ból.

handrikál 1861: MTsz. — Vált.: *handrikál:* 1861: Abaúj, Szatmár, Háromszék MTsz; — *handrikol:* 1887: Ipoly völgye MTsz.
= plappern, unverständlich reden; hadarva, értelmetlenül beszél.
Valló Nyr 33 : 564 szerint a sz *handrkovat* 'unverständlich (deutsch) reden' Palkovič, Jungm, Jancs, Kálal átvétele. Hiba azonban, hogy egyrészt a magyarban **handrikovál*-t várnánk, másrészt feltűnő a szónak a Székelyföldön való előfordulása. Bizonytalan

handrmaj 1887: Ipoly völgye MTsz.
= der Plappernde, unverständlich Redende; hadarva, értelmetlenül beszélő.
Valló Nyr 33 : 564 szerint egy sz *handrmaj* ua. átvétele (szerinte a németek gúnyneve). Ilyen szót azonban forrásaimban nem találok. A (Nyitra és Turóc megyei) németek gúnyneve *handrbulec*.

hankács 1904: Rozsnyó Nyr 33 : 222.
= Aufschneider; szájhős.
Valló Nyr 33 : 564 szerint ez hibás közlés **haukács* helyett, ez pedig a sz *haukáč* 'ugatós' (a *haukat* 'ugat' ige nomen agentis-e) átvétele. — Csupa bizonytalanság.

harár 1622: RadvUdvart I, 53. — Vált.: *harár:* 1622: RadvUdvart I, 53, 67, stb., 1627: uo. 153, 1675: I. Apaffi Mihály udvartartása I, 241; — *harál:* 1676: uo. 221; — *harály, herály:* Hétfalu MTsz (valamennyi fenti adat Erdélyből); — *hara:* 1699: TörtT 1899: 700, 1703: TörtT 1886: 186, 1704: uo. 190, 192, SzD, GyarmVoc, Tzs, CzF; Fehér, Komárom, Szatmár MTsz.
= 1. saccus cilicinus; Haarsack; szőrzsák (1622-től valamennyi fenti adatban); — 2. *hara* grobes, dickes Haarzeug; durva, vastag szőrszövet (1876: Érmellék, Nagyszalonta, Dunántúl, Fertő mell., Veszprém, Esztergom, Hont MTsz); — 3. alte Blache; ócska ponyva (Szabolcs MNy 38 : 61).
Vö. szh *hàrār* 'saccus e pilis equinis, caprinis; Sack aus Roßhaar, Ziegenhaar' a XVIII sz-tól HASz; blg *harár, harál, arár, arál* 'nagy zsák' Gerov; — román *arár* 'härenes Zeug, härene Decke', albán toszk *harár*, geg *hanár* 'Sack aus Zigelhaaren'. E balkáni szavak az oszmán-törökből: *charar* 'roßhärenes Tuch' Zenker 404, 3, 'a very large haircloth sack, used in transporting bedding;

haircloth sacking' Redh 836. Vö. TürkEl I, 67, IV, 121, Meyer AlbWb 147, Lokotsch 822, MER 666.

A régi erdélyi adatok valószínűleg közvetlenül a törökből valók, de a dunántúliak talán inkább a szerbből származnak.

A *harár* > *hara* fejlődés nem világos, de talán a *harál* alakon keresztül a *harár-zsák* összetételben.

hártya 1512-től NySz. — Vált.: *hártya:* 1512-től NySz, Murm. 1553-tól OklSz, SzikszF, Cal, MA, PP, PPB, Tzs, CzF, stb. — ? *háltya:* 1568: NySz.

= 1. membrana; Haut, Pergament, Häutchen; — 2. membraneus (1767: PPBl, stb.).

A magyar szót eddig mindenki a latin *charta* szóból származtatta, tehát ugyanabból, mint a *kártyá*-t (Asbóth NyK 30 : 210, Melich SzlJsz I/2, 226, 254, Fludorovits MNy 26 : 286, LatJsz 19, SzófSz). Ez azonban nem lehet helyes. A latin *ch-* a magyarban is mint *k-* tükröződik (*kar, kórus* < *chorus, krizsma, korozsma* < *chrisma, iskola* < *schola, arkangyal* < *archangelus*, stb.), a két kivétel: *Mihály* és *hártya* aligha lehet egy „másfajta latin kiejtés" maradványa, hanem g ö r ö g alakok átvételei. A *Mihály* név görög eredetét nemcsak a *-h-* igazolja, hanem az is, hogy az első *Mihály* nevű magyar Géza fejedelem testvére volt, aki a kereszténységet Gézával együtt bizánci alakjában vette föl (Pauler Gyula A magyar nemzet története Szent Istvánig 106 és Hóman—Szekfű[3] I, 167 szerint ugyan Gézát és Mihályt a passaui püspök keresztelte meg, ez azonban az uralkodó család legrégibb keresztény tagjainak kizárólagos b i z á n c i jellegű nevei miatt, mint Vászoly, Mihály és István, aligha lehet helyes). A latin *charta*-ból a *kártya* 'Karte' lett, a *hártya* azonban bizánci eredetű: vö. déli-szláv *chartьja*; óegyh. szláv *chartija* Supr; szerb- és orosz egyh. szláv *chartija* MiklLex, Srezn, Dan; blg *chartija* 'papier'; szh *hartija, artija* HASz (van *harta* is, de ez a latin *charta*-ból, de a *h*-ja a *hartija* hatása alatt); orosz *chártija* 'papirus; Pergament' (Dalj-nál 'Handschrift; kézirat' is). — A szláv szavak a bizánci *χάρτιον* Npl-ából, *χάρτια*-ból valók, vö. Vasmer GrSlEt III, 218, GrLw 63, BEW I, 385.

A magyar szó közvetlen forrása nem állapítható meg. Tekintettel pedig arra, hogy az okleveleket régen hártyán írták, és görög oklevelünk van (a veszprémvölgyi apácakolostor alapítólevele, amelyet minden valószínűség szerint Géza adott ki és nem Szent István, vö. Balanyi Regnum 1943.), míg s z l á v nincs, valószínűbbnek látszik, hogy szavunk közvetlenül a görögből származik.

héda 1893: Bereg MTsz.

= Holzwiege; fabölcső.

Valószínűleg < ukr **hojda*, a *hojdaty* 'ringat' igéből Hrinč, Csopey, bár a *hojda* nem jelent 'bölcső'-t.

hodály 1838: Tsz. — Vált.: *hodály:* 1838: Borsod, Tiszamente Tsz, Palócság MTsz, Heves Nyr 7 : 41, Borsod Nyr 16 : 35, SzamSz, OrmSz; CzF, stb.; — ? *hodál:* 1839: Heves MTsz (nem valami sajtóhiba, vagy tudákos közlés?); — *hodáj:* 1894: Szlavónia MTsz; — *hodaj:* 1891: Tiszadob MTsz; — *hoda* (ebben: ju-*hoda*, vö. ju-*hodát*, ju-*hodába*, ju-*hodája*): 1872: Borsod Nyr 10 : 236.

= 1. Schafstall; juhakol (1838: Pest, Kiskunság, Arad, Torontál Heves, Borsod, Tiszamell. Tsz, MTsz); — 2. Schäferhütte; juhászkunyhó (1838: Borsod, Tiszamente Tsz); — 3. Wirtschaftsgebäude, Gesindestube; gazdasági épület, cselédház (1876: Arad NyK 12 : 101); — 4. schlechtes Gebäude; rossz épület (1886: KKHalas MTsz); — 5. ein unangenehm grosses, meist schlecht möbliertes Zimmer; kellemetlenül nagy, a legtöbbször rosszul bútorozott szoba (1894: Szlavónia MTsz; mai köznyelvi jelentés is, de ez mikortól?).

Eredete nincs tisztázva. Vö. szh *odaja*, *hodaja* 'szoba' HASz; blg *odajá* 'chambre'; ukr *odája* 'Weidetritt im (bessarabischen) Step, Farm, Step' Žel; 'cserény a szarvasmarhák számára a falun kívül' Hrinč; — román *odaie*, *hodaie* (régen: 'janicsárkaszárnya, a román vajda szejmeneinek kaszárnyája'), 'Ort, wo eine Kuh-, oder Schafherde gemolken wird, Schäferei, Meierei' Şaineanu II, 274, Tiktin II, 1080 (adatok a XVII sz-ból); 'Zimmer, Stube, Wohnung' Tiktin uo; albán *odá*. — Mindezek a szavak a török *oda* 'Zimmer' szóból származnak, bár a végük nem világos, vö. Dmitrijev Doklady Akademiji Nauk SSSR 1929: 92, TürkEl II, 34, IV, 5, MEW 219, Meyer AlbWb 314, MER 374.

A magyar szónak a déli-szláv nyelvekből való származása ellen szól a magyar (nyj-i, de nagy területen élő) 'juhakol' és a szh, blg 'szoba' közti jelentéskülönbség. Ezért nem fogadható el Szinnyei Nyr 23 : 6 véleménye sem, hogy a magyar szó közvetlenül a törökből származik: *juh-odá-ja*, *ju-hodája*, ez került volna át a déli-szlávba, románba, a magyarban viszont a szóvégi *-a* tévesen mint birtokrag vonódott volna el. Ez ellen szól a szh, blg szó 'Zimmer; szoba' és a régi román 'janicsárlaktanya', mai 'szoba' jelentés is. Balassa Nyr 23 : 130 szerint a magyar szó való a szh-ból, a szóvégi *-a*-t pedig a magyarság tévesen birtokragként vonta el. Hasonlóan Beke Nyr 63 : 114 is.

Bár a magyar szó elterjedése valóban a román eredet ellen szól (a románból Edelspacher NyK 12 : 101, ellene Szinnyei Nyr 23 : 6), mégis meggondolandó, hogy a szó — úgy látszik — eredetileg a juhpásztorkodás szókincsébe tartozik, ez pedig nálunk igen jelentős

részben a románból való, és a románban a magyarhoz hasonló jelentésben már a XVII században elő is fordul.

hóstát 1262: OklSz. — Vált.: *hóstát:* 1262-től OklSz, 1508-tól NySz, Murm, KolGl. 2, Cal, MA, PP, PPB, CzF; Kolozsvár MTsz; — *hofstát:* 1412/1420: OklSz, 1575: NySz (két adat); — *hóstád:* XVI szk GyöngyTör, 1590-től NySz, MA, PP, PPB; Kalotaszeg MTsz; — *hostánc:* XVII sz NySz; Nagybánya MTsz; — ? *ostát:* 1542: NySz; — ? *horstát:* 1629: NySz; — ? *hustály:* 1514: JordK = NySz (két adat); — *hosták:* 1585: Cal (talán hiba, mert utána rögtön *hostatbeli* áll 1023); — *husták:* 1879: Rozsnyó, Kassa MTsz; — *hustát:* 1875: Zemplén MTsz; — *hóstyák:* 1903: Gömör Nyr 32 : 522; — *hostya:* 1872: Csongrád MTsz; — *hóstya:* 1888: Eger MTsz.

= Vorstadt; külváros.

Végeredményben a német *hofstat* 'Hofstätte' átvétele. A rozsnyói, kassai *husták* azonban nem közvetlenül a németből, hanem szlovák közvetítéssel került át: sz *hušták, hošták, hoštiak, hušťiak* 'külváros, a falu félreeső része' Bern, Kálal. Vö. morva *hušťák* 'Vorstadt' is. Melich DLw 138 ugyan a *-k* végű alakokat is közvetlenül a németből magyarázza, de a szlovák közvetítés valószínűbb. A *hostya, hóstya* magyar elvonás a többesnek érzett *hostyák*-ból, vö. Simonyi Nyr 38 : 471.

I

irha XIV szv BSzj. — Vált.: *irh:* XIV szv BSzj, SchlSzj; — *irha:* 1557-től NySz, SzikszF (itt aluta: *irha* vagy *zemes* = német *Sämisch*), MA, PP, PPB, SI, Kr, Tzs, CzF; 1838: Balaton mell., Csallóköz Tsz, MTsz.

= aluta, pellis aluminata; Sämischleder (kikészített juh- és kecskebőr Tsz, MTsz).

Forrása kétségtelenül a kfn *irch* (ófn *irah*, ez pedig a latin *hircus* 'Bock' szóból való) 'feines, weiss gegerbtes Leder'. Ebből származnak a következő szláv szavak is: ócseh *jircha* 'aluta' a XIV szv-től GebSl; sz *ircha;* le *ircha, jercha, irzcha* Linde; f-szorb *jěrcha;* (ukr és orosz *ircha* a le-ből); szlov *irha;* szh *ïrha* egy adat Stulli-nál (szerinte orosz), *ïra* 'gegerbte Schafhaut' Vuk (= HASz); MEW 96, BEW I, 432, HKES 154, BSE 193, PES I, 273, VREW I, 487.

GyarmVoc, Leschka, SlEl 244, MEW 96, Melich DLw 140 szerint az *irha* változat a szlávból származik, míg a régi *irh* Melich DLw szerint közvetlenül a kfn-ből való. Horger MNy 21 : 201 szerint azonban lehetséges, hogy itt nem két külön szóról van szó, hanem a kfn eredetű magyar *irh*-ból a magyarban keletkezett az *irh-a* a *juh-irh-a, kecske irh-a* birtokos összetételekből. Hasonlóan (bár az *-a*-t „járulékhangnak" magyarázva) Beke Nyr 58 : 80. Vö. Borovsz-

ky NyK 24 : 337 is. Bár a kérdés a tárgytörténet segítsége nélkül véglegesen nem is dönthető el, addig is valószínűtlennek látszik a szláv (csak cseh, szlovák vagy lengyel jöhet figyelembe, mert a szh nyilván a magyarból való) közvetítés, hiszen a bőripar terén egyébként nyugati-szláv hatást kimutatni nem lehet. Tehát nyilván igaza van Horgernek, hogy az *irha a*-ja magyar birtokrag.

Teljesen hibásan Munkácsi NyK 25 : 374. Szerinte a magyar szó sem nem német, sem nem szláv, hanem egy török **jarγaq* átvétele, vö. csuvas *śurγaγ* 'zartes Häutchen'; kazáni tatár *žarγak* 'Sämischleder'; kirgiz *žarγak*, csagatáj *jarγak*. Szerinte a magyar szó a fenti töröknek „kifogástalanul pontos" megfelelője. Ez azonban egyáltalában nem olyan pontos. A *ja*-ból ugyan lehet *i*-, de *-rγ*-ből *-rh-* nem válik. A szövég sem egyezik (a régi *irh* teljesen érthetetlen volna). Gombocz BTLw 27 sem fogadja el, de érthetetlen módon csak annyit mond róla, hogy „helytelen".

† **iva** 1257: ad arborem *Iwam* OklSz (Szlavónia), 1266/1274: ad arborem *iwafa* ÁUO VIII, 153 (Hont), 1270: ad arborem *jua* ÁUO VIII, 327 (Szlavónia), 1264/1310: arbor, que *Iwafa* dicitur HO VI 127 (Zala), 1289: ad arborem *yua* uulgariter vocatam ÁUO XII, 485 (Szlavónia), 1318/1395: vadit ad arborem wlgariter *Iwa* vocatam OklSz (talán Sáros).

= ? — Mivel e régi adatokban szavunkat az általános szokás ellenére sohasem fordítják le latinra, pontos jelentése ismeretlen. Kettő lehetséges: ha szláv eredetű, akkor nyilván 'Salix; Weide; fűzfa' a jelentése (vö. blg *iva* 'Salix caprea'; szh *iva;* szlov *iva;* le *iwa;* f-szorb *jiwa*, a-szorb *wiwa;* ukr, orosz *iva* ua.; csak a csehben *jíva* 'Eibe', régen 'vibex'), ha azonban a németből származik, akkor 'Taxus'-t jelent. Amikor tehát a NySz és OklSz szavunkat 'Taxus; Eibe' jelentéssel ruházzák fel, akkor voltaképpen a germán *iwa*, mai német *Eibe* szóból származtatják. A fenti szavak eredetére vö. PIEW 297, BEW I, 438, TBSW 68, Kluge, Kiparsky 69, VREW I, 467.

Teljesen hibásan, a fenti tényeket Melich MNy 12 : 291 ellenére sem véve figyelembe, magyarázza N. Sebestyén Irén Melich-Emlékkönyv 353 és NyK 51 : 433. Szerinte a magyar szó fgr eredetű és összefügg az észt *juga-pū, juha-pū* 'Taxus', finnR *jukapuu* 'Taxus' szavakkal. Ezek azonban legfeljebb akkor függhetnének össze a mi szavunkkal, ha a mi szavunk 'Taxus' jelentésű volna, t. i. úgy, hogy mindkét csoport g e r m á n eredetű volna. 'Tiszafa' jelentésű szó ugyanis sem a magyarban, sem a többi finnugor nyelvekben nem lehet eredeti, mert a tiszafa keleti határa a Balti tenger nagy beöblösödésétől az Aldunáig húzott vonal. Egyébként ez a magyarázat már Munkácsinál is megvan (Ethn 8 : 27), sőt ő még a szláv s[illegible]kat is a fgr-ból magyarázta!

J

járdovány-szőlő 1834: MNy 2 : 150. — Vált.: *járdovány:* 1834: Erdély MNy 2 : 150, Marosvásárhely MNy 4 : 431; — *járduvány:* 1915: Küküllőmente MNy 11 : 238; — *járdány:* 1872-től Bereg MNy 2 : 150; — *árdány:* 1872: Ugocsa uo.

= eine Traubenart; egy szőlőfajta.

Gombocz MNy 2 : 150 szerint nyilván a szh *jergovan* 'Syringa vulgaris; orgonafa' szóból való (MNy 2 : 279 szerint van Fehér megyében *járdovány* 'Syringa vulgaris' szó is), amely a török *ergevan* átvétele. Azonban a szőlőfajta Gombocz szerint is csupán Erdélyben és az észak-keleti területeken ismeretes, a szerb közvetítés tehát legalábbis kétes. A szó (de szintén csak 'Syringa vulgaris' jelentésben és nem szőlőnévként) megvan a románban is: *iorgován* Tiktin.

K

kabát XVII szk-től NySz, SzD, SI, CzF, stb.

= chlamis germanica; Rock; ujjas.

Vö. északi-szláv *kabat:* cseh *kabat* 'Oberrock, Waffenrock' (adatok a XV sze-től GebSl, Klaret, Velesl, stb.); sz *kabát* 'Rock, Mantel' (nyilván szlovák: 1243: homines castri Trenchen, qui nobis in *Cabatis* servire consveverant CodDipl IV/1, 295 = NySz); f-szorb *kabat* 'Wamms, Kappe, Überrock, Frauenjäckchen', a-szorb *kabat* 'Wams, der kurze Männerrock'; le *kabat* 'Oberkleid, Kaftan, Überrock' (1443-tól RotyP, Linde); ukr *kábat* 'Jacke, Waffenrock, Wamms'; orosz *kabát* 'Arbeitshemd' (a XVII sz-tól, vö. Srezn I, 1170). — Közvetlen forrása bizonytalan, bár nyilvánvaló, hogy összefügg a görög *καβάδιον* szóval, amelyből a blg *kávad*, szerb *kàvad* 'Art weiblichen Oberkleids' szavak valók. A görög szó a X. sz-tól adatolható és állítólag perzsa eredetű. Az északi-szláv szavak azonban a maguk *b*-jével és *t*-jével nem lehetnek ennek a görög szónak közvetlen átvételei a görögből (Vasmer GrSlEt III, 70, BEW I, 464, de vö. ez ellen Vasmer RS 6 : 183, VREW I, 495). Semmiesetre sem helyesen HKES 158, hogy t. i. a cseh szó a magyarból származik, s a csehből került át a többi szláv nyelvbe. A magyar szó évszázadokkal a cseh után bukkan fel és eredetileg „német kabátot" jelentett (SzD, SI), ami arra mutat, hogy nem a magyarság öltözékét jelentette, hanem a városi polgárságét, amely eredetileg német volt. Vö. még BSE 211, PES I, 278 is.

Szláv (cseh vagy szlovák) eredete valószínű, de a szláv szavak eredetének tisztázása előtt nem egészen kétségtelen. Szlávból: GyarmVoc, SlEl 260, MEW 107, SzófSz.

kacabajka 1874: MTsz. — Vált.: *kacabajka:* 1876: Rábaköz, Komárom, Alföld, Kunság, Szentes, Rimaszombat, Abaúj, Félegyháza MTsz, Nyitra vid. Nyr 33:466; — *kacabajkó:* 1889: Baranya MTsz, Bakonyalja NyF 34 : 46; — *kacabájkó:* 1880: Zala, Somogy MTsz; — *kacamajka:* 1874: Esztergom, Hont, Gömör, Bihar MTsz, Vác NyF 10 : 60; — *kacsamajka:* 1890: Esztergom MTsz; — *kacamajkó:* 1888: Fehér MTsz; — *kacabáj:* 1880: Baranya, Alföld, Kecskemét, Szeged, Bács, Temesköz MTsz, Ormánység OrmSz; — *kacabaj:* 1914: Nyitra vid. Nyr 43 : 141; — *kaca:* 1874: Rábaköz, Hont, Bars MTsz; — *kaci:* 1881: Komárom, Bars MTsz; — *kacó:* Pest, Tiszaszentimre MTsz; — *bajka:* 1874: Heves, Jászság MTsz; — *bajkó:* 1874: Somogy, Tolna, Vas MTsz, Bakonyalja NyF 34 : 45; — *majka:* 1881: Fehér, Nagyszalonta MTsz; — *majkó:* 1874: Sopron, Fehér, Tolna MTsz, Nyr 45 : 140.

= 1. Frauenmantel, Jäckchen; női kabát (valamennyi fenti adat a 2. alatti kivételével); — 2. *majkó* Männermantel; férfikabát, a férfiak mantlija (1875: Sopron MTsz).

Vö. sz *kacabajka* 'női kabát' Hv, Kálal, Tvrdý (nem irodalmi szó), *kacabaj* Kálal; ukr *kacabájka, kacavéjka* 'weibliche gefütterte Jacke', *kucbájka* 'weiblicher Unterrock mit dem Mieder zusammengenäht' Žel, Hrinč; orosz *kacavéjka* 'Art kurze Jacke'; le *kuczbaja, kuczbaj, kucbaj* 'kotzige oder zottige Boye, Fries' Linde, *kacabajka, kucubejka* Karlowicz SWO 284; szlov *kačomâjka* 'Frauenmantel' *kočemâjka* 'kurzes weibliches Oberkleid'. — E szavaknak egymáshoz való viszonya és eredete nincs tisztázva. VREW I, 542 szerint a lengyel szó a német *Kutzboi* 'Wollstoff' (Grimm 5 : 2908) átvétele és ennek a változatai a többiek. Az ukránból átment a románba is: *cațavéică* 'Pelzjacke'. Vö. még BSE 279, PES I, 302, Štrekelj SlLw 27, Wędkiewicz RS 7 : 121.

A magyar szavak — úgy látszik — különböző forrásokból valók. Szláv eredetük valószínű, de a szláv szavak eredetének tisztázása előtt ezt kétségtelennek venni nem lehet.

Mariánovics Nyr 43 : 16 (összeveti a szlovén szóval).

kádár szn 1288: OklSz; kn 1576: SzikszF, Cal, MA, 1636-tól NySz, PP, PPB, SzD, Tzs, CzF, stb.

= doliarius, vietor; Büttner.

Bár a foglalkozást jelentő *-arъ* képző minden szláv nyelvben megvan és a *kadъ* szó is mindenütt ismeretes, a **kadarъ* szót csak a sz-ból (*kadár* Kálal) és vendből (*kadár*) ismerjük, de ezek lehetnek magyarból való átvételek is. Plet idéz még egy *kâdar* változatot is, azzal a megjegyzéssel, hogy „idegen". Talán kaj-horvát? — Arra még sem gondolhatunk, hogy a magyarban alakult volna, mert

denominális *-ár* képzős nevek képzése csak a nyelvújításkor indult meg.

Leschka, SlEl 263, MEW 108, Melich MNy 28 : 12, SzófSz.

kaláha 1838: MTsz. — Vált.: *kláha:* 1887: Pápa, Zala MTsz; — *kaláha:* 1839: Balaton mell., Zala, Komárom MTsz; — *kalaha:* 1838: Balaton mell., MTsz; — *kalahái:* 1879: Somogy, Baranya MTsz; — *kalá:* 1951: Bihar Mikesy Sándor.

= die Granne, die Achel; a kalász szálkája.

Egy szláv **klacha* átvételének látszik, amely a *klas* szónak (vö. a *kalász* címszót) olyan *ch*-képzős származéka volna, mint a szh *próha* a *proso*-nak (vö. a *prósza* címszót). Ilyen alak azonban sehonnan sem mutatható ki.

kaláta-fa 1873: Ormánység MTsz, OrmSz.

= verzweigtes Holz (Holzklemme), in das der Wagner das zu bearbeitende Holz einklemmt; ágasfa, amelybe a bognár a feldolgozandó fát beleszorítja.

A MTsz a szót a *kaloda* címszó alá sorolta, ez azonban nem lehet helyes, mert a magyarban *-d*-ből sohasem lesz *-t-*. Talán inkább szh *kláto* 'kölönc' szlov *kláta* ua. átvétele, bár a jelentések nem egyeznek.

kalfasz 1889: Bars MTsz.

= „öblös hordóeszköz" (mi ez?).

Vö. sz *kalfas* 'oltott mész számára való hordó' Kálal. — A német *Kalkfass*-ból.

kalinkó 1829: Tsz.

= 1. Hochzeitsstriezel; lakodalmi fonott kalács (1829: Kemenesalja, Balaton mell., Sopron, Rábaköz, Répce mell., Vas MTsz, Tzs, Nyr 30 : 102, Bakonyalja NyF 34 : 43); — 2. aus Bändern geflochtener Kopfschmuck; pántlikából kötött fejkötődísz (1875: hol? MTsz); — 3. kleine Blutwurst für Kinder; kicsi véreshurka gyermekek számára (1889: Rábaköz MTsz).

Úgy látszik, hogy itt két különböző szóval van dolgunk: az 1—2. jelentés talán a *kolo* 'kerék' származéka (? *kolenko*), a 3. a szlov *kolíne* 'das Schlachten eines Haustieres, das Geschenk an Fleisch und Würsten, der auf das Schlachten folgende Schmaus' (a szó a szláv *kolti* ~ *koljo* 'szúr' származéka, vö. BEW I, 552). A mi szavainknak megfelelő jelentések azonban a szlávságban nem találhatók.

kályha szn 1498: OklSz; kn 1522: *Bechy kalyha* noua pro fornacibus tribus OklSz.

= 1. testa fornacea; Ofenziegel, Kachel; kályhacserép (1522-től OklSz, MA, a XVII sze-től NySz, PP, PPB, PPBE); — 2. fornax; Ofen (1808: SI, Kr, Tzs, CzF, stb.; ma ez a köznyelvi).

Általában szláv közvetítéssel magyarázzák a kfn *kachele* (mai német *Kachel* 'csempe, kályhacserép'; a kfn-ben a latin *caccalus*-ból, vö. Kluge, REW 1445) 'csempe, kályhacserép' szóból (így Horger MNy 37 : 341, Simonyi Nyr 30 : 468, SzófSz). A megfelelő szláv szavak a következők: kaj-h *kahla* 'testa fornacea, testum fornaceum' Bell és Stulli (a HASz is csak ebből a két forrásból idézi); szlov *kâhla* 'Ofenkachel' (Plet-nél idézet nélkül, ami azt jelenti, hogy a szerző maga ismeri, de a régiségből nem tudja idézni); cseh *kachel* 'Ofenkachel' (1598: Velesl, Wussin, Jungm, Rank); ó-sz *kachel* (XVII sze SMS 15 : 162), ma *kachľa* 'kályhacserép', *kachle* Npl 'Kachelofen; kályha' Hv, Jancs; le *kachel* 'Kachel' (a XVII szk-től Linde); f-szorb *khakhlica* 'Ofenkachel', *khakhle* 'Ofen', a-szorb *kachle* Npl 'Kachelofen'; ukr *káchlja, káflja* 'Ofenkachel' Žel (Hrinč Ševčenkoból idézi); orosz *káchlja, káflja* 'Ofenkachel', vö. BSE 212, VREW I, 542.

A szláv szavakra vonatkozó adatok azt mutatják, hogy a *kachľa* stb. szók kivétel nélkül mind lényegesen fiatalabbak a magyar szónál. A kaj-h *kahla* talán maga is a magyarból való, de ha nem is, olyan későn jelentkezik (1740-ben) és annyira egyedül áll, hogy a magyar szó forrása aligha lehet. A szlovénről pedig, mint a magyar szó forrásáról komolyan nem is lehet beszélni. Az osztrák-szlovénnek ugyanis a magyarra semmi hatása nem lehetett, mert a magyarság vele közvetlenül nem is érintkezett. Az északi-szláv nyelvek közül a *kachľa* csak a szlovákban van meg, de itt is csak a legújabb kortól kezdve, mert a XVII sz elején még itt is *kachel* az alak. A *kachľa* ti. helytelen visszakövetkeztetéssel keletkezett. Mivel a hímnemű *-jo* és a nőnemű *-ja* töveknek a többese egyforma, a *kachle* többeshez — nyilván a nőnemű *pec* 'kályha' hatására — egy új *kachľa* egyesszámú alak keletkezett. Ez azonban bizonyosan akkor fejlődött, amikor a Npl *kachle* 'Kachel o f e n' jelentésűvé vált, azaz aránylag igen későn, talán csak a legutóbbi időben. Az ukrán és orosz *kachlja* korát nem ismerjük. Mindenesetre nem lehet nagyon régi, aminthogy az egész szó csak az újkorban kerülhetett át (honnan?, a lengyelből vagy a szlovákból?).

A szótörténet tanúsága szerint tehát annak igen csekély valószínűsége van, hogy a szó a magyarba szláv közvetítéssel jutott be. Hasonlóan kevés a valószínűsége t á r g y történeti okokból is. Mi támogatja azt a feltevést, hogy a magyarság a kályhacsempéket nem közvetlenül a németség révén ismerte volna meg, hanem a szlovákok vagy kaj-horvátok közvetítésével? Mikor ugyanis bizonyos, hogy a kályhacsempék használata nem alulról felfelé, hanem felülről lefelé terjedt és először nyilván főúri házaknál honosodott meg.

Minden amellett szól tehát, hogy a szó a tárggyal együtt közvetlenül a németből származik. Ennek azonban a szláv származás hívei szerint a magyar szóvégi *-a* az akadálya. Helytelen felfogás, amely egyrészt nem számol német jövevényszavaink különböző rétegeivel (főleg közép-német és bajor-osztrák nyelvjárásokból származó rétegekkel) és a német szóvégi sorvadó *-e* különböző magyar hanghelyettesítési módjaival. Vö. pl. *ráma, példa,* stb. A *kaholy* változat pedig, amely kizárólag a Székelyföldön él (1816: GyarmVoc; — vált.: *kaholy, kahoj:* 1816: GyarmVoc, 1843: MTsz; — *káholy:* 1876: MTsz; — *kávaj:* Hétfalu MTsz) egy másik német nyelvjárásból, az erdélyi szászból van átvéve, vö. Melich DLw.

A németből: GyarmVoc, Leschka, Borovszky NyK 25 : 337, Beke Nyr 58 : 80 (szerinte azonban az *-a* „járulékhang").

kamara hn 1262: insula *Camara,* 1436: insula *Camara*zygeth OklSz; kn XIV szv BSzj. — Vált.: *kamara:* 1262-től OklSz, BSzj, SchlSzj, a XV szef-től NySz, SermDom, Murm, GyöngyTör, KolGl. 2, Cal, MA, PP, PPB, SzD, Tzs, CzF, stb. (köznyelvi, a *kamra* mellett); — *kamora:* a XV szef-től NySz, GyöngyTör, SzikszF, KolGl. 2, Cal 233, 274, 859, 1085, MA, PP, PPB; Orosháza, Brassó MTsz; — *kamura:* 1874: Veszprém, Tolna, Fehér MTsz; — *komora:* 1598: NySz (egy adat); Répce mell., Sopron, Torna, Gömör MTsz; — *komra:* 1873: Alföld, Szeged, Palócság, Gömör, Heves, Borsod, Nógrád, Szlavónia MTsz; — *kamra:* 1838: Tzs, CzF, stb. (azóta ez a köznyelvi alak 'Vorratskammer' jelentésben).

= 1. camera, conclave, cubile; Schlafkammer; hálókamra (XIV szv BSzj, SchlSzj, a XV sze-től NySz, KolGl. 2, Cal, MA, PP, PPB, CzF; Szlavónia MTsz); — 2. cella; Zelle, Klause; zárka (XVI szk GyöngyTör); — 3. bibliotheca; Bibliothek (XV szmf SermDom, 1514-től NySz); — 4. apotheca (1585: Cal, 1629: NySz); — 5. tabernaculum; bódé (1643: NySz); — 6. armarium; Vorratskammer; éléskamra (1708: PPl, PPB, Tzs, CzF; így valamennyi mai népnyelvi adat); — 7. camera regia; államkincstár (1838: Tzs, valószínűleg nem régi, mert a régi magyarban *kincstár* volt a szakkifejezés).

Végső forrása a görög καμάρα 'Gewölbe; boltozat', az európai népek azonban (még a balkániak is) a latin *camera* 'Raum mit gewölbter Decke' közvetítésével ismerték meg (a latin szóra vö. Walde—Hoffmann I, 146, REW 1545; a latinból átvett ófn *chamara,* frank *kamara* 'Gemach', kfn *kamere,* mai *Kammer* szóra vö. Kluge). Megvan a szláv nyelvekben is: egyh. szláv *kamara, komara* 'camara, tectum arcuatum; Gewölbe; boltív' MiklLex, Srezn, *komora* 'camera, aerarium' (MiklLex a MonSerb-ból idézi, de lapszám nélkül, Srezn-nél egy adat a XIII sz-ból); szh *komora* 'cubiculum, cella' (1495-től HASz), 'thesaurus publicus, aerarium, fiscus' (1378-tól HASz, Maž

521), 'thesaurus, opes' (1442-től HASz), továbbá átvitt értelemben, az olasz *camera*, fr *chambre*, német *Kammer*-nek megfelelő átvitt jelentésű kifejezések (pl. *komora trgovačka* 'Handelskammer' stb. a XIX szk-től HASz), kaj-h *komora* 'cubiculum, cancellaria, apotheca', stb. Bell; szlov *komora* 'die Kammer (als Behörde)'; cseh *komora* 'cubiculum' Hus, 'Kammer, Zimmer' GebSl, 'aerarium; Rentkammer' GebSl, ma 'Kammer, Aerarium, Fiscus' Rank; sz *komora* 'éléskamra', átvitt ért. 'kereskedelmi stb. kamara'; le *komora* 'Kammer, Gemach ohne Ofen' (1498-tól RotyP 161, Linde), 'Zollamt' Linde, stb.; f-szorb *komora* 'Kammer, Sacristei', a-szorb *komora* 'Kammer, die Gerichtskammer'; ukr *komóra* 'Vorratskammer, Zollamt, Art Hürde'; orosz *komóra* 'Klete, Vorratskammer'. — A szláv szavak eredetéről kétféle vélemény van: közvetlenül a görögből valók (így Vasmer GrSlEt III, 93, RS 5: 144, VREW I, 610, PES I, 289), és latin közvetítéssel (BEW I, 554 és az ott idézett irodalom). Mivel azonban a szavak mindenütt helyiséget jelentenek (az egyh. szláv *kamara, komara* 'boltív' kivételével, amely valóban közvetlenül a görögből származik), ez pedig a latinban fejlődött ki, a latin közvetítés több mint valószínű. A görögből való származás különben is nem magyarázná meg a szónak valamennyi nyugati-szláv nyelvben való elterjedését, és viszont éppen a bolgárban való hiányát. Arról azonban lehet szó, hogy esetleg nem az ófn-ből van-e átvéve, amire azonban semmiféle komoly kritériumunk nincs.

A magyar szó eredetének kérdésénél döntő, hogy legrégibb jelentése 'cubiculum; Schlafgemach; hálókamra'. Mivel pedig a legrégibb magyar parasztházban semmiesetre sem volt külön háló helyiség (aminthogy még ma sincs mindenütt), kétségtelen, hogy ezt a fogalmat nem a parasztság, hanem a felső társadalmi rétegek ismerték meg, amikor külföldi mintára házaikat több helyiségre osztva építették. A lakáskultúrának ez a magasabb foka (amennyiben nem Bizáncból indult ki és keleti-kereszténységű szlávok közvetítésével történt, mint pl. a *palota, terem, pitvar* esetében, amiről azonban a jelen esetben nem lehet szó) közvetlenül nyugatról, a németek közvetítésével került át. Ha tehát a *kamara* ebben a jelentésben nem lehetne közvetlenül latin eredetű (aminek azonban semmi akadálya nincs), akkor legfeljebb a németből származhatnék. Szláv eredetű a legkevesebb valószínűséggel lehet. Feltűnő, hogy bár a magyarság a jogi terminológia jelentős részét a szerbből és horvátból vette, az 'aerarium' jelentésű *komora* szót még sem vette át.

Latinból: GyarmVoc, Leschka, Rell Latin szók 43, Fludorovits LatJsz 41. — Szlávból: SlEl 319, MEW 125, Horger NyK 41 : 122, Asbóth NyK 41 : 397, Vajkai Aurél, A magyar népi építkezés és lakás kutatása. Bp. 1948. 19. — Németből: Borovszky NyK 24 : 338. — Vö. SzófSz.

kamis (ebben *pipakamis*) 1894: Szlavónia MTsz.
= Pfeifenrohr; pipaszár.
Vö. szh *kàmiš* 'Pfeifenrohr'; blg *kamíš* 'Schilf'; le *komysz;* orosz *kamyš* 'Schilfrohr'; ukr *kamyš, komyš* ua., 'szopóka, amivel a bort kóstolják' Hrinč. — A szláv szó a török *kamyš* 'Schilfrohr; nád' átvétele, vö. MEW 110, TürkEl I, 89, III, 56, BEW I, 477, MER 230, PES I, 290, VREW I, 516.
A szlavóniai szó nyilván a szerbből való.

kanonok szn 1412: OklSz; kn XV sze SchlSzj. — Vált.: *kananok:* XV sze SchlSzj, 1469: OklSz, a XVI sz elején NySz (ÉrdyK, TihK, SándK, CornK, MelSzJán), SzikszF; — *kanonok:* XVI szk GyöngyTör, SI, Tzs, CzF, stb.; — *kalonok:* Temesköz MTsz.
= canonicus; Domherr.
Melich SzlJsz I/2, 305 szerint a latin *canonicus*-ból katolikus-szláv közvetítéssel (horvát *kanonik, kanovnik;* szlov *kanonik;* cseh *kanovnik;* f-szorb, sz, le *kanonik*). Ezt azonban csak a latin *-us* hiánya indokolná, különben közvetlenül a latinból is származhatik. Szláv eredete különben tárgyi okokból valószínűtlen. A szó az egyházi szervezetre vonatkozik, amelyben a legkevesebb a szláv elem, viszont a kaj-h-ban ez a leginkább magyar eredetű. Vö. az *angyal, arkangyal, ádvent* stb. címszavakat.

kanzsár 1860: Göcsej MTsz.
= wollüstig, unzüchtig; buja, fajtalan.
Vö. vend *kanžar* 'Eber' Plet. Nyilván a magyar *kan* 'Eber' szónak származéka (vö. még a székely *kanzsa* 'kandisznó' szót is MTsz). Eredete nincs tisztázva.
Mariánovics Nyr 40 : 349.

kápa 1507: OklSz.
= 1. cappa, toga cuncullata; Kutte (1507: OklSz, 1510-től NySz, Murm, GyöngyTör); — 2. cappa, cuculio, cucullus; csuklya (1554-től NySz, Cal, MA, PP, PPB, Tzs, CzF); — 3. capitium equi, falconum; Blendleder, Augenleder; lovak, sólymok szemellenzője (1636-tól NySz, PP, PPB, SzD, CzF).
Végeredményben a latin *cappa* 'eine Art Kopfbedeckung' szóra megy vissza (vö. erre Walde—Hoffmann I, 162, REW 1642), kérdés azonban, milyen módon. A kutatók e téren lényegesen eltérnek egymástól, anélkül, hogy bármelyikük is biztos kritériumra támaszkodnék. Leschka, Melich SzlJsz I/2, 300, Fludorovits LatJszH 26, SzófSz szerint közvetlenül a latinból való, GyarmVoc, SlEl 270, Asbóth NyK 18 : 373, Gombocz MNy 3 : 252 szerint azonban szláv közvetítéssel jutott be a magyarba. A szláv szavak

a következők: blg *kápa* 'bonnet'; szh *käpa* 'cappa, toga cucullata' (1378-tól HASz), 'capitium; Kutten' Ver, 'capitis tegmen' Bell; szlov *kápa* 'Kappe, Infel, Glockenmantel'; cseh *kápě* 'mantelartiges Kleid mit Kapuze' GebSl; le *kapa* 'Kappe, Oberkleid, Regenkappe, Pluvial, Processionsrock'; f-szorb *khapa* 'Kappe, Kapuze', a-szorb *kopa* 'Männerrock, die Haube am Dreschflegel'; ukr *kápa* 'Kappe, Kapuze, Schirm über dem Küchenherd'; orosz *kápa* 'Kappe, Münze'. — A szláv szavak bizonyosan nem mind egy forrásból valók. A déli-szlávok közül a szh kétségtelenül az olasz *cappa*-ból, a blg meg a szh-ból való. A cseh bizonyosan a kfn *kappe* átvétele, a lengyel lehet közvetlenül latin is, de német is, az ukrán és orosz pedig a lengyelből való, vö. BEW I, 483, VREW I, 521.

A magyar szónak szláv közvetítése mellett csupán az szólna, hogy a latin *ca-pp-a* geminált *-pp*-jével szemben a magyarban egyszerű *-p-* áll. Fludorovits MNy 26 : 276 szerint ez szabályos megfelelés volna, de a példái közül egész kétségtelennek csak az *apetitus*-t lehet tekintetni. Ha ez valóban szabályos, akkor nincs semmi okunk a szó latin eredetében kételkedni.

Az 'umbo sellae; Sattelkopf' jelentésű *nyeregkápa* összetételben levő *kápa* idetartozása nincs tisztázva (XIV szv BSzj, SchlSz, 1491-től OklSz, GyöngyTör, a XVI szmf-től NySz, PP, PPB, Tzs, CzF), bár a NySz is, a SzófSz is egybeveszi őket. Hasonló jelentésben a szó semmiféle szomszéd nyelvben sem található, a magyarban viszont igen régi, már jóval a *kápa* előtt feltűnik. Talán nincs is köze hozzá

kárász szn 1199: OklSz; hn 1338: ad lacum *Karaz*tow OklSz; kn XIV szv BSzj. — Vált.: *kárász:* 1199-től OklSz, BSzj, SoprSzj, SchlSzj, 1479-től OklSz, GyöngyTör, SzikszF, 1580-tól NySz, MA, PP, PPB, Tzs, CzF, stb; — *karics:* Nógrád MTsz.

= Carassius; Karausche (a BSzj, SchlSzj, SoprSzj *scarabeus* értelmezése — de a halnevek között! — kétségkívül másolási hiba).

Vö. kaj-h *karas* Bell, szh *kàraš* Vuk (HASz sem idézi korábbról); cseh *karas* (1410-ből GebSl, Velesl, Wussín, Rank); sz *karas;* le *karas* 1504-től RotyP 188, Linde; f-szorb *kharas*, a-szorb *karas;* ukr, orosz *karasь*. — A szláv szó eredete ismeretlen. BEW I, 489 a görög κορακῖνος, latin *coracinus* szóval való kapcsolatra gondol, ez azonban teljesen homályos. Ugyancsak kétes a német *Karausche*, kfn *karas*, *karis*, *karaz*, francia *carassin* szavaknak egymáshoz és a szláv szavakhoz való viszonya. Kluge szerint a német szó a csehből, lengyelből való, míg a francia a latin *coracinus*, *caracinus* fejleménye. A REW 4677 azonban ezt nem fogadja el és a francia szót ismeretlen eredetűnek tartja. Dauzat DictÉt szerint viszont a francia szó a németből való volna. A szláv szóra vonatkozó nézetek is igen különbözők (MER 232: latin, HKES 164: preindoeurópai, azaz ismeretlen eredetű,

BSE 219: ua., PES I, 297: német, VREW I, 528: ismeretlen eredetű, sőt Munkácsi Ethn 4 : 186 szerint finnugorból való).

A magyar szót eddig Munkácsin kívül mindenki a szlávból magyarázta (GyarmVoc, Leschka, SlEl 272, MEW 112, Kovács Márton Nyr 39 : 302, SzófSz). Ez ugyan valószínű is, de addig, míg a szláv szó eredete nincs tisztázva, biztosnak nem vehető. A kaj-h szó inkább a magyarból származik, mert a szó egyébként csak északi-szláv.

katlan 1521: OklSz, SzikszF, MA, PP, PPB, CzF, stb.

= lebes, clibanus, catinus; Kessel.

Általában a szláv *kotlina* szóból szokták magyarázni: szh *kotlina* 'ahenum ingens', augmentativum a *kotao* 'Kessel' szóból (ebben a jelentésben 1628-tól HASz, egy szöveg- és három szótári adat a csa-h-ból), 'Bergkessel' Stulli, a XIX sz-ból HASz; ócseh *kotlina* 'cremaculum; Grube' GebSl, 'crater' Velesl; sz *kotlina* 'völgy-katlan, töbör'; le *kotlina* 'Talkessel, Brunnenbecken'; f-szorb *kótlina* 'Kesselvertiefung'; orosz *kotlina* 'a tó legmélyebb rész, gödör' Dalj. — A szláv *kotьlь* 'Kessel' szónak (vö. erre BEW I, 591, Kiparsky 203, TBSW 121, VREW I, 644, stb.) augmentatív *-ina* képzős származéka: *kotьlina* (a képzőre vö. MiklSlGr II, 132, Vondrák SlGr I, 545, Leskien SkrGr I, 274, Belić JA 23 : 196).

A magyar szó csak a szerb-horvát-ból származhatik, mert az *-ina* képző augmentatív funkcióban csak itt mutatható ki (másutt ugyanis csak más funkcióban van meg), azonban itt is csak a csa-horvát területen és aránylag igen későn fordul elő. Különös a szláv szóvégi *-a* hiánya is a magyarban, bár erre számos biztos, de eddig kellően nem tisztázott példánk van (*beszéd, lapát, szombat* stb.). Végeredményben tehát a szó szláv (horvát) eredete igen valószínű, de a részletek nem elég világosak. — A román *cotlón* 'Höhlung, Nische' Tiktin a magyarból származik.

GyarmVoc, Leschka (egy szláv **kotlon* alakból indul ki, de ilyen nincs), SlEl 352, MEW 135, Simonyi NyK 25 : 54, SzófSz.

kehely XV szef BécsiK = NySz. — Vált.: *keleh:* XV szmf SermDom, 1517: NySz, 1556: OklSz; — *kelyeh:* 1466, 1566: NySz, 1552: MNy 24 : 60, Cal; — *kelöh:* 1510: NySz; — *kelej:* 1552: MNy 24 : 60; — *kelh:* 1618: NySz, MA, PP, PPB; — *kelyh:* 1613: NySz, MA, PP, PPB; *kellyh:* 1670: NySz; — *kely, kelly:* 1568: NySz; — ? *ke-e* (írva *kee*'): 1530: ÉrsK = NySz; — ? *kelhu:* 1533: Murm; — *kehel:* 1832: Kr; — *kehely:* XVI szmf KolGl. 2, Tzs, CzF, stb.; — *kéhel:* 1708: PP, PPB; — *kéhely:* 1708: PPl, PPBl. — A ragozott alak a legrégibb időktől máig *kelhet* (XV sze-től NySz), *kelyhet* (1466-tól NySz, stb.).

A *kehely*-t (1549: SzékelyOkl II, 85 = NySz) analógiás változat ma is ritka.

= calix; Kelch.

Végeredményben a latin *calix*-ból átvett ófn *kelich*, kfn *kelch* szóra megy vissza, csak az a kérdés, vajjon közvetlenül-e, vagy katolikus-szláv közvetítéssel: kaj-h *kelih* (1504: HASz, Habd, Bell, Jambr); szlov *kélih* (1584-től Melich SzlJsz I/2, 319); cseh *kalich* (a XIV sze-től GebSl, stb.); sz *kalich* (a csehből); le *kielich;* f-szorb *khelich, kheluch*, a-szorb *keluch;* (az orosz nyj *keljách* a le-ből). A szláv szavak az ófn-ből valók, de nem egykorúak. A cseh szó, amelyből a szlovák is való, még az ófn *kalich*, tehát az Umlaut előtti alak átvétele, a többi azonban már mind utána került át, vö. JA 15 : 487, BEW I, 472, HKES 160, BSE 227, VREW I, 549. Az *e*-vel hangzó szavak átvétele aránylag későn, már a jerek vokalizációja után történt, mert csak akkor vált lehetségessé egy *k* + *e* hangkapcsolat változatlan átvétele azokban a nyelvekben, amelyekben a kemény jer is *e*-vé változott (kaj-h, szlovén, nyugati-szláv nyelvek). Mivel pedig a jerek vokalizációja a XI sz-nál korábban nem mehetett végbe, az átvétel is csak a XI sz után történhetett.

A magyar szó közelebbi forrását hangtani kritériumok alapján közelebbről megállapítani nem lehet. Művelődéstörténeti alapon azonban a lehetőségeket leszűkíthetjük. Mivel a *kehely* az egyházi terminológiába tartozik, ennek szláv része pedig legnagyobbrészt délnyugati (horvát-szlovén) eredetű, de mindenesetre északnyugati (cseh-szlovák-lengyel) nincs köztük, tehát, amennyiben szláv, ez is legfeljebb kaj-horvát vagy szlovén lehet. Most tehát már csak arról van szó, vajjon kaj-horvát-szlovén, vagy ófn eredetű-e a magyar szó. A kérdés alig dönthető el. Mert igaz ugyan, hogy a magyar keresztény terminológia igen sok szláv elemet tartalmaz, míg németet alig, ófelnémet pedig biztosan ki sem mutatható, jelen esetben azonban, amikor egy jellegzetesen p a p i szóról van szó, nagyon könnyen lehetséges, hogy a *kehely* a nálunk működő német papok ajkáról terjedhetett el a magyarság körében.

Szlávból: GyarmVoc, Melich SzlJsz I/2, 319; — németből: Melich DLw, NyK 49 : 293 (nem indokolja meg korábbi véleményétől való eltérését), Petz Gedeon MNy 23 : 149, SzófSz.

†**kelet** XIV szv glicium — *keleth* BSzj 511, *kiliuth* SchlSzj 1049 (latinosítva: 1274: ad mensam regiam seu *clicium* regale MonStr II, 31).

Tagányi Száz 27 : 321 szerint a latin szó is, a magyar szó is a szláv *klětь* 'Gemach, Zelle, Vorratskammer' szóból való (az utóbbi jelentés megvan a blg-ban, le-ben és ukr-ban, vö. BEW I, 517). Egyébként a *kalitka* alapszavával azonos. Vö. MEW 119 is.

kémény XIV szv BSzj. — Vált.: *kemen* (a XVI szmf-ig általában nem különböztethető meg a *kémén*, sőt *kémény*-től): XIV szv BSzj, SchlSzj, XV szef NySz; 1874: Sopron MTsz; — *kemën:* 1877: Sopron, Répce mell. MTsz; — *kémën:* 1893: Szföld MTsz; — *kémön* vagy *kemön*?: 1533: Murm (irva *kemön*); — *kémény:* 1621: MA, 1664-től NySz, PP, PPB, Tzs, CzF stb. (nyilván ide tartozik az OklSz 1601-es *kemeny* adata is); — *kímül:* 1893: Csallóköz MTsz; — *kemő:* 1876: Baranya MTsz; — *kemény:* 1827: Baranya Tsz.

= infumibulum, fumarium; Rauchfang, Schornstein. — Horger Antal — Cs. Sebestyén Károly MNy 22 : 317 szerint a szó eredeti jelentése 'a szoba sarkában egy kőlapon álló t ű z h e l y és fölötte a füstfogó készülék' volt: ez volt a latin *caminus*, német *Kemin*, magyar *kémény* (vö. 1520: stuba seu caminata vulg. *kemenyes haz* OklSz; vö. a 'kemencepadka' jelentésű *kemő* és *kemény* adatokat is Baranyából, l. fent). Később a *kémény* csak a 'füstfogó készülék'-et jelentette (1601: a pituarban vagion szenlö hely *kemenyeuel* OklSz; sőt még a PPB is 'Ofenloch, Rauchloch'-nak fordítja). A XIV sz-ban ezt a füstfogót meghosszabbították és a tetőn keresztül kivezették. Nálunk a *kémény* szó ennek a jelentését vette át, míg az alsó rész neve *kürtő* és *akna* lett.

A szó végeredményben a görög *κάμινος*-ból származó latin *caminus*-ra megy vissza. Ez egyfelől az ófn-be (*kemin*, a mai *Kamin* újabb átvétel), másfelől a szláv nyelvekbe hatolt be: blg *komin* 'cheminée'; szh *komin* 1. 'focus; Herd; tűzhely' (1508-tól HASz), 2. 'Küche; konyha' (XIX sz HASz), 3. 'Rauchfang, Schornstein; kémény' (a XVII sze-től HASz), kaj-h *kómin* 'caminus; Ofen; kemence' Jambr; szlov *kómen, kómin* 'Kamin, Feuerherd, der Vorsprung beim Ofen, auf welchem die Kinder zu sitzen pflegen, um sich zu wärmen'; ócseh *komín* 'Ofen, Rauchfang' GebSl, ma csak 'Rauchfang, Schornstein' (így már Velesl); sz *komín* 'kémény'; le *komin* 'Schornstein'; (az ukr *kómin, kómen* és orosz nyj *kómin* 'Art besonderen Herdes' a lengyelből való). A szláv szó a latinból BEW I, 553 (bár a latin elemek az ősszlávban nincsenek kellőképpen feldolgozva, tehát lehet, sőt igen valószínű, hogy ebben az esetben is nem latin, hanem új-latin: balkáni vulgáris-latin átvételről van szó, a cseh-lengyel szó pedig az ófn-ből), vö. még HKES 177, BSE 250, Korbut Prace Fil 4 : 364, VREW I, 608.

A magyar szóra vonatkozólag valószínűleg igaza van Horgernek és Cs. Sebestyénnek (MNy 22 : 317), hogy a szlávból származik, mert né met eredetű szavak a házzal kapcsolatos r é g i műszavak között nincsenek, szláv viszont sok van. Tárgyánál fogva teljesen beleillik a 'fűtőkészülék' jelentésű *kémény* is. — Amennyiben a szó jelentésfejlődése valóban a fent vázolt módon történt, azaz a szó eredetileg egy 'primitív fűtőberendezés'-t jelentett, és mint ilyen a

magyar népi ház szerves alkatrésze volt, nem is eredhet másból, mint a szlávból, éspedig legvalószínűbben a szerb-horvátból.

A *kamel-lyuk* 'mélyedés a boglyakemence padkájában' (1873: Alföld MTsz), *kámelli* 'kályhalyuk' (1912: Komárom Nyr 41 : 291), *kamin-ajtó* 'deszka-ajtó a konyha belső falán, amelyen belül szoktak tüzelni' (Nagykunság NéprÉrt 10 : 68), valamint a budapesti *kamin-lyuk* a 'kémény alján levő nyílás, amelyen keresztül a felgyülemlett kormot kiszedik' azonban nem a *kémény* magyar változatai, mint Horger és Sebestyén MNy 22 : 322 gondolja, hanem a német *Kamin* átvételei.

Szlávból: Leschka, SlEl 317, MEW 110, Horger—Sebestyén MNy 22 : 317, SzófSz; — németből: Szarvas Nyr 15 : 358, Thienemann UngJb 18 : 261.

kerep 1248/1421: de navi quae *kerep* dicitur, 1422: unum magnum navem *kerep*, 1465: magnum navem *kereph* stb. OklSz, 1604: epibades — *kerep* MA, PP, PPB, CzF; 1879: 'deszkából ácsolt hajó' MTsz, 'a vizimalmot tartó csónakok legnagyobbika' OrmSz.

= navis; Schiff; hajó (l. fönt is).

GyarmVoc, SlEl 335, Munkácsi Ethn 4 : 269 szerint a szláv *korab* 'Schiff' szóból való (erre vö. a *karab* címszót). Azonban a magyar szó palatális hangrendje a veláris hangrendű szó helyén túlságosan korai és a szóvégi zöngétlen mássalhangzó a zöngés helyén is szokatlan (bár vö. a *szavat* címszót). — Nyilván a kun *kereb* 'hajó' átvétele, amely a fenti görög szóból való; vö. Zajączkowski, Związki językowe połowiecko-słowiańskie. Wrocław 1949. 15.

kerevet 1585: Cal. — Vált.: *kerevet:* 1585: Cal, 1603: MonIrók 30 : 205, 1628: MonTME 4 : 62, a XVII szmf-től NySz, Tzs, CzF; — *kelevet:* 1683: TörtT 1889: 17, 1693: MonIrók 15: 216; PP, PPB, Tzs; — ? *kelebet:* 1683: TörtT 1889 : 17.

= lectisternium, torus; das Sofa.

Nem dönthető el kétségtelenül, vajjon a magyar szó az oszmán-török *kerevet* 'Bettgestell' Zenker 747.1, 'a stumbbedstead' Redh 1541, vagy pedig a déli-szláv *krevet:* blg, szh *krevet* 'Bett; lectulus' átvétele. A blg és szh szó a törökből, ez azonban az új görög κράββατι-ból (ógörög κράββατος) való, vö. TürkEl II, 7, MEW 143, BEW I, 625, MER 256, Vasmer GrLw. A törökből való átvétel — tekintettel arra, hogy a szó a törökökkel érintkező portai követek és más személyek írásaiban bukkan fel (mint pl. Szamosközy, Rozsnyay Dávid, Mikes Kelemen, stb.) — sokkal valószínűbbnek látszik.

Szlávból: SlEl 371, Kúnos I. Nyr 50 : 48. — Kétesnek tartja a SzófSz.

keszer 1880: MTsz. — Vált.: *keszer:* 1880: Szeged, Törökbecse MTsz; — *keszel:* 1916: Győr MNy 12 : 236.

= eine Art Handbeil; baltaféle, faragó balta.

Vö. szh *keser* 'eine Art Zimmeraxt' (a XVII sz-tól HASz); — román *chesergiu* 'Zimmermann.' A szh szó az oszmán-török *keser* 'Zimmeraxt' Zenker 749.3, 'petite hache' Barb. de Meyn. II, 630 átvétele; vö. TürkEl II, 7, III, 71, Meyer AlbWb 224. — A magyar szó nyilván szh közvetítéssel.

Hasan Eren MNy 38 : 194.

kila 1573-tól OklSz, 1643-tól NySz, Tzs; 1838: MNy 12 : 236, Hont, Nógrád, Heves, Zala, Somogy MTsz, OrmSz.

= mensura frumenti capiens duas metretas Posonienses Kr; 1838: néhol négy véka, néhol 2 véka MNy 12 : 236.

Vö. szh *kila* (20 oka, a XVIII sz-tól HASz); blg *kiló* 'gabonamérték'; — román *chila*. E szavak a török *kile, kilo* átvételei, amely 18—22 okát tartalmazó űrmértékét jelent, vö. Zenker 786.2, 'a bushel' Redh 1614 (szerinte a konstantinápolyi *kile* körülbelül azonos az angol bushel-lel). A török szó az arabból; TürkEl II, 9, III, 71, Meyer AlbWb, BEW I, 504, MER 237.

A szó talán szerb közvetítéssel került be a magyarba, bár lehetséges, hogy a hódoltság korában közvetlenül a törökből jött át.

GyarmVoc (a szerbből), MEW 116.

kilicske 1914: Nyitra vid. Nyr 43 : 141.

= Türklinke; kilincs.

Talán sz *kľučka* 'ajtókilincs' átvétele (nyelvjárási *ľu* > *li* változással, ami ugyan a csehre jellemző, de a Nyitra völgyében szintén megvan). A szó a *kľúč* származéka, vö. a *kulcs* címszót. Lehetséges azonban az is, hogy a magyar *kilincs* deminutivuma (**kilincske* > *kilicske*).

klepa-fülű 1893: Bács MTsz, Nyr 43 : 333.

= langohrig; nagyfülű.

Nyilván a szh *klempa, klopav, klompav* 'mit hängenden Ohren' (Vuk, HASz) átvétele. Talán van **klepa* változata is, de ilyen nem mutatható ki. A szó hangfestő eredetű.

kocsány 1807: MFüvészk 53, 516. — Vált.: *kocsán:* 1807: MFüvészk 53, Tzs; Szatmár, Zemplén, Szföld MTsz; — *kocsány:* 1807: MFüvészk 516, CzF, stb.; — *kocsony:* 1831: Zala Kr; — *kocon:* 1832: Göcsej Tsz, 1834: Zala, Szföld MTsz; — *csokán:* 1879: Nagyszalonta, Békés MTsz; — *csokány:* 1842: Udvarhely, Hétfalu, Bukovina MTsz.

= 1. *kocsán, kocsány, csokán, csokány* pedunculus; Stiel, Stengel; a levél, virág vagy termés szára (1807: MFüvészk 53, 516,

Tzs; Nagyszalonta, Békés, Zemplén, Erdély, Hétfalu MTsz; köznyelvi jelentés); — 2. *kocsány, kocsán, csokány* Maiskolben; kukoricacsutka (1838: Szatmár, Bereg, Szföld, Bukovina Tsz, MTsz); — 3. *kocon, kocsony, csokány* Krautstrunk; káposztatorzsa (1831: Zala, Göcsej, Szföld Kr, Tsz, MTsz); — 4. *kocsány* Federkiel; a toll szára (1880: Debrecen MTsz).

Kétféle magyarázata van: 1. török *qočan*, vö. oszmán-török *qočan* 'Strunk', kazáni-tatár *kočan* 'Krautstrunk', vö. Munkácsi Nyr 13 : 262, NyK 25 : 284, Gombocz MNy 3 : 256, BTLw 97, Németh Gyula MNy 17 : 26, Sköld Lunds Universitets Årskrift N. F. Avd. 1. Bd. 19 : 24, vö. MNy 20 : 175. — 2. szláv *kočan*, vö. blg *kočán* 'trognon, souche, tête de chou'; szh *kočanj, kočan* 'caulis; Krautstrunk; káposztatorzsa' Stulli, Vuk, kaj-h *kocen* 'caulis; Krautstengel; torzsa, csutka' Bell, Jambr; szlov *kocên* 'Kohl- oder Krautstengel, Kürbisstengel, entkernter Maiskolben'; sz *kočian* 'kocsány'; le nyj *koczan, kaczan* 'Kohlstrunk' VarsóiSz; ukr *kočán, kačán* 'Strunk, Stamm'; orosz *kočán, kóčen* 'Kohlkopf' (orosz-egyh. szláv *kočan* 'membrum virile' XIV sz-ból Srezn); — az ócseh *kocana* 'ein Gewächs'; morva *kocan, kocanka* 'Art Weide'; le *kocanka* 'Gnaphalium, Scicados, Stichas, Antennaria, Lavandula' stb. növénynevek nem tartoznak ide. Vö. SzófSz. — A szláv szó eredete nincs tisztázva. Magyarázták a fenti török szóból (TürkEl IV, 150, Sköld i. m., Gombocz BTLw, Lokotsch 1192), de ma inkább a szó eredetisége mellett foglalnak állást, mert hogy olyan jelentésű szót mint a 'káposztatorzsa' a szlávok nem vettek át a törökből. Ezek viszont a 'membrum virile' jelentésből indulnak ki és a szót a kfn *hagen*, úfn *Hegel* 'Zuchttier', *Haksch* 'Zuchtschwein' szavakkal vetik egybe (BEW I, 536, MER 254, VREW I, 648). Aligha helyesen, mert a 'membrum virile' jelentés mindössze egyetlen egyszer fordul elő, az élő nyelvekben nyoma nincs, tehát nyilván valami másodlagos eufémisztikus jelentés. Idegen eredetére mutat aránylag igen kései előfordulása (legrégibb adat a 'membrum virile' jelentésű szón kívül 1740: Bell). Az sincs kizárva, hogy egyik-másik szó a magyarból való (pl. a szlovák), a le nyj adatok pedig az ukr-ból származnak.

A magyar szónak igen kései előfordulása a török eredet ellen látszik szólni (ha azonban török, akkor j e l e n t é s é n é l fogva aligha lehet besenyő-kun eredetű, mint Németh MNy 17 : 26 gondolja). — Szlávra mutat a szó *kocon* változata, amely a kaj-h és szlovén *kocen* átvételének látszik (szlávból magyarázza Gyarm-Voc, SlEl 305, MEW 122, Asbóth Nesk 34, BEW I, 536, Benkő L. MNy 45 : 78). Egyébként azonban a magyar szó 'pedunculus' jelentése nem a szláv, hanem a török szavakkal egyezik. Az is lehetséges, hogy a 'káposztatorzsa, kukoricacsutka' jelentésű szó a déliszlávból való, míg a 'pedunculus; Stengel' jelentésű a törökből szár-

mazik. Sajnos, ezekre semmiféle komolyabb alapunk nincs. — Magyarázták a román *cocen* 'Stengel, Halm des Mais' szóból is (Edelspacher NyK 12 : 102, de ellene Szinnyei Nyr 23 : 200), de ezt szóföldrajzi okokból elfogadni nem lehet. A román *ciocan*-t a magyarból származtatja Benkő MNy 45 : 78.

kocsvërda 1875: Komárom MTsz.
= Kürbis; tökkáposzta.
Vö. sz *kočvárda* 'lőre' Jancs. Másutt nincs meg. — Eredete, a magyar szóhoz való viszonya ismeretlen.
Mariánovics Nyr 46 : 272.

kollázás 1841: Nyitra vid MTsz.
= waagerechte Drehbewegung einer Stange auf einem eingerammten Pfahl; levert cölöp tetején keringő rúdon való körbeforgás.
< ? sz *kolo* 'kerék'. A szlovákban ezt *kolovrat*-nak (**kolovorta* 'kerékforgás') nevezik.

kolompár 1792: SzD, Tsz (valószínűleg Somogy vagy Baranya), Somogy MTsz.
= Klempner; bádogos.
Nyilván a szh *klampar, klamfar* 'Klempner; bádogos' átvétele. Közvetlenül a németből aligha magyarázható. — Dank, SIEl 283 tévesen a sz-ból származtatja. Földrajzilag elfogadhatatlan.

kolop 1666: NySz, CzF; Háromszék MTsz, Dunaadorján MNy 9 : 380.
= Bube (in der Spielkarte); felső a kártyában.
CzF és Fabó MNy 1 : 266 szerint a lengyel *chlop* 'paraszt' átvétele, ennek azonban 'kártyafelső' jelentését sem Linde, sem a VarsóiSz nem ismeri. Oroszul azonban *chlap* 'Bube, Valet', de ez a szó az oroszban csak egy trat-típusú nyelvből származhatik.

kolostya 1838: Győr MNy 12 : 236.
= ein Werkzeug aus Holz, womit die Schiffe ans Land hinausgehoben werden; olyan faszerszám, amellyel a hajókat a szárazra emelik.
Talán egy szláv **kolišče* (> *kolište*) átvétele, amely a *kolo* 'dorong' *-išče* augmentativ-képzős származéka volna (a *kol*-ra vö. BEW I, 55, a képzőre MiklSlGr II, 274—8, Leskien SkrGr I, 275). Ilyen szó azonban nem mutatható ki.
A 'Hammer, womit man Pfähle in die Erde schlägt; cölöpverő kalapács' jelentésű *kolostya* (1910: Dunapataj Nyr 39 : 331, Dunaradvány MNy 8 : 45) valószínűleg más szó és talán a szh *klěšta, kliješta* Npl 'die Zange' átvétele (erre vö. BEW I, 517), bár a jelentések lényegesen eltérnek egymástól.

komoly 1788: NyUSz, SzD, Tzs, CzF, stb.

= ernst, ernsthaft.

SIEI 318, MEW 126 szerint a magyar szónak 'mutilis; verstümmelt' jelentése van és a szláv *komolъ* 'ohne Hörner' jelentésű melléknévből származik: szlov *komol* 'hörnerlos'; cseh *komolý* 'stumpf' abgestutzt'; le *komoły, gomoły* 'mutilus'; orosz *komólyj* 'ohne Hörner' (vö. BEW I, 554, VREW I, 609, stb.). Ez azonban teljesen bizonytalan. Forrásaink a szónak ilyen jelentését nem ismerik. Az sincs eléggé megokolva, hogy ebben két szó jelentése keveredett volna: a *komor*-é (amely egy 'sötétszínű' jelentésű török *qumur* szóból származnék, vö. K. Katona Lajos MNy 27 : 51, SzófSz) és egy *komol*-é (amely viszont a fenti szláv szavakkal függne össze). A SzófSz szerint a *komoly* jelentésfejlődése a következő lehetett: *szarvatlan → herélt (mert a herélt állatok szarvát lefűrészelték) → rosszul herélt → rossz kedvű → komoly. Ez azonban mind kétes. A legvalószínűbb az, hogy a *komor* szó változata (szn 1446-tól OklSz; kn a XVI sze-től NySz, Cal, MA, PP, PPB, SzD, Tzs, CzF, stb.), amit a két szónak egymáshoz nagyon hasonló jelentése (*komor* 'morosus; trübsinnig', *komoly* 'ernst') is igen valószínűvé tesz. A *komor* szó pedig talán török eredetű. Semmiesetre sem fogadható el Munkácsi Ethn 8 : 19 magyarázata, hogy a szláv *chmura* 'Wolke; felhő' szóból való.

konyha hn 1208: usque locum *Cuhna*mezei OklSz; kn XIV szv Bszj; — Vált.: *kuhnya:* 1208 1327; OklSz, 1272: MonStr I, 592; — *kohnya:* XIV szv BSzj, Schl-Szj, 1411, 1502: OklSz, 1508-tól Ball RMNy 234. — 1538: NySz, 1585: Cal, MA, PP, PPB, Tzs; — *konyha:* 1521: MNy 3 : 323, Murm, GyöngyTör, SzikszF, Cal, 1573-tól NySz, MA, PP, PPB, SzD, Tzs, CzF.

= culina, coquina; Küche.

Eredete nincs tisztázva. Eddig általában a szlávból magyarázták (így GyarmVoc, SIEI 388, MEW 146, Melich MNy 6 : 342, Asbóth JA 25 : 571, Moór NéNy 8 : 78): szláv *kuchynja;* vö. szh *kuhinja, kuinja, kuhina* a XV sz-tól HASz, csa-h és kaj-h *kuhinja* Ver, Bell, Jambr; szlov *kuhinja;* cseh *kuchyně* a XIII sz-tól GebSl, Klaret, Hus, Velesl, stb.; sz *kuchyna;* le *kuchnia;* f-szorb *kucheń, kuchinja,* a-szorb *kuchńa;* orosz *kuchnja* (az oroszban a le-ből, az oroszból blg *kuchnja*) 'cuisine'. — A szláv szó az ófn *chuchina* átvétele, ez pedig a latin *coquina*-ból való; Kluge, BEW I, 638, Kiparsky 151, HKES 193, BSE 279, PES I, 423, VREW I, 708.

Azonban a szlávból való magyarázat nem kétségtelen. Hangtanilag ugyanis ugyanúgy az ófn-ből is származhatik (így pl. Melich NyK 49 : 3), mert az ófn *-na*-val szemben álló magyar *-nya* nem komoly akadály. Egyébként ez a nehézség pontosan ugyanúgy a szláv szavaknál is megvan. A magyarázatnál döntő körül-

mény, hogy a konyha, mint t á r g y milyen társadalmi rétegbe tartozik. Ha ugyanis kimutatható, hogy már a honfoglalás korában megvolt a környező szláv népeknél, a magyarság tehát már itt találhatta, a szláv eredet teljesen bizonyosra volna vehető. Ez azonban a jelen esetben teljesen valószínűtlen. A szláv *k-u-chynja* a maga *-u-*jával az ófn *-u-* helyén pl. kétségtelenül nem lehet régibb átvétel a XI sz-nál (vö. pl. a *malom* és a *molnár* címszavak alatt a szláv megfeleléseket!), mert régebben bizonyosan kemény jer volna várható. Viszont ebből következik, hogy a magyarság ezt a szót a n y u g a t i-szlávból is már csak a XI sz után vehette át, olyan korban, amikor a római kultúrhatásokat már általában német közvetítéssel vette át. Erre vall az is, hogy a konyha, mint tárgy nem alulról terjedt, hanem a felső társadalmi rétegektől (a királyi udvarból és az előkelőktől) szállt le a néphez. A XI sz után pedig komoly nyugati-szláv hatás az előkelőknél nem mutatható ki.

Ezzel szemben Cs. Sebestyén Károly MNy 33 : 29 szerint a *konyha* eredetileg nem 'Küche; konyha', hanem 'Herd; tűzhely' lett volna. Ezt azonban csupán két XVIII sz-i adat alapján állítja ("pitvarban vagyon kémény alatt fából rakatott, földdel töltetett *tűzhely* vagy *konyha*, kéménye sövényből, tapaszos"), csakhogy itt biztosan másodlagos fejlődéssel van dolgunk. Megvan ez a jelentés a nép nyelvében is (Mezőtúr MTsz, Érmellék Nyr 39 : 576, Hajdu, Békés, Toroczkó stb. MNy 33 : 29). Azonban semmi okunk feltételezni, hogy ez az eredeti jelentés, amikor ezt sem a magyar szó régi adatai, sem a szláv, sem a német szó jelentései nem támogatják.

koponya szn 1367: *Kaponyas* OklSz; kn XV sze SchlSzj.

= 1. haustorium, situla; Wassereimer; merítő edény *(kapinya* XV sze SchlSzj, 1497: Murm 1798 jegyzet; Somogy, Balaton mell. Dráva mell., Észék, Ormánység, Mecsekhát, Baranya, Szlavónia, Szeged MTsz, Szenna; — *kaponya* 1533: Murm, SzikszF, Cal, MA, 1643: NySz, PP, PPB, SzD; Somogy MTsz); — 2. cranium; Hirnschale; agykoponya (1533: *agya koponyája* Murm, XVI szk NySz; 1562-től *agy kaponya* NySz, SzikszF, Cal, MAl, PPl, PPBl; *fő-kaponya* 1541: NySz; *kaponya:* 1621: MA, PP, PPB, Tzs; — *agy koponya:* 1645: NySz; *koponya:* 1621: MA, PPB, Tzs, CzF stb.); — 3. Lagenaria vulgaris; lopótök *(kapinya:* 1876: Dráva mell., Somogy, Szlavónia, Szeged MTsz, Nyr 44 : 236, OrmSz; — *kaponya:* 1911: Szigetköz Nyr 40 : 283; — ? *kipinya:* 1915: Bács Nyr 44 : 90).

Mivel a magyar szó 'cranium; Hirnschale' jelentése a szótörténet tanusága szerint a 'haustorium; Wassereimer; merítő edény' jelentésből származott (hasonló jelentésfejlődésre vö. a latin *testa* > > francia *tête*, német Hirn s c h a l e stb.), a magyar *kaponya* pedig emlékeztet a latin *cuppa* > magyar *kupa* szavakra, Katona Lajos

Nyr 19 : 422 szerint a magyar *kaponya* 'vízmerítő edény' összefügg a latin *cuppa*, olasz *coppa* szóval (REW 2409), amelyből a szláv nyelvekben **kopinja* vált volna és ennek átvétele a magyar szó. Ilyen szó azonban a szláv nyelvekben nincs. — Ezért Simonyi Nyr 36 : 36 (utána Horger NyK 41 : 122, SzófSz) a csa-h és kaj-h *kopánja* 'scutula, linter; hölzerne Schüssel; teknő' szóval veti össze (a XV sz-tól HASz, Bell, Jambr; a 'linter magnus *kopánya* dictus', amelyet Takáts Sándor Nyr 36 : 231 idéz, nem magyar, hanem horvát adat!); vö. még szlov *kopánja* 'Trog, Backtrog; die äussere Nußschale, Kastanienschale'. A szó eredete nincs tisztázva. Talán olasz eredetű (vö. MNy 8 : 28). Semmiesetre sem lehet azonban a *kopati* 'ás' ige származéka, mint a HASz gondolja (merthogy egy darab fából van kivájva; de a *kopati* szónak 'váj' jelentése nincs).

Ez az egybevetés azonban szintén nem kifogástalan. A horvát szónak nincs 'Wassereimer', a magyar szónak pedig 'Trog; teknő' jelentése. Hangtanilag sem kielégítő, mert a magyar szóra vonatkozó adatok szerint a második szótagban *i* állt és nem *a*.

korbács 1585: Cal, MA, 1639-től NySz, PP, PPB, SI, Tzs, CzF, stb.
= mastix, scutica; Geissel.

Végeredményben a törökből való: oszmán-török *qyrbač* 'a ridingwhip' Redh 1444, 'Ochsenziemer, Reitgerte, Karbatsche' Zenker 696.3, Radloff II, 761. A török szó azonban majdnem valamennyi szláv nyelvbe behatolt: blg *gərbáč* 'fouet'; szh *korbač* 'scutica, flagellum ex corio; Peitsche, Geissel' (a XVII sz-tól HASz), csa-h *korobač*, *kurbač* ua. HASz; szlov *korbáč* 'eine Art Geissel'; cseh *karabáč*, *karbáč* 'Geissel' Wussin, Rank; sz *korbáč;* le *korbacz*, *karbacz* 'Karbatsche, Ochsenziemer'; ukr *karbáč;* orosz *karbáč* 'Peitsche'. Vö. TürkEl I, 96, BEW I, 568, Karłowicz 255, VREW I, 529.

A magyar szó minden valószínűség szerint közvetlenül az oszmán-törökből származik (elég módja volt a magyarságnak a török korbáccsal közvetlenül is megismerkedni, és semmi szükség déli-szláv közvetítést feltételezni, mint pl. a SzófSz is teszi).

korittó 1816: GyarmVoc, Szföld MTsz; — *koritó:* 1842: Szföld MTsz.
= caseus; Käse; sajt.

Nyilván a szláv *koryto* 'trulla, labrum; Trog; teknő' szóból való (BEW I, 579; — a szlávból román *coritä* 'teknő'), de a szónak sehol 'caseus; sajt' jelentése nincs. — SlEl 339.

korsó hn 1344: terra in *Korsou*alya MNy 10 : 83 (annyi, mint Korsó-alja??); kn XIV szv BSzj, SchlSzj, 1494-től OklSz, 1508-tól NySz, Murm, GyöngyTör, SzikszF, Cal, MA, PP, PPB, Tzs, CzF, stb.
= amphora; Krug.

Valószínűleg a következő szláv szavakkal függ össze: óegyh. szláv *krъčagъ* 'vas fictile' Zogr, Supr; egyh szláv *krъčagъ* 'vas fictile, dolium' MiklLex, Srezn I, 1412; blg *kъrčág* 'cruche'; szh *kȓčāg* 'lagena amphora; Krug' (a XVII szk-tól HASz); cseh *krčah* 'Krug mit engem, Halse' Jungm, Rank (az ócseh *korčák, korčát* 'Gefäss, Becher' GebSl, Klaret, Velesl összefüggése a maival nem világos, nyilván valami átvétel, talán a magyarból?); sz *krčah* 'korsó'; le *korczak* 'eine hölzerne Schale' Linde (átvétel az oroszból?); ukrán *korčáha* 'irdenes enghalsiges Branntweingefäß'; orosz *korčága* 'irdener bauchiger Topf' (a XI sz-tól Srezn I, 1411, Pawl stb.). — Összláv **kъrčagъ*. Eredete nincs tisztázva. Egyesek szerint a törökből való: török *korčak* 'Reifen; abroncs', altáji tatár *kurčuk* ua., mongol *khurče* 'Schlauch' (így Munkácsi ÁKE 426, Asbóth Nesk 54, Budenz NyK 6 : 307, BEW I, 665), török *kolčak* 'längliche Tasse, Trinkgefäss' (így MEW 157), altaji tatár *karčak* 'Kiste, Sarg' (így Melioranskij, vö. VREW I, 627), eredeti szó (így MER 266), stb. Mindezek nem jöhetnek komolyan számításba, vö. VREW I, 627.

A magyar szó — amennyiben szláv eredetű — csak egy ószlovák **krčay*, vagy óukrán **korčay* átvétele lehet, tehát a $g > h$ változás egy átmeneti alakjáé, amely legkorábban a XI sz-ban, legkésőbb a XII sz elején kerülhetett át (vö. a *ráró* címszót). Az egyetlen nehézség a magyar *s* a szláv *č* helyén, mert erre a szláv jövevényszavakban több példánk nincs, míg török jövevényszavainknál ez a szabályos.

A magyar szónak a fenti török szavakkal való egybevetése azonban súlyos jelentéstani nehézségekbe ütközik (l. fent és Gombocz MNy 3 : 258; a törökből magyarázzák a fentieken kívül még Asbóth Refl 28. Gombocz MNy 3 : 258 és Nytud 5 : 275 a török egyeztetést ugyan kétesnek tartja, de még mindig valószínűbbnek, mint a szlávot, a BTLw-ben azonban a szót meg sem említi), vö. SzófSz is.

kosár 1. XIV szv BSzj, SchlSzj, 1466-tól NySz, Murm, KolGl. 1, 2, 1546-tól OklSz, GyöngyTör, SzikszF, Cal, MA, PP, PPB, SzD, Tzs, CzF, stb.

= 1. corbis, cophinus, canistrum; Korb (a XIV szv-től valamennyi fenti adatban); — 2. alvear; Bienenkorb; méhkas (1576: SzikszF, Cal, MAl, 1655-től NySz, PPl, PPBl).

Valószínű, hogy összefügg a szláv *košь* szóval (vö. a *kas* címszót), de képzése nem világos. Maga a szó is csak két nyelvben van meg: a horvátban és a szlovénben, de még az sem bizonyos, hogy itt nem a magyarból valók-e. Vö. horvát *košar* 'Korb' (egy XVIII sz-i szlavóniai írónál HASz; ma Boszniában, de csak átvitt értelemben: *dobiti košar* 'einen Korb bekommen; kosarat kapni', vö. HASz), csa-h és kaj-h *košara* 'fiscella, corba, corbis' (1595-től Ver,

Jambr, Stulli, stb. vö. HASz); szlov *košar* és *košára* 'aus Stroh geflochtener Korb' (XIX sze-i népdalokból idézi Plet). Az *-ar, -ara* képző itt úgy látszik augmentativ, bár ilyen funkcióban rendkívül ritka (vö. szh *ljudeskara* 'nagy ember', *ženskara* 'Weibchen von Tieren', *pljoštara* 'Pfütze' < *pljošta* ua., vö. Leskien SkrGr I, 274. MiklSlGr II, 88, Vondrák SlGr ezt a funkciót nem is említi).

A szlávból (de összekeverik a *kosár* 2. alatt idézett szláv szavakkal) GyarmVoc, Leschka, SlEl 347, MEW 135, BEW I, 587, Asbóth Nesk 35, SzófSz.

kosár 2. hn 1313: OklSz; 1461: OklSz. — Vált.: *kosár:* 1313-tól OklSz, 1576-tól NySz, 1803: Nádudvar Nyr 44 : 125, Kr, Tzs, CzF; Szföld MTsz; — *kasár:* Szföld MTsz.

= ovile; ein umzäunter Ort für die Schafe; juhkarám.

Vö. blg *košára* 'Schafstall;' szh *košara* 'Stall aus Flechtwerk' (a XVII szmf-től HASz, 'caula' MiklLex); sz *košiar* 'juhkarám'; le *koszar, koszara* 'Pferche; juhkarám' (a XVII sz-ból Linde, a Tátra-alji nyj-ból VarsóiSz, AtlPodk 163, Vážný 135; népetimológia a *koszary* 'Kaserne' XVIII szv-től Linde); ukr *košára* 'Pferchhütte'; orosz nyj *košára* 'Schafzüchterei, Schafstall, Hürde, die Kibitke, das Zelt'. — Tekintettel a szó jelentésére és földrajzi elterjedésére, nem lehet kétség, hogy a szláv szó a román *caşarie* 'Raum, wo der Käse bereitet wird, Käserei' szó átvétele és nem a *koš* 'kosár' *-ara* nomen loci képzős származéka, ahogyan BEW I, 587, MER 254 magyarázza. A k i z á r ó l a g szerb-horvát képző az alapszóban kifejezett fogalom helyét jelöli (pl. szh *drvara* 'Holzkammer', *grnčara* 'Töpferei', *ovčara* 'Schafstall', *pivara* 'Bierhaus' stb. Leskien SkrGr I, 244). De mi volna az értelme a szónak, ha a *koš* 'Korb; kas'-ból származnék? — A románból magyarázza BSE 260 és (bár nem határozottan) VREW I, 651 is.

A magyar szó jelentése miatt valószínűleg nem a románból, hanem a szlávból van átvéve.

koszperd 1643: NySz. — Vált.: *koszperd:* 1643-tól NySz; — *kocperd:* 1664-től NySz; Nógrád MTsz; — *kocpert:* Csallóköz MTsz; — *goszperd:* 1708: I Pl (succingulum : *goszperd szij*); — *koszperda:* 1838: Pápa Tsz.

= 1. pugio; Degen; tőr (1643-tól a fenti adatokban a 2. alatti kivételével); — 2. *kocperd* Schwanz; fark, de tréfásan (1887: Nógrád MTsz).

Vö. sz *kocprd* 'gyilok' Jancs, *kocprd, kocprt* 'kard, rövid szurony, tőr' Kálal; kaj-h *kosprt, kocprt* 'pugio; hegyestőr' Jambr (írva: *koszpert, koczpert*), csa-h *kosprda* 'spada; Degen' (egy adat 1803-ból HASz, írva: *koszperda);* vend *kospric* 'Schwert, Dolch'

Plet. — Eredete ismeretlen. Philip István MNy 9 : 78 magyarázata a német *Kurzschwert*-ből hangtanilag nem kielégítő.

A szó eredetének ismerete nélkül nem állapítható meg, ki az átadó, ki az átvevő. Leschka, GyarmVoc, Szarvas Nyr 5 : 207, Mariánovics Nyr 43 : 16 szerint a magyarban a szlávból.

kotéc 1816: GyarmVoc. — Vált.: *kotéc:* 1863: Háromszék, Brassó MTsz; — *kotyëc:* 1816: GyarmVoc; Szatmár Szilágy, Szolnok-Doboka MTsz, Zilah Nyr 28 : 187; — *kotyéc:* 1893: Kolozs MTsz; — *kotyesz:* 1899: Zilah Nyr 28 : 187, Szamoshát SzamSz; — *gutyësz:* 1889: Fehér MTsz; — *guggyësz:* 1888: Baranya MTsz.

= Käfig, Stall, Schuppen; ketrec, ól, fészer.

Vö. szláv *kotьcь;* egyh. szláv *kotьcь* 'cella'; szh *kotac* 'ein kleiner Stall für Lämmer, Zicklein, Hühner', kaj-h *kotec* 'suile' Bell; szlov *kótec* 'Abteilung im Stalle'; cseh *kotec* 'Bude, Kram'; le régen *kociec,* ma *kojec* 'Hühnerkäfig'. — A szláv szó talán germán eredetű, vö. BEW I, 589, Kiparsky 278. — A szlávból román *coteţ* 'Stall für kleinere Tiere' Tiktin.

A magyar szó Erdélyben (a *kotéc, kotyec, kotyesz* stb. változatok) valószínűleg a románból való, bár Szinnyei Nyr 23 : 249 nem vette föl. Vö. Damjan NyF 67 : 28. A baranyai *guggyësz* és a Fehér megyei *gutyesz* eredete azonban nem világos. A *t* palatalizációja a szlovákból való átvételre mutatna, de ott a szó nem mutatható ki. A szh-ból, ahol *kotac* van, biztosan nem származhatik.

GyarmVoc, SlEl 353.

köböl hn 1193: ÓMO 56 = MNy 31 : 243, OklSz; kn XIV szv BSzj. — Vált.: *kübül:* 1193: ÓMO 56, 1233-tól 1438-ig OklSz; — *kübel:* 1329, 1431, 1437: OklSz; — *köbel:* 1560: OklSz, 1562: NySz; — *kebel:* XIV szv BSzj, 1437: OklSz; — *köböl:* 1521-től OklSz, Murm, a XVI szef-től NySz, SzikszF, Cal, MA, PP, PPB, Tzs, CzF; — *köböly:* XVI szk GyöngyTör; — *köbő:* 1877: Sopron, Somogy MTsz; — *köbü:* 1873: Zala MTsz.

= cubulus, modius; Kübel.

Vö. szláv *kъbьlъ;* blg *kъ́bъl, kóbel* 'Kübel' Gerov; szh *kàbao,* kaj-h *kebel* 'urna, hydria, vas' Bell; szlov *kebèl, kábel;* cseh *kbel* (ejtve *gbel*); sz *gbel;* óle *gbeł;* ukr *gbol;* orosz *kobel* (orosz-egyh. szláv *kъbьlъ* 'modius' Srezn). — Az ófn *kubil,* mai német *Kübel* átvétele (ez pedig a latin *cuppa* 'kehely', *cupellus* 'Getreidemass' szóval rokon, Kluge); BEW I, 658, Kiparsky 243, MER 243, HKES 167, BSE 279, PES I, 324, VREW I, 582.

A magyar szó hangtanilag közvetlenül az ófn-ből is, a szláv *kъbьlъ*-ből is kifogástalanul magyarázható (hogy a szláv *kъbьlъ*-ból a magyarban csak **kubil* > **kubul* fejlődhetett volna, mint Melich

NyK 49 : 289 állítja, az egyszerűen tévedés, vö. a *bödön, kömény, kémény* címszavakat). Az ófn ellen és a szláv mellett szól az, hogy a magyarban eddig ófn jövevényszók biztosan kimutatva nincsenek, bár éppen mértéknév esetében volna legkevésbé feltűnő az ófnből való átvétel. A kérdés egyelőre nem dönthető el.

Az ófn-ből: Borovszky NyK 24 : 338, Asbóth NyK 26 : 349 (kétes), Melich NyK 49 : 289; — a szlávból: SlEl 411, MEW 154, Melich SzlJsz I/2, 391, SzófSz, Mollay ActaL 1 : 413.

kömény XV sze SchlSzj. — Vált.: *kümén:* XV sze SchlHort; — *kemén:* XV sze SchlSzj, 1551: NySz; Palócság, Zemplén, Csongrád MTsz; — *kemín:* XV sze SoprSzj, CasGl MNy 1 : 251; — *kömén:* 1520—30: MNy 11 : 39, Murm, 1544: OklSz; — *kömín:* 1541: NySz; — *kömény:* 1538-tól NySz, SzikszF, KolGl. 2, Cal, MA, PP, PPB, Tzs, CzF, stb.

= cuminum, foeniculum; Kümmel.

Végeredményben keleti, mezopotámiai szó, de az európai nyelvekben a görög *κυμινον*-nól való, a görögből latin *cuminum* (a belőle származó új-latin szavakra vö. REW 2442), a latinból ófn *kumin*, kfn *kümin* (Kluge), az ófn-ből pedig északi-szláv *kъminъ* (a déli-szlávok közvetlenül a görögből származnak, a szlov kivételével, amely kései német eredetű); vö. egyh. szláv *kjumin, kumin* 'cuminum' MiklLex; kaj-h *komin* Bell, Jambr; szlov *kumin, kimena, kmin, čimin* stb.; cseh *kmín* (a XIV sz-tól GebSl, az ócsehben *kemín* változata is uo.); sz *kmín;* le *kmin;* ukr *kmyn, tmyn;* orosz *kmin, tmin;* vö. MEW 117, HKES 173, BSE 239, PES I, 323, Vasmer GrSlEt II, 250.

A magyar szó ugyan hangtanilag pontosan megfelelne egy szláv *kъminъ*-nak (amiből az északi-szláv alakok származnak és ami az ófn *kumin* pontos megfelelője), de tekintettel arra, hogy kereskedelmi úton terjesztett fűszerről van szó, sokkal valószínűbb, hogy a kfn *kümin* átvétele.

Németből: Melich DLw, SzófSz; — szlávból: GyarmVoc, SlEl 393, MEW 117, Mariánovics Nyr 43 : 17 (az utóbbi szerint a kaj-h-ból), — A román *chimin, chimen* eredete kétes, mert lehet újgörög, szláv, sőt magyar is.

köpőce 1645: NySz. — Vált.: *köpéce:* 1645-től NySz, 1767: PPBl (*ungventarius* alatt), PPBEl, GyarmVoc; Szabolcs MNy 2 : 281, Bereg MNy 3 : 431; — *köpőce:* a XVII szv-től NySz, SzD, Tzs; Vas, Győr MTsz, Nyitra vid. Nyr 33 : 463, Dunaradvány MNy 8 : 46; — *köpénce:* 1895: Mátra vid. MTsz; — *köpérce:* 1874: Bihar MTsz; — *köpűce:* 1808: SI, Tzs; — *kópic:* 1838: Győr Tsz, Kemenesalja MNy 4 : 285.

= 1. vas ungventarius; Schmiertiegel; kenőcsös tégely (1645-től NySz, PPBl, SzD, PPBEl; Vas, Győr Tsz, MTsz); — 2. *köpénce* die Rinne, in die der Saft der Birke aufgefangen wird; vályú, amelybe a nyírfa nedvét felfogják (1895: Mátra MTsz); — 3. *köpőce, köpűce* vasculum, cupula, capula; kleines Gefäss; kis edény (1808: SI, Tzs); — 4. *köpérce* ein Mass; a véka nyolcadrésze (1874: Bihar MTsz); — 5. *köpéce* Eimer; merítő faedény (Szabolcs, Bereg MNy 2 : 281, 3 : 431); — 6. *kópic, köpőce* ein Mass bei den Müllern; molnár mérték (Nyitra vid. Nyr 33 : 463, Dunaradvány MNy 8 : 46, Kemenesalja MNy 4 : 285).

Nyilván egy szláv **kupica* (l. a *kupica* címszót) átvétele. A nehézség azonban az, hogy a szh *kupica* szó előfordul 'kis pohár' és 'vércsapoló edény' jelentésben (az utóbbi a XVII sz-tól HASz), de sem 'kenőcsös tégely', sem 'gabonamérték' jelentésben nem mutatható ki, másutt pedig teljesen ismeretlen. (Így magyarázza GyarmVoc, SlEl 397). — Magyar szótörténeti okokból elfogadhatatlan Horger MNy 23 : 131 véleménye: szerinte a magyar szó egy szláv **kopanjica*-ból származik (vö. a *koponya* címszót), s ebből a magyarban *köpénce* és denazalizációval *köpéce* lett. De a kaj-h *kopanja* is csak 'teknő'-t jelent!

körbec 1832: Tsz. — Vált.: *körbec:* 1832: Göcsej, Zala Tsz, MTsz; — *körbic:* 1882: Keszthely MTsz; — *körpec:* 1857: Göcsej MTsz.

= Korb, Körbchen; kosár, kosárka.

Nyilván egy kaj-h vagy szlovén **korbec* 'kis kosár' átvétele (amely viszont a német *Korb*-ból származnék), ilyen szó azonban nem mutatható ki. A szlovénben csak *korba* 'Korb' szó van.

krámál 1893: Bars MTsz.

= Basar, Gemischtwarenhandlung; bazár, vegyeskereskedés.

Valószínűleg a sz *kramár* 'szatócs' (cseh *kramář* < német *Kramer, Krämer*) átvétele. Talán a nyj-i **do kramára* 'szatócshoz' szerkezet félreértése, mert a *do* általában *-ba, be* jelentésű (tehát 'üzletbe' lehetett a félreértés).

Valló Tót el szerint egy sz *kramál* 'holmi, vacak' átvétele. Ezt a szót honnan vette?

krompa 1894: Szlavónia MTsz.

= lahm, hinkend; sánta.

Vö. kaj-h *krumpak* 'compernis, valgus; sánta ember' Bell (vö. még *krumpati, krompati* 'crocitare; sántít' Bell). A szavak egy osztrák-német *krumpe* 'krumm' átvételei és továbbképzései. A fenti szavak ugyan feltételeznek egy kaj-h **krumpa* 'sánta' alakot, a valóságban azonban ez nem mutatható ki.

kucsma 1682: NySz. — Vált.: *kucsma:* 1682: NySz, SzD, SI, Kr, Tzs, CzF stb.; — *gucsma:* 1808: SI, Kr; Kemenesalja, Balaton mell. Tsz, Fehér, Ugocsa, Moldva MTsz; — *kusma:* 1877: Bihar, Szilágy, Kalotaszeg, Szföld MTsz.

= Lammfellmütze; bárányből süveg.

Vö. ószerb *kučьma* 'pilei genus' (na glavě bě perьsidьska kučьma a XVI sz-i Nagy Sándor regényben, MiklLex, 1468-tól az ószerb Trójai mondából és Nagy Sándor-regényből HASz), kaj-h *kučma* 'pelliris' Bell; szlov *kučma* 'Pelzmütze, die Vogelhaube'; sz *kučma* 'bárányborsüveg'; ó-le *kuczma* 'Art Mütze' (a XVIII sz-ból Linde); ukr *kučma* 'Pelzmütze'; orosz *kučma* 'Pelzmütze mit Ohrklappen' (1589-től Srezn I, 1384). — A szláv szót Simonyi Ung. Sprache 90 alapján a magyarból származtatja: BEW I, 637, BSE 279, PES I, 424, VREW I, 709, ez azonban a magyar szó ismeretlen eredete miatt egyáltalában nem vehető biztosnak. A magyar szó kései előfordulása inkább a fordított út mellett látszik szólni.

A magyar szót a szlávból magyarázta SIEI 386, MEW 145. — A román *cucimă, cuşmă* 'Pelzmütze' közvetlen forrása nem állapítható meg.

kujaga 1890: Kassa MTsz.

= hinkende Weibsperson; sánta, bicegő nőszemély.

Nyilván egy sz **kuľhaga* átvétele, amely a *kuľhať* 'sántít' származéka lehet (erre vö. Hv, BEW I, 642). Az *-aga* képzőre vö. a *lacsuha* címszót.

kuklya 1508-tól NySz, Cal, MA, PP, PPB, Kr, CzF.

= cuculla, cucullus; Kaputze, Mönchkappe; csuklya.

Végeredményben a latin *cucullus*, illetőleg *cuculla* és *cuculio* 'Kapuze' szóra megy vissza (erre vö. Walde—Hofmann I, 298, a neo-latin szavakra REW 2359, a német *Kugel* 'Kapuze' szóra Kluge), azonban a közelebbi forrás bizonytalan. A magyar szó szempontjából ugyanis a latin szón kívül (az *ly*-re való tekintettel talán a legvalószínűbben a *cuculio* változat) a következő szavak jöhetnek tekintetbe: csa-h *kukulja* 'Kapuze' (a XVIII sz-tól HASz); szlov *kukula, kukljica* 'Kapuze'; cseh *kukla* 'Kogelhaube, Kapuze' (a XIV szv-től GebSl, Klaret, Hus, Rank); sz *kukla* 'kámzsa'; le *kukla* 'Kugelhaube der Mönche'; — egyh. szláv *kukolь, kukulь* 'cuculla' MiklLex, Srezn I, 1361; orosz nyj *kukolь* 'Kapuze'. — Az első, *-a* végű csoport a latinból, a második, mássalhangzós végű a görögből való, vö. BEW I, 640, Vasmer GrSlEt 104, VREW I, 685, Matz 226.

A magyar szó legvalószínűbben közvetlenül a latinból származik (vö. Melich SzlJsz I/2, 237) és tulajdonképpen semmi szükség szláv (akkor is legfeljebb horvát-szlovén) közvetítést feltételezni, mint a SIEI 390 teszi.

kukorica 1691: MonIrók 34 : 105. — Vált.: *kukurica:* 1691: MonIrók 34 : 130, 195, vö. MNy 17 : 219, 1692: MonIrók 23 : 480, 483—4, 505, 1694: MonIrók 23 : 227, a XVIII sze-ről NySz; — *kukorica:* 1691: MonIrók 34 : 105, 1694: MonIrók 23 : 91, 1801: PPBE, Kr, CzF, stb.; — *kukërica:* 1873: Veszprém MTsz; — *kukrica:* 1893: Fehér MTsz; — *kukuriza:* 1816: GyarmVoc, Szolnok-Doboka MTsz.
= Zea mays; Mais.

Vö. blg *kukuruz;* szh *kukúruz* (a XVIII sz-tól HASz), kaj-h *kukuruza* Bell, Jambr, magyarországi horvát *kukurica* (1803: Voltigi szótára, HASz); szlov *koruza, kukuruza;* vend *kukurica, kukorica* Plet; cseh *kukuřice* (a sz-ból), *kukuruc* (a német *Kukurutz*-ból); sz *kukurica;* le *kukurudz, kukuruca, kukuryca* stb. (a XVIII sz-tól, a *kukuryca* változat 1751-től Majewski); a-, f-szorb *kukurica;* ukr *kukurudz, kukurudza;* orosz *kukuruza;* — román *cucuruz.* — Eredete ismeretlen. Puşcariu Zeitschrift für roman. Phil. 37 : 111 szerint a román *cucuruz de brad* 'fenyőtoboz' szóból való és a 'Zea mays' jelentés a kukoricacsutkának a fenyőtobozhoz való hasonlósága alapján vonódott át (ezt azonban a REW 2009 alatt nem említi, bár Puşcariu cikkét más szóval kapcsolatban ugyanebben a szócikkben is idézi). BEW I, 640, MER 261 szerint esetleg összefügg a szláv *kukura* 'kraus' (pl. szlov *kukurjav, kukurjast* 'kraus') szóval. Ez azonban többek között a szokatlan és egyáltalában nem szlávos szóvég miatt nem fogadható el. Vö. még VREW I, 686.

A magyar szónál feltűnő az *-ica* szóvég a déli-szláv *-uz, -uza* helyén. A magyarság helyettesítette volna az *-uza* szóveget *-ica*-val? Alig hihető. Viszont a szláv *kukurica* változatok mindegyikéről szinte teljes bizonyossággal állítható, hogy — vagy közvetlenül, vagy közvetve — a magyarból származik. A horvát alakról ezt maga a HASz is elismeri. A többi viszont északon fordul elő, amelyekről — a növénynek a Balkánról való terjedése miatt — már eleve is bizonyos, hogy a magyarból került át.

TürkEl I, 34 (itt a török *kokoros*-ból, de ez aligha lehet helyes, TürkEl III, 64 visszavonta), Gombocz MNy 1:257, SlEl 391, SzófSz. Bizonyára téves GyarmVoc ötlete: <görög *κάκοορίζα* 'rossz rizs'.

kúla 1915: Dömösd Nyr 44 : 286.
= Schweinestall; disznóól.

Vö. szh *kula* 'Turm' (Hercegovinában minden kőház, vö. Vuk). — A szh szó a török *kulle* 'Burg' szóból, vö. TürkEl III, 66. Az egyeztetés jelentéstanilag nem kielégítő.

kulyak 1708: PP. — Vált.: *kulyak:* 1792: SzD, 1816: GyarmVoc (itt *klyak* sajtóhiba), Tzs, CzF; Szföld, Brassó, Moldva MTsz, Csángó-Sz; — *kulyok:* 1708: PP, PPB, SzD.

= Faust; ököl.

Vö. ukr *kulák* 'Faust'; orosz *kulák* 'Faust', amely a török *kulak* szóból való, vö. Korsch JA 9 : 513, TürkEl III, 66, IV, 153, PES I; 409, VREW I, 687 (helytelenül BEW I, 641 az észtből, de ez maga orosz eredetű).

A székely-csángó szó aligha ered közvetlenül a törökből. — A szlávból magyarázza: GyarmVoc, SlEl 392.

kupa XIV szv BSzj. — Vált.: *kuppa:* XIV szv BSzj (itt a magyar szó *cuppal* alakban van írva), 1448, 1485: OklSz; — *kupa:* 1448: OklSz, SermDom, Murm, 1539-től NySz, GyöngyTör, SzikszF, Cal, MA, PP, PPB, Tzs, CzF.

= cuppa; Trinkschale, grosser Becher.

Vö. latin *cuppa* 'Becher' (vö. PIEW 396, Walde—Hofmann I, 311, az új-latin nyelvekben való továbbélésére REW 2409), amely a déli-szláv nyelvekbe is bejutott: blg *kúpa* 'coup, écouelle'; szh *kupa* 'Becher' (a XIV sz-tól HASz); szlov *kupa* 'Becher, Schale'; vö. BEW I, 645, MER 262.

A magyar szó valószínűleg közvetlenül a latinból való, vö. a régi *kuppa* változatot is, amely a szó latin eredete mellett vall (így Leschka, Budenz NyK 2 : 471, Kovács Ferenc MNy 5 : 447). A szláv eredet kevésbé valószínű (így SlEl, GyarmVoc, SlEl 395). Az egyetlen érv a szó szláv eredete mellett az, hogy megvan a szláv deminutivuma, a *kupica* is, ez azonban nem döntő. Feltűnő azonban a *-p-* a latin *-pp-* helyén!

A 'caput; Kopf' jelentésű magyar *kupa* a magyarban alakult metafora (vö. latin *testa* 'csésze' > francia *tête*, a német *Kopf* eredetileg 'Trinkgefäss', magyar *koponya* stb., vö. Marót Károly Nyr 40 : 407).

A 'Vertiefung, Grube; mélyedés, gödör' jelentésű *kupa* (1857: Zala, Göcsej MTsz, Balaton mell. Nyr 43 : 373, Szenna) más szó és a magyar nyelv eredeti szókincséhez tartozik (NyH[6] 137).

kurtka 1838: Tsz. — Vált.: *kurtka:* 1880: Abaúj MTsz; — *kurka:* 1838: Szföld Tsz, Hunyad MTsz.

= Frauenwams; női ujjas.

Vö. sz *kurtka* 'Frauenwams; női ujjas' Kálal. A *kurta* 'kurz' származéka, de aligha a magyarban, hanem talán a szlovákban. Csak az a feltűnő, hogy a szó a Székelyföldön is megvan.

kuruglya 1792: SzD. — Vált.: *kuruglya:* 1792: SzD, Tzs; 1829: Kemenesalja, 1832: Göcsej, 1838: Rábaköz, Győr Tsz, Dunántúl, Ormánység MTsz; — *kurugla:* 1816—38: Vas MNy 28 : 320, Őrség Nyr 33 : 57, Nagykanizsa NyF 48 : 64, Rábaköz, Baranya MTsz; —

kurukla: 1893: Őrség MTsz; — *kurigja:* 1874: Ormánység MTsz; — *korigla:* 1876: Dunántúl MTsz; — *karogja:* 1952: Ormánység OrmSz; — *duruglya:* 1887: Szeremle MTsz.

= 1. Ofenkrücke; szénvonó (1816—38: Vas MNy 28 : 320, Tzs; Kemenesalja, Rábaköz, Dunántúl, Győr, Őrség, Zala, Baranya, Ormánység, Szeremle Tsz, MTsz); — 2. krückenartiges Gerät zum Reinigen des Stalles; szénvonó-szerű eszköz az istálló tisztítására (1792: SzD, 1841: Baranya, Rábaköz MTsz); — 3. zweizackige Gabel, womit die Töpfe in den Ofen hineingelegt werden; kétágú villa, amellyel a fazekakat a kemencébe rakják (1832: Göcsej Tsz).

Kétségtelen, hogy a német *Krücke* szóra megy vissza, csak az a kérdés, hogyan. Van a szlovénben hasonló szó: *krukla* 'Krücke' (Plet az első adatot Megiser szótárából idézi, de az 1592-i első, vagy az 1744-i második kiadásból?), amely egy kfn *krückel,* vagy bajor-osztrák *kruckel* deminutivum átvétele (a szóra vö. PIEW 389, Kluge). Ebből származtatja a magyar szót SlEl 375. Azonban ez aligha fogadható el. A magyar szónak az egész Dunántúlon való elterjedése a szlovén eredet ellen szól. Valószínűbb, hogy a magyar szó közvetlenül a németből való és egy osztrák nyelvjárási *kruckel,* esetleg kfn *kruckele* átvétele (az Umlaut hiányára vö. Virgil Moser Frühneuhochdeutsche Grammatik I/1, 94; vö. a *rokolya* és a *puska* címszót is; a szóvégi *-a*-ra l. *kályha* stb.).

A 'pixis; patikai tégely' jelentésű *koroglya* (1621: MA, PP, PPB, SzD, Tzs, CzF) nem ebből, hanem a német *Krug* 'korsó' szóból való (< kfn *krugele*). Hogy ez a szó is a magyarba szláv közvetítéssel jutott volna be, mint Dank, Leschka, SlEl 374 vélik, teljesen valószínűtlen, már csak azért is, mert a magyar szó a patikai szókincsbe tartozik, itt pedig egyébként szláv eredetű szó nincs. A szláv szavak különben 'kanná'-t jelentenek: ószerb *krugla* 'poculi species' (1433-tól MiklLex, HASz), kaj-h *krugla* 'fidelia' Bell; szlov *krugla* 'Krug'; cseh *krhla* 'Kufe' Rank (korábban nincs meg); sz *krhla* 'kupa, kanna'; le régi *kruglik* 'amphorula', vö. BEW I, 628.

kücsög 1792: SzD, Kr, CzF.

= suggestus comae; Haarschmuck; a ló üstök-nyomtatója.

Dank, SlEl 412, Halász Ignác Nyr 9 : 59 szerint a szláv *kъkъ, kъka* 'Haupthaar; haj' **kъčьkъ* származékának átvétele (vö. szerb-egyh szláv *kьkъ* 'Haupthaar'; blg *kika* 'Zopf'; szlov *kečka* 'Zopf'; sz *kečka* 'üstök'; stb. vö. BEW I, 659, VREW I, 556, stb.). Azonban egyrészt a szó a magyarban nem 'haj'-at jelent, másrészt a szláv nyelvekben egy **kъčьkъ* szó (a hímnemű *kъkъ* deminutiv *-ьkъ* származéka) nem mutatható ki.

lagany 1879: Szentes MTsz.
= langbeinig; hórihorgas.
Vö. sz *lagan* 'Taugenichts; semmirekellő' Kálal, 'Schuft; gazember' Hv. Jelentéstanilag nem kielégítő. — A sz szó eredete ismeretlen.
Valló Tót el szerint a szlovák szónak van 'rongyos ember' jelentése is. De a magyar jelentés ezzel sem egyezik.

lator szn 1276: OklSz; kn XV sze SchlSzj. — Vált.: *lotur:* 1276: OklSz; — *lator:* 1345-től OklSz, SchlSzj, a XV szef-től NySz, Murm, GyöngyTör, SzikszF, Cal, MA, PP, PPB, Tzs, CzF, stb. — Az 1660-ból idézett *lutor* nyilván sajtóhiba (NySz).
= 1. latro; Räuber; rabló (a XV sze-től a fenti adatokban; ma ebben a jelentésben elavult); — 2. sceléstus, sceleratus, improbus, facinorosus; verworfen, ruchlos; gazember (1566-tól NySz, Cal, MA, PP, PPB, Tzs, CzF; mai köznyelvi jelentés); — 3. scortator, ganeo; Hurer, Hure (1568-tól a XVII szv-ig NySz, Tzs).
A latin *latro* eredetileg 'Mietsoldat, Söldner', később 'Freibäuter, Strassenräuber' átvétele (ez a görög *λάτρων* 'Söldner'-ből való, amely viszont a *λάτρον* 'Lohn, Sold' származéka, vö. Walde—Hofmann I, 771), de az átvétel útja nem világos. Úgy látszik, nem közvetlenül a latinból való, mert akkor a szóvégi latin *-o*-nak a magyarban korai átvétel esetén *-a*, későbbi átvétel esetén pedig *-ó* szóvégű szó felelne meg. Valószínű tehát, hogy a magyar szó egy szláv *lotrъ* közvetítésével jött át: csa-h *lotar* 'latro; Räuber' (a XVI—XVIII sz-ban HASz), 'ebriosus; Trinkenbold' (1595: Ver), 'iners, ignavus, desidiosus, nebulo' (1649: HASz, ebben a jelentésben Raguzában is), raguzai horvát *lotar* melléknév 'piger; faul; lusta' (a XVI sz-tól HASz), kaj-h *loter* 'moechus, fornicator, adulter' Bell; szlov *lóter* 'ein unzüchtiger, liederlicher, schlechter Mensch, Kerl'; cseh *lotr* 'Bube, Bösewicht' (a XIV szv-től GebSl, Klaret, Hus, Velesl, stb.); sz *lotor* 'lator'; le *lotr* 'ein äusserst lasterhofter Mensch, ein Räuber', (1527-től RotyP 265); a-szorb *łotr* 'lasterhafter Mensch, Schalk'; orosz *lotryga, lotyr, lotyga* 'der Herumtrieber'. — A szláv szó BEW I, 735, VREW II, 62 szerint a németből (kfn *loter* 'locker, leichtsinnig, Schelm' szóból, amely Kluge szerint ősi szó és nem a latin szó átvétele, vö. VREW II, 62 is), azonban a több nyelvből kétségtelenül kimutatható 'latro' jelentés világosan mutatja hogy legalábbis keveredett a latin szóval. — A szlávból román *lotru* 'Räuber, Dieb, Spitzbube'.
Lehet, hogy a magyar szó jelentéskörébe is belekeveredett a német szó jelentése (így a SzófSz), de ez még közelebbi vizsgálatot igényel.

Szlávból: Ver, GyarmVoc, MEW 174, BEW I, 735; — németből: Melich DLw, Gombocz MNy 7 : 37, Moór Elemér Nyr 45 : 28, Thienemann UngJb 2 : 100, Balassa Nyr 69 : 1; — latinból: SzófSz.

lepény XIV szv BSzj. — Vált.: *lepény:* XIV szv BSzj, SchlSzj, 1514-től NySz, Murm, GyöngyTör, SzikszF, Cal, MA, PP, PPB, Tzs, CzF; Szföld, Szlavónia MTsz; — *lepíny:* Békés MNény 3 : 297, Hosszúpályi uo. 5 : 30; — ? *lepint:* 1875: Veszprém MTsz.

= polenta, laganum, tracta panis; Kuchen; sülttészta-féle (a Szföldön 'laganum; béles', Szlavóniában 'libum; cipó' MTsz).

Eredete nincs tisztázva. Leschka és SlEl 423 a szlovák *lepeň*, szh *lepinja* 'Art Kuchen' szóból származtatja. Ezeket a szavakat pedig BEW I, 701, VREW II, 32 az orosz *lepénj* (G *lepnjá*) 'Stückchen, Fetzen, Abschnitzel', szlov *lépen* 'Blatt', ukr *lépiž*, *lupiž* 'abgerindetes Holzstück' szavakkal egyezteti (ezek a 'hánt' jelentésű görög *λέπω* stb. szavakkal függnének össze, erre pedig vö. PIEW 678, TBSW 149).

Mindez azonban több mint kétes. A szlovák *lepeň* (*lepen*, *lepenec* Palkovič, Jungm, Kott VI, *lepíň* Kálal, *lepník* Jancs, Kálal; a köznyelv nem ismeri) és a szh *lepinja* (a XIX sz-tól a Vajdaságból HASz) szavaknak a 'darabka', illetőleg 'lap' jelentésű szavakkal való egyeztetése több mint bizonytalan. Van mégis az oroszban egy *lepëcha*, *lepëška* 'flacher Fladen, Pfannkuchen' jelentésű szó, amely azt látszik bizonyítani, hogy a tőnek mégis lehet valami köze a 'Kuchen' jelentéshez (bár az orosz szó más képzésű, de szintén nem világos, PES I, 448 szerint a 'ragaszt' jelentésű *lëpiti* tövéből való). Még így is valószínű, hogy a szlovák szó maga származik a magyarból, a vajdasági szerb szó esetében pedig ez egészen bizonyos (így Halász Ignác NyK 18 : 454, HASz).

lepovino 1884: Alsólendva MTsz.

= eine Traubenart; egy szőlőfajta.

Gombocz MNy 3 : 150 szerint a horvát *lipovina* szőlőfajta nevéből való (Šulek). A név a szőlőnek a hárshoz hasonló levelétől való (vö. a magyarban is hárslevelű). Különös a magyar szó szóvégi rövid *-o*-ja.

lidérc XV sze SchlSzj. — Vált.: *lidérc:* XV sze SchlSzj, 1482: OklSz, 1568-tól NySz, SzikszF, MA, PP, PPB, SzD, Tzs, CzF; — *lidvérc:* 1585: Cal; — *ledérc:* 1575: NySz; — *lidörc:* 1524: NySz; — *lüdérc:* 1643: NySz; 1838: Szföld Tsz, Szolnok-Doboka, Szföld MTsz, Szakadát MNy 6 : 203; — *lüdéc:* 1895: Csík MTsz; — *lüdvérc:* 1886: KKHalas MTsz; — *ludvérc:* 1835: Duna mell. MTsz, Marcal mell., Tolna Tsz,

Vas, Zala, Somogy, Veszprém, Tolna, Baranya, Fehér MTsz; — *lodovérc:* 1832: Göcsej Tsz; — *lucvér:* 1832: Göcsej Tsz.

= 1. ephialtes, incubus (1585: Cal, MA, PP, PPB); — 2. cacodaemon, lamia; böser Geist, Dämon; a néphit szerint általában fekete csirke képében (1524-től NySz, PPBE; így általában a fenti népnyelvi adatok); — 3. ignis fatuus; Feuermännchen, Irrlicht (1568-tól NySz, Tzs, CzF, stb., mai köznyelvi jelentés);, — 4. vampirus; Blutsäuger; vérszipó (1793: „Aliis lidértz est Wampirus" Gross II, 458).

A magyar szó szókezdő változatai egy eredeti **lyu-*ra engednek következtetni (vö. erre Kniezsa MNy 36 : 19). Azért nagyon valószínű, hogy szavunk egy szláv **ljudotvarьcь* 'emberarcú' megfelelése. A szó megvan az ócsehben: 1511: „Arpia est avis . . . vultum hominis habens . . . *lidotwarzecz*, dracoconpos, serpens magnus et potens, faciem habens faciei virginis similem . . . *lidotwarzecz*" GebSl (szerinte csinált szó). Ebből a magyar szó pontosan levezethető. Jelentéstanilag sincs nehézség. A néphit szerint a *lidérc* olyan madár, amely emberalakot is szokott ölteni. A baj azonban az, hogy ez a szó a fenti cseh adaton kívül sehonnan másunnan nem igazolható és így valóban nem bizonyos, hogy az ócseh szó nem alkalmi mesterséges csinálmány-e.

lom 1787: NyUSz (Gelei Józsefből, aki Borsodban született és Jász, berényben, Sárospatakon működött), 1790: Gvadányiból NySz-Tzs, CzF stb. (ma általában *lim-lom:* 1857: BallTsz, CzF, de *lomtár* 'Rumpelkammer' CzF és újabban *lomtalanít* 'entrümpeln').

= Plunder, Kram, Gerümpel, allerlei Gepäck.

Nyilván a sz *lom* 'lom, lim-lom' Hv, 'allerlei Gepäck' Kálal átvétele (Bernolák, Jancsovics, Tvrdý ezt a jelentését nem ismeri). A sz szó a 'Bruch; törés' jelentésű szláv *lomъ* szóval azonos (vö. BEW I, 731). A jelentésfejlődés a következő lehetett: 'Bruch; törés' → 'Bruchstücke; törmelék' → 'Reisig; ágtörmelék, rőzse' (ez utóbbi jelentés megvan a szh-ban, le-ben és ukránban, az utóbbiban természetesen *lim*, G *lomu* alakban) → 'allerlei nutzloses Gepäck, Plunder; mindenféle haszontalan holmi, lim-lom'. Vö. SzófSz.

A magyar szó szlovák eredete mellett szól, hogy a szlovák-sággal érintkező területekről származó íróknál bukkan fel. Némi nehézséget jelent azonban, hogy a *lomoz* 'die Sachen durcheinander werfend suchen; a holmit összevissza hányva kutat' ige, amelynek a *lom* szóval való kapcsolata kétségtelen (és természetesen semmi köze a cseh *lomoziti* 'krachen, durchbrechen' szóhoz, mint Leschka után SlEl 438 gondolja, vö. Halász Ignác Nyr 12 : 98) a Székelyföldről is ki van mutatva, ahová újabb átvételű szlovák szó aligha

kerülhetett (1834: Hegyalja Kassai III, 299, 1861: Háromszék MTsz, CzF, stb.). Szótörténeti okokból azonban aligha lehet igaza Tolnai Vilmosnak (A nyelvújítás 212), hogy a *lom* a *lim-lom*-ból önállósult, mert a *lim-lom* később fordul elő, mint a *lom*.

A 'pruina; Reif; dér' jelentésű *lom* (1767: PPB) nem tartozik ide. Eredete ismeretlen.

lopátka 1893: Zemplén MTsz.

= Phaseolus vulgaris; paszuly.

Egy sz *lopátka* átvételének látszik (ez pedig a *lopata* deminutívuma, erre vö. a *lapát* címszót), ilyen szó azonban 'Phaseolus' jelentésben sem a szlovákban, sem más szláv nyelvben nem mutatható ki.

lőcs szn ?? 1364: Johannem dictum *Leuches* OklSz; kn 1509-től OklSz, Ver, MA, 1643-tól NySz, PP, PPB, SI, Tzs, CzF, stb.

= subscus currus, fulcrum laterale currus, brachium currus; Wagenleiste, Lisse.

Összefügg a következő szavakkal: sz *lievč, lievča, livča* 'Wageneiste; lőcs' Hv, Tvrdý (1685: *leječe* Npl ComOrb 171); kárp. ukrán *ljovč, lévča* Žel; szh *lijevča* Vuk, HASz. A magyar és a szláv szavak egy kfn *lûchs* (írva *liuchs*, vö. *liuchse*, mai bajor-sváb *Leuchse, Leichse*) szóból valók, a hangtani viszony azonban nem világos.

GyarmVoc, Leschka, Dank, SlEl 430, MEW 167 és R. Prikkel Nyr 27 : 321 szerint a magyar szó a szlávból származik, ez azonban mindaddig, míg a szláv szavaknak a némethez való viszonya nem tisztázódik, éppen olyan indokolatlan vélemény, mint a fordítottja, hogy ti. a szláv szavak valók a magyarból, a magyar pedig a németből (így Melich Nyr 28 : 534, 29 : 39, BEW I, 704). Vö. SzófSz.

lutna 1863: Kapnyikbánya MTsz, *lugna:* 1863: uo.

= Luftloch in Bergwerken; légvezető csövezet a bányában.

Vö. cseh *lutna* 'das aus Brettern verfertigte Luftloch in Bergwerken' Brandl Gloss 'viereckige bretterne Röhre, Windkasten' Rank. Valló Tót el 55 szerint *lutna* alakban megvan a szlovákban is. A szó a német *Lutte, Lotte* átvétele.

Melich DLw szerint a magyar szó a szóvég tanúsága szerint csak szláv, jelen esetben szlovák eredetű lehet. Ez azonban nem meggyőző érv, vö. a *cérna, čiha, kályha* címszavakat. Tekintettel azonban arra, hogy ú j a b b német jövevényszavainkban a német *-n* szóvégnek a magyarban *-nyi* szokott megfelelni (pl. *zoknyi, spulnyi*, stb.), a *lutna* valóban szlovák közvetítésűnek látszik. Ez könnyen lehetséges is, mert a kincstár az északerdélyi bányákba cseheket, szlovákokat telepített (pl. az Óradna melletti Borberekbe

is), talán Kapnikbányára is kerültek szlovákok, akiktől ez a bányaműszó származhatik. A *lugna* változat azonban román ajkon keletkezett.

M

mácsonya 1784: SzD. — Vált.: *mácsonya:* 1784: SzD, 1792: SzD, MFüvészk 121, Tzs; 1829: Kemenesalja, Győr Tsz, Duna mell. Csallóköz, Esztergom, Pozsony MTsz; — *mácsona:* 1832: Kr; — *mácsana:* 1875: Hatvan MTsz; — *mácsolya:* 1838: Tzs.

= 1. Onopordum acanthius; szamártövis (1784: SzD, SI, Kr); — 2. Dipsacus fullonum (1807: MFüvészk. 121, MTsz, Jáv 1057); — 3. Lycopsis arvensis; farkasszem (MTsz); — 4. Serratula arvensis; zsoltina (MTsz).

A szó megvan a szlovákban is: *máčona* 'Onopordum acanthius' Jungm, Bern (Hv, Jancs, Tvrdý, Kálal nem ismeri). Leschka, SlEl 449, MEW 179 szerint a magyar szó a szlovákból való, azonban mivel a sz szó a szlávságban teljesen társtalan és magyarázata is hiányzik, erre semmi támpontunk nincs. Ha azonban a szh *mačina* 'Serratula tinctoria' adat hiteles (Šuleknél egy adat, a HASz nem vette át), akkor a magyar *mácsonya* egy szláv (horvát?) *mačina* átvétele lehet, a sz pedig akkor természetesen a magyarból származnék. Bizonytalan. Vö. SzófSz.

makaria-körte 1558: OklSz, 1559: NySz, Kr; 1835: Somogy MTsz.

= eine Birnenart; körtefajta.

Vö. horvát *makarija* 'Art Birne' (1860-ból HASz).

Rapaics A magyar gyümölcs 104, 151—2 szerint Ciprus szigetének régi nevét őrzi és hozzánk a Balkánról került. Eszerint a magyar szó szláv közvetítésre mutatna, ez azonban bizonytalan, mert a szóra a régiségből nincs szláv adatunk. Vö. Hasan Eren MNy 38 : 289.

malac hn 1333/1334: *Malach*pataka OklSz; szn 1351: MNy 10 : 236; kn XIV szv BSzj, SchlSzj, Murm, 1544-ből OklSz, 1566-tól NySz, SzikszF, Cal, MA, PP, PPB, Tzs, CzF.

= porculus; Ferkel.

Alexics György Nyr 20 : 180 szerint egy szh *mal-ac* átvétele volna, ez pedig a 'parvus; klein; kicsiny' jelentésű *malъ* melléknév *-bcъ* főnevesítő képzős származéka lenne. — Asbóth Nyr 20 : 233 és Nytud 1 : 185 ezt nem fogadja el, mert ilyen szó nemcsak a szhban, de a szlávságban sem található. Ő inkább arra gondol, hogy egy déli-szláv **mladci* átvétele, amely a *mladъ* (ősszláv **moldъ*, vö. BEW II, 70, PIEW 718, VREW II, 150) 'jung; fiatal' melléknév

-bcь főnevesítő képzős származéka volna. Ennek ugyan a szh-ban (*mladac*) ma csak 'junger Mann; fiatalember' jelentése van, de Asbóth véleménye szerint lehetett egykor 'fiatal állat' jelentése is, mint ahogy a szlov *mládci* Npl 'die Jungen, junge Zucht' jelentésben él.

Bár ezt a magyarázatot a SzófSz is elfogadja, olyan sok a gyöngéje, hogy még valószínűnek sem tekinthető. Mindenekelőtt ki kell emelni — amire különben Asbóth is, a SzófSz is rámutat —, hogy a szónak sem a szlovénben, sem másutt 'Ferkel; malac' jelentése nincs. De tekintve, hogy a szláv nyelvekben az állatok kicsinyeinek még ma sincs összefoglaló elnevezése (aminthogy különben a magyarban sincs), aligha valószínű, hogy a régiségben inkább lett volna és hogy a **moldьcь* 'der Junge; a fiatal' bármikor is állatot jelentett volna. Erre a szláv nyelvekből nincs is adatunk. A szlovénben van ugyan *mlâd* (*i*-tövű nőnemű főnév) 'junger Nachwuchs beim Vieh und Geflügel', sőt 'die junge Zucht' jelentésben a *mládci* Npl is kimutatható, ezek azonban Pleteršnik szótára szerint csak elszigetelt adatok és csupán a XIX sz második feléből mutathatók ki. Tulajdonképpen tehát kevés jogunk van ezekből egy olyan magyar szót magyarázni, amely már a XIV sz elején helynevekben előfordul, tehát legalább is a XIII sz-ban már meghonosodott.

mámor 1808: SI (de *mámoros* XVII szv NySz).

= 1. dolor capitis post crapulam; Katzenjammer (1808: SI, Kr, CzF, stb.; — de *mámoros* semitemulentus necdum plene sobrius már a XVII szv-től NySz, SI, Kr, CzF); — 2. Rausch, Taumel; mámor (1838: Tzs, stb.).

Vö. oszmán-török *machmur* 'affected with the fumes of wine' Redh 1781 (ez viszont az arabból); a törökből: blg *machmuren* (*-n* melléknévképzős származék a ma ki nem mutatható *machmur*-ból) 'akinek a borivás után másnap fáj a feje' Gerov, *machmurlija* ua., de főnév, *machmurluk* 'fejfájás' Gerov; szh *mamur* (ragozhatatlan főnév, jelentése nem világos, XIX sz-i népdalokban, vö. HASz), *mámuran* 'vom Rausche noch benebelt' (a XVIII sz-tól HASz, Vuk), *mamurluk*, *mahmurluk* 'dolor capitis a crapula; die Nachwehen des Rausches' (a XIX sz-tól Vuk, HASz); — román *mahmúr* adj 'dem der Kopf (nach langem Schlafe, nach einem Rausche) schwer, eingenommen ist, der Katzenjammer hat'; — albán *mahmúr* 'álmos, aki nem aludt eleget'. — TürkEl II, 19, MEW 180, BEW II, 5, MER 291.

A magyar szó Munkácsi Nyr 13 : 365 és Kunos Ignác Nyr 13 : 370 szerint a szh-ból való (ugyanígy a HASz, valamint Simonyi Nyr 32 : 546 is). Ez azonban némi nehézséget jelent. A déli-szláv nyelvekben a *machmur*, *mamur* főnév nem mutatható ki, bár a

machmuren, mamuran melléknevekből kikövetkeztethető. A magyar szó kései felbukkanása is inkább a déli-szláv eredet mellett látszik szólni. Viszont éppen ilyen jelentésű szónál (amelyet a hívő mohamedánok nyilván sokszor használtak a magyarokkal kapcsolatban) a törökből való magyarázat semmi nehézséget nem jelentene.

mandró 1863: MTsz. — Vált.: *mandró:* 1888: Kassa, Bereg MTsz; — *mándró:* 1863: Udvarhely MTsz; — *mondró:* 1880: Szatmár, Szabolcs, Ugocsa MTsz.

= Maiskuchen; kukoricapogácsa.

Vö. szh *màndara* 'cibi genus; ein Gericht von Schmelz, Mehl' Vuk, HASz. Eredete ismeretlen.

A magyar szó — tekintettel földrajzi elterjedésére — aligha származik a szerbből, amely különben maga is homályos eredetű.

†**mángor** 1585: Cal. — Vált.: *mángur:* 1604: MA, 1616-tól NySz, PP, PPB, SzD; — *mángor:* 1585: Cal, MA, PP, PPB, SzD, Tzs, CzF.

= 1. teruntius; Heller; kis rézpénz (1585: Cal, MA, 1639, 1760: NySz, PP, PPB, SzD, Tzs, CzF); — 2. mica; Bröcklein; morzsa (1604: MA, 1616, 1669: NySz, PP, PPB, SzD, Tzs, CzF).

Végeredményben az oszmán-török *mangyr* 'kleine Kupfermünze' átvétele ('name of an obsolete copper coin, one fourth of one aqcha; a mite' Redh 1663); innen a balkáni nyelvekbe: blg *mangъr* 'alte Kupfermünze'; szh *màngura, màngara* 'Art Münze, Kreuzer' (a XVII sz-tól HASz); — román *mangâr* 'ehemals kleinste Kupfermünze, halb akče' Tiktin. Vö. BEW II, 16, TürkEl II, 21. III, 80.

A magyar szó lehet török, déli-szláv, sőt román eredetű is. Pénztörténeti szempontból közelebbi vizsgálatra szorul.

marmancs 1901: Losonc Nyr 30 : 301, Mikszáth.

= Matricaria chamomilla; székfű, kamilla.

Nyilván egy sz **marmanč* átvétele, ilyen azonban nem mutatható ki, mert csak *harmančok, harmanček* található Hv, Tvrdý. Vö. cseh *rmen, heřmánek;* le *rumianek;* a szlovákban a fenti mellett *rumančok* is. Eredete nincs tisztázva. Teljesen valószínűtlen HKES 312 és BSE 468 véleménye, hogy a latin *romana* (t. i. herba) átvétele.

Nyilván ugyanebből való a Rozsnyóról feljegyzett *maruncsek* 'margitvirág' is Nyr 33 : 222 (< sz *rumanček*). — De valószínűleg a Hegyaljáról közölt *maromka* 'Anthemis nobilis; pipitér' (1834: Kassai III, 329) is e szó valamilyen szlovák változatából való.

Valló Nyr 33 : 566.

martalóc 1494: OklSz. — Vált.: *martalosz:* 1554: LevT I, 133, 1567: MonIrók 6 : 39 (itt latin Accpl-ban: *martalossos*), 1552: MonIrók 3 : 90; — *martaloc:* 1538: OklSz, 1551: LevT I, 80, 1554: uo. 135,

1565-től NySz, 1577: MNy 10 : 137, Cal; — *martaluc:* 1577: MNy 10 : 138, 1663: OklSz; — *martulusz:* 1544—6: MonIrók 1 : 161 (itt latin Npl-ban *martuluzi*); — *martulosz:* 1571: BudBasLev I, 47; — *martalóz:* 1838: Tzs; — *martalóc:* (a hosszú *ó*-val hangzó első adat kora nehezen állapítható meg, mert a NySz-ban a XVI sz-ból hosszú *ó*-val közölt adatok mind újabb forráskiadványokból valók, ezek viszont a történészek szokása szerint modern helyesírással vannak átírva; kétségtelen a hosszú *ó:* 1621: MA, PP, PPB, SzD, Tzs, CzF, a NySz adatai közül talán 1673: ComJan; feltűnő az 1494: *Marthalowch* OklSz adat *ow*-ja; hiteles?).

= 1. species peditorum militum Turcarum; Art türkischer Infanterie aus christlichen Soldaten; a török gyalogság egy neme, amelyet keresztényekből toboroztak, vö. erre Takács Sándor MNy 11 : 389 (1494-től OklSz, NySz, 1551: LevT I, 80, 133, 135, 1554-től NySz, 1577: MNy 10:137, stb.); — 2. mango; Menschenräuber; emberrabló (1575-től NySz, Cal, MA, 1663: OklSz, PP, PPB, SzD, GyarmVoc 47, Tzs, CzF); — 3. ? praeda; zsákmány (1673: NySz).

Vö. oszmán-török *martolos* 'Art christlicher Soldat in der Türkei' Zenker 800. 1, 'a Christian sailor from the Danube in the pay of the Turks for service in their forts' Redh 1654. A szó a görög ἁμάρτολος-ból való, amely eredetileg 'irrender Sünder; megtévedt vétkes'-t jelentett, de aztán 'der Bewaffnete, Soldat; fegyveres, katona' jelentésűvé fejlődött (vö. Moravcsik Melich-Emlékkönyv 273). — A törökből: szh *martolos, martoloz* 'Art türkischer Infanterie' (1400-tól HASz), 'Dieb, Menschenräuber' (a XVII sz-tól HASz); szlov *martolos* 'Menschenhändler, Händler'; cseh (elav.) *martalous* Jungm II, 396; le (elav.) *martahuz, martauz* 'Seelenverkäufer, Menschendieb' Linde, vö. MEW 184, BEW II, 21, TürkEl III, 81.

A magyar szó déli-szláv közvetítése mellett csak az szól, hogy az oszmán-török katonai terminológia nagy része (*basa, beslia, bulyogbasa, gyumlia* stb.) déli-szláv közvetítéssel került át.

GyarmVoc, SlEl 454, MEW 184, Gombocz MNy 7 : 37, SzófSz.

masa 1826, 1827: Baranya Tsz.

= Feuerschaufel; konyhai vaslapát.

Vö. szh *màša* 'Feuerschaufel' Vuk, HASz; blg *maša* 'Zange'; albán *maša* 'Feuerzange'; oszmán-török *maša* 'Zange' Zenker 800. 3, pincette de foyer, en bois ou en fer' Barb. de Meyn. II, 717. A török szó a perzsából való, vö. BEW II, 24, Meyer AlbWb 262, TürkEl II, 22, III, 81.

A magyar szó minden valószínűség szerint szh közvetítéssel jött át.

masánszki (CzF még nem ismeri, NagySz, Kelemen—Thienemannál nincs meg).

= malum misniacum; reinette de Misnie; meisseni alma. Horger Nyr 28 : 29 szerint 'meisseni alma'; csehül *míšenské jablko*, amiből a bajor-osztrákban *maschanske* lett, ennek az átvétele a magyar *masánszki, masáncki*. Eszerint a magyar szó a németből való.

mátka 1508-tól NySz.

= 1. sponsa; die Braut; menyasszony (1508-tól NySz, MA, PP, PPB, Tzs, stb.); — 2. amica; Geliebte; szerető (1514: JordK. CsemT 69, GyöngyTör — mindkét helyen 'concubina' —, 1585: Cal, 1590: NySz, MA, PP, PPB, CzF, stb.; Nógrád MTsz).

GyarmVoc, Leschka, SlEl 456, MEW 184, Mikó Pál Nyr 22 : 511, R. Prikkel Marián MNy 5 : 223 és a SzófSz szerint a szláv *matkà* szóból való (blg *matka* 'reine des abeilles'; szh *matka* 'Mutter' a XVI sz-ból HASz; szlov *matka* 'Mütterchen'; cseh *matka* 'Mutter' GebSl, Rank; sz *matka* 'anya'; le *matka* 'Mutter, Bienenkönigin'; a-, f-szorb *matka* 'Mütterchen, Bienenkönigin'; ukr *mátka* 'Bienenkönigin'; orosz *mátka* 'Mutter, Weib' (vulg.). A szláv szó a *mati*, G *matere* (erre vö. BEW II, 26, VREW II, 106) *-ьka* képzős deminutivuma. Ennek a magyarázatnak nagy gyöngéje, amire egyébként a SzófSz is rámutat, hogy a szláv szónak sehol 'sponsa; Braut' (vagy 'amica; Geliebte') jelentése nincs, míg a magyar szónak 'mater; Mutter, Mütterchen' jelentése nem mutatható ki. Véleményem szerint a két szónak aligha lehet egymáshoz valami köze és a magyar szó eredete ismeretlen.

mázsa 1255: OklSz.

= 1. currus, plaustrum; Lastwagen; teherszekér (1255-től OklSz, vö. 1255: de curru magno piscium quod vulgo *masa* dicitur, stb. 1255-től 1405-ig OklSz, BSzj, SchlSzj; 1435: currus magnos summarios, vulgo *Masazeker* vocatos Fejérpataky-Emlékkönyv 44); — 2. centennarius, pondo; Zentner (1255-től OklSz; vö. 1255: de mensura cere non pure quod uulgo *masa* dicitur, 1288: de *masa* vel centennario cupri, stb. OklSz, 1508-tól NySz, SzikszF, Cal, MA, PP, PPB, Tzs, CzF).

Eredete nincs tisztázva. Fludorovits MNy 26 : 376, Kniezsa MNy 33 : 154, SzófSz szerint a latin *massa*-ból való lenne, ez azonban sem hangtanilag, sem jelentéstanilag nem fogadható el (a latin *-ss*-ből a magyarban nem válhatott *zs*). A szó néhány szláv nyelvben is megvan: csa-h, kaj-h *máža* Zentner (1682-től HASz, Bell, Vuk); szlov *mâža* 'ein grosses Bündel, ein Sack von 2—3 Metzen'; le *maža* 'eine Art Wagen' (a XVII sz-ban Linde); ukr *máža* 'Frachtwagen (der Tschumaken, Tataren)' Žel, Hrinč; dél-orosz nyj *máža* 'mit Ochsen bespannter Wagen' Dalj, Pawl. Megvan a moksa-mordvin-

ban is: *maža* 'szekér', *maž* 'nagy kosár' (összetételekben 'igen nagy'), vö. Juhász Jenő MNy 38 : 290. — A horvát szót leszámítva, amely jelentésénél fogva maga származik a magyarból és nem lehet a magyar szó forrása, csak keleten található. Mivel pedig aligha lehetséges a dél-orosz—ukrán szót (amelyből a le is való) a magyarból származtatni, nyilvánvalónak látszik, hogy a magyar való belőle. — Sajnos azonban a déli-orosz szó eredete sincs tisztázva. VREW II, 87 szerint összefügg az orosz *mažára, madžára, možára* 'grosser tatarischer Wagen' szóval, amely a krimi tatár *madžar* 'Wagen', kalmük *madžar tregn* 'grosser vierrädriger, gedeckter Wagen' szóból van átvéve (Radloff IV, 2050, Ramstedt Kalmükisches Wb 253; a tatár szó Munkácsi KSz 6 : 205, Németh Gyula A honfoglaló magyarság kialakulása Bp. 1930, 327 szerint a *magyar* népnévből való). Azonban a *maža*-nak a *mažara*-hoz való viszonyát illetően nem nyilatkozik. Esetleg arra lehetne gondolni, hogy az ukrán (és déli-orosz) nyelvérzék a *-ra*-ban augmentatív képzőt érzett (vö. ukr *kyj* ~ *kyjara* 'dorong', *mucha* 'légy' ~ *mušára* 'bogár', vö. R. Smal-Stockyj Abriss der ukr. Substantivbildung. 1915. 32) és elvonta?

Vö. Domanovszky Fejérpataky-Emlékkönyv 36—74.

mér hn 1341: *merewkw* = mérő-kő? OklSz; kn XV szef-től NySz. — Vált.: *mér:* 1341-től OklSz, a XV szef-től NySz, SzikszF, Cal, MA, PP, PPB, Tzs, CzF; — *mír:* 1541: NySz.

= metior, mensuro; messen.

Ver, GyarmVoc, Leschka, Dank, SlEl 471, MEW 195, Szarvas Nyr 1 : 219 szerint a szláv *měriti* 'metior; messen' szóból származik: óegyh. szláv *měriti* 'metior' Mar, Savv, Supr, egyh. szláv *měriti* ua. MiklLex, Srezn; blg *merja* 'mesurer, arpenter, peser'; szh *mjȅriti* 'messen, wägen'; szlov *méríti* 'messen'; cseh *měřiti* ua. (a sz-ban *merit* csak 'békéltet', a 'mér' *merat* eredetileg iteratívum); le *mierzyć* 'messen'; f-szorb *měrić* 'messen, zielen'; ukr *miryty;* orosz *merit* 'messen'. Az ige a *měra* 'Mass' származéka, ez pedig *-ra* képzős alakulás ugyanabból a tőből, amiből a latin *mē-tior* való (vö. BEW II, 50, Meillet Ét 404, MER 312, PES I, 579).

Ez ellen az egyeztetés ellen azonban az a kifogás merült fel, hogy az ige kiri szláv származású igéink sorából, mert nincs benne *-l* igeképző, márpedig a szláv (és német meg latin) eredetű igék *-l* denominális verbum-képzővel vannak továbbképezve (pl. *bérmál, csinál, kapál, kalapál, párol, pamacsol, vádol, keresztel* stb.). Ezért Halász Ignác Nyr 10 : 244 kétségbevonta igénk szláv eredetét és a fgr-ból magyarázta. De nem tartotta szlávnak Asbóth sem, mert a szláv eredetű igék között (Nyr 25 : 113, 30 : 221) nem említi. Csakhogy a fgr-ból való magyarázatnak súlyos hangtani nehézségei

vannak (manysi *mart* 'messen'; hanti *mort* 'Mass'; udmurt *mertal-* 'messen' stb. Budenz MUSz 617, Gombocz ÖM I, 156, stb.; e szavakban a *-t* úgy látszik a tőhöz tartozik, míg a magyarban ennek nincs nyoma, nehézség továbbá az is, hogy az ugor szavak veláris hangrendűek, míg a magyar szó palatális), ezért Bárczi MNy 44 : 89 visszatért a szláv magyarázathoz. Tanulmányának az a lényege, hogy a szláv és német eredetű igék nem különböznek olyan élesen a honfoglaláselőtti török eredetű igéinktől, amennyiben ugyanis nemcsak a török igék kerültek át t i s z t a tőalakban denominális igeképző nélkül, hanem ilyen a szláv és a német eredetűek között is akad (a német eredetű *fék* 'futuere' és a szláv eredetű *mér;* a többi ebből a szempontból még szerinte is kétes).

Bár nem tagadható, hogy a honfoglaláselőtti török eredetű igék és a német meg szláv eredetűek között olyan mélyreható különbség nem lehet, hogy a török igékre vonatkozó szabályok ne vonatkozhassanak a másik kettőre is, a fenti két példa (és ebből is csak az egyik szláv) mégis túlságosan kevés ahhoz, hogy komoly bizonyítéknak tekinthessük és hogy a *mér* ige szláv eredetére vonatkozó kételyeinket teljesen eloszlassuk. Egyébként a szó szláv eredete esetén fel kell tennünk, hogy az ige **měri* alakban került át (amely vagy az infinitivusból van kikövetkeztetve, vagy sing 2—3. szem. aoristos-szal azonos) és az *-i-*je mint tővégi magánhangzó kopott le. Tudtommal ez volna az egyetlen bizonyíték arra, hogy az igetövekben is meg lett volna a tővégi magánhangzó.

A *mérték* magyar képzés, de nagyon régies, mert már igen korán elavult, alig egy-két szóban van meg (*érték, fogyaték, nyomaték, hagyaték*). Ez mindenesetre arra vall, hogy a *mér* ige, ha nem is eredeti, akkor is igen régi, valószínűleg még honfoglaláselőtti átvétel. A *mérték* különben számos szláv nyelvbe is átkerült (szerb, kaj-h, szlov, sz, ukr, vö. MEW 195).

mét-háló 1585: sagena — varsa avagy *met* Cal, 1808: *mét* halászháló neme Sl, *métháló* Kassai III, 358; Csongrád, Szeged MTsz.

= Art Fischernetz; hálóféleség (a MTsz szerint eresztőháló).

Eredete ismeretlen. Kovács Márton Nyr 39 : 302 szerint egy szláv *metъ* 'Wurf; vetés' átvétele: a *métháló* 'Wurfnetz; vetőháló', onnan a neve. — A szláv *metъ* a *metǫ ~ mesti* 'werfen' főnévi származéka (BEW II, 40, TBSW 183) és a következő nyelvekben van meg: szh *mȇt* 'locus piscatorius; Ort, wo das Netz beim Fischen ins Wasser geworfen wird' HASz, Vuk és 'Wurf' HASz (mindkét jelentésben a XIX sz-ból); szlov *mèt* 'Wurf'. 'Netz; háló' jelentése azonban nincs, bár nem volna lehetetlen, mert a deverbális nomeneknek itt-ott van nomen instrumenti jelentésük is: *kolъ* 'Pfahl; karó' < **kol-ti* 'szúr', *plotъ* 'kerítés' < *plet-ti* 'fon', stb. A szó azonban

egyáltalában nem lehet régi, mert akkor a főnév *o*-fokú volna. A 'iactus; Wurf' és a 'locus piscatorius' jelentésű *met* szóból viszont a magyar 'háló' jelentést megmagyarázni nem lehet. A szláv nyelvekben ugyanis legfeljebb valami **metьna sětь* volna a vetőháló alakja. — A szó fgr eredete (manysi *mäχti* 'vet'), ahogy Munkácsi Ethn 4 : 197 magyarázza, nyilván nem fogadható el.

mise XV szef-től NySz, Murm, 1544-től OklSz, MA, PP, PPB, Tzs, CzF.

= missa; Messe.

Végeredményben a latin *missa* átvétele (egyh. latin szó, a *mittere* 'küld' Part. praet. pass.-a), de vitás, vajjon közvetlenül a latinból való-e, vagy nyugati kereszténységű szláv nyelvi közvetítéssel került át: egyh. szláv *mьša* VitaMeth V, 6, csa-h glag. *maša*, kaj-h *meša;* szlov *máša, méša;* cseh *mše;* sz *omša;* le *msza;* f-szorb *mša*. Leschka, Melich SzlJsz I/2, 345 szerint a szlávból való, míg Fludorovits MNy 26.: 371, SzófSz közvetlenül a latinból származtatja. Azonban bár a SzófSz szerint „a szláv közvetítés fölvétele nem indokolt", a latin geminált *-ss-* helyén álló magyar egyszerű *-s-* mégis inkább szláv közvetítés mellett tanúskodik. Mindenesetre nincs még egy példánk, amelyben latin *-ss*-nek a magyarban egyszerű *-s-* felelne meg (*passió, Messiás*).

motoz 1801: Földiből Kassai III, 381. — Vált.: *motoz:* 1801: i. m., 1840: Heves, Nagykunság, Gyöngyös, Szeged MTsz, Alföld Nyr 43 : 330; — *motúz:* Vác NyF 10 : 67.

= 1. die Larve einer Fliegenart, Oestrus ovis, die in der Nase der Schafe lebt; egy légyfajta álcája, amely a juh orrában él és a juh kergeségét idézi elő (1840: Heves, Szeged MTsz, Vác NyF 10 : 57); — 2. rappelig, launisch; hóbortos, bogaras (1887: Nagykunság MTsz; — vö. *motoszka:* 1886: Gömör MTsz ua.; Rappeligkeit; bogarasság 1894: Debrecen, Tokaj MTsz); — 3. eine fixe Idee, Wahn; rögeszme (1894: Debrecen MTsz, Alföld Nyr 43 : 330).

Mariánovics Nyr 44 : 99 szerint a cseh *motouz* 'Gyrinus; Taumelkäfer' Jungm átvétele (a cseh szó tulajdonképpen a *madzag* címszó alatt tárgyalt *motouz* 'grober Faden, Band' szóval azonos, mert a féreg az alakjától kapta nevét); vö. szlov *motóz* 'Schnur' és 'Schnurwurm; Nemertes Borlasii'.

A magyarázat gyengéje, hogy a cseh szó teljesen más vízi állatkára vonatkozik és a szlovén szó sem azonos a juh élősdijével. Sőt nincs szláv nyelv, amelyből ilyenféle szó ebben a jelentésben kimutatható volna. Vö. Asbóth Nytud 6 : 116. — Azonban a magyar szónak alighanem mégis lehet köze a szlávsághoz, ha egyelőre a szavak egymáshoz való viszonya nem is világos: sz *motožka* 'dreh-

krankes Schaf; kergebirka', *motoh* 'rappelig; kergefejű' Kálal, Hv, Tvrdý; cseh *motolice* 'Schafegel' Jungm. A szlovák szó viszonya azonban a *motati* ige tövéhez (vö. erre MEW 203) nem világos: *-ogъ* képzős származék? A cseh szóra l. a *métely* címszót.

A 'herumsuchen, herumkramen' jelentésű *motoz* ige (1585: Cal, MA, 1668-tól NySz, PP, PPB, SzD, Tzs, CzF) ismeretlen eredetű, de a fenti főnévvel nem függ össze, vö. SzófSz.

móva 1873: Szeged, Bács, Csanád, Pest MTsz.

= aus Freundlichkeit gemeinsam verrichtete Arbeit; szívességből végzett közös munka, kaláka.

Nyilván egy szh **mȍlva* (**muva*) átvétele, amely 'beszédet, megbeszélést' jelentett, ilyen szó azonban 'kaláka' jelentésben sehol sem mutatható ki. Vö. óegyh. szláv *mlъva* 'tumultus' Cloz, Supr; cseh *mluva* és *mluv* 'Rede'; le *mowa* 'Rede'; ukr *mólva, móva* 'Sprache, Rede'; orosz *mólva* 'lautes Gespräch', vö. Meillet Ét 371, VREW II.

muhar XIV szv BSzj (az OklSz-ban 1283-tól idézett *Mohar* szn-ek idetartozása kétes). — Vált.: *mohar:* XIV szv BSzj, SchlSzj (itt *mostar* íráshiba *mochar* helyett), SzikszF, MA, PP, PPB, CzF; — *muhar:* 1643: NySz, 1807: MFüvészk 93, CzF; Palócság MTsz, OrmSz, SzamSz, CsángóSz.

= Solatrum (BSzj, SchlSzj), Aegilops (Cal), Atractylis, Carthamus (SzikszF, MA, PP, PPB), Panicum (1807: MFüvészk 93), Setaria italica (mai név, vö. Ják 65).

Vö. szh *muhar* 'Panicum miliaceum, Setaria glauca' (a XIX sze-től HASz, Šulek), van *muhić, muheč, mohar* alakja is Šulek; vö. szlov *muhič* 'Milium effusum', *muhvič* 'Setaria viridis' Plet; orosz *mochár* 'Panicum sangvineum, Setaria germanica'. — Eredete ismeretlen. Talán ide tartozik a sz *muchár* növény is ('Alopecurus; ecsetpázsit'?).

A magyar szó szláv eredete mellett látszik szólni a *muharca:* 1701: MNy 6 : 38, PP, PPB, 1798: Veszelszky 35, *muharc:* 1807: MFüvészk 176, amelynek 'Solanum vesicarium, Gramen asperum' (Leschka), 'Physalis alkekengi' (MFüvészk MNy 6 : 38, Ják 973) jelentései vannak. A *muharca* is, a *muharc* is szláv demunutivumnak látszik (**mucharьca, *mucharьcь*), bár ilyen alakok Leschka és SlEl 498 ellenére sem a sz-ban, sem más szláv nyelvben nem mutathatók ki.

Szlávból származtatja: Leschka, SlEl 497, MEW 204, Asbóth SzlSz 24, SzófSz, azonban míg a szláv szó eredete nincs tisztázva, ez kétségtelennek nem tekinthető.

mulya 2. 1834: Kassai III, 384. — Vált.: *mulya, muja:* 1834: Kassai III, 384, Tzs, MTsz; — *mula:* 1872-től MTsz.

= 1. mulus; Maultier; öszvér (1867: CzF, Esztergom, Veszprém, Baranya MTsz); — 2. einfältig, tölpelhaft, blöd, unbeholfen; bamba, bárgyú, mamlasz, élhetetlen (1834: Kassai III, 384, Tzs; Hetés, Ormánység, Baranya, Alföld, Nagykunság, Kecskemét, Nagykőrös, Bács, Komárom, Csallóköz, Vác, Rimaszombat, Szatmár, Tokaj, Hétfalu MTsz, OrmSz).

Végeredményben a latin *mulus*, illetőleg *mula* 'öszvér' átvétele, csak az a kérdés, milyen úton-módon. Kőrösi Nyr 15 : 551 szerint az olasz *mulo*, *mula*-ból való (Karinthy OlJsz 43 nem fogadja el), Fludorovits MNy 26 : 189 és SzófSz közvetlenül a latinból származtatja. De nem lehet eleve a szlávból való kölcsönzés lehetőségét sem kizárni: blg *mule* 'mulet'; szlov *múla* 'Maultier'; cseh *mul*, *mulo*, *mulice* (GebSl, Klaret, Hus, Velesl, Wussin nem ismeri), *moulo* 'Dümmling' Rank; sz *mul*, *mulica* 'öszvér', *mul'o* 'bamba fickó, mulya ember' Jancs, Hv; le *muł*, *mulica* 'Maultier'; f-szorb *mul*, *mulica* ua., a-szorb *mul* 'Maulesel', *mula* 'Mauleselin'; ukr *mul*, *mulyca;* orosz *mul* ua. A szláv szó talán a kfn-ből való, azonban ez a kérdés nincs tisztázva.

A magyar szó jelentés szempontjából a cseh és szlovák szavakkal egyezik a legjobban (mindkét nyelvben — ugyanúgy, mint a magyarban — a szónak nemcsak 'Maultier,' hanem 'tölpelhaft' jelentése is van). Mivel azonban ebben az esetben a szótörténet is cserben hagy minket, a szavak egymáshoz való viszonya nem tisztázható.

mumák 1863: Szföld MTsz, *muma:* 1834: Baranya MTsz.

= dumm, heimtückisch; buta, alamuszi.

Vö. sz *mumák* 'ostoba, mulya' Kálal, Hv.

A szó szlovák eredete ellen szól földrajzi elterjedése. Valószínűleg hangfestő szó a magyarban is.

Valló Tót el (szerinte a szlovákból).

N

nadragulya XV szv MNy 1 : 252. — Vált.: *natragulya:* XV szv MNy 1 : 252, 1520—30: MNy 11 : 39, 133, MNy 21 : 141, Murm, 1583: BotTört 130, Cal, 1588-tól NySz, MA, PP, PPB, Kr, CzF; Palócság, Gömör MTsz; — *natragula:* (a XV szv-i MNy 1 : 252 és Murm *l*-je olvasható *l*-nek is, *ly*-nek is); Csallóköz MTsz; — *nadragulya:* 1576: SzikszF, 1746: NySz, MFüvészk 175, Tzs, CzF; — *nagydragulya:* 1578, 1643: NySz, Csapó MNy 6 : 38 (népetimológia); — *nadrabulya:* 1832: Kr; — *netrebula:* 1846: Vas, Göcsej MTsz; — *nádraguba:* 1759: MNy 6 : 38.

= Mandragora; Alraun.

Mivel a szó a kaj-horvátban (*natragulja* 1740: Bell, Stulli = = HASz, Šulek) és a szlovénben is megvan (*nadragula*), az eddigi kutatók a magyar szót egyhangúan a kaj-horvátból magyarázták (GyarmVoc, SlEl 505, MEW 211, Melich NyK 39 : 68, Asbóth SzlJsz 101, Nesk 48, SzófSz). Mivel azonban hangtanilag ennek a viszonya a latin-olasz *mandragora*-hoz semmivel sem világosabb, mint a magyaré, erre a biztonságra semmi okunk sincs. Ugyanolyan joggal ugyanis a kaj-h-szlovén szó maga lehet magyar eredetű. De erre sincs komolyabb támpontunk.

naspolya XIV szv BSzj. — Vált.: *nespulya:* XV sze SchlSzj; — *nespolya:* 1664: NySz; — *nospolya:* 1512: NySz, 1520—30: MNy 11 : 39, KolGl. 1, 2, MFüvészk 298; — *noszpolya:* 1702: NySz; — *naspulya:* XV—XVI szh MNy 21 : 141; — *naspolya:* XIV szv BSzj, SchlHort, Murm, Cal, MA, 1643-tól NySz, Tzs, CzF; — *náspolya:* 1708: PP, Jambr, PPB; — *nászpolya:* 1708: PPl, PPBl, MFüvészk 298, CzF; — *naszpolya:* 1838: Tzs; — *náspoly:* 1694: NySz; — *nyospola :* 1667: NySz; — *nyospolya :* 1798: MNy 6 : 37; Apc vidéke Nyr 33 : 302; — *nyaspolya:* 1576: SzikszF; — *nyasponya:* 1953: Algyő MNy 48 : 204; — *nyespuha !!:* 1873: Baranya MTsz; — *lesponya:* 1838: hol? Tsz; — *lasponya:* 1816: GyarmVoc, CzF; Bakony alja NyF 34 : 74, Nagykanizsa NyF 48 : 64; — *lásponya:* 1807: MFüvészk 298.

= Mespilum germanicum; Mispel.

Végeredményben a görög *μέσπιλον*-ból átvett latin *mespilum* az alapja. A latinból átkerült az összes nyugateurópai nyelvekbe. Az *n*-es változatok már a román nyelvekben is megvannak: olasz *nespola*, ófrancia *nesple*, ma *nèfle*, katalán *nespla*, spanyol *níspola* stb. (REW 5540). Megvolt az ófn-ben (*nespila, mespila*) és ma is él számos német nyelvjárásban. A szláv nyelvekben is, ahol megvan, rendesen *n*-es alakban él: kaj-h *nešplin, nešpulja, nešpil* Bell, Jambr, Šulek, csa-h *nešpola, nešpula* Šulek; szlov *nêšpulja;* ócseh *nyšpule* Klaret, Velesl, ma *nešpule, mišpule;* sz *nešpule* (XVII sze SMS 15 : 157), ma *mišpľa* Dostál Květena 715; le *nieszpula, myszpula;* f-szorb *nyšpula.* — Vö. BEW II, 39, HKES 225, BSE 361.

A magyar szó közvetlen forrása bizonytalan. Mivel a fa nálunk déli eredetű, és a fa meghonosodása előtt gyümölcse is délről került hozzánk, nyilvánvaló, hogy a neve is onnan származik. Mint kultúrtermékkel azonban a magyarság közvetlenül az olaszoktól is megismerkedhetett, nem kellett itt a kaj-horvátoknak, szlovéneknek közvetítő szerepet játszaniok.

Szlávból: GyarmVoc, Leschka SlEl 509, MEW 198, Szarvas Nyr 27 : 150, Benkő Loránd MNy 48 : 203; — olaszból: Kőrösi OlEl, Nyr 13 : 547 (Karinthy OlJsz 44 nem fogadja el).

† **náva** 1585: Cal, MA, 1633: NySz, PP, PPB.

= navis, biremis, triremis; grosses Schiff; nagy hajó.

Vö. olasz *nave;* ófn *nawa,* mai bajor-osztrák *nau* 'Schiff'; — cseh *náva, náv* 'Schiff' (a XVI sze-től GebSl), ma *náva* Rank; le *nawa* 'Wasserfahrzeug'; ukr *nava* ua. — A cseh-lengyel szó nyilván a németből való (MEW 211, Korbut PraceFil 4 : 478), az ukrán pedig a lengyelből származik.

A magyar szó legvalószínűbben szintén a németből van átvéve. Kevésbé valószínűen az olaszból való (Kőrösi Nyr 15 : 551, 21 : 321; azzal érvel, hogy a német szó k i s hajót jelent, míg a magyar az olasszal egyezően n a g y hajót; ellene Karinthy OlJsz 44). Legkevésbé valószínű a szlávból való magyarázat, amelyet Schuchardt Nyr 18 : 389 képvisel. A magyar hajózási terminológiában északi-szláv elem egyáltalában nincs (de vö. a *ladik* címszót is), a cseh pedig egyszerűen nem jöhet tekintetbe. A szh-ban viszont a szó nincs meg.

O

oka XVI sz NySz. — Vált.: *oka:* a XVI—XVII sz-ban NySz, PPB, Tzs; Ormányság, Bukovina MTsz; — *okka:* 1693: MonIrók 15 : 59, 516, 621, 632.

= mensurae genus; ein Mass; mértékegység (a régiségben általában súlymérték: zwei und viertel Pfund PPB, dritthalb Pfund Tzs; így ma az Ormányságban is: két font MTsz; de ugyanitt, meg a Dráva mentén űrmérték is: két pint MTsz; mindkét jelentésre l. az OrmSz-t).

Vö. oszmán-török *oqa* 'Pfund' Redh 261. A törökből: blg *oka* 'poids de 1282 grammes'; szh *óka* 'Mass und Gewicht von 2½ Pfund', kaj-h *oka* 'pondo duarum librarum' Bell; sz *oka* '2½ libra' Palkovič; le *oko* 'ein türkisches Pfund, enthält etwa 3 Pfunde'; ukr *oko* 'türk. Gewicht von ca. 3 Pfund'; — román *oca* 'älteres Hohlmass', albán *okɛ.* Vö TürkEl II, 35, IV, 6, MEW 220, Lokotsch 1590, MER 376.

A magyar szó valószínűleg déli-szláv közvetítéssel került át, bár nincs kizárva, hogy a régi adatok közvetlenül a törökből származnak.

oltár hn 1357: OklSz; kn XIV szef GyulGl. — Vált.: *oltár:* XIV szef GyulGl, KTSz, 1357-től OklSz, SchlSzj, a XV szef-től NySz, Murm, GyöngyTör, SzikszF, KolGl. 2, Cal, MA, Tzs CzF; — *óltár:* 1708: PP, PPB; — *ótár:* 1526-tól NySz (a TihK és KazK-ból); — *altár:* 1573: NySz.

= ara, altare; Altar.

Kétségtelenül a latin *altare* szóból származik, amelynek a középlatinban van *altar* változata is (vö. DuC, Walde—Hofmann; megvolt a magyarországi latinságban is, vö. Bartal), kérdés azonban, vajjon közvetlenül-e, vagy szláv, esetleg ófn közvetítéssel. A szó ugyanis nemcsak a nyugati, hanem a keleti kereszténységű szlávoknál is megvan: óegyh. szláv *oltarь* (írva sokszor *olъtarь* alakban is) Zogr, Mar, Psalt, Euch, Supr; egyh. szláv *olъtarь* MiklLex, Srezn; blg *oltár;* szh *òltār;* szlov *oltár;* cseh *oltář;* sz *oltár;* le *ołtarz;* f-szorb *woltar,* a-szorb *holtar;* ukr *oltar, vivtar;* orosz *oltárь.* — A keleti kereszténységű szlávok szava talán a görög *ἅλτάριον*-ból, míg a nyugati kereszténységűeké az ófn *altari* átvétele; vö. Jagić Entst 372, MiklFremdw 114, MEW 221, Vasmer GrSlEt III, 29, Kiparsky 119, MER 380, HKES 254, BSE 379, PES I, 647.

A magyar szót *o — á* vokalizmusa miatt általában a szlávból magyarázták (GyarmVoc, Leschka, SlEl 532, MEW 221, Asbóth NyK 18 : 363, Melich SzlJsz I/2, 348, Simonyi NyK 25 : 25), amióta azonban Gombocz Klebelsberg-Emlékkönyv 155 kimutatta, hogy számos esetben az idegen nyelvi *o — a* helyén a magyarban *a — á* tükröződik (pl. *agár, apát,* ómagyar *pagán* > ma *pogány* stb.), az idegen nyelvi *o — a* pedig mint *a — á* (pl. *Alpár, csalán* stb.), nincs semmi akadálya annak, hogy szavunkat közvetlenül a latinból származtassuk. Bizonytalannak tartja a SzófSz és Lőrinczy KTSz 180 is.

orda 1548: NySz. — Vált.: *orda:* 1548-tól NySz, PP 268, PPB, SzD, SI, Kr, GyarmVoc, Tzs; Szföld, Kalotaszeg, Torda-Aranyos Tsz, MTsz; — *órda:* 1877: Bukovina MTSz; — *urda:* 1807: Gvadányiból NySz, Ipoly völgye, Brassó MTsz.

= 1. tyrosis, caseus dulcis; ungesauerter Käse; édes túró (1548-tól valamennyi fenti adatban a 2. alatti kivételével); — 2. Biestmilch der Kühe; a tehén sűrű teje a borjazás után (1887: Ipoly völgye MTsz).

Vö. román *urda* 'Art süsser Käse, Schafkäse, Ziegenkäse' (wird aus der ersten Molke durch Kochen gewonnen); blg *úrda* (*chúrda, fúrda*) 'túró-féle'; szh *ūrda* 'geronnene Milch' Vuk; ukr *úrda, vúrda* 'gekochter Rahm aus Schafs- oder Ziegenmilch'; sz *urda* 'a zsendice föle' Hv; morva *urda* 'der Rahm der Schafmilch; a juhtej föle' Bartoš; le nyj *urda, hurda* AtlPodk 176, Vážný 139. — A vlach pásztorkodás szakkifejezése és a vlach vándorlással terjedt el. Eredete ismeretlen, vö. MEW 372, az irodalmat l. Crânjală Rumunské vlivy 406. Tévesen Dmitrijev Doklady Akademiji Nauk SSSR BV 1929 : 92 (szerinte a török *joγūrt*-ból), MER 654 (szerinte az oszmán-török *vur* 'verj' imperativus származéka!!).

A magyar szó a románból van ugyan átvéve (Szinnyei Nyr 23 : 482), de Gvadányinál és az Ipoly-völgyi magyarságnál bizonyosan nem az, hanem külön átvétel a szlovákból.

óringla 1912: Nyitra vid. Nyr 41 : 141.

= Ohrring, Ohrgehänge; fülbevaló.

Vö. sz *oringle* Npl 'Ohrring' (Hv, Kálal, Jancs nem ismeri ugyan, de magam Észak-Árvában csak ezt ismertem). A szó a német *Ohrringel* deminutivum átvétele.

A magyar szó nyilván a sz-ból való, mert közvetlenül a németből **óringli* volna várható. Feltűnő csupán a magyar hosszú *ó-*, amely talán egy sz **óringle* átvételére mutat.

† oszkotár 1637: *oszkotár* és *szkotár* Fogaras OklSz.

= Hirt; pásztor.

Kétségtelen, hogy a szó a szláv *skotarь* 'Rinderhirt; marhapásztor' szóból való (vö. óorosz *skotarь* a XIII sz-tól Srezn, MiklLex; ukr *skotarь* 'Hirt'), amely a *skotъ* 'Rind' származéka (erre vö. MEW 303, Kiparsky 186), azonban a magyar szó földrajzi elterjedése inkább r o m á n kölcsönzés mellett látszik szólni, itt azonban nem mutatható ki.

Vö. Zolnai Gyula összevetését az OklSz-ban.

osztriga 1571: MNy 5 : 280. — Vált.: *ostriga:* 1571: MNy 5 : 280, MA, PP, PPB, GyarmVoc, Kr; — *austriga:* 1742: Jambr *(ostreum* alatt), GyarmVoc; — *osztriga:* 1838: Tzs, CzF.

= ostreum, concha; Auster.

Vö. velencei olasz *oštriga* (olasz *ostrica;* francia *huître;* katalán *ostria*, vö. REW 6119); az olaszból: csa-h *oštriga* Ver, HASz, kaj-h *oštriga* Habd, Bell, Jambr; szlov *ostriga* (új szó, nem népi eredetű, Plet nem látta el hangsúlyjellel); cseh *ústřice* Rank (Wussinnál *austryje*, egyébként mindkét alak a németből való); le *ostryga, ostrzyga* Majewski; ukr *ustryca;* orosz *ustrica* (talán a csehből?). — Valamennyi *-g-*s alak északolasz, velencei eredetű. Az *š*-es változatok közvetlenül ebből valók. Az *s*-esek (kizárólag a legújabb korból származnak, a régiségben nem mutathatók ki) talán hyperurbanismusok a közolasz *-st-* hatása alatt? A XVI sz-i szerb-egyh. szláv *ostrej* (MiklLex) valószínűleg a görögből származik, vö. görög ὄστρειον. Vasmer GrSlEt II, 261 tévesen a horvát *oštriga*, szlovén *ostriga* szót is a görögből származtatja.

A magyar szót SlEl 540, MEW 228 a szlávból magyarázza, Kőrösi Nyr 13 : 547, Karinthy OlJsz 13 és a SzófSz a kétségtelenül olasz elemek közé számítja. Hangtanilag nem dönthető el.

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

otromba 1466: NySz.

= 1. rudis, agrestis, grossus; grob, rauh; durva (1466-tól NySz, PPl, PPBl, PPBE, GyarmVoc, Tzs, CzF); — 2. plump, tölpelhaft, täppisch; idomtalan (1838: Tzs, CzF). — A MA, PP, PPB szerint, amit Kr és CzF is átvett, a szónak volt 'immanis, grandis; igen nagy, öreg' jelentése is. Ez azonban valószínűleg pontatlan magyarázat, mindenesetre a latin-magyar részben a megfelelő latin szavak alatt az *otromba* értelmezés sehol sem fordul elő. Erre mutat a PPBE is, ahol az *otromba* címszó a MA, PP, PPB-dal ellentétben már 'rudis, impolitus, inurbanus; grob'-nak van értelmezve. — CzF szerint a szó értelme az 'idomtalan'-on és 'faragatlan'-on kívül 'o s t o b a' is. Ez azonban minden más forrásunkkal ellenkezik, azért azt a látszatot kelti, hogy itt az *ostoba* szónak nem mai 'stultus; dumm', hanem a régi magyar 'rudis; d u r v a' jelentéséről van szó. A két szó mindenesetre már korán keveredett egymással: 'inargutus' *otromba* KolGl. 1, 1639-től NySz, PPl, PPBl; 'rudis' — *otromba*, *o s t o b a* BrassóiTör; sőt egyszer előfordul az *ostromba* változat is NySz.

Melich SzlJsz I/1, 154 szerint, amelyet Asbóth SzlJsz 89 is, a SzófSz is elfogad, a szláv *trǫba* 'Trompete; trombita, kürtő' szónak 'stumpfsinng, dumm, tölpisch, blöd; tompa elméjű, ostoba, bamba' jelentéséből származik, amely pl. néhány mai szláv nyelvben meg is van: csa-h *trube* 'homo ingenii hebetis; tompa elméjű'; szlov *trobelják* 'der Tor'; cseh *trouba* 'Tölpel'; sz *trubiroh* (tulajdonképpen ''szarvfúvó'') 'ostoba'. Ez azonban több okból is elfogadhatatlan. Hangtanilag azért, mert egy *tr-* szókezdet egyébként nem szokott magánhangzós prothesis-t kapni (a valóban a szláv *troba* szóból való magyar szó *toromba*-nak hangzik, vö. ott), jelentéstanilag pedig azért, mert a magyar szó eredetileg 'd u r v a' jelentésű és csak t á r g y r ó l mondták (pl. *otromba posztó* stb., vö. NySz), míg a szláv nyelvekben csak 'd u m m; o s t o b a' a jelentése és csak e m b e r r e vonatkozhatik (a CzF-nál előforduló 'ostoba' értelmezésre vonatkozólag l. feljebb). Egyébként a szónak ez a jelentése a szláv nyelvekben egész újkorinak látszik, a régiségből mindenesetre még nem sikerült igazolni.

Lehetséges, hogy a magyar szó a 'Kleie; korpa' jelentésű szláv *otrǫba* (általában Npl *otrǫby*) átvétele egyh. szláv *otroba* 'furfur' MiklLex; kaj-h *otruba* Bell; szlov *otrobi;* cseh *otruba, otruby;* sz *otruba, otruby;* le *otręby* (1500 körül *otręba* is BSE 387); ukr *ótruby;* orosz *ótrubi, vótrubi.* — Összetétel, de bizonytalan, vajjon *o-tr-oba* (a 'tör' jelentésű *ter-* tő nulla fokából) vagy *ot-rǫba* (a 'vág' jelentésű *rǫbiti* főneve). Jelentéstanilag az első, alakilag a második látszik helyesebbnek; vö. MEW 228, HKES 259, BSE 387, PES I, 670.

A szláv szó itt-ott átvitt értelemben is használatos: sz *otruba* 'fajankó' Hv; szlov *otrobe vezati* 'unzusammenhängendes Zeug reden' (tulajdonképpen "korpát kötni").

A magyar szó, amennyiben a szláv *otrǫba* szóval függ össze, nyilván már átvitt értelemben került át. A 'Kleie; korpa' → 'grob; durva' jelentésfejlődés, amit itt fel kell tételeznünk, különös nehézséget nem okozna, a baj csak az, hogy a magyarban a 'korpa', a szlávban pedig a 'durva' jelentést kimutatni nem tudjuk.

P

packa 1. 1808: SI, Kr, Tzs, CzF.

= ictus ferulae; Schläge auf die Hand; kézrecsapás.

A szó valószínűleg gyermeknyelvi eredetű, ugyanúgy, mint a *pacsi* és nyilván nem a hasonló eredetű szláv szavak átvétele: kaj-h *packa* 'ferula, habena', *packam* 'percido, ferula caedo' Bell; szlov *pácati* 'so schlagen, dass es patscht'; cseh *pac, packa* 'Patschhand'; sz *packať* 'csapkod', *pacnúť* 'csap'. Štrekelj SlLw 44 ezeket tévesen származtatja a német nyj *patzen* 'schlagen' igéből, a magyar szót pedig a szlávból (ugyanígy Szarvas Nyr 20 : 473 és hasonlóan, de kétkedve a SzófSz is). — A magyar szónak a régi nyelvben van *pack* változata is (1616: NySz), ami szintén a szláv eredet ellen szól.

A *packáz* 'vexare; hudeln' ige (1592: *pockáz* NySz, a XVII szv-től *packáz* NySz, SI, Kr, Tzs, CzF stb.) ebből a főnévből való származék. Erre vall az, hogy a népnyelvben a szó olyan játékot jelent, amelyben a szembeálló felek egymás ujjaira csapkodnak (Baja MTsz).

packa 2.

= Tintenfleck; tintafolt, paca.

A német *Patzen, Batzen* 'folt' származéka (Melich DLw-ben nincs, a *pacnyi* ua. sem). A *packa* nem látszik a *paca* magyar deminutivumának, bár a szlávban sem szabályos (szlov *packa;* sz *paca* Hv, *packa* Kálal), mert szláv deminutivum esetén **pač-ka* volna. várható.

Mariánovics Nyr 46 : 273 a szlovénből származtatja. Kétes.

pacsmag 1577: OklSz 424. — Vált.: 1577: OklSz, *pacsmag:* 1608: TörtT 1878 : 158, 1643-tól NySz, CzF; MTsz; — *lacsmag:* 1911: Tapolca MNy 7 : 95.

= 1. sandalium; Sandale; papucs (1592: OklSz, 1608: TörtT 1878 : 158, 1643-tól NySz, CzF); — 2. schlechter Schuh oder Pantoffel; rossz cipő vagy papucs (1829: Kemenesalja, Vas, Fehér, Félegyháza,

Vác, Gömör MTsz, Bakonyalja NyF 34 : 47, Tapolca MNy 7 : 95); — 3. aus Tuchenden geflochtener Winterschuh; posztószélekből font téli cipő (1840: Vác MTsz).

Vö. oszmán-török *bašmaq*, *pašmaq* 'Sandale, Pantoffel' Zenker 165.2, Redh 324. — A törökből: szh *pàšmag*, *pàšmaga* 'eine Art Schuh'; le *baczmag*, *bacmag*, *baszmag* 'Art Geschühe, Stiefel' Linde, Karłowicz SWOP, VarsóiSz; ukr *bašmák* 'Schuh'; orosz *bašmák* 'Schuh' (a XVI sz-tól Srezn, JA 9 : 488, 513, VREW I, 65); — román *paşmaţi* 'Schuhe'; vö. TürkEl I, 22, III, 12, MEW 8, BEW I, 45, Lokotsch 265, VREW I, 65.

A magyar szó talán közvetlenül az oszmán-törökből való, bár a szerb közvetítés is lehetséges (így Munkácsi Nyr 13 : 313, N. Kakuk Zsuzsa MNy 50 : 83). Helytelenül Valló Tót el. Szerinte a magyar szó a sz *pačmaga* 'papucs' (Czambel Slov. reč), 'fattyú' Hv szóból való volna, holott fordítva, a sz szó származik a magyarból.

paja 1874: Túrkeve, KKMajsa, Félegyháza, Kecskemét, Nagykőrös, Dorozsma MTsz.

= der Frosch, der Pinzker (ein auf beiden Enden zugespitztes Hölzchen, Spielzeug); pilincke (mindkét végén kihegyezett fácska, gyermekjáték).

Vö. szh *pája* 'virga, linea; ein Streif' IvBr. — Eredete ismeretlen.

palacinka 1879: Érsekújvár, Hont MTsz.

= Eierkuchen; palacsinta.

Ez az alak aligha a köznyelvi *palacsinta* magyar változata, hanem valószínűleg a sz *palacinka* Jancs átvétele, amely viszont a magyarból származik (a magyar szó a SzófSz szerint az olasz *placenta* 'lepény'-ből való).

Valló Tót el.

pálha 1831: Tsz. — Vált.: *pálha:* 1887: Bodrogköz MTsz; — *palla:* 1887: Bodrogköz MTsz; — *pályha:* 1831: Bodrogköz Tsz, MTsz.

= aus Binse verfertigte Seile am Ende des Fischernetzes, um das Untertauchen zu verhindern; gyékényből való kötelek az öreghálón, hogy a víz alá ne merüljön.

Munkácsi Ethn 4 : 203 szerint egy szláv **palucha* 'Binse' átvétele. Ilyen szó azonban 'typha; Binse' vagy hasonló jelentésben a szláv nyelvekből nem mutatható ki. Ahol a szó megvan (pl. le *paluchy* 'Colchicum; kikirics'; szh *palušina* — egy *paluha -ina* képzős származéka — 'Lappa maior; lapu'; cseh *palašina* 'Phragmites; nád'), mindenütt mást jelent. — Bizonytalan.

pallos 1575: NySz. — Vált.: *pallus:* 1575: NySz; — *pallos:* 1579: RadvCsal II, 29, 1581: OklSz, Cal, MA, PP, PPB, Tzs, CzF.

= ensis, gladius; Schwert, Hellebarde, Pallasch.

Nemzetközi kultúrszó, vö. blg *páleš* kétélű kard' Gerov; szh *pàloš* 'gladius militaris; Pallasch', kaj-h *palaš* 'ensis, gladius' Bell, Jambr; szlov *palaš* 'Pallasch' (Plet-nél mint idegen szó szerepel); cseh *palaš* Rank (Klaret, Hus, Velesl, Wussin nem ismeri); sz *paloš* 'pallos'; le *pałasz* 'Pallasch' (a XVIII szk-től Linde); f-szorb *palaš* ua.; ukr *pálaš* ua.; orosz *pálaš* (Srezn nem ismeri); — német *Pallasch* (Kluge szerint 1616-tól a magyarból); olasz *palascio, paloscio;* középfrancia *palache;* angol *palache;* — oszmán-török *paljoš* 'a kind of short sword, dagger, or hunting-knife' Redh 436; kurd *paloš;* román *paloş* 'Pallasch'. — Eredete nincs tisztázva. Általában az a vélemény, hogy a szó alapja a török *pala* 'Degen' (vö. oszmán-török *pala* Redh 434, keleti török Budagov I, 310; a török szó egyébként a perzsából való), amelyből a magyarban alakult volna az *-os* képzős származék és a magyarból terjedt volna el közvetlenül vagy közvetve az európai nyelvekbe, sőt a törökbe is (TürkEl II, 36, Schuchardt Nyr 18 : 394, MEW 230, Melich NyK 25 : 256, Kluge, BSE 392, HKÉS 262, PES II, 7: az oroszban a lengyelből, a lengyelben a magyarból). — Ez azonban nem fogadható el. Egyrészt a magyarban a *pala* 'Degen' szónak semmi nyoma nincs, másrészt ebből *pall-os* nem alakulhatott. — A többi vélemény sem megnyugtató. Halász Ignác Nyr 17 : 449 szerint a magyar szó olasz eredetű, a REW 6157 szerint az olasz és francia szavak az oroszból, a román pedig a szerbből való, Lokotsch 1615 pedig nem foglal állást.

Egészen új magyarázattal kísérletezik Mladenov (Izvestija na Narodnija Etnografski Muzej v Sofija 8 : 111-3, MER 408). Szerinte a *pala* is (megvan a blg-ban és a szh-ban 'Degen' jelentésben), a *paleš, paloš* stb. is szláv eredetű szavak és az ideur *sphel-* 'hasít' tő származékai (vö. óind *phalas* 'ekevas', *sphatitas* 'széthasított', német *Spalte*), amelynek a szlávban *pel-* és *pol-, pal-* felel meg. Ebből való a 'halb; fele valaminek' jelentésű *polo* is, tulajdonképpen "széthasított" és ebből alakult a *pala* 'das Spaltende, Hauende; hasító, vágó' → 'Degen; tőr'. Ebből a *pal-* tőből való a szlávban gyakori *-eš* képzővel a *paleš* 'ensis, gladius; Schwert' és ennek a továbbképzése a blg *palešnik* 'Pflugmesser; csoroszlya' is.

Bármennyire is tetszetősnek látszik Mladenov elmélete, mégsem megnyugtató. Súlyos gyengéje ugyanis a szótörténet. A *pala* 'kard' csak a blg-ból és szh-ból mutatható ki, de már a kaj-h-ból is hiányzik, ami a törökből való átvétel mellett tanúskodik. De a *paleš, paloš* stb. szavak is, amelyek Mladenov véleménye szerint ősiek volnának, a régi nyelvből sehol sem igazolhatók. Az is feltűnő, hogy a szóra az összes nyelvek közül a magyarból vannak a legrégibb adataink. Ez ugyan még nem bizonyíthatja a szó magyar eredetét, de nagyon valószínűvé teszi, hogy a szláv nyelvekben is,

a nyugati nyelvekben is a magyarból származik. — Eredete tehát egyelőre ismeretlen.

palóc 2. 1832: Kr, 1838: Balaton mell. Tsz, 1858: Fertő mell. MTsz. = Apera spica venti; széltippan (növény, vö. Jáv 76).

Szláv eredetűnek látszik, de ilyen növénynév nem mutatható ki. Munkácsi Nyr 13 : 313 ötletét: < szh *palušina* 'Klette; bojtorján' komolyan venni nem lehet. Šulek azonban a szót csak 'Lappa maior; lapu' jelentésben ismeri.

†palóca ? 1420: piscinarum Egertho, Keeth*palocha*, Keetgykenyes (Lelesz), 1483: iuxta piscinam Zenthkeral*palochaya* vocatam (Lelesz), 1597: hituan halazo halo *paloczas* (Keresztúr, Sopron megye) OklSz. = zum Fischfang gehörig; halászathoz való?

Amennyiben a szó valóban a halászattal függ össze, talán egy szláv **po-lov-nica* szóból fejlődhetett. A szláv szó a *loviti* 'halászik' származéka lenne. — Kassai IV, 58 idéz Zemplénből egy *palónya* 'Fischernetz; halháló'-t. < szláv **polovnja*? — Mindez felette bizonytalan.

pamut 1608: TörtT 1878: 163. — Vált.: *pamuk:* 1608: TörtT 1878: 163, 1617: RadvHáziT I, 11, 12, 1647: NySz, 1651: TörtT 1878: 360, 1703: TörtT 1886: 186, SI, Kr, Tzs, CzF; Répce vid., Esztergom, Csallóköz, Balaton mell. MTsz; — *pamut:* 1666: TörtT 1883: 592, 1673-tól NySz, PP, PPB, SI, Tzs, CzF; — *pamot:* 1654: MonTME I, 191. = bombycinum; Baumwolle.

Végső forrása egy perzsa *pambuk* (vö. pehlevi *pambak*, újperzsa *panba*, oszét *bambag*), amely az oszmán-törökbe *pambuk* és *pamuk* alakban került át ('Baumwolle' Zenker 172.1, 210.3, Redh 436), majd innen a balkáni nyelvekbe: blg *pambúk*, *pamúk* 'Baumwolle, Baumwollenstrauch'; szh *pàmuk* 'Baumwolle' — albán *pambuk*, *pamuk*, *pumbák*, *pumbuk*, román *bumbac*. — A perzsából való a kései görög βομβαξ és latin *bumbacium* is, amiből az olasz *bombagio* való (amiből viszont VREW I, 144 az orosz *bumaga* 'papír' szót származtatja). — Vö. TürkEl II, 37, III, 10, MEW 230, BEW I, 100, Korsch JA 9 : 661, Lokotsch 1617, MER 410.

A magyar szónál nem dönthető el, vajjon közvetlenül a törökből való-e (ami műveltségszónál könnyen elképzelhető), vagy pedig déli-szláv közvetítéssel került-e át. — A sz *pamuk* a magyarból van átvéve.

GyarmVoc, TürkEl II, 37, SzófSz.

papucs 1559: LevT I, 319. — Vált.: *papucs:* 1559: LevT I, 319, 1572-től OklSz, Cal, 1585—6: TörtT 1879: 566, 569, 578, 1598: MNy

8 : 417, 1604: TörtT 1888: 577, MA, 1618-tól NySz, PP, PPB, Tzs, CzF; — *papocs:* 1585: TörtT 1879: 127, 1586: uo. 578.

= cothurnus, sandalium; Halbschuh, Pantoffel, Hausschuh.

Végeredményben a perzsa *pā-puš* 'lábfedő' szóra megy vissza. Ebből való az oszmán-török *papudž, papuč* 'Schuh ohne Absatz, Pantoffel' Zenker 157.2, *papudž, pabudž* 'a shoe, a slipper' Redh 429. — Innen különböző balkáni és egyéb nyelvekbe került át: blg *papuci, papuči* Npl (ebből helytelen következtetéssel Nsing *papuk*) 'souliers'; szh *papuča* (a *papuče* Npl-ból visszakövetkeztetett alak) 'Pantoffel' (a XVII sz-tól HASz), kaj-h *papuča* 'sandalium, solea' Bell; szlov *papúča* 'Pantoffel'; cseh *papuč* (a sz-ból); sz *papuča* 'papucs'; le *papuć*, Npl *papucie;* ukr *papuci* Npl; — román *papuc;* albán *këpúcë;* francia *babouche* (1701-től Dauzat DictÉt). — TürkEl II, 37, IV, 10, MEW 231, Meyer AlbWb, Lokotsch 1625, MER 411, BSE 395.

Nem dönthető el, vajjon közvetlenül a törökből való-e, vagy a déli-szlávból. A sz-ban a magyarból való átvétel.

TürkEl II, 37, MEW 231, GyarmVoc, Szarvas Nyr 14 : 50, SzófSz.

†**paracskó** 1523: OklSz. — Vált.: *pracskó:* 1523: OklSz, 1568: NySz; — *paracskó:* XVI szk GyöngyTör, 1566-tól NySz, SzikszF, MA, PP, PPB, SzD, Kr, CzF.

= canis sagax; Spürhund; vizsla.

Melich MNy 10 : 155 szerint végső forrása a francia *braque* 'vizsla'. Ez átment a németbe: *Bracke,* bajor-osztrák *prack* (Schmeller I, 346), innen a csehbe: *prak* Jungm, Rank. Ennek a deminutivuma a csehben **praček, *pračko* és az utóbbinak az átvétele a magyar szó.

Ennek a szellemes magyarázatnak nemcsak az a hibája, hogy a csehben a **pračko* alakot nem tudjuk kimutatni (de mint hímnemű alapszónak aligha is lehetett semleges deminutivuma), hanem az is, hogy az alapszó a régi cseh nyelvből nem mutatható ki.

Horger MNy 24 : 272 szerint nincs szükség a cseh közvetítés feltételezésére. A bajor-osztrák eredetű *prak* szónak magyar *-csó* deminutivum-képzős származéka volna (> **prakcsó* > *pracskó* > *paracskó*). A *-csó* deminutivumképző azonban aligha nyúlik vissza ilyen régi időre. — Bizonytalan.

parazoly 1863: MTsz. — Vált.: *parazoly:* 1875: Orosháza MTsz; — *paraszól:* 1904: Nyitra vid Nyr 33 : 467; — *parazló:* 1897: Békés MTsz; — *parizol:* 1863: Szföld MTsz; — *parazolka:* 1896: Nyr 25 : 240.

= 1. Regenschirm; esernyő (1863-tól a 2. alatti kivételével); — 2. *parazolka* Sonnenschirm; napernyő (Hont Nyr 25 : 240).

Vö. sz *parazol* 'Regenschirm'; a sz szó a német *Parasol*-ból. — Melich DLw szerint a magyar szó közvetlenül a németből való, azonban palóc szavaknál szlovák közvetítéssel is lehet számolnunk.

Valló Tót el.

párduc XV sze SchlSzj. — Vált.: *párdic:* XV sze SchlSzj, BécsiK = = NySz, 1490 : OklSz; — *párdusz:* 1573, 1588, 1696: NySz, 1598: OklSz, 1604 : MA, 1621: MA; — *párduc* 1604: MA, 1643-tól NySz, PP, PPB, Tzs, CzF; — *párdoc:* 1510, 1573, 1608: NySz, SzikszF, Cal; — *parduc:* 1838: Tzs.

= leopardus; Panther.

Vö. déli-szláv *pardus;* orosz és szerb-egyh. szláv *pardus* (írva *paръdusъ* alakban is), *pardos* (a XII sz-tól MiklLex, Srezn); kárp. ukr *pardus* Csopey. — Az egyházi szláv szó a görögből való, vö. Vasmer GrSlEt III, 144, GrLw 111, MEW 232.

A magyar szót eddig a latinból magyarázták (Fludorovits LatJsz 28, 29, 42, SzófSz, az utóbbi azonban a szláv közvetítést is megengedi). Ennek azonban leküzdhetetlen akadálya a magyar *sz* > *c* a latin *-s* helyén. Az ide sorolt szavak (*pásztor, fácán, kecele, árboc*) biztosan nem latin eredetűek. Azonban az sem valószínű, hogy szavunk az egyházi szlávból származzék, hiszen az egyházi szlávnak a magyarra semmiféle hatása nem lehetett. Azért nem lehetetlen, hogy szavunk közvetlenül a görögből való (erre vö. itt még a *paplan, paripa, ruga* címszavakat is).

paripa 1526-tól OklSz, 1565-től NySz, MAl, PPl, PPBl, Tzs, CzF.

= sonipes; Reitpferd; gyors járású ló (1526-tól a fenti adatokban és SzamSz, OrmSz); — 2. verschnittenes Pferd, Wallach; herélt ló (1841: Baranya MTsz, MNy 9 : 180).

Kétségkívül a görög *παρίππος*, újgörög *παρίππι*, illetőleg az abból átvett középlatin *parhippus* szóval függ össze, az átvétel útja-módja azonban nincs tisztázva. Ver, GyarmVoc, Leschka, SlEl 558, MEW 232 a magyar szót szláv közvetítéssel magyarázzák: szh *parip* 1. 'equus; Pferd' (Dalmácia, a XVI sz-tól HASz), 2. 'ein gewöhnliches Pferd' (Szerbia Vuk, HASz), kaj-h *parip* 'equus' (1542-től Maž 896, Bell); sz *paripa* 'paripa' Hv; le *parepa* 'schlechtes Pferd'. — MEW 232 ezeken kívül még szlov *parip* 'Schindmähre' és ukr *parypa* szavakat is említ, ezek azonban forrásaimban nem találhatók. — A szh, kaj-h *parip* szót MEW 232 a görögből, a sz és le *-a* végű alakokat pedig a magyarból származtatja. Az utóbbit BSE 396 is a magyarból magyarázza. Ezzel szemben Vasmer GrLw 111 szerint az összes szláv alakok a latinból származnának.

A magyar szó valószínűleg a horvát *parip* átvétele, bár egyrészt a szóvégi *-a*, másrészt az eltérő jelentések bizonyos nehézséget

jelentenek. A magyar szó mindig a legkiválóbb minőségű lovat jelentette, míg a horvátban ez a jelentés ismeretlen. Származhatik közvetlenül a görögből is, de az sem lehetetlen, hogy a magyar szó egy latin **parhippa* átvétele. — A kérdés nincs tisztázva.

Vö. SzófSz.

párkány 1295: OklSz.

= 1. subgrunda, proiectura, margo, marginis circumiectio; Vordach (1295-től OklSz, 1604: MA, 1636-tól NySz, PP, PPB, SzD, CzF); — 2. propugnaculum; Bastei (1510: OklSz, 1565-től NySz; de *párkányol* 'vallo circumdare' már XV szmf SermDom).

Vö. ócseh *parkán* 'vallum' (a XIII sz-tól Klaret), 'pomerium; Zwinger, Zwinghof' Velesl, ma *parkán, parkan* 'Plankenzaun, Zwinger, Platz an der Mauer, Wallgraben'; sz *parkan* 'palánk, deszkakerítés' (1685: ComOrb 91, Jancs, Hv, stb.), 'párkány' Hv; le *parkan* 'Plankenzaun'; ukr *parkán* 'Bretterzaun, Plankenzaun'; orosz nyj *parkán* 'kerítés'. — Eredete nincs tisztázva. Megvan a kfn-ben is: *parkan, parchan* 'parcus, circulus; Parck' (Lexer) jelentésben. — HKES 265 szerint közép-latin **parcanus* 'Zaun; kerítés' szóból való volna, amely viszont ugyanabból a tőből származnék, mint a *park* (vö. latin *parricus* 'Pferch' REW 6253). A *parcanus* azonban nem mutatható ki. DuC nem ismeri. MiklFremdw 116, SlEl 559, BSE 396 szerint a magyar *párkány* szó a cseh *prkno* 'Brett' átvétele volna (ennek eredete különben ismeretlen), a magyarból viszont visszakerült volna a szlovákba, csehbe, lengyelbe. Ez azonban hangtanilag elfogadhatatlan ötlet, mert egy szláv *prkno*-ból a magyarban nem lehet *park-an, park-ány*, még kevésbé *párkány*. De a csehbe való visszakölcsönzéssel is baj van, hiszen a szó a csehben már a XIII sz-tól igazolható, a csehben pedig ilyen korai magyar hatásról szó sem lehet.

A magyar szó valószínűleg a kfn-ből származik, bár addig, míg a szó eredete nincs tisztázva, ez a vélemény sem tekinthető kétségtelennek. Szláv (cseh, esetleg szlovák) eredete azonban teljesen valószínűtlen.

A román *parcán* Tiktin szerint 'Pallisade' jelentésben a lengyelből, 'Fenstergesims; ablakpárkány' jelentésben pedig a magyarból származnék. De a magyar eredet a 'Pallisade' jelentésben sincs kizárva.

A magyar szót a szlávból magyarázta: GyarmVoc, Leschka, SlEl 559, MEW 232; — a kfn-ből SzófSz.

pásztorma 1626: NySz. — Vált.: *pasztorma:* 1632: NySz, 1639: MonTME I, 82; — *pásztorma:* 1635: NySz, 1639: MonTME I, 82, 118, 370;

— *pasztormán:* 1626: NySz; — *pásztormán:* 1636: MonTME I, 44; — *pasztormány:* 1632: MonTME I, 28; — *pásztormány:* 1640: MonTME I, 89; — *posztormán:* 1638: SzilLev 532.

= geräuchertes Fleisch; füstölt hús. — Ebből való a dél-dunántúli *pasztermál* 'das geschlachtete Schwein, Rind zergliedern, zerstücken und verarbeiten; leölt disznót, marhát felboncol, feldarabol és feldolgoz' (1826: Dráva mell., Baranya MTsz, OrmSz).

Vö. oszmán-török *basdyrma, pastyrma* 'gepresstes und getrocknetes Fleisch' Zenker 165.3, 200.1, 163.3; 'mead flavored with spices and garlic, and cured under pressure' Redh 327. A török szó a *bas-* 'drücken' ige *-tyr, -dyr* képzős causativumának *-ma* képzős származéka (ezekre vö. Zajączkowski Sufiksy 121, 92). — Az oszmántörökből: blg *'pastərmá* 'conserve, viande conservée, viande salée et séchée au soleil'; szh *pastrma* 'geräucherte Ziege oder Schaf'; ukr *pastráma, postróma* geräuchertes oder gedörrtes Schöpsenfleisch'; le *bastrama* (egy adat 1681-ből Linde); — román *pastráma* 'gesalzenes und an der Luft getrocknetes Fleisch, Salzfleisch'; albán *pastermá, pastermáh* 'eingesalzenes Fleisch'; újgörög παστιρμᾶς, παστρουμᾶς; vö. TürkEl II, 38, IV, 11, Lokotsch 261, Meyer AlbWb 323, MEW 233, MER 414.

A magyar szó régi adatai legnagyobbrészt Nagykőrösről valók (a MonTME I-ből idézett adatok valamennyien), ott pedig valószínűleg közvetlenül a törökből származik.

Simonyi Nyr 28 : 122 (azonban szerinte a szerb szó a görögből való, ami tévedés), Gombocz MNy 4 : 36.

pata 2. 1835: Tsz. — Vált.: *pata:* 1835: Palócság Tsz, Nyitra, Komárom, Gödöllő MTsz; — *pota:* 1895: Nagykőrös, Pest MTsz.

= Engerling; a cserebogár pondrója.

Vö. szh *pata* 'Maikäfer' Popović (sem Vuk, sem IvBr nem ismeri). A HASz is csak Popović-ból idézi. — Eredete ismeretlen.

Munkácsi Nyr 13 : 313 szerint a magyar szó a szerbből. Bizonytalan.

patécs XVII szv NySz. — Vált.: *peticsen:* XVII szv NySz; — *patécs:* 1808: SI, Tzs; 1839: Balaton mell., Vas, Pest, Jászberény MTsz, CzF; — *paténcs:* 1897: Dunántúl MTsz; — *patícs:* 1897: Dunántúl MTsz; — *patics:* 1889: Baranya MTsz; — *petecs:* 1838: Gömör Tsz, Abaúj, Szabolcs, Háromszék MTsz; — *petics:* 1897: Zenta MTsz; — *petőcs:* 1835: Palócság Tsz; — *pepecs:* 1896: Hajdú MTsz.

= febris petechialis; Petechialfieber, Fleckfieber; a népnyelvben különböző kiütések nevei: Pocken; himlő (Vas, Jászberény, Baranya MTsz), Schafblattern; bárányhimlő (Vas MTsz), Scharlach;

vörheny (Zenta, Szabolcs); Typhus; hagymáz (1839: Balaton mell., Hajdu MTsz).

Vö. német *Peteschen;* olasz *petechia;* francia *petéchie* (1741-től Dauzat DictÉt); sz *petéče, petiče* Npl Kálal; szh *pètići* Npl 'Art Ausschlag bei den Kindern', *pètici* 'Art Ausschlag' Vuk; szlov *petéče* Npl 'die Peteschen'. — Eredete nincs tisztázva (Kluge, REW nem tárgyalja).

A magyar szó közvetlen forrása bizonytalan. Legvalószínűbb, hogy a németből való, bár a kérdés egyáltalában nincs tisztázva. Olasz eredetű nem lehet, ahogy Kőrösi Sándor Nyr 55 : 133 állítja. Vö. Karinthy OlJsz 44.

patyolat 1528: OklSz. — Vált.: *patyolat:* 1528-tól OklSz, a XVI szk-től NySz, SzikszF, Cal 193, 535, MA, PP, PPB, SzD, SI, Tzs, CzF; — *patyalat:* 1585: Cal 80, 446; — *pattyalat:* 1575: NySz; — *potyolat:* 1897: Szföld MTsz.

= 1. cidaris, infula, calantica, Art Kopftuch, Kopfbedeckung; fejfedő (a XVI szk-től NySz, SzikszF, Cal, MA, PP, PPB, SzD, CzF); — 2. pannus tenuis xylinus; Battist, Linnen (1528-tól OklSz, SzikszF, Cal, 1596-tól NySz, SI, Tzs, CzF).

Általában a *fátyol* szóval azonos eredetűnek tartják (1235—1269: item populum quod *fatyl* vocatur HO VIII, 122 = = OklSz, XIV szv *phathyal* BSzj, XV sze *fatyol* SchlSzj, a XVI sze-től NySz, SzikszF, Cal, MA, PP, PPB, Tzs, stb.), amelynek a régi nyelvben nemcsak 'calyptra, rica; Schleier' (így valamennyi fenti adatban), hanem 'byssus; feine Leinwand' jelentése is volt (1561, 1659: NySz, 1661: KárolyiOkl IV, 418). Emellett látszik szólni az is, hogy volt egy *fátyolat* 'byssus; feine Leinwand' jelentésű szó is (1620: MTörtT 3 : 247).

A közfelfogás szerint ugyanis a *fátyol* az olasz *fazzuolo* nyelvjárási *fazol* alakjának, a *patyolat* pedig az olasz *fazzoletto* 'Schnupftuch' szónak egy szerb-horvát **paćolet, *paćelet* közvetítésével való átvétele; vö. Munkácsi Nyr 10 : 385, Kőrösi Nyr 13 : 454, EtSz II, 168, SzófSz. Ennek a véleménynek azonban számos gyengéje van. Elsősorban is hangtanilag: az olasz *-z*-nek (= *c*) sem a szh-ban *ć*, sem a magyarban *-ty-* megfelelése nincs. Ezért sokkal valószínűbbnek látszik, hogy a magyar *fátyol* nem az olaszból, hanem a görögből származik: φακιόλι, amely ugyan latin eredetű, de már a VI sz óta ki van mutatva (vö. Gáldi MNy 34 : 106). A görögből való magyarázat hangtanilag kifogástalan, művelődéstörténetileg pedig beleilleszkedik az udvari kultúra számos műveltségi szóval képviselt rétegébe, amelyet a magyarság — úgy látszik — közvetlenül a görögségtől vett át (vö. itt a *paplan* címszót). Ami a szláv nyelvek megfelelő szavát illeti, a szh *paćel, paćelo, paćeo, vaćel, vaćov* 'vittae genus; Art Brautschleier, Art leinenes Kopftuch' szár-

mazhatik közvetlenül a görögből is (Vasmer GrLw azonban egyiket sem említi), valószínűbb azonban, hogy a magyarból való. Ez a *p-* kezdetűekre vonatkozólag földrajzi okból (t. i. a Szerémségből valók), a *v-* kezdetűeknél pedig hangtanilag valószínű. A többi szláv nyelv megfelelő szava azonban biztosan magyar eredetű: sz *fátal, fátel, fátol* 'Schleier; fátyol' Kálal; ukr *fatjol* 'Kopftuch' Žel, Hrinč, 'fátyol' Csopey; vö. román *fachiol* 'Flortuch, Gaze' (esetleg közvetlenül a görögből is eredhet).

A *patyolat*-nál a hangtani érven kívül a fenti magyarázatnak súlyos gyengéje, hogy **paćelet, *paćolet* szó a szh-ból nem mutatható ki. A hasonló szavak pedig arra mutatnak, hogy ilyen szó a szh-ban, amelyből a magyar szó átkerült volna, nem is lehetett meg. A szlovén *pačolât* 'Flortuch' MEW 229 és BEW I, 278 szerint is a magyarból való (a szlovénben hiányzó magyar *ty* hanghelyettesítésével), a többi pedig vagy közvetlenül az olasz *fazzoletto* 'Schnupftuch', vagy a német *fazalet, facilet* 'Schnupftuch' átvétele (a német szóra vö. Weigand—Hirt Wb^5 II, 771): szh *faculet* 'sudarium', *facelić* ua. (1653: Maž 302); vend *facalég* 'Tüchel'; cseh *facelít* 'Schnupftuch' Velesl, Wussin, Rank, *facalet* ua. Rank; le *facelit, facolet, facelet, facilet* ua. (a XVI szk-től Linde); ukr *facélyk* 'weisses Kopftuch einer lemkischen Frau'; vö. BEW I, 278. Ezek azonban nem lehetnek a magyar szó forrásai. — A kaj-h *poculica, pocelica, pocjelica* 'vitta crinalis, fascia crinalis, capillare; Haube' (Bell, Jambr, vö. HASz) nyilván az olasz *fazzuolo* átvétele. De a magyar *patyolat* forrása, mint Munkácsi Nyr 10 : 387 véli, szintén nem lehet.

A kutatás mai állása szerint tehát a helyzet az, hogy a *fátyol* és *patyolat* összecsengésük ellenére is valószínűleg nem függnek össze egymással. A *fátyol* szó ugyanis a görögből való, a *patyolat* pedig ismeretlen eredetű.

pelény 1841: MTSz. — Vált.: *pelény:* 1841: Nyitra vid. MTsz, CzF, Nyr 28 : 452; — *pilénös, pilényös:* 1876: Szlavónia MTsz.

= Spreuscheuer; polyvatartó csűr.

Vö. sz *plevin*, keleti-sz *plevien* 'polyvatartó pajta'; szh *pljevnja* ua. A *pléva* 'polyva' származéka: **plěvьnъ*. Vö. a *polyva* címszót.

Bár a fenti egyeztetéshez aligha férhet kétség, hangtanilag a kettőnek kapcsolata nem egészen világos.

Valló Nyr 33 : 567.

perpence 1576: OklSz.

= 1. eine Ende der Haspel; a motolla egyik vége (1872: Szföld MTsz); — 2. Siebbalken in der Mühle; szitafa a malomban (1838: Szföld Tsz); — 3. Haue, Obereisen, Haube in der Mühle; keresztvas, felsővas a malomban (1576, 1619: OklSz, Csík MTsz).

Vö. közép-bolgár *prъprica* 'turbo, trochus; Kreisel' (XIII sz-tól MiklLex); szerb-egyh. szláv *pъprica* ua. (a XIV sz-tól MiklLex); blg *pъprica, preprica* 'claquet, cliquet; konek v melnici'; szh *paprica* 'die Haue im Laufe einer Mühle'; orosz *paraplica* ua. — MER 513 szerint a *perǫ* ~ *pъrati* 'schlagen' tövéből való (erre vö. MEW 239 *per-* 2.), bár képzése nem világos. — Szlávból: román *pârpăliță, pârpăriță, prepeliță* 'Haue, Eisen im oberen Mühlstein, auf dem dieser ruht und in welches die ihn drehende Spindel greift'.

A székely szó a legvalószínűbben a románból való, bár ez ellen szól, hogy a magyar molnár-terminológiában sok szláv elem van, román viszont egyáltalában nincs.

përzsël szn 1429: OklSz, kn 1427: NySz. — Vált.: *perzsel:* 1429-tő OklSz, 1621: MA, 1636-tól NySz, SI, Tzs, Tzs, CzF, stb.; — *pörzsöl:* 1527-től NySz, 1604: MA, PP, PPB, CzF; — *pörzsel:* 1560: NySz; — *perzsöl:* XVI sze NySz; — ? *pössöl:* 1668: NySz (lehet sajtóhiba is); — ? *purzsul:* 1522: *Pwrswlt* szn OklSz; — *porzsol:* 1785: NySz, SzD, SI, Tzs; Palócság, Gömör MTsz. — Vö. *perzs* 'Brand' (XVI szv RadvSzak 26), 'Flamme' (1807: NySz); — *porzsogás:* XVII sz NySz.

= uro, ustulo; sengen, brennen.

GyarmVoc és Asbóth Refl 8 szerint a szh *pržiti* 'torreo; rosten, bähen'; szlov *pržiti* 'schmoren, rösten, prägeln'; blg *prožja* 'főz, süt' Gerov szó átvétele. A szó a szláv *pražiti* (vö. a *parázsol* címszót) tövének redukált fokából való.

E magyarázatnak az a gyöngéje, hogy a *perkel, pörköl* (1645-től NySz, SzD, Tzs, CzF, stb.) és a *pergel, pörgöl* (1551-től NySz, MA, PP, PPB, SzD, Tzs, CzF, stb.) szavakat nem veszi tekintetbe, holott ezek nemcsak jelentésük azonossága, hanem alaki egyezésük miatt is minden bizonnyal közös tőből származnak. A *pergel, pörgöl* változatot GyarmVoc a szh *prigati* 'rösten', SlEl 652 a szláv *pražiti* (!), Melich Nyr 24 : 352 és DLw pedig a német *brägeln* 'rösten' szóval vetette egybe. A *perkel, pörköl* azonban még így is magyarázatlanul marad.

Horger MNy 22 : 24 szerint mindezek a változatok egy magyar **pír* tő különböző képzőkkel (*-sel, -gel, -kel*) képzett változatai volnának. Ennek a tetszetős magyarázatnak azonban az a fogyatékossága, hogy a **pír-* tő v e l á r i s (pl. *piros, pirul*, stb., vö. a *pír* címszót), míg e származékok túlnyomóan palatális hangrendűek. — A SzófSz szerint az ismeretlen eredetű *per-, pör-, por-* tő származékai.

peszmeg 1. XVII sze NySz. — Vált.: *peszmet:* XVII sze NySz, 1642: LevRákGy 664, 1694: MonIrók 23 : 286, 15 : 624; — *peszmét:* 1691: MonIrók 23 : 730, 1694: MonIrók 15 : 551, 621, PP, PPB, SzD, Tzs;

— *peszmete:* 1669: NySz; — *peszmeg:* 1693: MonIrók 15 : 26, 1694: MonIrók 15 : 624, 23 : 159, 291, 297, 706, SI, Tzs, Tsz, MTsz. — *pészmeg:* 1792: NySz.

= 1. panis nauticus; Schiffsbrot; kétszersült (a XVII sze-től valamennyi fenti régi adatban); — 2. nicht gegorenes, nicht ausgebackenes Brot; rosszul sikerült, keletlen, sületlen kenyér (1808: SI, 1835: Palócság, Pápa Tsz, Szfvár, Komárom, Palócság MTsz).

Vö. oszmán-török *peksimet, peksimat* 'Zwieback (als Proviant auf der Reise), Schiffszwieback' Zenker 205.1, 'rusks or biscuits' Redh 377, 451. — A szó minden balkáni nyelvbe átment: blg *peksimét, pekseméd* 'biscotte'; szh *peksimet* 'panis nauticus; Zwieback'; — román *pacsimád, pecsimád* 'Zwieback' Tiktin 1148; albán *peksimét.* — A török szót kétféleképpen is magyarázzák: 1. újgörög *πεξιμάδ*, középgörög *παξαμάδιον* (ebből a középlatin *paximatium, paxematium* 'panis subscinerarius'); — 2. perzsa *pek* 'hart' + *simat* 'Speise', vö. TürkEl II, 39, IV, 12, MEW 235, Lokotsch 1642, Meyer AlbWb 318, MER 417; Vasmer GrLw 114 szerint a török szó a görögből.

A magyar szó valószínűleg közvetlenül a törökből való. Szláv közvetítés feltevésére nincs szükség. A román *pesmet* 'Zwieback' a magyarból való.

Kraus S. Nyr 27 : 367, Gombocz MNy 1 : 162.

peszmeg 2. 1734: Mikesből NySz. — Vált.: *pekmez:* 1891: Baranya, Göcsej MTsz; — *pekmec:* 1876: Dráva mell., Baranya MTsz; — *pökméz:* 1894: Szlavónia MTsz; — *peszmek:* 1891: Baranya MTsz; — *peszmeg:* 1734: Mikesből NySz, 1808: SI; Göcsej, Baranya MTsz, Ormánység OrmSz.

= 1. electuarium ex uvis; Traubenmus; szőlőíz (1734: Mikes, SI); — 2. electuarium; Mus; gyümölcsíz (1876-tól Dráva mell., Baranya, Göcsej MTsz); — 3. Mansch; kotyvalék (1873: Répce mell. MTsz II, 129).

Vö. oszmán-török *pekmez, bekmez* 'Traubensyrup' Zenker 205. 3, 'boiled grape-juise' Redh 378. A török szó a perzsából való. — A törökből: blg *pekméz* 'raisiné; sapa'; szh *pekmez* 'Syrup von Apfeln'; — albán *pekmez, pekmes* 'Fruchtkonserve'; vö. TürkEl II, 39, IV, 12, Meyer AlbWb 325, MER 417.

A magyar szó minden valószínűség szerint a szerbből való. Feltűnő azonban, hogy Mikes e szót nem az eredeti *pekmez*, hanem már a magyarban hangátvetéssel keletkezett *peszmeg* alakban ismeri. Talán már hazulról ismerte? De Erdélyből nincs feljegyezve.

Kunos Ignác Nyr 26 : 528, Balassa Nyr 23 : 360, Gombocz MNy 1 : 162.

peszérce XIV szv BSzj. — Vált.: *peszérce:* XIV szv BSzj, SchlSzj, CasGl = MNy 1 : 252, XVI sze Nyr 34 : 201, MNy 11 : 39, MNy 21 : 141, SzikszF, 1578-tól NySz, MA, PP, PPB, CzF; Balaton mell., Göcsej, Pápa MTsz; — *pöszérce:* XVI szmf OrvK 226, 1583: Bot-Tört 130; KKHalas MTsz, Vas Nyr 29 : 541; — *pöszirce:* Ormánység OrmSz; — *pöcérce:* Torontál MNy 7 : 43; — *pöszerice:* 1771: MNy 6 : 274; — *peszérce:* 1807: MFüvészk 338; — *pecér:* 1894: Békés MTsz; — *peszterce:* 1807: MFüvészk 350, CzF.

= 1. Marrubium; Andorn; pemetefű (a XIV szv-től valamennyi fenti adatban, az alábbi 2. és 3. alattiak kivételével); — 2. Ballota (1807: MFüvészk 350, Tzs, CzF, mai hivatalos neve *peszterce* Jáv 875); — 3. Lycopus (1807: MFüvészk 338, mai hivatalos neve *peszérce* Jáv 905).

Bár a szó alakja szláv eredetre mutat, közelebbi forrása még sem állapítható meg. Ha eltekintünk a MFüvészk *pesz-t-erce* változatától, amely aligha lehet más, mint a *peszérce* és a 'gomba' jelentésű *peszterce* összekeverése, csak a *peszérce* alakból indulhatunk ki. E szóval kapcsolatban gondolhatunk egy szláv **pьsarica* szóra, amely a 'Hund' jelentésű *pьsъ* szónak a származéka volna (vö. a sz *psiarka* szót, amely a Gramineák családjába tartozó éles, szúrós füvet jelöl Kálal, Észak-Árva). Ebből származtatja Leschka is és elválasztja a *peszterce*-től. Ilyen szó azonban sem 'Marrubium', sem más jelentésben a szláv nyelvekben nem mutatható ki. A szláv *pьstrъ* 'bunt; tarka' szóból való magyarázat (SlEl 579) nemcsak magyar szótörténeti okokból hibás, hanem azért is, mert e szónak sincs sehol a szlávságban 'Marrubium' jelentésű származéka. Vö. Asbóth SzlSz 35.

Más szó a 'szalamandra' jelentésű csallóközi *peszérce* (1794: Gross III, 399, MTsz). Ez valószínűleg a szláv 'bunt; tarka' jelentésű *pьstrъ*, szlovák *pestrý* szóval függ össze, bár a megfelelő szó: **pestrica* 'szalamandra' jelentésben nem mutatható ki. A magyar szó alakjára hatott a *peszérce* növénynév, vagy pedig hangtanilag fejlődött így?

pévenye 1835: Kassai IV, 113. — Vált.: *pévenye:* 1835: Baranya Kassai IV, 113; — *pivonka:* 1835: Pozsony uo.

= Paeonia; bazsarózsa; pünkösdi rózsa.

Talán egy szh **pivonja* átvétele; vö. szh *pivonka* Šulek; cseh *pivoně, pivoňka;* sz *pivonia, pivňa, pivoňka* Kálal; le *piwonia;* f-szorb *piwonja* 'Paeonia'. — A csallóközi *pivonka* bizonyosan a sz-ból való, de a *pévenye* lehet latin eredetű is.

picsa XV sze SchlSzj, 1464: ad metas *Pychakew* ZichyOkm X, 293, MA, 1643: NySz, PP, PPB, Tzs, CzF. — A *pics, pit* alakok csupán GyarmVoc „kikövetkeztetett" alakjai, de nem élő változatok.

= cunnus; Weiberscham.

Valószínűleg szláv eredetű, vö. blg *pička;* szlov *pîčka;* sz *pička;* le *piczka, pica, pichna* ua. A 'mingere; harnen' jelentésű gyermeknyelvi *pikati* származéka, tehát tulajdonképpen „die Harnende". A szláv nyelvekben ma is eufémisztikus kifejezés; vö. MEW 246, MER 422, BSE 413, PES II, 88.

A magyar szónak a fenti szavakkal való egybevetésénél az a nehézség, hogy a szláv nyelvekben a magyar szónak pontosan megfelelő **piča* sehol sem mutatható ki. Ha volt ilyen, az a *pička* téves dekompozíciójával keletkezhetett. A *pička* *-ьka*-ja ugyanis deverbális nomen-képző, az elvonásnál azonban deminutivum-képzőnek érezhették. Mindez azonban kétes, mert túl sok a feltevés.

GyarmVoc, SlEl 587, MEW 246, SzófSz (pótlék).

piglajz 1899: Nyitra vid. Nyr 28 : 452.

= Platteisen; vasaló.

Nyilván sz *piglajz* (< német *Bügeleisen*) átvétele.

Turzó Nyr 28 : 452.

pile 1826: Tsz. — Vált.: *pile:* 1894: Szlavónia MTsz; — *pie:* 1876: Dráva mell. MTsz; — *píje:* 1826: Baranya Tsz; — *pije:* 1876: Dráva mell. MTsz.

= 1. Gans; liba; lúd (1826: Tsz, MTsz); — 2. das Küken; csirke (1876: Szlavónia MTsz).

Valószínűleg a szh *pile* 'das junge Huhn' átvétele. A szó onomatopoetikus eredetű, de több szláv nyelvben is megvan: blg *pile* 'poussin, poulet'; f-szorb *pilo* 'Gänschen', stb., vö. MER 422.

A magyar szó szh eredete mellett földrajzi elterjedése szól. Egyébként vö. *pire, piri* 'das Küken; csirke' Szföld (1838-tól Tsz, MTsz).

Balassa Nyr 23 : 358.

pipiske XVI szk GyöngyTör. — Vált.: *pipis:* XVI szk GyöngyTör, 1790: NySz, Sl, Tzs, CzF; — *pipiske:* 1793: Gross II, 174, 1800: Márton, Tzs, MTsz, stb.

= 1. Alauda arvensis arvensis; pacsirta (XVI szk GyöngyTör; 1833: Hegyalja, 1841: Nyitra vid., Ormányság, Rozsnyó-Borsod, Abaúj MTsz); — 2. Galerida cristata cristata; búbos pacsirta (1790: NySz, Sl, Márton, CzF).

Vö. sz *pipiška* 'búbos pacsirta' 1793: Gross II, 174, Ferianc Vtáci 111. — A MEW 247 szerint a *pipati* 'piepen' származéka, vö. németül is *Pieplerche.*

A madár hangját utánzó szó. Feltűnő, hogy ezt a madarat csak a szlovákban és a magyarban nevezik így. A két név azonossága

is arra vall, hogy nem egymástól független elnevezés. Azonban hogy melyik való a másikból, nem dönthető el.

pipite 1792: SzD. — Vált.: *pípite:* 1792: SzD, 1836: Kassai IV, 123, Tzs; — *pípíte:* 1880: Gyöngyös MTsz; — *pipta:* 1832: Göcsej Tsz; — *pípete:* 1894: Nógrád MTsz; — *pipite:* 1880: Gyöngyös MTsz; — *prípite:* 1835: Kassai IV, 123; — *prípëte:* 1894: Nógrád MTsz; — *prípitye:* 1890: Hont MTsz; — *pripitő:* 1917: Karancs Nyr 46 : 133; — *pripety:* 1887: Nógrád MTsz; — *píp:* 1792: SzD, 1816: GyarmVoc, 1835: Hegyalja Kassai IV, 123, Tzs; KKHalas, Szföld MTsz, SzamSz; — *pép:* 1897: Zala, Szatmár MTsz; — *pipic:* 1835: Tiszafüred Kassai IV, 123; — *pípik:* 1831: Bodrogköz Tsz, Kassai IV, 123 = MTsz; — *pípike:* 1876: Hont MTsz.

= 1. eine Zungenkrankheit der Hühner, Pips; a tyúkok nyelvének betegsége (1792-től SzD, Kassai, Tzs, Tsz, MTsz, SzamSz, stb., valamennyi fenti adat a következő 2. és 3. alattiak kivételével); — 2. *prípitye* ein in Pips krankendes Huhn; pipités csirke (1890: Hont MTsz); — 3. *pipite, pípite* Mundrand; száj széle (1880: Gyöngyös MTsz).

Végeredményben a latin *pituita* 'Schnupfen; nátha' szóra megy vissza: olasz *pipita* 'Pips' (erre és a többi új-latin nyelvi szóra vö. REW 6549); kfn *phiphiz,* korai úfn *pfipfs,* ma *Pips* Kluge; — blg *pipka;* cseh *tipec* Rank (Wussinnál a német-cseh részben még *cyp*); sz *pipät, pipec, pipeť* Jancs, Hv, Kálal; le *pypeć;* f-szorb *cipk;* ukr *pypec, pypoť;* fehér-orosz *pyplo;* vö. MEW 247, MER 423, HKES 385, BSE 449.

A magyar szó több változata egyezik a szomszéd szláv nyelvek megfelelő szavával, e szavaknak azonban a latin alapszóhoz és egymáshoz való viszonya nincs tisztázva. Csak valószínű, hogy a *pípic* és *pípik* változatok a sz-ból valók. A *pr-* szókezdetnek azonban a magyarban kellett keletkeznie, mert ennek semmiféle más nyelvben nyoma nincs.

***pír.** — Származékok: *piros:* ruber, rubeus; rot 1330: OklSz, SchlSzj, 1508-tól NySz, GyöngyTör, SzikszF, Cal, MA, PP, PPB, Tzs, CzF; — *pirít:* 1. rubefacio, corripio; erröten machen; 2. torreo; braten, rösten 1349: MNy 10 : 326, a XV szef-től NySz, Murm, SzikszF, MA, PP, PPB, Tzs, CzF; — *pirul:* 1. rubeo, erubesco; rot werden; 2. torrefio; gedörrt, geröstet werden XV szmf SermDom, a XVI szv-től NySz, MA, PP, PPB, Tzs, CzF; — *pirong:* pudet me, erubesco; sich schämen a XV szef-től NySz; — *pirongat:* opprobro; schelten, vorwerfen XV szmf SermDom, 1519-től NySz, MA, PP, PPB, Tzs, CzF; — *pironkodik:* erubesco; erröten, sich schämen 1508-tól NySz, MA, PP, PPB, CzF; — *pír:* die Röte, das Rot (nyelvújításkori elvonás a fenti

szavakból) 1783: NyUSz, Tzs, CzF stb.; — *pirkad:* sich röten anfangen (csak a hajnal) 1832: Kr, Tzs, CzF.

Leschka és SlEl 673 szerint (vö. MEW 269 is, ahol Miklosich kételkedik, hogy a *pír* a *piros, pirít, pirul* szavakból lenne „elvágva") szláv eredetű és a *pyrъ* 'favilla; parázs' átvétele. A szó a következő nyelvekben van meg: ócseh *pýřie* 'favilla' Klaret, Hus, ma *pýr, pýř* 'Loderasche, Flockasche', *pýřeti* 'lodern, glühen wie Asche' Jungm, Rank; sz *pyrie* 'pernye', *pyrit' sa* 'pirulni'; le *perz, pyrz* 'glühende Asche, Loderasche' Linde; ukr *pyréj, pyrij* ua.; f-szorb *pyrjaty* 'stark brennend, heizend; leidenschaftlich glühend'. — Vö. szh *puriti* 'torreo, rösten, braten' is. — A szóra vö. a *pernye* címszó alatt mondottakat.

Ezt az egybevetést azonban Halász Ignác Nyr 10 : 246, 350 nem fogadja el, merthogy a magyar *pirít* jelentésre nézve nem egyezik a cseh *pyřiti* igével (ami igaz) és hogy a magyar *pír* csak a legújabb korban született szó és jelentése nem egyezik a szláv *pyrъ* 'parázs' szóéval. Ezt az okfejtést — úgy látszik — a SzófSz is magáévá teszi, mert szerinte „szláv származtatása nem fogadható el".

Azonban Halász Ignác érvelése nem megnyugtató. Neki azt kellett volna kimutatnia, hogy az a **pir* szó, amely a fenti (és néhány más) szavak alapja, nem lehet a szláv *pyrъ* 'parázs' átvétele. Ezt azonban meg sem kísérelte, mert ő csak Miklosich nyilvánvaló tévedéseivel vitatkozott. Szerintem egy szláv *pyrъ* 'favilla; parázs' igenis lehetett egy magyar **pir* 'parázs' őse, amely maga ugyan nem maradt meg, de belőle a *pirít, pirul, piros* stb. származékok alakultak. Hangtanilag a magyarázat ellen semmi kifogás nem tehető, mert a magyar szó eredeti veláris *i*-je a szláv *pyrъ* veláris *y*-jének pontosan megfelel. Ami az egyeztetést mégis kétessé teszi, az egyrészt az alapszó hiánya a magyarban s hogy ennélfogva nem ismerjük eredeti jelentését, másrészt az, hogy a *pirít* igének a Huszita Biblia nyelvében volt *porít* változata is ('rubefacio, corripio' BécsiK 5, 89, 148, MünchK 52, innen DöbrK 63, 71), amelyet aligha lehet a *pyrъ*-ből magyarázni. De itt fel lehet tenni, hogy a Huszita Biblia szava nem külön átvétel-e a szh *puriti* (amely i n d o-e u r ó p a i teljes fokú ablaut-változatnak látszik a *pyrъ* redukált fokkal szemben) szó alapján feltehető **purъ*-ból. Mindenesetre a *porít*-ból a magyarban nem igen lehetett *pirít*, azaz e változatokat a magyarból megmagyarázni aligha lehet.

piricsk 1555: MNy 17 : 112. — Vált.: *pricsk:* 1555: MNy 17 : 112; — *piricsk:* 1580-tól NySz, Sl; — *piricske:* 1838: Tzs.

= verber ligneus; Pritsche, Schlegel. — (Ebből származék: *piricskel* 'nates caedo, nudas nates puerorum depalmo; den blossen Hintern schlagen'; — vált.: *pricskel:* 1624: MNy 17 : 113, 1647-től

NySz; — *piricskel:* 1621: MA, 1664-től NySz, PP, PPB, SzD, Sl, Tzs, CzF; — *piricskol:* NySz).

Kemenes Pál MNy 17 : 113 szerint a következő szavakkal függ össze: osztrák-német die *Britschen*, die *Pritschen* 'Werkzeug zum Schlagen, das breit und mit klatschendem Laute auffält, Schlag mit der flachen Hand' Schmeller I, 278, 345, *Pritsche* 'ein flaches Schlägel' Plet. — A németből szlovén *prička* 'ein Brett zum Glattschlagen, eine Art Bleuel, der Schlag beim „Stockschlagen", der Batzen' Plet; kaj-h *prička* 'ferula, pala' Bell, Jambr.

Kemenes i. h. szerint a kaj-h és szlovén *prička*-ból lett a magyar **pricsek* ~ *pricsk* > *piricsk*. Bár e szavak összefüggése nem lehet vitás, egymáshoz való viszonyuk nem világos. Hogy vesztette el a szláv szó a szóvégi *-a*-ját a magyarban?

pirincs 1894: Szlavónia MTsz.

= Oryza sativa; rizs.

Vö. oszmán-török *pirindž* 'Oryza sativa' Redh 444; a törökből: blg *pirinč* Gerov; szh *pirinač*, *pirinč*, *pirnič* Vuk, Šulek. Vö. TürkEl II, 41, IV, 14.

A szlavóniai magyar tájszó nyilván a szerbből való. Ebből magyarázza Balassa Nyr 23 : 359 is.

pite 1621: MA. — Vált.: *pita:* 1621: MA, PP, SzD; — *pite:* XVIII szef Mikesből NySz, SzD, Tzs; Palócság Tsz, Alföld, Nagykunság, Csongrád MTsz; — *pite*-málé: Gömör MTsz, Duna—Tisza-köze MNy 9 : 380.

= laganum; Eierkuchen; lepény.

< szh *pìta* 'ein Kuchen'; blg *pita* 'pain (sans levain)'. — Az újgörög *πῆτα* (ógörög *πήκτη*) átvétele. A görögből való a román *pită* 'Brot', oszmán-török *pitä* 'Brotkuchen' Zenker 233. 1. is. TürkEl II, 41 és Gombocz MNy 1 : 259 a szláv szót török közvetítéssel magyarázták, erre azonban semmi szükség nincs, hiszen a balkáni szlávok korábban érintkeztek a görögökkel, mint a törökök, hangtanilag vagy jelentéstanilag pedig semmi sem szól a török közvetítés mellett. Vö. Vasmer GrSlEt II, 265, GrLw 117.

SlEl 597, MEW 248, TürkEl IV, 14.

pizsitnik 1702: kétféle neme vagyon a patsirtának, egyiknek ... bóbitája szokott lenni, ... *pisitnik*nek szoktunk nevezni NySz; — *pizsitnek:* 1801: Földiből és Szabó Dávidból Kr, Leschka, Tzs, CzF.

= Galerida cristata cristata; búbos pacsirta.

Leschka és SlEl a cseh *pažitník* 'Haubenlerche' szóból származtatja. A magyarázatnak azonban súlyos gyengéje, hogy a szó csak Jungm-nál és forrás megnevezése nélkül fordul elő, kérdés tehát, hogy valóban létező szó volt-e. Úgy látszik, a szlovákban nincs

meg, mert sem a szótárak, sem Ferianc Vtáci nem ismeri. Más szláv nyelvből sem mutatható ki. Mégis, a magyar szó egész hangalakja annyira szláv jellegű, hogy alig lehet más, mint szláv.

pogány szn 1086/XII sz PRT VIII 270; hn 1181-től OklSz; kn 1264-től OklSz. — Vált:. *pagán:* 1086/XII sz PRT VIII 270, 1181-től 1423-ig OklSz; 1508: PeerK = NySz; — *pagány:* 1608: NySz; — *pogán:* 1368: OklSz, SermDom, 1466-tól NySz; — *pogány:* XVI, szk GyöngyTör, Cal, MA, 1627-től NySz, 1635-től OklSz, PP, PPB, Tzs, CzF. — Az OklSz 1341: *Puganwar* adata valószínűleg hiba. = paganus; der Heide.

Végeredményben a latin *paganus* 'Dorfbewohner; falusi' → → 'Nichtchrist; nem-keresztény' átvétele (a régi vallások legtovább a falusi lakosságnál tartották magukat), csak kérdés, milyen úton. A latin szó ugyanis az új-latin nyelvekben kívül (olasz *pagano*, román *păgân* stb. REW 6141) megvan az összes szláv nyelvekben is: óegyh. szláv *poganinъ* (Npl *pogane* stb.) Supr, Euch, Savv; egyh. szláv *poganinъ* subst., *poganъ, -a, -o* adiect. 'gentilis, barbaricus' MiklLex, Srezn; blg *poganec* 'profane, salaud; paien'; szh *pogan* 'der Heide' (de mint melléknév 'unrein' is); cseh *pohan;* sz *pohan;* le *poganin;* f-szorb *pohan*, a-szorb *pogan;* ukr *poganyn;* orosz *pogánec.* — A szó Vasmer GrSlEt III 153 és GrLw 119 szerint a görög *παγάνος*-ból való (mivel az óegyh. szlávban és a balkáni szláv nyelvekben is megvan), Meillet Ét 185, MEW 254, MER 437, HKES 283, BSE 426 és PES II 84 szerint a latinból származik. A latin elemek kérdése (mint általában a jövevényszavaké) még nincs megnyugtatóan tisztázva.

A magyar szó legrégibb *pagán* alakja Gombocz Klebelsberg-Emlékkönyv 156 szerint arra vall, hogy az átvett alak *o—a* hangsorú volt (vö. az *apát, agár, szakács* stb. címszavakat is). Eszerint tehát a magyar szó nem a latin *paganus*, olasz *pagano*, hanem a szláv *pogan*-nak az átvétele volna. Ez azonban még nem tekinthető kétségtelennek.

Szlávból: Ver, GyarmVoc, Leschka, MEW 234, Asbóth NyK 18 : 353, Horger NyK 41 : 125; — olaszból: Kőrösi Nyr 14 : 66, Melich SzIJsz I/2, 376, MNy 4 : 26 (Karinthy OlJsz 44 szerint nem olasz); — latinból: SzófSz.

pohár szn 1346: OklSz; kn XIV szv BSzj. — Vált.: *pohár:* 1436: OklSz, SchlSzj, 1466-tól NySz, Murm, GyöngyTör, SzikszF, KolGl. 2, Cal, MA, PP, PPB, SzD, Tzs, CzF; — *pahár:* 1347: OklSz, XIV szv BSzj, 1605: GyaluiUrb 422; Moldva CsángóSz; — *puhár:* 1888: Gömör, Heves, Rozsnyó, Kalotaszeg, Beszterce-Naszód MTsz; —

puhar: 1874: Gömör MTsz, Bihar MNy 11 : 91; — *povár:* 1882: Udvarhely MTsz.

= 1. poculum, calix; Becher, Kelch (így valamennyi fenti adatban a 2. alattiak kivételével); — 2. Töpfchen, irdener Topf; bögre, cserépfazék (1853: Somogy, Sopron, Zala, Hetés, Veszprém, Baranya, Fehér, Győr, Csallóköz MTsz).

Eredete nincs tisztázva. Bár kétségtelen, hogy végeredményben az ófn *pëhhāri* 'Becher' alakra megy vissza (ez a vulgáris-latin *bicarium*-ból, a latinban viszont a görög *βίκος* 'irdenes Gefäss' szóból, vö. Kluge, REW 1081a), azonban kérdés, vajjon közvetlenül-e, vagy pedig a horvát-szlovén nyelv közvetítésével. A szó ugyanis a következő nyelvekben van meg: kaj-h *pehàr* 'poculum, calix' (1467-től Maž 909, Bell, Jambr), bosnyák *pohar* 'poculum' (1356: Maž 244), csa-h *pehar* 'poculum' Ver, észerb *pehar* 'poculum' (a XIV sz-tól Dan, HASz), ma *pèhar* (Raguzában Vuk); szlov *pehár* 'Becher' (a kaj-h vidék közelében Pleť), 'der stroherne Backschüssel für den Brotteig; der Backtrog'. — Az eddigi kutatók a horvát-észerb szót egyöntetűen a németből származtatták, a magyart pedig a horvátból (Ver, GyarmVoc, SlEl 574, MEW 234, Szarvas Nyr 1 : 220, Simonyi NyK 25 : 55, Asbóth Nesk 35; mindezeknél azonban a kiindulás egy „egyh. szláv" **pecharъ*, ami nincs; MiklLex *pecharnik* adatára vö. a *pohárnok* címszót; így még Kiparsky 154 is; vö. Melich MNy 6 : 341, SzófSz). Azonban erre tulajdonképpen semmi biztos támpontunk nincs. Lehetséges ugyanis, hogy a magyar szó való az ófn-ből, a horvát és észerb szavak viszont az ómagyarból valók, még a **pechár* alakból, amely nem mutatható ugyan ki, de bizonyos, hogy ez volt a magyar szó eredeti alakja. Az ófn-ből: Borovszky NyK 24 : 340.

Bizonyosan a magyarból származnak azonban a következő szláv és román alakok: sz *pohár* 'Becher' (1685 ComOrb 117; Hv, stb.); a sz-ból cseh *pohár* 'Becher, Trinkschale' (a XIX sz-tól Jungm, Kott, PřSl); le *puhar* 'ein grosser Trinkbecher' Linde; ukr *puhár*, *póhar* 'Becher, Pokal' Žel; — román *păhár* 'Glas, Becher, Kelch' (és a románból blg *pachár* 'coup, gode, bocal, verre, vase'). E szavaknak nemcsak az első magánhangzója, hanem a német *-ch-* helyén álló *-h-*ja is mutatja, hogy csak magyar közvetítéssel kerülhettek át. Azért helytelen HKES 283, Korbut PraceFil 4 : 491, BSE 447, MER 415 magyarázata, akik mind közvetlenül a németből indulnak ki.

pohárnok XIV szv BSzj. — Vált.: *pahárnak:* XIV szv BSzj, SchlSzj; — *pahárnok:* 1424-től OklSz; — *pohárnak:* 1439: OklSz, SermDom, 1571-től NySz, SzikszF, MA; — *pohárnok:* 1443-tól OklSz, a XV szv-től NySz, KolGl. 1, Cal, MA, PP, PPB, SzD, Tzs, CzF, stb.

= pincerna; Mundschenk.

Eredete nincs tisztázva. GyarmVoc, Leschka, SlEl 575, MEW 234 szerint a magyar szó a szlávból származik: bosnyák *pecharnik* 'pincerna' (1240, 1249: MonSerb 22, 33, vö. Dan), kaj-h *peharnik* Habd, Bell, Jambr, IvBr és Plet (adatai nem szlovének, hanem kaj-h-ok); román *peharnic*, *păharnic* 'pincerna; Mundschenk' (a XV sz-ból MiklLex, a XVII sz-ból Tiktin; a moldvai vajda egyik főbojára volt, vö. Cantemir, Descrierea Moldovei. Bucuresti, 1923. 101). — Amit az irodalomban „egyházi szláv"-nak szokás idézni MiklLex-ból, az kivétel nélkül moldvai román méltóságnév, máshonnan nem mutatható ki.

A szláv nyelvek közül a szó tehát megvan a bosnyákban és a kaj-h-ban. Feltűnő, hogy a régi horvátoknál nem mutatható ki, ami a magyar szónak a horvátból való származását rendkívül kétessé teszi. Mert a kaj-h, amelynek állami terminológiája nem önálló (mert vagy csa-h, vagy magyar eredetű), ebben a kérdésben nem lehet mérvadó, hiszen a szót a magyarból is átvehette. Hasonlóan nem kétségtelen a bosnyák sem. Ez is származhatik a magyarból, annál is inkább, mert a bosnyák állam ekkor hűbéri viszonyban állt a magyarral. A román szónál felvetődhetik ugyan, nem a bolgárból való-e, de a jelen esetben — egy ófn eredetű szónál — ez teljesen ki van zárva és így csak a magyarból származhatik.

Így tehát nagyon valószínűnek kell tartanunk Melich MNy 22 : 277 és 28 : 21 véleményét, hogy a *pohárnok* nem a szlávból van átvéve (mert nem is volt honnan átvenni), hanem magyar képzés a *pohár* szóból (a képzőre vö. a *fegyvernek* szót, amely hn-ben már 1215-től szerepel: VR 278., 206. §., OklSz; l. a *tárnok* címszót is).

SzófSz.

pozsgás 1551: NySz. — Vált.: *pozsgás:* 1551-től NySz, SzikSzF, MA, PP, PPB, CzF, stb. — *pizsgás:* 1591: MNy 26 : 127, GyarmVoc; — *poskos:* 1786: NySz, SzD, Kr, Dank, CzF.

= rufus; rot; piros (így valamennyi fenti adatban; SzD-nál 'lángszínű'; ma *piros-pozsgás*, vö. CzF, de mikortól?).

Eredete nincs tisztázva. Bóka László MNy 26 : 128 és a SzófSz szerint a hangutánzó *pozsog*, *pezseg* 'brausen, gären, sprudeln' ige származéka volna. E magyarázat gyengéje azonban, hogy a főnévi igeneveknek *-s* képzős származéka sohasem *-ás*, hanem mindig *-ós* (*adós*, *tartós*, *tudós*, stb.), a mi melléknevünk pedig mindig *-ás* végű volt. A jelentések sem egyeznek, mert a *pozsgás* mindig színt jelentett. Ezért Laziczius MNy 37 : 296 ehelyett szláv magyarázatot javasolt. Szerinte a magyar *pozsgás* egy **pozsga* főnév származéka, ez pedig egy szláv *požega* átvétele volna: szh *požeg* régen 'incendium;

Brandstiftung', ma 'Brandstifter'; le *požega, požoga* 'Anstiftung einer grossen Feuerbrunst'; ukr *požóha* 'Brandstiftung;' orosz *požóga* 'Rodeland'. A szó a *žegǫ* 'brennen' származéka (a szó tövére vö. az *izgága* címszót). Laziczius szerint a magyar szó még a szláv szó eredeti jelentésében került volna át a magyarba, ami talán '(tűz- vagy nap-) égette hely' lehetett. Ebből alakult volna egy **pozsogás* > > *pozsgás* 'sonnverbrannt; napégette' → '*sonngebräunt; nap-barnította'→ 'rot; piros' szó. Ez azonban csak a *pozsgás* (és *pizsgás*) változatra vonatkozik, mert a *poskos* egy k ü l ö n á t v e t t szláv *požeg* szó zöngétlen szóvégű **požek* változatának a magyar származéka volna.

Ez a magyarázat azonban szintén nem fogadható el. 1. A **pozsoga* > *pozsga* 'égés' jelentésben a magyarban nem mutatható ki, 2. a *pozsgás* szónak nincs 'napégette, napbarnította' jelentése, 3. a feltételezett *pozsok* szónak semmi nyoma, és 4. lehetetlen feltételezni, hogy a magyarság két különböző helyről, két különböző időben átvett volna két hasonló alakú és azonos jelentésű szót (*požega* és *požek*!), mindkettőből ugyanazzal a képzővel egy-egy melléknév keletkezett volna, amely természetesen ugyanazt jelentette, de az alapszó mindkét esetben hamarosan eltűnt úgy, hogy még csak nyoma sem maradt. Főleg a 4. pont miatt a fenti magyarázat teljesen valószínűtlen.

Ide való a 'dick, strotzend' jelentésű *pozsgás*? (1838: Tzs). Nyilván valami szókeveredés.

pratykál 1903: Vác NyF 10 : 76.

= pantschen; pancsol.

Nyilván a sz *prať* 'waschen; mos' magyar *-kál* képzős származéka. A sz szóra vö. MEW 239, TBSW 215.

prasnya 1872: Kiskunság, Szeged vid. MTsz.

= hässlich, abscheulich; ronda, rút.

Valló Tót el és Nyr 33 : 567 szerint a sz *prašina* 'Krätze; rüh, nichtsnutz; semmirekellő' Hv, Kálal átvétele. Már a szó földrajzi elterjedése miatt sem valószínű.

prësi 1904: Esztergom Nyr 33 : 567.

= Regen; eső (ebben a kifejezésben: *esik a presi*).

Nyilván a szlovák *prší* 'es regnet; esik az eső' kifejezés tréfás használata.

Vö. Valló Nyr 33 : 567.

prics 1898: Hajdunánás Nyr 27 : 94.

= es ist zu Ende; vége van (ebben a kifejezésben: *prics vagyok* 'végem van').

Valló Nyr 33 : 567 szerint a szlovák *preč*-ből való, pl. ebben a kifejezésben: *už som preč* 'végem van'. A *preč* (< ősszláv **perčь*) tulajdonképpen 'fort, weg; el'. A fenti jelentésben én nem ismerem, forrásaimból sem tudom kimutatni. A magyar szó hangalakja sem vall szlovák eredetre.

pruszlik 1669: Kassa, MNy 15:39. — Vált.: *brosztflik:* 1669: Kassa MNy 15 : 39; — *pruszflék:* 1746: Szfvár MNy 10 : 84; — *pruszlék:* 1768: Szfvár MNy 10 : 84; Fehér MTsz; — *pruszlik:* 1872: Kemenesalja, Pápa, Csallóköz, Komárom, Ipolyság, Nógrád, Jászság, Cegléd, Kecskemét, Szentes, Szeged, Temesköz, Bács, Dráva mell. MTsz, Vác NyF 10 : 61, Nyitra Nyr 43 : 141; — *pruszlyik:* 1881: Bars, Gömör MTsz; — *puruszlik:* 1860: Dunántúl, Hetés, Veszprém, Csallóköz MTsz; — *puruszlík:* 1876: Veszprém MTsz; — *puruszlyik:* 1905: Heves NyF 16 : 52; — *puroszlik:* 1873: Őrség MTsz; — *puruszlájk:* 1896: Somogy MTsz; — *pruszka:* 1888: Somogy MTsz; — *prucka:* 1784: Szfvár MNy 10 : 84; Győr MTsz; — *puruszka:* 1838: Tsz, Tolna MTsz; — *purucka:* 1874: Rábaköz, Fehér, Komárom, Csallóköz MTsz, Bakonyalja NyF 34 : 47, Győr Nyr 35:432, Komárom Nyr 43 : 43; — *puruc:* 1897: Rábaköz MTsz; — *prusztli:* 1781: Szfvár MNy 10 : 84; — *pruszli:* 1808: Sándor Sokféle XII, GyarmVoc 103; 1876: Fajsz, Tolna, Temesköz, Rimaszombat, Udvarhely MTsz; — *puruszli:* 1826: Baranya Tsz, Kemenesalja, Tolna, Nagykunság MTsz; — *puszli:* 1842: Kemenesalja, Nagykunság, Csongrád, Debrecen, Bihar, Hajdu, Gömör, Kalotaszeg MTsz.

= Weste; mellény.

Végeredményben a németből való. Melich DLw 212 szerint a bajor — osztrák *brüstl, prüstl* (Grimm II, 446 : 4, Schmeller I, 369) átvétele. Szerinte ebből valók a *pruszli, puruszli, puszli* változatok. A *pruszlik* azonban már szlovák közvetítéssel került volna át. Ez a véleménye Simonyinak is (Nyr 7 : 245). Szerinte a *prucka* > *purucka* magyar deminutivumos alak. Horger MNy 28 : 144 szerint azonban a *pruszlik* egy német *prustflek* < *Brustfleck* szóból való.

A kérdés germanisztikai oldalról nincs tisztázva. A magyar szó rendkívül változatos alakjainak egymáshoz való viszonya sem lehet világos addig, amíg a szó pontos forrása ki nem derül. Nagyon valószínű, hogy egy-két magyar változat valóban szlovák közvetítéssel került át. A szlovákban és le-ben a következő alakok mutathatók ki: *prucel, pruclek, prusliak, brusťak, bruślek, prucnik* Kálal, *prslik, prsliak, brunclik* Melich DLw 212, *bruclik, pruclik, próclik, bronclik, brucnik, bruślik* AtlPodk 387, Vážný 222; szh *prsluk, prŭsluk* Vuk.

pulya 1520—30: MNy 11 : 82. — Vált.: ? *pula:* 1565: NySz; — *pulya:* 1520—30: MNy 11 : 82, GyöngyTör, KolGl. 2, 1655-től NySz, SzD, SI, 1831: Bodrogköz, Szföld, Szatmár Tsz, Tzs, CzF, MTsz; — *púja:* 1880: Szatmár, Szabolcs, Ugocsa MTsz.

= 1. pigmeus; Zwerg; törpe (1520—30: MNy 11 : 82, KolGl. 2, Gyöngyösi Kemény János, Faludi = NySz, SzD, SI, Kr, Tzs, CzF; 1838: Szföld Tsz, Zilah MTsz; nyilván ide való a SzD és Tzs-ban előforduló 'parvus; kicsiny' jelentés is: *pulya ják* NySz); — 2. puer, puerulus; Kind; gyermek (1565-től NySz, SzD, SI, GyarmVoc, 1831: Bodrogköz Tsz, CzF; Gömör, Kassa, Zemplén, Szatmár, Szabolcs, Ugocsa, Mármaros, Bereg, Tiszahát, Szilágy, Hajdú, Aranyosszék, Udvarhely, Z a l a MTsz, SzamSz); — 3. verzärtelt, verweichlicht; elkényeztetett, elpuhult (1838: Szatmár Tsz, Csongrád MTsz; — nyilván összefügg vele valahogy a GyöngyTör adata: *pwlya loo* 'asturcones, equi ab Asturia oppido, quibus non wlgaris in cursus, gradus, sed mollis').

A SlEl 588 és MEW 238 szerint a cseh *pídimuž* 'ein spannenlanger Mensch; arasznyi ember, Hüvelyk Matyi' szó első tagjából, a *píd* 'Spanne; arasz' szóból származtatja (< ősszláv **pędь*, vö. le *piędź*, orosz *pjadь*, stb. PES II, 165). Ez azonban nem is jöhet figyelembe. Miklosich ugyanis egy magyar *pidja* alakból indul ki, amelyet GyarmAff 351-ből vett. Ez azonban egyike azoknak az alakoknak, amelyeket Gyarmathi etimológiái kedvéért mint átmeneti alakokat kikövetkeztetett (ma megcsillagoznók), de a valóságban sohasem léteztek. Mivel tehát ilyen szó a magyarban sem 'pigmeus', sem más jelentésben nem volt, a fenti magyarázat tárgytalan.

Alexi György Nyr 16 : 69 és Szarvas Nyr 16 : 222 szavunkat a román *puiu* 'Junges, Küchlein; kis csirke' szóból magyarázta. Ennek azonban szintén több akadálya van. Mindenekelőtt a jelentés. A román *puiu* (< latin *pullus* 'Junges, Küchlein', vö. Walde EtWb² 623, REW 6826) az állatok kicsinyeit jelenti, míg a magyar szónak ilyen jelentése nem mutatható ki. Másodsorban a hangtani megfelelés. A román *puiu* (illetőleg régibb **puĭu*) szóvégi *-u*-ja helyén a magyar *-a* nem világos. A szóvégi *-u* a románban ma ugyan nem hangzik már, de kétségtelenül hangzott, amikor a mai *-i-* helyén még *-l*-et ejtettek. Harmadszor a románból való átvétel ellen szól, hogy a magyar szó Méliusnál is előfordul és Zalában is ismeretes. Ezeket a nehézségeket csak részben tünteti el az a feltevés, hogy szavunk valamely s z l á v nyelv közvetítésével került át. A szó ugyanis a következő szláv nyelvekben van meg: blg *púlja* 'Eselfüllen; szamárcsikó' Gerov; szh *pule* (G *puleta*) 'Eselein'; ukr *puljá* 'Gänschen, Entelein' Žel (Hrinč szerint 'Truthahn; pulyka' is). Vasmer GrSlEt III, 164 szerint ezek a görög *πὸνλλι* Npl *πονλλιά* (ógörög *πονλλος* < latin *pullus*) alakból származnának, de erre

a feltevésre nincs semmi ok, a románból mindenesetre könnyebben magyarázhatók. A GrLw-ben különben ez a magyarázat már nem szerepel. — A szláv szavak vége az állatok kicsinyeinek jelölésére szolgáló *-ę* (G *-ęte*) képző.

A szláv közvetítés feltevése alakilag megnyugtatóbb, jelentéstanilag azonban ugyanolyan nehézséget jelent, mint a román, földrajzilag pedig az a kérdés merül fel, mikor és hogyan került a szó Erdélybe.

puska 1440: MNy 6 : 181, 1443: MNy 13 : 257, SchlHort, 1509-től OklSz, SzikszF, a XVI szk-től NySz, MA, PP, PPB, SI, Kr, Tzs, CzF, stb.

= 1. pixis; doboz (1440: MNy 6 : 181); — 2. bombarda, sclopetus, tormentum iaculatorum; Flinte (1443-tól MNy 13 : 257, stb., valamennyi fenti adat máig).

< német *Büchse* szóból való, amelynek 'Schachtel, Dose; doboz' mellett volt 'Flinte' jelentése is. A szó átkerült a szláv nyelvekbe is: blg *púška* 'fusil' Duv, Gerov; szh *pùška* 'Flinte', kaj-h *puška* 'sclopus, sclopetum' Bell (1527, 1529: *pukša* Maž 1195, vö. XV sz *pukšmešter* 'Büchsenmeister' uo.); szlov *pûkša* 'Büchse, Schiessgewehr' (a XVI szmf-től Trubar, Dalmatin, Megiser, XVII sz-i kéziratos szótár, stb., dél-stájeri és vend nyj, vö. Plet), *puška* 'Flinte' (1832-től Plet); ócseh *puška* 'fiala' Klaret, 'Büchse' Velesl (edény!), ma 'Flinte' és 'Büchse' (de *puškář* 'fusor tormentorum; Büchsengiesser' Velesl, Wussin); sz *puška* 'puska' (de 1685: ComOrb 263 még csak 'gyógyszertégely'!); le *puszka* 'Büchse; doboz' (de *puszkarz* 'Geschossgiesser' Linde; BSE 448 szerint a *puszka* szónak a XV—XVII sz-ban volt 'Kanone' jelentése is, innen került volna át a szó az ukránba és oroszba is: ukr *puška* 'Büchse, Kanone'; orosz *puška* 'Kanone'); f-szorb *buškej*, *puška* 'Büchse, Flinte'.

A magyar szó közelebbi forrása nincs tisztázva. Eddig egyhangúan a szlávból magyarázták (GyarmVoc, Leschka, SlEl 668, MEW 268, Simonyi Nyr 43 : 387, Thienemann UngJb 2 : 102, SzófSz), ez azonban nem kétségtelen. A magyar szó ugyanis közvetlenül a németből is származhatik. Olyan bajor-osztrák nyelvjárásból való lehet ugyanis, amelyben az *-u-* Umlautja nem történt meg (vö. erre V. Moser Frühneuhochdeutsche Grammatik I/1, 94; ugyanebből a német szóból, de szintén Umlaut-nélküli alakból való a *buksza* is: 1898-tól EtSz I, 565). De valószínűtlen is, hogy szláv közvetítéssel került volna át. Az északi-szláv nyelvekben a 'Flinte' jelentés — úgy látszik — kései, a déli-szláv nyelvek közül pedig a szlovén aligha jöhet e szónál figyelembe, a kaj-horvátban pedig esetleg éppen fordítva, a magyarból való. A kérdés egyelőre nem tisztázható.

racka 1832: MNy 40 : 245. — Vált.: *racka:* 1832: MNy 40 : 245, Tzs; Cegléd, Borsod, Jászság MTsz; — *rackó:* 1857: Göcsej, Baranya MTsz, Veszprém MNy 31 : 198.

= 1. *racka* entartet, ausgeartet; elfajzott, korcs (1897 : Cegléd MTsz); — 2. *racka* Schaf mit grober Wolle; durva gyapjas juh (1838: Tzs, CzF; Borsod MTsz; alföldi egyenes szarvú juhfajta); — 3. *racka* Schaf mit sehr weisser Wolle; nagyon fehérszőrű juh (1832: MNy 40 : 245, Jászság MTsz); — 4. *rackó* entartet, Mischung; korcs, keverék (a. Kind mit deutsch-ungar. Eltern; német-magyar gyermek 1896: Baranya MTsz; — b. Rind; szarvasmarha 1935: Veszprém MNy 31 : 198; — c. Schwein; disznó 1857: Göcsej MTsz).

Rapaics Rajmund MNy 39 : 238 szerint egy szláv **racka* szóból való volna. Ez pedig a 'rác' jelentésű **rasьska* (t. i. *ovьca* 'Schaf; juh') melléknévvel volna azonos. A tőre vö. a ***rác*** **cím**szót. Ilyen szó azonban sem a déli-, sem az északi-szláv nyelvekben 'Schaf' jelentésben nem mutatható ki. Kálal ugyan közöl egy 'juhfajta' jelentésű *racky* szót, amely Npl volna, azonban a forrást nem közli és így még létezése sem bizonyos. De ha valóban él is, nyilván a magyarból származik. A magyar szó ugyanis, ha valóban szláv, csak déli-szláv eredetű lehet.

rács 1588: OklSz (esetleg 1458: unum lectisternium *Rach* ? OklSz). — Vált.: *rács:* 1588, 1594: OklSz, 1787: NyUSz, SzD, SI, Kr, Tzs, CzF, MTsz; — *rácsa:* 1893: Ipolymente MTsz; — *récs:* 1839: Torna MTsz.

= 1. *rács, rácsa, récs* craticula, reticulum; Gitter (1787: NyUSz, SzD, SI, Kr, Tzs, CzF, stb.); — 2. ein Käsebehälter; sajttartó (1594: OklSz, 1838: Balaton mell. Tsz); — 3. das Futtergestell, woraus das Pferd das Heu frisst; lósaroglya, amelyből a ló a szénát eszi (1838: Balaton mell. Tsz, Cegléd, Szatmár MTsz); — 4. auf der Wand hängendes Brot behältendes Holzgitter; falonfüggő kenyértartó farostély (1838: Marcal mell., Győr Tsz, Cegléd MTsz); — 5. Küchentür aus Latten; konyhai lécajtó, veréce (1888: Abaúj, Zemplén MTsz).

Valószínűleg ide tartozik a 'Netz für Krebsfang; rákfogó háló' jelentésű *rács, rácsa* is: *rács:* 1863: Udvarhely, Szföld MTsz; — *rácsa:* 1829: Kemenesalja Tsz, Tzs, Őrség, Szeged, Hegyalja, Kolozsvár MTsz. A 'rákfogó háló' ugyanis keresztbe font madzagokból áll és valóban rácsszerű.

A 'rákfogó háló' jelentésű szavak szláv eredete nagyon valószínű: *rács* < szláv **račь* (< **rak-jь*, t. i. *sakъ* 'háló'), *rácsa* < szláv **rača* (< **rak-ja* t. i. *sětь* 'háló'). Azonban bármennyire is lehetséges ez a képzés, ilyen szavak a szláv nyelvekből sem 'rákháló', sem 'rács' jelentésben nem mutathatók ki. Nincs meg a szlovén *račica* sem,

amelyet a SlEl 679 és Munkácsi Ethn 4 : 201 idéz. A szlovénben csak *račilo* 'Krebsreuse' van, ebből azonban a magyar *rács* nem származhatott. Eredete tehát nincs tisztázva. — Homályos a magyar szónak a sz *raca* 'Gitter' szóhoz való viszonya. Kálalnál *raca, racka,* Jancs-nál pedig *rác* 'polc' van.

Szlávból SlEl 679, MEW 272, Asbóth Nesk 36, Nytud 1 : 34, Melich NyK 25 : 301. — A SzófSz szerint ismeretlen eredetű, Fokos Dávid MNy 47 : 277 szerint pedig fgr eredetű és pontosan egyezik a komi (zürjén) *radź* 'Lattenzaun quer durch die Flussbucht', stb. szóval.

rajnolka 1879: MTsz. — Vált.: *rajnol:* 1880: Abaúj MTsz; — *rajnolka, rajnyelka:* 1879: Rozsnyó MTsz; — *rajnuska* Heves MTsz.

= Kochtopf; lábas.

Melich DLw 215 szerint a *rajnol* közvetlenül a német *Reinel* 'irdene, dreifüssige Pfanne' szóból való, a *rajnolka* azonban, főleg a *rajnyelka* változat miatt, szlovák közvetítésre mutat. — Kálal azonban csak *rajnica*-t ismer, bár természetesen könnyen lehetséges, hogy van *rajnelka* változat is. A *rajnuska* változatot azonban sem Melich, sem Valló Nyr 33 : 568 nem említi, pedig képzésénél fogva aligha lehet más, mint szlovák.

† **rászt** 1576: SzikszF. — Vált.: *rászt:* 1576: SzikszF, 1578-tól NySz, MA, PP, PPB, SzD, SI, Tzs, CzF; — *rász:* 1573: NySz; — *rác:* 1832: Kr.

= splenis tumor; Anschwellung der Milz; lépdagadás.

A SlEl 508, MEW 226 szerint a magyar szó a következő szláv szóból való: blg *rast* 'Wuchs'; szh *râst* 'Wuchs'; szlov *râst* 'Wachsen, Wachstum, Wuchs'; cseh *růst* 'Wachstum'; sz *rast* 'növekedés, alkat'; le *rost* 'Wuchs'; f-szorb *róst* 'Wuchs, Wachstum'; ukr *rist*, G *róstu* ua.; orosz *rost* ua. Eredeti **orst*-ból, vö. MEW 226, PES II, 184. — A szónak azonban 'tumor; Geschwulst; daganat' jelentése sehol sincs, bár a kaj-h *nerast* 'lienis tumor' Bell és a román *rast* 'chronische Anschwellung der Milz' erre látszik mutatni.

A szó eredete bizonytalan. A román szó valószínűleg a magyarból van átvéve.

réce XIV szv BSzj. — Vált.: *réce:* XIV szv BSzj, SchlSzj, Murm, 1545-től OklSz, 1551-től NySz, GyöngyTör, XVI szef MNy 11 : 135, BrassóiTör, SzikszF, Cal, MA, PP, PPB, 1793: Gross II, 77, SI, GyarmVoc, 1826: Baranya Tsz, Tzs, CzF; Sopron, Baranya, Balaton mell., Erdély MTsz, Ormányság OrmSz, Szenna, Moldva Csángó-Sz; — *ruca:* 1793: Gross II, 77, 1808: SI, GyarmVoc, 1832: Duna mell. Komárom Kassai II, 279, IV, 219, Tzs; 1838: Pápa Tsz, Palócság MTsz. — 1788: A *réce, góca* dunántúli, *kácsa, kacsa* tiszáninneni szavak MNy 5 : 285.

= anas, aneta; Ente; kacsa.

Eredete nincs tisztázva. GyarmVoc, SlEl 694, MEW 271, Munkácsi Ethn 4 : 246, Horger MNy 23 : 131 szerint a magyar szó szláv eredetű és a szh *rȁca* 'Ente' (Bell, Jambr, Stulli, Vuk); szlov *ráca, réca* Plet szavakkal függ össze. Megvan a szó a románban is: *rață, reață* 'Ente'.

Mindezek azonban történetileg aligha függnek össze egymással és valamennyien az állat hangját utánzó szavak. Semmiesetre sem lehet igaza Štrekelj-nek (SlLw 50), hogy a szláv és magyar szó az olaszból való volna: pejoratív **anaráza* > *ráza* (erre vö. Zeitschrift für roman. Phil. 22 : 475). Miért vettek volna át a szlovének egy olasz szót a kacsára? A szó hangutánzó eredetét a magyarban Comenius Orbis pictus-a és Janua-ja is igazolja, mely szerint a réce *receg*, vö. a német nyj-i *Ratsch, Ratsche* szavakat is (Simonyi Nyr 40 : 397, SzófSz). Az egyetlen gyanús körülmény, hogy a kacsa hangját csak a szh-ban, szlovénben, románban és a dunántúli magyarban hallják *rac-, rec-, ruc*-nak, míg északon, a csehben, szlovákban és a szlovák-sággal érintkező magyar vidékeken *kács-kács*-nak! Ami azt jelenti, hogy itt feltétlenül kell valamilyen összefüggésnek lennie, ha ez nem is nevezhető átvételnek. Semmiesetre sem képzelhető el a kapcsolat úgy, hogy okvetlenül a magyar szó való a szh-ból, vagy szlovénből, hiszen a magyar szó egy félévezreddel korábban jelentkezik, mint a kaj-h és hatszáz évvel korábban, mint a szlovén vagy román.

red 1831: Tsz. — Vált.: *red, rëd:* 1831: Kemenesalja Tsz, Tzs, Vas Zala, Somogy MTsz; — *regy, rëgy:* 1857: Répce mell., Szlavónia MTsz; — *röd:* 1894: Somogy MTsz; — *rögy:* 1894: Szlavónia MTsz.

= 1. plica, ruga; Runtzel, Falte; ránc, redő (1831: Kemenesalja Tsz, 1835: Vas Kassai IV, 194, Tzs, Zala, Somogy MTsz); — 2. die Kerbe in der Baumrinde; rovátka a fa kérgében (1894: Kemenesalja MTsz); — 3. runzlige Baumrinde;ráncos fakéreg (1894: Göcsej MTsz); — 4. der Jahrring des Baumes; a fa évgyűrűje (1857: Répce mell. MTsz).

Szárm.: *redël* 'plicare, rugare; runzeln, falten;ráncol, ráncba szed' (XIV szv BSzj, SchlSzj — itt *regleth* nyilván íráshiba; 1894: Somogy, Zala, Vas MTsz); — *redës, redös* 'plicatus, rugosus; runzelig, in Falten gelegt; ráncos, ráncba szedett' (1550: MNy 10 : 326, 1585: Cal, MA; Vas, Zala, Somogy MTsz — itt *redes, redës, redös, regyes, regyös, rödös* változatokban). — A *redös* alakból (1585: Cal, MA; MTsz) félreértésből keletkezett a *redős* (1708: PP, PPB, SzD, Kr, Tzs, CzF, stb.). A XVIII sz előtt ugyanis nem tudták a hosszú *ő, ű*-t jelölni, Molnár Albert szótára pedig, amely a későbbiek forrásául szolgált, általában *e*-ző, míg ez a szó kivételesen *ö*-ző

alakjában szerepel. Pápai Páriz tehát, aki erdélyi létére a szót nem ismerte, MA szótárának *redős* alakját természetesen csak hosszú *ő*-vel írhatta át, mert nem gondolhatott arra, hogy itt *ö*-ző alakkal van dolga. Minden későbbi (és a mai) *redős* alaknak PP szótára a végső forrása. — Ebből a *redős* melléknévből a nyelvújítás korában vonták el a mai *redő* 'plica, ruga; Runzel, Falte' szót (1763: Adámi, 1792: SzD, SI, Tzs, CzF, stb., vö. NyUSz); vö. Szarvas Nyr 7 : 386, 23 : 376, 417, 540, Simonyi Nyr 32 : 544. Másképp R. Prikkel M. Nyr 23 : 376, 509, 27 : 350 (szerinte a *redő* ~ *redős* alakpár már a nép nyelvében alakult volna; a TudGyűjt 1839: XII, 49 közöl ugyan a Balaton mellékéről *redő*, *redős* alakot, ez azonban lehet helytelen közlés, sőt sajtóhiba is; hiteles közlés még nem igazolta).

Közfelfogás szerint ugyanannak a szláv szónak denazalizált alakban való átvétele, amelynek nazálisos alakjából az 'ordo; Ordnung' stb. jelentésű *rend* szó való. Eszerint tehát a *red* a szh *red*, szlov *red* 'ordo; Reihe, Ordnung' átvétele volna (Szarvas Nyr 7 : 386, Melich SzlJsz I/1, 180, Horger MSzavak, SzófSz), ezt azonban komolyan még senki sem próbálta bizonyítani. A magyarázat súlyos nehézsége az, hogy egyfelől van a szláv nyelvekben egy *red* 'ordo, classis; Reihe, Art, Gattung' stb. szó (vö. a *rend* címszó alatt főleg a blg, szh és szlov adatokat), de annak sehol 'plica, ruga; Runzel, Falte; ránc, redő' jelentése nincs, másfelől egy magyar *red*, amelynek viszont 'ordo, genus, classis; Ordnung, Reihe, Art' stb. jelentése nem mutatható ki. Tehát itt vagy fel kell tenni, hogy a magyar *red* szónak egykor volt 'ordo; Ordnung' stb. jelentése, amelyből a 'ráncba rendezés, ráncba szedés (in Falten ordnen, raffen)' jelentés fejlődött, de az eredeti kiveszett, vagy azt, hogy a szh-ban, szlovénben a *red* szónak volt, esetleg ma is van 'plica; Falte' jelentése (vö. erre blg *red* 'női főkötő' Gerov), vagy pedig, ami a legvalószínűbb, hogy a magyar *red*-nek a déli-szláv *red*-hez (és így a *rend*-hez) semmi köze sincs.

remete hn 1240: OklSz; kn XV sze SoprSzj. — Vált.: *remete:* 1240-től OklSz, SoprSzj, a XVI sze-től NySz, SzikszF, KolGl. 2, MA, PP, PPB, SI, Tzs, CzF, stb.; — *remöte:* 1513: NySz, Cal.

= eremita; Einsiedler.

Végső forrása a görög *ἐρημίτης* (< *ἔρημος* 'Wüste; sivatag'), amely a latin egyházi nyelvbe *eremita* alakban ment át. Ebből valók az új-latin nyelvi alakok: olasz *romito*, *remita*, *remito*, *rimita* (REW 2890, Melich SzlJsz I/2, 396). Mivel azonban a szó a csa-h-ban (*remeta* a XIV sz-tól Starine 7 : 75, Šurmin Acta croatica 118, 129, stb., MiklLex) és a kaj-h-ban is (*remeta* Habd, Bell, Jambr) megvan, felmerül a kérdés, vajjon a magyarban nem horvát közvetítésű-e.

Ez azonban nem valószínű. Hangtanilag ellene szól a csa-h és kaj-h *rem-e-ta e*-je az olasz *-i-* helyén, míg ez a magyarban teljesen szabályos fejlődés. Ezért valószínűnek látszik, hogy a horvát szó való a magyarból és nem megfordítva. Erre vall az is, hogy a szó a magyar eredetű pálosokkal kapcsolatban szerepel a horvátban (a pálosok védőszentje *Remete* Szent Pál volt). Minden amellett mutat tehát, hogy a *remete* (a *dézsma, esperes, prépost* stb. egyházi terminusokkal együtt) közvetlenül az olaszból való. Hogy Karinthy OlJsz 30 miért tartja ezt a magyarázatot h a n g t a n i l a g tisztázatlannak, az érthetetlen, hiszen az olaszból való magyarázatnak éppen a hangtani rész a legnagyobb erőssége.

Az olaszból: Szarvas Nyr 6 : 98, Kőrösi Nyr 14 : 67, Volf György Összegyűjtött munkái I, 216, Melich SzlJsz I/2, 396, NyK 39 : 25, MNy 2 : 55, SzófSz; — szlávból: Simonyi Nyr 42 : 440 és nyilván Karinthy OlJsz 30 is.

rez 1874: MTsz.

= 1. Rodung im Walde; erdőbeli irtás (1874: Udvarhely MTsz); — 2. Hochebene; magas fennsík (1880: Udvarhely MTsz). — Mint hegynév a Székelyföldön igen gyakori; mint térszíni forma névre vö. Hefty Nyr 40 : 305.

Úgy látszik, egy szláv *rězъ* 'Schnitt; vágás' szó átvétele (vö. blg *rez* 'csoroszlya'; szh *rijez* 'scissura, fissura, virgula, limea, acies cultri'; szlov *rez* 'Schneiden, Schnitt', stb. MEW 278, TBSW 245, PES II, 233), a szónak azonban 'Waldrodung; erdőirtás, erdővágás' jelentése sehol sincs.

ricset 1832: Kr. — Vált.: *ricset:* 1832: Kr, Göcsej, Csallóköz MTsz; — *rücset:* 1897: Csallóköz MTsz; — *ricsa:* 1879: Abaúj, Rozsnyó MTsz.

= aus mehreren Gemüsearten gemischte Speise; többféle főzelékféléből főtt étel.

Vö. sz *riča* 'borsóból és darából főtt étel' Loos, Jancs, Kálal; szlov *ričet* 'ein Gericht aus Gerstengraupen, denen etwas (meist Fisolen) beigemengt ist; der Misch-masch' Plet. — A szlovák szó német *Ritschet*, a szlov pedig német *Ritschad* átvétele. A *ricsa* Melich DLw 222 szerint közvetlenül a németből származik, ez azonban a magyar szó földrajzi elterjedésére való tekintettel kevéssé valószínű.

ritak 1841: Baranya MTsz.

= vom Dreschen zurückgebliebenes Abfallstroh, das in Garben nicht zu binden ist; cséplés után maradt apró, kévékbe nem köthető szalma.

Vö. szlov *rîtek* 'Strohbündel'; szh *rita*, Npl *rite* 'Fetzen' Vuk. — Eredete ismeretlen. A magyar szó szh **ritak* átvételére vallana, de ilyen nem mutatható ki.

rokolya 1348: OklSz. — Vált.: *rokolya:* 1348: OklSz, BSzj, SchlSzj, SzikszF, Cal, MA, 1636-tól NySz, PP, PPB, SzD, CzF, stb.; Dunántúl, Pest, Tiszántúl, Szföld MTsz (*rokoja*-nak írva: Szalonta Nyr 44 : 408, Hajdunánás Nyr 37 : 375, SzamSz); — *rakollya:* 1578: NySz; — *rokollya:* 1747: MNy 22 : 68.

= amictorium, galbanum; Weiberrock; szoknya.

Végeredményben egy kfn *rockele*, úfn *Röckel* származéka, Melich DLw 223 azonban szokatlannak tartja a hangtani megfelelést (vö. hogy ugyanez a szó újabban *rékli* alakban jött át). A magyar szó nyilván egy Umlaut-nélküli német nyelvjárásból való, a szóvégre pedig vö. a *kályha* alatt mondottakat. — Van ugyan a szh-ban egy *roklja* 'Weiberrock' szó, ez azonban semmiesetre sem lehet a magyar szó forrása, hanem fordítva, maga való a magyarból. A szh szó csak helyi nyelvjárási jellegű (Ószerbiából közli Vuk) és a legújabb korból van kimutatva, míg a magyar szó már a XIV sz óta az egész országban van elterjedve. Mindenesetre feltűnő, hogy a németséggel érintkező szláv nyelvekben (szlov, cseh, sz, le, szorb) ismeretlen.

Németből: Leschka, Melich DLw 223, Szarvas Nyr 26 : 151, MNy 12 : 314, Beke Nyr 58 : 80, 60 : 140 — szerinte az átvett alak mássalhangzóra végződött, a szóvégi *-a* magyar „járulékhang" —, SzófSz; — szlávból: GyarmVoc.

rombol 1613-tól NySz. — Vált.: *rombol:* 1613-tól NySz, MA, PP, PPB, SzD, Tzs, Kr, CzF; — *rompol:* Heves, Bars MTsz.

= dissecare, difringere, dirumpere; zerhauen, zerbrechen, zerschlagen, ruinieren; szétvág, tördel, ront.

Valószínűleg a szláv *robiti* 'secare; schlagen' átvétele; vö. egyh. szláv *robiti* 'secare' MiklLex; szlov *róbiti* '(einen Baumstamm) quer hacken, schlagen, zerschlagen'; cseh *roubiti* 'hacken, schlagen'; orosz *rubítь* 'hauen, fällen, hacken'; vö. MEW 281, TBSW 236, PES II, 219.

A szlávból magyarázta már Leschka, SlEl 688, azonban sem Halász Nyr 10 : 246, sem Asbóth Nyr 30 : 222 nem fogadta el, hanem a magyar *ront, romlik rom-* tövéből magyarázta. E magyarázat gyengéje azonban, hogy a magyarban *-bol* képző nincs, tehát a szó nem lehet a *rom-* származéka. Ezért Mariánovics Nyr 39 : 251 újból visszatért a szláv magyarázathoz, rámutatva arra, hogy a magyar szó eredeti jelentése 'dissecare; vág' (vö. Pázmánynál: „mikor az okos ember egy állófát akar irtani, a gyökerét rombolja" NySz, vö. MA, PP, PPB, Tzs is), ami teljesen megegyezik a szláv szó jelentésével. Az egyeztetés egyetlen nehézsége, hogy a magyar szónak 'dirumpere; ruinieren' jelentése igen korán bukkan el (1613-tól NySz, MA, PP, PPB, SzD, Tzs, CzF, stb., ma csak

ebben a jelentésben él). Ez azonban érthető, ha feltesszük, hogy a szó eredetileg az e r d ő i r t á s szakkifejezése volt, de onnan kikerülve a 'tönkretevés' jelentést vette föl (vö. pl. az *irt* ige jelentés fejlődését is). — A SzófSz azonban a fenti fejtegetés után is kételkedik a szó szláv eredetében.

romonya 1576: SzikszF. — Vált.: *romonya:* 1576: SzikszF, SI, GyarmVoc, Kr; 1835: Hegyalja Kassai IV, 11, Bereg MTsz; — *rumoj:* 1897: Cegléd MTsz; — *rumolya:* 1860: Bereg MNy 2 : 151.

= eine Weintraubenart; szőlőfajta (SzikszF szerint uva romana, duracina).

Nyilván egy latin **romania* melléknévre megy vissza, csak kérdés, milyen közvetítéssel. Gombocz MNy 2 : 151 szerint „Romániából származó faj." De milyen Romániából? Semmiesetre sem a maiból, mert az csak 1859-ben keletkezett a két román Vajdaság egyesítésekor. Korábban ezt a területet soha *Románia*-nak nem nevezték (ezért téves Drăganu Românii 157 véleménye, hogy ez a magyar szó a mai értelemben vett románoktól származik!). Ez a Románia csak a Balkán félszigetnek a bizánci uralom alatt levő területe lehetett (erre vallana a *rumolya* változat is, amely e területnek török nevét, *Rumeli*-t tükrözné, és az, hogy Kassai szerint „Rátz országi Szőlő", bár Kassai ebben a kérdésben vajmi kétes tanu), vagy pedig Ravenna környéke, amelynek a középkorban *Romagna* volt a neve.

Mindezek a nézetek azonban alig többek üres találgatásoknál, amíg a kérdést tárgytörténetileg nem sikerül tisztázni. A szláv közvetítés is kétes, bár Gombocz MNy 2 : 198 biztosnak tekinti, és bár Popović szótárában van egy szh *romanija* 'Art Traube' szó (és egy *rumelija* 'Art Birne'). Azonban Popović szótárának az az anyaga, amely másutt nem található, rendszerint csak vajdasági szerb szó és a legtöbbször egyszerűen a magyarból van átvéve.

rozsnok 1585: Cal. — Vált.: *rozsnok:* 1585: Cal, MA, PP, Jambr, PPB, SzD, SI, MFüvészk 109, Tzs, CzF; Udvarhely MTsz; — *rezsnok:* 1707: MNy 8 : 128; — *rozsnyak:* 1879: Szföld MTsz; — *rozsnyok:* 1880: Szföld MTsz; — *rozsnyika:* 1787: MNy 6 : 275. — A ComJanban előforduló *rosnó* NySz nyilván valami hiba.

= 1. Lolium temulentum L. (vö. MNy 10 : 21; régi nevei Lolium és Zizania; így 1585-től valamennyi fenti régi adatban); — 2. Bromus; szédítő vadóc (1807: MFüvészk 109, Szföld MTsz, Jáv 105).

GyarmVoc, Leschka, SlEl 693, MEW 285 összeveti a cseh *režník* 'Bromus secalinus' növénynévvel. Ez a szó azonban csak Jungmannál szerepel, ott is forrás megjelölése nélkül. A SlEl e szót a 'Secale; rozs' jelentésű *rožь* származékának tartja, azonban ez kétes, míg a szót ebben a jelentésben akár a csehből, akár más

nyelvből ki nem mutatják. — Más jelentésben: kaj-h *režnik* 'Cardamine pratense; kakuktorma' Šulek; ukr *rôžnyk* 'Antennularia Žel; — román *rujnica* 'Calendulla; Ringelblume'.

Nem esetleg a latin *arsenicum*-nak valami származéka?

†**ruga** 1270/1355: pro *ruga* penez sex denarios persolvant, 1328: cives nostri de Kwzeg ab omni dono seu censu statuto qui wlgariter *ruga* vocatur, liberi sint OklSz (mindkét adat Vas megyéből való). = den Geistlichen jährlich zu zahlendes Geld oder Getreide; egyházi személyeknek évenként fizetendő pénz vagy gabona.

Vö. egyh. szláv *ruga* 'salarium, praemium' MiklLex, Srez III, 182: blg *rúga* 'Lohn' Duv, Gerov; orosz nyj *rúga* 'gewisses Geld oder Deputat an Getreide, das die Eingepfarrten dem Prediger jährlich zu entrichten haben' Dalj, Pawl, 'Nachtquartiergeld; éjjeli szálláspénz' Dalj; — román *rugă* 'Bitte'; albán *rogɛ* 'Lohn, Sold'. — A szavak a görög *'ῥώγα'* 'salarium'-ból valók, ez viszont a latin *rogare* deverbativuma; vö. Vasmer GrSlEt III, 168, Meyer AlbWb 367, Zolnai OklSz.

Valósággal rejtély, hogy került az egyh. szláv jogi terminus technicus Kőszegre. Valószínűnek látszik, hogy nem az egyh. szlávból. Esetleg latin eredetű?

rütyő 1895: Tokaj MTsz.

= podex; das Hintere; alfel.

Nyilván a sz *rit* 'podex; das Hintere' átvétele és magyar továbbképzése. — A sz szóra vö. MEW 279.

Mariánovics Nyr 46 : 273.

S

sajka 1355/1491: MNy 10 : 327 (itt *Saytias*! = sajkás). — Vált.: *sajka:* 1355/1491: MNy 10 : 327, (SoprSzj?), 1525: OklSz, 1530: MonIrók 3 : 156, 1552: TörtT 1880 : 601, 1565-től BudBasL I, 17, 21, 303, SzikszF, Cal, MA, 1581-től NySz, Cal, MA, PP, PPB, SzD, Tzs, CzF; — *csajka:* 1807: NySz, Tzs; 1838: Balaton mell. Tsz, 1838: Győr MNy 12 : 235, Tiszasüly, Sőreg, Zenta, Mármaros MTsz.

= 1. celox, catascopium, myoparion; Jagdschiff, Kriegsschiff; folyami hadihajó (a legrégibb adatoktól a XVIII sz elejéig, de 1838: Győr MNy 12 : 235 is); — 2. Flußschiff, Kahn, Fischerboot; folyami hajó, csónak, halászhajó (1621: MAI, PPl, PPBl *lembus* alatt, Tzs; Mármaros MTsz); — 3. der Einbaum, der Seelentränker; lélekvesztő (1889: Zenta MTsz); — 4. das von Pferden geschleppte Schiff; lovakkal vontatott hajó (1896: Tiszasüly MTsz); — 5. Fährschiff; komphajó (1870: Balaton mell. CzF).

Kétségtelenül összefügg a következő szavakkal: oszmán-török *šajqa* 'Barke; a peculiar kind of sea-going boat used in the Black Sea' Redh 1113; — román *şaică* 'Art Boot mit flachem Boden'; — blg *šájka* 'Boot', Kahn; bárka, csónak' Gerov; szh *šajka* 'Art Schiffe' Dan, kaj-h *šajka* 'celox, biremis, myoparo, lembus' Bell, szh *šâjkāš* 'der Tschaikenschiffer' Vuk; szlov *šâjka* 'Kahn mit flachem Boden; lapos fenekű hajó' Plet, *šajkáš* 'sajkás' Plet; sz *sajka* 'sajka, ladik' (a cseh *šajka* 'die Tschaike', *šajkáš* 'der Tschaikist' Rank szerint a szh-ból, mindenesetre régebben ismeretlen); le *czajka* 'ein lederner Kosakenkahn, ein Kriegsflussschiff' (a XVI sz-ban *szajka* BSE 72); ukr *čájka* 'Barke, Boot der Saporoger-Kosaken'; — új-görög σαΐκα, olasz *saica*, francia *saique*, német *Tschaike*. Talán ide tartozik az orosz *šajka* 'Bande, die Küppe (ein kleines hölzernes Schöpfgefäss)'. — Eredete ismeretlen. Elterjedése török eredet mellett látszik mutatni (a törökből magyarázta TürkEl II, 60, IV, 38, MEW 336, Lokotsch 1780, Matz 80, MER 690; PES III, 84), de a törökből nem fejthető meg (vö. Korsch JA 9 : 670, PES III, 84 azonban közli Korsch levélbeli véleményét, hogy a szó a kirgiz-nogaji tatár *šajkamak* 'die Segel killen, flattern, wappern' szóval függ össze), Munkácsi Ethn 4 : 216 pedig összeveti a tobolszki-tatár *šajga* 'Wassergeschirr' (Budagov 664) szóval. Mindez turkológiai oldalról alapos vizsgálatra szorul.

Ami a magyar szó eredetét illeti, ki kell emelni, hogy a magyar szónak a s z á r m a z é k a (*sajkás*) már 1355-ben feltűnik, szavunk tehát semmiesetre sem származhatik az oszmán-törökből sem közvetlenül, sem pedig délszláv közvetítéssel. Amennyiben a magyar szót szlávok közvetítették (amire semmiféle komoly támpontunk nincs), akkor csak a déli oroszok lehettek. A szerbben viszont a szó talán az oszmánliból származik, de a *šâjkāš* kétségkívül a magyarból való. A magyarból van átvéve a sz *šajka* is. — A szó eredetének ismerete nélkül azonban nehéz e kérdésben határozottabb állást foglalni. Az eddigi kutatók egyöntetű állásfoglalása (oszmán-török > déli-szláv > magyar, így a fentieken kívül még Schuchardt Nyr 18 : 388, SzófSz) azonban feltétlenül hibás.

sajtár hn 1214: OklSz 1064 (vö. még Cs II, 792, MNy 9 : 175) kn XIV szv BSzj. — Vált.: *sachtár:* XIV szv BSzj; — *sajtár:* XV sze SchlSzj, GyöngyTör, SzikszF, KolGl. 2, 1577: OklSz, Cal, 1604: MA, 1661-től NySz, PP, PPB, Tzs, CzF, stb.; Tolna, Baranya Tsz, Bakonyalja NyF 34 : 57, OrmSz; — *sëjtár:* 1807: NySz; Küküllő melléke MTsz; — *sétár:* 1838: Szföld MTsz; — *sejter:* 1587: OklSz; — *séter:* 1557: OklSz; 1881: Zala MTsz; — *sítár:* 1874: Hétfalu MTsz; — *zsajtár:* 1787: Meliboeus Ungar. Sprachlehre 216; 1833: Szatmár Tsz, Göcsej, KKHalas, Kecskemét, Csongrád, Palócság, Erdély

MTsz; — *zséjtár:* 1787: NySz; — *zsétár:* 1788: Dunántúl MNy 5 : 239; Tzs, Dunántúl, Komárom, Palócság, Hont, Nógrád, Tiszafüred, Csongrád, Bács, Gömör MTsz; — *zsejter:* 1883: Göcsej MTsz; — *zsétér:* 1888: Répce mell. MTsz; — *zséter:* 1838: Tzs; Kemenesalja, Vas Tsz, Zala, Veszprém, Répce mell., Sopron MTsz; — *zsítár:* 1897: Szföld MTsz; — *zsítár:* 1876: Hont MTsz; — *zsítër:* 1874: Sopron MTsz; — *zsojtár:* 1875: Tokaj, Abaúj, Zemplén, Torna, Rozsnyó MTsz; — *zsotár:* 1838: Gömör Tsz.

= fiscella, mulctra, orca, capula; Milchgeschirr, Schöpfgeschirr; fejőedény, merítőedény (Győr, Sopron, Zala, Nógrád megyében az *s*-s és *zs*-s változatok egymás mellett élnek, de más-más jelentésben: pl. Győr környékén a *sajtár* 'kétfülű dézsa', a *zséter* pedig 'egyfülű fejőedény', vö. MNy 29 : 103).

Valamennyi változat két alapalakra megy vissza: ómagyar *sëchtar* és *zsëchtar*. Mindkettőnek az ófn *sehtari* a forrása (később a kfn-ben *sehtaere*, az úfn-ben *Sechter*), amely a latin *sextarius* átvétele (vö. REW 7887, Kluge). A magyaron kívül még a következő szláv nyelvekben van meg: sz *šechtár, šeftár, šochtár, žechtár, žochtár* Kálal, *šechtár, žechtár* Hv, Tvrdý (Jancs egyiket sem ismeri; a *žochtár* keleti-sz alak, vö. Czambel SlovReč); szlov *žêhtar* 'die Melkgelte', kaj-h *žetarka* 'Melkkübel' (Varazsd, vö. JA 35 : 348, 36 : 586). Más szláv nyelvben nincs meg.

A kérdés az, vajjon a fenti két magyar alapalak közvetlenül az ófn-ből való-e (mert a kfn már semmiképpen sem jöhet tekintetbe), vagy pedig az idézett szláv szavak átvétele. Sőt szó lehet arról is, hogy egy-egy magyar változat nem külön átvétel-e valamelyik szláv alakból. Azonban a szláv közvetítés feltevésére tulajdonképpen semmi okunk sincs. Sőt az a körülmény, hogy a szó csak a magyarsággal szorosan érintkező nyelvek némelyikében van meg, és pl. hiányzik a csehben, szorbban, lengyelben, inkább arra mutat, hogy a szláv szavak valók a magyarból és nem megfordítva. Ez a kaj-h *žetarka* esetében majdnem bizonyos (mert közvetlenül a németből való átvétel esetén **žehtarka* volna várható), de igen valószínű a sz alakok esetében is, bár fel kell tételeznünk, hogy valamennyi sz változat még az ómagyar *sëchtar, zsëchtar* átvétele.

Az ófn *sehtari*-ból mindkét magyar alapalak könnyen megmagyarázható. A *zs*- a német *s*- helyén szabályos, vö. *zsák, zsákmány, zsellér, zseccelszék, zsemlye, zsold, zsoldonár*, stb., Kniezsa MNy 29 : 101, Lessiak Beiträge 79. Komolyabb nehézség a magyar (és szlovák) *s*- szókezdet. Mivel ez a megfelelés a cseh, lengyel, szlovén, szorb nyelvek régi jövevényszavaiban alig fordul elő (biztos példa nincs rá, de vö. Kniezsa MNy 29 : 102), lehetséges, hogy a **sëchtar* alak (> *sajtár, sétár* stb.) a magyarban keletkezett h a n g h e l y e t t e s í t é s s e l, akkor, amikor a magyarban még nem volt

zs. Ebben az esetben a szó még a X sz-ban jött volna át, a szlovák *š*-es változatok pedig a magyarból származnának.

Németből: Leschka, Pais MNy 9 : 175, Kniezsa MNy 29 : 103; — szlávból: GyarmVoc, SlEl 940, MEW 407, Melich Nyr 26 : 151, MNy 2 : 57 (egyik változat sem szerepel a DLw szójegyzékében, ami azt mutatja, hogy Melich az összes magyar változatokat szláv eredetűeknek tartotta), Mariánovics Nyr 40 : 350, SzófSz.

sallang 1608: NySz. — Vált.: *salang:* 1621: MA, XVII szv NySz, PP, PPB, SzD, SI, CzF; — ? *sálang:* 1608: Molnár Albertből NySz (a szótárában mindenesetre *salang* van, rövid *a*-val); — *sallang:* XVII szv NySz, SzD, SI, Kr, Tzs, CzF, stb.; — *sarlang:* XVIII szv NySz; 1835: Palócság Tsz, Udvarhely MTsz.

= 1. fimbria, instita; Gebräm an Kleidern; ruhaszegély (1608-tól a fenti adatokban); — 2. Franse, Quaste, Troddel; cafrang (1838: Tzs, CzF).

A SlEl 833 a német *Schlag* szóból ugyan, de a cseh *šlak* 'Schlag, Schlagfluss, Tuchende' közvetítésével magyarázta. Erre azonban semmi szükség nincs, mert a cseh közvetítést fel sem tehetjük. A szó a szlovákban nincs meg, de a csehben sem lehet régi, mert csupán Jungm óta fordul elő.

A németből: Melich DLw (Balassa Nyr 29 : 419 szerint azonban a magyar és német szó jelentése nem azonos; ez azonban csak a mai magyar jelentésre vonatkozik), Beke Nyr 58 : 104, FUF 24 : 262, SzófSz.

sapka 1531: MNy 10 : 375. — Vált.: *sapka:* 1531: MNy 10 : 375, 1554: RMKT III 50, 1565-től NySz, MA, PP, PPB, Tzs, CzF; — *csapka:* 1693: Gyöngyösi ÖK II, 149, 151, XVII szv Bercsényi lev., XVIII szv Faludi = NySz; — *csápka:* 1825: Bern; Nyitra NyF 20 : 22, Nyr 43 : 141; — *sipka:* 1838: Tzs; hol? Tsz, CzF, stb. (ma köznyelvi változat); — *sipak:* 1838: hol? Tsz, Hetés, Göcsej MTsz; — *sipag:* 1832: Göcsej Tsz; — *sikma:* 1876: Bács, Kisújszállás, Tiszadob, Érmellék, Nyírség MTsz.

= 1. pileolus Turcicus (1565: NySz, 1621: MA, 1693: Gyöngyösi ÖK II, 149, 151, PP, PPB); — 2. cucullus; Mütze (? a XVI szk-től NySz; az első kétségtelen adat erre a jelentésre: XVII szv Bercsényi lev. = NySz, 1801: PPBE, Tzs, CzF, stb.).

Vö. blg *šápka* 'chapeau, bonnet'; szh *šàpka* 'Mütze' Stulli, IvBr; kaj-h *šápka* 'pileus Tracicus, Turcicus' Bell; ócseh *čapka* 'Haupttuch' Velesl, 'caputium; Schlafmütze' Wussin (GebSl, Klaret, Hus nem ismeri), ma 'Mütze, Kappe'; sz *čiapka* Hv, Jancs, Tvrdý, *čapka* Jancs; le *czapka* 'Mütze' (1430-tól RotyP 23, stb., Bibl); f-szorb *čapka* 'Tschappdeckel, Mütze', a-szorb *capka* 'Mütze', *šapka* ua.;

ukr *šápka* 'Mütze, Hut'; óorosz *šapka* 'férfi fejfedő' (1327-től Srezn III 1581), ma *šápka* 'Mütze'. — Megvan a törökben is: *šabka* 'a European hat cap, or bonnet' Redh 1106; — a szlávból román *şapcă* 'Mütze'. — A szláv szavak eredete nincs tisztázva. Vannak, akik a *čapka* alakból indulnak ki és a szót a *čepьcь* 'főkötő' (vö. a *csepesz* címszót) tövéből származtatják (BSE 72). Ez a vélemény azonban nincs tekintettel a keleti- és déli-szláv *š*-es változatra, pedig az legalábbis olyan régi, mint a *č*- kezdetű. Általában azonban a latin *cappa* f r a n c i a származékának tartják, ahol ugyanis a *k* + *a* hangkapcsolatban a *k*-ból *č*, majd *š*- keletkezett (a latin szóra vö. a *kápa* címszót, a szó új-latin származékaira REW 1642; a szláv szó francia származtatására Karłowicz SWOP 111, MEW 337, HKES 89, PES III, 87, BEW I, 484; — egészen fantasztikus MER 691 véleménye, hogy a latin *caput*, *cappa*, francia *chappe*, *chappeau* stb. közös eredetű a szlávval és mindkettő egy „ario-altaji" gyökből való). E magyarázatot minduntalan ismétlik ugyan, anélkül, hogy ezt a véleményt akár a művelődéstörténet, akár a szótörténet oldaláról bármilyen kis mértékben is igyekeznének támogatni. Hujer ListyFil 42 : 22 szerint pedig a *čapka* a *čepьcь* és a *kápa* kontaminációja. Ez sincs eléggé megokolva és természetesen elszakítja a *č*-s változatot az *š*-estől, ami biztosan nem lehet helyes.

A magyar szó eredetéről addig, míg a szláv szavak nincsenek kellően tisztázva, biztosat mondani nem lehet. Ma úgy tetszik, hogy a *sapka* változat a déli-szlávból származik (vö. a szónak 'pileolus Turcicus' jelentését is!), míg a *csapka* szlovák eredetűnek látszik, amit bizonyít, hogy eredetileg is csak a szlováksággal érintkező területeken lakó szerzőknél fordul elő. Különös azonban, hogy Gyöngyösi *csapka* szava is 'pileolus Turcicus'-t jelent, mint a legrégibb *sapka* változat. Ez a *sapka* szóval való keveredésre mutat. — A *csapica* tájszó (1799: Szföld GyarmAff 357, GyarmVoc 'velamen, tegumentum capitis; Mütze'; — 1876: Baranya MTsz 'calantica, peplum; Haube; konty') eredete is vitás. Bizonyos ugyan, hogy a fenti *csapka* szónak s z l á v *-ica* deminutivuma, ez a szlovákban *čapica* 'sapka' alakban meg is van, azonban a magyar szó a földrajzi elterjedése miatt aligha származhatik belőle (mint Edelspacher NyK 12 : 98 és Szenttamási Nyr 34 : 26 vélii). De nem fogadható el Szinnyei Nyr 22 : 249 nézete sem, hogy szavunk déli-szláv eredetű. Itt ugyanis *č*- szókezdetű változat nincs. Egyelőre tisztázatlan. Vö. SlEl 84 (nem említi a szláv megfelelőt), EtSz I, 861.

Különös és tisztázatlan a magyar *sipak*, *sipag*, *s i p m a*, de még a *sipka* változat viszonya is a *sapká*-hoz. A *s* + *i*- a *sapkát* Asing, *sapkák* Npl, *sapkás* alakokban egy *sëpkát* stb. alakon keresztül keletkezett; vö. a *király* címszót.

A szlávból: GyarmVoc, Leschka, SlEl 84, MEW 337, SzófSz.

saroglya 1580: OklSz. — Vált.: *saraglya:* 1530: OklSz, GyöngyTör, MA, 1643-tól NySz, PP, PPB, SzD, Tzs, CzF; — *saráglya:* 1663: NySz, 1827: Ormánység Tsz, Kr; KKHalas, Pest MTsz, OrmSz; — *seráglya, sëráglya:* 1838: Marcal mell. Tsz, Dunántúl, Szigetköz MTsz; — *sëráglo:* 1887: Dunántúl, Hetés, Répce mell. MTsz, Bakonyalja NyF 34 : 110; — *serággyo* (olv. *serág-gyo):* 1881: Fehér MTsz; — *srágla:* 1874: Sopron, Göcsej, Baranya MTsz; — *sráglo:* 1887: Dunántúl, Répce mell. MTsz; — *saroglya:* 1620: NySz, 1638: OklSz, CzF, SzamSz; — *soroglya:* 1792: SzD, Szföld MTsz; — *soroklya:* 1937: Hétfalu CsángóSz; — *sorollya:* 1878: Pest MTsz.

= 1. clathrum; Gitter; rács (1621: MA, 1643: NySz, PP, PPB); — 2. Schragen, Trage, der gitterartige, auch zum Herunterlassen dienende, hintere Teil des Wagens; a kocsi rácsos hátulsó része, amelyet le lehet ereszteni (1530: OklSz, 1663: NySz, SzD, Tzs, CzF; a népnyelvi adatok az 5. és 6. jelentésűek kivételével valamennyien MTsz): — 3. Futtergestell; a jászol fölötti létra a takarmány számára (1643-tól NySz, CzF, stb.); — 4. gestatorium; Tragbahre; hordágy, ill. teherhordásra szolgáló két oldalán két-két rúddal ellátott deszkakészség (XVI szk GyöngyTör, MA, 1686: MonIrók 23 : 427, PP, PPB, SzD; 1827: Ormánység Tsz, OrmSz); — 5. *srágla* Lattenzaun; léckerítés (1874: Sopron MTsz); — 6. Lattentür; lécajtó (1838: Marcal mell. Tsz, KKHalas, Félegyháza, Fehér MTsz).

Kétségtelen, hogy a német *Schragen*, illetőleg ennek deminutivumos *Schragel* alakjából való (Schmeller II, 600; a szó eredetére vö. Kluge), a nehézséget azonban a magyar szóvégi *-a* okozza. Mivel a német *-el* szóvégnek a régibb jövevényszavakban a magyarban *-oly, -ely* (pl. *cikkely*), az újabbakban viszont *-li* szokott megfelelni (pl. *kifli, strimpfli, nudli*), azért szavunkat eddig majdnem valamennyi kutató szlovák közvetítéssel magyarázta (GyarmVoc, SlEl 813, Melich DLw 233, MNy 65, Nyr 26 : 151, 34 : 25, SzófSz). Van ugyanis a szlovákban *šragle* Npl 'saroglya' Hv, *šragla* Nsing 'hordágy, taliga' Kálal szó (de Palkovič, Bern, Jancs, Tvrdý egyiket sem ismeri!!). Ez azonban teljesen valószínűtlen. A magyar szó a XVI sze-től máig igen sok változatban és számos jelentésárnyalatban az egész országban, Göcsejtől a Székelyföldig van elterjedve, ami már magában is gyanússá teszi a szlovákból való eredetet. Nincs semmi valószínűsége annak, hogy egy 'Schragen' jelentésű szót a németből a szlovákok közvetítettek volna. Ennek semminemű művelődéstörténeti indokolása nincs. De a szlovák eredet ellen szól a szlovák szónak igen szűk körben való ismerete is.

Hangtanilag sincs semmi okunk szavunkat szlovák közvetítéssel magyarázni. A magyar szó *-a*-ja vagy a középfelnémet *-ele* képző szóvégi mormolt hangjának magyar hanghelyettesítése (vö. erre a *cérna, ciha, kályha* alatt elmondottakat, vö. még a *példa,*

gléda szavakat is), vagy pedig — ami a mi esetünkben talán valószínűbb — birtokos személyrag és a *szekér sragl-a*-ból vonódott el (vö. hasonlóan az *ösztöke, pemete, pilisznye* szóvégét; másképp, illetőleg teljesen formalisztikusan, Beke Nyr 58 : 78, FUF 24 : 262; szerinte az *-a* j á r u l é k h a n g, ami nem magyarázat, csak megállapítás).

A sz *šragle* (amíg a szó elterjedési körét nem ismerjük) eredete nincs tisztázva, mert nemcsak közvetlenül a németből, hanem közvetve a magyarból is származhatik. Bizonyosan a magyarból való azonban a *šaragle* 'Schragen' változat (Palkovič, Bern, Jancs, Kálal, Hv). Szintén a magyarból van átvéve a kárp. ukr *šaraglje* Csopey, *šaragy* Hrinč, szerémségi szh *šaraglje* Vuk és a kaj-h *šáraglje* Bell is. A le *szaragi* nyilván az ukr-ból, míg a *szragi* (XVI szk Rej) közvetlenül a németből való (vö. Korbut PraceFil 4 : 450; a *szaragi* azonban nem lehet közvetlenül a németből való átvétel, mint ő véli).

A németből magyarázza Leschka (érdekes, hogy nem említi a sz szót, nyilván nem ismerte) és Beke Nyr 58 : 80, FUF 24 : 262

sás 1257/1284: ad vallem iuncosam, que *sas*weolgy vocatur ÁUO VII, 475 = NySz, 1275/1412-től OklSz, BSzj, SchlSzj, Murm, 1556-tól NySz, SzikszF, KolGl. 2, Cal, MA, PP, PPB, SzD, MFüvészk 84, Tzs, CzF, stb.

= Carex, Iuncus, Cyperoides, Cyperus (e latin nevek mai magyar megfelelői 'sás, szittyó, palka' Jáv 128, 153, 121), mai hivatalos neve 'Carex'.

Vö. szh *šâš* 'Carex; Rietgras' IvBr, Šulek, kaj-h *šaš* 'Carex' Bell, Jambr; szlov *šâš* 'scharfes Riedgras'; vend *šâš* 'Schilfrohr' Plet; cseh *šaší* 'Rohr, Schilf' (a sz-ból; Klaret, Hus, Velesl, Wussin nem ismeri); morva *šáš, šášĭ* 'Carex, Typha'; sz *šaš, šašie* 'sás'; kárp. ukr *šaš* Hrinč (bizonytalan a jelentés, Hrinč még abban is kételkedik, növénynév-e). — Azon az alapon, hogy a szlovákban a *šaš* mellett van egy 'Cyperus; Zypergras; palka' jelentésű *šáchor* is, eredeti szónak szokás tartani (a sz-ből megvan a csehben is: Jungm, Rank, Dostál 1830), amely egy egyébként nem világos *-orъ* képzős származéknak látszik egy **sachъ* alapszóból (a képzőre vö. Vondrák SlGr I, 562): **sach-jь* > *šašь*. Legújabban azonban Machek (České a slovenské jména rostlin. Praha, 1954. 275) a *šáchor* szót az ófn *sahor*-ból magyarázza, míg a *šáš* szerinte is a a magyarból való.

A magyar szónak sincs magyarázata. Paasonen KSz 3 : 244, Munkácsi Ethn 4 : 298, NyK 18 : 123 szerint török eredetű volna és a török *saz* 'nád' szóból származnék, ezt azonban Gombocz MNy 3 : 312, BTLw 114 nem fogadja el, bár *šaš* alakban és a magyarnak

teljesen megfelelő 'Riedgras' jelentésben megvan az udmurtban (votjákban) is, vö. Budenz NyK 6 : 431, pedig itt csak a törökből származhatik, mert az oroszban a szó nincs meg.

Szlávból: GyarmVoc, Leschka, SlEl 814, MEW 337, Moór UngJb 7 : 139, „talán a szlávból" SzófSz.

sëlma 1703: MNy 43 : 308. — Vált.: *selma:* 1703, 1790: MNy 43 : 308, SI, Kr; 1841: Dunántúl, Szfvár, Tata MTsz; — *selyma:* 1796, 1803: MNy 43 : 308. — Szárm.: *leselmáz:* 1794: MNy 8 : 273.

= nebulo, impostor; Schelm, Spassvogel; kópé, kujon, huncut.

Vö. német *Schelm* 'impostor' (eredetére vö. Kluge). Mivel azonban a szó számos szláv nyelvben is megvan (cseh *šelma* 'Schurke, Betrüger' Klaret, Hus, Velesl, Wussin, Jungm, Rank; sz *šelma* 'kópé'; le *szelma* 'Betrüger'; f-szorb *šelma* 'Schelm, Bube, Verführer eines Mädchens'; ukr *šéljma* 'Schurke, Betrüger'), kérdés, vajjon hozzánk nem a szláv nyelvek valamelyikén, nyilván a szlovákon keresztül jutott-e el. A magyar szóról bizonyos, hogy a köznyelvbe a népnyelvből került be, a népnyelvben pedig mai tudásunk szerint csak a Dunántúl ismeretes. Ez azonban valószínűtlenné teszi a sz eredetet és inkább közvetlenül a németből való átvételre mutat. A szóvégi *-a* a *példa*-hoz hasonlóan a német szóvégi redukált hang (*Schelme*) magyar hanghelyettesítése. Másképpen Beke Nyr 58 : 80 („járulékhang").

Németből: Melich DLw, Horger MNy 11 : 124, Beke Nyr 58 : 80; — szlovákból: Szenttamási Nyr 34 : 27, SzófSz; a magyar *ly*-re vö. Benkő *ly* hang 12.

sepdos 1879: Rozsnyó MTsz.

= flüstern; suttog.

Valló Tót el, Nyr 33 : 568 szerint a sz *šeptať* 'suttog' átvétele. Ez azonban így nem fogadható el. Valószínű, hogy a *šep-taf* sz ige itt a magyar *sug-dos*-sal keveredett.

serpenyő XIV szv BSzj. — Vált.: *serpenye:* XIV szv BSzj (írva *serpenye)*, SchlSzj, KolGl. 1 (mindkettőben írva *serpene*), 1628: NySz (írva *serpenye*); — *? serpönye:* 1582 : NySz (nem sajtóhiba az eredetiben *serpenyő* helyett?); — *serpenyő:* a XV szef-től NySz (a BécsiK 86 *serpeno* adatában az *n*-ről nyilván hiányzik a palatalizációt jelölő vessző), 1458-tól OklSz, SzikszF, Cal, MA, PP, PPB, Tzs, CzF, stb.; — *serpönyő:* 1533: Murm (írva *serpônő*); — *sörpönyő:* 1576: SzikszF 201 (másutt többször *serpenyő!*); — *serpenyű:* 1528-tól OklSz, GyöngyTör, Cal 588 (másutt itt mindig *serpenyő;* azért nincs kizárva, hogy a *serpenyw* adat sajtóhiba **serpenyew* helyett), 1645: NySz; — *csërpenyő* és *cserpenyő:* 1494: peccarium mazas I *cherpenew*

OklSz, 1838: Somogy Tsz, Szföld MTsz, Ormánység OrmSz; — *cserpenyű:* 1878: Vas MTsz; — *csörpenyő:* 1863: Udvarhely MTsz. = 1. sartago; Pfanne; sütő edény (a XIV szv-től valamennyi fenti adatban máig); — 2. lanx; Wagschale; mérlegcsésze (1573: OklSz, SzikszF, Cal, MA, 1635-től NySz, PP, PPB, Tzs, CzF, máig); — 3. lanx sclopeti; Büchsenschale; lemez a puskán (1597: OklSz, 1759: NySz, CzF).

Simonyi Zsigmond Nyr 54 : 30 véleménye szerint, amelyet némi kétkedéssel a SzófSz is elfogadott, a szlovén *črepínja* 'die Scherbe, Tongeschirr' (1789-től Plet) szó átvétele volna. Ez azonban aligha fogadható el. Jelentéstanilag a két szó között nehezen megmagyarázható különbség van. De főképpen gyanús magának a szlovén szónak a kora. Mivel *-inja* képző sem a szlovénben, sem más szláv nyelvben nincs, az *-ynja* pedig jelentésénél fogva aligha jöhet itt tekintetbe (az *-ynja*, eredetileg *-ynji*, nőnévképző, és egy-két esetben helyképző, egy-két esetben pedig a fa gyümölcsét jelöli, vö. a *berkenye* és a *galagonya* címszavakat), annak ellenére, hogy MiklSlGr II, 144 a szlovén szóban ezt a képzőt látja, valószínűbb, hogy aránylag kései kontamináció eredménye. Éspedig a teljesen azonos jelentésű *črepína* és a *črepánja* szavaké. Emellett szól az is, hogy a szlovén *črepínja* alaknak semmiféle szláv nyelvben nincs megfelelője, míg a *črepína*-é sok nyelvben megvan. Ezek a következők: egyh. szláv *črěpina* 'testa' (az orosz-egyh. szlávban 1073-tól Srezn, a szerb-egyh. szlávban a XIV. sz-tól MiklLex), szh ikavac *crìpina* 'testa' HASz, kaj-h *črepina* 'testa' Bell, cseh *střepina* 'testa; Scherbe' Wussin, PřSl, orosz *čerepina* 'die tönerne Scherbe' Pawl. — Mindezek a *čerp*-tőnek (l. a *cserép* címszót és BEW I, 147) augmentativ *-ina* képzős származékai.

Mivel a magyar szóban az *-ny-* a legrégibb adatok óta mutatható ki (ahol *n*-nel írják, ott a palatalizáció fogyatékos jelölésével van dolgunk, ami az egész középkoron keresztül gyakori jelenség), semmiesetre sem indulhatunk ki tehát egy *-ina* végű alakból. Már azért sem, mert ennek a szónak 'Scherbe; cserép' jelentése sehogyan sem illik a magyar szó 'Bratpfanne' jelentéséhez. Simonyinak ezt az egybevetését tehát határozottan el kell vetnünk. De talán mégis helyes az alapötlet, hogy e szócsaládba tartozó szóval függ össze, ha nem is a fentivel. Van ugyanis a déli-szláv nyelvekben egy másik szó is, amely itt tekintetbe jöhet: blg *čerepna* 'posuda v kotoroj pekut chleby; kenyérsütő edény' Duv (Gerovnál még *crěpna*, *crěpnja*, *čirepnja* változatok is, Mavrov azonban egyiket sem ismeri); szh *crijèpnja* 'operculum fictile, testa; ein grosser irdener Deckel, der erwärmt über das zu backende Brot und andere Bäckereien gelegt wird' (Montenegróból és a Bácskából idézi Vuk, utána meg a HASz), kaj-h *črepnja* 'testa' Bell; szlov *črêpnja* 'schlüsselförmiges Geschirr,

worunter gewöhnlich Kuchen gebacken wird' (Isztriából Plet), vend *črêpnja* 'der Tiegel' Plet. — E szó a fenti *čerp*-szónak melléknévi *-bn-ja* képzős származéka (erre vö. MiklSlGr II, 155).

Bár ez utóbbi szó a jelentésénél fogva már könnyen lehetne a magyar szó forrása és emellett a régi nyelvben (igaz csak egyszer) előforduló és a mai népnyelvben egymástól messze fekvő vidékeken élő *cs-erpenyő* változat is nagyon komoly érvvel szolgál, a magyarázat mégsem egészen megnyugtató. Feltűnő a szónak (a fenti egy kivételtől eltekintve) következetes *s*-e. Pedig egyébként a szláv *č*-helyén a magyarban soha sincs *s*-. Nem szabályos a szláv **črěpьnja* helyén a magyar *serp-e-nyő* sem, bár itt egyrészt feltehető volna még a jer-es alak átvétele, másrészt ez a hang a magyarban is kialakulhatott, mint szokatlan mássalhangzócsoportot feloldó hang (vö. erre a *jegenye* címszót). És végül fel kell tennünk, hogy a szóvégi *-ő* (sőt *-ű!*) az ómagyar *-e* < szláv *-a* helyén képzőcserével keletkezett. Erre vö. a *szittyó* címszót.

A SI óta felbukkant *serpeg, serpen* 'kreischen, kröschen, pregeln' igék (átvette Kr, Tzs, CzF is) úgy látszik Sándor István elvonásai a *serpenyő*-ből és nem a *serpenyő* forrásai. Sándor Istvántól független forrásból ugyanis eddig még nem sikerült kimutatni (vö. Simonyi Nyr 54 : 30).

sop 1839: MTsz. — Vált.: *sop:* 1839: Abaúj, Zemplén, Bereg MTsz; — *sóp:* 1880: Segesvár, Udvarhely MTsz (valószínűleg a Hétfaluból közölt *sáp* is idevaló); — *sopa:* 1881: Zemplén MTsz; — *supa:* 1879: Pozsony, Törökbecse MTsz.

= 1. Schupfen, Schopf; szín, fészer (1839: Abaúj, Zemplén, Pozsony, Törökbecse, Hétfalu MTsz); — 2. an die Hauswand gestellter Stall; a ház falához illesztett ól (1897: Bereg MTsz); — 3. Holzkammer; fáskamra (1886: Udvarhely MTsz); — 4. Heuboden; szénapadlás (1875: Segesvár MTsz).

Melich DLw 239 szerint a *sop* változat közvetlenül a német (nyilván k ö z é pnémet) *Schopf*-ból való (vö. Schmeller II, 440, 442, Lexer 227). Biztosan német azonban a *sóp* változat. A hosszú *ó* ugyanis csakis a németből magyarázható. Nem ilyen kétségtelen a *sopa* és *supa* változat eredete. Van ugyanis a sz-ban is *šopa* 'fészer' szó Hv, Kálal (vö. még le *szopa* 'Schoppen', ukr *šópa* ua.), amely esetleg *sopa* és *supa* szavainkat közvetíthette, annál is inkább, mert mindkét alak szlovák nyelvterület közelében él. Valló Tót el szerint a szlovákból is való, de Melich DLw a *supa* alakot is (a *sopá*-t nem említi) közvetlenül a németből magyarázza.

sulyok ? szn 1348: OklSz; kn 1355/1479: OklSz. — Vált.: ? *sulyuk:* 1348: OklSz; — *sulyok:* 1355/1479: OklSz, 1530-tól NySz, SzikszF,

Cal, MA, PP, PPB, SzD, SI, Tzs, CzF; CsángóSz. — *szulyak:* 1936: CsángóSz (de csak 3. jelentésben, 4. jelentésben itt is *sujok* van).

= 1. malleus ligneus; fakalapács (1355/1479: OklSz, CzF); — 2. sphyra (1576: hant ronto *suliok* SzikszF); — 3. fistuca, pavicula, tudes; Schlegel, Stempfel (1585: Cal, MA, PP, PPB, SzD, Tzs, stb.). — 4. Waschbläuel; mosófa (1838: Tzs, CzF; OrmSz, SzamSz, CsángóSz).

Mariánovics Nyr 46 : 273 a következő szavakkal egyezteti: szh *šuljak* 'segmentum caudicis; ein Block' IvBr; szlov *šuljek* (*šulj, ščuljek*) 'ein abgesägtes Baumstammstück'. Ennek a nagyon kis területen elterjedt szónak (a szh szó Montenegróban, a szlovén-horvát határ mentén él) eredete ismeretlen. Jelentése sem azonos a magyaréval. — Az egyeztetés teljesen valószínűtlen.

Sz

szablya 1475: NyirkGl, 1487-től OklSz, a XVI sze-től NySz, SzikszF, Cal, MA, PP, PPB, Tzs, CzF, stb.

= pugio, ensis, gladius, framea; Spiess, Säbel (ma az egyélű görbe kard neve).

Nemzetközi kultúrszó. Vö. óorosz *sablja* 'einschneidiger krummer Säbel; egyélű görbe kard' (a besenyőkkel kapcsolatban a XI sz-tól Srezn III 238), orosz *sáblja* 'Säbel'; blg *sáblja, sábja* 'sabre' Duv, Gerov; szh *sȁblja* 'Säbel' (1413-tól Dan, Maž 1278, vö. MiklLex is); kaj-h *sablja* 'sica, machaera, ensis, ferrum, harpena' Bell, 'framea' Jambr; szlov *sablja* 'Säbel' (mikortól? Plet csak a XIX sz-ból közli). — A nyugati-szláv nyelvekben *š*-es szókezdettel: cseh *šavle* Velesl, Wussin, Rank (Klaret, Hus nem ismeri); sz *šabľa* 'kard' (1685: ComOrb 271, stb); le *szabla* (1471-től RotyP, Linde, stb.; volt azonban úgy látszik *sabla* alakja is: 1545: *sablie* RotyP 281); a-szorb *šabla;* a lengyelből ukrán *šáblja.* — Német *Säbel* (*sch*-sel 1428-tól 1505-ig, *s*-szel a XVI sz-tól Kluge); olasz *sciabola;* francia *sabre* 1625, *sabre* 1634-től (Dauzat DictÉt); spanyol *sable;* — román *sabia* (REW 7480); albán *sable, sábɛjɛ, tsábɛjɛ* Meyer AlbWb 376. — A szó eredete nincs tisztázva. Régebbi vélemény szerint a magyar szó a szlávból, a szláv pedig a németből származnék (Ver, GyarmVoc, Leschka, SlEl 718, Fischer Ignác Nyr 7 : 151), azonban ez felette kétes. Mindenesetre bizonyos, hogy a szó k e l e t i eredetű, ezt a szótörténet világosan mutatja. Tehát bizonyos, hogy a szláv szó nem származhatik a németből, hanem megfordítva. Kluge szerint egyébként a régibb *sch-* kezdetű alakok a lengyelből valók (itt viszont az *š*-hyperurbanistikusan, úgynevezett demazuratioval keletkezett, vö. BSE 538), míg az *s-* kezdetű a török harcok kezdetén a XVI sz elején bukkan fel és a magyarból származik. Nyugatra tovább a németből

került át. — Ezért a másik vélemény szerint a szláv szavak valók a magyarból, itt pedig a *szab* 'schneiden; vág' származéka. Korsch (levélbeli közlését idézi PES II 243) egy fgr *śab tőből indul ki, amelynek a volgai-bolgárban **sabja* származéka lett volna és ez került volna át az oroszba és innen közvetlenül vagy közvetve valamennyi európai nyelvbe. Ez azonban egyszerűen nem világos. Egy volgai-bolgár **sabja* (de ez micsoda képzés?) alakból ki lehet ugyan indulni, akkor azonban fel kell tenni, hogy az átvétel még a **b + j > *b + lj* fejlődés előtt ment végbe, ami talán a X sz-ban már befejeződött. Különben is az egész magyarázat kétes addig, míg ezt szakszerűen meg nem vizsgálják.

A magyar szó eredete mindaddig, amíg a szláv szóé nem tisztázódik, bizonytalan. A magyarból való eredetének lehetősége nem reménytelen (vö. a hasonló *vizsla* szót is), de eddig komolyan még senki sem foglalkozott vele. Amennyiben azonban nem bizonyulna magyar eredetűnek, csak honfoglaláselőtti orosz szó lehetne, bár kevéssé valószínű, hogy a magyarság legsajátabb fegyverének nevét idegenből vette volna át.

A magyarból származtatta Halász Nyr 12 : 101, MER 566, Kluge. — Németből: Borovszky NyK 24 : 341 (teljesen elfogadhatatlan); — szlávból: (a fentieken kívül) SzófSz.

***szácsina** 1887: Herman Ottó A magyar halászat könyve *szácsira* alakban idézi Beregből = MTsz.

= kleines Fischnetz; kis háló, amelyet a megmaszlagozott hal kifogására használnak.

Munkácsi Ethn 4 : 200 a *szácsira* alakból indul ki és a *sak* 'háló' szónak az ukránban gyakori *-jura* képzős származékára gondol (pl. *volčura* 'farkasbunda', *kožura* 'gyümölcshéj'.) Azonban ebből legfeljebb **szácsura* volna várható. — Ilyen szó azonban nemcsak az ukránban, hanem sehol a szlávságban 'háló' jelentésben nincs. Van azonban a kárpátalji ukránban egy *sačina* 'háló' szó (Vladykov 121), minden amellett szól tehát, hogy ez Hermannál helytelen közlés (sajtóhiba?) **szácsina* helyett. A szó különben szintén a *sak* származéka.

szahán 1826: Tsz. — Vált.: *szahán:* 1877: Dráva mell., Eszék, Baranya MTsz; — *szahan:* 1894: Szlavónia MTsz; — *száhán:* 1887: Dráva mell. MTsz; — *szahány:* 1826: Baranya Tsz, Szlavónia MTsz; — *szahany:* 1916: Szlavónia Nyr 45 : 419.

= Pfanne; tepsi.

Vö. oszmán-török *sahan* 'Schale, Schüssel' Zenker 566. 1, 'plat d'argent de porcelaine, de faience' Barb. de Meyn. II, 201, Redh 1168 (a török szó az arabból); — a törökből: blg *sachán* 'plat métal-

lique'; szh *sàhan* 'Kupferschüssel' Vuk; le *sagan* 'Küchenkessel, Wasserkessel'; ukr *sagán* 'Kessel, grösserer Topf'; orosz nyj *sagán* 'Suppenschüssel' (az ukrán és lengyel alak a nagyoroszból való?); — román *sahán* 'metallene Schüssel'; albán *sahán* 'Kupferschüssel'; új-görög σαγάνι ua. — Vö. TürkEl II, 47, IV, 22, MEW 287, PES II, 244, BSE 479 (szerinte esetleg magyar vagy orosz közvetítéssel, a magyar közvetítés azonban szóba sem jöhet), MER 569, Lokotsch 1765.

A magyar szó földrajzi elterjedésénél fogva nyilván a szerbből való.

Balassa Nyr 23 : 311, Horger MNy 7 : 155.

szakács hn 1237—40: PRT I 786 = OklSz; szn ? *Sacas:* 1138/1329: MonStr I 96; kn XV sze SchlSzj, Murm, GyöngyTör, 1566-tól NySz, SzikszF, Cal, MA, PP, PPB, SI, Tzs, CzF, stb.

= coquus, culinarius; Koch.

Vö. déli-szláv **sokačь;* óegyh. szláv *sokačiji* 'coquus' Supr, orosz-egyh. szláv *sokačiji, sokačь* ua. MiklLex, Srezn (a *sokačь* alak 1284-től MiklLex; az orosz-egyh. szlávban általában *sokačija* Srezn); kaj-h *sokač* Habd, Bell, Jambr (az utóbbi szerint „peregr.", azaz idegen eredetű!!); szlov *sokáč* 'Koch' (1592-től Plet). — A szláv szó eredete nincs tisztázva. Mindenekelőtt különös, hogy az óegyh-szlávon és o r o s z-egyh. szlávon kívül csak a kaj-horvátban és a szlovénben van meg, míg a bolgárban és a szerbben teljesen hiányzik. Ez azt jelenti, hogy a szó nem a bolgárból, hanem az oroszból került az óegyh. szláv Codex Suprasliensis-be. Másodszor a szó képzése nem világos. Miklosich SlGr II 332 szerint a 'succus; Saft' jelentésű szláv *sokъ* szónak volna nomen agentis *-ačь* képzős származéka. Ez azonban elfogadhatatlan. Az *-ačь* képzőnek ilyen funkciója nincs, különben is a képző eredetileg csak *-čь* volt és *-ačь*-csá csak az *a*-val végződő alapszavakból való elvonással keletkezett (pl. *brada-č* 'szakállas', *glava-č* 'nagy fejű', *boga-č* 'gazdag ember', de *rog-ač* 'nagy szarvú' stb.), ez azonban nem lehet nagyon régi, az óegyh. szlávban mindenesetre még hiányzik, a lengyelben pedig, amelyet ilyen szempontból már feldolgoztak, szn-ben az első adat 1420-ból való (Doroszewski Monografje słowotwórcze: PraceFil 13 : 223). Az analógiának felhozott szláv *kolačь* 'kalács' (amely állítólag a *kolo* származéka volna) alig hasonlít hozzá, maga sem világos és így nem lehet a *sokačь* szóhoz bizonyítéknak felvenni. A szó egyébként az óegyh. szlávban és az orosz-egyh szlávban általában *sokačьji* alakban élt, amelyben a *-čьji* óegyh. szláv nomen actoris képző és a legnagyobb valószínűség szerint t ö r ö k eredetű (török *-čy*, vö. Zajączkowski Sufiksy 28), az alapszó *soka-* azonban

sehonnan sem igazolható. A MEW 313 említ egy török *soq-maq* 'schlachten' szót, ebből azonban a *sokačьji* nem magyarázható.

A magyar szót általában szláv eredetűnek tartják (SlEl 766, MEW 313, Melich MNy 15 : 2, Asbóth NyK 30 : 221, Nytud 1 : 36, Horger NyK 41 : 123, SzófSz) ez azonban addig, amíg az orosz-egyh. szláv szó eredetét nem tisztázzuk, kétségtelennek nem vehető. Feltűnő az is, hogy az orosz-egyh. szlávban a *sokačьji* (> *sokačija*) mellett 1284-ben felbukkan a *sokačь*, ami aligha belső elvonás. A kaj-h és szlovén szó azonban bizonyosan a magyarból való. — Lehetséges tehát, hogy a magyar szó ugyanabból a forrásból való átvétel, amelyből az óegyh. szláv való.

Magyar továbbképzés a *szakácska* 'Küchenchürze; konyhakötény' (1874: Heves, Hont, Nógrád MTsz, Nyitra Nyr 43 : 141, Mikszáth Apró vázlatok és rajzok II, 2), amelyből a sz *sakáčka* Männerschürze; férfikötény' való (Hont Kálal).

szakóca 1824: Márton. — Vált.: *szakóca:* 1824: Márton, Kr, Tzs, CzF; Kemenesalja, Göcsej, Keszthely, Palócság MTsz; — *szakolca:* 1840: Sopron MNy 12 : 45.

= securis parva; kleine Axt; kis fejsze, kis szekerce.

A szó egész hangalakja szláv eredetre vall. Legvalószínűbb, hogy egy szláv **sěkavica* átvétele (a *sěkati* 'hauen; vág' igéből, vö. szlov *sékavec* 'Hacker, Schneidezahn'; a szóra vö. MEW 290, TBSW 255), ilyen szó azonban 'Axt; fejsze' jelentésben sehonnan sem mutatható ki. SlEl 729 szerint a magyar szó egy szláv *sěkyrica*-ból származnék (erre vö. a *szekerce* címszót), ez azonban hangtanilag elfogadhatatlan.

szamár hn 1208: HO VII, 5; kn 1300: LeuvGl = ÓMO 131. — *szumár:* 1300: LeuvGl; — *szomár:* 1211: PRT X, 516, 1237: MNy 10 : 426, BSzj, Murm; Vas MTsz; — *szamár:* 1208: HO VII, 5, 1229-től OklSz, SchlSzj, a XV szef-től NySz, 1520—30: MNy 11 : 81, GyöngyTör, KolGl. 1, SzikszF, Cal, MA, PP, PPB, SI, Tzs, CzF, stb. — Az 1082. évi oklevél, amelyből a SzófSz az első hn-i adatot közli, XIII sz-i hamisítvány, vö. Szentpétery Reg I, 9.

= 1. asinus; Esel (BSzj, SchlSzj, a XV szef-től NySz, Murm, KolGl. 1, GyöngyTör, SzikszF, Cal, MA, PP, PPB, Tzs, CzF, stb.); — 2. indoctus, stultus; unwissend, dumm; tudatlan, ostoba (a XVI szk-től NySz, CzF, stb.; a Tzs-ban 'eselhaft').

Végeredményben a görög *σαγμάριος* 'Lasttier' (*σαμάριος*, új-görög *σαμάρι* 'Lastsattel') szóra megy vissza, amely a 'Last; teher' jelentésű *σάγμα* származéka (Moravcsik Melich-Emlékkönyv 271). Ez a szó részint közvetlenül, részint a latin *sagmarius* 'Lasttier' közvetítésével majd minden európai nyelvbe bejutott (a román

nyelvekre vö. REW 7512; ófn *soumari* 'Lasttier', ma csak a latin *sagma* > német *Saum*, *Saumtier* él tovább, vö. Kluge). — Szláv adatok: szerb-egyh. szláv *samarъ* 'onus; teher' (*samarьskъ* melléknév 1262-től, a *samarъ* főnév a XIV sz-tól MiklLex); blg *samár* 'fanyereg' Duv, Gerov, 'bât' Mavrov; szh *sàmār* 'sagma, clitellae; Saumsattel; tehernyereg' IvBr, Bell, Jambr, Stulli; szlov *sámar* 'Lasttier' (egy adat 1872-ből), 'Saumtiertreiber' (egy adat), *somár* 'Saumtier' (egy adat 1872-ből); vend *somár* 'E s e l' Plet; cseh *soumar* 'Saumsattel, Lasttier' Velesl, Wussin, Rank; sz *somár* 'E s e l; szamár'; kárp. ukr *somar* 'E s e l' Žel, Csopey; — román *sămár* 'Saum-, Packsattel'; albán *samár*, *somár* 'Saumsattel'; — oszmán-török *semer* 'Saumsattel' (innen blg *semer* ua.) TürkEl II 53; csagatáj *samar* 'Sack, der auf beiden Seiten des Pferdes herabhängt' Radloff IV, 433. — A szláv szavakra a fentieken kívül l. még Vasmer GrSlEt III, 188, GrLw 129, Melich SzlJsz I/1, 168, HKES 345, Matz 72.

Ha eltekintünk a vend, szlovák és kárp. ukrán szavaktól, ahol a szó a magyarral egyezően 'asinus; Esel; szamár' jelentésű, de amelyek már földrajzi helyzetüknél fogva sem lehetnek a magyar szó forrásai, hanem ellenkezőleg, maguk valók a magyarból (helytelenül SlEl 768), voltaképpen csak egy szó kínálkozik a magyar szó forrásául: velencei olasz *somaro* 'asinus; Esel' (ebből származtatja Kőrösi Nyr 14 : 68, Halász Nyr 17 : 498, Tolnai Nyr 28 : 131, Asbóth SzlJsz 95, Nesk 42, azonban Karinthy OlJsz 44 ezt nem fogadja el, sajnos minden megokolás nélkül). Csakhogy az olaszból való származás ellen a magyar szókezdő *sz-* tiltakozik. Régibb olasz eredetű szavainkban ugyanis az olasz *s*-nek a magyarban *š* felel meg (Karinthy OlJsz 21; ez alól az *osztriga* sem kivétel, l. ott). — Az ófn *soumari* 'Lasttier' szó szintén hangtani okokból nem jöhet figyelembe: ebből a magyarban **soumár*, ma **sómár* volna várható. De nem származhatott a cseh *soumar*-ból sem, mert abból viszont **szómár* alakult volna. A szlov *somár* viszont csak egy forrásban fordul elő, az sem bizonyos, hogy élő szó-e. Minden más nyelvben a szó 'onus; Last; teher' vagy 'Saumsattel' jelentésű volt; abból pedig a magyar 'asinus; Esel' jelentés nehezen magyarázható. Pedig ez a jelentés igen régi. Nemcsak a XIV szv-ig követhető, amikortól kezdve minden forrásunkból igazolható, hanem nyilván a XIII sz-i szn-eknek is ez a jelentés szolgál alapul. Egy 'Sattel; nyereg' jelentésű szó bizonyosan nem rejlik a magyar hn-ek alapjául szolgáló személynevekben.

Tehát itt a következő lehetőségekkel számolhatunk: 1. a szhban a szónak 'Last' mellett lehetett 'Lasttier' jelentése is, amit a magyarság átvehetett. Erre azonban semmi támpontunk nincs. — 2. A magyarság a szót 'Last' jelentésben vette át, ebből a m a g y a r ban alakult volna a 'Lasttier' → 'Esel' jelentés. Erre azonban még

kevesebb valószínűség van, mert mint láttuk, már a XIII sz-i szn-ek is csak á l l a t nevéből magyarázhatók. — 3. A szót a magyarság egy 'Lasttier', esetleg már 'Esel' jelentésű **samari* alakban közvetlenül a görögből vette át. Moravcsik i. m. 272 szerint a szónak Konstantinus Porphyrogennetosnál egyenesen 'E s e l' volna a jelentése. Ha ez valóban így van, a magyar *szamár* legvalószínűbben a görögből volna származtatható. Ez azonban még közelebbi vizsgálatot igényel.

szamóca 1604: MA. — Vált.: *szimolca:* 1604: MA, 1708: MA; — *szimólca:* 1708: PP, PPB, 1784: SzD, SzD; — *szimóca:* 1838: Tzs, CzF; Zemplén MTsz; — *cimóca:* 1888: Abaúj MTsz, Nyr 33 : 21, MNy 44 : 139; — *szemőce:* 1838: Győr Tsz; — *csomóca:* 1897: Bereg MTsz; — *szamóca:* 1639: (helynévben!) MNy 44 : 138, 1784: SzD, 1788: MNy 5 : 287, SzD, 1793: Földi, 1802: Csokonai, vö. MNy 44 : 139, MFüvészk 304, Tzs; 1838: Bácska Tsz; CzF, stb. — 1788: MNy 5 : 287 szerint az *eperj* dunántúli, a *szamóca* pedig tiszán-inneni szó.

= Fragaria vesca, vö. Jáv 519 (a mai köznyelvben *szamóca* a 'vadon termő erdei eper', míg az *eper* csak a 'kerti eper').

A SlEl 721, MEW 215 összevetette a szlovén *samonica* 'Vaccinium vitis idaea; rote Heilbeere; piros áfonya' szóval, amelyet Szarvas Nyr 14 : 50, Halász Ignác Nyr 33 : 162, Gombocz MNy 16 : 7, Horger MNy 23 : 131, Beke Nyr 61 : 118 is elfogadott ugyan, de amely hangtanilag mégsem kielégítő és ezért Asbóth Nytud 1 : 188 is, a SzófSz is kételkedett helyességében. — Sulán Béla ezért joggal elvetette és új magyarázatot vetett föl. Szerinte a szó a szlovák *s m o l i c a* átvétele. Hangtanilag a magyarázat teljesen kielégítő és a szótörténet adataival a legteljesebb összhangban áll. Csakhogy... Sulán Béla ezt a szót gyermekkorában Dovalovo (Dovaló, Liptó megye) községben hallotta, amikor ott mint szlovák szóra beadott „cseregyerek" élt. A szót azonban azóta semmiféle forrásból sem 'Rubus; szeder' jelentésben (amelyre Sulán Béla emlékszik), sem 'Fragaria; Erdbeere; eper, szamóca' jelentésben kimutatni nem lehet. Amennyiben azonban a szónak (amely Sulán Béla szerint a 'Teer; szurok' jelentésű *smola* származéka és nevét a szedernek a szurokhoz hasonló színétől kaphatta) valóban volt ilyen jelentése, azt Sulán tanúsága csak Liptó megyére, ott is csak Dovalóra vonatkozólag igazolja, viszont bizonyos, hogy a magyarság a szót nem a Liptó megyei szlovákoktól vette át. Sulán ugyan hivatkozik arra, hogy egy Pest megyei faluban, Püspökhatvanban a szlovákok az 'epret' *smoklica*-nak nevezik és ez szerinte a *smolica* származéka, ez azonban nem fogadható el. A 'Fragaria; szamóca' jelentésű *smoklica* ugyanis a *smokvica* változata, amely éppen 'Fragaria vesca;

szamóca' jelentésben, úgy látszik, számos vidéken él (megvan Kott, Rank, Jancs és Kálal szótárában). A szónak van *smoklice* változata is, amelynek szintén 'Erdbeere; szamóca' a jelentése (Rank). A szó nyilván a *smoky*, G *smokъve*, ma csehül, szlovákul *smokva* 'füge' származéka. — Ebből a *smoklica* valóban meglevő és 'epret' jelentő szlovák szóból azonban a magyar *szamóca* változatai nem magyarázhatók. — Egyébként GyarmVoc a szavunkat ebből származtatta. A *szmohlitza* ugyanis sajtóhiba **szmoklitza* helyett. Ebből is látni, hogy Gyarmathi nem a mi szavunkat írta *szamontza* alakban és magyarázta a románból, mint Mikesy MNy 44 : 139 gondolja, hanem az 'atyafiság' jelentésű erdélyi *szamonca* szót, amely valóban a románból származik (Szinnyei Nyr 23 : 529).

Végeredményben tehát Sulán MNy 43 : 172 és Mikesy MNy 44 : 138 értékes hozzászólásai után is Asbóth Nytud 1 : 188 véleményét kell osztanunk: „homályos eredetű, de szláv".

szán 1263/1326: OklSz. — Vált.: *szán:* 1263/1326: OklSz, BSzj, SchlSzj, Murm, 1542-től NySz, SzikszF, KolGl. 2, Cal, MA, PP, PPB, Tzs, CzF; — *szány:* 1807: NySz.

= traha; Schlitten.

Általában (GyarmVoc, Leschka, SlEl 722, MEW 288, Asbóth Nesk 36, Melich MNy 6 : 17, JA 34 : 548, SzófSz) a szlávból magyarázzák: szláv *sani i*-tövű nőnemű Npl; vö. blg *sáni* 'Schlitten'; szh *sàoni* (de *sanjkati se* 'Schlitten fahren'), kaj-h *sani* Bell, Jamb; szlov *sanî*; ócseh *sánky* Klaret, ma *saně*, *sáně* Velesl, Wussin, Jungm; sz *sane;* le *sanie* (1461-től RotyP 90, Linde); f-szorb *sanje*, a-szorb *sáne;* ukr *sány;* orosz *sáni* (a XI sze-től Srezn III 258). — A szláv szó eredete nincs tisztázva. Hogy a litván *šónas* 'S e i t e ; oldal' szóval függne össze, mint azt Zubatý JA 16 : 411, MER 569, HKES 327 és TBSW 298 véli, teljesen valószínűtlen. A magyarázat messze túl tesz mindenen, amit az ideur etimológiáknál a jelentések elhanyagolása terén el szoktak követni. — Brückner szerint (BSE 481) a szláv *sanъ* 'draco' szóval azonos (egyh. szláv *sanъ* MiklLex; ócseh *saň* 'serpens' Klaret, ma *saní* melléknév 'Drachen-' Rank; sz *saňa* 'sárkány' Hv, vö. MEW 288), mert hogy a szán is úgy csúszik, mint a kígyó. De ez sem vehető komolyan. Különben is a szó eredeti jelentése „sárkány", az pedig a nép hiedelme szerint nem kígyó, hanem krokodílus-szerű állat volt. — Egyéb, szintén figyelembe nem vehető vélekedésekre vö. PES II 250, MEW 288. — Kalima Wörter und Sachen 2 : 182 szerint a szláv szó a fgr-ból való: vö. lappK *čioinne* 'Schlitten' (ebből való az oloneci orosz *čunki*, *čunki*, archangelszki *čuni*, *čunka*, *čunki* 'Schlitten'), manysi (vogul) *sun*, *son*, *šun* 'Schlitten'. Kalima szerint e szavak egy fgr **šan-* megfelelői. Ebből származhatik a magyar *szán* is, de szerinte valószínűbb, hogy

a szlávból való. Viszont egyenesen különös, hogy a finnségi *saani* szót (keleti-finn, vót *saani*, vepsä *sań* észt *saań*), amelyet Mikkola Berühr 64, 160 az oroszból származtat, még csak meg sem említi, pedig nyilvánvaló, hogy ez szintén lehet fgr eredetű. Az oroszból magyarázza Kalima SlaavSan 155 is. Kalima rámutat még a török *čana* és mongol *cana* szavakra is, bár ezek, véleménye szerint, a fgr alapszóval közvetlenül nem függhetnek össze.

Hogy a szláv szavak fgr eredetűek-e, mint ahogy Kalima véli (de amit Brückner Kuhns Zeitschr. 45 : 106 a magánhangzó eltérése miatt nem fogad el), az attól függ, a lappK és a manysi szavak alapján feltehető-e egy fgr **ś-ā-ni*, mert a szláv *a* csak hosszú *ā*-ból vagy *ō*-ból származhatik. Fgr **śāni* esetében nemcsak a magyar, hanem a finnségi szavak is nyilván fgr eredetűeknek minősülnének, egy esetleges fgr **śōni* alapalak esetén azonban a szláv szó fgr eredetű lehet ugyan, de a magyar és finnségi szavak a szlávból való visszakölcsönzések volnának. Sajnos azonban, a fgr vokalizmus egyelőre teljesen bizonytalan. — Mindenesetre azonban valószínűtlennek látszik, hogy a magyarság egy olyan fogalom nevét a szlávoktól vette volna át, amelyet a fgr kor óta ismert és vándorlásai során is állandóan használt.

A törökből való, különben teljesen elhibázott magyarázati kísérletre GyarmVoc, Vámbéry NyK 18 : 173, Magyarok eredete 660, Edelspacher NyK 10 : 343; vö. Gombocz MNy 3 : 316.

szápa-keszeg 1794: Gross III, 229. — Vált.: *szápa-k.*: 1887: Szeged MTsz; — *szápó-k.*: 1825: Szeged Tsz 203b; — *száp-k.*: 1794: Gross III, 229.

= Abramis sapa; Zobel; bagoly-keszeg.

Vö. orosz *sapa* 'Abramis ballerus; die Zope, die Zopfe' Dalj, Pawl. — Bizonyosan összefügg a német *Zopfe*, *Zope* szavakkal, de hogyan, nem dönthető el. A hal tudományos neve Pallastól való és így a *sapa* az oroszból származik. Vö. Munkácsi Ethn 4 : 187.

Egyébként rejtély, hogy az orosz szó hogy került Szegedre. Nyilván valahogy a déli-szlávból, bár ott nem mutatható ki.

szar XV szef JókaiK = NySz. — Vált.: *szar:* a XV szef-től NySz, Murm, GyöngyTör, SzikszF, KolGl. 2, Cal, 1604: MA, PP, PPB, Tzs, CzF; — ? *szár:* 1530: *zaar* ÉrsK 502, 1621: *szár* MA, 1628: *szár* PrágSerk, vö. NySz. Mindezek valószínűen egyszerű írás- illetőleg sajtóhibák.

= merda; Dreck.

A főnév mellett van *szar* 'merdare, cacare; scheissen' ige is (szn 1429: OklSz 778; kn XV szv NyK 31 : 5, GyöngyTör, SzikszF, 1577-től NySz, Cal, MA, PP, PPB, Tzs, CzF, stb.)

GyarmVoc, Leschka, SlEl 773 szerint szláv eredetű és az orosz *sor* 'Mist' szóval függ össze, amely a *serǫ* ~ *sьrati* 'cacare' ige tövének indoeurópai eredetű *o*-változatából származó főneve (erre vö. *berǫ, bьrati* 'nehmen' ~ *borъ, vezǫ, vezti* 'fahren' ~ *vozъ, nesǫ, nesti* 'tragen' ~ *nosъ*, vö. a *panasz* címszót, stb.; a szóra l. MEW 292, Meillet Ét 303, Lehr-Spławiński O pochodzeniu Słowian 74). Ez tehát azt jelenti, hogy a **sorъ* szónak egykor az ősszlávban is, éspedig az eredeti 'm e r d a' jelentésben, meg kellett lennie, azonban a szláv nyelvekből nyilván eufémiából kiveszett, az oroszban pedig, ahol véletlenül megmaradt, 'Mist; szemét, trágya' jelentésűvé enyhült.

Halász Ignác Nyr 10 : 351 szerint azonban ez valószínűtlen, mert a szó csak az oroszban van meg, az oroszból viszont alig került át szó a magyarba. Egyébként is a fgr nyelvekben is megvan: mari (cseremisz) *šor* 'merda' és 'merdare', mordvin *śerni* 'merda', amelyek egy fgr **śər* szabályos fejleményei; vö. MUSz, Paasonen Mémoires de la Société Finno-Ougr. 41 : 65, Beke NyK 39 : 111, Gombocz UngJb 10 : 8, SzófSz (pótlap).

A magyar szó tehát mindkét forrásból teljesen kifogástalanul magyarázható. A fgr eredet mellett szól az a módszertani elv, hogy két magyarázati lehetőség közül inkább az eredetinek adjunk előnyt, a szláv mellett fel lehet hozni, hogy a hasonló jellegű fogalmakra eufémiából könnyen kerülhet át idegen szó és szoríthatja ki az eredetit. Ha a magyar szó szláv (ami azonban aligha valószínű), valószínűleg az oroszból való.

szárma 1792: SzD. — Vált.: *szárma:* 1792: SzD, Tzs; 1838: Kecskemét Tsz, Alföld, Makó, Szentes, Szeged, Arad, Zenta MTsz; — *szármál:* 1897: Zalatna, Abrudbánya MTsz; — *szármáli:* 1893: Hétfalu MTsz; — *szármánt:* 1826: Baranya Tsz, MTsz; — *szármán:* 1952: Ormánság OrmSz. — A SI-nál és innen Kr-nél szereplő *szarma* változat nem hiteles.

= 1. mit Hackfleisch und Reis gefülltes Krautblatt; vagdalt hússal és rizzsel töltött káposztalevél (1782: SzD, Tzs; a fenti adatok a 2. alatti kivételével); — 2. der im Ganzen gesäuerte Kopfkohl; egészben savanyított káposztafej (1897: Zenta MTsz).

Vö. oszmán-török *sarma* 'a dish of food of rice and chopped meat, wrapped in small rolls in vine-leaves' Redh 1155, 'finom szőlőlevelekbe csavart húsvagdalék'. A *sar-maq* 'einhüllen' ige származéka (Zajączkowski Sufiksy 92). — A törökből: blg *sarma* 'viande hachée, melée de riz et enveloppée dans des feuilles de vigne ou de chou'; szh *sarma* 'eine Art Pastete mit Weinlaub oder Krautblatt umwickelt'; — román *sarmá* 'in gesäuerte Weinblätter oder Kohlblätter gewickelter Fleischkloss', újgörög σαρμας; vö. TürkEl II, 51, IV, 26, MER 569.

A magyar szó valószínűleg több forrásból való: az alföldi és déldunántúli a szh-ból, az erdélyi pedig talán a románból van átvéve, bár a törökből való átvétel lehetősége sincs teljesen kizárva. A *szármál, szármát, szármánt* változatok alakulása nem világos, de nyilván a magyarban keletkeztek.

Munkácsi Nyr 13 : 366, Gombocz MNy 1 : 256.

szatyma 1639: MNy 3 : 376. — Vált.: *szecsma:* 1639: MNy 3 : 376; — *szacsma* (ebben: *szacsmatol* 'es rieselt, es nieselt; permetezik az eső' 1897: Arad MTsz); — *szatyma:* 1801: Veszprém MNy 49 : 539 CzF, BallTeljSz.

= zerstückelte Bleistücke, Schrot; apróra vágott ólomdarabok, serét.

Vö. oszmán-török *sačma* 'petit plombe de chasse, grenaille, mitraille' Barb. de Meyn, Redh 1152. A *sač-maq* 'streuen' származéka, ugyanazzal a *-ma* képzővel, mint az előbbi *szárma*. — A törökből: blg *sačmá* 'plomb, dragée, grenaille, cendrée'; szh *sâčma* 'Schrot'; — albán *saçmë* 'Schrot'; TürkEl II, 46, IV, 21, Meyer AlbWb 380, MER 570.

A magyar szó közvetlen forrása bizonytalan. Lehet ugyanis közvetlenül török eredetű is. A *-cs-* > *-ty-* változatra vö. a *pátyo* szócímszót.

Gombocz MNy 4 : 36.

szattyán 1544: OklSz. — Vált.: *szattyán:* 1544-től OklSz, 1577-től NySz, 1585: TörtT 1879: 137, PPB, Tzs, CzF; — ? *szatyán:* 1642: MonTME I, 101 = NySz; — *szottyán:* 1875: Szföld MTsz.

= corium ovilium; Schafleder, Schaffell; juhbőr.

Végeredményben a perzsa *sächtijan* 'kecskebőr' szóra megy vissza (< *sächt* 'hart, fest'). Ez átment az oszmán-törökbe: *sachtian* 'Morocco leather' Redh 1044, innen pedig majd minden keleteurópai nyelvbe bejutott: déliek: blg *sachtián* 'maroquin; kidolgozott kecskebőr'; szh *sȕktijān* 'Saffian' Vuk, IvBr, *sahtijan* Bosznia TürkEl IV 22; — román *saftian;* albán *saftian;* újgörög *σαχτιάνι*; északiak: orosz *safьján;* ukr *safján, sapján;* le *safian, szafian;* cseh *safian;* sz *safian;* f-szorb *safijan;* — a csehből vagy lengyelből német *Saffian* (1700-tól Kluge). — Vö. MEW 287, TürkEl II, 47, IV, 22, Lokotsch 1769, PES II, 254. BSE 479 szerint a török szó a marokkói *Safija* város nevéből való volna.

A magyar szó legvalószínűbben közvetlenül a törökből való. Az átvett alak mindenesetre egy **sachtijan*, tehát ha nem török, akkor legfeljebb déli-szláv közvetítés lehet.

GyarmVoc (a *szachtyan* változat nála gyakori kikövetkeztetett alak!), TürkEl II 47, Munkácsi NyK 25 : 374, Simonyi Nyr 27 : 187, SzófSz.

szelence 2. 1584: NySz III, 1277. — Vált.: *szelnice:* 1584: NySz (írva *zelnice*); — *szelence:* 1775: Csapó FüvKert 108, MFüvészk 64, CzF; Rábaköz, Vas, Zala, Veszprém, Somogy, Fehér, Torna MTsz, Vas Nyr 30 : 100, Bakonyalja NyF 34 : 75, Nagykanizsa NyF, 48 : 65.

= 1. *szelnice* Prunus padus (1584: NySz, vö. Nyr 44 : 84); — 2. *szelence* orgonavirág, *szelencefa* Syringa vulgaris; orgonabokor (1807-től MFüvészk 64, MTsz, Ják 818); — 3. *szelence* Convallaria maialis; die gemeine Maiblume; gyöngyvirág (1775: Csapó FüvKert 108, 1838: Tzs).

Talán összefügg a következő szavakkal: orosz *selenik* 'Sambucus ebulus'; szh *selen* 'Smyrnium olusatum L., Apium graveolens L., Ligusticum levisticum' Šulek 348. A szó eredete ismeretlen.

Mariánovics Nyr 44 : 88 összekapcsolja a *zelnice* és *szelence* szavakat, ami talán helyes, de a *zelnicé*-t *z*-vel olvassa és egy szláv *zelenica*-ból indul ki. Eltekintve, hogy 'Syringa' jelentésű *zelenica* szó egyik szláv nyelvben sincs, hangtanilag sem fogadható el, mert a magyarban szókezdő *z*-ből nem lesz *sz*-. Vö. még Beke Nyr 61 : 32.

szepet 1594: OklSz. — Vált.: *szepet:* 1594, 1604: OklSz, XVII sze TörtT 1878: 155, 157—8, 161, 164, 1622: RadvHTört I, 69, 1639: TörtT 1885: 44, 1672-től NySz, PP, PPB, SzD, Tzs, 1838: Szföld, Gömör Tsz, MTsz; — ? *szépet:* 1693: MonIrók 15 : 71, 199.

= vidulum, scrinium vimineum corio tectum; ein Felleisen, Reisekoffer; bőrrel bevont láda (az értelmezésre vö. PP, PPB, Tzs, Tsz).

Vö. oszmán-török *sepet, seped* 'Korb' Zenker 496.1, 'a handbasket of wicker-work' Redh 1037 (az oszmán-török szó a perzsából). A törökből: szh *sèpet* 'Korb'; orosz nyj *sapétka* 'Bienenkorb aus Weidengeflecht, hoher, enger Flechtkorb'; ukr *sapét* 'fonott kosár' Hrinč; le *sepet* 'Koffer'; — román *sepet, sipet* 'Koffer, in der Regel mit Leder überzogen'; alb *sepét* 'Korb, Koffer'; újgörög σεπετι; vö. TürkEl II, 53, IV, 28, BSE 485, Meyer AlbWb 381, Lokotsch 1753.

A magyar szó a maga speciális jelentésével ('bőrrel bevont láda') legjobban a román szóval egyezik. Kérdés azonban, hogy ez a jelentés a románban milyen régi és nem esetleg a magyarból való-e. Legkevésbé az valószínű, hogy szláv közvetítésű.

szerecsën szn 1138/1329: OklSz; kn XIV szv BSzj. —Vált.: *szerecsin:* 1138/1329, 1277: OklSz, Cal; — *szerecsün:* 1215: VR 176. §, 1264: OklSz; — *szerecsön:* 1533: Murm, 1556: OklSz; — *szerecsën:* 1165: MonStr I, 118, 1222-től OklSz, BSzj, SchlSzj, a XV szef-től NySz, SermDom, KolGl. 1, GyöngyTör, SzikszF, MA, PP, PPB, Tzs, CzF, stb.

= 1. Aethiops, Saracenus; der Mohr; mór, arab (kn-ben a XIV szv-től valamennyi fenti adatban, nyilván a szn-ek is ebből a jelentésből valók); — 2. niger; schwarz; fekete (1643-tól NySz); — 3. Niger; néger (mikortól?, CzF-nál már megvan).

Végeredményben a latin *Sarracenus* népnévből való, amely eredetileg egy Arábia északi részén lakó törzs neve volt, később azonban az összes arabok nevévé vált. Kérdés azonban, hogy milyen úton jutott hozzánk. Közvetlenül a latinból való átvétel esetén valami **serecen* volna várható (ha a palatális hangrendbe való átcsapást beleszámítjuk és a szóvégi *-us* hiányától is eltekintünk). Kovács Márton Nyr 39 : 258 ugyan felteszi, hogy itt disszimiláció, illetőleg a postalveoláris és alveoláris hangok cseréje történt volna, ez azonban teljesen valószínűtlen, tekintve, hogy szavunk 1138-tól kezdve következetesen mindig *sz — cs* (és sohasem *s — c*) hangalakú. Ugyanezért nem fogadható el Karl Lajos MNy 6 : 174 véleménye sem, aki ugyanezt a disszimilációt teszi fel, de szavunkat az olasz *saracino*-ból vezeti le (> magyar **serecsen;* az olasz és egyéb új-latin szavakra vö. REW 7595). — A következetes magyar szókezdő *sz-* miatt Melich MNy 5 : 392 szláv közvetítésre gondol: óegyh. szláv *sracinin*ъ Spur, egyh. szláv *sracinin*ъ és *sračinin*ъ (az utóbbit MiklLex csak a XV sz-tól idézi az orosz-egyh szlávból, Srezn-nél nincs meg, mert itt a népnevek hiányzanak). A magyar szó a legkönnyebben ebből a *sračin-in*-ből volna megfejthető, ha ez nem volna kései szláv alak, amely tehát a magyar szó magyarázata szempontjából aligha jöhet figyelembe. Vagy az átvett alak egy szláv *sracin* volna, de a magyarban még ismeretlen szláv *-c-t cs*-vel helyettesítették volna? (Vö. a *császár, csép* címszavakat.)

szicsány 1726, 1728: Szeged OklSz. — Vált.: *szicsán:* 1726, 1728: OklSz; — *szecsány-ír:* Karlovszky, A gyógyszerek tudományos, népies és tájnyelvi elnevezései latin jelentésükkel együtt. Bp. 1887. Vö. OklSz.

= mercurius; Quecksilber; kéneső, higany.

Vö. szh *sičan* 'Mäusegift; arsenicum' Vuk. — A szh szó az oszmán-török *syčan* 'Maus, Ratte' szóból való (egy másik török nyelvnek megfelelő szavából való a magyar *cickány*, vö. EtSz I, 659); vö. TürkEl II, 55, IV, 31, OklSz.

A magyar szó jelentésénél fogva a szh-ból valónak látszik.

szirkó 1831: Tsz. — Vált.: *szirkó:* 1831: Bodrogköz Tsz, Kassai IV, 441, Szabolcs, Szatmár, Ugocsa, Bereg, Ung, Abaúj MTsz; — *cirkó:* 1835: Kassai IV, 441; Bodrogköz, Zemplén MTsz.

= Holzkohle; faszén.

Kétes. Esetleg összevethető a sz *sirka* 'sulphur; Schwefel; kén' szóval (< szláv *sěra* MEW 295), azonban a jelentések nem egyeznek. A szó földrajzi elterjedése különben is inkább kárp. ukrán eredet mellett szólna.

szoba hn ? 1300: OklSz; kn XIV szv BSzj.

= 1. furnus, fornax; Ofen; kemence (1531: RMNy II, 28, 1558-tól 1669-ig NySz, vö. Nyr 15 : 390); — 2. hypocaustum; Badestube; fürdőszoba (1538-tól NySz, Cal, MA, 1619: Nyr 15 : 461, PP, PPB); — 3. conclave, cubiculum; Stube, Zimmer; szoba (XIV szv BSzj, SchlSzj — mindkét forrásban a ház részei között van felsorolva és latinul 'stuba'-nak értelmezve —, 1479-től OklSz 379, a XIV szk-től NySz, PPl, PPBl, Tzs, CzF, stb.).

Eredete nincs tisztázva. Kétségtelen, hogy végeredményben a középlatin *stuba*, illetőleg ófn *stuba*, német *Stube* szóra megy vissza, azonban milyen úton-módon, még ma sem dönthető el. Az idetartozó szavak a következők: Olasz *stufa* 'Ofen', svájci olasz *stua* 'Zimmer mit Ofen'; provençal *estuba;* francia *étuve* 'Badestube'; katalán *estuba* 'Schwitzbad, warmes Zimmer' REW 3108 (szerinte is, Kluge szerint is e szavak alapja nem a germánból van átvéve, hanem a latin *extuffare* főneve). — Ófn *stuba* 'heizbares Gemach, Badezimmer', német *Stube* 'szoba'; angolszász *stofa* 'balneum', angol *stove* 'Ofen'; óészaki-germán *stofa, stufa* 'Frauengemach' Kluge. — A germánból: finn *tupa* 'Häuschen, Hütte, Wohnstube, Stube' (Thomsen Beröringer 122 szerint azonban a baltiból, de kérdőjellel; a litván *stuba* szó különben szintén a germánból való); — szláv *jьstьba;* vö. egyh. szláv *istъba* 'tentorium' (XIII sz MiklLex); blg *ízba* 'cave'; szh *izba* 'cella vinaria, coenaculum' (1649-től HASz), 'unterirdische Stube, Keller; földalatti helyiség, pince' (1755-től HASz); szlov *îzba, ispȁ, jispa* 'Zimmer, Bodenkammer, Dachboden', *jêzba* 'Speisezimmer'; ócseh *jistba* 'Stube, Pfeiler, Schwibbogen' (a XIV sz-tól GebSl, Klaret), ma *jizba* 'Stube'; sz *izba* 'szoba'; le *istba, izdba, izba, jizba* 'Stube' (1432-től RotyP 30 stb., Linde), nyj *zdba, źba,* demin *zdebka* VarsóiSz; f-szorb *stwa, istwa* 'Stube', a-szorb *špa, špa, spa* ua.; poláb *jązba* 'Bauernstube'; óorosz *istobka* 'Badestube; fürdő, Stube' (a XII sz-tól Srezn I, 1147), *istъba* 'Haus, Gebäude' Srezn I, 1158, 1030, mai orosz *izbá* 'Bauernstube, Bauernhaus'. Az ófn-ből magyarázza MEW 97, BEW I, 436 (és az itt idézett irodalmat), Kiparsky 237, MER 197, PES I, 265, Stender-Petersen 245, stb. E magyarázat legnagyobb gyengéje a szláv szó *jь-* szókezdete, amelyet a szlávból megmagyarázni nem lehet. Ezért többen új-latin eredetre gondolnak és egy **extufa* szó átvételének tartják (Meillet Ét 182, Mikkola UrslGramm I, 11, Sobolevskij Slavia 8 : 489, VREW I, 473), amely a latin *extuffare* 'dämpfen' főneve volna. Mindez azonban felette kétes,

mert érthetetlen volna, hogy került egy kései új-latin szó az összes szláv nyelvekbe, még a polábba is.

A magyar szónál a kérdés a következő: a közép-latin *stuba* szóra a magyar *sz-* miatt nem gondolhatunk. Ugyanezért elfogadhatatlan a szónak a németből való magyarázata is (így Leschka, MEW 97, Szarvas Nyr 15 : 385, Budenz NyK 6 : 305, Melich MNy 29 : 3, NyK 49 : 293). Nincs ugyanis egyetlen egy szavunk sem, amelyben a német *st-* hangkapcsolatban az *s*-nek a magyarban *sz-* felelne meg. És különös, hogy a német elmélet képviselői közül ezen senki sem akadt fenn és nem igyekezett ezt a kivételes megfelelést valamiképpen igazolni.

De nem látszik elfogadhatónak a szlávból való magyarázat sem (GyarmVoc, SlEl 246, Moór NéNy 8 : 77). A magyar szó ugyanis semmiesetre sem származhatik a szláv *jьstъba*, illetőleg *istъba*, hanem legfeljebb egy **stъba* alakból (az *st-* > magyar *sz*-re vö. a *szobor* címszót). Azonban ilyen alakot a régi korra vonatkozólag aligha van jogunk feltenni. A mai nyelvek közül a lengyelben, a f-szorbban és az a-szorbban vannak *i-* nélküli változatok, ezek azonban egész késeiek és kérdés, vajjon nem egészen újkori alakulások-e. A szláv eredet ellen szól a magyar szónak 'fornax; Ofen; kemence' jelentése is, amelyet a szlávból kimutatni nem lehet, de a germánban megvolt (vö. pl. az angol *stove* jelentését). De a szláv ellen szól az is, hogy a m szó, úgy látszik, felső társadalmi rétegek kultúreleme volt és csak később szállt le a néphez. Ezek viszont a magyarságnál a XI sz-tól a lakásra vonatkozólag latin, német (esetleg francia) eredetűek, szláv eredetű köztük egyáltalában nincs.

Végeredményben tehát: művelődéstörténeti szempontból valószínű a latin vagy német eredet, hangtanilag azonban nem fogadható el; — hangtanilag valamivel könnyebben magyarázható a szlávból (de itt is súlyos nehézség, hogy egy **stъba* alakot a XI—XII sz-ból kimutatni, sőt feltételezni sem nagyon tudunk), művelődéstörténetileg azonban ez kevéssé valószínű.

A SzófSz szerint eredete bizonytalan.

A magyarból: szh *sȍba* 'cubile, conclave, diaeta, thalamus; Zimmer' IvBr; blg *soba* 'heizbares Zimmer' Duv, Gerov; — román *sóba* 'Heiz-, Zimmerofen, Ofen, der vom Hausflur oder einem Nebenraum aus geheizt wird, Stube, Zimmer'; albán *sobë* 'Frauengemach' (de 'Ofen' is); oszmán-török *soba* 'Ofen, Stube' Zenker 576.1, 'a stove, a hot-house or drying room heated by a stove' Redh 1189; vö. BEW I 437, Tiktin, Meyer AlbWb 389; a TürkEl II, 56 szerint a magyar és balkáni szavak a törökből, ami természetesen elfogadhatatlan.

szokmány XVI szk GyöngyTör. — Vált.: *szukmány:* XVI szk GyöngyTör, Cal, MA, 1645-től NySz, PP, PPB, SzD, GyarmVoc, Tzs; 1835: Erdély Kassai IV, 464, Szatmár MTsz, SzamSz; — *szokmány:* 1658: NySz, SzD, GyarmVoc, 1838: Erdély Tsz, Szföld MTsz, SzamSz; — ? *zokmány:* 1838: Szföld Tsz.

= chimastrum, cymballota, gausape; zottige Decke, zottiges Kleid (így valamennyi fenti adatban; a Tzs, MTsz szerint der Wintermantel der Männer aus grobem Tuch; a férfiak téli daróc-felöltője, szűr).

Vö. blg *sukman* 'Art Frauenkleid ohne Ärmel, Kaftan; jupe'; le *sukmana* 'ein tuchner Bauernrock' Linde; ukr *sukmána* 'tuchner Bauernkittel'; orosz *sukmán* 'Art Bauernrock, Tuchrock, Kaftan' (1671-től JA 9 : 495); — román *sucmán* 'Art Bauernrock aus grobem Tuch'; — oszmán-török *sukman, sokman* 'Art Pantoffel' Zenker 578.2; csuvas *suχman.* — A szláv szó eredete nincs tisztázva. Egyesek a törökből származtatják (TürkEl II, 58, Korsch JA 9 : 495, BSE 525), ennek azonban eredete ismeretlen. Semmiesetre sem függhet össze a *čekmen* 'Art Oberkleid' szóval, mint Korsch JA 15 : 495 gondolja. Mások szerint eredeti szó és a *sukno* 'posztó' származéka (a szóra vö. a *szoknya* címszót; ezt a véleményt Sobolevskij JA 33 : 610, PES II, 415 és MER 415 képviseli). Eszerint tehát az oszmán-török és csuvas szavak szh, illetőleg orosz eredetűek volnának. E magyarázat gyengéje egyrészt a képző szokatlansága (erre vö. Vondrák SlGr I, 555, MiklSlGr II, 238), másrészt a szó földrajzi elterjedése.

A magyar szó legvalószínűbben a románból származik. Erre utal nemcsak a szó mai elterjedése, hanem a jelentése is.

SlEl 797, MiklSlGr II, 28 szerint szláv eredetű volna. Vö. még GyarmVoc is.

szokak 1876: MTsz. — Vált.: *szokak:* 1894: Szlavónia MTsz; — *szokáka:* 1876: Szlavónia MTsz; — *szoka:* 1876: Dunántúl MTsz.

= Nebenstrasse, Gasse; mellékutca, utca.

Vö. oszmán-török *soqaq* 'rue' Barb. de Meyn., 'a road, street, lane or alley' Redh 1193; — a törökből: blg *sokák* 'rue'; szh *sòkāk* 'Gasse'; — román *socác* 'Strasse'; albán *sakak;* új-görög σοκάκι.

A magyar szó földrajzi elterjedése miatt nyilván a szerbből való. Feltűnő a *szokáka* változat, amely talán a szh Gsing *sòkāka* (*iz sòkāka* 'utcából' stb.) átvétele. A *szoka* viszont egy magyar többesnek érzett *-k* elvonása útján keletkezett alaknak látszik.

szőke szn 1211: OklSz; kn 1290: OklSz. — Vált.: *sző:* 1290-től 1485-ig OklSz (írva általában *zeu* alakban, ami a XIII szk-től már biztosan *sző*-nek olvasandó), BSzj (itt azonban íráshibával *zeem* 960);

vö. még *Sző-demeter* ~ román *Săuca* hn (1330: *Zeudemeter* Cs I, 558); — *szű:* XV sze SchlSzj; — *szé* (ebben a hn-ben: *Szé-szarma* ~ ~ német Weisshorn, vö. 1300: *Sceizorma*, Weizhorn, Szolnok-Doboka megye monográfiája VI, 440; a magyar névben a *szarm* = *szarv* 'Horn', tehát a német név a magyarnak pontos megfelelője); — *szőke:* szn 1211-től 1519-ig OklSz; kn 1539-től NySz, SzikszF, PPBE, SI, Tzs, CzF; — ? *széke:* a NySz két adatot közöl rá (1583: *zeke* RMNy II, 302, ez azonban hiba *zèke* = *szőke* helyett, 1549: *zekes* uo 67 = szőkés ? lehet, hogy itt már az eredetiben is hiba **zèkes-* helyett); — *szöjke:* 1897: Udvarhely MTsz; — *szölke:* 1872: Répce mell., Őrség, Hetés, Göcsej, Baranya, Fehér, Esztergom, Gömör MTsz; — *szülke:* 1883: Göcsej MTsz; — *szüke* (ebben: *szükit* 'szőkét'): 1872: Göcsej MTSz.

= subalbus; blond.

Munkácsi Ethn 8 : 26, Szeremlei Császár L. Nyr 35 : 112, Mariánovics Nyr 43 : 17 szerint a szláv *sivъ* 'grau; szürke', ti. a haj átvétele (vö. egyh. szláv *sivъ* 'cinereus' MiklLex; blg *siv* 'gris'; szh *sîv* 'canus; grau'; szlov *siv* 'grau'; cseh *sivý* 'grau' Klaret, stb., Rank; sz *sivý* 'szürke, ősz'; le *siwy* 'grau'; f-szorb *sywy;* ukr *syvyj;* orosz *sivyj* 'grau'; — litván *šyvas;* vö. PIEW 541, MEW 297, Meillet Ét 364, TBSW 306).

A SzófSz szerint azonban ez a származtatás sem hangtani, sem jelentéstani szempontból nem kielégítő. De ez hyperkritika, hiszen hogy a *sivъ*-ből a magyarban *szeü* > *sző* keletkezhetett, arra vö. Gombocz MNy 18 : 203, hogy pedig egy 'szürke' jelentésű szóból fejlődhetett '*szőke*' jelentésű, azt véleményem szerint bizonyítani sem kell. Vö. azonban mégis, hogy a német *falb* 'szőke', szláv **polvъ* 'fakó, szőke' (vö. sz *plavý;* orosz *polóvyj* stb., vö. MEW 256, TBSW 205) jelentésű szavak 'grau; szürke' jelentésű ideur szavakkal vannak rokonságban: görög πολιος, latin *pullus*, vö. Walde² 555, 623, Kluge.

Összevetették a manysi *šul* 'grau; ősz' szóval is (mert hogy van magyar *szölke* is, csakhogy ez újabb hyperurbanisztikus alak a *szőké*-ből, Munkácsi ÁKE 578, NyK 47 : 462, Beke Nyr 54 : 123, Horger MSzavak). Ebből azonban a *sző* alapalakot megmagyarázni nem lehet; vö. SzófSz.

szömörce 1282: OklSz. — Vált.: *szemerce:* 1282: OklSz, 1735: MNy 1 : 362, Barkóság Nyr 32 : 525; — *szemerice:* 1792: SzD, Tzs; Heves MTsz; — *szömörce:* 1807: MFüvészk 211, Tzs; 1838: Balaton mell. Tsz, Borsod MTsz.

= Cotinus Ják 211 (régebben Rhus volt a neve, vö. MFüvészk 211). – A SI-nál található *szömörke-fa* 'Rhus cotinus' tulajdonképpen

a *szömörce* 'Rhus cotinus' és *szemerke* 'Juniperus communis' összekeverése.

Bár a szó egész hangalakja szláv jellegű, mégis a szláv nyelvekben egyfelől nincs valami **smrěčьca* (<**smerkьca*) szó és nincs nyelv, amelyben a 'Rhus cotinus' (mai nevén 'Cotinus coggygria' Jáv 691) neve valamely fenyő nevéből származnék (vö. Šulek, Majewski, Rost). — A SlEl 763 véleménye, hogy a magyar szó a szlovén *smreka* 'Abies excelsa' szóból volna való, sem hangtanilag, sem jelentéstanilag nem vehető komolyan.

T

tabak 1735: OklSz. — Vált.: *tabak:* 1735: OklSz, 1834: Pécs Kassai III, 197; Komárom, Cegléd MTsz; — *tobak:* 1838: Tzs; Dunántúl, Székesfehérvár CzF.

= cerdo, alutarius; Gerber; tímár (1735: OklSz, 1834: Pécs Kassai, Tzs; Dunántúl, Szfvár CzF, Cegléd MTsz); — 2. Abfall, Abschnitzel; hulladék (1897: Komárom MTsz).

Vö. oszmán-török *tabaq* 'Gerber' Zenker 423.1, 588.3, 594.2 (a török szó az arabból); — a törökből: blg *tabák* 'tanneur, corroyeur'; szh *tabak* 'Gerber, Lederbereiter'; — román *tabác* 'Gerber'; albán *tabák* ua.; új-görög ταμπάκι; vö. TürkEl II, 65, IV, 43, MER 627, Lokotsch 453.

A magyar szó nyilván a szerbből való.

tacska 1838: Tzs, CzF, Barkóság Nyr 32 : 525.

= Windel, Tuch, womit die Bäuerinnen das Kleinkind an sich befestigen, wenn sie z. B. ins Feld gehen; pólya vagy kendő, amellyel a falusi nők a kisdedet magukhoz kötik, amikor pl. a mezőre mennek.

Valló Nyr 33 : 50 szerint egy sz **otáčka* főnév átvétele, amely az *otáčať* 'forgat, körülvesz' származéka volna (a szó az *o-točiti* iterativuma, ez pedig a *tokъ* főnév származéka, erre vö. a *patak* címszót). A szó ebben a jelentésében azonban nem mutatható ki (az *otáčka* Hv-nál 'fordulat, forgattyú, tekercs', Jancs szerint 'szalmatekercs', a csehben Rank szerint 'Wickelstroh um die Füsse'). Azonban valószínű, hogy valahol ez a jelentés is él a szlovákban. — A magyar szóban egy **otacska* > **atacska* fejlődést, majd a névelőnek érzett *a-* elvonását kell feltételeznünk.

taliga XIV szv BSzj. — Vált.: *taliga:* XIV szv BSzj, SchlSzj, 1493-tól OklSz, 1519-től NySz, KolGl. 1, GyöngyTör, SzikszF, Cal, MA, PP, PPB, SI, Tzs, CzF, stb.; — *talyiga:* 1643: NySz, PPl, 1714: OklSz,

PPBl, GyarmVoc, Tzs; Nagykunság, Cegléd, Palócság, Zemplén, Hajdú, Háromszék MTsz; — *tajga:* 1879: Szatmár, Szolnok-Doboka, Szföld MTsz.

= 1. biga; zweirädriger leichter Wagen; kétkerekű könnyű kocsi (XIV szv BSzj, SchlSzj, 1493-tól OklSz, 1519-től NySz, KolGl. 1, GyöngyTör, SzikszF, Cal, MA, PP, PPB, 1838: Szföld Tsz, CzF; Debrecen NéprÉrt 12 : 36, Nyíregyháza Márkus Mihály, A bokortanyák népe. Bp. 1943, 156, Szamoshát SzamSz, Hétfalu CsángóSz); — 2. vehicula unius rotae; einrädriger Karren; egykerekű taliga (1549—50: MNy 2 : 112; a mai köznyelvi jelentés, de mikortól? CzF még nem ismeri); — 3. Vordergestell; eketaliga (1521: *thaliga aratoria* MNy 3 : 323, 1558: OklSz; valamennyi fenti adat a MTsz-ból; Palócság, Érsekújvár, KKHalas, Cegléd MTsz, Felsőőr DolgKolNytI 3 : 87, Ormánység OrmSz, Szamoshát SzamSz).

Vö. orosz *telěga* 'Bauernwagen, Karren' (a XI szmf-től Srezn, Dalj, Pawl); ukr *telíha* 'Bauernwagen'; le *telega* 'Bauernwagen' (1608-ban még 'orosz parasztszekér', vö. Linde, BSE 568); sz *taliga*, keleti-sz *teliga* 'taliga' Hv, Kálal, 'Karren' Rank; blg *taliga* 'charrette, chariot'; szh *tàljige* Npl 'ein einspänniger Wagen' Vuk, IvBr, *tèljig*, Npl *tèljige* 'das Ochsenjoch' IvBr, kaj-h *taliga* 'biga, birotum, cisium' Bell; szlov *talíga* 'einrädriger Schiebkarren, Schiebtruhe' (a XIX szef-től Plet), 'zweirädriger Schubkarren' (egy adat a XIX szef-ből Plet), *teléga* 'der innere lange Spriessel des Ochsenjoches' (népnyelvi adatok a XIX sz-ból Plet), *telége* Npl 'Ochsenjoch' (1584-től Plet), *toliga* 'Schubkarren' (XIX szk-től Plet). — A szlávból (bolgárból) román *teleaga* 'Art kleiner zweirädriger Karren' és nyilván az oroszból a litván *talenga*, *tolenga* 'cisium'. — A szláv szó eredete nincs tisztázva. MiklFremdw, TürkEl II, 67, IV, 46, MER 628 szerint a törökből való: oszmán-török *talyqa* 'Gespann, kleines vierräderiges, oben gedecktes, an den Seiten offenes Fuhrwerk' Zenker 248.2, *talyga*, *talyqa* 'a light covered vehicle, open at the sides' Redh 479, 480. Mivel azonban más török nyelvből még igazolva nincs, lehetséges, hogy a török szó származik a magyarból, vagy a balkáni-szlávból (így Zenker 592.3, Radloff III, 886). Annyi azonban a szótörténet alapján bizonyos, hogy a szó keletről származik. Eredeti alakjában és szabályos hangalakban ugyanis csak az oroszban (és itt már a XI sz-tól) és az ukránban van meg, minden más szláv nyelvben kései jövevényszó. Valószínűleg megvolt a bolgárban is, mert a román *teleaga* csak egy bolgár **telěga* átvétele lehet, az ukrán vagy a magyar alak a román szó magyarázatánál számításba sem jöhet. A mai blg *talíga* azonban nem ennek a folytatása, hanem újabb átvétel a magyarból (esetleg szh közvetítéssel). A magyarból való a szh *taljiga*, szlov *taliga*, *toliga* és a sz *taliga* alak is, míg a keleti-sz *teliga* valószínűleg az ukránból való. A lengyel *telega* egész hangteste

kései átvétel mellett szól (**cielega* volna várható), de a legrégibb adatok is erre mutatnak. Az oroszból van átvéve. Tehát a szó nyugat felé már mint magyar jövevényszó él tovább. Ezért nem lehet igaza Matzenauernek (Matz 84), hogy a szláv szó az eredeti szókincshez tartozik és a litván *talenge, tolenga* 'cisium, rheda' és a kfn *zelgat* 'militärischer Wagen' szavakkal lenne rokonságban. Hangtanilag azonban a megfelelések távolról sem szabályosak, azért az egyeztetés nem is fogadható el (TBSW sem vette föl), bár kétségtelen, hogy valamiképpen összefüggnek egymással, ha ma még nem is tudjuk egymáshoz való viszonyukat pontosabban meghatározni.

Külön probléma a horvát *teljige* és szlov *telége* Npl 'O c h s e n j o c h; járom' jelentésű szó idetartozásának kérdése. Véleményem szerint a szónak a fenti 'vehiculum' jelentésű szóval való kapcsolata kétes.

Amíg a szláv (ti. orosz—ukrán—régi-bolgár) *telěga* szó eredetét nem tisztázzuk, a magyar szó szláv eredete sem kétségtelen. Származhatik ugyanis ugyanabból a forrásból is, amiből a fenti nyelvek szava való. De ha szláv eredetű, akkor csak az ó - o r o s z-ból való átvétel lehet. Vö. erre a *mázsa*-szekér címszót.

Szlávból: GyarmVoc, Leschka, SlEl 847, MEW 348, Asbóth NyK 30 : 219, Melich NyK 39 : 39, SzófSz.

talicska 1538: OklSz. — Vált.: *talicska:* 1538: OklSz, 1586: RadvCsal II, 70, MA, 1643: NySz, PP, PPB, SI, Tzs, CzF, stb.; — *taricska:* 1556: OklSz; — *talyicska:* 1707: MNy 8 129, 1742: Nagykunság MNy 37 : 131, MTsz, Szamoshát SzamSz; — *taliccsa:* 1879: Eszék, Dráva mell. MTsz; — *tacska:* 1838: Bodrogköz Tsz, Bereg MTsz.

= pabo, vehiculum unius rotae; Schubkarren; egykerekű taliga (1538-tól máig valamennyi fenti adatban, kivéve 1604: MA, PP, PPB, PPBE-t, ahol 'burdo; Maulesel; öszvér' az értelmezése; nyilván valami elírás az MA-ban, amelyet aztán valamennyi későbbi szótáríró szolgailag átvett).

Kétségtelen, hogy a *taliga* szó deminutivuma, csak az nem világos, milyen nyelvben. Leschka, SlEl 847, Prónai Antal Nyr 27 : 177 szerint a szlovák *talička* átvétele, az viszont a *taliga* deminutívuma. Azonban a *taliga* szabályos szláv (és természetesen szlovák) deminutivuma nem *tali-č-ka*, hanem **tali-ž-ka* = *tališka* (vö. a szh *taljiške* Npl, a *taljiga* demin-a), az *-šk*-ból viszont sem az sz-ban, sem más szláv nyelvben *-čk-* nem fejlődik. Mivel pedig a sz-ban a szó nem a szabályos **taližka*, hanem *talička* (a morvában *táčky* Npl 'talicska' Bartoš), nyilvánvaló, hogy nem a magyar szó való a sz-ból, hanem a szlovák a magyarból.

Horger MNy 24 : 272, SzegFüz 1 : 249 szerint a *talicska* nem is szláv, hanem magyar deminutivum. Szerinte a szó fejlődése: magyar **taliga-csa* > **taligcsa* = **talikcsa* > *talicska* (a *kcs* > *csk* hangátvetés a magyarban elég közönséges jelenség, vö. Deme Hangátvetés 42), azonban a szótörténet ezt a bonyolult feltevéshalmazt nem támogatja.

A magyar *talicska* alakot a legkönnyebben egy szerb **talička* alakból lehetne megmagyarázni, amely viszont a török *talyqa*-ból átvett **talika* demin-a volna. Azonban a szh-ban sem **talička*, sem **talika* alak nem mutatható ki.

Végeredményben tehát a magyar szó eredete nincs tisztázva; vö. SzófSz.

tár a régi nyelvben csak összetételekben: *tár-ház* és *tár-szekér*.

1. *tár-ház:* a XV szv-től NySz, 1526-tól OklSz, Murm, Gyöngy-Tör, SzikszF, KolGl. 2, Cal, MA, PP, PPB, SzD, SI, Tzs, CzF.

= aerarium, promptuarium, fiscus; Vorratskammer, Schatzkammer; kincstár.

2. *tár-szekér:* XIV szv BSzj, SchlSzj, 1521: SchlSzj 1324. jegyzet, 1516-tól NySz, MA, PP, PP, PPB, SzD, Tzs, CzF.

= plautrum; Lastwagen; teherszállító (főleg katonai) szekér (jelentésére vö. 1525: cum curru thavernicali vulgo *az thaarzekeerrel* Nyr 43 : 84).

3. *tár:* 1715: kincses *tár*, 1754: jóságok *tárja*, stb. NyUSz. Elvonás az előbbi kettőből (a mai napig csupán mint különböző összetételek második tagja él: 1767: *szó-tár* 'lexicon', 1782: *fegyver-tár* 'Zeughaus', 1804: *könyv-tár* 'Bibliothek', *levél-tár* 'Archiv' stb. NyUSz, MNy 9 : 218). SI szerint *tár*, hajdan *tavar* 'gaza, thesaurus, aerarium, fiscus', azonban a jelentés nyilván csak kikövetkeztetés, a „hajdani" *tavar* alak forrása ismeretlen. Ismerte volna a *Tárnok* hn-ek régi adatait??

Vö. blg *továr* 'charge, fardeau, marchandise'; őszerb *tovar* 'onus' (a XIV sz-tól MiklLex); szh *tovar* 'onus iumenti; Saumlast' (60 oka), Ragusában 'asinus; Esel' is Stulli, IvBr, kaj-h *tovor* 'onus, sarcina, fascis, asinus' Bell, 'clittella' Jambr, vö. Maž 1457 is; szlov *tovar*, *tóvor* 'Saumlast' (adatok a XIX sz-ból Plet); a cseh *továrna* 'Fabrik' neologizmus a sz-ból vagy az oroszból átvett *tovar*-ból (Klaret, Hus, Velesl, Wussin nem ismeri egyiket sem); sz *tovar* 'merx; áru, árucikk' (1685: ComOrb 57); le *towar* 'Waare, Handelswaare' (1541: RotyP, Linde, stb.); ukr *továr* 'Hornvieh, Waare'; óorosz *tovar* 'Habe, Eigentum' (a X sz-tól Srezn), ma *továr* 'Waare' (1229-től Srezn, Dalj, Pawl). — A szlávból román *továr* 'Last, (Wagen-)Ladung'. — A szláv szó a török *taı ar* 'Habe; Last' szóból való (vö. Kāšγari, MEW 359, MER 635, BSE 574, Korsch JA 9 : 674), azonban ki kell itt emelni,

hogy a szláv nyelvek török elemei, főleg azonban a nem-oszmán-török közvetítésűek, még úgyszólván egyáltalában nincsenek feldolgozva.

A magyar szó közvetlen forrása bizonytalan. Magyarázható a szlávból (de akkor is a legvalószínűbben az óoroszból, vö. a *mázsa-szekér*, *taliga* címszavakat), de annak sincs semmi akadálya, hogy közvetlenül a törökből származtassuk (azonban Gombocz sem MNy 3 : 360, sem BTLw nem említi).

A magyarból való a kaj-h *tarni* 'onerarius' szó: *tarna komora* 'thesaurarium, aerarium, gazophylacium', *tarna kola* 'carrus, carrum' Bell, Maž 1442.

A szlávból: GyarmVoc, SlEl 857, MEW 360, Szarvas Nyr 10 : 162, Treml UngJb 9 : 297, SzófSz; — a törökből: Asbóth Nesk 43.

taraba 1876: Szlavónia MTsz.

= Zaun; kerítés.

Vö. oszmán-török *taraba* 'Planke', innen szerb *taraba* 'Verplankung'; vö. TürkEl IV, 47.

A magyar szó nyilván a szerbből, vö. Balassa Nyr 23 : 311.

taraglya 1643: NySz. — Vált.: *tráglya:* (ebben *tráglyaháló* 'Art Wurfnetz; merítőháló neme') 1887: Göcsej MTsz; — *taraglya:* 1643-tól NySz, SzD, Sl, Kr, Tzs, CzF.

= feretrum; Tragbahre; saroglya.

Miklosich SlEl 859 szerint egy szlovén *traglje* 'feretrum' átvétele. A szó azonban csak a kaj-h-ban van meg: *tráglje* 'feretrum' Bell, szh *tralje* 'feretrum; Art Heutrage' IvBr. Melich MNy 6 : 65 és DLw is szláv eredetűnek tartja és az előbbieken kívül egy sz *tragle* szóra is hivatkozik, amely azonban Kálal, Hv, Jancs, Tvrdý szótáraiban nem található. A szlávból magyarázza Simonyi Nyr 7 : 245 is.

Nyilván egy kfn **tragele* átvétele (ez a *Trage* 'Tragbahre' deminutivuma), vö. erre a *saroglya* címszót. A kérdés közelebbi vizsgálatot igényel, a szláv közvetítés azonban több, mint kétes. — A *tráglya-háló* előtagja talán idetartozik. Munkácsi Ethn 4 : 201 szerint más szó és a szerb *trgla, trigla* 'Art Seefisch; tengeri hal' nevéből való (vö. erre a *tergenye* címszót). Valószínűtlen.

A németből GyarmVoc.

taráta 1829: Tsz. — Vált.: *tráta:* 1840: Sopron MNy 12 : 45, Fertő mell., Zala MTsz; — *taráta:* 1829: Kemenesalja, Pápa, Balaton mell. Tsz, Vas, Zala MTsz, Bakonyalja NyF 34 : 88; — *tarata:* 1903: Vác NyF 10 : 72; — *teráta:* 1888: Rába mell., Somogy MTsz.

= 1. verlassen, verödet, verwüstet, z. B. Haus, Zaun usw.; elhagyott, elhagyatott, elpusztult, pl. ház, kerítés stb. (1829: Kemenesalja, Pápa, Balaton mell. Tsz, 1840: Sopron MNy 12 : 45, Kaposvár MTsz); — 2. schlampig, nachlässig, schmutzig, z. B. ein Mädchen; rendetlen öltözetű, lompos, ronda, pl. lány (1881: Fertő mell., Rába mell., Vas, Zala, Somogy MTsz).

Vö. szlov *tráta* 'Rasen, Anger, Rasenplatz'; kaj-h *tratina* 'cespetum' Bell, 'Rasen' Vuk; cseh *trata, trat* 'Ried, Flur'. — A szó az ófn *tratta*, kfn *tratte* 'Weideplatz' átvétele; HKES 388.

A horvát-szlovén-cseh szó 'Rasen' jelentése a magyarban nem mutatható ki, sőt a 'Rasen' → 'verlassen, verödet' jelentésfejlődés sem egészen kifogástalan. — Az sem lehetetlen, hogy a nyugatmagyarországi szó közvetlenül a németből van átvéve (de Melich DLw nem vette föl).

Szlávból: SIEI 861, MEW 360.

tárcsa 1688: Nyr 62 : 63, Tzs; Győr Tsz, CzF, stb.

= 1. scutum; Schild, Tartsche; kis pajzs (1688: Nyr 62 : 63, Tzs, CzF); — 2. Scheibe (1838: Tzs; Győr Tsz, stb.).

Végeredményben germán eredetű, de a magyarba hosszas kerülővel, máig sem egészen tisztázott módon került. A germán (frank) *targa* (vö. angolszász *targa, targe* 'schmaler Schild', óészakigermán *targa* ua., német *Zarge* 'Seiteneinfassung') átkerült a franciába: *targe* 'Schild', amely egyrészt több új-latin nyelvbe (pl. spanyol, portugál *tarja*, REW 8579), másrészt a kfn-be jutott át: kfn *tarsche* (a XIII sz-tól, vö. Kluge) > úfn *Tartsche*. A kfn-ből, illetőleg esetleg már az úfn-ből valók a következő szláv szavak: szlov *târča* 'Tartsche, Schild' (1567-től Plet), 'Zielscheibe' (a XVII sz-tól Plet); ócseh *terče, tarče* 'scutellum' (a XIV sz-tól Klaret, Hus, Rank), *terč* ua. (Wussin, Rank); le *tarcza* 'Schild' (a XVI szk-től Linde), *tarcz* ua. Bibl; f-szorb *tarč* 'Scheibe, Schießscheibe'; ukr *tárča* 'Art Schild'; orosz *tarč* 'Tartsche' (MiklLex idéz egy *tarča* 'scutum' szót az orosz-egyh szlávból, de Srezn-nél nincs). Vö. MiklFremdw 131, HKES 383, BSE 575.

A magyar szó minden valószínűség szerint a németből való. Legalábbis semmi okunk szláv közvetítést feltételezni, amikor a szó egyetlenegy, a magyarsággal közvetlenül érintkező szláv nyelvben (pl. szlovákban, kárp. ukránban, szerbben, kaj-horvátban) sincs meg.

A németből: Szarvas Nyr 15 : 198, Melich DLw 252, MNy 12 : 315; — a szlávból: SIEI 843, MEW 347, de a SzófSz szerint is „talán szláv közvetítéssel".

targonca 1575: NySz. — Vált.: *targonca:* 1686-tól NySz, SzD, PPBE, Tzs; Szabolcs Nyr 37 : 139, Szföld Tsz, OrmSz; — *targanca:* 1767: PPB; — *targanc:* 1838: Tzs; — *targancs:* 1882: Pest MTsz; — *torbonca:* 1575: NySz, PP, PPB, Tzs; Erdővidék Tsz, CzF.

= papo; Schubkarren.

Egész hangalakja szláv eredetre vall, a megfelelő szláv szó azonban nem mutatható ki. A *targonca* alakot Leschka és SlEl 860 egy szláv **tragovnica* szóból magyarázza (amely viszont a német *Tragen* származéka volna, vö. erre a *taraglya* címszót), ilyen szó azonban a szláv nyelvekben nincs. De kétes már maga a képzés is, mindenesetre analógiát erre a képzésmódra találni nem lehet. Talán hasonló hozzá a *rakonca* címszó alatt idézett szh *ruk-unica* (és így esetleg egy **trag-unica*-ból is kiindulhatunk, ami különben magyar hangtani szempontból könnyebb is volna), ha ugyan maga ez a szó is világos képzésű volna. Vö. blg *targa* 'brancard; hordágy'.

Még homályosabb a *torbonca* változat. Ezt a román *tereboanţă, tiriboanţă* 'Schubkarren; targonca' (SlEl 860, Cherestesiu szótára, Tiktinben nincs meg) sem tudja világosabbá tenni. — A *targancs* a *targonca* és *tragacs* keveredése. Horger NyK 41 : 142, SzófSz.

tarhonya 1600. körül MNy 1 : 258, SzD, SI, Tzs; 1838: Gömör, Kecskemét, Szeged Tsz, CzF, stb.

= Eiergraupe; szárított tésztagolyók.

Végső forrása perzsa *terchane* 'eine Art Käse', ebből lett az oszmán-török *terchanä* 'bouillie préparée avec de lait caillé yoghurt et de la viande' Barb. de Meyn., 'Mundvorrat für den Winter, der aus Weizen und saurer Milch bereitet wird' Radloff III, 854. Az oszmán-törökből: blg *tarchaná* 'grumeau'; szh *taràna* 'Art Mehlspeise'; — román *trahaná* 'geriebener Teig, Eiergraupen'. Vö. TürkEl II, 68, IV, 48, MEW 347, Lokotsch 2071, MER 629 (természetesen nem egy árja-uráli tőből, mint az utóbbi felteszi).

A magyar szót Gombocz MNy 1 : 258 déli-szláv közvetítéssel származtatja a törökből, Csefkó NéNy 4 : 69—80, azonban a szót közvetlenül a törökből magyarázza, merthogy a magyarság a szerbből nem vehette, minthogy a szerb szóban nincs *h*. De az egész okoskodás voltaképpen érthetetlen. A mai szh-ban igenis van *h* hang, amely majdnem úgy hangzik, mint a magyar. Hogy a szó m a i alakjában nincs *h* (*taràna*), az semmit sem számít. Egyrészt a nyelvjárásokban még ma is meglehet (amint a *h*-val hangzó szavaknak *h*-nélküli változatai mutatják), másrészt a XVI—XVII sz-ban, amikor a magyarság e szót átvehette, a *h* még minden bizonnyal általános volt. — Itt inkább az a kérdés, vajjon mint népi ételnél a szláv közvetítés valószínű-e, vagy sem. Asbóth Refl 28, Nesk 54

és SzófSz szerint ez nem valószínű, ez azonban tulajdonképpen művelődéstörténeti kérdés és alaposabb kutatást igényel.

Teljesen helytelenül: GyarmVoc (< sz *tvaroh*), Leschka, SlEl 868 (< sz *trhané* 'gerissenes; szaggatott', a *trhať* 'tép, szaggat' Part. praet. pass.-a, ilyen ételnév azonban nincs; van ugyan *trhance* 'szaggatott tészta, tarhonya', de ez alighanem n é p e t i m o l ó g i á-val keletkezett a magyar *tarhonya* szóból és nem a magyar szó forrása).

tarisznya 1510: OklSz. — Vált.: *tanisztra:* 1510, 1516, 1530, 1544, 1584: OklSz, 1566-tól 1643-ig NySz, 1645: CorpGramm 307; — *tanyisztra:* 1790: Gvadányi = NySz; — *tanyesztra:* 1558: NádLev 27 = NySz (a NySz-ban hibásan *tanyésztra* alakban!); — *taniszra:* 1544: OklSz; — *tanyiszra:* 1889: Gömör, Szatmár MTsz; — ? *tariszna:* 1556: OklSz (lehet, hogy csak fogyatékos a palatalizáció jelölése); — *tarisznya:* 1565: MNy 10: 427, SzikszF, 1604: Nyr 42 : 26, MA, 1643-tól NySz, PP, PPB, Tzs, CzF; — *tarisnya:* 1876: Zemplén, Szföld, Hétfalu MTsz, Bihar Nyr 45 : 420; — *taszirnya:* 1897: Nógrád MTsz; — *tasornya:* 1907: Tiszahát MNy 3 : 431.

= canistrum, sacculus, pera; Tornister, Ranzen.

Összefügg egyfelől a görög *τάγιστρον* 'Futtersack der Reiter', másfelől a közép-latin *canistrum* 'Rohrkorb; fonott kosár' szóval, amely különben maga is a görögből származik (görög *κάνιστρον*; a latin szó fejleményei: macedo-vlach *cânestra*, olasz *canestro*, provençal *canastro* > francia *canastre*, *canasse*, spanyol *canastro*, stb. REW 1594; mindezek különböző kosár-fajtákat jelentenek), a közelebbi forrás azonban bizonytalan. Az idetartozó szavak: albán *trasta*, *traistɛ*, *strajcë* 'Brotsack, Wandersack' Meyer AlbWb 434; román *traistră*, *taistră* 'Hirtentasche, Futtersack'; ukr *tájstra*, *tajnistra*, *tornistra* 'Tasche, Reisetasche', stb. Žel, Hrinč, kárp. ukr *tanistra* Hrinč; le *tajstra* 'Tornister, Schnappsack' Linde (BSE 564 szerint a XVI—XVII sz-ban), ma *tanistra* 'Tornister, Hirtensack' (Tátra-alja VarsóiSz, bár az AtlPodk nem említi); sz *tanistra* 'tarisznya' Jancs, Hv, Kálal, Tvrdý (1685: *tanistra* ComOrb 166). Van *kanistra* változata is (Észak-Árvában, szótározva nincs; él a Tátra-alji lengyel nyj-okban is, vö. VarsóiSz). A cseh *tanystra* szót csak Hv, Kluge említi, egyébként sem a régiségből, sem Jungmannból és Rankból sem mutatható ki. — Kluge szerint a keleti-középnémetben 1645-ben feltűnik a *Tanister*, amely Kluge szerint a csehből, szlovákból, magyarból van átvéve. A csehet — mint láttuk — bízvást kihagyhatjuk a német szó forrásainak lehetőségei közül. A német *Tornister* alakot Kluge 1726-tól ismeri.

A szónak tehát három változata van: 1. *tajstra* (albán, román > ukrán > lengyel); — 2. *tanistra* (magyar 1510-ből, szlovák 1685-től, kárp. ukr, le[illegible]: a két utóbbiban kora bizonytalan, csak

a legújabb időből igazolható); — 3. *kanistra* (észak-árvai szlovák és Tátra-alji lengyel; mindkettő csak a legújabb korból mutatható ki; a macedo-román *cânistră* 'K o r b' szóval nyilván nem hozható közvetlen kapcsolatba). Míg az első csoport eredete kétségtelen: a görög *τάγιστρον* Npl-ából való, addig a második és harmadik csoport eredete nem világos. Gustav Mayer IdgrForsch 2 : 441, Vasmer GrSlEt III, 198 szerint a *tanistra* a *tajstra* + *kanistra* kontaminációja volna. Ez azonban szótörténeti okokból nem lehet helytálló. A le nyj-i és sz nyj-i *kanistra* semmiesetre sem lehet ö n á l l ó átvétel a latin *canistrum*-ból, egyrészt, mert az észak-árvai és tátra-aljai pásztorok külön nem érintkeztek semmiféle „latinokkal", másrészt a latin (és a belőle származó macedo-román, stb.) szó jelentése 'Korb; kosár,' és nem 'Sack, Tornister'. De nem lehet román eredetű sem, mert a románban a szó ebben az alakban nincs meg. Azért nincs más hátra, mint feltenni, hogy a *kanistra* nem egyéb, mint a *tanistra* d i s s z i m i l á c i ó v a l keletkezett helyi változata, amelynek tehát a *tanistra* magyarázatánál semmi szerepe nem lehet, mert maga származik belőle. Marad tehát a második csoport, amelynél az a legfeltűnőbb, hogy a magyaron kívül csak a szlovákban és a kárp. ukránban van meg (a tátra-alji lengyel természetesen a sz-ból való). Ennek az alaknak a földrajzi elterjedése is amellett szól, hogy a szó vagy szlovák, vagy magyar eredetű. Azonban egyelőre sem az egyikben, sem a másikban kielégítően nem magyarázható. Miklosich Über die Wanderungen der Rumänen II, 22, Tiktin III, 1635 szerint a szót a vlach pásztorok terjesztették volna el, ez azonban a fent mondottak miatt felette kétes. Crânjală Rumunské vlivy 393 sem hisz a *tanistra* román eredetében.

A kérdéssel eddig részletesen senki sem foglalkozott, bár véleményt sokan nyilvánítottak. Ez azonban mindig minden megokolás nélkül történt. — A szlovákból: GyarmVoc, Leschka, Horger MSzavak, Simonyi Nyr 49 : 99, SzófSz (Mariánovics Nyr 46 : 272 szerint a szlovák való a magyarból); — a latinból: Kovács Lajos LatEl. Balassa EPhK 16 : 761 szerint nem lehet latin, Szadilek Nyr 21 : 567 szerint a szlovák nyj-i *kanistra* (de nem mondja meg, honnan vette) a latinból származik, itt vált volna asszimilációval *tanistra* alakúvá és ezt vette volna át a magyarság. Erre nézve l. feljebb.

tárnok hn 1194: OklSz; kn (latinosítva) 1215: VR 279. §; (magyar alakban) 1517: OklSz.; — Vált.: *tavarnik* (csak latinosítva: *tavarnicus*): 1215: VR 279. §, 1217: MonStr I, 212, 1220: VR 17. §, 1237—40: PRT I, 773, 775, 1276: OklSz); — *tavarnuk* (csak hn-ekben): 1194: OklSz, 1215: VR 279. §, 1268: ZichyOkm I, 15, stb. vö. Kovács-I[illegible]ex; — *tavornik* (csak latinosítva): 1220: VR 20, 21. §§; — *tavor-*

nuk (csak hn-ben): 1220: VR 21. §; — *tavernik* (csak latinosítva): ez a latin terminus technicus *tavernicus* alakban (vö. Bartal Gloss) állapodott meg, azonban mikor, még nem dönthető el; eredeti forrásokban a XIII sz-ban még nem fordul elő; — *taarnuk* (olv. *ta-arnuk*): 1235, 1280: OklSz; — *tárnuk:* 1256: ÁUO VII, 438, 1275, 1374: OklSz, stb. vö. KovácsIndex; — *tárnok:* 1369-től OklSz, 1595-től NySz, MA, PP, PPB, SzD, SI, Kr, Tzs, CzF; — *tárnak:* 1518: NySz, 1524: Oklsz.

= der Hüter der königlichen Mobiliarvermögens, der Versorger des eingesammelten Getreides, dann Verwalter der Finanzen; a királyi ingóság őrzője, a begyűlt termények gondozója, majd a pénzügyek kezelője; — im Mittelalter eine Klasse, deren Haupt der *tárnokmester* 'magister tavernicorum' (seit 1217: MonStr I, 212); a középkorban egy néposztály, kiknek feje a *tárnokmester* 'kincstartó'.

Leschka, SlEl 858, MEW 360, Simonyi Nyr 38 : 294, SzófSz szerint egy szláv *tovarnik* átvétele volna. Azonban a szláv nyelvekben olyan *tovarnik* szó, amelyből az ómagyar foglalkozásnév származhatnék, egyáltalában nincs. Ami van, mint pl. ó-horvát *tovornik* 'Lastträger' (a XVI sz-ban Maž 1457, 'clittelarius' Stulli), az a magyar szó eredete szempontjából a jelentése miatt nem jöhet tekintetbe (még kevésbé természetesen a cseh és sz *tovarník* 'Fabrikant; gyáros' neologizmus). De hogy a szláv népeknél valóban nem volt ilyen nevű társadalmi réteg, azt a megfelelő helynevek hiánya is bizonyítja. Tudvalevő ugyanis, hogy a különböző szolgáltatásokra kötelezett népcsoportok nevéből minden népnél számos helynév alakult (pl. lengyel *Bednary, Konary, Psary, Rybary*, cseh ua. és *Štitary, Včeláry, Střelci, Sokolníci* stb.), azonban valami **Tovarnici* (illetőleg mint hn-ek **Tovarniky*) két kivétellel egyetlen szláv nyelv területén sincsenek. A két kivétel azonban semmit sem bizonyít, mert mindkettő a magyarból van átvéve: 1. szlovák *Tovarníky* ~ magyar *Tavarnok*, Nyitra megye (1235: *Taarnuk* OklSz, vö. Šmilauer Vodopis 98); — 2. szerb-horvát *Tovarnik* Szerémség (1403: *Tarnok* Cs II, 254).

Mivel tehát a szlávoknál ilyen nevű foglalkozást, népcsoportot kimutatni nem lehet, valószínű, hogy a királyi ingójavak kezelésével foglalkozó emberek *tavarnik* > *tárnok* neve a magyarban alakult és nem más, mint a *tár* címszó alatt tárgyalt, valószínűleg török eredetű *tavar* szónak szláv eredetű *-nik* képzős származéka. A szláv eredetű *-nik* képző (amely valószínűleg a *bajnok, asztalnok* és *udvarnok* szavakból vonódott el) igen korán meghonosodott, mert a *fegyvernek* 'Waffenträger' szó mint hn már 1215-ben felbukkan (VR 389. §. = mai *Fegyvernek*, Jász-Nagykun megye), ami azt jelenti, hogy, mint közszónak lényegesen régibbnek kell lennie. A SzófSz ellen-

vetése, hogy a *tár* szó a régiségből önállóan nem mutatható ki és így belőle új szó sem volt képezhető, nem helytálló, hiszen a *tár* szó létezését a két magyar összetétel: *tár-ház* és *tár-szekér* kétségtelenül igazolja.

Magyar képzésnek tartja Asbóth Nesk 48 és Melich MNy 28 : 21 is.

társ XV szef JókaiK = NySz. — Vált.: *táris:* XVI sze NySz (VirgK, egy adat); — *táras:* 1565: NySz (egy adat); — *társ:* XV szef-től NySz, SermDom, Murm, GyöngyTör, SzikszF, 1607-től OklSz, MA, PP, PPB, SzD, Tzs, CzF, stb.

= socius; Genosse.

Általános vélemény szerint szláv eredetű: csa-h *tovariš* 'socius' Ver (MiklLex szerint glagolita emlékekben is előfordul, de forrást nem idéz), kaj-h *tovaruš* 'socius' Habd, Bell, Jambr; szlov *tovâruš* (így a XVI—XVII sz-ban Plet), *tovâriš* 'Geselle, Gefährte' (mai alak, Plet); ócseh *tovařiš* 'socius' Klaret, Hus, *tovaryš* Velesl, Wussin, ma *továryš* (az oroszból); sz *tovariš* 'mesterlegény, segéd'; le *towarzysz* 'socius' Bibl, 1456-tól RotyP 81, 'Geselle, Genosse' Linde; f-szorb *towaŕš*, a-szorb *towariš* 'Geselle, Genosse, Kamerad'; ukr *továryš* 'Freund, Gefährte, Genosse'; orosz *továrišč* 'Kamerad, Gefährte, Genosse' (a XIII sz-tól Srezn, MiklLex). — A szláv szót a törökből magyarázzák: csuvas *tavraš* 'ein bestimmter Kreis von Leuten; egy állásból, egy fajtából való.' A csuvas szót Munkácsi Ethn 8 : 29 az arab eredetű török *tavr* 'mód, helyzet, állás' + török *ëš* 'társ' összetételének magyarázza, míg Räsänen ZSlPh 20:448 szerint a csuvas *tavra* (< köztörök *tägrä*, vö. Kāšγari) 'rundherum im Kreise' szónak az előbbi *ëš, iš, jiš* 'Genosse' szóval való kapcsolatából származnék. — Bár ez a magyarázat nagyon meggyőzőnek látszik (és semmiesetre sem tekinthető komolynak HKÉS 388, BSE 374 véleménye, hogy a szó a szláv *tovar* szláv származéka; de milyen??), turkológiai szempontból a kérdés még alaposabb tisztázásra vár, mert a csuvas szót aligha lehet a szláv szó alapjául tekinteni.

A magyar szó igen régi voltát bizonyítja az első szótag *-á-ja* az *-ava-* helyén. Amíg azonban a szláv szó pontos forrása nem tisztázódik, a magyar szó eredetét sem lehet kétségtelenül megállapítani, mert nem lehetetlen, hogy ugyanabból a forrásból való, mint maga a szláv szó. — Kétségtelenül szláv, közelebbről délorosz átvétel a *tavaris, tovaris* 'orosz katona' (XVII sz NySz). — Az ukránból való a román *továrăş* 'Gefährte, Genosse' is.

Szlávból: Ver, GyarmVoc, Leschka, SlEl 856, MEW 359, Mészöly MNy 15 : 86, SzófSz; — törökből: Asbóth Nesk 43.

táska 1512-től NySz, 1548: OklSz, GyöngyTör (a *pásztortáska* 'Cap-

sella bursa pastoris' növénynévben), 1565: MNy 6 : 232, SzikszF, Cal, MA, PP, PPB, SzD, Tzs, CzF.

= bursa, pera, capsa; Tasche.

Leschka, SlEl 844, Valló Tót el szerint a szlávból származik : kaj-h *taška* 'pera' Bell; szlov *taška* 'Tasche' (1584-től Plet); cseh *táška* Klaret, Velesl, Wussin, Rank; sz *taška;* le *taszka;* ukr *taška* 'lederne Tasche'; orosz *táška* 'Tasche' (újabb szó, Srezn nem ismeri). A szláv szó talán az ófn-ből, vö. MEW 347, HKES 380, BSE 566. — Azonban hangtanilag legalább olyan valószínű volna a középlatin *tasca* (Karinthy OlJsz 34, SzófSz), az olasz *tasca* (így Szarvas Nyr 14 : 320, Asbóth Nesk 42, ellene Karinthy i. h.; az olasz és más nyugati új-latin szavak a germánból, de a román *taşcă* a magyarból való, REW 8592), és az ófn *tasca* (Borovszky NyK 24 : 342) szóból való magyarázat is. Tárgytörténeti kutatások nélkül alig dönthető el. A legvalószínűbbnek látszik a közép-latin (bár Bartal szótára nem ismeri), a legkevésbé az ófn, de a szláv sem nagyon.

tengelic szn 1320: OklSz; kn 1533: Murm. — Vált.: *tengelic:* 1320: OklSz, KolGl.1, MNy 11 : 82, SzikszF, Ver, MA, 1643-tól NySz, PP, PPB, 1793: Gross II, 402, Tzs, CzF; — *tengelice:* 1838: Tzs, CzF; Balaton mell. MTsz; — *tengülic:* 1358: OklSz; — *tengölic:* 1533: Murm; — *tengilic:* 1585: Cal; — *tenglic:* 1357: OklSz; Szamoshát SzamSz; — *tinglic:* 1585: Cal; — *tengiric:* XVI szmf KolGl.2; — *tiglinc:* 1882: Palócság, Cegléd, Arad MTsz; — *tiglic:* 1891: Répce mell. MTsz; — *töklinc:* 1835: Palócság Tsz, 1840: Vác, Abaúj MTsz; — *stiglinc:* 1842: Szatmár, Szeged, Baja, Cegléd, Hont MTsz, Szamoshát SzamSz; — *istiglic:* 1860: Dunántúl, Sopron, Vas, Somogy, Tolna MTsz; — *istiriglic:* 1882: Somogy MTsz.

= 1. Carduelis carduelis carduelis; Stieglitz (így valamennyi fenti adatban máig); — 2. *tengelic, tengelice* Streptopelia turtur turtur; gerle (1897: Balaton mell. MTsz).

Kétségtelenül összefügg a következő német és szláv szavakkal, bár a kapcsolat hangtanilag még nincs tisztázva. Vö. német *Stieglitz* (a XII sz-tól, a szlávból, vö. Kluge); blg *štiglec* 'chardonneret'; kaj-h *štiglec* 'carduelis' Bell, Jambr, *štrlinec, štrglinec* 'Acanthis; csíz' Jambr; szlov *ščêgljec* 'Stieglitz'; ócseh *stehlec* 'carduelis' Klaret, ma *stehlík* Velesl, Wussin, Jungm, Rank stb.; sz *stehlik* (de nyj-okban *štiglic, štiglinc, štiglinec* is, vö. Ferianc Vtáci 16); le *szczygieł* 'Carduelis' (demin-a *szczyglik* Majewski); f-szorb *šćihlica* ua., a-szorb *šćigelc;* ukr *ščyholь, ščyhlyk* ua.; orosz *ščegól, ščeglënek* ua. (ez utóbbi az előbbinek a demin-a, de ma ez az általános). — A szláv szavak a madár hangját utánzó szóból valók és minden hasonlóságuk ellenére legalább h á r o m alapalak folytatásai: **ščigъlь* (blg, kaj-h, szorb, le, ukr), *ščegъlь* (szlovén, orosz) és *stegъlь* (cseh és szlovák). A szlovák

nyelvjárási *štigl-ic, štigl-inc, -inec* a szóvég és a *-g-* tanúsága szerint átvételek a németből vagy a magyarból.

A magyar szó közelebbi forrása bizonytalan. Simonyi Nyr 40 : 451 szerint a németből való, de valószínűbb, hogy a szlávból származik, mint GyarmVoc, Leschka, SlEl 782, MEW 342 véli, mert alig hihető, hogy egy vadon élő madár nevét már a XIV sz előtt a németből vett volna át a magyarság. A szláv és a magyar alakok egymáshoz való viszonya hangtanilag azonban egyelőre nem világos. Vö. SzófSz. — Bizonyos tekintetben új változatokat képviselnek a román szavak: *sticlete, stiglete, stigleţ*, a maguk szókezdő *sti-*jükkel, ami a szlávból nem mutatható ki (de van nyj-i *ştigliţ* Tiktin 1495 és *tengheliţă* is uo. 1578).

terem hn 1256-tól OklSz, 1263: Cs V, 898 (= *Teremi*); kn XIV szv BSzj, SchlSzj, a XV szef-től 1530-ig NySz, 1763-tól NyUSz, 1833: Dank, Tzs, CzF, stb.

= 1. aula, triclinium; Saal, Zimmer (XIV szv BSzj, SchlSzj, a XV szef-től NySz: BécsiK, AporK, GuaryK, NádorK, FestetichK, DöbrK, ÉrsK; — az elavult szót Révai Miklós elevenítette fel, vö. 1763-tól NyUSz, Dank, Tzs, CzF); — 2. uterus; Mutterleib; anyaméh (XV sz-tól: AporK, NagyszK, JordK, ÉrdyK = NySz).

Vö. óorosz *terem* 'Kuppel, hohes Haus, Palast, Halle, bedeckte Veranda' (a XI sz-tól Srezn), ma *térem* 'hohes, oberes Gemach, Halle, herrschaftliches Gebäude, Schloss, Erkerzimmer'; ukr *terém* 'grosses, schönes Gemach'; egyh. szláv *trěmъ* 'turris' (a 121. zsoltárban, amely az óegyh. szláv Psalt-ból hiányzik); blg *trem* 'parvis, portail, appentis'; szh *trijem* 'porticus; Halle' (Palmotić-ból idézi Stulli, IvBr), kaj-h *trém* 'domus, aedificium plurium contignationum' Bell; szlov *trêm* 'verlängerte Dachtraufe' Plet. A szlovák *triem* Kollár Národné Spievanky I, 175 és Ondrej Bella írónál (SMS 1 : 123) kétes, talán irodalmi átvétel, a *terem* 'csarnok, erkély' Hv, Kálal pedig talán a magyarból való. SMS 1 : 123 szerint Żeromski lengyel írónál volna egy *trzem* 'sień; ostium' szó. Másutt ismeretlen. — A keleti- és déli-szláv szó eredete nincs tisztázva. Vasmer GrSlEt II, 283, III, 200, RS 4 : 164, GrLw 144 szerint a görög τέρεμνον 'Haus, Zimmer' szóból való volna (vö. Moravcsik Melich-Emlékkönyv 270). Ez azonban elfogadhatatlan. Még ha el is fogadnók, hogy a görög τέρεμνον szót a szlávok m e l l é k n é v n e k fogták fel és elvonták a melléknévképzőnek érzett *-n*-et, akkor is leküzdhetetlen nehézséget jelent a görög *terem-* hangalak, amelyből a déli-szláv nyelvekben semmiesetre sem alakulhatott *trěmъ*. Ez ugyanis csak egy **term*-ből keletkezhetett. — A szó valószínűleg nem görög, hanem keleti eredetű. Összefügg esetleg az oszmán-török *tarym* szóval?, amelynek 'Kuppel', 'a nomad's tent of felt or goat's-hair; any highroofed or

domed structure; a high trellis for climbing plants; a railling or peling' a jelentése Redh 475 (szerinte perzsa eredetű). — A szlávból: román *tărâm* 'Märchenland', albán *trem* 'Vorhalle' Meyer AlbWb.

A magyar szó szláv eredete addig, míg a szláv szó maga kétes származású, véglegesen nem dönthető el. Úgy látszik azonban, hogy a magyar szó — a *palota* szóval együtt — az óoroszból van átvéve. Nemcsak hangtanilag, hanem jelentéstanilag is ez látszik a legvalószínűbbnek.

Szlávból: SlEl 865, MEW 354, Melich NyK 39 : 36, SzófSz.

† tertinyák 1818: Kelemen Institutiones iuris hungarici privati. Budae, 1818, 168.

= ein Mass.

SlEl 835 ezt a szlov *štvrtinjak* (< **četvьrtьnjakъ*, a *četvьrtь* 'Viertel' szóból, erre vö. a *csetert*, *stertinyák* és *stortnik* címszavakat) szóból származtatja. Azonban a szó aligha élt a magyarban. Máshonnan igazolni nem lehet.

tolmács hn 1156: MonStr I, 108; szn 1384-től OklSz; kn XV szef SchlHort. — Vált.: *tulmács:* 1156: MonStr I, 108, 1232: ÁUO VI, 515, 1262: MonStr I, 473, stb.; — *tolmács:* 1235: ÁUO VII, 7, 1333-tól OklSz, SchlHort, 1541-től NySz, KolGl. 1, Cal, MA, PP, PPB, Tzs, CzF; — *talmács:* 1807: NySz.

= interpres; Dolmetsche.

Ver, Leschka, SlEl 851, MEW 369 szerint szláv eredetű és a következő szavakkal függ össze: blg *tlъmač* 'interprête'; szh *tùmāč* 'Dolmetsch' (1502-től Maž 1473, Ver, IvBr, MiklLex *tlъmačь* alakban horvát glagolita forrásból idézi), kaj-h *tolnačnik*, *tolmač* 'interpres' Bell, *tolnačnik* Jambr (az utóbbi a 'consiliarius' jelentésű *tolnačnik* szóval való keveredés); szlov *tolmáč* 'Ausleger, Erklärer, Deuter, Dolmetsch' (1592-től Plet); cseh *tlumáč* Velesl, Wussin, Rank (Klaret, Hus nem ismeri); sz *tlmočník;* le *tłumacz;* f-szorb *tołmač;* ukr *tolmáč;* orosz *tolmáč* (1108-tól Srezn). — Egy ősszláv **tъlmačь* szabályos fejleményei, ez viszont a török *tolmáč*, *tylmač* átvétele; vö. MEW 369, MER 644, HKES 386, BSE 572.

Mivel azonban hangtani szempontból semmi okunk sincs szláv közvetítést feltételezni, művelődéstörténeti szempontok pedig egyenesen a szláv közvetítés ellen szólnak (a magyarság korábban érintkezett a törökséggel, mint a szlávok és a tolmácsi intézmény a törökös államszervezetben élő magyarságnál fontos méltóság volt), a magyar szó nyilván közvetlenül a törökből származik.

A román *tălmaciu* eredete bizonytalan, mert a szláv (bolgár vagy ukrán) mellett a magyarból is származhatik, a német *Dolmetsch* azonban Kluge szerint a XIII sz-ban a magyarból került át. A cseh-

ből való átvétel, mint a BSE véli, némi nehézséggel magyarázható. Ti. a cseh szó a XVI szv előtt igazolva nincs.

A törökből: Asbóth NyK 26 : 465, Nesk 43, Németh Gyula MNy 18 : 5, SzófSz.

tombác 1669: NySz. — Vált.: *tombász:* 1669: NySz (írva *tombás*, ez azonban nyilván sajtóhiba); — *tombác:* 1825: Szeged Tsz, Tzs; Baranya, Békés, Csongrád MTsz; — *tumbesz:* 1697: MNy 10 : 432; — *dombác:* 1881: Szamoshát MTsz (a SzamSz azonban nem ismeri), Tiszahát MNy 3 : 430.

= 1. kahnartig ausgehöhlter dicker Baumstamm, auf dem die Wassermühlen stehen; csónakszerűen kivájt vastag fatörzs, amelyen a vízimalmok állnak (1669: NySz, stb., valamennyi fenti adat a 2. alatti kivételével); — 2. Torpfosten; kapufélfa (1874: Baranya MTsz).

Vö. oszmán-török *tombaz*, *tumbaz* 'Brückenkahn' Zenker 327, 'a kind of flat-bottomed, undecked barge of lighter, a pontoon' Redh 1263, Radloff III, 124. — A törökből: szh *tümbās* 'Schiff zur Schiffbrücke, Ponton' Vuk, TürkEl II, 76, IV, 57.

A magyar szó valószínűleg szerb közvetítéssel került át, mert a hasonló jellegű fogalmak nevei nem közvetlenül a törökből jöttek át a magyarba. Szerb közvetítéssel magyarázták eddig is: Szilasi Nyr 28 : 145, Endrei MNy 3 : 430, Melich MNy 10 : 432.

topánka XVII szmf NySz. — Vált.: *topány:* XVII szmf NySz, Tzs, CzF; — *topán:* 1838: Tzs, CzF, Jancs; — *toppány:* 1808: SI; — *topánka:* 1819: Palócság TudGyűjt VI, 42, 1832: Kemenesalja Kr, Tzs; 1838: Szföld Tsz, Szalonta Nyr 44 : 408, Udvarhely MNy 10 : 382, Szamoshát SzamSz, Ormányság OrmSz; Mikszáthnál gyakori, vö. Rubinyi Mikszáth nyelve.

= semicalceus hungaricus (így SI); Kinderschuh, Damenschuh; gyermekcipő, női cipő (így SzamSz); Schnürstiefel; bakancs (így Tzs, Tsz); eredetileg nyilván Schnürschuh; fűzős cipő.

Vö. sz *topanky* Npl 'félcipő' Hv (de általában 'cipő' is), *topánka* 'cipő, topán' Jancs, Kálal; kárp. ukr *topanka* 'topánka' Csopey; német *Topanke*. — A szó eredete nincs tisztázva. Valószínűleg összefügg a szh *ȍpanak*, Npl *ȍpānke* 'socci genus; Art Socke', *opanka* (dalmátnak jelezve) 'pero, udo, calceus fenestratus, clathratus' Bell, kaj-h *opanjek* ua. Bell; szlov *opânek* és *opânka* 'eine Art Schnürschuh' Plet. Ez a *рьп-* 'feszít, fűz' igető származéka: **o-рьпъкъ*, **o-рьпъка* (erre vö. MEW 238, TBSW 219). Az *op-a-nka* alak jellegzetesen szh, már a kaj-h-ban sem szabályos és így nyilván csa-h jövevényszó a kaj-h-ban. A szlovénben is talán innen származik, bár a déli nyelvjárásokban szintén *a* a jerek megfelelése. — A szó a németbe is bejutott: *Opanke* (1870 körül Kluge).

Ebből a szh *opanke*, szlov *opanka* szóból származtatja a magyar szót GyarmVoc, Dank és Mariánovics Nyr 43 : 17. Az utóbbi a sz és magyar szó szókezdő *t*-jét népetimológiával akarja magyarázni, de hogyan, azt nem mondja meg. – A *t-* csak a németből magyarázható: bajor-osztrák nyj-i **die Opanken* > *Topanken*. Ebből való a szlovák és a magyar szó, legfeljebb az bizonytalan, vajjon a magyar szó közvetlenül a németből származik-e, vagy szlovák közvetítéssel. Leschka szerint a magyar szó való a sz-ból, de ez nem dönthető el, mert fordítva is lehetséges.

töbör 1833: MTsz. — Vált.: *teber:* 1836: Palócság, Borsod MTsz; — *töbör:* 1833: Palócság, Borsod, Gömör, Torna MTsz. — Az OklSz *Teber* szn-e nem tartozik ide, vö. Nyr 43 : 306.

= 1. Grube, kesselartige Vertiefung: Aufenthaltsort der Füchse, Wölfe; gödör, katlanszerű mélyedés: rókák, farkasok tanyája (1833-tól valamennyi fenti adatban); — 2. Karstloch, Doline, Abgrundshöhle; karsztos gödör, dolina (a földrajzi szakirodalomban, mikortól?).

Hefty Nyr 40 : 368, Mariánovics 43 : 17 szerint a szláv *dъbrъ, dъbrъ* 'Schlucht, Kluft, Tal' szóból való: óegyh. szláv *dъbrъ, debrъ*, szerb-egyh. szláv *dъbrъ, dabrъ;* óorosz *dъbrъ;* szh *dabar;* szlov *deber;* ócseh *debř;* sz *debra* 'üreg'; óle *debrz*, mai *debra, debrza, dziebrza;* ukr *debr;* orosz *debrъ*, vö. BEW I, 242, TBSW 46, VREW I, 333, stb. Vö. a *debre* címszót is.

A magyar szó fenti magyarázatánál némi nehézséget jelent a szókezdő *t-* a szláv *d-* helyén. Itt valószínűleg disszimilációval van dolgunk.

tragacs 1877: MTsz. — Vált.: *tragacs:* 1896: Esztergom, Komárom, Jászság, Szabadka MTsz, Vác NyF 10 : 61; — *tragács:* 1887: Csalló-köz, Sümeg MTsz, Csökölyi Nagy J., A csökölyi nyelvjárás. Bp. 1910, 54; — *taragács:* 1877: Sopron, Rábaköz MTsz, Bakonyalja NyF 34 : 57; — *dragacs:* 1881: Fehér, Bács-Bodrog MTsz.

= Schubkarren; talicska, targonca.

Vö. sz *tragáč* 'targonca' Jancs, *tragač* 'Schubkarren' Kálal (Hv, Tvrdý nem ismeri); morva *tragač* ua.; cseh *trakáč* 'vehiculum trusatile' Klaret, Velesl, Wussin, Jungm, Rank, *trakář* ua. Rank (az utóbbiból elvonással *trakati* 'ziehen, schleppen' Rank). — A cseh-szlovák-magyar szó a német *tragen*-ból való. Nincs azonban tisztázva e szavaknak a némethez való viszonya. Az *-ačъ* szóvég szláv képzésnek látszik, azonban egyrészt a német *tragen* ige a szlávba nem került át (akkor is legfeljebb **tragovati* volna), másrészt az *-ačъ* nomen agentis és nem nomen instrumenti képző. Az utóbbira sem MiklSlGr II, 332, sem Vondrák SlGr I, 612, sem Doroszewski PraceFil

13 : 213 nem közöl példákat. — Megvan az osztrák-németben is: *Tragatsch* Schmeller I, 657, vö. Nyr 34 : 27, valószínűleg a csehből.

A magyar szó közvetlen forrása bizonytalan. Lehet a sz *tragač* átvétele (semmiesetre sem a csehé, mint Melich DLw 256 állítja), de származhatik az osztrák-németből is. A szó dunántúli előfordulása inkább az utóbbira mutat.

trityi 1876: MTsz. — Vált.: *trityi:* 1876: Nógrád, Szeged, Tolna, Fehér, Dunaföldvár, Szlavónia MTsz; — *trütyü:* 1897: Bács MTsz.

= 1. verschiedene Arten von Hosen, Plumphose; különböző nadrágfajták, bő nadrág stb. (1876: Nógrád, Szeged, Tolna, Fehér, Dunaföldvár, Szlavónia MTsz); — 2. das hinten knöpfende Kleid der Knaben; a kisfiúk hátul gombolós ruhája (1897: Baja, Szabadka, Bács MTsz).

Vö. sz *krytia* 'a nadrág ülepe' (tulajdonképpen „takarás", a *kryti* 'rejt, takar' igéből, erre vö. BEW I, 632), a szó azonban ebben a konkrét jelentésében semmiféle forrásból nem mutatható ki, bár magam jól ismerem.

†**tilic** 1515: pugionem unum vulgo *Tylicz* cum gladio MNy 3 : 467.

= Scheide; kardhüvely.

Nyilván írás- vagy sajtóhiba **tulicz* helyett, ez pedig a sz *tulec* 'hüvely' átvétele lehet (a szó egyébként ismeretlen eredetű). Talán nem is magyar, hanem szlovák szó.

turba 1528: TörtT 1895: 5, 1543-tól OklSz, 1570: RadvCsal II, 24—5, Cal, 1591: TörtT 1881: 178, 1604: TörtT 1888: 572, MA, 1680: MonIrók 24 : 685, PP, 1741: TörtT 1903: 565, PPB, SzD, Tzs, CzF; Őrség, Szilágy MTsz.

= pera, vidulus; Felleisen, Reittasche; bőrtáska.

Vö. oszmán-török *torba, turba* 'Sack, Tasche, Futtersack' Zenker 606. 3, Redh 1253. — A törökből: blg *torba* 'sac, panetière'; szh *tórba* 'Tornister', kaj-h *torba* 'pera, mantica, bulga' Bell; ukr *tórba* 'Sack, Ranzen, Reisetasche'; orosz *tórba* 'Futtersack'; le *torba* 'Tornister, Betelsack' (a XVIII sz-ból Linde); — román *torba, tolba* 'Reisesack, Ranzen'; albán *torbë*. Vö. TürkEl II, 76, IV, 57, MER 636, Lokotsch 2091.

A magyar szó valószínűleg közvetlenül a török *turba* változatból való. Szerb közvetítés esetén mindenesetre **torba* alakot várnánk.

U

uglya 1893: Palócság MTsz.

= Winkel; szeglet, sarok.

Simonyi Nyr 28 : 434 szerint a szláv *ǫglъ* 'angulus; Winkel' szó átvétele (vö. óegyh. szláv *ǫglъ;* blg *ъ́gъl;* szh *ȕgao;* szlov *vogel;*

cseh *úhel;* sz *úhol;* le *węgieł;* f-szorb *nuhł;* orosz *ugól,* vö. MEW 223, MER 704, PES III, 38, stb.). Asbóth Nyr 28 : 563 szerint azonban a fenti szláv szóhoz semmi köze (csak a szlovákból származhatnék, akkor viszont csak a X—XII sz közötti átvétel lehetne: a nazális eltűnése után, de a *g* > *h* fejlődés lezárása előtt), hanem a magyar *zugoly* birtokragos *zuglya* alakjából való: *a zuglya* > *az uglya.* Valószínű.

V

vacok 1538: OklSz.

= 1. *vacek* 'pera; Ranzen, Felleisen; bőrtáska, tarisznya' (1538: una pera vulgo *waczek,* in qua sunt diversae antiquitates TörtT 1888: 566 = OklSz, János király kincseinek és ruháinak összeírása); — 2. *vaszok, vacok* 'Lager, das Gebett; alvóhely' (1784: SzD, 1792: SzD, SI, Kr, Tzs; Szföld Tsz, CzF, Csongrád, Borsod, Zemplén, Bereg, Szföld MTsz); — 3. *vaszak, vacak, vaszok, vacok* 'armseliger, schäbiger, schlampiger Liegeplatz; szegényes, silány, rendetlen fekvőhely' (1873: Alföld, Nagykunság, Hajdú, Kecskemét, Szeged, Szentes, Szabadka, Bereg MTsz); — 4. *vacak, vaszak, vaszok* 'Scharren, Trödel, Plunder, Kram; lim-lom, ringy-rongy holmi' (1829: Kemenesalja Tsz, Dunántúl, Balaton vid., Veszprém, Somogy, Baranya, Szlavónia, Tolna, Fehér, Esztergom, Háromszék MTsz); — 5. *vacak* 'wertlos, schlecht, mies, kaff' (mikortól?).

Az első jelentésű szó minden bizonnyal szláv eredetű és a le *wacek* 'Ranzen, Felleisen' szóval azonos. Csak az nem bizonyos, vajjon az 1538-i szó egyáltalában m a g y a r szó-e. A lengyel szó, amely a XVI—XVII sz-ban él, a német *Watsack* átvétele (*t* + *s*-szel!). Ugyanebből való a cseh *vaček* 'estula; Felleisen' Klaret, Hus, Velesl, Wussin, Rank; sz *vaček, vačok* 'zseb'; f-szorb *wačok* 'Felleisen' (< német *t* + *š*-ből!). Vö. erre HKES 406, BSE 598, OklSz, Simonyi 30 : 471.

A 2—5. jelentésű szónak az elsővel való összetartozása azonban teljesen valószínűtlen. Ennek alapjelentése, úgy látszik, 'Lagerstätte, Liegeplatz; fekvőhely', esetleg az állatoké, de ezt a 'Felleisen; tarisznya' jelentésű fenti szláv szavakkal, vagy akár a német *Watsack* szóval összevetni a jelentések különböző volta miatt nem lehet. Ennek a szónak eredete ismeretlen.

A SzófSz szerint az alapjelentés esetleg *'ruhászsák' volna, amelyből → 'lim-lom' → 'fekvőhely' fejlődött volna. Valószínűtlen.

vánkos XIV szv BSzj. — Vált.: *vánkus:* XV sze SchlSzj; — ? *vánkas:* XIV szv BSzj; — *vánkos:* 1458: OklSz, 1538-tól NySz, GyöngyTör, KolGl. 1, SzikszF, Cal, MA, PP, PPB, SzD, Tzs, CzF, stb.

= cervical, pulvinar; Kissen.

SlEl 891, Szarvas Nyr 1 : 221 és SzófSz szerint szláv eredetű: kaj-h *vanjkuš* 'cervical' Jambr, *vankuš* 'cervical, pulvinar minus' Bell, csa-h *vankuš* ua. Stulli (a XVI sz-ból Maž 1280); szlov *vánkuš* 'Kissen' (1770-ből Plet), *vánjkuš* ua. (népnyelvből); sz *vankúš* Jancs, Hv, Kálal, *vánkoš* Kálal. — A szó azonban egy német **Wangkiss*, esetleg **Wangküss* 'Wangkissen' átvétele. Mivel pedig a magyar szó közvetlenül a németből is magyarázható, voltaképpen semmi okunk szláv közvetítést feltételezni. Sőt amennyiben egyáltalában közvetítést lehet feltenni, akkor inkább fordítva, a szláv szavak lehetnének a magyar szó átvételei. A szónak a szláv nyelvekben való elterjedése (csak a magyarsággal közvetlenül érintkező nyelvekben van meg, míg a csehben, lengyelben, szorbban teljesen hiányzik) legalábbis inkább ez utóbbi feltevést támogatja. Lehet azonban, hogy a kaj-h és szlovén szó külön átvétel a németből. — Melich DLw nem tárgyalja, tehát szintén szláv eredetűnek tartja.

véka XIV szv BSzj. — Vált.: *véka:* XIV szv BSzj, szn 1406-tól, kn 1503-tól OklSz, GyöngyTör, SzikszF, Cal, 1598-tól NySz, MA, PP, PPB, SzD 210, Tzs, CzF; — *víka:* XV sze SchlSzj, 1605: OklSz 429, Arany Prózai dolg. 317; Kalotaszeg MTsz, Békés MNény 3 : 282 (de latinosítva, *vica* alakban: 1550: MNy 38 : 326).

= 1. canistrum; cartallus; Korb; kosár (XIV szv BSzj, SchlSzj, GyöngyTör, Cal, MA, PP, PPB, SzD; Szenna, Bakonyalja NyF 34 : 59, Fehér, Tolna, Pest, Dunántúl, Őrség, Göcsej MTsz); — 2. vas, vasum; Gefäss; edény (XVI szk GyöngyTör, BrassóiTör); — 3. modius, artaba, quartalium; Metze, Schaffel; gabonafélék űrmértéke, vö. Lederer Száz 57 : 134 (1491-től OklSz 224, GyöngyTör, SzikszF, MA, 1643-tól NySz, PP, PPB, Tzs, CzF, stb.).

Eredete nincs tisztázva. Melich MNy 38 : 333 szerint egy szláv **věko* 'Korb; kosár' átvétele volna, amely az é s z a k i nagyorosz nyelvjárásokban *véko, věko* alakban 'ein kleiner Korb aus Baumrinde' jelentésben van meg (Dalj I, 429, Pawl) és egy adattal a lengyelből is kimutatható: 1455: *wieko* 'Korb' Bibl. Azonban északi-nagyorosz és ólengyel szavakkal nehéz magyar szót összevetni, ha a szó eredete ismeretlen és más szláv nyelvben nincs meg. Melich ugyan a fenti szót a szláv *věko* 'cilium; Augenlid; szemhéj' szóból származtatja, amelynek néhány nyelvben van 'velamentum; Deckel; fedél' jelentése is (szlov *véko* 'Deckel'; cseh *víko* 'Deckel' Velesl, Wussin, Rank; sz *veko* 'fedél, kupakfedél' Hv; ukr *viko* 'Deckel'), az ócsehben pedig 'scrinium; Schrein; szekrény' jelentése is előfordul (XIV sze Klaret), azonban ez semmivel sincs megokolva és nem is valószínű. A 'Korb' jelentésű szónak az 'Augenlid' → 'Deckel' jelentésű szóhoz nyilván semmi köze nincs. Van a régi csehben egy 's ó m é r t é k' jelentésű *víko* is (Sedláček Paměti 100), de ennek a szláv

'Augenlid, Deckel' és a magyar *véka* szóval való kapcsolata szintén felette bizonytalan. A magyar *véka* szó eredete tehát ismeretlen. — A finn *vakka* 'grosse runde Schachtel, Art Getreidemass' nem az északi-nagyorosz *véko*-ból, hanem a svédből való, vö. Mikkola Berühr 107. — A magyar szó többi magyarázata (GyarmVoc: < román *vica*, észt *wak*; — Lederer Száz 57 : 130: < német *Wecht;* — Munkácsi NyK 25 : 177: < sz *viecha* 'szalmacsutak, cégér') szintén elfogadhatatlan, vö. Melich MNy 38 : 328—333.

A magyarból: bácskai szerb *vika* 'ein Getreidemass von 20 Oka'; kárp. ukr *vika* 'ein Getreidemass; gabonamérték' Csopey, Žel 105; román *vica* 'Viertel von ungefähr 20 Oka' Tiktin. — Helytelenül Vasmer GrSlEt III, 44. Szerinte a kárp. ukr szó a görög *βύκιον* 'dolium' **βυκα* Npl-ából való.

velence 1647: NySz. — Vált.: *velence:* 1647-től NySz, Tzs; — *velenc:* 1658: Kemény János önéletr. = NySz.

= 1. fustagnum, lodix; Barchent (1647-től NySz); — 2. vexillum ventorum; Wetterhahn; szélkakas (1713: NySz, Tzs).

Végeredményben a latin *velensis* 'tunica, quae affertur ex insulis dicta, quod velis sit apta' DuC származéka: olasz *valescio* 'Art Baumwolle', ó-velencei *valessio* 'Barchent', olasz *valenciana* 'Wolldecke aus Valencia', *velensa* ua. REW 9129; új-görög *βελέντζα, βαλέντζα*; szerb *velenca* WienerDenkschr 19 : 372, szerémségi szerb *vèlenca* 'ein bunter Teppich' Vuk, csa-h *velenca* 'lodix, stragulum' Stulli; román *velinţă* 'Decke, kleiner Teppich'; albán *velenze* 'gewebte Wolldecke' (idézi NyK 26 : 251); le *welens, welenc* 'Waffenrock, Oberrock über Rüstung' (1621-től Linde).

Kőrösi OlEl 46 és Simonyi Magyar nyelv I, 117 szerint a magyar *velez* (XIV szv BSzj, SchlSzj, 1516-tól OklSz; — *velec:* 1538: NySz) 'Barchent' az olasz *valessio* átvétele. Schuchardt Nyr 22 : 86 ezt elfogadja azzal, hogy a *velence* változat az új-görögből származik. Melich NyK 26 : 251 szerint viszont a *velence* és *velenc* a fent idézett szláv (szerb-horvát) alakokból való, a lengyel *welens, welenc* pedig a magyarból volna átvéve. — Schuchardt i. m. szerint azonban e szóhoz a magyar 2. jelentésű *velence* szónak semmi köze, hanem a latin *velum*-ból származó spanyol *veleta*, olasz *veletta* 'kleines Segel über dem Mastkorb' szóval függ össze (erre vö. REW 9326).

Mindezek a fejtegetések, ha a lényeget illetően helytállók is, a részletekben alig ellenőrizhetők. Legnagyobb hiba a szótörténet és a tárgytörténet teljes hiánya. Ezek nélkül a magyar szó közelebbi forrása (és a fenti szavaknak egymáshoz való viszonya) sem tisztázható.

verbuvál 1729: Nyr 45 : 389. — Vált.: *verbovál:* 1729, 1730, 1734: Nyr 45 : 389, 1786: NySz; — *verbodl:* 1764, 1768: Nyr 45 : 389; —

verbuvál: 1808: SI, stb. (Tzs, CzF-ban nincs); — *verbuál:* 1735, 1767, 1790, 1807: Nyr 45 : 389, NySz; — *verbevál:* 1749: NySz.

= Werbung halten; toboroz.

Általános vélemény szerint egy szlovák *verbovať* átvétele, amely viszont a német *werben*-ből való (vö. még cseh *verbovati* 'werben' Wussin, Rank; le *werbować* ua. a XVII—XVIII sz-ban Linde); így GyarmVoc, Valló Tót el, Asbóth Nyr 25 : 115, Simonyi Nyr 43 : 391, SzófSz. — Ezzel szemben R. Prikkel Marián Nyr 45 : 388 szerint a szó szlovák eredete valószínűtlen, mert a toborzás nyugati szokás és aligha valószínű, hogy a magyarság ezt a szlovákoktól vette volna át. Az is a szlovák eredet ellen szól, hogy a szó a XVIII-ban nemcsak a Felvidék táján, hanem Erdélyben is el van terjedve. Ezért Prikkel a német *werben* szónak latinos *-ál* igeképzős származéknak tartja, amelybe azonban még a *verb-unk-os u-ja* is belejátszott.

Bár művelődéstörténeti szempontból a szlovák közvetítés valóban aligha látszik helyesnek, hang- és alaktanilag a szláv eredetet kell valószínűbbnek mondani. Legfeljebb arról lehet szó, hogy Erdélyben nemcsak szlovák, hanem lengyel eredetű is lehet.

ver (ebben *kötelet ver*) szn 1495: *Kötélverő* OklSz; 1695: *zsinórt veret* 'einen Schnur drehen; zsinórt ver' NySz.

= (ein Seil) drehen, seilen.

Kálmán Béla MNy 48:150 szerint a szláv *vъrtěti* 'drehen; forgat' igéből való. Ez azonban nem fogadható el. A szláv *vъrtěti* először is intransitivum volt és a mai napig is az: egyh. szláv *vrъtěti*, *vrъšto*, *vrъtiši* 'circumagere' MiklLex; szh *vŕtjeti*, *vŕtīm* 'terebro, bohren; vertere. drehen' (de valamivel, pl. *glavom*, *guzicom*); szlov *vrtéti* impf 'drehen'; cseh *vrtiti* impf 'umrühren, drehen'; sz *vrtieť* 'forgat, perget' (de instrumentálissal!); le *wiercieć* 'bohren; umdrehen, wenden'; f-szorb *wjerćić* 'drehen, bohren', a-szorb *wĕrśeś* ua.; ukr *vertity* 'bohren, drehen, winden'; orosz *vertetь* 'drehen, umdrehen, wenden, bohren'. A szó a latin *vertere* rokona: MEW 384, TBSW 354, VREW I, 190.

A magyarázat ellen szól elsősorban a jelentés: a szónak sehol 'zusammendrehen, winden; sodor' jelentése nincs (ahol a fenti szavaknál a jelentés „drehen" volt, az sohasem „valamit", hanem „valamivel" forgat, pl. fejét, farkát stb. „fejjel, farokkal" stb.). A szlávok tehát a kötélsodrást sohasem fejezik ki a *vъrtěti* igével és a multban ezt még kevésbbé tehették. Nem lehetett tehát mód, hogy a magyarság ezt a szót a kötélgyártással kapcsolatban átvehesse. Másodszor alakilag is súlyos nehézségek: hiányzik a szláv igék átvételénél szabályos denominális *-l* igeképző (erre vö. a *mér* címszót), de ha ez esetleg nem is volna a magyarázat akadálya, tisztázandó volna, milyen alak átvétele a magyar szó: az infinitivusi

vъrtě-ti, a Praes. 1. személyű *vъrtį-ǫ* (óegyh. szláv *vrъštǫ*, orosz *verčú*, stb.), vagy a Praes. többi személyű *vъrti-ši*.

Mindezek tekintetbe vételével a fenti magyarázat elfogadhatatlan. — Más kérdés, hogy a törökből való magyarázat helyes-e (< török *ör*, *ür* 'flechten'; Munkácsi KSz 7 : 371, Fokos Nyr 38 : 248, vö. Kálmán i. h. és SzófSz), a szlávnál mindenesetre valószínűbb.

verecsen 1834: Kassai III, 95. — Vált.: *verecsen:* 1834: Pécs, Tolna, Fehér MTsz, CzF; — *verecseny:* hol? MTsz; — *verecsöny:* 1952: Baranya MNy 48 : 153; — *verecsü:* 1897: Csík MTsz; — *verecs:* 1843, Szföld MTsz; — *verecselő:* 1897: Udvarhely MTsz.

= der Laufer (im Seilerhandwerk); serítőkerék (a kötélverő mesterségnél), vö. Frecskay MestSz 231.

Kálmán Béla MNy 48 : 153 szerint a következő szláv szóból van átvéve: egyh. szláv *vrěteno* 'fusus' (MiklLex közelebbi forrásmegjelölés nélkül); blg *vreténo*, *vrъténo* 'fuseau'; szh *vretèno*, *vrtèno* 'Spindel', kaj-h *vreteno* 'fusum' Bell, csa-h *vreteno* 'fusus' Ver; szlov *vreténo* ua.; cseh *vřeteno;* sz *vreteno;* le *wrzeciono;* f-szorb *wrjećeno*, a-szorb *wŕešeno;* ukr, orosz, *veretenó*. — Ősszláv **verteno*, a *vert-* 'forgat' tő származéka, vö. MEW 384, BSE 633, MER 79, PES I, 74, VREW I, 187; a képzésre vö. Vondrák SlGr I, 548.

A magyarázat azonban nem fogadható el. Először is a szláv szó mindenütt 'Spindel; orsó' jelentésű, a kötélgyártás fenti eszköze pedig 'k e r é k', másodszor pedig a magyar szó *-cs*-je semmiesetre sem származhatik egy szláv *t* + *e*-ből. Erre egyetlen egy példánk sincs és így ebben az amúgy is k é t e s esetben sem tehetjük fel. Eredete egyelőre ismeretlen.

Nem függ össze vele az OklSz *vreten* szava, amely 'terület-mérték'-et jelent (1265: terram ad viginti quinque *wereten*, quatuordecim dimensiones que uulgari dicitur *vreten*, 1272: triginta et duas dimensiones que vulgo *vereten* dicuntur OklSz, Zágráb vidékéről, vö. ÁUO VIII, 398 = Smič VI, 10; ezeken kívül még gyakran horvátországi és szlavóniai oklevelekben, az első adat 1000: emi terrenum ... *wreteni* unius ÁUO VI, 31, Spalato vidékén; vö. Maž 1608), legfeljebb az feltűnő, hogy a szó m a g y a r o s *vereten* alakban is előfordul. Ez azonban csak Zágráb vidékén bukkan fel, ahol hungarizmusok rendkívül gyakoriak.

viheder 1826: Tsz. — Vált.: *viheder:* 1832: Göcsej Tsz, Tzs, Baranya MTsz; — *vihedör:* 1897: Baranya MTsz; — *viheter:* 1882: Somogy MTsz, Ormánság OrmSz; — *vihetör:* 1826: Baranya Tsz (itt hibásan *vihetőr* alakban, vö. MTsz); — *vijeter:* Szenna; — *vihatar:* 1876: Abaúj MTsz.

= plötzlich entstandenes Gewitter, Sturmwind; hirtelen támadt vihar, szélvész, zivatar.

SlEl 900 a szláv *vichrъ* 'Sturmwind' szóból származtatja (erre vö. a *vihar* címszót), Szarvas Nyr 12 : 529, Kisch Gustav MNy 3 : 36, Kardos A. MNy 3 : 132, Melich DLw szerint azonban a német *Wetter* szónak nyelvjárási (Szarvas szerint egy bajor-osztrák *wēeder*, Kisch és Melich szerint pedig e r d é l y i - s z á s z *wiəder*) alakjának átvétele. Azonban az erdélyi-szász a magyar szó földrajzi elterjedése miatt szóba sem jöhet, a bajor-osztrák lehetőséget pedig közelebbről kellene megvizsgálni. — A szláv *vichrъ*-ből való magyarázat nem vehető komolyan, de esetleg szóba jöhet a szh *vjȅtar* < szláv *vętrъ* 'Wind; szél' ? Erre vö. MEW 387, Meillet Ét 407, TBSW 345, VREW I, 194, és a *vitorla* címszót.

Az abaúji *vihatar* nem tartozik ide. Ez ugyanis a *vihar* és *zivatar* keveredése.

† **vijel** XIV szv BSzj.

= periclidis.

Tagányi Száz 27 : 322 szerint a csehből való: cseh *vejl* 'Nonnenschleier' Brandl Gloss, Zíbrt Dějiny kroje v zemích českých a na Moravě od dob nejstarších až po války husitské. Praha, 1892, 438. — A szó a kfn *vijel*, úfn *Weihel* (< latin *velum*) átvétele.

A cseh közvetítésnek sem hangtani, sem művelődéstörténeti indokolása nincs. A magyar szó a kfn-ből került át.

vinnye 1520: MNy 8 : 230. — Vált.: *vinnye:* 1520: MNy 8 : 230 1597: OklSz, MA, PP, PPB, SzD, Tzs, CzF; Háromszék MTsz; — *vínye:* 1897: Csík MTsz; — *vinye:* 1861: Háromszék MTsz; — *vihnye:* 1838: Csík Tsz, CzF.

= officina fabri ferrarii; Eisenschmiede; kovácsműhely (ma főleg a cigányoké).

SlEl 920, MEW 391 a következő szláv szavakkal egyezteti: szh *vȉganj* 'Eisenschmiede; officina ferraria' Stulli, IvBr; szlov *vígenj* 'Esse, Schmiedehütte, Nagelschmiede, Eisenhammer' (a XIX sze-től Plet); cseh *výhně* 'ignitabulum' Klaret, 'foramen furni; Rauchloch' Velesl, Wussin, *výheň, výhňe* 'Esse, Feueresse, Heizung (als Ort)' Rank; sz *vyheň, vyhňa* 'kovácsműhely' Jancs, *vyheň* 'kovácstűzhely' Hv, Tvrdý. A szót a közszláv *ognь* 'Feuer; tűz' változatának tartják (az *y* az *o* redukált fokának másodlagos nyúlása volna; a redukált fok a litván *ugnis*, lett *uguns* szóban van meg; TBSW 334, Matz 87, Meillet Slave commune² 85, PIEW 293 — az utóbbi szerint a szókezdet „ganz unklar" volna!; a f-szorb *wuheń* 'Feuer' azonban a szláv *ognь*-nak szabályos megfelelője).

A magyar szónál a nehézség az, hogy a multban is, a jelenben is csupán a székelységnél van kimutatva, olyan szláv nyelvben viszont, amellyel a székelység közvetlenül érintkezhetett (pl. a bolgárból, vagy az ukránból) a szó teljesen hiányzik. Az, hogy a

sz *vyhňa* alak került volna át a székelységhez, mint a SlEl és MEW felteszi, teljesen valószínűtlen.

Tekintettel arra, hogy a szó a cigányok kovácsműhelyét jelenti, lehetséges, hogy a székelyben a cigányból származik, ahol a szó szintén megvan: *vigna* 'Herd', *vignja* 'Esse, Schmiede', vö. Miklosich Über die Wanderungen der Zigeuner: Denkschriften . . . der Wiener Akademie 21 : 238, 22 : 79, 27 : 94. A kérdés közelebbi vizsgálatot igényel.

viza 1230: OklSz, BSzj, SoprSzj, SchlSzj, Murm, KolGl. 1, 1558-tól NySz, SzikszF, MA, PP, PPB, Tzs, CzF, stb.

= Accipenser huso (mai neve: Huso huso); Hausen.

GyarmVoc, Leschka, SlEl 921, MEW 398, Moór UngJb 7 : 141, SzófSz szerint a szláv *vyza* átvétele, amely a következő nyelvekben van meg: kaj-h *viza* 'huso' Bell, Jambr; szlov *víza* Hausen' (1789-től Plet); ócseh *vyza* 'piscis'!! Klaret, de *vyzina* 'Hausenfleisch; vizahús' Klaret, *vyzina* 'Accipenser huso' Velesl, *vyzyna* ua. Wussin, ma *vyz*, *vyza* ua. Jungm, Rank; sz *vyza* ua. (de 1685: *vyz* ComOrb 69, Ferianc Ryby 18); le *wyz*, *wyż* 'Accipenser huso' (1568-tól Majewski), 'Esox; csuka' (1554: Majewski), 'Antaccus Borysteni' (XIX sz uo.); f-szorb *wyz* 'Hausen'; ukr *vyż* 'Accipenser huso' Žel, Hrinč (egy forrás alapján a Dnyeszter vidékéről). — A szláv szóra a legrégibb adat a csehből való, de itt is csak a XIV sz-ból származik. A legfeltűnőbb, hogy az oroszból hiányzik, az óoroszból sem mutatható ki és az ukránban is valószínűleg új szó. Ez annál különösebb, mert a hal csak a Fekete-tenger folyóiban fordul elő. A csehben tehát legfeljebb a Morva mellékvizein keresztül válhatott ismeretessé. Nincs kizárva azonban, hogy a szó a hallal együtt a csehben és lengyelben (és szorbban) csak kereskedelmi úton vált ismeretessé.

A szláv szót általában a kfn *hūso*-ból szokás származtatni (így MEW 398, BSE 640, Kiparsky 178), ez viszont Kluge szerint ideur eredetű volna és a Herodotosnál előforduló *ἀντα-καῖος* 'tok-féle hal' második részével függne össze, „ha ez egy **kausios*-ból való"!! Ez azonban hangtanilag nem vehető komolyan, mert az ideur **au*-bó az ófn-ben nem lesz *ū*. Még kevésbé magyarázható a szláv szó az ófn-ből. Az ófn *hūso*-ból ugyanis korábbi átvétel esetén a szlávban valami **chysa*, később, a X sz körül pedig valami **chuža*, a kfn *hūse*-ből pedig a csehben **húža* > **húže* volna várható, de a szókezdő német *h*-nak a szlávban semmi körülmények között sem felelhet meg *v*-.

A magyar szó összefüggése a fenti szláv szavakkal kétségtelen. Amíg azonban a szláv szavaknak nincs kielégítő magyarázatuk, addig a magyar szót sem lehet egyszerűen belőlük származtatni. Ugyanis egyáltalában nincs kizárva, hogy éppen fordítva van a

dolog. A kaj-h és szlovén szó ugyanis valószínűleg a magyarból való. Igaz, hogy mindkét nép a Duna vízrendszeréhez tartozó folyók, a Dráva és Száva mellett lakik, amelyekben tehát ez a jellegzetesen Fekete tengeri hal előfordulhat, és így a hal és a halnév ismerete ősi lehet, azonban kérdés, hogy ez az óriási hal felmegy-e még olyan messzire a fenti folyókon felfelé. Még kevésbé lehet eredeti a cseh, lengyel és szorb szó, hiszen a hal (a Morván kívül) egyik nép területén sem fordul elő. Azért tehät komolyan felmerül a kérdés, nem fordítva, a magyarból való-e valamennyi fenti szláv szó. Annál is inkább, mert sem keleten az oroszban, sem délen a bolgároknál és szerbeknél nem ismeretes. A románban ugyan megvan *viză* alakban, azonban ez nyilván szintén a magyarból származik.

A magyar szót a finn-ugorból magyarázta Munkácsi Ethn 4 : 177, NyK 25 : 66. Szerinte a következő szavakkal függ össze: manysi *ūns, ūs;* hanti *vundž, vuš, us;* komi *udž, uč,* elfogadta Asbóth SzlSz 34 is. A kérdés azonban egyáltalában nincs tisztázva. A fgr szavak egy 'Salmo; lazac'-féle halat jelentenek (van szamojéd megfelelésük is, vö. N. Sebestyén Irén NyK 49 : 19), ami nagyon megnehezíti a magyar 'Accipenser huso' jelentésű *viza* szóval való kapcsolatát. Fel kellene tenni, hogy ez a változás a magyarság nyelvében ment végbe, amikor a Fehér tenger vízrendszeréből a Fekete tenger vízrendszerébe települt át. A fenti fgr szavaknak a magyar szóhoz való h a n g t a n i kapcsolata sem világos. Nem fogadja el a SzófSz sem. Sebestyén nem említi, tehát szintén nem tartja helyesnek.

vizsla hn 1350: OklSz; kn XIV szv BSzj, SchlSzj, 1554: OklSz, 1566: HeltMes 250 (a NySz *viszlá*-t közöl, ez azonban a Heltai-féle *zs* hang jelének a félreértése), 1566-tól NySz, GyöngyTör, Ver, MA, PP, PPB, SzD, Tzs. — A *visla* változat alighanem csak írássajátság. A régi emlékek a *zs* hangot általában *s*-sel jelölték. A PP, PPB ugyan már nem úgy jelölik és megkülönböztetik az *s-től,* mégis *visla* alakban írják. Azonban PP a szókincs legnagyobb részét MA-ból, és főleg, ha a szót nem ismerte, gyakran MA helyesírásával vette át. SzD is ebben az alakban közli, de ő meg PP, PPB-ből vette a szót.

= canix sagax, vestigator cunicularius; Spürhund.

Ver, GyarmVoc, Leschka, SlEl 922, MEW 398, Budenz NyK 22 : 411 szerint a következő szláv szavakkal függ össze: szh *vȉžao* 'canis avicularis; Wachtelhund', *vȉžliti* 'umhergaffen', csa-h *vižal* Ver, *vižlica* (XV sz Maž 1582), kaj-h *viželj* Jambr, *vižel* 'canis venaticus' Habd, Bell; szlov *vížel* 'canis sagax; Spürhund' (a XIX sz-tól Plet); cseh *vyžle* 'leporarius' Klaret, Hus, Velesl, Wussin, ma *vyžel* 'Spürhund' (így már 1685: ComOrb 107), Rank; sz *vyžla* 'vizsla'; le *wyżel* 'Spürhund' (a XIV szv-től Język Polski 19 : 56, Majewski, Linde); ukr *vyžel* 'Spürhund'; orosz *vyžlec* 'Jagdhund', északi-nagy-

orosz *vyžlik, vyžlok.* — A szláv szóról eddig több vélemény hangzott el, de egyik sem teljesen megnyugtató. Iljinski Izv 23 : 130 a latin *vigil* 'éber' szóval veti egybe, ez azonban hangtanilag elfogadhatatlan, mert a latin szó a *vegeo*-hoz tartozik (Walde[2] 836), ideur *e*-ből pedig a szlávban nem lehet *y*. HKES 428 és BSE 640 szerint a 'heulen; üvölt' jelentésű szláv *vy-* származéka volna. Ez azonban nem vehető komolyan, mert *-žьlъ* képző a szláv nyelvekben nincs (különben is a vizslának nem jellemzője az üvöltés). Halász Nyr 12 : 57 és Melich Sbornik-Miletič 150 szerint a szó a magyarból való és a magyar *vizsgál* 'prüfen, untersuchen' tövének származéka. Összefügg a magyar *vizsla* 'oculorum acie valens; scharfsichtig' (1566-tól NySz, SzD, CzF, stb.) szóval, amely viszont egy magyar *vizs-* tőből való (ez meg fgr eredetű volna, vö. mordvin *vežems* 'bitten, verlangen'). Elfogadta Nitsch Język Polski 19 : 56. — Ezt az egyébként még nem egészen szakszerűen kidolgozott véleményt (pl. a mordvin *vežems* nem függhet össze az eredetileg v e l á r i s *i*-vel hangzó magyar szóval) Vasmer nem fogadja el (VREW I, 239). Szerinte a magyarból való származtatása nem magyarázza meg a szláv szó eredeti *y*-jét és azért inkább kfn **wîsel* 'Anführer(hund)' szó átvételére gondol. De a kfn *wîsel* ilyen jelentésben nem mutatható ki (ófn *wîso* 'Anführer', kfn *wîsel* 'Bienenkönigin'), és a szláv *y* még kevésbé indokolt. — A magyar szó *i*-je az ómagyarban veláris volt s így pontosan egyezik a szláv *y*-vel.

A magyar szó alaposabb vizsgálatra szorul. Vö. a *szablya* alatt mondottakkal is. — A román *vişlă* biztosan a magyarból való.

Z

zádor 1838: Tzs. — Vált.: *zádor:* 1838: Tzs, CzF (NagySz nincs adat); — *zándor:* 1863: Szföld CzF, MTsz.

= rixosus, jurgator; Zanker, zänkisch: veszekedő, civódó.

SlEl 924 egy szláv **zadorъ* szóval veti össze, amely *zadorica* alakban és 'rixa; Zwist' jelentésben a szh-ban van meg. A szó *za* + *dorъ* összetétele, az utóbbi a *dero* ~ *dьrati o*-fokú főneve volna (erre vö. a *daróc* címszavakat). — Nem esetleg a román *a zădărî* 'aufreizen, hetzen' szónak (amely azonban szintén szláv eredetű) valami átvétele? *Zador* szót ugyanis a szláv nyelvekből kimutatni nem lehet.

zajda 1643: NySz. — Vált.: *zajda:* 1643-tól NySz, SzD, PPBE, Tzs, CzF; Tiszadob, Kassa, Bereg, Zemplén MTsz, Szabolcs MNy 25 : 238; — *ajda:* 1895: Hegyalja MTsz.

= sarcina; ein Bündel; batyu.

Vö. sz *zajda* 'batyu'; morva *zajda* 'Bürde, Last' Rank; kárp. ukr *zajda* 'batyu, cók-mók' Csopey. Vö. le *zajdowy* Adj 'der Bootsknecht auf dem hinteren Teil des Flussschiffes', Linde (úgy látszik, a szó valami 'das Hintere; hátulsó' jelentésű lehetett).

Eredete ismeretlen, tehát vándorlásának útja sem állapítható meg.

zelenec-szőllő 1860: MNy 2 : 375.

= eine Traubenart; egy szőlőfajta.

Nyilván egy szláv (talán szlovák?) **zelenec* átvétele (ez talán a 'grün; zöld' jelentésű *zelenъ* melléknév *-bcь* képzős származéka), jelentése tehát 'zöld' lehetne. Ilyen szőlőnevet azonban sem a sz-ból, sem a szh-ból kimutatni nem lehet.

zelnice-fa 1584: NySz.

= Prunus padus; madárcseresnye (1584: Cerasus avium sive racemosa; BotTört 126—133-ban nem szerepel; — Ják 595 a *zelnicefa* alakon kívül idéz egy *zselnice* változatot is; honnan?).

Nyilván szláv, de a megfelelő szó hasonló jelentésben nem mutatható ki.

zimankó 1816: GyarmVoc, 1846: Arany Toldi, Kelemen (CzF-nál nincs; de 1818: *zimankós* Márton *hiems* alatt).

= Unwetter, Frostwetter.

Eredete nincs tisztázva. Munkácsi Nyr 13 : 366 szerint a szláv *zima* 'Winter' szónak melléknévi *-bnъ* képzős származékából való, amely a szláv nyelvek legnagyobb részében megvan és 'kalt; hideg' a jelentése: óegyh. szláv *zimьnъ* 'hiemalis' Savv, Supr, MiklLex; blg *zimen* 'hivernal, d'hiver'; szh *zimno* 'friget; kalt', kaj-h *zimen* 'frigidus, algidus, gelidus' Bell, Jambr; szlov *zímen* 'winterlich, frostig, kalt'; cseh *zimný* 'kalt'; sz *zimný* 'hideg'; le *zimny* 'kalt'; f-szorb *zymny* 'kalt'; ukr *zymnyj* 'winterlich, kalt'; orosz *zimnij* 'winterhaft'. — Az alapszóra (amely a latin *hiems* szóval rokon) vö. MEW 403, VREW I, 455.

Azonban, bár az összefüggés valószínűnek látszik, sem a magyarban valami **ziman* 'hideg' (amely egy sto-nyj-i **ziman* egyszerű melléknévi alak átvétele volna, bár ma itt csak az összetett *zimni* található) szó nem mutatható ki, amelyből esetleg a magyarban alakulhatott volna a *ziman-kó*, sem a szláv nyelvekben nincs semmi nyoma valami **zimьnьko* alaknak, amely l e h e t n e a semlegesnemű *zimьno* melléknév diminutivuma és amely a szh-ban pontosan **zimanko* alakúvá fejlődött volna.

SzófSz.

zubbony 1570: OklSz. — Vált.: *zubon:* 1570, 1599: OklSz, 1604: Nyr 42 : 25, 26, 1641: NySz, Tzs; — *zubony:* 1621: MA, 1642: MonTME 5 : 110, PP, PPB, SzD, Tzs; 1826: Baranya, 1838: Pápa Tsz; — *zobon:* 1604: Nyr 42 : 25; — *zobony:* 1838: Tsz; hol? — *zobbon:* 1604: TörtT 1888: 572; — *zubbon:* XVII sz NySz; 1829: Kemenesalja Tsz, Tzs; — *zubbony:* 1643-tól NySz, SzD, CzF; — *ubony:* 1872: Csallóköz, Esztergom, Komárom, Bács MTsz; — *ubbon:* 1897: Vas MTsz; — *ubbony:* 1898: Bács MTsz.

= 1. exomis; Rock ohne Ärmel; ujjatlan köntös (1570-től valamennyi fenti adat SzD, Kr-ig, a népnyelvi adatok kivételével); — 2. hinten knöpfender Knabenanzug; hátulgombolós fiúruha (1805: NagySz, Tzs, Tsz, a MTsz-ból közölt valamennyi fenti adat, a 3. alatti kivételével); — 3. *ubony* Frauenrock; szoknya (1874: CzF, 1897: Komárom MTsz); — 4. Waffenrock; Bluse (die Jacke jeder Uniform; minden egyenruha kabátja; 1813-tól NagySz).

A szó végeredményben ugyanabból a forrásból való, mint a *suba*, csak egészen más közvetítéssel. A jelen esetben észak-olasz—oszmán-török közvetítésen keresztül (vö. bolognai *dzibon* stb. REW 3951): török *zybun, zibun, zybyn* 'Unterjacke' Zenker 477. 2, 'an under waiscoat or west' Redh 1005. — A törökből: blg *zəbən, zubún, zibún, zabún* 'Oberkleid mit bis Ellbogen reichenden Ärmeln; könyökig érő ujjú felsőruha' Gerov; szh *zùbun* 'Art Jacke' (a Vajdaságban női ruha, másutt férfi és női ruha vegyesen), kaj-h *zobunec* 'exomis' Jambr, 'colobium' Bell; szlov *zabûnec, zobûn* 'weisser Weiberrock'; — román *zăbún* 'wattierter und gesteppter Rock'; vö. BEW I, 460, TürkEl II, 86, Lokotsch 2170.

A magyar szónál nem dönthető el, vajjon a törökből való-e vagy a déli-szlávból.

A hétfalusi *zabun, zëbun, zëbuny* változatok (1874: MTsz) a románból származnak Zrinyi *suppony* szava (NySz) viszont *zsuppony*-nak olvasandó és az olasz *giuppone* átvétele.

GyarmVoc, SlEl 936, Németh Gyula NyK 50 : 327, SzófSz.

zurvaj 1887: Ipoly völgye MTsz.

= unbeholfen, hilflos; tehetetlen, gyámoltalan.

Eredete ismeretlen. Valló Tót el, Nyr 33 : 571 véleménye, hogy a sz *zurval* 'Taugenichts, Schlingel; gézengúz, betyár' (Kálal) szóból való volna, jelentéstani okok miatt nem fogadható el.

Zs

zsébre 1825: Tsz. — Vált.: *zsébre:* 1825: 1825: Szeged Tsz, Hódmvhely, Cegléd MTsz, Vác NyF 10 : 73; — *zsebre:* 1838: Tzs; Nagykunság, Túrkeve MTsz.

= 1. die Finne, der Pickel im Munde; pattanás a szájban (így 1825-től a népnyelvi adatokban, a Tzs szerint 'Mundgeschwür; kelés a szájban'); — 2. vom abgebrochenen Zahn wundgeriebener Mund oder Zunge; a letört fogtól felsértett száj vagy nyelv (1903: Vác NyF 10 : 73).

Nyilván összefügg a következő szavakkal: le *zą̊br* 'Ziemer, ein Auswuchs an den Zähnen der Pferde' Linde; román *zâmbre* 'Mundschwamm, Mundfäule der Pferden', amelyet MEW 400, BSE 646 a *zǫbъ* 'dens; Zahn' *-rъ* képzős származékának tart (vö. ehhez blg *zъ̊ber* 'dent, rocher'; szlov *zôbrne* Npl 'Zahnfleisch'; orosz *zazúbrina* 'Scharte, Zacke', vö. VREW I, 463). — Ebből a szóból származtatja a magyar szót a SlEl 931. E magyarázatnak azonban sok hibája van. Egyrészt sem a déli-szláv nyelvekben, sem a sz-ban nincs kimutatva, pedig a magyar szó, ha szláv eredetű, földrajzi elterjedése miatt csak innen származhatik. Másrészt a szó a szlávban veláris, míg a magyarban palatális hangrendű (de erre vö. pl. a *köszméte* címszót). A legsúlyosabb nehézség azonban a magyar *zs-* a várható *z-* helyén. A cseh *žábra* 'Kieme, der Kiefer der Fische; kopoltyú'; sz *žiabra;* ukr *žábry* Npl; f-orosz *žébry;* orosz *žábra* ua. nyilván más szó, bár eredete ismeretlen, vö. HKES 441, VREW I, 408. PIEW 382 szerint azonban összefügg a 'dens' jelentésű szláv *zǫbъ* szóval, am aligha fogadható el. — A szláv és a magyar szavak viszonya jelentéstanilag tehát nem világos, ha valószínű is, hogy a magyar szó mégis szláv eredetű lesz.

zsërnyó 1877: MTsz. — Vált.: *zserja:* 1889: Baranya MTsz; — *zsërnyó:* 1877: Dráva mell. MTsz. — Vö. *zsërnyózik:* 1879: Eszék vid. MTsz 'Funken sprühen; szikrázik'.

= Funke, Loderasche; szikra, pernye.

Vö. szlovén *žárja* 'Glut' (a szócsaládra vö. a *zsarátnok* címszót). Nyilván volt vagy van egy **žerja* változat is (vö. szlov *žarjav* és *žerjav* 'glühend'), amelynek az átvétele lehet a magyar szó.

Mariánovics Nyr 40 : 350.

zsineg 1613-ból Kr, 1621: MA, 1632-től NySz, PP, PPB, SzD, SI, Kr, Tzs, CzF.

= funiculus, zona, chorda; Bindfaden, Schnur.

Leschka, SlEl 948, MEW 411, Melich MNy 6 : 112, Kniezsa MNy 29 : 144 szerint szláv eredetű és a következő szavakkal függ össze: ócseh *žíně* 'cilicium' Klaret, Hus, Velesl, Wussin, ma 'Rosshaar, Pferdehaar, Durchzugsseil' Rank, *žínka* 'Haarseil' (a XIX sze előtt nincs rá adat); sz *žinka* 'kötél' Jancs, Hv; szlov *žíma* 'das einzelne Rosshaar; die Rosshaarschlinge', *žínja* ua. — A szó eredete ismeretlen. HKES 445 szerint azonos volna az 'Ader; ér' jelentésű *žila* szóval, de ez aligha vehető komolyan.

A szláv szó nőnemű és így deminutivuma is *-ьka*-ra végződik. Ebből nehéz a kezdettől fogva a mai napig *-eg* magyar szóvéget megmagyarázni. Annál is kevésbé, mert a szó nem a hangvesztő tövekhez tartozik (már 1632-től *zsin-e-ge*!!), tehát egy *zsinka*-ból a birtokragnak érzett *-a* elvonásával nem magyarázható.

A szót magyarázták az oszétből is (Sköld Lunds Univ. Årksskrift N. F. Avd. 1. Bd. 20/4, 13, MNy 20 : 124), azonban hangtanilag ez még kevésbé biztos. — Vö. SzófSz.

zsiók 1803: Dugonicsból Kr. — Vált.: *zsiók:* 1803: Kr, 1825: Szeged Tsz, Tzs, MTsz; — *zsióka:* 1897: Szeged MTsz.

= 1. Trapa natans; vízi mogyoró, sulyom (1825: Szeged Tsz, Tzs, MTsz, nyilván ez a jelentése Dugonics szavának is); — 2. die Wurzel des Schilfrohrs; a nád gyökere (1897: Hódmezővhely „a nád földalatti tönkje").

Talán egy szh **žioka* a forrása (< *žilka*, a *žila* 'radix; Wurzel' szóból). A szóra vö. MEW 411, TBSW 90. — Ilyen szó azonban 'sulyom' jelentésben nincs. — Kniezsa MNy 29 : 155.

zsivorka 1879: MTsz. — Vált.: *zsivorka:* 1898: Vas MTsz; — *zsiborka:* 1879: Zala MTsz.

= irgendein Wasserkäfer; valami vízibogár.

Vö. sz *žibro* 'vízibogár lárvája', *žiburka*, *žubrienka* 'Kaulfrosch; ebihal' Kálal. Eredete ismeretlen. Kniezsa MNy 29 : 95 szerint talán eredeti **živorka*, ez azonban kétes. A magyar szavak közvetlen forrása nem is lehet a sz szó, hanem talán a szlovénből való, de ott ilyen nem mutatható ki.

zsoltár XV szef-től (BécsiK-től) NySz, SzikszF, MA, PP, PPB, Tzs, CzF, stb.

= psalmus; Psalm.

Végeredményben a görög *ψαλτήριον*-ra megy vissza, amelynek jelentése 'Buch der Hymnen; himnuszok könyve', és az Ószövetség 150 darabból álló himnuszgyűjteményét jelentette. Ezt vette át a latin *psalterium*-ként és innen került át az ófn-be *saltâri* alakban, innen pedig a nyugati kereszténységű szláv népek nyelvébe: cseh *žaltář* 'psalterium' Klaret, Velesl, Wussin, Jungm, Rank; sz *žaltár* 'zsoltárkönyv'; óle *žaltarz* Bibl (ma *psalterz* a latinból). — Kaj-h *žoltar* 'p s a l m u s' Habd, Bell, Jambr; vend *žoltár* ua. Küzmics, Nuovi zakon Luk. XX, 42, stb.

A magyar szó közvetlen forrása nincs tisztázva. Mindenesetre bizonyos, hogy az átvett szó jelentése 'psalterium' volt és a 'psalterium' → 'psalmus' jelentésfejlődés a magyarban ment végbe: *zsoltár* 'psalterium' > *zsoltárkönyv* 'psalterium' (tulajdonképpen

„liber psalterii") > *zsoltár* 'psalmus'. A szláv nyelvekben ez a fejlődés lehetetlen, mert ott **žaltar-kniga* összetétel ismeretlen (legfeljebb *žaltarьna* vagy *žaltarьska kniga* lehetséges). Ebből tehát következik, hogy a kaj-h és vend *žoltár* 'p s a l m u s' jelentésű szavak nem lehetnek a magyar szó forrásai, hanem maguk származnak a magyarból. Gondolhatnánk a csehre, illetőleg a cseh egyházi terminológiával élő szlovákra (a *žaltár a—á* magánhangzóival szembenálló magyar *o—á*-ra vö. Gombocz Klebelsberg-Emlékkönyv 159). Ennek a magyarázatnak azonban súlyos akadálya, hogy a csehből és szlovákból egyetlen egy biztos keresztény terminus technicust sem lehet kimutatni (vö. erre Kniezsa NyK 49 : 356; helytelenül Asbóth NyK 18 : 321 stb. l. alább). Nem valószínű tehát, hogy egy, a kereszténység fejlettebb ismeretét feltételező szakkifejezés, amely különben elsősorban papi szó, a csehből került volna át. Mivel pedig a szó a szlovénben nincs meg, nincs más hátra, mint szavunkat az ófn-ből magyarázni. Erre vö. a *pünkösd* és a *püspök* címszavakat is.

A kaj-h-ból: SlEl 953, Melich SzlJsz I/2, 417, vö. SzófSz is; — a csehből: Asbóth NyK 18 : 410, Nyr 14 : 456 (ellene Volf György ÖM I, 51, 369 = Nyr 14 : 499; — ő azonban szavunkat az ó e g y h á z i s z l á v b ó l származtatja, ami elfogadhatatlan egyrészt, mert a szó az óegyh. szlávban nincs meg, ott ui. *psalterъ* van, másrészt, mert a magyarban óegyházi szláv elemek nincsenek).

zsongár 1907: Hegyalja MNy 3 : 431, Bereg MNy 4 : 36.

= der die Feldarbeiter mit Trinkwasser versorgt; aki a mezőn dolgozó munkásoknak vizet hord.

Gombocz MNy 4 : 36 szerint a kárp. ukr *šynkar* 'korcsmáros; Schenkwirt' (Csopey, Žel) szóból való, amely viszont a *šynok* (orosz *šinok*, le *szynok*, sz *šenk*) 'Schenke; korcsma' származéka.

A magyarázat gyengéje: zöngés mássalhangzók a szláv zöngétlenek helyén. Ilyen zöngésülés lehetséges ugyan, de ritka. Gombocz azonban nem hozott analógiákat.

A

abruta XV szv Nyr 2 : 68. — Vált.: *obruta:* XV szv Nyr 2 : 68; — *abruta:* 1775-től EtSz, 1801: PPBE, MFüvészk 465; — *abrut:* 1807: MFüvészk 465, Leschka, Tzs, CzF.

= Artemisia abrotonum; istenfája (az utóbbi név már a XVI sze-től NéNy 7 : 173, MNy 11 : 38, Cal, stb., Ják 1132).

SlEl 1 szerint szláv és a szlovén *abrotica* 'Artemisia abrotonum' (1860-ból Plet) alapján kikövetkeztetett szláv **abruta* szóból való volna. Ez azonban nem fogadható el. A szlovén *abrotica* egy szótárból való, itt pedig ismeretlen eredetű (még magyar is lehet), más szláv nyelvben nincs meg.

Nyilván igaza van az EtSz-nak (I, 10), hogy szavunk egy középlatin **abruta* átvétele lehet, amely viszont a *ruta* hatása alatt alakulhatott a latin *abrotonum* < görög *ἀβρότονον*-ból.

Magyarázták a kfn *aberûte*-ből is (Szarvas Nyr 2 : 535, Melich Nyr 24 : 58, DLw 59, MEW 1), ez azonban valószínűtlen, mert a magyarban német eredetű régi növénynév nincs.

alamizsna 1466: NySz. — Vált.: *alamizsna:* 1466-tól NySz, SermDom, GyöngyTör, Cal, MA, PP, PPB, Tzs, CzF, stb.; — *alamozsna:* 1519-től a XVI szv-ig NySz. — Az EtSz szerint volt egy *alamosna* változat is, mert Sylvester UjT-ban a szót így írja, holott a *zs*-re más jele van. Azonban ez formalista felfogás. Mert igaz ugyan, hogy Sylvester is, Heltai is megkülönböztetik a *zs*-t az *s*-től, de komoly következetességről szó sincs és ezért egy *zs*-vel hangzó szavunknak *s*-es változatára egyáltalában nem lehet következtetni abból, ha ezek, vagy mások (pl. Káldy, Pázmány, PP, PPB, stb.) a szóban a *zs*-t *s*-sel írják. Ilyen bizonytalanságokra százával lehet példákat idézni valamennyi régi szerzőnk műveiből.

= elemosyna; Almose.

Leschka, SlEl 2, MEW 2, Melich SzlJsz I/2, 212, MNy 9 : 61, Asbóth NyK 41 : 387, Horger NyK 42 : 226 szerint szláv eredetű és a következő szláv szavakkal függ össze: csa-h *almužno* (és *almuštvo*) 'elemosyna' (a XIV sz-ból Maž 5, glagolita emlékekből, de közelebbi

adat nélkül MiklLex), kaj-h *almuštvo* Habd, Bell; szlov *almužno* (1584: Dalmatin, NT 57), *álmoštvo*, *álmožna* Plet; cseh *almužna* Klaret, Hus, Velesl, Wussin, Jungm, Rank; sz *almužna* Hv; le *jalmužna* Bibl, Linde, stb.; f-szorb *almožina*, *almóžna*, *jalmožina*; a-szorb *wólomužna*, *wólomuž*. — A kizárólag nyugati kereszténységű szláv szó az ófn *almuosan* átvétele; MiklFremdw 74, Klich Chrześc. term. 104, Kiparsky 141; sőt tekintettel arra, hogy a szókezdő *a-* nem kap praejotációt (holott pl. a kaj-h *jašprišt*, *jalen* szavakban megvan), ami aránylag k é s e i átvételre mutat, talán csak egy kfn *almose*-ből való. A kérdés közelebbi vizsgálatot igényel. — Az ófn szó a latin *elemosyna*, ez pedig a görög *ἐλεημοσύνη* szóból származik.

A magyar *al-a-mizsna* a latin *el-e-mosyna* átvétele mellett tanúskodik (a latinból Asbóth Nesk 52, EtSz I, 62 — bár a kifogása, hogy a latin *elemosyna*-ból **elemezsne* volna várható, vö. *elemózsia*, nem helytálló, pl. szláv *večera* > m *vacsora*, de szláv *večernja* > *vecsernye*, *cseléd* és *család*, stb., vö. Asbóth Nytud 5 : 68 —, Melich MNy 29 : 7, SzófSz).

***ángor** 1799: GyarmAff 331.

GyarmAff szerint 'anguilla; angolna' volna a jelentése. Ezt SlEl 4 a szláv *ǫgorь* 'Anguilla' szóból származtatja. Csakhogy ilyen magyar szó nincs, ezt csak Gyarmathi gyártotta (nyilván a mai csillagos alaknak megfelelő feltett alak, hogy a magyar *angolna* szót a szlávból magyarázhassa). GyarmVoc-ban már nincs meg. A fenti magyarázat természetesen magától elesik.

Asbóth Nyr 30 : 39, EtSz I, 95.

apad 1516-tól NySz, stb. (a részleteket l. EtSz I, 108).

= decrescere, detumere, diminui; abnehmen.

GyarmVoc, Leschka és SlEl 534 szerint a szláv **o-pad* (*padǫ*, *pasti* 'esik') átvétele, azonban a szó fgr eredetű, vö. Halász Nyr 10 : 196, Asbóth Nesk 40, EtSz I, 109, SzófSz, stb. A fgr magyarázat helyességét a MEW 229 is elismerte.

árok 1055: ÓMO 20. — Vált.: *áruk:* 1055-től 1396-ig OklSz; — *árok:* 1211-től OklSz, BSzj, SchlSzj, 1516-tól NySz, Murm, KolGl.1, Gyöngy-Tör, SzikszF, Cal, MA, PP, PPB, Tzs, CzF; — *árk:* 1193, 1277: OklSz; — ? *árak:* 1462: OklSz.

= fovea, fossa; Graben.

< török *aryq*, vö. EtSz I, 142, SzófSz, Bárczi TihAl 18. — Ver, GyarmVoc, Leschka, SlEl 251, MEW 100 helytelenül a szlávból, ez azonban nemcsak felesleges, hanem valószínűtlen is. A szláv szavak (szh *jarak* a XVI sz-tól HASz, kaj-h *jarek* Bell; szlov *jârek;* sz *jarok* — ComOrb-ban nincs —; ukr *jarók* Hrinč szerint kárp.ukr szó)

csupán a magyarsággal érintkező területeken ismeretesek, aránylag későn is fordulnak elő, azért valószínű, hogy a magyarból valók. Vasmer Revue Slav. 2 : 29 ugyan a szh szót egy török *jaryq* 'Spalte, Ritze' szóból származtatja, ez ellen szól azonban az, hogy a szó csak a szh nyelvterület n y u g a t i részén van elterjedve (a bolgárban pl. hiányzik).

† **aszag** 1792: SzD, SI, Dugonicsból idézve Kr, Tzs, CzF.
= Auskehricht, Mist; szemét, gaz.

Dank, SlEl 538, MEW 290 a magyar szót 'segmentum, ramentum; abgehauene Stücke Holz, Holzspäne'-nek értelmezi (ez azonban csupán Dankovszkynak magyarázatához alkalmazott értelmezése) és a szláv *o-sěk* 'segmentum'-ból magyarázza. A szónak azonban ilyen jelentése nincs. Úgy látszik különben, hogy az *aszag* 'Mist' szót is SzD csinálta, talán az *aszni* 'száradni' igéből. Mindenesetre előtte ismeretlen, és utána is csak olyan forrásokban kerül elő, amelyek őt felhasználták.

Gombocz—Melich MNy 2 : 308, EtSz I, 158.

B

babócs 1799: EtSz. — Vált.: *babócs:* 1831: Kr, Tzs, CzF; Répce mell.; Vas Tsz, MTsz; — *bagócs:* 1799: EtSz I, 213, 1800: Márton, SI, Tzs, Rábaköz, Marcal mell. MTsz; — *bangócs:* 1888: Rába mell. MTsz; Balaton vid. NyF 40 : 41; — *bagoncs:* 1905: Keszthely MNy 1 : 332; — *babóc:* 1874: Sopron MTsz; — *bagóc:* 1874: Győr MTsz.

= 1. Stomoxys, Asilus; Stechfliege, Viehbremse; bögöly (1831-től valamennyi fenti adatban a 2. és 3. kivételével); — 2. *babóc* Maikäfer; cserebogár (1874: Sopron MTsz); — 3. ? Oniscus asellus; Kellerwurm; pincebogár (csak Dank, ez a jelentés azonban valószínűleg szándékos jelentésf e r d í t é s a magyarázat kedvéért, vö. Asbóth Nesk 56).

Dank alapján, aki a magyar szót önkényesen 'K e l l e r w u r m'-nak értelmezte, SlEl 9 a szlovén *babuška, babuša, babura* 'Oniscus; Kellerwurm' szóval veti egybe. A fentiek miatt — de hangtani nehézségek miatt is — szóba sem jöhet.

Eredete ismeretlen. Az EtSz I, 213 gondolata, hogy esetleg a *bab* származéka (vö. „bab nagyságú bogár" Kr; esetleg, mint „pettyegetett": *babóka* 'petty', *babócsás* 'pettyegetett' MTsz), aligha lehet helytálló.

báj 1604-től MA, PP, PPB, Tzs, NySz (de általában *bűbáj:* 1584-től NySz, Cal, MA, PP, PPB, SzD, Tzs, CzF, stb.). — Szárm.: *bájol*

'incantare; zaubern, bezaubern': XV szmf SermDom, 1584-től NySz, Cal, MA, PP, PPB, SzD, SI, Tzs, CzF, stb.; — *bájos* l. 'incantator; Zauberer': 1508-tól NySz, Cal, MA, PP, PPB, SzD; — 2. 'magicus; zauberisch': 1551: NySz; — 3. 'bezaubernd; elbájoló': 1838: Tzs.

= magia, incantatio; Zauberei.

< török *bayy* 'lien', stb., vö. EtSz I, 230, SzófSz. — SlEl 11 és MEW 5 szerint a szláv *bajati* 'fabulari, incantare' ige főnévi származékából való (vö. cseh *báje* 'Mythe, Sage', de ez neologizmus; cseh *bajka* 'fabula' Velesl, Wussin, Jungm — Klaret, Hus, GebSl nem ismeri, Klaretnél a 'fabula' *báseň;* sz *bajka* 'mese'; le *bajka* 'Fabel', a XVI szv-től Linde — a XVI sz előtt nem fordul elő, SlStp nem ismeri; — a szh *bajka* Stullinál talán átvétel a csehből vagy lengyelből; a szlovén *bajka* azonban biztosan szótári átvétel a csehből; az ukr *bájka* pedig a lengyelből). Azonban ilyen szó a szláv nyelvekben nincs. A *bajka* (amelyben a *-ka* deverbalis nomenképző és nem deminutivum egy nem létező **baja*-ból) nem lehet a magyar szó alapja, egyrészt mert aránylag nagyon későn bukkan fel, másrészt, mert mindenütt 'f a b u l a; mese' a jelentése.

Munkácsi NyK 17 : 93, 32 : 370, Asbóth Nesk 43.

balga 1777, 1831: NyÚSz, Tzs, CzF, stb.

= albern, töricht.

Nyelvújításkori elvonás a *balgatag* 1. 'erraticus, herumirrend' (1604-től NySz); — 2. 'stolidus, vesanus, absurdus; wahnsinnig, verrückt, albern' (XV sze SchlSzj, a XV szef-től NySz, Murm, GyöngyTör, KolGl.1, Cal, MA, PP, PPB, Tzs, CzF) szóból, ez pedig a *bolyog* 'oberro, vagor; herumirren' ige származéka, vö. EtSz I, 255, 464, SzófSz. — Magyar szótörténeti okokból téves SlEl 29, MEW 13 véleménye, hogy a magyar szó a szláv *blagъ* szó átvétele, amelynek szintén van 'dumm, toll' jelentése is; vö. BEW I, 58, VREW I, 90, stb.

bálinka 1829: MNy 2 : 374. — Vált.: *bálind:* 1829: MNy 2 : 374; — *bálint-szőllő:* 1897: MNy 2 : 147; — *bálinka:* XIX szv MNy 2 : 147.

= eine Weintraubenart, Kleinweiss; egy szőllőfajta.

Gombocz MNy 2 : 147 összeveti a szláv *bělъ* 'fehér' szóból származó néhány szláv gyümölcsnévvel (szh *bjelina* 'weisse Weintraube', *bjelinka* 'Art weisser Kirsche'; szlov *belinščak* 'eine Art Traube'), ez azonban nem fogadható el. Az EtSz I, 257 a fenti véleményt minden megjegyzés nélkül közli, bár a „vö." arra vall, hogy nemigen hisz benne. — Eredetük ismeretlen. Szlávok aligha lehetnek.

balogács 1832: Tsz. — Vált.: *balogács:* 1832: Göcsej Tsz, Tzs; — *baligács:* 1883: Őrség MTsz; — *buligács:* 1873: Őrség MTsz.

= scaeva; linkisch; balkezes.

A magyar *balog* magyar származéka (*-ács* képzővel, vö. *kor* ~ ~ *korács*), EtSz I, 260.

A Nyitra megyei *galbács* nem tartozik ide, mert a sz-ból való (l. a *galbács* címszó alatt). Tévesen Mariánovics Nyr 46 : 272, aki ezt a szót is a szlovákból származtatja. Ez azonban már földrajzilag is valószínűtlen.

bárd 1272-től OklSz, 1508-tól NySz, GyöngyTör, Cal, MA, PP, PPB, Tzs, CzF.

= ascia, dolabrum; Beil.

Valószínűleg ófrancia *barde*, mint a SzófSz gondolja, esetleg egy közép-alnémet *barde* átvétele, mint az EtSz I, 289 véli. Bár a szó pontos forrása még nincs tisztázva, annyi mindenesetre kétségtelen, hogy nem származhatik a szláv **brady* (egyh. szláv *brady* 'ascia'; blg *brádva*; szh *brȁdva;* szlov *brâdva*, vö. BEW I, 73) szóból, mint Budenz NyK 1 : 311, Edelspacher NyK 12 : 112, SlEl 48, MEW 19 véli.

barna 1349: OklSz. — Vált.: *borna:* 1349: OklSz; — *barna:* 1359-től OklSz, 1583-tól NySz, Cal, MA, PP, PPB, Tzs, CzF; — *barnya:* 1903: NyF 9 : 11.

= fuscus, subfuscus, subniger; braun.

Kétségkívül összefügg a kfn *brûn*, úfn *braun* szóval, az átvétel útja azonban nem világos. Bizonyos azonban, hogy nem származhatik a szlávból, mert az ukr *barna* 'dunkelbrauner Ochse', sz *barnavý* 'barna' maga származik a magyarból, BEW I, 44. A részleteket l. EtSz I, 296, SzófSz. Az idézett (és az ó-orosz *bronь* 'weiss') szavakra l. PIEW 136, BEW I, 87.

batonya 1803: EtSz I, 310. — Vált.: *batona:* 1876: Eszék MTsz; — *batonya:* 1803: EtSz, Tzs.

= Pelecanus; Kropfgans; gödény.

Simonyi Nyr 44 : 31 szerint a lengyel *bocian* 'Ciconia; Storch; gólya' szóból való (a le-ből sz *bocian*, ukr *bocján*, fehér-orosz *bacján*), vö. f-szorb *baćon*, a-szorb *bóšan*, *bóšen*. Ez azonban hangtanilag is, jelentéstanilag is elfogadhatatlan. A le szó eredete egyébként nincs tisztázva, de bizonyos, hogy a *ć*-je *tьj*-ből való, amiből a magyarban *t* nem származhatik. A le szóra vö. BSE 33, SSE 38, BEW I, 78.

Az EtSz I, 310 szerint eredete ismeretlen (a *batla* 'fekete szalonka' madárnévre való utalás aligha helytálló). Nem fogadható el Horger véleménye sem (MNy 40 : 370), hogy az ómagyar *Batonya* szn-ből való volna.

bátya hn 1271: EtSz; kn XV szef-től (BécsiK) NySz, GyöngyTör, SzikszF, Cal, MA, PP, PPB, Tzs, CzF, stb.

= 1. frater maior natu; der ältere Bruder; idősebb fitestvér (igy valamennyi fenti adatban); — 2. patruus, avunculus; Onkel; nagybácsi (a XV szef-től NySz, SzikszF, Cal, Márton Tzs, CzF, stb.).

Eredete nincs tisztázva, de szlávból való származtatása biztosan nem lehet helyes. Vö. blg *bášta* 'pater', 1302—21-től Dan, *baštinъ* 'patris; atyai' Adj a XIV sz-tól MiklLex; ebből *baština* 'hereditas, dominium' 1330-tól MiklLex, Dan; átment a horvátba is *bašćina* alakban, vö. Maž 46, Ver, HASz; blg *bátjo, báte* 'Bruder' (a *brat* becealakja); szh *bȁća* 'Bruder', a XIX sz-ból Vuk, HASz; ócseh *batěk* 'uterinus' Klaret, *báťa* 'Bruder, Verwandter, Genosse' a XIV sz-tól GebSl; — Velesl, Wussin nem ismeri —, ma *báťa* 'Vater, Bruder, Oheim'; sz *báťa, baťko* 'bácsi'; ukr *bátjuška* 'Pfarrer', *bátьko* 'Vater'; orosz *bátja* 'Vater' — már 1160-ban is Srezn —, 'Priester'; a szót a BEW I, 45 eredetinek és *bratrъ* becealakjának tartja; ez azonban legfeljebb a régi c s e h, sz és a mai blg, szh szóra vonatkozhatik, amelyeknek valóban 'Bruder' a jelentése, a régi blg és orosz szó idetartozása azonban valószínűtlen; a blg *bašta* egy ősszláv **batja* alakra mutat, míg a többi szláv nyelveké egy **bat-ę*-ra; ez utóbbiból a csehben és oroszban *batja* a X sz folyamán fejlődhetett; a szh *bȁćo* talán a blg *bašta* szabályos megfelelője, lehet azonban a magyarból való átvétel is. A 'pater; Vater' jelentésű szavak ugyanis jelentéstani okokból nem jöhetnek figyelembe, a 'Bruder' jelentés viszont régen csak a csehből mutatható ki. A sz-ban inkább irodalmi szó, tehát valószínűleg a csehből származik.

Mivel a magyar szónak megfelelő alakok más fgr nyelvekben is vannak (mordvin *batjä*, zürjén *batj* stb.), rokonságot jelentő szó fgr eredete különben is valószínűbb, azért inkább saját, mint szláv. De talán gyermeknyelvi szó. Közelebbi vizsgálatot igényel.

Szlávnak magyarázta: Budenz NyK 2 : 469, SlEl 18, BEW I, 46. — Ellene Asbóth SzlSz 16, Halász Nyr 12 : 100. — A továbbiakra vö. EtSz I, 314, SzófSz.

bél

= alburnum; Splint (így Dank és utána SlEl).

Dank és SlEl 23 a magyar szót 'a l b u s'-nak értelmezi és a cseh *běl* 'das Weisse'-ből származtatja. A magyar szó azonban a *bél* 'das Innere; belseje valaminek' szóhoz tartozik (XIV szv BSzj, SchlSzj, stb., a 'medulla; Mark, Kern' jelentés, amely a fenti jelentésnek alapja, 1539-től NySz, stb.), ez pedig semmiesetre sem lehet szláv szó.

EtSz I, 334—343, SzófSz.

béles XIV szv BSzj, SchlSzj, 1510-től NySz, SzikszF, Cal, MA, PP, PPB, Tzs, CzF, stb.; — *bélles:* XVI szmf BrassóiTör.

= placenta, laganum; eine Art gefüllter Kuchen; Peltsche.

A SlEl 24, MEW 12 szerint a következő szláv szavak átvétele: sz *báleš* 'béles' Bern, Hv, keleti-sz *beleš, beliš* Kálal, morva *báleš, béleš, biliš, beneš* Bartoš Dial. mor. II, 472. Ezeket a szavakat tehát eredetieknek tartja és a *bělъ* 'weiss' szóból származtatja. Ez azonban elfogadhatatlan. A sz és morva szavak hangalakja egymagában is a *bělъ*-ből való származás ellen szól.

A magyar szó a *bél* 'das Innere' származéka (> *béles* 'das Innere habend', ami a 'gefüllter Kuchen' számára érthető név), a sz és morva szó pedig a magyarból való.

EtSz I, 335, 343, SzófSz.

bér XV szef (BécsiK) NySz. —Vált.: *bér:* XV szef-től NySz, SzikszF, KolGl.2, Cal, MA, PP, PPB, Tzs, stb.; — *bír:* 1541: NySz, Sopron Nyr 10 : 265, Bakonyalja NyF 34 : 76, Békés MNény 3 : 276.

= merces, salarium, pensio; Preis, Wert, Lohn, Sold.

< török *beri*, vö. Gombocz BTLw 43, EtSz I, 360, SzófSz. — A magyar szó több szláv nyelvbe is átkerült: horvát *bir* 'collecta, census' a XIV sz-tól Maž 62, Bell; szerb 'census clero praebendus' 1222—8: Miklosich MonSerb 13, vö. Dan I, 40, Vuk, HASz; blg *bir, birija, berija* 'impot, contribution, taxe'; orosz nyj *bir* 'Kopfsteuer' (Beszarábia Dalj I, 89); — román *bir* 'Steuer, Kopfsteuer, Tribut' Tiktin. Így, a magyarból magyarázza őket MEW 13, EtSz I, 360, míg BEW I, 57 szerint a szláv szavak a *birati* igének (iterativum a *berǫ* ~ *bьrati* igéhez) főneve, mint pl. a *pro-bir* 'Auswahl' a *probirati* 'válogat' igéből (vö. Asbóth JA 22 : 480 is). Csakhogy a kérdés nem ilyen egyszerű. A szó ugyanis régen csak a szerbben és a horvátban volt meg. Azt kellene kimutatni, hogy az ilyen *pro-bir*-féle analógiás postverbalék a szh-ban már legalább a XIII sz-ig nyúlnak vissza, egyébként egyáltalában nem bizonyos, hogy nem egészen új alakulások-e. Ami pedig a blg és az orosz nyj-i adatokat illeti, azok valószínűleg a románból származnak, ahol pedig a szó biztosan a magyarból való.

berbence szn 1422: OklSz; kn 1558: RMNy II/2, 140. — Vált.: *berbence:* 1422-től OklSz, 1558: RMNy II/2, 140 (Eger), MA, PP, PPB, SzD, GyarmVoc, Tzs; 1833: Szatmár, Szföld Tsz, Tzs, Ung MTsz; — *börbence:* 1638: OklSz; — *börbönce:* 1604: MA, PP, PPB, 1786: NySz, SzD, Tzs; Kecskemét, Szföld MTsz, Celldömölk MNy 11 : 185; — *berbenke:* 1877: Zemplén MTsz; — *börbönke:* 1887: Győr MTsz; — *berbőke:* 1888: MTsz.

= 1. vasculum ligneum; kleines Tönnchen, Tiene; kis hordó, bödön (1558: RMNy II/2, 140, 1638: OklSz; 1833: Szatmár Tsz, Ung, Szföld MTsz; *berbenke, börbönke, berbőke* is: Zemplén, Győr, MTsz);

— 2. pyxis, lenticula; Dose, Büchse; szelence (1604: MA, PP, PPB, SzD, Tzs; Szföld Tsz, Kecskemét MTsz, Celldömölk MNy 11 : 185).

Vö. ukr *berbenýca* 'Fass (besonders für Käse); le nyj *berbenica* ua. VarsóiSz; — román *berbeniță, bărbințǎ, berbințǎ* 'Tönnchen aus Tannendauben, in dem Milch, Käse usw. gehalten wird'. — A szó körül már az összes lehető vélemények elhangzottak, anélkül, hogy végleges álláspont alakult volna ki. SlEl 21, Budenz NyK 6 : 301, EtSz I, 362 szerint a magyar szó az ukránból (a le nyj-i is, de az valamennyi vélemény szerint), ennek azonban eredete ismeretlen. A román szót pedig általában a magyarból szokás származtatni (vö. Tiktin, EtSz I, 362, Crânjală Rumunské vlivy 213). A másik felfogás szerint a szó román eredetű és innen került át egyrészt az ukránba, másrészt a magyarba (így már Kałużniacki Über die Wanderungen der Rumänen 12, Damjan NyF 67 : 15, újabban Skok LeksStud 53). Skok szerint a román szó a latin *vervex* 'ürü' szóból származó román *berbece* 'berbécs' szóból alakult: latin ?? **verventia*, sajnos azonban a bizonyítással adós maradt.

A magyar szó minden bizonnyal a románból való és nem az ukránból. A nehézség azonban (de ez a szónak ukrán eredete esetén is fennáll) az, hogy a szó a keleti területeken kívül nemcsak Kecskeméten, hanem a nyugatdunántúli Celldömölkön is megvan.

bereg — Dank idéz egy *bereg* 'littus, palus; Ufer, Sumpf; part, mocsár' jelentésű magyar szót és ezt a szláv **bergъ* 'litus; Ufer' (óegyh. *brěgъ;* blg *brjag;* szh *brȉjeg;* szlov *brêg;* cseh *břeh;* sz *breh;* le *brzeg;* f-szorb *brjóh;* ukr *béreh;* orosz *béreg,* vö. BEW I, 49, VREW I, 76, stb.) szóból származtatja. Ugyanígy SlEl 54, MEW 10 is. Azonban 'Ufer; part' jelentésű *bereg* szó a magyarban nincs, a 'palus; Sumpf' jelentésű *bereg* pedig a *berek* 'nemus, lucus, saltus; Hain, Gebüsch' változata (bár az EtSz erre nem idéz példát), amelynek van 'Sumpfwiese' jelentése is.

EtSz I, 367.

beteg szn 1409-től OklSz; kn SchlSzj, NySz, stb.

= aeger, aegrotus; krank.

Simonyi Nyr 44 : 120 szerint a szlovén *béteg* 'Krankheit' szóból való. Asbóth Nytud 5 : 222 azonban rámutat e vélemény helytelenségére (a szlov *é* eredetileg rövid hang volt és csak később nyúlt meg, mert a szlovénben minden nem utolsó szótagbeli hangsúlyos szótag mindig hosszú) és igazat ad az EtSz-nak, hogy a szó a magyarban ismeretlen eredetű, a szlovénben és horvátban azonban a magyarból származik.

EtSz I, 385, SzófSz.

bibic XV sze SchlHort. — Vált.: *biboc:* XV sze SchlHort, 1643: NySz; — *bibec* XV sze SchlHort, MA; — ? *bibecs:* 1708: PP, PPB, PPBE, SzD (valószínűleg MA adatának félreértése); — *bibic:* 1576: SzikszF, 1643: NySz, SzD; — *bíbic:* 1838: Tzs, Somogy, Tolna Tsz, BallTsz, stb.; — *bébic:* 1708: PP, PPB, GyarmVoc, Vas Tsz, Sopron MTsz; — *béböc:* 1888: Sopron MTsz; — *libec:* XVI szmf KolGl.2 ; — *liboc:* 1708: PPl, PPBl, Jambr *(vanellus* alatt); — *libac:* 1792: SzD, Szföld Tsz; — *libuc:* 1838: Tzs, Szföld Tsz, Szabolcs, Erdély MTsz; — *klébic:* 1875: Zemplén MTsz.

= Vanellus vanellus; Kiebitz.

A rendkívül változatos magyar alakváltozatok arra mutatnak, hogy a madár hangját utánzó szóval van dolgunk. Hasonló eredetű a német *Kiebitz* és talán a kaj-h *ribic* Jambr, sz *bíbik, cíbik* 'Caradrius dubius Scop.', *cíbik* 'Vanellus vanellus', vö. Ferianc Vtáci 63, 64. Semmiesetre sem eredhet a magyar szó a szlávból („szlov *bibic, bibek*"), mint Leschka SlEl 28, Melich Nyr 26 : 16 vélik. Sőt ellenkezőleg a sz *bíbic* 'Vanellus vanellus' Ferianc Vtáci 64, Kálal való a magyarból, mert a sz-ban ilyen funkcióban *-ic* képző nincs. A szlovénből **bibic* szót forrásaim alapján kimutatni nem tudok.

EtSz I, 391, SzófSz.

bicsak szn 1453: OklSz; kn 1505-től OklSz, KolGl.1, 1569-től NySz, SzD, Tzs, CzF; — *bicsok:* 1877: Zilah, Szföld MTsz.

= culter saccalis; Einlegmesser, Taschenmesser.

Vö. török *byčaq* (kun *bičak* 'culter', oszmán-török *byčaq* 'Messer', stb.). A *byč-* 'schneiden' származéka, vö. Kāšγarī; Zajączkowski Sufiksy 62, Gombocz BTLw 45, stb. Az EtSz I, 394 szerint nem dönthető el, vajjon török jövevényszavaink középső rétegébe tartozik-e (és így besenyő-kun eredetű), vagy pedig az oszmán-törökből való-e. Az utóbbit mégis valószínűbbnek tartja, bár véleményét semmivel sem indokolja. — Az oszmán-törökből átment a balkáni nyelvekbe is: blg *bičakčija* 'Messerschmied; késes', szh *bičak* 'Messer' (a XVI sz-tól HASz). Viszont földrajzi okok miatt csak a magyarból lehet átvéve a sz *bičak, bičiak* 'bicska' Kálal, Hv. A le *biczak* 'Messer' Linde pedig az *i*-je miatt nem lehet közvetlenül a törökből való átvétel.

Nyilván közvetlenül a törökből való. Vö. a *bicskia* címszót is.

bika szn 1138/1329: MonStr I, 90, 1198-tól OklSz; hn 1193: OklSz, vö. MNy 31 : 158; kn XIV szv BSzj, SchlSzj, a XV szef-től NySz, Murm, Kol.Gl.1, 2, GyöngyTör, SzikszF, Cal, MA, PP, PPB, Tzs, CzF, stb.

= taurus; Stier (egyéb, de alkalmi jelentéseit l. EtSz I, 399).

< török **byqa* (bár a törökségből csak *buqa* és annak meg-

felelő adatokat lehet kimutatni), vö. Gombocz BTLw 45, EtSz I, 399, SzófSz és az itt idézett irodalmat.

GyarmVoc, Leschka, SlEl 68, MEW 27 szerint a magyar szó a szláv *bykъ* szóból származnék (orosz *byk* 1073-tól Srezn; ukr *byk;* le *byk* Bibl, 1468-tól RotyP 108, Linde, Majewski; f-, a-szorb *byk;* cseh *byk* a XIV sz-tól GebSl; sz *byk;* blg *bik;* szh *bik;* szlov *bik;* a közszláv szót általában eredetinek és a 'brüllen; bőg' jelentésű *bukati* tövének redukált fokából keletkezett főnévnek tartják, vö. BEW I, 112, MER 28, BSE 53, PES, I, 57, VREW I, 158; bár vannak, akik a törökből származtatják, pl. Korsch JA 9 : 493, vö. VREW I, 158). Ez azonban a magyar szó következetes szóvégi *-a*-ja miatt nem jöhet tekintetbe.

bitra 1826: Tsz. — Vált.: *bitra:* 1826: Baranya Tsz, Kassai I, 326; — *butyra:* 1826: Baranya Tsz.

= Taschenmesser mit hölzernem Stiel; fanyelű bicska.

Simonyi Nyr 44 : 171 szerint horvát *britva* gúnyos értelemben (erre vö. a *borotva* címszót). A *butyra* szerinte a *bugyli* hatására keletkezett. — Nem fogadható el. Eredete ismeretlen.

EtSz I, 416.

bócmány XVIII szv Rapaics A magyar gyümölcs 107. — Vált.: *boszmán:* XVIII szv Rapaics i. m. 107; — *boszmány:* 1805: Rapaics i. m. 204; — *bószmány:* 1894: Gömör Nyr 23 : 42; — *bócmány* 1888: Zemplén MTsz; — ?? *bócsmány:* 1881: Zemplén MTsz.

= eine Apfelart; egy almafajta.

Eredete ismeretlen. Rapaics i. m. 107 szerint egy török *bosman* 'nemes ember' szóból származik, de Hasan Eren MNy 40 : 59 szerint ilyen szó a törökben nincs. Rapaics i. m. 206 viszont arra gondol, hogy esetleg az elpusztult Nyitra megyei *Bosman* helység nevéből keletkezett (ez ellen Kniezsa MNy 37 : 58; a helység neve *Bos-man* volt, de különben is réges-rég, még a középkorban elpusztult). De aligha lehet igaza Hasan Erennek (l. fent), hogy a magyar szó esetleg a szlovákból való: *bosmánka* 'bószmánalma' Hv, Kálal, *bosman, bosvan* 'Weihnachtstriezel' Kálal, 'fonatos' Hv, mert a szlovákban éppen olyan ismeretlen, mint a magyarban.

EtSz I, 426, 499.

A magyar *boszvány* azonban (1887: Ipoly mente MTsz 'Art Kuchen; kalács, amelyet a lány a férjhezmenés után abba a házba visz, ahová fonóba járt') valószínűleg a fenti sz szó átvétele, bár a sz szónak sincs magyarázata, vö. EtSz I, 502.

bodacs 1838: Tsz. — Vált.: *bodacs:* 1838: Szföld Tsz, MTsz; — *bodocs:* 1863: Szföld MTsz; — *bodócs:* 1863: Udvarhely MTsz.

= kleines Hornvieh; apró szarvasmarha.

Valószínűleg a *bodocs, bodócs* 'Knospe; rügy' szóból (1792: SzD, SI, Tzs, stb. vö. EtSz I, 447) tapadással keletkezett, vö. EtSz I, 430. — Teljesen hibásan SlEl 38, MEW 16, Gombocz MNy 3 : 69. A SlEl elsősorban is hibásan *bodács* alakból indul ki, ami nincs. Másodsorban 'stossendes, stechendes Hornvieh; öklelő szarvasmarha' jelentést tulajdonít neki. Ezek után egyezteti a 'stechen' jelentésű szláv *bodati* igéből képzett *bodačь* 'der Stechende' szóval, amely pl. a szh-ban is megvan. — De elvetendő a törökből való magyarázat is: Munkácsi NyK 32 : 285.

bodak 1792: SzD. — Vált.: *bodak:* 1792: SzD, Tzs, Somogy, Tolna KKHalas, Kecskemét, Nagykőrös, Szeged, Makó, Bánát, Bars, Nógrád, Gömör, Mátra MTsz; — *bodag:* 1838: Tzs, MTsz.

= Art Kuchen, Nachbleibsel; vakarcs.

Eredete ismeretlen, vö. EtSz I, 431. — Dank ebből egy magyar *bodák* 'Stechmesser' szót gyártott és ezt a cseh *bodák* 'Stecher, Stechmesser' szóból származtatta, amit a SlEl 39 is átvett. Ilyen jelentésű szó a magyarban nincs.

bojár 1825: Dank, CzF.

= rumänischer Edelmann; román nemes.

Dank, SlEl 42 szerint a szlávból való, de a jelentése román közvetítésre mutat: *boér*. A régi nyelvben egyébként csak *boér, bojér* változatokat találunk, a *bojár* talán Dankovszkytól származik, aki számtalan esetben „kijavította" a magyar szó alakját, hogy a szlávnak jobban megfeleljen.

Vö. EtSz I, 439.

bojtár 1660: NySz. — Vált.: *bujtár:* 1658, 1660, 1661: NySz, SI, Tzs, CzF; Répce mell., Somogy, Veszprém, KKHalas, Arad, Heves MTsz; — *bojtár:* 1838: Balaton mell., Tsz, Tzs, CzF, stb.

= subopilio; Hirtenjunge.

Eredete nincs tisztázva. A legvalószínűbb, hogy a magyar *bujt* ~ *bojt* 'salire; quellen' ige magyar *-ár* képzős származéka, vö. EtSz I, 451, SzófSz.

A magyarból: sz *bojtár* Hv, Czambel SlovReč, Kálal; morva *bujtár* Rank; le nyj (a Tátraalján) *bojtar* VarsóiSz; kárp. ukr *bojtar* Csopey. A szó földrajzi elterjedése is a magyarból való eredet mellett tanúskodik. Vö. BEW I, 39 is (bár a magyar szót helytelenül az olasz *baita* 'Hütte' szóból származtatja). — Téves azért a SlEl 12 magyarázata, hogy a magyar szó való a fenti szláv szavakból.

boszorka 1838: Tzs. — Vált.: *boszorka:* 1838: Tzs, Békés MTsz; — *baszorka:* 1873: Hetés MTsz.

= striga; Hexe; boszorkány.

Melich NyK 25 : 292, Asbóth KSz 13 : 326, EtSz I, 500 szerint a szlovákból van visszavéve (sz *bosorka*, kárp. ukr *bosorka* 'Hexe' < magyar *boszorkány* 'Hexe'). Azonban az, hogy a szó a hetési nyelvjárásban is előfordul, ahol szlovák szót még sem kereshetünk, ezt a véleményt nem teszi valószínűvé. A sz *bosorka* maga is inkább egy magyar *boszorka* átvételének látszik, mert a szóvégi *-n* (az *-ny* aránylag kései) elvonását a magyarban könnyű megmagyarázni (*boszorká-n*, loc), míg a szlávban lehetetlen. — Esetleg képzőnek érzett *-ny* elvonása? (B.).

bot 1402: OklSz. — Vált.: *bot:* 1402: OklSz, a XV szef-től NySz, SzikszF, KolGl.2, Cal, MA, PP, PPB, SzD, Tzs, CzF, stb.; — *bót:* 1709: VocTrilingue = EtSz; — ? *bat:* 1605: EtSz (Loderecker szótárából, amelynek azonban magyar szempontból önálló forrásértéke nincs, mert nem más, mint Verancsich Vocabulariumának a cseh és lengyel nyelvvel való kibővítése, Verancsich-ban pedig *claua* alatt *both* van); Moldva MTsz (valószínűleg a csángó nyílt *o*-nak helytelen lejegyzése; a CsángóSz-ban mindenesetre *bot* van).

= 1. clava, baculus, fustis; Kolben (1402-től így valamennyi fenti adatban máig); — 2. dominatio, imperium, disciplina; Herrschaft, Kommando, Aufsicht; uralom, kormányzás, felügyelet (1642-től 1723-ig NySz, SzD).

Ver, SlEl 19, MEW 8, Schuchardt Nyr 18 : 440, Asbóth Nesk 61, NyK 33 : 111 szerint szláv eredetű és a következő szavakkal függ össze: szh *bât* 'Keule, Stock', *bâtina* 'Stock' HASz, 'malleus' Bell; szlov *bat* 'Kolben, Holzschlegel'; le *bat* 'Peitsche' Linde (SlStp nem ismeri); ukr *batura* 'Peitsche'; orosz *bat* 'Eichenstock, Knüttel'; vö. PIEW 111, BEW I, 46, VREW I, 60. Ez azonban elfogadhatatlan. A magyar szó állandó és következetes *o*-ja nem magyarázható a szláv *a*-ból. Erre több példánk nincs és így ebben az egy esetben sem fogadhatjuk el. Asbóth i. h. ugyan egy szláv **bŏtŏ* alakból indul ki (szerb-egyh. szláv *bŏtŏ* 'sceptrum' a XVIII sz-ból MiklLex; szlov *bèt* 'Kolben, Keule'; a vend *bot* ua. azonban a magyarból való, ugyancsak a kaj-h *bota* ua. is, Bell; orosz *bot* 'Fischstange zum Aufstören der Fische'; — román *bât*, *bâtă* 'Knotenstock, Knüttel'), de ez maga is kétes. Régi adataink nincsenek rá, és a *batŏ*-hoz való viszonya is tisztázatlan. Az orosz szó talán nem is való ide, hanem a *botati* 'schaukeln; das Wasser trüben' stb. igéből képzett főnév, vö. VREW I, 112. Újabban R. Aitzenmüller ZfSPh 22 : 363 próbálja a két változatot egymással egyesíteni és az ideur-ból magyarázni. Legnagyobb fogyatékossága azonban a szótörténet tökéletes elhanyagolása.

Horger SzegFüz 2 : 52 szerint a magyar szó eredeti jelentése 'Holzklotz; fatuskó' (így a Székelyföldön). Szerinte a fejlődés ez

lehetett: 'Holzklotz; fatuskó' → 'Keule; bunkó (Brassó) → 'Stock mit Keule; bunkós bot'. A 'fatuskó' jelentést őrizné a köznyelvi *bot-fülű* 'ganz unmusikalisch' melléknév első része is. Ez a *bot* régebben **but*-nak hangozhatott és a *buta* 'stumpf, ungeschärft; életlen, tompa' (→ köznyelvi 'dumm; ostoba') szóval van rokonságban.

A kérdés még ennek ellenére sincs tisztázva. Kár, hogy Horger nem vette figyelembe a román *but* 'Schlägel, Keule', *butuc* 'Baumstamm, Klotz' szavakat, mert nem lehetetlen, hogy amit a szó „eredeti jelentésének" tart, az egyszerűen a románból van átvéve. Román szempontból további vizsgálatot igényel.

bozsëna 1905: Heves NyF 16 : 45.

= Aberglaube; babona.

Az EtSz I, 509 szerint „talán tót eredetű, vö. tót *božica* 'Wahrsagerin' Rank". Ez azonban elfogadhatatlan vélemény. Nyilván a *babona* szónak valami elferdítése.

bőke 1808: SI. — Vált.: *büke:* 1808: SI, Kassai I, 401, Tzs, CzF, Balaton mell. MTsz; — *bőke:* 1887: Balaton mell. MTsz.

= Leuciscus rutilus; veresszárnyú koncér (hal).

Munkácsi Ethn 4 : 185 a következő szláv halnevekkel veti össze: horvát *belke* 'Blicca argyroleuca'; szerb *belka* 'Squalius delineatus' Popović. Azonban e nevek gyanúsak. A *belke* alak legfeljebb Npl lehet, de akkor is **beoke*-nek kellene lennie, mert a szh-ban a szótagzáró *l*-ből mindig *o* lesz. Ezért gyanús a másik név is. Van ugyan a szlovénben egy *belka* 'Alburnus lucidus' nevű hal (a sz-ban *belička* Ferianc Ryby 49), de ez más hal és hangtanilag is nehézségek vannak. — Melich DLw 73 német eredetre gondol (*Bickelhering*, vö. *Bückling*), de ez sem vehető figyelembe.

Eredete ismeretlen, vö. EtSz I, 520.

bőnye 1838: Tzs, CzF, Szeged MTsz, stb.; — *bőnyeg:* 1885: Cegléd Nyr 15 : 565

= 1. Brustfleisch des Hornviehs; a szarvasmarha szügye húsa; — 2. Flechse; mócsing.

Az EtSz I, 526 szerint eredete ismeretlen. Simonyi Nyr 45 : 85 azonban a vend *bőnä* Npl 'das Innere des Kürbisses' (Pável Ágoston, A vashidegkúti szlovén nyelvjárás hangtana 73) szóból származtatja. Elfogadhatatlan, már földrajzi okokból is. A vend szó is ismeretlen eredetű. Az a-szorb *beno* 'Magen eines Rindes' MEW 9, Muka szóval aligha függ össze.

bubola 1897: Zala MTsz.

= einfältig, tölpelhaft, blöde; együgyű, bamba, hülye.

Az EtSz I,544 szerint eredete ismeretlen. Simonyi Nyr 45 : 75 szerint azonban a sz *bubla* 'mummogó, morgó, mogorva' Jancs,

bublák ua. Kálal szóból való volna. Ez azonban földrajzi és jelentéstani okok miatt lehetetlen.

buc 1653: EtSz, PP, PPB; 1838: Szföld Tsz, Hétfalu MTsz; — *bucc:* 1880: Brassó, Moldva MTsz.

= femur; Oberschenkel.

Az EtSz I, 749 szerint a köznyelvi *comb* változata. Ezt Simonyi Nyr 49 : 156 nem fogadja el, hanem szerinte szláv jövevény és a déli-szláv *but* 'Oberschenkel' (blg *but* 'cuisse, gigot'; szh *bût* 'Obersehenkel') átvétele, ez pedig a török *but*-ból való. A török és déli-szláv szavak *t*-jével szembenálló magyar *c*-re azt mondja, hogy a „szláv *t*-nek sokszor felel meg *c* a magyarban, pl. *kalicka, lapocka, kanóc*". Ezekre vö. a megfelelő címszavakat. A *kanóc* különben nem szláv szó, a másik kettőben (és ez a „sokszor"!!) a *c* nem a szóvégén áll. — Az ötlet tehát elfogadhatatlan.

buják 1816: Kazinczy Lev XIV, 65 = Nyr 45 : 77; Szolnok-Doboka MTsz.

= unbändig, ausgelassen; féktelen, szilaj (1897: Szolnok-Doboka MTsz; — Kazinczynál: „Hallád-e hirét Jupiternek? . . . ez a *buják* adott lakókat az égnek is", itt a jelentés nyilván 'Eber; kan').

A Szolnok-Doboka megyei szó a román *buiác* 'wild, unbändig, ausgelassen' szóból való, amely az ukrán *buják* 'Stier' szó átvétele, EtSz I, 560. — Simonyi Nyr 45 : 77 szerint azonban Kazinczy 'Stier; bika' jelentésben használja és így nála a sz-ból való: *bujak* 'Stier', stb., vö. BEW I, 98 és a *buja* címszót.

buzogány 1424: OklSz. — Vált.: *buzgán:* 1424: OklSz, XVI szk, 1577: NySz; — *buzgány:* a XVI sze-től NySz, GyöngyTör, Cal, MA, PP, PPB, SzD, Tzs; Dráva mell. MTsz; — *bozgán, bozgány:* XVI szmf BrassóiTör, 1707: EtSz; — *buzogán:* 1736: NySz; — *buzogány:* 1576: SzikszF, 1604: MA, PP, 1718: NySz, PPB, SzD, SI, Tzs, CzF, stb.; — *bozogán:* XVI szef KolGl. 1, 1584: NySz; 1881: Sopron MTsz; — *bozogány:* 1604: MA, PP, PPB, SzD; Sopron, Vas MTsz; — *buzugán:* 1863: Udvarhely MTsz; — *buzogván:* 1430: OklSz; — *budzogány:* XVII szv NySz; — *buzdugán:* 1897: Szföld MTsz; Szakadát MNy 6 : 201; — *buzdugány:* 1885: Kis-Küküllő MTsz, Lozsád Nyr 23 : 46; — *bozdogán:* 1491: OklSz; — *bozdugán:* 1518: OklSz; — *buzdogány:* 1792: SzD, 1816: GyarmVoc; Fehér, Ugocsa MTsz; — *buzdogán:* Brassó EtSz; — *buzdigány:* 1914: Bihar MNy 10 : 459.

= 1. clava cambuta; Kolbe, Streitkolbe; buzogány (így valamennyi fenti adatban a 2. alattiak kivételével); — 2. clava Typhae palustris; Binsenkolbe; nádbuzogány (1808: SI, 1833: Kassai I, 384; valamennyi fenti adat a MTsz-ból, Nyr 23 : 46, MNy 6 : 201, 10 : 459).

Török eredetű szó, vö. oszmán-török *bozdoγan* 'an iron warmace' Redh 398, csagatáj *bozdugan* Pavet de Court. (Vámbéry Čag. Studien szerint *bozdurgan*). A szó eredete nincs tisztázva. Általában a *boz-doγan* 'a grey hawk or falcon, a merlin; Hypotriochis aesalon; szürke sólyom' nevével tartják azonosnak (Barb. de Meyn., Redh 398), tehát mintegy „sólyomfej" volna a jelentése. Ez azonban nyilván népetimológia. Vámbéry TürkEtWb 207, Rásonyi NyK 46 : 133 és EtSz I, 589 szerint egy török *boz-* 'zerbrechen' tő származéka volna. Ez azonban nem magyarázza meg a török *boz-doγan* alakot, *-doγan* képző ugyanis a törökben nincs. Valószínű azonban, hogy a magyar *d-* nélküli változatok (amelyek semmiesetre sem származhatnak a *d*-sekből!!) valóban egy török **boz-γan* alakból valók. A képzőre vö. Zajączkowski Sufiksy 79, a szóra Rásonyi NyK 46 : 133. Sajnos azonban ilyen, a magyar *buzgány, buzogány* alapjául szolgáló török **bozγan* egyelőre nem került elő. Azonban mint szn a kunoknál megvan: 1333: *Buzkan* filius Arbuz Gyárfás István A jász-kunok története III, 476, 1423: *Buzganz*allasa hn uo. 578, vö. NyK 46 : 133; nyilvánvaló tehát, hogy mint közszónak is meg kellett lennie.

A magyar szó rendkívül gazdag változatai világosan két csoportra oszlanak: a *d* nélküli és a *d*-s változatokra. A *d* nélküliek valószínűleg a kun-besenyő rétegbe tartoznak (semmiesetre sem azonban az oszmán-törökbe, ahol a szó csak *-d*-vel van meg), vö. Rásonyi i. m., SzófSz (Németh Gyula azonban nem említi, vö. MNy 18 : 26). A *d*-sek viszont világosan az oszmán-törökre mutatnak (első adat 1491: *bozdogan* Turcales OklSz, stb.). Itt azonban (de csak itt, és nem a *buzogány* változatnál, mint az EtSz I, 589 véli) felmerülhet a déli-szláv vagy a román közvetítés lehetősége is: blg *buzdugán, bozdugán* 'masse, massue' Gerov, Mavrov; szh *buzdòhan, buzdùhan, buzdòvan, buzdùvan* 'clava; Keule' 1649-től HASz, kaj-h *buzdohan* ua. Bell; szlov *buzdovân* ua.; régi cseh *buzdykan* XVI sz Jungm (de *buzygán* Velesl, Jungm, *buzykán* is Jungm); le *buzdygan* 'Streitkolben'; ukr *buzdygán* ua.; orosz *buzdychán* 'Art Kommandostab'; — román *buzdugán* 'Streitkolben'. Tekintettel azonban arra, hogy a szó átvétele jelentésénél fogva az oszmán-törökből valószínűbb, déli-szláv közvetítést feltenni nem szükséges. Sőt, mivel a *g*-s alakok csak a blg-ban vannak meg, az pedig a török szavak közvetítése szempontjából nem jöhet tekintetbe, ez teljesen valószínűtlen. De mivel a népnyelvi *d*-s változatok mind Erdélyből, tehát a románság szomszédságából származnak, a román közvetítés lehetőségét sem lehet kizárni (így Damian NyF 67 : 17, ellene EtSz I, 588).

A magyarból: sz *buzogáň, budzigáň* Hv, Kálal; cseh *buzigán* Velesl, *buzykán* Jungm.

A szláv szóra: TürkEl I, 30, III, 17, MEW 20, Lokotsch 333, BEW I, 105, VREW I, 137. — A magyar szóra: EtSz I, 589, SzófSz (és az ott idézett irodalmat).

bükk hn 1086/XII sz: ad introitum fagorum, qui vulgo dicitur *bik*zadu PRT VIII, 269; kn 1193: ÓMO 55, 57. — Vált.: *bik:* 1086/XII sz PRT VIII, 269, 1193: ÓMO 55, 57, 1203/1254-től 1489-ig OklSz, BSzj, SchlSzj, Murm, GyöngyTör, SzikszF, 1583, 1595: NySz, Cal, MA, PP, PPB, Tzs, CzF; Gömör, Szföld MTsz; — *bikk:* 1807: MFüvészk 517; Palócság MTsz; — *bük:* 1419: OklSz, MA, PP, PPB, SzD; — *bükk:* 1648: KárolyiOkl IV, 342, 1655: ApáczaiCsere = NySz, SI, Tzs, CzF.

= Fagus silvaticus; Buche.

Eredete nincs tisztázva. Német nem lehet, mert (a hangtani okokon kívül) német eredetű fanév a magyarban nincs. A szláv *buky* (erre vö. BEW I, 99) ellen szól a magyar szó következetes régi *i*-je, amelyet *u*-ból magyarázni nem lehet (így Leschka, SlEl 66, MEW 12, ellene EtSz I, 591, SzófSz). — Mariánovics Nyr 46 : 25 azonban a csehre gondol, ahol ugyanis *u* > *i* hangfejlődés van. Csakhogy ez a hangfejlődés a XIV sz-ban kezdődik és kizárólag eredetileg palatális mássalhangzó után fejlődik (pl. *jutro* > *jitro*, *ljud* > *lid*, stb.). A *buky*, *buka* szóban azonban palatális mássalhangzó nincs. A szó tehát semmiképpen nem lehet szláv eredetű.

C

cáp XVI szk GyöngyTör. — Vált.: *cap:* 1885: KKHalas MTsz.

= 1. hircus; Ziegenbock; kecskebak (XVI szk GyöngyTör, 1584-től OklSz, 1655-től NySz, PP, PPB, GyarmVoc, Tzs; Szföld Tsz, MTsz); — 2. fehlerhaft verschnittener Bock; hibásan herélt bak, kos (1887: Komárom MTsz); — 3. im späten Alter verschnittener Stier; vén korában kiherélt bika (1885: KKHalas MTsz).

Vlach pásztorműszó, amely mindenütt megvan, ahol a vlach pásztorkodás el volt terjedve (erre vö. Crânjală Rumunské vlivy 232). A magyar szó 1. jelentésében biztosan a románból való, de valószínűleg a másik kettő is ebből alakult és nem külön átvétel a sz *cap* 'kecskebak' szóból.

EtSz I, 613.

†**capa** 1529: OklSz, 1607-től NySz, PP, PPB, PPBE, GyarmVoc, Tzs, CzF (biztos *cápa* változat nincs, a NySz adatai modern helyesírással átírt szövegből valók, vö. EtSz I, 614, MNy 39:72).

= 1. corium punctis asperatum; Schagrin; pettyezett bőr (1543-tól OklSz, 1607-től NySz, PP, PPB, SzD, GyarmVoc, Tzs); —

2. Decke, Kotze; takaró, pokróc (1529: OklSz, Gyöngyösiből, stb. Nyr 14 : 5); — 3. salebrosus; holperig; rögös, darabos (1792: SzD: de összetételben, pl. *capa-dinnye:* 1595: NySz, *capa-pohár:* 1640-től EtSz, stb.).

< kfn *zappe* (vö. 1618: *zappeleder,* vö. osztrák-bajor *zapp* 'Chagrin' Schmeller II, 1141). A szó eredete ismeretlen. — Megvan néhány szláv nyelvben is: sz *capa* 'Reibleder, Chagrin' (de csak Rank, más szótár nem ismeri, a csehben nincs meg); le *capa* 'Chagrin, Leder zu Futteralen' (a XVIII sz-ból Linde), kaj-h *capa* 'corium elaboratum ex pelle porcina, piscis, asini' Habd, Bell; szlov *cápa* 'Fetzen, Lappen; ein schlechtes Kopf- oder Sacktuch' (a stájeri népnyelvből Plet). A szláv szavakat BSE 56 a németből magyarázza, mások a 'Ziegenbock' jelentésű és román eredetű *cap* származékának tartják (Matz 128, Štrekelj JA 34 : 42). Ez utóbbi felfogás azonban szótörténeti és morfológiai okokból egyaránt elfogadhatatlan. Egyrészt a szó a szláv nyelvekben éppen nem azokban a nyelvekben van meg, amelyekben a *cap* 'Ziegenbock' köznyelvi, másrészt *-a* képző a szlávban nincs, amellyel a *cap* 'Ziegenbock' szóból 'Ziegenleder' keletkezhetett volna (ilyen pl. az *-ina* képző, vö. sz *capina* 'bakhús, bakbőr', *hovädzina* 'marhahús', stb.). A szó tehát semmiesetre sem származhatik a *cap* szóból és keletről, hanem attól teljesen független és a nyugatról való.

A magyar szót német eredetűnek tartja Szarvas Nyr 14 : 1, Melich Nyr 24 : 102, DLw 76. Az EtSz I, 615 azonban ezt már sem hangtanilag, sem szótörténetileg nem tartja elfogadhatónak. A bajor-osztrák *zapp*-ból szerinte a magyarban nem lehet *capa*, az egyetlen egy forrásból igazolt *zappeleder* alakot nem tartja elég megbízhatónak. Azért a magyar szót szláv közvetítéssel magyarázza. Azonban itt az EtSz éles ellentmondásba keveredett önmagával: a magyar szó ugyan szláv közvetítéssel került volna át, de a szláv szavak (kaj-h, sz, le) a magyarból volnának átvéve. De akkor milyen szláv szó átvétele a magyar?? — A kaj-h szó valóban a magyarból származik, a másik kettő azonban valószínűleg inkább német eredetű.

cemende 1838: Tsz. — *cemende:* 1838: Balaton mell., Pápa, Győr Tsz; — *cemënde:* 1857: Vas, Göcsej, Szfvár MTsz; — *cëmënde:* 1888: Veszprém, Tolna MTsz; — *cemönde:* 1888: Somogy MTsz; — *camanda:* Tata Nyr 39 : 79.

= 1. schlampig, nachlässig; lompos, rendetlen öltözetű, ronda (1857: Göcsej, Vas MTsz); — 2. schmutzig; piszkos (1880: Ormánység MTsz, OrmSz); — 3. Dirne, Metze; szajha, ringyó (1838: Balaton mell. Tsz, Fertő mell., Kemenesalja, Zala, Őrség, Somogy, Veszprém,

Pápa, Szfvár, Baranya MTsz, Tata Nyr 39 : 79); — 4. Sack und Pack; cók-mók (1838: Győr MTsz).

Eredete ismeretlen. Nyilván hangulatutánzó, expresszív kifejezés; vö. EtSz I, 636.

Simonyi Nyr 45 : 291 szerint a magyar szónak van *cemendre* változata is: Hajdunánás, Abaúj és 'hanyag öltözetű, rima' a jelentése. Szerinte egy sz *cmendra* 'nyafka lány' szóból való. Van ilyen szó? Forrásaimban nem találom.

cérna szn-i származék *Cérnás:* 1413: OklSz; kn 1517-től NySz, 1531: MNy 2 : 210, SzikszF, Cal, MA, PP, PPB, Tzs, CzF, stb.; — *cirna:* XVIII szv NySz; — *cerna:* 1905: Szföld NyF 20 : 37, MNy 11 : 123; — *ceverna:* szárm.: 1413: *Cheuernas* szn OklSz; Nyitra vid. NyF 20 : 16, Nyr 28 : 451; — *civorna,* ? *cevorna:* 1556: OklSz.

= filum duplicatum; Zwirn (de 1823: Márton, KelB szerint 'fila; Garn; fonál' is; valószínűtlen).

< kfn *zwirne* Lexer, vö. úfn *Zwirn* 'cérna' Kluge; vö. Simonyi Tüzetes magyar nyelvtan I, 176, Borovszky NyK 24 : 335, Szarvas Nyr 26 : 17. A szóvégi *-a*-t Horger MNy 11 : 123 és Beke FUF 24 : 262 magyar járulékhangnak tartja.

Az EtSz I, 647 azonban németből való eredetét nem tartja elfogadhatónak (már Melich Nyr 24 : 103 és DLw-ben sincs meg), merthogy a kfn *zwirne*-ből a magyarban **cérne,* a *Zwirn*-ből pedig **cérn* volna várható. Azért a szót szlovák közvetítéssel magyarázza (sz *cverna* 'Zwirn; cérna', 1685: ComOrb 125, Leschka, Bern, Jancs, Hv, stb.; morva *cverňa* Bartoš; kárp. ukr *cverna* Sbornik—Lamanskij 236). Ugyanígy a SzófSz is. Azonban a sz *cv-e-rna* a német *zw-i-rn* helyén a sz-ból egyszerűen meg sem érthető, mert a sz-ban *i* > *e* változás nincs, azért minden valószínűség amellett szól, hogy a sz szó a magyarból származik, bár a szókezdő *cv-* ebben az esetben komoly problémát jelent. De a magyar szónak a németből való eredete ellen semmi kifogás nem emelhető. A kfn szónak szóvége, bár *e*-vel van írva, egy veláris redukált hang volt, amelyet a magyarság szabályosan *a*-val helyettesített (erre vö. az *irha, kályha* címszavakat). — A régi magyar *ceverna, civorna* változatok sem a sz-ból valók (amely akkor még talán meg sem volt), hanem ugyanannak a német szónak más átvétele. Ennek a maradványa a Nyitra környéki szó is, bár ez esetleg valóban a sz-ból való átvétel lehet; erre vö. Valló Nyr 33 : 561, EtSz I, 648.

ciha 1752: Hódmezővásárhely IrodKözl 1 : 162. — 1752: *ciha:* IrodKözl 1 : 162, 1803: Márton, Kr, 1839: Balaton mell., 1841: Göcsej, Veszprém, Somogy, Csallóköz, Heves, Bihar MTsz, CzF (szerinte dunántúli szó); — *cíha:* 1885: KKHalas MTsz.

= vestimentum stregulum; Bettüberzug, Überzug über das Deckbett und die Kopfkissen; vánkoshéj, párnatok, dunyhahéj.

< kfn *zieche* 'Bettüberzug', vö. úfn *Zieche* ua. A német szó a görög eredetű klatin *theca* 'Hülle, Decke' szóval van rokonságban, vö. Kluge. A magyar szó német eredetére vö. Melich Nyr 24 : 103, DLw 78; a szóvégi magyar *-a* Horger MNy 11 : 122 szerint elvonás a *párna-cih-a* birtokos összetételből.

Ezt a magyarázatot azonban az EtSz I, 673 a szóvégi *-a* miatt nem tartja valószínűnek. Szerinte inkább szláv eredetű: ócseh *ciecha, cícha* a XIV sz-tól GebSl, Klaret, *cejcha* Velesl, Wussin, Jungm, ma *cejcha, cícha* Jungm, Rank; sz *cicha* Bern, Jancs, Loos—Pechány (Hv, Kálal nem ismeri). Csakhogy a dunántúli magyar szót nehéz a csehből magyarázni. Még a szlovákból sem könnyű, de a jelen esetben a sz szó a maga rövid *i*-jével maga is magyargyanús (szabályosan ugyanis **ciecha* volna várható, ami Jungmannnál meg is van, de nem hiteles), tehát belőle a magyar szót származtatni nem lehet. A szóvégi magyar *-a*-ra a német *-e*-vel szemben l. a *cérna* címszót. De itt Horger magyarázata is komolyan szóba jöhet. A *párna-ciha* összetétel ugyan később bukkan fel, mint az egyszerű *ciha* (*ágy-ciha:* 1883-tól MTsz, *vánkos ciha:* 1831: Kr, itt a két szót külön írja, vagyis birtokos szerkezetnek tartja), ez azonban a jelen esetben aligha lehet mérvadó, mert a szó a multban nem tartozott bele a köznyelvbe és így tiszta véletlen, hogy mikor, melyik alakjában jegyezték le.

cima 1585: Cal, MA, PP, PPB, CzF, Dunántúl, Ormányság MTsz.

= cyma; Keim an Gewächsen; rügy.

A SlEl 79, Simonyi Nyr 25 : 54 szerint (vö. Budenz NyK 6 : 302 is) a szlovén *címa* 'das Kräuterich von Ackerpflanzen, Keim'; szh *cïma* 'germen; Stengel' átvétele, ezek viszont az olasz *cima*, észak-olasz *zima* 'Gipfel, Spitze, zarter Trieb einer Pflanze' szóból valók, vö. BEW I, 129, Asbóth Nytud 1 : 141. — Azonban a magyar szó nyilván közvetlenül a latinból származik. — A szónak a *csima, csoma, csuma* szóval való kapcsolatára (XV szmf-től SermDom, NySz, stb.) vö. EtSz I, 1057.

cimbora 1598: NySz, de *cimborál:* 1566-tól NySz. — Vált.: *szimbora:* 1598; NySz, MA, PP, PPB, Tzs; 1838: Szföld Tsz, MTsz; — *zimbora:* 1632: NySz (vö. *zimborál* ige 1615: NySz), Kr; — *zimbura:* Bakonyalja NyF 34 : 11; — *imbora:* 1898: Baranya Nyr 27 : 286; — *cimbora:* 1616-tól NySz (de *cimborál* 1566-tól NySz), MA, 1619-től OklSz, PP, PPB, SzD, Tzs, CzF, stb.

= 1. pactio, partitio, consortium; Vertrag, Gemeinschaft; egyezség, egyesülés (1598-tól NySz, MA, PP, PPB, SzD, Tzs, CzF,

de a XIX sz-ban ez a jelentés már el volt avulva); — 2. socius, sodalis; Geselle (1616-tól NySz, Tzs, CzF, stb.). — A további — alkalmi és szűkebb értelmű — jelentéseket l. EtSz I, 693.

Leschka, SlEl 732, MEW 297, Hunfalvy NyK 5 : 425, 14:307 szerint egy szláv **sębrъ* átvétele, vö. az óorosz *sjabrъ* 'szomszéd, ugyanazon község, közösség tagja' (1400-tól Srezn), mai orosz nyj-i *sjabër, sabër* 'Nachbar'; ukr *sjabró* 'Nachbar', *sjábra* 'Gemeinde-Ackerland'; vö. litván *sébras* 'Gefährte', stb.; MEW 297. Miklosich szerint a magyar *cimbora* és a román *simbră* őrizte meg a szláv szó eredeti alakját. Ez azonban nem kétségtelen. Amennyiben a fenti orosz és litván szavak összetartoznak egymással, akkor a litván szó *e*-je látszik eredetinek és az orosz *ja* másodlagosnak (vö. erre Thomsen Beröringer 215, ahol Thomsen a finn *seura* 'Gesellschaft' szót a litván *sébras*-szal egyezteti).

A magyar szó kétségkívül a román *simbră, sâmbră* 'Gemeinschaft', *simbrie, sâmbră* 'eine Gemeinschaft von Bauern, die sich zusammentun, um mit ihren Ochsen ihre Acker gemeinschaftlich zu pflügen' szó átvétele. Eredete ismeretlen. A fenti orosz szóval aligha függ össze, a görög *συμβόλη*-ból való eredete, amelyet Budenz NyK 6 : 312 és Szinnyei Nyr 22 : 212 után az EtSz is átvesz, pedig nem kétségtelen.

Budenz NyK 6 : 312, Szinnyei Nyr 22 : 211, Szarvas Nyr 10 : 163, 22 : 484, EtSz I, 693, Tamás AECO 2 : 341, SzófSz.

cinëge szn 1346: Nicolai dicti *Cynege* OklSz; kn XVI sz NyT II, VI. lap = Zolnai Nyelveml 229. — Vált.: *cinege:* 1346-tól 1448-ig OklSz, Murm, GyöngyTör, SzikszF, MA, 1643-tól NySz, PP, PPB, 1793: Gross II, 427, Tzs, CzF; — *cinige:* XVI szk NyT II, VI. lap, 1584: NySz, PP, PPB; Udvarhely MTsz; — *cënëge:* 1816: GyarmVoc 97, Szföld MTsz; — *cinöge:* 1890: Somogy MTsz, Sárköz Nyr 33 : 334; — *cönöge:* 1904: Sárköz Nyr 33 : 334; — ?? *cinege:* 1835: Kassai V, 256; — ? *cenegete:* XV sze SchlSzj (nyilván a BSzj *cheniger* — ascendula is csak másolási hiba *chenigete* helyett, vö. EtSz I, 640); — *cinge:* 1533: Murm 87; — *cince:* 1793: Gross II, 427, CzF; Pannonhalma, Csallóköz MTsz; — *cinke:* szn 1442: Georgius *Cynke* dictus; kn 1799: EtSz I, 707, SI, Kr, Tzs, CzF, stb.

= Parus; Meise.

A madár hangját utánzó szó (azonban a *cineg* 'zwitschern, von Meisen' nem eredeti ige, hanem nyelvújítási elvonás a *cinegé*-ből: 1835: Kassai V, 256, Tzs, CzF, stb.). Vö. EtSz I, 707. — Helytelenül: < szláv *sěnica, sinica* 'Parus; Meise' (vö. egyh. szláv *sinica* Mikl-Lex; blg *sinicá;* szh *sjenica, sinica,* kaj-h *senica* Habd, Bell; szlov *senica, sinica;* ukr *synyca;* orosz *sinica*; MEW 295, PES II, 287), mint Leschka, SlEl 733, Asbóth KSz 13 : 328 véli. Szótörténeti

okokból nem indulhatunk ki a magyar *cince* alakból, amely lehetne szláv eredetű. Még a *cinke* is magyarázható volna a szlávból, ha feltesszük, hogy a szláv nyelvek valamelyikében képzőcserével **sin-ika* lehetett. De nyelvtörténeti okokból ez sem valószínű. A *cinege*, stb. alakokat viszont a szlávból magyarázni nem lehet.

† **cinkota** XVII sz: aves . . . vulgo *czinkota* MNy 10 : 39.

= Ernyei MNy 10 : 181 szerint 'Turdus pilaris; fenyőrigó', mert szerinte a XVII sz-ban „avis" mindig 'fenyőrigó'-t jelent (??).

Ernyei i. h. összeveti a cseh *cikota, cvikota* 'Turdus pilaris', sz *cvikota, čvikota* ua. szóval (Ferianc Vtáci 34). — Azonban kérdés, hogy a fenti szó egyáltalában magyar-e.

coboly 1799: EtSz I, 743. — Vált.: *cobol:* 1799: EtSz I, 743; — *coboly:* 1800: Márton, Tzs, CzF, stb.; — *cóboly:* 1818: EtSz; — *cóbel:* XIX sze EtSz.

= Martes zibellina, Mustela zibellina; Zobel.

< német *Zobel* ua. (a német szó az oroszból, vö. Kluge, európai elterjedésére vonatkozólag Gáldi A propos d'un mot d'origine slave en latin médiéval: SMS 14 : 26), vö. EtSz I, 743, PIEW 578 (szerinte a szláv szó az árjából).

A középkori latinság *zobolus* szava (XII szv Anon. 1, 14. §§, PPB 611, Bartal) a magyarból nem mutatható ki. A német *Zobel*, latin *zobolus* szót 1799 előtt mindig *nyuszt*-nak fordítják, ami a *coboly* szó hiányát mutatja. — A k-latin *zobolus*, német *Zobel* szó a különben ismeretlen eredetű orosz *sobolь*-ból való.

Helytelenül SIEI 764, MEW 312, mely szerint a magyar szó közvetlenül a szlávból való. SI és Kr *szobol*, Leschka *szoboly* szava a szlovák *sobol'* alapján a *coboly* helyett ajánlott szó.

† **cuca** 1792: SzD, SI, Kr, Tzs, Kassai V, 263.

= 1. amasia; die Geliebte; szerető (1792: SzD, valamennyi fenti adat); — 2. ? dilectus; d e r Geliebte (1809: EtSz I, 763).

Nyilván egy *cica*-féle gyermeknyelvi szó változata, vö. EtSz. — Elfogadhatatlan SIEI 80, MEW 30, BEW I, 130: < szlovén *cúca, kúca* 'weibliche Scham'.

Cs

csajka 1874: Nyr 3 : 185. — Vált.: *csajka:* 1877: MTsz II, 339; KelB², Nyr 27 : 324, Debrecen NyF 26 : 27; — *csájka:* 1898: Nyr 27 : 324; — *sajka:* 1898: Nyr 27 : 324, stb.; — ? *csálka:* 1898: uo.; — *sálka:* 1874: kaszárnyai szó, MTsz, Nyr 27 : 324.

= die Blechschale der Soldaten; a katonák bádogcsészéje.

Nyilván összefügg valahogy a német *Schale* szóval, hangtanilag azonban az összefüggés nincs tisztázva. Feltűnő a *-j-* a német *-l-* helyén. Ezért nem fogadható el Simonyi Nyr 27 : 324 véleménye sem, hogy a magyar szó a sz *šálka*-ból való. Vö. EtSz I, 800 (a SzófSz szerint „talán a tót *šálka* 'csésze' átvétele"). Talán keveredés a *sajka* szóval? — Bárczi a sz eredetet most is valószínűnek tartja.

csanak 1367: unum cyfum argenteum vulgo *chanak* dictum Kállay-Levt 1602 (Kálló, Szabolcs megye), 1677: Debrecenből OklSz, SzD, SI; 1833: Szatmár, Somogy Tsz, Szalonta, Szabolcs, Ugocsa, Érmellék, Zilah, Kalotaszeg, Szolnok-Doboka, Palócság, Heves, Veszprém MTsz; — *csanyak:* 1838: Gömör, Torna Tsz, MTsz.

= 1. scypfus; Becher, Kelch; kehely (1367, 1677: OklSz); — 2. irdenes Geschirr; cserépedény (1808: SI, GyarmVoc, 1833: Szatmár Tsz, Veszprém, Szalonta, Szabolcs, Ugocsa, Zilah, Érmellék, Kalotaszeg, Szolnok-Doboka MTsz, SzamSz); — 3. hölzernes Schöpfgeschirr; fa merítőedény (1792: SzD, SI, 1838: Somogy Tsz, 1840: Heves, Palócság, Szatmár MTsz).

< török *čanaq*, vö. kun *čanak* 'scutella' CCum; kipcsak *čanak* ua. Houtsma 72; oszmán-török *čanak* 'irdene Schüssel, Schale', stb. Zenker 367. 2, 'any kind of common earthen-ware saucer, pan, or bowl' Redh 731. — A magyar szó a szókezdő *č-* miatt nem lehet honfoglaláselőtti török, első adatának kora miatt nem lehet oszmán-török eredetű. Tehát az ú. n. középső rétegbe, a besenyő-kun elemek közé tartozik; vö. EtSz I, 840, Németh Gyula MNy 17 : 25. — Az EtSz szerint azonban csak az 1. jelentésű *csanak* való ebből, a „népnyelvi" (azaz a 2. és 3. jelentésű szó) szerinte „csak oszmánli jövevényszó lehet, vidékenként szerb vagy oláh közvetítéssel". Ez azonban nincs megindokolva. Az 1. jelentésű szó ugyanarról a vidékről származik, mint a 2. és részben a 3., ami arra mutat, hogy a 2. jelentésű szó az 1. jelentésűnek szabályos fejleménye. De nincs okunk szerb vagy román közvetítést feltételezni a 3. jelentésű szónál sem (vö. szh *čanak* 'hölzerner Schüssel', román *cianac*, *cénac* 'grosser Schüssel' Şaineanu Infl. orientale II, 122, Tiktin). Földrajzilag legfeljebb a Somogy megyei szót lehetne a szerbből, a szatmárit pedig a románból származtatni, de ezek feltétlenül összefüggnek a többivel, amelyek viszont sem szerbek, sem románok nem lehetnek.

csap 1. XIV szv BSzj.

= 1. ductile, epistomium; der Zapfen an Fässern, Pipe, Röhre, Hahn; eresztő — de elzárható — cső (XIV szv BSzj, SchlSzj, 1490-től OklSz, MA, PP, PPB, SzD, CzF); — 2. doliarium, veruculum; Zapfen, Stöpsel eines Fasses; dugó (1621: MA, 1681-től NySz, PP, PPB; ma ebben: *csapra verni*); — 3. medica balanus; végbélkúp (1576: SzikszF, PP, PPB, SzD, vö. MNy 4 : 426), stb.

< kfn *zapf* (vagy közép-német *zapp*) 'ducticulum', vö. úfn *Zapfen* stb. Vö. Kluge, EtSz I, 847, SzófSz. A magyar *cs-* a német *z-* helyén igen régi átvételre látszik mutatni, amikor a magyarban még nem volt *c-*, azonban ez a kérdés még nincs teljesen tisztázva. Az ilyen magyar-német névpárok, mint *Locsmánd — Lutzmannsburg, Törcsvár — Törzburg* a megfelelést támogatni látszanak.

Szlávból való eredete aligha jöhet tekintetbe. A szlávban három alak van: *čep* (blg *čep* 'noeud, loupe, bonde, tampon'; szh *čep* 'Stöpsel, Zapfen'; szlov *čep* 'Zapfen' cseh *čep* 'Zapfen, Spund' Klaret, GebSl, Jungm, stb.); *čop* (f-szorb *čop* 'Zapfen, Spund', a-szorb *cop* ua.; le *czop* 'Zapfen'); *čap* (szh *čap* Montenegróból HASz; sz *čap* 'csap'). A *čep* alak (amely BEW I, 143 szerint az olasz *ceppo* 'Klotz, Block' szóból való, de ez a magyarázat jelentéstanilag nem világos) a magyar szó szempontjából hangtani, a *čop* pedig földrajzi okok miatt nem jöhet tekintetbe. A *čap* alakok a szlávban pedig kétesek. A sz esetleg maga a magyarból származik.

Tévesen a szlávból: Ver, Leschka, SlEl 94, MEW 32.

csap 2. XV szef-től NySz, GyöngyTör, SzikszF, KolGl. 2, Cal, MA, PP, PPB, SzD, SI, CzF, stb.

= infligo, ico, peto, ferio; schlagen, hauen, prügeln.

Fgr eredetű szó, vö. EtSz I, 858, SzófSz. — Helytelenül SlEl 83. Szerinte a magyar szó a sz *čapiť* 'megüt, megcsap' *čapnúť* ua. szóból való. Ez azonban alakilag (**csápol* volna várható) nem lehet helyes. A sz szó különben társtalan, azért Asbóth Nesk 40, sőt MEW 418 is a magyarból származtatta. Inkább azonban hangutánzó, mint EtSz I, 850 gondolja.

császta 1784: SzD, SI, Kr, Tzs, BallTeljSz (tulajdonképpen ugyanannak az egy adatnak szótárról-szótárra való átvétele), Csallóköz CzF; — ? *császtava:* Alsó-Csallóköz CzF.

= scirpetum; Röhricht; bozótos, sásos, nádas, zsemlyékes hely.

A MNy 12 : 340 szerint az alsó-csallóközi *Császta* mocsaras patak nevéből csinálta Szabó Dávid is, Czuczor is. Eszerint tehát nem létező közszó. Vö. EtSz I, 876. — Vö. azonban mégis szh *čëst* 'Dickicht'.

csëcs XV sze SchlSzj. — Vált.: *csëcs:* XV sze SchlSzj, 1508-tól NySz, GyöngyTör, KolGl. 2, Cal, MA, PP, PPB, Tzs, CzF, stb.; — *csöcs:* 1533: Murm, SzikszF, Cal, 1595-től NySz (de *csöcs-ömő* 'csecsemő' már 1519-ben NySz), MA, PP, PPB, Tzs, CzF, stb.; — *csics:* 1816: GyarmVoc; Dés, Szföld MTsz; — *csücs:* 1836: EtSz, Mikszáthból Rubinyi.

= mamma; weibliche Brust; csecsbimbó.

Gyermeknyelvi szó. Helytelenül szlávnak magyarázta a SlEl 74 (óegyh. szláv *sosati* 'szopik'; szlov *cèc* 'die Zitze', *cécati* 'saugen'; sz *cec, cecok, cicok,* 'csecs', *cicat* 'szopik', stb., vö. PES II, 360, MEW 334).

EtSz I, 898.

cserebogár XVI szk GyöngyTör, KolGl. 2, Cal 140, 1607-től NySz, MA, PP, PPB, SzD, Tzs, CzF.

= Maikäfer.

Népetimológiás változata a régebbi *csereboh, cserebol, cserebüly* szónak: XIV szv BSzj. — Vált.: ? *csereboh:* XIV szv BSzj (írva *cherebech;* a SchlSzj-ben ennek helyén *bogar* van), 1508: DöbrK = NySz (írva *Lereboh*); — *cserebó:* 1539: KulcsárK; 1888: Mátyusfölde, Csalló-köz MTsz; — *cserebuh:* 1512: NagyszK = NySz; — *cserebol:* 1522: KeszthK, 1552: HeltBibl IV, 1639: VerVerb. = NySz; — *csereboly:* 1888: Komárom MTsz; — *csirabol:* XVI szef KolGl. 1; — *cserebül:* MA, PP, PPB, SzD, SI, 391, CzF; — *cserebüly:* 1801: EtSz I, 969, 1907: Márton, Kassai I, 401, Tzs; — *cserebül:* 1794: Gross IV, 206, CzF; — *cserebú* vagy *cserebü:* ? 1533: Murm (sajtóhibásan *cherebn*); — *cserebög:* XVI szmf BrassóiTör; — ? *cserebog:* 1835: Tolna Kassai V, 173; — *cserebók:* 1841: Zala, Göcsej, Veszprém, Pápa MTsz, Zala Nyr 42 : 92, Pápa NyF 17 : 38, Bakonyalja NyF 34 : 71; — *cserbók:* 1800, 1807, 1811: Márton, Tzs, CzF (élő alak volt?); — ? *cserbüly:* 1800: Márton.

Ennek a rendkívül sok alakváltozattal bíró szónak eredeti alakja és etimológiája ismeretlen, vö. EtSz I, 969, SzófSz. GyarmVoc, SlEl 117, MEW 33, Simonyi Nyr 6 : 461, Kalmár NyK 22 : 518 véleménye, hogy a *csere-* a szláv *čьrvь* 'Wurm' szóból való lenne, azon alapszik, hogy a magyar szó a *csere* + *bogár* összetétele. A fentiek alapján természetesen ez nem is jöhet tekintetbe.

cserény XIV szv BSzj. — Vált.: *cserény:* 1585: Cal, MA, PP, PPB, SzD, GyarmVoc, Tzs; 1826: Baranya, Kecskemét, Göcsej, Balaton mell., Kemenesalja Tsz, MTsz; — *cserén:* XIV szv BSzj, SchlSzj, 1577: OklSz 877; 1879: Somogy, Balaton mell., KKHalas MTsz; — *cseréj:* 1891: Torontál MTsz; — *csörény:* 1889: Baranya, Somogy, KKFélegyháza MTsz; — *cserin:* 1905: Pápa NyF 17 : 27, 30, Bakonyalja NyF 34 : 59; — *cserin, cseriny:* 1913: Rábaköz MNy 9 : 48; — *csirin:* 1912: Hortobágy MNy 8 : 282; — *csiriny:* 1909: Zenta Nyr 38 : 377; — *sering:* 1897: MTsz (*s-* alatt); — *sirin:* 1889: Zenta MTsz; — *sörény:* 1889: Baranya MTsz.

= 1. allerlei geflochtener Gegenstand; mindenféle fonott tárgy: a. crates; Korb; kas (XIV szv BSzj, SchlSzj, OklSz, Tzs); — b. geflochtener Funkenfänger über der freien Feuerstätte; fonott szikra-

fogó a szabad tűzhely fölött (1843: Szföld, Szolnok-Doboka MTsz; talán a BSzj és a SchlSzj adata is ide tartozik, mert a szó a *kemence* után következik); — c. Gittertür; rácsos konyhaajtó (1832: Göcsej Tsz, Baranya, Kecskemét MTsz); — d. Haustür aus Flechtwerk; sövénykapu (1897: Somogy, Vas MTsz); — e. Flechtzaun; vesszőből font kerítés (1879: Somogy, Balaton mell. MTsz); — f. scirpea; Schragen; szekérkas (1585: Cal, MA, PP, PPB, SzD; Somogy, Balaton mell. MTsz); — g. geflochtener Wagenleiter; fonott szekéroldal (1889: Zenta MTsz); — h. geflochtene Tragbahre; fonott teherhordó saroglya (1826: Baranya, Balaton mell. Tsz); — i. geflochtener Dachboden des bäuerlichen Vorhauses; a paraszтház pitvarának fonott padlása (1816: GyarmVoc, Tsz); — j. Trocknengerüst für Obst; gyümölcsszárító (1577, 1587, 1597: OklSz 124, 825, 926; 1829: Kemenesalja Tsz); — k. aus Rohr, Ruten, Bast geflochtenes Obdach der Hirten; nád-, vesszőfonadékból vagy kukoricahéncsból készített pusztai hajlék pásztorok számára (1838: Kecskemét Tsz, KKHalas MTsz); — 2. der Ziegelwand des Backofens, an den die Kachel geklebt werden; a szobakemence belső tégla- vagy kőfala, amelyre a cserepeket ragasztják (1863: Udvarhely MTsz); — 3. derjenige Teil des Backofens, auf den allerlei Geschirr gelegt wird; a kemencének az a része, amelyre edényeket, stb. raknak (1871: Udvarhely MTsz).

Az EtSz I, 972 a következő szláv szavakkal vetette össze: szerb-egyh. szláv *čerěn* 'tripus; Dreifuss' MiklLex; szh *čèrjen* 'Wölbung über dem Feuerherd, mit einem Loch oben beim Rauchfang, Rost über dem Feuer in Bauerhäusern, flacher Korb, in dem Getreide über dem Feuer getrocknet wird' HASz; blg *čéren, čáren* 'Dachbodenbrett' Gerov VI; ócseh *čeřen* 'pirgo' Klaret, GebSl, ma 'Fläche über dem Backofen' Jungm; le *trzon* 'Herd in der Küche' Linde; ukr *čeren* 'Boden des Back- und Kochofens, Feuerherd'; orosz *čéren* 'Salzpfanne der Salzsiedereien'. — A szót a német *Herd* rokonának tartják és így eredeti jelentése 'Feuerherd; tűzhely' volna, vö. BEW I, 146, BSE 582. — Azonban, mint már az EtSz megjegyzi, a magyar szó jelentése ezzel nem egyezik (bár esetleg itt-ott lehetnek érintkezések; pl. a szh szónak 'geflochtener Boden über der Feuerstätte', vö. Cvijić Naselja srpskih zemalja I, 107, 115 = EtSz esetleg a magyar szó 1/b jelentésére, a cseh szóé pedig a magyar szó 3. jelentésére emlékeztet, nem lehetetlen, hogy az elszigetelt szh jelentés a magyarból, a magyar 3. jelentés pedig esetleg szlávból származik). A sz *čeren* 'sajtolókosár' pedig nyilván a magyarból való.

Teljesen hibásan magyarázza a magyar szót Leschka, SlEl 96, MEW 418: cseh *čeřěň* 'Senkgarn, Senknetz' Veles, Wussin, Jungm, Rank; sz *čereň* 'vetőháló' Jancs, Hv; le *cierzeniec* 'Sacknetz'; szh *čerenac* 'Art Fischergarn' (BEW I, 144). Az egybevetésnek alapja

az, hogy Leschka a magyar szónak 'verriculum; Schleppnetz' jelentést tulajdonít, amit azonban sehonnan kimutatni nem lehet.

Valószínűleg igaza van Mészöly Gedeonnak (NéNy 2 : 157), hogy a magyar szó a fgr eredetű *ser-* 'fon, forgat' ige származéka (vö. székely *serít* 'fon, forgat'). Az alapjelentés tehát 'geflochten; fonott' volt. Azonban bizonyos, hogy a szlávból nem származhatik.

csëtënye 1838: Tsz. — Vált.: *csetina:* 1838: Háromszék Tsz, CzF, MTsz; — *csétina:* 1861: Csík MTsz; — *csetene:* 1897: Csík MTsz; — *csëtënye:* 1873: Kalotaszeg, Hétfalu MTsz.

= 1. grüner Tannenzweig; zöld fenyőgally (1873: Kalotaszeg, Hétfalu MTsz); — 2. Busch, Strauch; bokor, cserje (1897: Kalotaszeg MTsz); — 3. dünne Tannenrute; vékony fenyővessző (1838: Háromszék Tsz); — 4. Knüttel, Stange; husáng, dorong (1861: Csík MTsz).

< román *cetină* 'Tannen-, Fichtenzweig' Tiktin; vö. Damian NyF 67 : 19, EtSz I, 1001. — Az erdélyi tájszót SlEl 100, MEW 36 a szlávból (szh *četina* 'die Nadel an Nadelbäumen'; morva *četina* 'Fichtenzweig'; orosz *ščetina* 'Borste', vö. az *ecset* címszót; Asbóth RefI 9) magyarázta, ez azonban téves. A román szó azonban valóban ebből a szláv szóból való.

csík XIV szv BSzj. — Vált.: ? *csuk:* XIV szv BSzj (angila — *chuk hal*, nem íráshiba?); — *csík:* XV sze SchlSzj, stb., valamennyi későbbi adatban.

= 1. Anguilla; der Aal; angolna (XIV szv BSzj, SchlSzj, SermDom); — 2. Cobitis taenia, Misgurnus fossilis; Schlammbeisser (a régi terminológia szerint: Mustella: 1533: Murm; poecilias: 1576: SzikszF, MA, PP, PPB; Lampreda: XVI szmf KolGl. 2; lampetra: MA, PP, PPB; Lacertus: MA, PP, PPB; lumbricus aquaticus: MA, PP, PPB; — közelebbi meghatározás nélkül: 1544-től OklSz, 1560-tól NySz).

GyarmVoc, Leschka, SlEl 103, MEW 36 szerint szláv eredetű és a következő szláv szavakkal függ össze: kaj-h *čik*, *čikov* 'lambreda, lampetra, mustella, muraena fluviatilis' Bell, *čik* Stulli; szlov nyj *čík* 'Cobitis fossilis'; sz *čík* 'Misgurnus fossilis' 1794: Gross III, Jungm, Jancs, Ferianc Ryby 63; kárp. ukr *čyk* 'Misgurnus fossilis' Vladykov 42, Žel. — E szavak földrajzi elterjedése magyar eredetük mellett szól, BEW I, 156 is a magyarból származtatja őket, a magyar szó tehát nem eredhet ebből. Közelebbi forrása azonban ismeretlen, fgr-ból való magyarázati kísérletekre vö. EtSz I, 1037, SzófSz.

csíp XV szmf SermDom, GyöngyTör, 1566-tól NySz, SzikszF, Cal, MA, PP, PPB, Tzs, CzF, stb.

= pungo, vellico, mordeo; kneifen, stechen, beissen.

Fgr eredetű szó, vö. EtSz I, 1081, SzófSz. — A szláv *ščipati*

'zwicken, kneipen' igéhez (erre vö. MEW 344) semmi köze nincs, mint tévesen Ver, GyarmVoc, Leschka, SlEl 819, és Simonyi 39 : 249 gondolja. Alakilag sem fogadható el: a szláv *ščipati* igéből a magyarban **csipál* volna várható.

***csiszál**

Simonyi Nyr 33 : 137, NyF 11 : 57 szerint a *csiszakő* 'Wetzstein; fenőkő' (1838: Balaton mell. Tsz) egy *csiszál* igéből van elvonva, ez pedig a szláv *česati* 'kämmen; fésül' átvétele. Azonban ez jelentéstanilag sem lenne elfogadható, különben is a szó a magyar *csiszol* 'schleifen' származéka, vö. EtSz I, 1105.

csobolyó 1577: OklSz. — Vált.: *csobolyó:* 1557-től OklSz, (vö. GyöngyTör 2444: *tobolio*!, 3459), SzikszF, MA, 1629-től NySz, PP, PPB, SzD, Tzs, CzF; Baranya, KKHalas, Kecskemét, Nagykunság, Békés, Hegyalja, Zemplén, Bereg, Szatmár, Gömör, Veszprém, Bács, Orosháza MTsz; — *csoboló:* 1707: EtSz; — *csobolya:* 1629, 1843: EtSz, Szatmár MTsz; — *csobolló:* 1831: Veszprém Kr; 1839: Balaton mell. TudGyüjt XII, 21, Gömör, Torna Tsz, Somogy MTsz, Pápa NyF 17 : 27, Bakonyalja 34 : 54; — *csobilló:* 1882: Somogy MTsz; — *csoborló:* 1838: Sopron Tsz; — *csöböllő:* 1897: Somogy MTsz; — *csubulyó:* 1885: Szatmár MTsz.

= 1. cyrnea, genus vasis vinarii; eine Art von Weingefäßen, boroskorsó neme (1557-től OklSz, GyöngyTör, 1629-től NySz; Zemplén, Szatmár, Bereg MTsz); — 2. obba; Lägel, ein hölzernes Trinkgeschirr; ivó edény (1576: SzikszF, MA, PP, PPB, SzD, Tzs); — 3. feldflaschen-artiges Gefäss für Wasser; kulacsforma víztartó hordócska (a fenti népnyelvi adatok az 1., 2. és 4. alattiak kivételével); — 4. das Ölgefäss der Bergleute; a bányászok olajtartója (1885: Nagybánya MTsz).

Leschka, Dank, SlEl 110 szerint egy sz **čbola* szó átvétele, amely a *čьbanъ* tövének, a **čьb*-nek *-ola* képzős származéka volna. Azonban a *čьbanъ* eredete ismeretlen (vö. a *csobán* címszót), mindenesetre a töve nem **čьb-* és így abból egy *-ola* képzővel szó nem képezhető. Ilyen szó különben egyetlen egy szláv nyelvben sincs. A sz *čobola* 'ein Lägel' Palkovič, Leschka, Jungm, Kálal (van *čoboľov* is Kálal) a magyarból való.

Vö. EtSz I, 1120.

csopák 1835: Kassai V, 212. — Vált.: *csopák:* 1835: Hegyalja, Kassai V, 212, Abaúj, Zemplén MTsz; — *copák:* 1835: Pécs Kassai V, 212.

= kleines Rindvieh mit krummen Hörnern; kis fajta kajlaszarvú marha.

Eredete ismeretlen. Az EtSz I, 1148 véleménye, hogy „talán figyelembe vehető Kassai V, 212 magyarázata: < *soták* szlovák népcsoport neve" egyáltalában nem vehető figyelembe.

csörsz 1559: EtSz I, 1188.

= 1. *Csörsz árka, Csersz árka* 'fossa in com. Pest, Heves et Jász-Nagykun-Szolnok; ein durch Kom. Pest, Heves und Jász-Nagykun-Szolnok ziehender Graben' (1559-től EtSz I, 1188); — 2. *csörc, csörsz* 'schwarz; fekete' (1628: NySz); — 3. *cserc* 'eine Art Hornvieh; szarvasmarha fajta' (1583: RMNy II, 302 = Nyr 28 : 219); — 4. *csörc, csörsz* 'Untertan; jobbágy' (1566: Heltai Mesék = NySz).

Eredete ismeretlen. Kardos Albert Nyr 28 : 460 szerint < szláv *čьrnъ* 'fekete', Mariánovics Nyr 39 : 252 szerint a szláv *čьrtьcь* összevonása, Simonyi Nyr 28 : 461 szerint pedig a cseh, szlovák *čert* 'Teufel' (erre vö. BEW I, 172) átvétele. Elfogadhatatlanok.

EtSz I, 1184, 1188.

csuha 1495: NySz. — Vált.: *csuha:* 1495: NySz, 1500, 1520, 1532-től OklSz, Cal, MA, PP, PPB, SzD, Tzs, CzF; — *csoha:* 1504-től OklSz, 1517, 1541, 1585: NySz; — *csuva:* 1879: Eszék, Dráva mell., Szlavónia MTsz.

= 1. vestis; Kleid; ruha (1495-től NySz, Cal 1118, MA, PP, PPB, Tzs; 1826: Baranya Tsz); — 2. gausappe, pallium, toga; szűr, köpenyeg (1767: NySz, 1800: Márton, Tzs, 1838: Gömör Tsz, MTsz); — 3. tunica pellicia; dolmány, szűrdolmány, lajbi (1792: SzD, MTsz); — 4. toga cucullata monachorum; Kutte; barátcsuha (1838: Tzs, CzF, *csuhás* pap CzF).

Végső forrása az oszmán-török *čoha* 'pannus; broadcloth' Redh 738. A törökből: blg *čocha* 'drap'; szh *čoha* 'pannus; Tuch'; kaj-h *čoha* 'toga rusticana; ein langes, mantelartiges Bauernkleid' Habd, Bell, Jambr (a XVI sz-tól HASz); szlov *čóha* 'ein Mantel oder Rock aus grobem Tuch; Kotze'; le *czucha, czuha* 'ein langer Pelzrock' Linde; orosz *čuchá* 'ein Rock mit zurückzuschlagenden Ärmeln'. — A szóra vö. TürkEl I, 42, III, 24, Vasmer GrSlEt I, 398, BEW I, 159.

Mivel a szó a blg-ban és a szerbben csupán 'posztó' jelentésű, ez viszont a magyarban nincs meg, a 'vestis; Kleid' stb. jelentés pedig a (a lengyelen és oroszon kívül) csak olyan szláv nyelvekben van meg, amelyek a törökséggel közvetlenül nem érintkeztek, szavukat tehát csak a magyarból vehették át, a magyar szó kétségtelenül közvetlenül a törökből van átvéve. A lengyelből való átvétel ellen szól a magyar szó aránylag korai felbukkanása.

EtSz I, 1201, SzófSz. — Halasi Kun Tibor MNy 36: 185 szerint a magyar *csuha* nem a 'pannus; posztó' jelentésű, hanem a 'vestis e lana contexta, vestis monachorum christianorum' jelentésű török *čoha* átvétele, amely szerinte a perzsából való.

csuklya szn 1468: OklSz; kn a XVI sze-től NySz. — Vált.: *csuklya:* 1468-tól OklSz, a XVI sze-től NySz, GyöngyTör, SzikszF, Cal, MA, PP, PPB, SzD, SI, Tzs, Tsz.

= cuculla; Kutte, Mönchskutte, Kaputze.

Kétségtelen, hogy a *csuklya* a latin *cuculla, cuculio*-ból való, kérdés azonban, hogyan. Minden amellett szól azonban, hogy a *kuklya* (1508-tól NySz, Cal, MA, PP, PPB) > *csuklya* fejlődés a magyarban történt, talán a *kuklya* és *csuha* keveredéséből, mint Simonyi Nyr 46 : 179, Horger MSzavak 39 gondolja. Maga a *kuklya* latin jövevényszó, a szláv közvetítés feltevésére (így Leschka, SlEl 390, Valló Tót el) semmi szükség nincs. Vö. ócseh *kukla;* sz *kukla;* le *kukla;* BEW I, 640. — A sz *čukla* Jancs magyar-sz részben, csa-h *čuklja* Ver a magyarból valók.

Vö. EtSz I, 1210, SzófSz, Benkő *ly* hang 14.

csula 1840: MTsz. — *csulya:* 1840: Heves, Nógrád, Hont MTsz; — *sula:* 1838: Szföld Tsz; — *csula:* 1885: Hont, Baja, Marosvásárhely MTsz.

= 1. mit abstehenden, herabhängenden Ohren; kajla, lógó fülű (1838: Szföld Tsz, 1840: Heves, Arad MTsz); — 2. mit geschnittenen Ohren; vágott fülű (1841: Nógrád, Hont MTsz); — 3. mit kleinen Hörnern, von Kühen; apró szarvú, tehénről (1885: Baja MTsz); — 4. Spottname, mit dem sich die Kinder verspotten; gúnynév, amellyel a gyerekek csúfolják egymást (1885: Marosvhely MTsz).

Az EtSz I, 1212 szerint összefügg a következő szavakkal: szh *čula* 'mit kleinen Ohren' Vuk, HASz, *čûlav, ćûlav* Adj 'mit kleinen Ohren; szlov *šûl* Adj 'mit kleinen Ohren', *šûlav* Adj ua., *šúla* Subst 'Schaf mit kleinen Ohren' Plet; morva *čulena* 'mit kleinen Ohren' (Ziege), *čulka* ua. (Schaf) BartošSl; sz *čula* 'Schaf ohne Ohren' Kálal (más szótár nem ismeri); kárp ukr *čulyj* 'mit kleinen Ohren' JA 7 : 497; — román *ciul* 'ohne Ohren, mit kleinen Ohren (von Tieren)'. — A szavak az oszmán-törökből valók: török nyj-i *čula* 'Schaf, Ziege mit kleinen Ohren' Hasan Eren MNy 39 : 360.

A magyar szó Simonyi Nyr 46 : 179 szerint a szlovén *šula*-ból való, ez azonban szóföldrajzi okokból sem fogadható el. Hasan Eren i. m. szerint a magyar szó a törökből származik, míg a többi szláv szó a magyarból van átvéve. Az utóbbi vélemény kétes. Bizonyos azonban, hogy a magyar szó nem származhatik a szlávból, mert a szerb- és szlovén nyelvterület közelében a szó ismeretlen,

Erdélyben legfeljebb román lehet, szlovák pedig nem lehet, mert maga a sz szó való a magyarból.

csupka 1843: EtSz I, 1219. — Vált.: *csupka:* 1843: EtSz, Érsekújvár Nyr 8 : 282, Komárom MNy 4 : 140, Alföld Nyr 13 : 237, Nyitra vid. NyF 20 : 6, vö. még Nyr 17 : 420, CzF; — *cupka:* 1885: Hont Nyr 14 : 575, Nyitra vid. NyF 20 : 18, CzF.

= 1. Stiel, Stengel des Obstes; a gyümölcs szára (1862: CzF, Alföld Nyr 13 : 237, Érsekújvár Nyr 8 : 282, Hont Nyr 14 : 575, EtSz); — 2. der aus der Erde hervorstehende Teil der Rübe; a répának a földből kiálló kerek része (1870: Nyr 17 : 420); — 3. ágcsomó (milyen értelemben? NyF 20 : 18).

Való Nyr 33 : 562, EtSz I, 1219 szerint < sz *stupka* 'Stiel am Obste, an Blättern, Blumen' Bern, Jancs (ebben az alakban más forrásból nem igazolható, de *stopka* alakban ugyanabban a jelentésben közszó; eredete ismeretlen, vö. HKES 353). Az EtSz ugyanakkor elveti a MTsz-nak az egybevetését a *csutka*-val, mert hogy a magyarban *-tk-* > *-pk-* változás nincs. Ez igaz, de *c-* > *cs-* sincs (a szláv *st-* > magyar *sz-* > *c*-re vö. a *cölöp* címszót). — Eredete ismeretlen.

D

deres 1748-tól NySz, 1750: Wagner Phraseol., SI, GyarmVoc, Tzs, CzF, stb.

= lignum, super quod verberandus decumbit SI; Peinbank Tzs; pad, amelyre felfektetve botozták a rabokat GyarmVoc.

Tréfás metaphora: *deres ló* 'equus coloris murini' szóból (ez a *dér* 'pruina' származéka), vö. a francia *chevalet* 'ancien instrument de torture' Larousse, olasz *cavaletto* ua. — Így Kassai I, 421, Szinnyei Nyr 24 : 468, Tolnai MNy 9 : 241, Kertész Manó Szokásmondások 237, Horger MSzavak, EtSz I, 1324, SzófSz.— A magyarból: sz *dereš* 'Schlagbank' Palković, Jungm; szlov *dérež* 'Prügelbank'.

Hibásan szlávból (a *drati* 'nyúz' igéből, de a szónak **der-eš* származéka nincs): GyarmVoc, Leschka, SlEl 129, Munkácsi NyK 17 : 116; — németből: Halász Nyr 17 : 300, Melich Nyr 24 : 158 (azonban a szepesi-szász *dreschbank* a magyarból való, másutt meg ismeretlen).

derezle 1803: Márton. — Vált.: *derezle:* 1803: Márton, MFüvészk 198; — *dereszle:* 1838: Tzs; — ? *deresle:* 1815: Leschka.

= 1. Selinum carvifolia; Silge (1803: Márton, Tzs, Leschka, Jáv 784); — 2. Sium; Wassermerk; békakorsó (1807: MFüvészk 198).

Az EtSz I, 1325 szerint talán összefügg a következő szavakkal: szh *drezga* 'Nasturtium officinale, Petroselinum sativum, Sium lati-

folium', *dreza* 'Apium silvestre', *dereza* 'Peucedanum oreoselinum' Šulek, HASz. — Nem valószínű.

dévér 1545: OklSz. — Vált.: *dévér:* 1545: OklSz, 1702: NySz (*dévér keszeg*), PPB, SI, Tzs; Marcal mell., Kr, Baranya MTsz, SzamSz, OrmSz (itt *dévérkeszeg*); — ? *devér:* 1794: Gross HistPhys. III, 224; —? *dévért:* 1887: Herman MHal = MTsz.

= 1. Cyprinus; Karpfen; ponty (így 1708: PP 268, 1767: PPB; Kr ebben kételkedik); — 2. Leuciscus leuciscus (1808: SI, dévér dobancs); — 3. Abramis brama; dévér keszeg (1622-től NySz, Gross, Kr, Tzs, Herman MHal; Bodrogköz MTsz).

Eredete ismeretlen. Hasonló nevek: szh *dever, diver, deverika* 'Abramis brama' Vuk, HASz (a XIX sz-ból); kárp. ukr *devir* 'Abramis brama' Vladykov 70, *dever* 'Abramis sapa' uo. 72. — Semmi valószínűsége sincs tehát annak, hogy a magar szó a szlávból származzék, mint Munkácsi Ethn 4 : 185 gondolja, mikor világos, hogy fordítva, a szh és kárp. ukrán szavak valók a magyarból.

***díb**

= SlEl 894 (amelyet Dankovszkytól vett át) szerint a magyarban *dáb* és *dib* 'Wiedehopf; büdös banka' szavak volnának és ezek a szlov *vdeb* és *vdab* 'Wiedehopf' szavakból valók. — Bár a magyarban valóban van *díb-dáb* ikerszó (a XVII sze-től NySz, stb. vö. EtSz I, 1349), ennek azonban 'Wiedehopf; büdös banka' jelentése nem mutatható ki (csak 'unnütz Zeug, Gerümpel, unnütz, geringfügig; lim-lom, haszontalan, hitvány, silány'). — Vö. EtSz I, 1349.

dobronika 1690: MNy 5 : 39. — Vált.: *dobronika:* 1690: MNy 5 : 39, MFüvészk 355; — *dobrónika:* 1783: EtSz; — *dabronika:* 1848: EtSz; — *dobronica:* 1776: Nyr 43 : 429.

= Melittis melyssophylum; erdei méhfű (Jáv 879).

< román *dobrónică* ua. Tiktin. A román szó nyilván szláv eredetű, bár pontos megfelelése nem állapítható meg. Vö. EtSz I, 1376.

A SlEl 147 szerint a magyar szó szláv **dubravnik* (a *dǫbrava* 'tölgyerdő' származéka) átvétele volna, vö. pl. cseh *doubravnik* 'Melissa'. Azonban a formai oldalon kívül, amely szintén nem kifogástalan, a szláv ellen szól, hogy a magyar szó csak Erdélyben fordul elő, tehát románból való eredetében nem lehet kételkedni. Jungm idéz a csehből is egy *dobronika* szót, amely a SlEl 147 szerint a magyarból származnék, de itt alighanem valami gyanús adattal lesz dolgunk.

dörgicse 1503: NySz. — Vált.: *dergécse:* 1503: NySz, GyöngyVoc (esetleg *dërgëcse*, mert egyik forrás sem jelöli a kvantitást); — *dör-*

gicse: 1503: NySz, Tzs, CzF; Győr MTsz; — *dörgécse:* 1544: OklSz (írva *dörgecze*, tehát esetleg *dörgecse*), 1687: NySz, 1807: Márton; Győr MTsz; — *dörgöcse:* Rumy MonHung I, 422 (Kr és az EtSz I, 1408 ugyan *dörgöce*-nek olvassa, de ez a régi *cz*-nek félreértése; a MTsz is csak Kr-ből vette!!), 1887: Herman MHal = MTsz; — ? *dörgőcse:* 1919: EtSz; — *dürgencs:* 1887: Duna mell. MTsz; — *dörgencs, dirgencs:* 1890: Paks MTsz; — *dörgécs:* 1862: CzF; — *dörgecs:* 1559: Nádasdy Tamás . . . levelezése 103; — *görgécse:* 1794: Gross III, 204, 1807: Márton, Herman MHal; — *görgöcse:* 1794: Gross i. h., 1801: Földi, vö. EtSz, Herman MHal; — *görgicse:* 1838: Tzs; — *durbancs:* 1800: Márton, 1801: Földi, vö. EtSz I, 1446; Tisza mell. MTsz; — *durbincs:* 1887: Szeged MTsz.

= 1. *dörgécse, dörgécs, durbancs, durbincs* stb. Acerina cernua; vágó durbincs (1503-tól a fenti adatokban a 2—3. alattiak kivételével); — 2. *dörgencs, dirgencs* Perca fluviatilis; csapó sügér (1890: Paks MTsz); — 3. *görgécse, görgőcse, görgöcse, görgicse* Gobio fluviatilis, stb.; Gründling; fenékjáró küllő (1794: Gross III, 204, 1801: Földi, vö. EtSz, Tzs, Herman MHal).

Eredete, az alakváltozatoknak egymáshoz való viszonya ismeretlen, vö. EtSz I, 1408, 1446 (és az ott idézett irodalmat). Semmiesetre sem származhatik azonban a szh *grgeč* 'Perca fluviatilis, Acerina' stb. halnévből (először Vuknál, vö. HASz), mert ez maga való a magyarból, amint ezt már maga Miklosich (MEW 82, 423) is észrevette, bár szerinte „die Zusammenstellung des s. und des m. Wortes ist nicht sicher", ami félrevezető, mert az összevetés igenis biztos, csakhogy nem a magyar szó való a szerbből, hanem megfordítva. A *grg-eč* nem is lehet eredeti szerb szó, sőt nem is lehet régi átvétel.

dránica 1803: EtSz. — Vált.: *dránica:* 1803: EtSz, 1838: Szföld Tsz, CzF, MTsz, Nyr 30 : 33, Mármaros Nyr 36 : 33.

= grössere Art von Dachschindel; nagyobb fajta zsindely (Nyr 36 : 33 szerint azonban geschnitzte Bretterchen zum Dachdecken; házfedésre való faragott deszkácska, de nem zsindely).

< román *draníță* 'Dachschindel' Tiktin. A román szó az ukránból: *dranica* 'dünnes spleissenähnliches Brett, Daubenbrett' Žel, 'vékony deszka, amelyet tetőfedésre stb. használnak' Hrinč; orosz *draníca* 'Dachschindel, Latte'; eredetére vö. BEW I, 185, VREW I, 367.

Helytelenül SlEl 138, MEW 41 (közvetlenül a szlávból: le *dranica* 'planche grossiere qu'on a fait en fendant un arbre'; sz *dranica* 'raptura').

Vö. EtSz I, 1415.

drusza 1741: NySz. — Vált.: *drusza:* 1741: NySz, SI, GyarmVoc, Kr, Tzs; 1838: Szföld, Tolna, Balaton mell., Szatmár Tsz; CzF, stb.; — *durusza:* 1880: Répce mell., Tisza mell., Hódmvhely MTsz, Vas Nyr 29 : 178, Bakonyalja NyF 34 : 77, Ormánység OrmSz; — *duruca:* 1906: Bakonyalja Nyr 34 : 77.

= homonymus, similis nominis; Namensbruder.

Eredete ismeretlen. Az orosz *druzьjá*, a *drug* 'Kamerad' többese (megvan az ukránban is: *druh*, Npl *druzjá*) nem jöhet figyelembe, egyrészt mert a szláv *-z-* > magyar *-sz-* megfelelésre több példánk nincs, másrészt sem az oroszból, sem az ukránból ilyen jellegű szót aligha vehettünk át (aránylag nagyon kései, analógiás alak: **druzi* Npl + az *-ьje* kollektivum képzős szavak *-ja* Npl-a, vö. orosz *bratьja*, stb.). De többes átvétele egyesszámú funkcióban sem valószínű (bár erre vö. az *olasz* címszót).

Leschka szerint a magyar szó a sz *druga* 'Namensbruder' átvétele (1815: Leschka, Jungm, Jancs magyar-sz, Kálal, Hv, Tvrdý, SlSpJ), ez pedig egy **druhsa*-ból való (szerinte: **druh-jsa, jsa* a *byti* cseh gerundiuma: 'lévén'; ez azonban nem vehető komolyan; van egy csa-h *-sa* becéző képző is, vö. Vondrák SlGr I, 631), de ilyen szó a sz-ban nincs (Jungm-ban megvan ugyan, de az valószínűleg éppen Leschkából való), de ha volna is, abból *drusa* nem fejlődhetett volna. Ez tehát valószínűvé teszi, hogy a sz *drusa* a magyarból származik.

SlEl 145 Kresznerics alapján egy magyar *druzsá*-ból indul ki és azt a cseh *druž* 'socius'-ból származtatja. Azonban a magyarban sem Kresznericsnél, sem másutt **druzsa* szó nincs és így a fenti magyarázat magától elesik. Egyébként maga a cseh *druž* is neologizmus.

EtSz I, 1422, SzófSz.

durboncás 1792: SzD. — Vált.: *durboncás:* 1838: Tzs, CzF, BallTSz (de *durboncáskodik* 'sich widerspenstig benehmen' már 1792: SzD, Kassai I, 459); — *durmancos:* 1900: Jászság Nyr 29 : 47 (ui. *durmancoskodik* 'makacskodik').

= hartnäckig, widerspenstig; makacs.

Dank, SlEl 141, MEW 41 szerint a cseh *drbanice* 'das Gekratze, Gestosse', sz *drbanica* ua. szavakból való (erre vö. BEW I, 254, VREW I, 340). Sem hangtanilag, sem jelentéstanilag nem fogadható el.

Eredete ismeretlen. Talán összefügg valahogy a *durcás* szóval; EtSz I, 1447.

düh XV szv FestK 74 (de a *dühös* 'rabidus, furiosus; wütend, rasend' szn-ben már 1251/1281: OklSz; kn XV szmf SermDom). — Vált.

düh: XV szv FestK 74, SzD, Tzs, CzF sth.; — *dih:* ebben *dihes, dihös:* XV szmf SermDom, NySz, stb.; — *gyüh, gyöh* és *gyih* (de csak származékokban): 1517-től NySz, MTsz, vö. EtSz I, 1460.

= furor; Zorn, Wut.

Eredete ismeretlen. Nem vehető komolyan Dank és SlEl 158 véleménye, hogy a magyar szó a szláv *dǫchъ* átvétele (vö. erre a *doh* címszót). Az egyeztetés alapja az, hogy ők a magyar szónak 'anhelitus; lihegés' jelentést tesznek fel. Ilyen jelentése a magyar szónak azonban nincs.

Vö. EtSz I, 1460, SzófSz.

E

ester 1838: Szföld Tsz. — Vált.: *ester:* 1838: Tsz, CzF; — *ëstër:* 1897: Háromszék MTsz; — *hestër:* 1879: Eszék MTsz; — *ësztër:* 1897: Háromszék MTsz.

= infoecundus, sterilis; unfruchtbar; meddő.

< román *ştir* 'unfruchtbar', *ştirie* 'stérilité des animaux; Unfruchtbarkeit'. A román szó a blg-ból: *štir,* ez meg a görögből való; vö. a *csira* címszót. Melich MNy 11 : 292, EtSz II, 56.

Helytelenül Munkácsi Ethn 8 : 20 (szerinte szláv, de az erdélyi tájszónál ez valószínűtlen, ez legfeljebb az Eszék vidéki szóra vonatkozhatnék, a szh-ban azonban a szó nincs meg). Egyéb téves magyarázatokra vonatkozólag is l. EtSz II, 56.

esztena 1655: NySz. — Vált.: *esztena* (illetőleg *ësztëna*): 1655: NySz, SzD, PPBE, SI, 1807, 1811: Márton, GyarmVoc, Tzs; Szföld Tsz, MTsz; — *isztina:* 1816: GyarmVoc, Kalotaszeg MTsz; — *ësztina:* 1891: Kalotaszeg MTsz; — *észtina:* 1874: Szföld MTsz.

= septum ovile; Schafhürde; juhkarám.

< román *stână* 'Schäferei' Tiktin, vö. EtSz II, 75 (és az ott idézett irodalmat). — A román szó eredete nincs tisztázva.

Tévesen GyarmVoc, Leschka, SlEl 783 < szláv *stěna* 'Wand; fal'.

F

furulya 1647: NySz. — Vált.: *frulya:* 1736: MonIrók 11 : 331; — *furulya:* 1835: Tzs, CzF, stb. (de *furulyáz* ige a XVII szv-től NySz); — *furolya:* 1833: Kassai II, 229, 1835: Tzs (*Hirtenflöte* alatt), Herman MPNyK 143; — *furullya:* 1714: OklSz, SzD, SI; — *furollya:* 1647: NySz (*furollyás* mn-ben); 1838: Tzs, Jancs; — *furuglya:* 1786: NySz, SzD, SI, GyarmVoc, Tzs, CzF; 1838: Szföld Tsz; Somogy, Érsekújvár, Gömör MTsz, Ormánység OrmSz; — *furugla:* 1882: Rábaköz,

Répce mell., Baranya MTsz; — *furoglya:* 1833: Kassai II, 229 (de *furoglyázni* már 1792: SzD); — *fujora:* 1808: SI, GyarmVoc (de *fujorázni* ige már 1792: SzD); — ? *furelya:* 1799: GyarmAff 327 (valószínűleg csak Gyarmathi feltételezett változata a magyarázata kedvéért, ma megcsillagoznók; biztosan ilyen „megcsillagozott" alak azonban az ugyancsak nála idézett *virelja*, vö. Asbóth Nyr 30 : 39 és alább).

= tibia, fistula pastorica; Hirtenflöte, Flöte; pásztorsíp, síp.

< román *flueră* 'Pfeife, Hirtenpfeife, Schalmei' (a *fluer* ua. változata Tiktin). A román szóra vö. az albán *fl'oere, fl'ojere* 'Flöte, Pfeife', vö. Meyer AlbWb 108. — A szót a vlach pásztorok terjesztették el: szh *frula* 'Flöte' Vuk, HASz; morva *fujara, furyja;* sz *fujara, furul'a* Jancs, *fujera* Gyetva Herman MPNyK 143, *furola* BEW I, 285; le nyj *fujara, fujera, fulara;* ukr *fujára, flojara, flojéra, fréla*, vö. BEW I, 285. — A magyar szóra vö. EtSz II, 582—3 és az ott idézett irodalmat.

Tévesen GyarmAff 327, SlEl 806 (a szláv *svirělъ* 'fistula' szóból, emiatt tette föl Gyarmathi a magyar **virelja* átmeneti alakot). — Szintén hibásan Mariánovics Nyr 46 : 271 (szerinte a bácskai szerb *frula*-ból; valószínű azonban, hogy megfordítva, vö. EtSz II, 583).

fuszulyka 1708: PPl. — Vált.: *fuszul:* 1708: PPl, PPBl, PPBEl; — *fuszuj:* 1868: BalTSz; — *faszuly:* 1816: GyarmVoc, Csongrád MTsz; — *faszolya, fuszolya:* 1874: Hétfalu MTsz; — *fuszulyka:* 1801: PPBE, 1807, 1811: Márton, GyarmVoc, Erdély Tsz, MTsz; — *faszulyka:* 1801: PPBE, GyarmVoc; Szföld, Bukovina MTsz; — *faszolyka:* 1874: Hétfalu MTsz; stb.

= Phaseolus vulgaris; paszuly.

< román *făsuiu, făsulă, făsole* 'Phaseolus' Tiktin. A fenti alakok földrajzi elterjedése bizonyossá teszi, hogy a szó a románból származik. A különböző magyar változatokra és azok eredetére vö. EtSz I, 587—9, és itt a *paszuly* címszót.

Tévesen SlEl 564 (szerinte az *f*-es alakok is a szerbből valók).

G

gacsaly 1576: SzikszF. — Vált.: *gacsal:* 1576: SzikszF (összetételben: vitis brachiata — *gaczal szőlő vesszö*), Kr, Hegyalja Kassai II, 264, CzF; — *gacsaly:* 1864: CzF, stb. — Nyilván egyszerű sajtóhiba a *gacal szőlőtő* 'vitis insana' *c*-je a MA 1.—2. kiadásban, amelyet aztán a 3. kiadásban automatikusan *gatzal*-ra javítottak át és amelyet a PP valamennyi kiadása is átvett (a *szőlőtő* címszó alatt).

= 1. brachium vitis, capreoli vitis; Weinranke, Gabeln an Weinreben; a szőlővessző kaccsa, fogódzója (1576-tól valamennyi fenti adatban); — 2. Vitis arbustiva; fárafutó szőllő (1833: Hegyalja Kassai II, 264); — 3. ? vitis; Weinrebe; szőlőtő (1846: Bloch Magyar-német szótár).

Nyilván a *kacs* 'Ranke, Händchen' származéka, vö. EtSz II, 767.

Helytelenül Dank, SlEl 349. Abból indulnak ki, hogy a magyar szó 'scapus plantae, stilus; Stengel; kocsány' jelentésű és a sz *koštial* 'csont, tollszár'; cseh *košťál* 'Kaulstrunk, Kohlstrunk' szóból való. A magyar szónak azonban ilyen jelentése nincs, vö. EtSz II, 768.

gagy 1833: Dank, 1864: Bloch, BallTSz.

= epulae; Schmaus; lakoma, vendégség.

Valószínűleg Dankovszky elvonása a *gagyos* 'ebrius, temulentus; berauscht; félrészeg, pityókos' szóból (1808: SI, 1811: Márton, Tzs, CzF, BallTsz). Mindenesetre helytelen Dank, SlEl 181, MEW 62 véleménye, hogy a szláv *goda* 'Festtag' szóból való (pl. szh *god* 'Festtag'; szlov *god* 'Fest, Jahresfest'; cseh *hod* 'Fest'; sz *hody* 'lakoma, vendégség', nyj-i 'karácsony'; le *gody* 'Fest'; f-szorb *hody* 'Weihnachten'; vö. BEW I, 316).

Vö. EtSz II, 784.

gajdol 1608-tól NySz, SzD, 1800, 1807: Márton, Tzs, CzF, stb.

= 1. lärmend und misstönig singen, dudeln; lármásan dalol, idétlenül kornyikál (1669-től NySz, 1800, 1807: Márton; 1826: Baranya, Balaton mell. Tsz, Nagykunság, Szatmár, Bereg MTsz, SzamSz, OrmSz); — 2. jubilare, canere; frohlocken, jauchzen; örömében összevissza kiáltoz (1608-tól NySz, PP, PPB; Zala, Veszprém, Szatmár MTsz).

Valószínűleg a hangutánzó magyar *kaj-*, *gaj-* tő származéka, ugyanazé, amelyből a *kajált*, *kiált* való, vö. EtSz II, 804, SzófSz.

Teljesen hibásan GyarmVoc, Leschka, Dank, SlEl 165, Szarvas Nyr 15 : 77. Szerintük a magyar szónak volt 'beim Dudelspiel lärmend plärren; dudaszó mellett kornyikál' jelentése és egy szerb **gajdati* (< *gadljati*) 'dudeln', illetőleg sz **gajdovať* ua. átvétele volna. A magyar szónak azonban a 'Dudelsack; duda' jelentésű szláv *gajda* szóhoz semmi köze (erre vö. a *gajda* címszót). Különben alakilag sem helytálló: *gajdati*-ból a magyarban **gajdál*, a *gajdovať*-ból **gajdovál* volna várható.

galacsin XVI szk GyöngyTör. — Vált.: *galacsin:* XVI szk GyöngyTör, 1639: Nyr 30 : 185, SI, Kr, Tzs, CzF, MTsz; — *galacsín:* 1800, 1807: Márton, CzF; — ? *galacsint:* 1838: hol? Tsz; — ? *galacsi:* 1897: Szföld MTsz.

= 1. globulus; Pille, Kugel; sárból, agyagból, kenyérbélből gyúrt golyócska (XVI szk GyöngyTör, 1639: Nyr 30 : 185, SI, Kr, Tzs, CzF, Kiskunság, Szeged, Abaúj, Szföld MTsz); — 2. Kies, Kieselstein; kavics (1887: Dráva mell. MTsz).

Ezzel nyilván azonos eredetű a 'globulus argillaceus; Lehmkugel; agyaggolyócska' jelentésű *galasér* is (1792: SzD, 1807: Márton, SI, GyarmVoc, Tzs). — Mindkettőnek eredete azonban ismeretlen.

Helytelenül Munkácsi Ethn 4 : 207 (szerinte a *galacsér* 'a háló fenéksúlya' szó szláv, vö. ukr *hlek* 'Topf'). — Bárczi SzófSz (szerinte a *galacsin* a szh *kolačina*, a *kolač* 'kalács' augmenativumából való volna) magyarázata jelentéstani okok miatt elfogadhatatlan.

EtSz II, 825.

gálic-kő 1520—30: vitriolum *Galychkyw* MNy 11 : 83, 1528: *galiczkew* OklSz, Cal, MA, 1656-tól NySz, PP, PPB, Tzs, CzF, stb.

= Galitzenstein; kékkő.

Összefügg a bajor-osztrák *Galitzenstein* szóval (1429-től Schmeller I, 889), amely talán a spanyol *Galicia* tartomány nevéből való; vö. Melich Nyr 24 : 246, DLw 111, Asbóth Nesk 43, SzófSz. Ezt a magyarázatot azonban az EtSz II, 890 már nem tartja kétségtelennek (merthogy akkor a magyarban **gálicon-* alaknak kellene lennie; azonban itt biztosan részfordítással van dolgunk!).

Tévesen SlEl 741: < cseh *skalice* 'Galitzenstein' (nyilván népetimológiás alakulás a német *Galitzenstein*-ből, de csak újabban, mert Jungm előtt ismeretlen).

gálya 1241/1323-tól OklSz. — Vált.: *gálya:* 1241/1323, 1467: OklSz 1508-tól a XVI szk-ig, GyarmVoc ,Tzs, CzF, stb.; — *gállya:* a XV szk-től NySz, SzikszF, MA, PP, PPB, SI, Tzs, CzF.

= galea, navis auctuaria; Galeere.

< klatin *galea*, vö. EtSz II, 944, SzófSz.

Tévesen Munkácsi Ethn 4 : 269 (szerinte a szó délszláv *galija*ból való: szh *galija* 'triremis', a XVI sz-tól HASz; szlov *gálija, galéja* 1566-tól Plet; cseh *galea;* sz *gálija;* le *galja;* óorosz *galea;* vö. BEW I, 292). A szláv szó későn bukkan fel ahhoz, hogy a magyar szó közvetítője lehessen.

gáncs szn 1495: OklSz; kn 1565-től NySz. — Vált.: *gancs:* ? 1495: OklSz, 1568-tól NySz (MelSzJán, FélBibl, BornPréd, ComJan; az utóbbi helyen *gancso*val; mindezek azonban lehetnek sajtóhibák is, illetőleg a kvantitásnak fogyatékos jelölései); 1833: Kassai II, 255, 1840: Heves, Hont, Palócság MTSz, 1864: Mátyusföld CzF, Szamoshát SzamSz, Zagyva mell. NéprÉrt 30 : 151; — *gáncs:* 1565-től NySz, MA, PP, PPB, SzD, Tzs, CzF, stb.; — *gancsó:* 1872: Szeged, Torontál

MTsz (esetleg a fenti 1643: *gancso*-val ComJan = NySz is idevaló?; — *gandzsa:* 1879: Eszék MTsz; — *gándzsa:* 1876: Dráva mell., Baranya MTsz; — *gándz*-fa: 1839: Békés MTsz; — *kancsot* vet: 1864: Göcsej, Sopron MTsz; — *kancsut* vet: 1838: Balaton mell. Tsz, MTsz.

= 1. nodus; Knoten; csomó, bog: a) nodus in arboribus; Knorren; ághely, görcs a fában (1807, 1811: Márton, Kassai II, 255, BallTSz); — b) nodus, articulus; Knoten an dem Halme; csomó a növények szárán (1604: MA, PP, PPB: 'nodum in scyrpo queris' *mindenben gáncsot találsz*, tulajdonképpen „kákán is csomót keresel"; Borsod NéprÉrt 20 : 4); — c) nodus; Knoten am Zwirnfaden; csomó a cérnán (1868: BallTSz); — d) eine Art Tuchbund; a kendőkötés egy módja (1938: Zagyva mell. NéprÉrt 30 : 151); — 2. mendum, vitium, defectus; Fehler; hiba: a) vitium telae; Fadenbruch; hiba a vászonban (1784: SzD, CzF *belezna* alatt); — b) vitium in corpore: abscessus, ulcus; Geschwür; kelés (1656: EtSz II, 985); — c) vitium animae: vituperatio; Tadel, Ausstellung; rossz tulajdonság (1565-től NySz, MA, PP, PPB, SzD, Tzs, CzF; — 3. trica; Hindernis; akadály (1565-től NySz, PPB, SzD, Tzs, CzF); — *gáncs, kancs:* 1838: Szföld Tsz, Hegyalja, Sopron, Göcsej MTsz).

Eredete ismeretlen, de valószínű, hogy ugyanabból a görbeséget jelentő tőből való, mint a *kacs, kancsal, gajmó* stb. Vö. EtSz II, 990, SzófSz.

Helytelenül: Leschka, SlEl 169, MEW 60. Szerintük a magyar szó egy szláv **ganič* 'Tadler; ócsárló, gyalázó' átvétele volna (vö. cseh *hanič* 'der Tadler'; sz *hanič* ua.; a nyugati-szláv *ganiti* 'tadeln' ige nomen actoris-képzős származéka, vö. MEW 60, 254). De a magyar szó jelentése ezzel nem egyeztethető össze. — A következő szavak viszont a magyarból valók: sz *gandža* 'hiba', *gančovať* 'gáncsol'; ukr *gándža, ganč* 'Fehler; gáncs' Hrinč; — román *găncialesc* 'tadeln'.

garádics 1420: ÓMO 284. — Vált.: *grádus:* 1659: NySz; — *grádos:* XV szef JókK = NySz; — *grádis:* XV szmf SermDom; — *grádics:* 1420: ÓMO 284, Murm, 1575, 1590, 1617: NySz, 1597-től OklSz, Cal, 1800, 1807: Márton, SI, Kr, Tzs, CzF, CsángóSz, SzamSz; — *garádics:* 1516-tól NySz, GyöngyTör, 1557: OklSz, SzikszF, Cal, MA, PP, PPB, Tzs, CzF, stb.

= 1. gradus, scala, anabathrum; die Stufen der Treppen; a lépcső foka (1420: ÓMO 284, SermDom, 1516-tól NySz, GyöngyTör, SzikszF, MA, PP, PPB, Tzs, CzF, stb.; SzamSz); — 2. gradus; Stufe, Rang; fok (a XV szef-től NySz, Cal, MA, PP, PPB, Tzs, CzF; ebben az értelemben elavult).

< latin *gradus*, a *gradior* 'schreiten' származéka, vö. Walde-Hoffmann I, 615; EtSz II, 1034, SzófSz.

Tévesen SlEl 191: < szláv **gradič*, bár „slawisch jetzt unnachweisbar". — A kaj-h *gradiči* 'gradus' Bell és kárp. ukr ? *gradyčy* 'Treppe' SlEl 191 (más forrásból igazolni nem tudom) biztosan a magyarból származik.

gërcsáva 1838: Tsz. — Vált.: *gërcsáva, gercsáva:* 1838: Szföld Tsz; — *gircsáva:* 1897: Szföld MTsz.

= Zank, Streit; veszekedés.

< román *gâlceavă* 'Lärm, lautes Gezänk' Tiktin (Edelspacher NyK 12 : 100 egy román **gârceavă* alakot is említ, de forrásaimban nem találom). A szó Tiktin szerint a szláv *golkŏ* 'Schall, Lärm' szónak (vö. BEW I, 367) *-javŏ* származékából való, ez azonban nem mutatható ki. — Vö. Szinnyei Nyr 22 : 492.

gërgërice 1808: SI. — Vált.: *gergerice:* 1838: Szföld Tsz; — *gërgërice:* 1880: Udvarhely MTsz; — *gergelice* 1808: SI, Kr; Szföld MTsz; — *görgölice:* 1880: Udvarhely MTsz; — *gerlica:* 1876: Hétfalu MTsz.

= 1. Curculio; Kornwurm; gabonazsizsik (1808-tól a fenti adatokban); — 2. Cimex; Wanze; poloska (1880: Udvarhely MTsz).

< román *gărgăriță* 'Kornwurm' Tiktin. Vö. egyh. szláv *gŏgrica:* szh *gagrica* 'curculio; Kornwurm' a XV sz-tól HASz; ukr *gurgulyca, gergelyca.* A román szó eredete nincs tisztázva. Valószínűnek látszik, hogy a latin *curculio* származéka. A szláv szavak mindenesetre a románból valók. — Vö. Szinnyei Nyr 23 : 492.

Helytelenül: GyarmVoc, SlEl 164 (a szh *gagrica*-ból).

góga 1885: Göcsej MTsz.

= Schaukel; hinta.

Mariánovics Nyr 46 : 272 szerint a szlov *gúga* 'Schaukel' szóból való (vö. *gúgati* 'schaukeln' is). Hangtanilag valószínűtlen. — Mindkét szó a gyermeknyelvből, vö. BEW I, 361.

góhér 1576: SzikszF. — Vált.: *gohér:* 1576: SzikszF (írva: *goher*), 1629, 1785: NySz; 1833: Abaúj, Gyöngyös, Abaúj, Bereg, Szilágy MTsz; — *góher:* 1894: Debrecen MTsz; — *góhér:* 1880: Hegyalja MTsz.

= uva praecoqua, praecociana; Augstertraube.

Eredete ismeretlen. Gombocz MNy 2 : 150 szerint ugyan a csehből származik (Pankl Compendium oeconomiae ruralis. Budae, 1797 című munka szerint volna a csehben egy *gahjer, gohjer* 'Augster' szó — írva a régi helyesírás szerint: *ğahger, ğohger*), ilyen szó azonban sem a csehből, sem a sz-ból nem mutatható ki. A *g*-vel kezdődő szó különben nem is lehet eredeti cseh vagy sz szó. — Vö. Melich MNy 27 : 79.

gólic 1838: Tzs, CzF.

= Larus; Wasserscherer; sirály.

A madár hangját utánzó szóból (vö. hogy CzF szerint „*gólic* vagy *pólic* forma hangon kiáltoz").

Tévesen SlEl 183: < szerb *golić* 'avicula deplumis ; tollatlan madárka' (a *golъ* 'nudus; nackt; meztelen' szó származéka). A magyar szónak azonban ehhez semmi köze nem lehet.

gomb 1494-től OklSz. — Vált.: *gomba:* 1551, 1651, 1669: NySz; — *gomb:* 1494-től OklSz valamennyi alábbi adatban.

= 1. bulla, globulus, nodus; Kugel, Knoten; csomó (1530-tól NySz, Cal, MA, PP, PPB); — 2. orbiculus vestimenti; Knopf am Kleide; gomb (? 1494, 1528, 1530: OklSz, biztosan 1532-től OklSz, 1620-tól NySz, Tzs, CzF, stb.); — 3. caput, pinnaculum; Kopf, Giebel; csúcs, orom (1585: Cal, MA, 1637-től NySz, PP, PPB).

Eredete nincs tisztázva. — 1. Egyesek szerint a magyar szó a szlávból való és a kaj-h *gumb* 'nodus, globulus' átvétele (1670-től Habd, Bell, Jambr, HASz); vö. szlov *gûmb*, *gúmba* 'Knopf' (a XIX sz-ból Plet), *gômb* ua. (1584, 1592: Plet); szh *gomba* ua. (XVIII sz-i szlavóniai adat HASz); sz *gomba* 'ezüst-, rézgomb, pityke', *gombík* 'gomb' Hv, Jancs; morva *gombík* ua.; le nyj (a Tátraalján) *gombik* AtlPodk 391; ukr *gombyčka* 'kleiner metallener Knopf' Žel. A kaj-h szó pedig a görög *κόμπος* 'Knoten, Knopf' szóból való, míg a többi (*o*-val hangzó) szó a magyarból származik (így Budenz NyK 6 : 303 Strekelj SLw 22, BEW I, 362). Ennek a magyarázatnak súlyos gyöngéje, hogy a déli-szláv nyelvek közül a szó csak a kaj-horvátban és a szlovénben van meg, olyan két nyelvben, amelyben külön görög elemek nem is lehetnek. — 2. Ezért többen a szláv szavakat (tehát a kaj-h és szlovént is) mind a magyarból magyarázzák, a magyar szót pedig a görögből származtatják (így Vasmer GrSlEt III, 49, MEW 80). A kérdést közelebbről még nem vizsgálták meg. Tekintettel arra, hogy vannak közvetlen görög jövevények a magyarban (vö. itt a *paplan* címszót), ez a vélemény komolyan mérlegelendő. A görögből való még az albán *komp-bi* 'Knopf, Knoten' is Meyer AlbWb 196. — 3. A magyar szó egy gömbölyűséget jelentő tő származéka (pl. Horger MNy 29 : 264, Cs. Sebestyén K. NéNy 8 : 18, SzófSz). — Mindenesetre bizonyos, hogy nem a magyar való a szlávból, hanem megfordítva, vö. Asbóth Nytud 4 : 150.

gornyik 1698: ErdOrszEml 21 : 343 = Nyr 30 : 187, 1799: GyarmAff 310, GyarmVoc.

= adparitor; Waldheger; erdőkerülő.

< román *gornic* 'Waldhüter' Tiktin. A román szó nyilván a szláv *gora* 'Berg, Wald' származéka.

Tévesen SlEl 188 (szerinte szláv, bár a szlávságból megfelelő jelentésű szót idézni nem tud).

gránic 1815: Leschka. — Vált.: 1815: Leschka, GyarmVoc, Kr, CzF; Sopron, Veszprém, Fehér, Jászság, Torontál, Háromszék MTsz, Őrség Nyr 36 : 46, Hódmvhely Nyr 45 : 137, SzamSz; — *grányic:* 1897: Kolozs MTsz, Nyitra Nyr 33 : 467; — *garánic:* 1897: Szföld MTsz; — *geránic:* 1861: Dunántúl MTsz; — *gránya:* 1891: Vác MTsz, NyF 10 : 55.

= Grenze, Grenzlinie; határ, határszél (a MTsz-ban idevont 2. jelentésű *gránic* 'im Wald arbeitender Zimmermann, der Fassspunde und Fassboden verfertigt; erdőben dolgozó ács, aki hordódugókat és -fenekeket készít': 1888: Somogy, aligha tartozik ide; talán a 'karintiai' jelentésű *kránic* változata, vö. a *kránic* címszót is).

< osztrák-bajor *granitz* 'Grenze' Melich MNy 6 : 113.

Tévesen a szlávból Leschka, GyarmVoc, SlEl 195 (de az utóbbi szerint „scheint unmittelbar aus dem Deutschen entlehnt"). Melich DLw-ben még nincs meg.

guba 1387-től OklSz, GyöngyTör, SzikszF, 1584-től NySz, Cal, MA, PP, PPB, SzD, SI, Kr, Tzs, CzF; Csallóköz, Palócság, Hont, Gömör, Szeged, Szatmár, Bihar, Szföld MTsz, SzamSz.

= gausape, amphitapa, cilicium; ein zottiger Mantel aus Wolle; durva posztóruha.

Eredete nincs tisztázva. Legvalószínűbb, hogy egy 'Zottigkeit, Verworrenheit; bozontosság, kuszáltság' jelentésű magyar tő származéka, amely pl. a *gabalyít* 'verwicken, verwirren', *gubancos* 'zottig, zerzaust, wirr' szavakban is megvan, vö. Pais NyK 48 : 279, MNy 34 : 238, SzófSz (Erdődi József NéNy 9 : 112 szerint a *guba* eredeti jelentése 'Kugel; golyó' lett volna és ebből fejlődött a többi fenti jelentés, az eredetibb jelentés a *mákos guba* ételnévben maradt meg). — Valószínűtlen Munkácsi ÁKE 651 véleménye, hogy ugyanannak az arab tőnek a leszármazottja, amelyből a *suba* és a *zubbony* is való, a *guba* azonban s z l á v közvetítéssel került volna át (csa-h *guba* 'cento, lodix' Ver, Micaglia, kaj-h *guba* 'tegmen, lodix' Bell; sz *guba* 'zottige Kotze' Palkovič, Jungm, Jancs, Hv; Munkácsi idéz még orosz *guba* és ukr *guba, huba* szavakat is, én azonban forrásaimban egyiket sem találom). Ez azonban elfogadhatatlan. A *gubba* alak, amely a déli-szláv szavaknak alapjául szolgált volna, csak az örményben van meg, ahonnan szavak a déli-szláv nyelvekbe nem kerültek át. Az a körülmény azonban, hogy a szó a déli-szláv nyelvek közül csupán abban a két nyelvjárásban van meg, amelyre a magyarság a legjobban hatott (t. i. a kaj-h-ban és a csa-h-ban, ahová különben a kaj-h-ból is átmehetett), arra vall, hogy igenis a szó a magyar-

ból származik. Erre mutat egyébként a sz *guba* is. — Érthetetlen a SlEl 211 álláspontja: szerinte a magyar szó a horvátból való, de hivatkozik MiklFremdw 92-re, ahol viszont ugyanez a horvát szó a magyarból van magyarázva. Magyar eredetében Budenz NyK 6 : 303 ugyan kételkedik, de alaptalanul.

gubacs 1662: NySz. — Vált.: *gubacs:* 1662: NySz, SzD, SI, Gyarm-Voc, Kr, Tzs, CzF; — *gubics:* 1792: SzD, Tzs; Szeged, Csallóköz, Szföld MTsz. — A Pest megyei *Gubacs* hn idetartozása kétes! (1067/1267: ÁUO I, 26, vö. Cs I, 28). — *guba:* XVI szef MNy 11 : 39, SzikszF, MA, 1643-tól NySz, PP, PPB, SzD, Tzs, CzF; Sopron, Vas, Kecskemét, Heves MTsz; — *gubó:* 1619: NySz, Tzs, CzF; Somogy MTsz; — *buga:* 1584: NySz, Cal, PPBl; 1838: Somogy, Baranya Tsz, MTsz.

= galla; Gallapfel.

A SlEl 213, MEW 71, Simonyi Nyr 38 : 390 szerint a magyar *guba* 'galla' szó a 'fungus; Pilz; gomba' jelentésű szláv *guba* szóból származnék (erre vö. a *gomba* címszót), ami azonban jelentéstanilag egyszerűen érthetetlen, hiszen a gubacs még csak nem is hasonlít a gombához. De hangtanilag sem fogadható el. A *guba* eredeti alakja a *buga* és ez valószínűleg a *bog* 'Knoten' szó családjába tartozik. Más magyarázati lehetőségekre vö. SzófSz. Hogy a szlávból nem származhatik, arra nézve vö. Asbóth Nytud 3 : 20. A szh *gubač* 'Gallapfel' (Szlavóniából közli Šulek, vö. HASz) maga való a magyarból.

gugyi 1697: MNy 28 : 168. — Vált.: *kogyi:* 1697: Debrecen MNy 28 : 168; — *gugyi:* 1792: Erdély MNy 17 : 48; Veszprém, Somogy, Nagykunság, Debrecen, Nagyvárad, Szföld, Nógrád, stb. MTsz.

= eine Art Branntwein; pálinkafajta (ma tréfás-familiáris neve a szesznek).

Eredete ismeretlen. Takáts Sándor A magyar múlt tarlójáról 329 (idézi Csefkó MNy 28 : 167) szerint a szlávból származnék. Ilyen szó azonban a szláv nyelvekben nincs.

gugyor 1838: Balaton mell. Tsz, MTsz.

= Tal- oder Grabenmulde; teknő alakú völgy vagy árok.

Mariánovics Nyr 43 : 16 szerint a szh *gudura* 'vallis angusta; ein enges und tiefes Tal' Vuk, HASz átvétele. Azonban a helyzet csak fordítva lehet: a szh szó való a magyar *gödör* szóból, amelynek egyik változata a *gugyor*. Van *kotyor* is 'gödör az úton, völgy', stb. A *gödör*-re vö. SzófSz, a *gugyor* és *kotyor*-ra pedig Benkő Loránd MNy 43 : 30 (elválasztja a *gödör*-től és a *kunkorodik* tövéből magyarázza, aligha helyesen).

gurgulya 1817: Kr. — Vált.: *gurgulya:* 1825: Szeged Tsz, Tzs, CzF, Sopron, Hont, KKHalas, Nagykunság MTsz; — *gurgula:* 1817: Ság Kr, 1873-tól Dunántúl különböző helyeiről MTsz; — *gurgolyó:* 1880: Udvarhely MTsz.

= 1. Walze, Zylinder; henger, különböző célokra (pl. a fák csúsztatására: 1817: Kr, a göröngyök összezúzására: 1825: Szeged Tsz, 1874: Dunántúl, Rábaköz, Vas, Baranya MTsz); — 2. walzenförmige Gegenstände; hengeralakú tárgyak (pl. a) Salzfass; sótartó: 1872-től Zala, KKHalas MTsz; — b) Zwirnspule; orsó cérna: 1889: Baranya MTsz; — c) röhrenförmige Oblate; csőalakú ostya: 1872: Csallóköz MTsz; — d) walzenförmiges Strohgeflecht; hengeralakú szalmafonat: 1880: Udvarhely MTsz; — e) Reif; karika: 1887: Zala MTsz; — f) radartiges Kinderspielzeug; kerékalakú gyermekjátékszer: 1877: Hont, Nagykunság MTsz; — g) die kugelförmige Frucht der Zerreiche; a cserfa gömbölyű gyümölcse: 1889: Vas MTsz; — h) runder Steinbeschwerer am Zuggarn; gömbölyű kőnehezék a gyalmon: 1887: Sopron MTsz).

A 'rollen, wälzen' jelentésű *gör-, gur-* tő származéka (vö. *gör-ög, gör-dül, gör-get, gur-dít, gur-ul, gur-gat* stb.), vö. SzófSz.

Teljesen hibásan Mariánovics Nyr 43 : 16. Szerinte a *gurgulya* stb. a szh *krugla* 'Kugel' Popović, szlov *krôgla* ua. átvétele. A *gurgat, gurít, gurul* stb. szerinte szintén a *gurgulya* hatása alatt lettek veláris hangúak az eredeti *görget, gördít*-ből. — Ez azonban nem fogadható el. A szh és szlov szó a *korong* címszó alatt tárgyalt szláv *krǫgъ -ьlъ* képzős melléknevéből vált főnévvé és kora ismeretlen. Mindenesetre azonban a jelentése 'Kugel; golyó', míg a magyaré 'Walze; henger'. Esetleg azonban (de egyáltalában nem kétségtelenül) a 2/g és 2/h alatti szavak valóban a szh-ból valók lehetnek.

guzsba 1816: GyarmVoc. — Vált.: *guzsba:* 1816: GyarmVoc, 1838: Szföld Tsz, Hétfalu MTsz, CsángóSz; — *gúzsba:* 1873: Hétfalu MTsz.

= Kesselhaken; szolgafa, amelyre az üstöt akasztják.

< román *cujbă* 'Kesselhalter'. Tiktin ezt és a *gujbă* 'aus einem Zweige durch Winden hergestellter Strick' szót a magyarból, a magyart pedig a szh *gužva* 'Flechte aus schlanken Reissern' szóból magyarázza (van szh *gužba* változat is, de Hercegovinában és a Kattarói öbölben HASz). Hasonlóan a SlEl 217 is. — Szóföldrajzi okokból valószínűtlen. A románból: Szinnyei Nyr 22 : 537. A szláv (és az abból átvett román *gânj* = *gujba*) szóra vö. a *gúzs* címszót.

guznyi 1899: Palócság Nyr 28 : 542.

= beissen; harap.

Turzó F. Nyr 28 : 542 szerint a sz *kúsat* 'harap' átvétele (a szóra vö. BEW I, 601 és a *konc* címszót). Elfogadhatatlan.

gyanta 1519/23: OklSz. — Vált.: *gyentár:* 1542: OklSz, 1567: RMNy III/2, 70, NySz; — *gyontár:* 1598-tól NySz, 1636: MNy 4 : 181, 1662: KárolyiOkl IV, 444; Kalotaszeg, Szföld MTsz; — *gyantár:* 1539: OklSz, SzikszF, 1616-tól NySz, MA, PP, PPB, Torontál, Szföld MTsz; — *gyenta:* 1519/23: OklSz, 1880: Szatmár MTsz; — *gyonta:* 1533: Murm, KolGl.2; — *gyanta:* 1585: Cal, 1630-tól NySz, PP, PPB, Tzs, CzF, stb.; — *gyánta:* 1621: MA, SI; — *jánto:* 1875: Sopron MTsz.

= 1. succinum, electrum; Bernstein; borostyánkő (1519/23: OklSz, KolGl.1, 2, Murm, Cal, 1598: NySz, MA, PP, PPB, SI, Tzs, CzF; ebben a jelentésben elavult); — 2. resina; Harz; mézga (1576: SzikszF, 1567-től NySz, Cal, MA, PP, PPB, SI, Tzs, CzF); — 3. glissum, gypsum; Schmelz, Glasur; máz (1576: SzikszF, Cal, MA, PP, PPB, ebben a jelentésben elavult; ez a jelentés rejlik azonban a *gyantáros* 'gypsatus' stb. származékban is: 1542: OklSz, 1616-tól NySz, MA, PP, PPB, MTsz).

Kétségtelenül összefügg a következő szavakkal: litván *gentaras, gintaras* 'Bernstein'; orosz *jantarь* ua. (Srezn nem ismeri); ukr *jantár* ua. Eredete, a litván és orosz szónak egymáshoz való viszonya nincs tisztázva. Csak annyi bizonyos, hogy az orosz szó kései átvétel, de aligha a litvánból. A litvánból való a klatin *gentarum.*

GyarmVoc, SlEl 250, MEW 99, Munkácsi Ethn 8 : 19 szerint a magyar szó az oroszból volna átvéve (Munkácsi nézete, hogy honfoglalás előtti orosz jövevényszó, nem vehető komolyan, akkor ugyanis a szó az oroszban még nem is lehetett meg., mert akkor nem hangzanék *jant*-nak; vö. Asbóth NyK 30 : 209, SzófSz.). Azonban az oroszból való átvétel esetén a magyarban **jantár* volna várható, ami azonban sehol sincs. De litván eredetű sem lehet, egyrészt mert a magyarság a litvánokkal közvetlenül nem érintkezett, másrészt a *gentaras*-ban a szókezdő *g* is, a szóvégi *-as* is megmaradt volna. Nincs más hátra, mint közép-latin közvetítésre gondolni, de ennek is vannak nehézségei. — Munkácsi KSz 12 : 353 véleményére, hogy a *gyanta* a törökből való, vö. Bárczi MNy 45 : 183 (ugyanott a magyar alakok egymáshoz való viszonyának tisztázását is).

H

hacuka 1492: OklSz. — Vált.: *haszaka:* 1492: viiam *hazakam* de purpure rubeo OklSz; — *haszuka:* 1503: vnam *hazwkam,* 1508: *hazuka,* 1517: duo *hazuka* OklSz; — *hacaga:* 1504, 1509, 1512, 1518, 1529: OklSz; — *haszoka:* 1509: *hazocka,* 1519: *hazoka* OklSz; — *hacoga:*

1544: OklSz; — *hacoka:* 1499, 1533, 1561: OklSz, Murm, 1558-tól NySz, 1563: TörtT 1883: 596, SzikszF, MA, PP, PPB, Tzs, CzF; — *haceka:* 1494: OklSz (esetleg csak elírás *hacoka* helyett); — *hacika:* 1838: hol? Tsz, Komárom MTsz, CzF; — *hacuka:* 1815: Leschka, GyarmVoc, 1829: Kemenesalja, Balaton mell. Tsz, Kr, Tzs, CzF; MTsz; — *hicuka:* 1871: Szföld MTsz; — *hancuka:* 1882: Torontál MTsz; — ? *hazuga:* 1838: Gömör Tsz; — *ucuka:* 1914: Csík Nyr 43 : 41.

= stola, tunica; ein langes Kleid, ein Rock; allerlei Kleidung; kabát-féle (így valamennyi fenti adatban; a mai népnyelvben: a) leichte Frauenjacke; könnyű női kabátka: 1838: Balaton mell., Vas, Fehér, Komárom, Kunság, Nagykunság, Debrecen, Tokaj, Gömör, Szföld MTsz; — b) altmodischer deutscher Rock; régimódi német kabát 1897: Csallóköz MTsz; — c) abgetragenes oder aus der Mode gekommenes Kleid; elviselt vagy divatját multa ruha: 1873: Sopron, Hetés, Debrecen MTsz; — d) weißer Damenstrumpf; fehér női harisnya: 1874: Baranya MTsz; — e) *hancuka* Sack und Pack; cókmók: 1882: Torontál MTsz).

Összefügg a következő szavakkal: cseh *hazuka* 'Decke, Oberkleid' (1515-től GebSl, Wussin), *hasuka* 'tunica talaris' Velesl, ma *hazuka* 'Mönchskleid, Frauenrock' Jungm, Rank; sz *hazucha* 'bundagallér' Jancs, *hazucha, hazuka* 'hosszú köntös, lebernyeg, bekecsgallér' Hv, *hazuka, hazucha* 'kabát', *hazoka* 'kötény' Kálal; le *hazuka* 'ein langes Oberkleid' (a XVI—XVII sz-ban Linde). A cseh, sz és le szavak a németből valók: kfn *hasucke* és *huseck*, vö. BEW I, 377, BSE 170. A kfn szó a klatin *casaca*, francia *casaque*, olasz *casacca* átvétele, amely a kozákok orosz *kazák* nevéből való volna (ebből újabban német *Kasack* 'Jacke', vö. Kluge, Lokotsch 1143, Matz 174). A kérdést nem lehet tisztázottnak tekinteni.

GyarmVoc, Leschka, SzófSz szerint a magyar szó a fenti cseh, sz, illetőleg le *hazuka* szóból való. Ez azonban a szláv *-z-* ~ magyar *-sz-* > *-c-* megfelelés miatt elfogadhatatlan. Nincs még egy példánk, amikor egy idegen nyelvi zöngés mássalhangzónak a magyarban zöngétlen felelne meg. De nem származhatik a magyar szó a kfn *hasucke* alakból sem. A magyar szó felbukkanása idején a magánhangzóközi német *-s-* helyén még *-zs-*t várnánk, esetleg *-z-*t, de semmiesetre sem *-sz-*et. — A Veleslavinnál előforduló *hasuka* változat túlságosan egyedül áll ahhoz, hogysem megbízható alakváltozatnak tekinthessük. — A Gömör megyei *hazuga* változat azonban, amennyiben hiteles, esetleg a sz *hazuka* szónak népetimológiás változata.

hajdu szn 1500—10: OklSz; kn 1514: OklSz. — Vált.: *hajdó:* szn 1500—10: OklSz; kn (latinosított alakban: *haydo* Nsing, Npl *haydones*, Dpl *haydonibus*) 1514: OklSz, 1528: Mny 31 : 126; mint magyar szó:

XVI szmf MonIrók 3 : 90, KolGl. 2; — *hajdú:* szn 1516, 1525: OklSz, 1554-től NySz, SzikszF, KolGl. 2, MA, PP, PPB, SI, Tzs, CzF, stb. = 1. bubolcus, pastor pecoris ; Viehhirt; marhapásztor (1514: bubolci wlgari sermone *Haydones;* pastoribus *haydonibus*, qui duxerunt 4 boves OklSz, 1528: item vagabundorum bubulcorum sive *haydo* MNy 31 : 126); — 2. latro; Räuber; rabló (XVI szmf MonIrók 3 : 6 = NySz); — 3. miles expeditus; Infanterist; gyalogos katona (1554-től NySz, a XVI szmf MonIrók 3 : 90, SzikszF, KolGl. 2, MA, PP, PPB, SI, Tzs — de elavultnak jelezve); — 4. Heiduck, Trabant, Gerichtsfrohn; városi, megyei szolga (1838: Tzs, CzF; ma csak ebben a jelentésben él).

Vö. blg *chajdúk, chajdút, chajdútin* 'brigand, rebelle, révolutionnaire' Mavroc, Duvernois, Gerov; szerb *hàjdūk, àjdūk* 'latro, apparitor; Strassenräuber' (de bizonyos hősi mellékízzel; a XVI sz-tól HASz, Vuk, stb.), 'Gerichtsheiduck in Ungarn, Sirmien' (XIX sz-tól Vuk, HASz), 'ungarischer Infanterist' (1764: HASz), 'polnischer Infanterist' (Gundulićnál HASz); szlov *hajdúk* 'Räuber, Heiduck'; sz *hajdúk* (ma *hajdúch*, de *hajdukovať* 'hajdutáncot járni') 'megyei szolga' (1685: *hejduk* 'cursor; Lakei, Läufer' ComOrb 284; a *hej-* a sz *haj-* helyén bohemizmus; de a csehben a *hajduk, hejduk* csak Palkovič, illetőleg Jungmann óta mutatható ki, azaz a sz-ból való); le *hajduk* 'ein leicht bewaffneter Infanterist' Linde; ukr *hajduk* 'Hajduke, Bediente, Scherge' Žel, 'hochgewachsener Diener' Hrinč; orosz *gajdúk* 'ungar. leichter Infanterist, Diener in ungar. Tracht, Taglöhner, Knecht, ein langer Kerl, eine Art Tanz' Pawl, régen 1581-től' litauischer leicht bewaffneter Infanterist' Srezn I, 508 (Srezn szerint Déloroszországban 'Räuber; rabló', jelentésben is előfordul); — román *haiduc* 'Art ungar. Soldat; Räuber, vom Volke verherrlicht' Tiktin; — német der *Heiduck* 'Infanterist, Diener im ungar. Tracht' (a *Heiduckentanz* 'Slavorum saltatio' 1691-től Kluge); — oszmán-török *hajdut* 'a robber, a brigant, a freebooter' Redh 2156.

A szó eredete vitás. A legvalószínűbb, hogy magyar *hajtó* 'Ochsentreiber' az ős (vö. erre oszmán-török *hajta* 1. 'an armed and mounted guard who escords a traveler or caravan', 2. 'an armed and mounted brigand' Redh 2156; a török szó talán a magyarból való, török eredetű mindenesetre nem lehet), ebből lett *hajdó* > *hajdú*, ennek a Npl *hajdúk* ment át a szláv nyelvekbe, románba és a németbe (a németben Takáts Sándor Nyr 32 : 87 szerint a XVI sz elején még egyesszámban fordul elő: *Heyto, Heydo*, de a század második felétől már *die Haytok, Heytok, Heydogg* stb.). Így Takáts Sándor NyK 30 : 348, Nyr 39 : 239, Horger MSzavak, SzófSz, BEW I, 375, BSE 167, VREW I, 251. Ennek a magyarázatnak súlyos gyengéje a magyar *-d-* a *-t-* helyén, amelyet sem a magyarból, sem a szláv nyelvekből, sem a románból vagy a törökből megmagyarázni nem

lehet. Az egyetlen elfogadhatónak látszó lehetőség volna, hogy a *-t- > -d-* fejlődés a németben történt. Akkor azonban fel kellene tenni, hogy a szó a magyarban a németből van visszavéve.

Más vélemény szerint a törökből való és a *hajde* 'los!; rajta!' szó származéka: PÉS I, 116, MER 664, Tiktin, TürkEl I, 66, III, 41, MEW 85, Lokotsch 781. Ez azonban nincs megindokolva: a törökben ilyen képző nincs és ezt a déloroszországi *hajdamak* 'Räuber' szó sem tudja alátámasztani, amelyet ugyanezek a szerzők szintén a *hajde*-ből származtatnak (Tiktin szerint pl. volna a törökben egy 'treiben; hajt' jelentésű *hajdalamaq, hajdamaq* ige, én sehol sem találom); de ellene szól a román *haidău* 'Ochsentreiber, Viehknecht' is, amely csak egy magyar *hajdó* átvétele lehet. Elfogadhatatlan. Egyrészt a *hajde* szónak ilyen képzője a törökben nincs, másrészt a török szó *hajdu-t*, amelyből sem a szláv és román *hajdu-k* alak, sem megfordítva nem magyarázható, míg a török szó magyarázata a magyarból egyszerű: a magyar Asing *hajdut* alak átvétele lehet!

hajkurász 1833: Kassai II, 432 — Vált.: *hajkál:* 1864: CzF; — *hajkász:* 1873: Gömör, Csongrád, Szeged MTsz; — *hajlál:* 1833: Borsod Kassai II, 432; — *hajkurász:* 1873: Sopron, Baranya, Kis-, Nagykunság, Debrecen, Szabolcs, Szatmár MTsz; — *hajkorász:* 1897: Szföld MTsz, SzamSz.

= hin und her treiben; ide-oda űz, hajt.

A *haj!* indulatszó különféle képzős származékai, vö. SzófSz (l. a *hajszol* és a *hajhász* igéket is).

Tévesen Mariánovics Nyr 46 : 272. Szerinte mindezek a szh 'jagen, vor sich vertreiben' Stulli, Vuk, vö. HASz, kaj-h *hajkati* 'haj! zurufen' Habd (*hajkač* 'bubsequa, ductor boum' Bell) átvételei. Azonban ezek a magyartól független származékok a *haj!* indulatszóból.

halaburda 1723: NySz.

= praeceps; voreilig.

Mariánovics Nyr 46 : 272 szerint a vend *halabura* 'Lärm, Tumult' Plet átvétele. — A szó azonban a *hebehurgya habahurgya, habahurja* változata (a XVI sze-től NySz, stb. GyöngyTör, Cal, MA, PP, PPB, Tzs, CzF, stb.) és nyilván hangfestő eredetű. A vend szóval aligha van közvetlen kapcsolatban, mert, bár a vend szó szintén hangfestő, mást jelent. — Viszont a sz *halaburda, haraburda, haraburdil* 'semmirekellő' szóval nyilván szorosabban összefügg, bár átvételéről akár az egyik, akár a másik részről nehéz beszélni. A Nyitra-vidéki magyar *halaburdi* 'szeleburdi' azonban valószínűen a sz szó átvétele.

hambák 1906: Nógrád Nyr 35 : 294.

= ungeschickt, unbeholfen; ügyetlen.

Simonyi Nyr 35 : 294 szerint egy sz **hambák*-ból való, amely a *hanba* 'szégyen' szóból származnék (a szóra vö. a *gáncs* címszót), és valami 'schamloser Mensch; szégyentelen' volna a jelentése. Ilyen szó azonban nincs, de ha volna is, jelentése nem illenék a magyar szóéhoz.

hapkálkodik 1879: Rozsnyó MTsz.

= hastig und unüberlegt handeln: ide-oda kapkod.

Szenttamási János Nyr 34 : 26 szerint egy sz *'hapkať* 'haschen nach etwas; kapkod' átvétele. — A sz szó azonban csak 'herumspringen; ugrándozik' jelentésben van meg (Kálal).

harákol 1829: Tsz. — Vált.: *harákol:* 1864: CzF; — *herákol:* 1829: Kemenesalja Tsz.

= sich räuspern; krákog.

Hangutánzó, a torokköszörülés hangját utánzó szó, mint a *krákog*. — Tévesen SlEl 226 és Mariánovics Nyr 46 : 272, szerintük a szláv *chrakati* átvétele (vö. egyh. szláv *chrakati* 'screare' MilLex; szh *hrakati* ua. a XVII sz-tól HASz; szlov *hrákati;* cseh *chrákati* Jungm; sz *chrákať*; le *chrachać, charchać, charkać;* orosz *chrakatь*, vö. BEW I, 401). — Átvétel esetén **harakál* alakot várnánk.

harap 1651 (Zrinyi) és 1680 (Haller Hármas hist.): NySz, 1784, 1792: SzD, SI, Kr, Tzs; 1838: Szföld Tsz, MTsz, CzF.

= 1. dürres Gras, dürres Laub; száraz avar (1680: NySz, vö. Simai MNy 6:420; 1838: Háromszék, 1842, 1861: Szföld MTsz; talán így értelmezendő Zrinyi adata is, vö. MNy 6 : 420); — 2. Grasbrand; avarégés (1838: Tzs; Szföld Tsz, Nagyszalonta, Udvarhely MTsz); — 3. verbranntes Gebüsch; megégett cserjés (1838: Szföld Tsz).

Ennek származéka az *el-harapódzik* 'überhandnehmen, um sich greifen, sich verbreiten' ige (1680: MNy 6 : 420, NySz, SzD, SI, Tzs, CzF, stb.).

Mariánovics Nyr 39 : 250 eredeti jelentésnek a 'tüz'-et veszi (így Tolnai Vilmos MNy 6 : 174 is) és ezt a szlovén *hrup* 'Lärm, Getümmel', *hrupéti* 'lärmen, tumultuiren' (csa-h és kaj-h *hrup* 'strepitus', *hrupiti, hrupeti* 'strepo'; cseh *chrupati* 'Knorpeln', le *chrupać* 'knacken knirschen'; orosz *chrupatьsja* 'zerbrechen'; BEW I, 404) szóval hozza kapcsolatba: az eredeti jelentés a „ropogás, robaj" volna, melyből fejlődhetett a 'ropogó tűz'. A magyarban várható szabályos **horop* az *elharapódzik* hatása alatt vált volna *harap*-pá (az *elharapódzik* igét tehát a 'beissen' jelentésű *harap* ige származékának tartja). — Mindez elfogadhatatlan feltevéshalmaz. Nem fogadja el már Simai Ödön Nyr 40 : 184 sem; vö. a SzófSz is.

harcol XV szmf SzabVid = Zolnai Nyelveml 143. — Vált.: *horszol:* 1575: Heltaiból NySz; — *harcol:* XV szmf SzabVid, GyöngyTör 3387, Cal, MA, PP, PPB, Tzs, CzF, stb.

= pugno, proelior, certo; streiten, zanken, kämpfen.

Egy magyar *hor-*, *har-* tő frekventatív *-szol* > *-col* képzős származéka. Más képzőkkel: *harsol*, *harzsol* 'pugno, proselior, certo; streiten, zanken, kämpfen' (*harsol:* XV sze SchlSzj, 1580-tól NySz, Cal, 456, MA, PP, PPB, SzD — MA, PP, PPB, SzD-ban csak *harsolódik* 'discepto, iurgor, rixor' van — SI, Tzs, CzF; — *harzsol:* 1575: NySz; — *hárzsol:* XVI szk GyöngyTör, 1575-től NySz). Ide tartozik a *horzsol* 'reiben, streifen' is, amelyet a nyelvújításkor a népnyelvből vettek át (1792: NyUSz, Tzs, CzF). A tő különben fgr eredetű és a manysi *χurtel-* 'horzsol' szóval függ össze. — Ebből a *harcol* igéből való elvonás a *harc* 'pugna, proelium; Streit, Kampf' (1519-től NySz, GyarmVoc, KolGl. 2, Cal, MA, PP, PPB, SzD, SI, Tzs, CzF, stb.). Vö. Techert József MNy 25 : 364, SzófSz.

Tévesen: a német *hatz* 'Streit' szóból (ez a *hetzen* egyik főneve) Mihály József Nyr 10 : 49, Melich Nyr 24 : 250, DLw 128. Bár egy régibb magyar *-cc*-ből disszimilációval lehet *-rc*, vö. német *Schatz* > > magyar *sacc* > *sarc*, azonban a *harc*-nál ilyen nem mutatható ki és mint láttuk, a *harcol* ige az eredetibb, ez pedig nem választható el a *harsol*, *harzsol* alakoktól, amelyek pedig német eredetűek nem lehetnek.

Még kevésbé fogadható el a szláv magyarázat, amelyet GyarmVoc, Leschka, SlEl 220, MEW 83 képvisel. Eszerint a magyar szó a szlávból származnék, s a vele kapcsolatba hozott szó a következő nyelvekben van meg: csa-h *harcovati* 'velitor' a XVI sz-tól HASz, *harac*, G *harca* 'certamen, proelium, pugna' a XVII sz-tól HASz, kaj-h *harcuvati*, *harc* Bell, Jambr; szlov *harcováti*, *hárec;* cseh *harcovati* 'herumtraben' a XV sz-ból GebSl, 'tumultuari; rumpeln, toben' Wussin, 'scharmützeln' Jungm, Rank, *harc* 'Scharmützel' 1515-től GebSl, Jungm, *harcíř*, *harcéř* 'Scharmützler' 1554: GebSl, Velesl, Wussin, Jungm (ez utóbbi esetleg más eredetű, vö. BEW I, 377); sz *harcovať* 'csatároz' (lóról mondva 'ágaskodik'), *harc* 'előcsatározás' (lóról 'toporzékolás'); le *harcować* 'scharmutzieren', *harc* 'Scharmützel' Linde; ukr *harcjuváty* 'Pferd im Kreise herumtummeln, scharmützeln' Žel, 'játszadozik, döfölődzik' (állatoknál) Csopey; orosz *garcovatь* 'sich zu Pferde tummeln, umherstreifen' 1702-től vö. VREW I, 260. — A szláv szavakat különbözőképpen magyarázzák (kfn *harsch*, *harst* 'Haufe, Schar, Kriegshaufe'; — német *harz* 'herzu' interjekció; ezekre vö. BEW I, 377, VREW I, 260; ott a régibb irodalom is). Ezek a szavak azonban mind a magyarból valók, vagy közvetlenül, mint a horvát, cseh, sz és le, vagy

pedig közvetve, mint a szlovén, ukrán és orosz (az utóbbi kettő a lengyelből).

harcsa szn 1357: OklSz; kn XIV szv BSzj.

= 1. Barbo; die Barbe; márna (XIV szv BSzj, SchlSzj, Murm Cal, MA, PP, PPB; lehet azonban, hogy csak bizonytalan termi-, nológia eredménye); — 2. Silurus glanis; der Wels; harcsa (1576: SzikszF, MA, PP, PPB, Tzs, CzF, stb).

GyarmVoc, Leschka, SlEl 227, MEW 91, Ferianc Ryby 66 szerint a sz *hrča* 'Silurus glanis; harcsa 'szóból származnék, ez viszont a 'Knoten, Korren; csomó, bütyök, görcs (a fában)' jelentésű sz *hrča* szóval volna azonos (erre vö. a *görcs* 2. címszót) Ez azonban elfogadhatatlan. Hogy a harcsa a nevét a görcstől kapta volna, alig hihető, de hogy a szlávok egy halat egyszerűen „görcs"-nek neveztek volna el (és nem pl. „görcsös"-nek, valami **gъrčьna*-nak), az lehetetlen. Ilyen névadás a szláv nyelvek szellemével ellenkezik. A MEW 91 eljárása (< szláv **chrъče*!) komolytalan, mert egy szlovák szónak ad ősszláv köntöst, hozzá még szókezdő *ch*-val (holott a sz *h*, ha eredeti szóban van, csak *g*-ből származhatik) és szóvégi *-e*-vel, ami Leschkától való, aki a korabeli szokás szerint a szlovák szavakat c s e h hangalakban szokta közölni. Azért tehát a sz *hrča* semmiesetre sem szláv eredetű, és a magyar szó nem belőle származik, hanem maga való a magyarból. A kárp. ukr *harč* 'Silurus glanis' Vladykov 33 természetesen szintén a magyarból való (eredeti szó esetén **horč*, **horča* volna a várható.

Eredete ismeretlen. Munkácsi Ethn 4 : 181 fgr eredetűnek magyarázta, de N. Sebestyén Irén NyK 49 : 66 nem említi, tehát nem fogadja el.

haricska 1637: OklSz. — Vált.: *hricska:* 1675: Moldva MNy 27 : 75; — *haricska:* 1637: OklSz, XVII szmf NySz, SzD, PPBE, SI, GyarmVoc, Tzs; 1838: Szföld Tsz, MTsz, CzF; — *hariska:* 1723: Csuzyból Nyr 38 : 454, SzD, SI.

= Fagopyrum sagittatum; Heidekorn; pohánka, hajdina, tatárka (Jáv 279 .

< román *hrișcă* ua. A román szó az ukrán *hrečka* átvétele (< *grьčьka*, a *grьkъ* 'görög' származéka, tulajdonképpen „görög gabona", vö. le *gryka*). Szóföldrajzi okokból (a magyar szó csak a Székelyföldön ismeretes) csak román eredetű lehet, vö. Szinnyei Nyr 23 : 5, Gombocz MNy 1 : 258.

Tévesen GyarmVoc, SlEl 228. Szerintük a magyar szó az ukránból.

harkály hn 1327-től Cs III, 99; kn XVI szk GyöngyTör. — Vált.: *harkály:* 1327-től Cs III, 99, 1402-től OklSz, XVI szk GyöngyTör, SzikszF, Cal, MA, 1643-tól NySz, PP, PPB, Tzs, CzF; — *hërkáj, hërkál:* 1886: Mátyusfölde MTsz; — *harakály:* 1327: *Harrakal* Cs III, 99; Háromszék MTsz; — *harokály:* XVI szmf KolGl 2; Szföld MTsz; — *horokály:* 1838: Szföld Tsz, MTsz; — *harukár:* 1873: Szföld MTsz; — *harkány:* 1888: Rába mell. MTsz; — *harka-madár:* 1833: Borsod, Sopron MTsz.

= Picus; Specht.

GyarmVoc, Leschka és legújabban Stanislav Slovenský juh v stredoveku II, 209 (az utóbbinál „nyilvánvalóan szláv eredetű") szerint egy sz **hrkál* átvétele, amely a *hrkat* 'zörög' nomen agentis-képzős származéka volna. Azonban először is ilyen szó a sz-ban (és a szláv nyelvekben) nincs, másodszor, a harkály nem „zörög" és harmadszor, a *harkály* szónak kifogástalan finnugor magyarázata van (vö. SzófSz).

henyél XVI szmf KolGl. 2, 1579-től NySz, Cal, MA, PP, PPB, SzD, Tzs, CzF.

= otior, torpeo, porpesco; faulenzen, müssiggehen.

Vö. még *henye* 'torpidus, deses; faul, träge, langsam', ma inkább 'müssig, untätig' (1585: Cal, MA, 1633-tól NySz, PP, PPB, SzD, Tzs, CzF, stb.).

Eredete ismeretlen. — Munkácsi Nyr 13 : 365 szerint a következő szó átvétele: kaj-h *henjáti* 'desisto, desino; aufhören; abbahagy' Habd, Bell, Jambr, HASz; szlov *hénjati* 'aufhören'. MEW 212 és Plet szerint a *neháti* 'aufhören, ablassen' szóból metathesis-sel keletkezett volna. Ez azonban nem valószínű. Hasonló jellegű hangcserére nincs példánk, de ha mégis volna, a jelen esetben a hangcsere tökéletlen volna, mert a *n-eháti* kemény *n*-jével szemben magyarázatlan a *hé-nj-ati* palatalizált *nj*-e és a hangsúly sem egyezik. Azért a HASz inkább magyar eredetre gondol. De ez sem megnyugtató, mert akkor valami **henjelovati* volna a szabályos.

Nem fogadja el az egyeztetést Balassa József Nyr 16 : 19, 108, Asbóth Nyr 25 : 114 („minden lehet, csak szláv nem"), SzófSz sem.

hepela 1897: Bars MTsz.

= rappelig, narrisch; hóbortos.

Valló Tót el 48 szerint egy sz **pchelo* 'närrisch' szóval (de erre vö. Prónai Antal Nyr 27 : 120), Nyr 33 : 564 szerint pedig egy sz **hepela, *hapala* gúnyszóval volna azonos. Forrásaimban egyiket sem találom.

hiriba 1808: SI. — Vált.: *hirip:* 1808: SI, Tzs, 1833: Kolozsvár, Szilágy, Szföld MTsz; — *hiriba:* 1838: Szföld Tsz, CzF; Szatmár, Szilágy MTsz; — *hiribe:* 1897: Kolozsvár MTsz.

= Boletus; Pilzart; egy gombafajta (ehető).

< román *hrib* 'Boletus edulis, B. lupinus', *hribă* ua. (van *hiribă* változata is, de az talán a magyarból van visszavéve). A román szó az ukrán *hryb* (régebben nyilván még *hrib*) átvétele, erre vö. cseh *hřib;* sz *grib;* le *grzyb;* f-szorb *hrib*, a-szorb *grib;* orosz *grib*, BEW I, 352.

A magyar szó földrajzi elterjedése miatt csak román eredetű lehet. Közvetlenül az ukránból azért nem származhatik, mert az ukránban a szóvégi zöngés mássalhangzók nem zöngétlenednek (a románban viszont igen) és így a *hirip* ukrán nem lehet. A *hiriba* pedig az *-a*-ja miatt nem származhatik az ukránból.

A románból: Szinnyei Nyr 23 : 6. — Tévesen SIEI 229, MEW 78 (közvetlenül a csehből!!).

†**hobanca** XIV szv BSzj 1263 (facsimile utolsó lap recto felülről 8. sor első szava; a kiadásban *pohanca* van!).

= libo (= libum; kalács), vö. SchlSzj 1854: libo — *chipo* (= cipó; Laib Brot).

Tagányi Száz 27 : 326 szerint a szláv *gubanicá*-nak (erre vö. a *gobonca* címszót) megfelelő cseh vagy sz **hubanica* átvétele. Ilyen szó azonban az említett nyelvekben nincs.

horh 1055: ÓMO 22. — Vált.:. *hurhu:* 1055: ÓMO 22, 1086/XII sz (itt írva *Churchu*-feu) PRT VIII, 267, 1234: OklSz; — *hurh:* 1255-től 1347-ig OklSz; — *horh:* 1268-tól OklSz; 1880: Somogy MTsz; — *horoh:* 1448: OklSz; — *horhó:* 1833: Balaton mell., Somogy, Tolna, Baranya MTsz, Ormánység OrmSz; — *? hurk:* 1255: OklSz; — *? hork:* 1339: OklSz; — *horog:* 1872: Pannonhalma, Veszprém, Balaton mell., Somogy MTsz (talán valóban idetartozik az OklSz 1419: Nicolaus Garazda de *Horog*zeg hn-e).

= angustiae locorum; Engpass, tiefer Bergweg; két hegy közti szűk szoros, mély hegyi út.

Eredete ismeretlen, vö. Melich NyK 44:338, Bárczi TihAl 34 szerint esetleg összefügg a *horzsol* tövével (vö. itt a *harcol* címszót).

Teljesen hibásan P. Bujnák SMS 5 : 65—72. Szerinte a magyar szó a sz *chrochot, chrochoť, hrochot* 'gefrorene Scholle, Erde; fagyott rög' szóval függ össze, amely nézete szerint a szláv *kruch* 'Brocken, Scholle' szóból való volna (BEW I, 630) és a *k-* és *ch-* úgy viszonylanék bennük, mint a *krasta* ~ *chrasta* (szh nyj *hrasta*), ócseh *katrč* ~ sz *chatrč*. A magyar szó ennek a sz **chruch*-nak volna az átvétele.

Ez azonban mind komolytalan. A szláv *kruch*-nak a sz *chrochot*-hoz semmi köze, a magyar szó sem hangtanilag, sem jelentéstanilag nem vethető vele egybe. A *kruch* még ma is minden szláv nyelvben *k*-val hangzik, míg a magyar szó már 1055-ben *h*-val (vagy *χ*-val), pedig a magyarban a *k-* > *χ-* (> *h-*) fejlődés már évszázadokkal a szlávokkal való érintkezés kezdete előtt lezárult. Jelentéstanilag pedig a magyar 'Engpass; szoros' és a szláv 'Brocken; morzsa' közötti különbséget Bujnáknak nem is sikerülhetett tisztáznia. — A Hont megyei *Chruchot* patak, amelyet ómagyarul *Hurhud*-nak hívtak (vö. Šmilauer Vodopis 369) és a Zólyom megyei *Chrochot'* ~ magyar *Horhágy* (Šmilauer 125) a legvalószínűbben a magyarból származik.

hörpités 1533: Murm. — Vált.: *herpités:* 1533: Murm; — *hörpités:* 1578-tól 1666-ig NySz.

= asthmaticus, pituitosus; schleimig.

Nyilván hangutánzó szó. — Mariánovics Nyr 40 : 349 szerint a szlov *hripot* 'Heiserkeit, röchelndes Atmen' átvétele, vö. szh *hripati* 'stark husten, keichen', stb. BEW I, 402.

I

igle

Leschka szerint volna a magyarban egy 'regilops' jelentésű *igle* szó, amely a szláv *igla* 'Nadel' szóból való volna (a szláv szóra BEW I, 423 és az *iglice* címszót). Ezt átvette a SIEI 236, MEW 95 is. Nyilván tévedés *aegilops* 'kecskeszem' (Jáv 114) helyett. Azonban ilyen szó a magyarban nincs.

ingola XVI szk GyöngyTör, Cal 70, 1707: MNy 8 : 127; Szföld MTsz

= Petromyzon fluviatilis (Herman MHal).

Munkácsi Ethn 4 : 185 szerint a latin *anguilla*-ból, de d é l i s z l á v közvetítéssel került át (blg *egúla, engúlja, jagúla, jagúlja* 'anguielle'; szh *jègulja* 'Anguilla vulgaris', a XV sz-tól HASz; szlov *jegúlja* 'Aal'). MER 162 és 701 szerint a blg szó egy korábbi **ǫgulja* k ö z é p - b o l g á r fejleménye. Ez azonban valószínűtlen. Ebben az esetben ugyanis a szh és szlovén szónak is a bolgárból kellene származnia. A szh és szlovén *je-* szókezdet ugyanis csak egy eredetibb **jęgulja* folytatása lehet, ez azonban nem lehet görög eredetű, mint a HASz gondolja, vö. Vasmer GLw 69. Az erdélyi magyar alak lehetne egy román **îngula* átvétele, amely a latin *anguilla* szabályos fejleménye lehetne (valami ilyen balkáni neo-latin alak a balkáni szláv szavak forrása), ezt azonban a románból kimutatni nem lehet. Nem valószínű, hogy a latin eredetű *angolna* magyar változata

volna. Az *ingolna* (1604: MA, PP, PPB) nyilván az *angolna* és az *ingola* keveredése. Vö. EtSz I, 84.

imola 1832: Tsz. — Vált.: *imolya, imoja:* 1832: Göcsej, Szföld Tsz; — *imola:* 1838: Tzs, 1861: Szföld MTsz; — *imla:* 1872: Csallóköz MTsz. = Agrostis, Calamagrostis; hosszú, kemény, csomótlan szárú fű.

Eredete ismeretlen. Dankovszky a magyar szót 'Viscum album; fagyöngy'-nek értelmezi és a szláv *imela* 'Viscum album; Mistel; fagyöngy' szóval egyezteti (erre BEW I, 425 és az *imely* címszót). A magyar szónak azonban 'Viscum' jelentése és a fenti szláv szóhoz köze nincs.

Más szó az *imolya* (hn 1193: aqua *Imola* OklSz, vö. MNy 31 : 254; kn 1792: SzD, SI, Tzs), amelynek jelentése 'Potamogeton; hinár'. Eredete ennek is ismeretlen. Edelspacher Nyr 12 : 101 szerint az Arad megyei román nyelvjárási *imála* 'kátyu, locs-pocs' szóból való. Ezt azonban Szinnyei Nyr 23 : 59 nem fogadja el.

† isa 1200: HB.

Mariánovics Nyr 40 : 349 szerint egy szláv *ješa* 'utinam' átvétele (Supr, stb. Vondrák SlGr II, 449). Az egyházi szlávon túl nincs nyoma, ott is ritka, a magyarban pedig egyházi szláv elemek nincsenek, hangtanilag is téves, vö. Melich MNy 7 : 409. — Bujnák Bratislava 5 : 827 szerint a szláv *iže* 'derjenige, welcher' stb. szóból való. Gyengéje, hogy a magyar szó *-a*-ját nem veszi figyelembe, vö. Kniezsa UngJb 13 : 360.

Megfejtési kísérletei: Szinek Nyr 28 : 103, Simonyi Nyr 36 : 429, Melich MNy 7 : 408, Szinnyei MNy 22 : 163, Meskó MNy 37 : 28.

istáp XV sze SchlSzj. — Vált.: *istáp:* XV sze SchlSzj, a XV szef-től NySz, 1531-től OklSz, GyöngyTör, Cal, MA, PP, PPB; — *östáp:* XV szmf BécsiK, PeerK = NySz, 1529-től OklSz, Göcsej, Hetés, Háromszék MTsz; — ? *östáb:* 1530: OklSz.

= 1. scipio, baculus; Stab; bot (XV sze SchlSzj-től valamennyi fenti adatban a következő pontok alattiak kivételével; a mai köznyelvben elavult, de a népnyelvből a következő helyekről közli a MTsz: Göcsej, Hetés); — 2. sceptrum; Szepter; jogar (XV szef-től NySz); — 3. Krücke; mankó (1897: Csík MTsz); — 4. Stütze; támasz (1838: Tzs, CzF, stb., ebből való az *istápol* 'stützen' ige 1865: CzF, stb.).

< kfn *stap* 'Stab', vö. Leschka, Szarvas Nyr 26 : 18, Melich DLw 141, SzófSz.

Ugyancsak a németből: szh *štap* 'baculum' a XVIII sz-ból MiklLex, IvBr, csa-h *šćap* Ver, kaj-h *šćap* 'damnum, ademptio' Bell; szlov *ščáp* 'Knüttel, Prügel' (1584-től Plet).

A magyar szót GyarmVoc, SlEl 834 szh közvetítéssel magyarázza, ami nemcsak felesleges, de helytálló sem lehet.

iszák XV sze SchlSzj.

= 1. mantica, bisaccium; Mantelsack; átalvető tarisznya (XV sze SchlSzj, SzikszF, Cal, 1618-tól NySz, MA, PP, PPB, SzD, Tzs, 1832: Göcsej, Marcal mell. Tsz, Tolna, KKHalas, Békés, Kecskemét, Szeged, Kalotaszeg, Hétfalu MTsz, CsángóSz); — 2. breites Kleid; bő ruha (1897: Veszprém MTsz); — 3. vinipotor; Zecher, Saufer; aki sokat iszik (*bor-iszák:* 1585: Cal, 1598-tól NySz, MA, PP, PPB, Tzs; vö. erre még MNy 45 : 188; *iszák:* XVI szk GyöngyTör, 1617-től NySz, 1829: Kemenesalja Tsz).

GyarmVoc, Leschka, Szarvas Nyr 6 : 101, 415, és a SzófSz szerint a cseh *visák* 'Satteltasche' (1592: 'bulga; Satteltasche' Velesl, Wussin, Jungm, Rank); ósz ? *visahi* 'bulga, bisaccium' XVII sze SMS 15 : 162 (biztos a *h*-s olvasat?), mai sz *visák* 'utitáska' Jancs átvétele. Leschka szerint e szó a *viseti* 'herabhängen; lóg' szó származéka) erre vö. MEW 392). Ez azonban nyilván népetimológia, mert a szó semmiesetre sem választható el egyrészt a latin *bisaccium* 'kettős zsák', másfelől az abból átvett déli-szláv szavaktól: blg *bisági* 'Manteltaschen'; szh *bisage* 'Quersack'; szlov *bisága, besága* ua.; óle *biesaga, bisagi* 'Satteltasche', vö. BEW I, 57, Vasmer RS 3 : 262, MER 30. Mivel azonban a *bisaccium*-ból *v-* szókezdet csak a közép-görögben keletkezhetett, a *viszák* tehát végeredményben görög közvetítésre megy vissza. Csak az a feltűnő, hogy a görög közvetítésre valló *v*-s alakok a déli szláv nyelvekben teljesen ismeretlenek. Fel kell tehát tennünk, hogy a magyarság ezt a szót szláv közvetítés nélkül a g ö r ö g b ő l vette át (közép-görög *βισάκκι*; vö. még a *paplan* címszót is). A magyarból valók viszont a cseh és sz szavak A XVII sz-ból idézett *visa-h-i h*-ja nem kétségtelen, mert még sajtóhiba is lehet *-k-* helyett.

Az *iszákos* melléknév 'Saufer' jelentésben, amely ma köznyelvi, 1808-ban tűnik fel (1808: SI, Tzs, CzF), de a XIX sz elején még tájszónak érezték, mert közlik a régi Tájszótárban a Székelyföldről, Gömörből és Bodrogközből.

ivicc!! 1885: KKHalas MTsz.

= geh weg!; elmehetsz!

Valló Nyr 33 : 564 szerint a sz *idz* 'geh; menj' (az *ist*, szláv *iti* 'megy' imperativusának nyelvjárási alakja). — Valószínűtlen.

†izlot adatok Erdélyből a XVII sz-ból: vált.: *zlot:* 1634: SzilLev 190, 1671: TörtT 1890: 44—5, 1675—87: I. Apafi udvartart. I, 182, 259, 435, 445, 481, 510, 585, 594; 1697: TörT 1899: 139, 1903: 530;

l. még MNy 18 : 168; — *ezlott:* 1628: MonTME 4 : 101; — *izlot:* 1659: TörtT 1889: 142, 1724: MonIrók 37 : 156, 1816: GyarmVoc; — *zlat:* XVII sze Győri Tört. és Rég. Füz. 2 : 287; — *zolota:* 1656: MonOkm 23 : 362; — *zalota:* 1687—8: MonTME 2 : 151; — *zeleta:* 1692: MonIrók 23 : 490.

= eine Münzsorte; pénznem.

GyarmVoc szerint a magyar *zlot, izlot* a román *zlot*-ból való (megjegyezvén, hogy az orosz *zoloto* 'Gold' szóval függ össze). A SlEl 933 és MEW 400 azonban közvetlenül a lengyel *złoty* 'Gulden'-ből származtatja. Asbóth Nyr 30 : 39 azonban egyiket sem fogadja el, mert hogy ilyen szó a magyarban nincs, azt csak Gyarmathi gyártotta. Csefkó Gyula MNy 18 : 167 mutatta ki, hogy nemcsak hogy nem Gyarmathi koholta, hanem a régi nyelvben aránylag gyakori is volt.

A magyar szó végeredményben a lengyel *złoty* 'Gulden; forint' szóra megy vissza (ez viszont a *złoty* 'aranyos' szóból való, a szóra vö. MEW 400, TBSW 368, VREW I, 460), de egyik változata sem közvetlenül. A *zlot, ezlot, izlot* a román *zlot* 'Gulden' átvétele (török pénznem, 30 para, vö. Tiktin), a *zolota, zalota* és *zeleta* pedig a török *zolota* átvétele (ezüst pénznem, 30 para; vö. Barb. de Meyn. II, 49, 51, Redh 1019). A török alak esetleg ukrán közvetítéssel került át a lengyelből.

K

kiált 1200: HB. — Vált.: *këált:* 1200: HB, XVI sze NySz, 1816: Szföld, GyarmVoc, MTsz; — *kiált:* a XVI sze-től NySz, GyöngyTör, SzikszF, Cal, MA, PP, PPB, Tzs, CzF, stb.; — *kajált:* 1885: Göcsej, Ipoly völgye MTsz; — *kaját:* 1874: Zala, Somogy, Baranya, Bács, Cegléd, Nógrád, Hont, Esztergom, Komárom MTsz; — *kajátt:* 1857: Göcsej MTsz; — *káját:* 1879: Somogy MTsz; — *kájt:* 1881: Szföld, Hétfalu MTsz; — *kát:* 1872: Göcsej, Somogy, Vas, Hunyad MTsz; — *kátt:* 1832: Sopron, Rábaköz, Vas, Göcsej, Somogy, Tolna, Baranya Tsz, MTsz.

= clamo, declamo, vociferor; schreien, anschreien.

A szó eredete nincs tisztázva (van *kajál-bajál* 'vociferor; schreien', a XVI sz-ban NySz, ebből való a *kiál-bajál* alakon keresztül a *kiabál:* 1808: SI, Tzs, CzF, stb.). De bár a fgr eredete kétes is (vö. SzófSz és az ott idézett irodalmat), bizonyos, hogy nem lehet szláv eredetű. A SlEl 265 ugyanis a szlovén *kájati* 'vituperare; tadeln; szidalmaz szóból származtatja. Azonban ez több okból elfogadhatatlan. A szláv *kajati* eredeti jelentése 'büntet, bosszút áll' (a görög ποίνη > egyházi latin *poena* szóval ősrokon, vö. BEW I, 469), amiből a 'bűnbánatot tart' jelentés fejlődött (ebből a szláv nyelvek-

ben a *po-kajaньje*, cseh *pokání*, stb.). Ezzel a szóval azonban a magyar semmiféle kapcsolatban nem állhat, mert a magyarnak eredeti jelentése 'clamare; schreien'.

kaláka 1773: NySz, SzD, PPBE, GyarmVoc, Tzs, 1838: Szföld, Szatmár Tsz, Bihar, Szatmár, Erdély MTsz.

= auxilium spontaneum; freivillige Hilfe; szívességből végzett munka.

< román *clacă* '(früher Frohne, Robott), jetzt Feldarbeit an Feiertagen, für die nicht bezahlt, sondern nur Speise und Trank verabreicht wird'. A román szó a bolgárból: *tlaka*, *tlъka* 'corvée' (vö. szh *tlaka* 'Frohndienst'; szlov *tláka* ua.; le *tłoka*, *tłuka* 'freiwillige Arbeit mit Schmaus und Tanz'; ukr *toloká* 'gesellschaftliche Feldarbeit ohne Geldentschädigung für Gastgelage und Musik'; orosz nyj *tolóka* 'die Bestellung der Bauern eines Ortes für einen Tag (gegen Bewirtung) zu einer Landarbeit'; a szláv szóra vö. MEW 349, TBSW 322, MER 634, BSE 571); vö. Asbóth Nesk 42, Damian NyF 67 : 26, MEW 349.

Tévesen GyarmVoc, SlEl 850 (közvetlenül a szlávból, a *tl-* > *kl-* fejlődés azonban csak a románban történhetett).

kan XV sze SchlSzj, 1508-tól NySz, Murm, GyöngyTör, SzikszF, Cal, MA, PP, PPB, Tzs, CzF, stb.

= 1. verres; Eber; (XV sze SchlSzj, 1508-tól Nysz, GyöngyTör SzikszF, KolGl. 1, Cal, MA, PP, PPB; Tzs, CzF; — 2. verres; verschnittener Eber; ártány, herélt kan (a 'verres' szónak nyilván volt ilyen jelentése, mert SzikszF a 62. lapon a *kan* magyarázatánál szükségesnek tartja kiemelni, hogy „verres, qui non est castratus", és Calepinustól PPB-ig minden szótár a 'verres' szót a *kan* mellett *ártány*-nyal is fordítja, ami csak 'herélt kandisznó'-t jelenthet, vö. SzikszF, stb.; ez a jelentés azonban szövegből még nem került elő); — 3. das Männchen mancher Säugetiere; némely emlős hímje (1838 Tzs, CzF; ma a disznóén kívül főleg a kutyáé és macskáé).

Eredete ismeretlen. A törökből való származtatási kísérletre vö. SzófSz.

Leschka, SlEl 268, Valló Tót el szerint szláv eredetű és a következő szavakkal függ össze: sz *kan* 'kan' Kálal, Jancs, *kanec* ua. Hv; cseh *kanec* 'verres; Eber' Klaret, Hus, Velesl, Wussin, Jungm, Rank, stb. (van *kaňour* 'ein grosser Eber' is, de ez aránylag újabb képzés). Csakhogy a cseh és szlovák szó a szlávságban társtalan, semmiféle rokonsága nincs. Ezért valószínűbb, hogy a magyarból származik (így BEW I, 479, HKES 162, Asbóth Nesk 55), bár a cseh szó ehhez képest túl korán, már a XIV sz elején felbukkan.

kanóc 1544: OklSz. — Vált.: *kanót:* 1544-től 1597-ig OklSz, 1544—6; MonIrók 1 : 311, 1584-től NySz, SzD, SI, GyarmVoc, Tzs, CzF; Kemenesalja, Csallóköz Tsz, MTsz; — *kanóc:* 1688: NySz, SzD, SI, Tzs, CzF, stb.; — *ganóc:* 1894: Abaúj Nyr 23 : 22.

= funiculus igniarius; Lunte, Zündschnur.

Általában az északi szláv *knot* ua. szóból számaztatják: cseh *knot* Klaret, GebSl, Velesl, Jungm, Rank; sz *knot* 'kanóc'; le *knot* 'Docht, Lunte'; ukr *gnit*, G *gnóta* 'Docht'; fehér-orosz *knot* ua., orosz nyj *knot* VREW I, 580. A szláv szavak a kfn *knot(e)* átvételei, vö. MEW 121, Korbut PraceFil 4 : 485, BSE 240, HKES 173 (ugyanabból a tőből, amelynek skandináv megfelelőjéből az orosz *knut* 'Peitsche; ostor' is való). A szlávból való magyarázatnak azonban súlyos aladálya a magyar *-ót* a szláv *-ot* helyén. Ezért csak közvetlenül a n é m e t b ő l lehet átvéve, ahol az *-ot* h o s s z ú. — Az eredeti *kanót*-ból a *kanóc* nyilván valami összetételben keletkezett. Csefkó Gyula MNy 47 : 68 szerint egy **kanót-szag*, de ez kevéssé valószínű, hanem talán inkább egy **kanót-szál*-ból.

A szlávból: GyarmVoc, Leschka, SlEl 300, MEW 121, SzófSz.

kantár XVI sz NySz (Erdély).

= mensurae genus; ein Mass; súlymérték.

Nyilván a román *cantár* régen 'Zentner', ma 'Schnellwage' átvétele. A szó a latin *centennarius*-ból (a görögön keresztül?) a törökbe került át: *qantar* 'Zentner, Wage' Zenker 710.2, majd innen a balkáni nyelvekbe: blg *kantár* '44 Oka' Gerov; szh *kantar* 'Gewicht von 55 Oka, Schnellwage' (adatok a XVII sz-tól HASz); ukr *kántar* 'Art grosser Schnellwage'; orosz *kantár*, *kontár* 'Schnellwage'; — albán *kantar*, román *cantár;* TürkEl I, 90, MEW 111, Vasmer GrLw 74, BEW I, 482, VREW I, 519.

Tévesen GyarmVoc (a horvátból).

kapocs XIV szv BSzj. — Vált.: *kopcs:* XIV szv BSzj; — *kaps:* 1552: Heltaiból NySz, 1558: OklSz (vö. 1575: Heltaiból és 1592: *kapsol!* NySz); — *kapcs:* 1450-től 1555-ig Oklsz, MA, 1639: NySz, SzD, SI; — *kapocs:* 1533: Murm, 1567: RMNy II/2,200 (itt Asing *kap-o-chot*, vö. egyébként NySz), SzikszF, Cal, MA, PP, PPB, SzD, SI, Tzs, CzF, stb.

= fibula, monile; Spange, Haken.

GyarmVoc, Leschka, SlEl 327 szerint a magyar szó a következő déli-szláv szavakból való: blg *kópče* semlegesnemű, *kópča* nőnemű 'bouton, agrafe' Mavrov, TolkReč; szh *kopča* 'fibula' a XVII sz-tól sto-, csa- és kaj- nyj-ú íróknál és szótaríróknál egyaránt, vö. Micaglia, Bella, Voltigi, Bell, Jambr, stb. HASz; *kovča* ua. Micaglia-nál egyszer, különben csak a XIX sz-ban HASz; szlov *kópča* 'Schnalle, Schliesse,

Heftel' (a XIX sz-ban); — román *copcă* 'Hafen, Heftel' Tiktin; albán *kopšɛ, komtšɛ* 'Haftel, kleiner Haken'. A balkáni szavakat az oszmán-törökből szokás magyarázni: *qopča* 'Agraffe, Heftel' Zenker 711. 3, *qopčala-maq* 'hefteln', Zenker uo., 'a hook-and-eye; also each separately', *qopčalamaq* 'to fasten with hooks and eyes' Redh 1479; vö. TürkEl I, 99, III, 65, Lokotsch 1203 (szerinte: „der türkische Ursprung kann n i c h t bezweifelt werden"), Matz 392, BEW I, 564.

Azonban a törökből való magyarázat mégsem fogadható el. Török magyarázata nincs. Vámbéry EtWb 66 véleménye ugyanis, hogy a szó egy török *kab-, kob-* 'anschwellen, dick, rund' származéka volna, nem vehető komolyan, mert sem jelentéstanilag, sem alakilag nincs tisztázva.

Sokkal valószínűbbnek látszik az a vélemény, hogy a szó a magyar *kapcsol* 'fibulo, confibulo; zusammenfügen' (1551-től NySz, SzikszF, Cal, MA, PP, PPB, Tzs, CzF, stb.) igéből való magyar e l v o n á s (így Horger MNy 22 : 22, SzófSz). Eszerint tehát a balkáni szavak a magyarból származnának, a török meg vagy a szh-ból, vagy a magyarból lenne átvéve. Emellett szól egyrészt a magyar szó régisége (semmiesetre sem lehet oszmán-török eredetű), másrészt az, hogy a szó a szh nyelvterület nyugati részén talán még általánosabb, mint keleten, holott a török szavak már sem a csa-h-ba, sem a kaj-h-ba nem szoktak átterjedni.

A szláv eredet, amelyet Blau Türkische Sprachdenkmäler ő a szh *kovča* változat alapján felvet (szláv *kovъ* 'Beschlagen', vö. BEW I, 593). figyelembe sem jöhet. Abból ugyanis *ko-p-ča* nem keletkezhetik.

Vö. még Munkácsi NyK 17 : 120 (szerinte is kétes), Melich MNy 6 : 113 (eredete ismeretlen).

kappan hn 1396: insula *Cappan*zygethe MNy 25 : 31 ; kn XV sze SchlSzj. — Vált.: ? *kapan:* 1530, 1547: NySz; — *kappan:* XV sze SchlSzj, KolGl. 1, GyöngyTör, SzikszF, Cal, MA, PP, PPB, Gross II, Tzs, CzF.

= capus; Kapaun, Kapphahn.

SlEl 332 és MEW 129 szerint a szlávból való: szh *käpūn, köpūn* 'capus, gallus spado' (a XVI sz-tól HASz); szlov *kopûn* 'Kapzun', ócseh' *kapún* 'gallinacius' Klaret, GebSl, Hus, ma *kapoun* Velesl, Wussin Jungm, Rank; sz *kapún, kopún;* f-szorb *kapon*, a-szorb *kapłon;* le *kapłun*. Ezek részben az olasz *capone* (így a szh szóról Bartoli Jagić-Festschrift 35), részben a kfn *kapûn* átvételei (a szó a latin *capo* folytatása, vö. REW 1641, a kfn az olaszból, vö. Kluge; BEW I, 486).

A magyar szónak következetes *-pp*-je (a fenti két adat *-p*-je lehet elírás) a szláv közvetítés ellen szól. Arra mutat, hogy a kfn-ből származik, amelyből a *Kapphuhn* is fejlődött (Kluge szerint talán nem is népetimológiával keletkezett, hanem a *Kappe*-val való keveredéssel, amely viszont az olasz *cappo*-ból való). Vö. Meiich MNy 482, DLw 146, SzófSz.

karám 1621: MA. — Vált.: *karám:* 1621: MA, PP, 1737: OklSz, PPB, 1790: NySz, SzD, Tzs, CzF; Hódmvhely, Arad, Borsod, Tokaj, Ugocsa MTsz. SzamSz; — *karán:* 1833: Szatmár Tsz, Mármaros MTsz; — *karány:* 1935: SzamSz.

= 1. tugurium; Hütte; pásztorkunyhó (1621: MA, PP, PPB, 1790: NySz, SzD, Tzs, CzF; ennek a jelentésnek a hitelessége azonban kétes, lehet hogy csak MA félreértése); — 2. Pferch, Schafhürde, Kamp; bekerített hely juhok számára (1737: OklSz; CzF, 1872: Hódmvhely, Arad, Borsod Tokaj, Ugocsa MTsz, A magyarság néprajza II, 143, SzamSz); — 3. Schweinestall; disznóól (1833: Szatmár Tsz); — 4. auf vier Stangen stehender Heureuter; négy ágason nyugvó szalmatető, amely alatt a szénát tartják (1897: Mármaros MTsz).

Nyilván a törökből való; vö. török *qora* (kirgiz, csagatáj, baraba *kora* 'Hürde für das Vieh', miser *kora* 'Viehhof', kazáni tatár *kura* ua. stb.; vö. *qory-* 'umgeben, umzäunen', stb. vö. Kāšγarī; a **qoran* ugyan a törökből nem mutatható ki, de hogy megvolt, bizonyítja a hanti (osztják) *χuran* 'Viehhof', mordvin *koram* 'eingezäumter Hof; mindkettő török jövevényszó, vö. Gombocz MNy 18 : 124, Ligeti NyK 48 : 336, SzófSz, Szalay MNy 40 : 128.

Tévesen Leschka, SIEl 366, Melich DLw 147. Szerintük a magyar szó a cseh *krám* 'Laden, Verkaufsladen, Handlungsgewölbe'; sz *krám* 'vásári bódé, szatócsbolt'; le *kram* 'Kram, Krambude' átvétele, amelyek viszont a német *Kram* szóból valók (erre vö. BEW I, 606). Jelentéstani okok miatt elfogadhatatlan.

kard XV sze SchlSzj, GyöngyTör, 1575-től NySz, SzikszF, Cal, MA, PP, PPB, SzD, SI, Tzs, CzF, stb.

= einsis, gladius; Säbel, Schwert.

Iráni eredetű szó (vö. új-perzsa *kārd;* oszét *kard* 'Messer', aveszta *karəta* stb., vö. Munkácsi ÁKE 390, Sköld Die ossetischen Lehnwörter im Ungarischen. Lunds Univ. Årskrift N. F. Avd. 1. Bd. 20. Nr. 4, MNy 22 : 57, Melich MNy 26 : 368, Simonyi Die ungarische Sprache 62, stb., SzófSz), azonban sem a magyar szónak az iráni, sem pedig a többi fgr szavakhoz való viszonya nincs tisztázva (vö pl. mari-cseremisz *kerdo* 'Säbel', hanti-osztják *karta*,

karti 'Eisen', udmurt-votják *kort* 'Eisen', komi-zürjén *kört* 'Metall, Eisen', stb.).

Mindazonáltal abban nem lehet kétség, hogy a magyar szó nem származhatik a szlávból, mint GyarmVoc, Leschka, SlEl 337, MEW 132 magyarázza. A szláv szavak a következők: ó-orosz *kordъ* (a XV sz-tól Srezn), orosz *kórda* 'kurzes Schwert'; le *kord* 'kleines Schwert, Dolch' (1430-tól RotyP, Linde), ócseh *kord* (1403-tól a XV szk-ig GebSl), 'Reitschwert' Velesl, 'Degen' Wussin, Jungm, Rank; sz *kord* 'vívótőr' (1685: ComOrb 271); szerb-egyh. szláv *korъda* 'gladius' (a XVI sz-ból két adat MiklLex), szh *korda* régen 'ensis, machaera', ma Ragusában 'grosses Messer' (1420-tól HASz, Ver, Micaglia, Bella, Bell, Jambr, stb.). — A déli-szlávból: macedo-román *coardă;* albán *korðɛ* 'Säbel', vö. Meyer AlbWb. — A szláv szó eredete nincs tisztázva. Annyi azonban valószínűnek látszik, hogy az északi-szláv *kord* és a déli-szláv *korda* két külön átvétel. A déli-szláv *korda* (a szerb egyh. szláv *korъda* csak írássajátság) csak a magyarból származhatik, szóvégi *a*-ja pedig a többesből helytelenül visszakövetkeztetett alak. Az északi-szláv *kordъ*-ról a vélemények megoszlanak. Egyesek szerint (Rozwadowski Rocznik Orientalistyczny 1 : 107, BEW I, 569) közvetlenül az irániból való (az oszétból, az újperzsából, vagy valamely más iráni nyelvjárásból?). Ezt azonban Vasmer (VREW I, 634) nem fogadja el, hanem arra gondol, hogy valami török nyelv közvetítésével került át. BSE 256, HKES 180 viszont magyar közvetítésre gondol. Mindkét feltevés lehetséges ugyan, de bizonyítva egyáltalában nincs. Csak az kétségtelen, hogy nem az oszmán-törökök közvetítették. Itt a szó ugyanis palatális *k'*-val van meg: *kjard*, ebből való a szh *ćorda*, de nyilván a *korda* szóval való keveredéssel. Vö. TürkEl II, 4, III, 69, Lokotsch 1088.

karicsál 1792: SzD. — Vált.: *karicsal:* 1792: SzD 105, SI, GyarmVoc, Tzs; 1829: Kemenesalja, Göcsej Tsz, MTsz; — *koricsál:* 1881: Csík MTSz; — *karicsol:* 1838: Szföld MTsz.

= 1. gackern; kárál a tyúk (1792-től valamennyi fenti adatban); — 2. schwatzen, plappern; fecseg, locsog (1832: Göcsej, 1838: Szföld Tsz, Debrecen, Szatmár MTsz).

A tyúk hangját utánzó szó (vö. még *kárál, karal*, stb. MA, PP, PPB, SzD, Tzs, CzF, stb.).

Tévesen Valló Tót el (szerinte a sz *kričať* 'kiabálni' szóból), vö. Prónai Antal Nyr 27 : 120.

karvaly hn 1265: OklSz; kn XIV szv BSzj. — Vált.: *korul* (vagy *koruly*?): 1265, 1323, 1324: OklSz; — *karul* (vagy *karuly*?): XIV szv Bszj, SchlSzj; — *karuly:* 1454, 1668: OklSz, 1551-től NySz, 1670:

LevT II, 338, PP, PPB, 1760: OklSz; Háromszék, Erdővidék MTsz; — *karoly:* 1576: SzikszF, MA, 1702: NySz, PP, PPB, Tzs, CzF; — *karaj:* 1877: hol? MTsz; — *kara:* 1884: Szföld, Mátyusfölde MTsz; — *karvul* (vagy *karvuly?*): 1412: unum nisum vulgo *caruul* dictum OklSz; — *karvol* (vagy *karvoly?*): 1533: Murm, 1548: 1559: OklSz; — *karvoly:* XVI szef KolGl 1, SzikszF, MA, PP, PPB, 1793: Gross II, 245, CzF; — *karvó:* 1892: Palócság MTsz — *karhó:* Ormányság OrmSz; — *karvaly:* 1838: Tzs, CzF; — *károly:* 1793: Gross II.

= Accipiter nisus nisus; Sperber.

< török *qarγuj* 'Jagdfalk' Kāšγarī 148 (vö. még uo. *qarquj, qyrγuj, qyrquj,* és 'Sperber' 155; *qyrγyj* CodCum, Radloff II, 750 stb.), vö. Németh Gyula MNy 39 : 101, ott a további irodalom is.

Ugyanebből a török *qarγuj* változatból valók a szláv szavak is: *kraguil* VitaConst. vö. RES 23 : 155; orosz- és szerb-egyh. szláv *kragujь* 'accipiter' MiklLex, Srezn; blg *kragúj* 'Accipiter' TəlkRečnik (a *karguj* 'Accipiter gentilis gentilis; Habicht; héja' újabb átvétel az oszmán-törökből); szh *kràgūj* 'Falco Feldeggi' Stulli, Vuk, HASz, *kràgūlj* 'Accipiter nisus nisus; Sperber (a XV sz-tól HASz, Ver, Bell, Jambr, Voltigi, Stulli, stb.); szlov *krágulj* 'Astur palumbarius; Hühnergeier, Habicht, Sperber'; cseh *krahujec* 'Sperber' Klaret, GebSl, Hus, Velesl, Jungm, Rank; *krahulec* ua. (mikortól? vö. Jungm, Kott, Rank, PřSlov); sz *krahulec* 'Accipiter nisus nisus' Jancs, Hv, stb. (1685: ComOrb 47); le *krogulec* ua (1491-től Majewski, Linde); f-szorb *kraholc* 'Habicht, Sperber' (feltűnő a *kra-* a szabályos *kro-* helyett, talán átvétel a csehből), a-szorb *krogul* 'Sperber'; (ukr *krohuj, krohuléc* 'Sperber' a lengyelből, orosz *kraguj* ua. pedig az egyh. szlávból való). A szláv alakok egy ősi **korgujь* (és talán **korguljь* is) szabályos megfelelései, amely viszont a török *qarγuj* pontos mása. Magyarázatlan eddig a szóvégi *-lj*, amely különben a magyarban is megvan és mivel a magyar szó nem lehet egyik szláv alak átvétele sem, csak a törökből származhatik (ismeretlen eredetűnek jelzi Benkő *ly* hang 22). Vö. TürkEl I, 91, III 58, MEW 130, BEW I, 570, Munkácsi Ethn 8:29, MER 254, HKES 184, BSE 268 (szerinte a szlávban az állat hangját utánzó szó??), PES I, 375, VREW I, 653. A szóvégi *-lj*-ről hibásan Vaillant RES 23 : 155 (szerinte az *orьlъ, pětьlъ* analógiájára, de ezek kemény *l*-ek, míg a mi szavunkban mindenütt *-ljь* van!!).

A magyar szóról tévesen: Ver, GyarmVoc, Leschka, SlEl 363, MEW 130. Szerintük a magyar szó a szlávból való. Ez azonban hangtanilag elfogadhatatlan, míg a török *qarγuj*-ból a két fővváltozat: *koruly* és **korvuly* (az *ly*-től eltekintve) pontosan megmagyarázható. — Gombocz NyK 36 : 475, Nytud 5 : 274, SzófSz szerint a magyar szó eredete ismeretlen.

kásta 1643: NySz PPB, Tzs, CzF.

= loculamenta litterarum; Druckerkasten.

Mariánovics Nyr 46 : 272 szerint a le *kaszta* 'Druckerkasten szó átvétele (ez pedig a német *Kaste*-ből való, vö. Korbut PraceFil 4 : 484, BEW I, 493; itt különböző más jelentésű szláv *kašta* szavakkal együtt). Azonban a magyarság aligha vett át a lengyelből nyomdászszakkifejezést. De erre a feltevésre semmi szükség nincs, mert közvetlenül a németből is jól magyarázható, vö. Melich DLw 147.

kászolódik 1575-től NySz, SzD, SI, Tzs, CzF; — *kacolódik:* 1829: Kemenesalja MTsz, stb. MTsz.

= sich aufmachen, richten.

Egy ismeretlen eredetű *kasz-* igető (vö. *mozg-at, mozg-olódik, forg-olódik*, stb.) *-l* frekventatív és *-ód* reflexiv képzőbokorral képzett reflexiv ige. Elfogadhatatlan a SlEl 273, MEW 113 véleménye, hogy a magyar szó a szláv *kasati* átvétele, mert sem alakilag, sem jelentéstanilag nem egyezik. A magyarban ugyanis **kászál-ódik* alakot várnánk, a szláv szó jelentése pedig 'aufschürzen; felgyűr' amiből a magyar jelentés aligha származhatik (cseh *kasati* 'succingo; schürzen' GebSl, Rank, *kasati se* 'sich rüsten; készülődik' Rank; sz *kasat* 'feltűr', *kasat sa* 'feltűri magán a ruhát' Hv; le nyj *kasać się* 'sich anschicken'; f-szorb *kasać*, a-szorb *kasaś* 'schürzen'; a szó az 'érint' jelentésű *kasati* igéből alakult, vö. BEW I, 491); vö. Halász Ignác Nyr 10: 247, SzófSz.

kasztról 1876: MTsz. — Vált. *kasztról:* 1897: Csallóköz MTsz; — *kasztrol:* 1897; Bars MTsz; — *kásztró:* 1897: Háromszék MTsz; — *kasztroly:* 1888: Jászság, Borsod MTsz; — *kaszroj:* 1888: Szeged, Debrecen, MTsz, Bereg Nyr 26 : 382; — *kászró:* 1876: Háromszék MTsz; — *kajsztrom:* 1897: Bereg Nyr 26 : 382; — *kasztronka:* 1914: Nyitra vid. Nyr 43 : 141.

= Kochtopf; lábas.

< osztrák-német *Kastrol, Kassrol* (< francia *casserole*, erre vö. Dauzat DictEt; német *Kasserolle* 'Bratpfanne' is, Kluge), vö. Melich DLw 148 (ahol azonban az *-s-t-r-*t helytelenül tartja cseh és sz sajátságnak, ez kronológiai okokból nem lehet helytálló).

Tévesen Valló Tót el. Szerinte a sz *kastrol*-ból, azonban a magyar szó földrajzi elterjedése ennek ellene szól. A *kaszroj* változat csak német *Kassrol* átvétele lehet.

kászu 1767: PPB. — Vált.: *kászú:* 1767: PPB 404; 1838: Szföld Tsz, MTsz; — *kászu:* 1792: SzD, PPBE, Kr, Tzs; 1863-tól Szföld MTsz; Gönczi, Göcsej 513; — *kászoj:* 1897: Háromszék MTsz; — *kászuly:*

1889: Háromszék MTsz; — *kászuj:* 1860: Háromszék, Hétfalu MTsz; — ? *kaszol:* 1832: Göcsej Tsz.

= theca corticea; Rindschachtel; fahéjból készített edény.

Eredete ismeretlen. — Különböző magyarázatai nem meggyőzők. Steuer János Nyr 18 : 227 a román *caş* 'Käse; sajt' szóval egyezteti. Ezt Szinnyei Nyr 23 : 151 elveti és helyette az orosz *košelь* 'Korb aus Span, Lindenbast, Birkenrinde', ukrán *košil'* 'Binsenkorb' szót javasolja (erre vö. még szh *košlje* Npl 'Zaun'; szlov *košúlja* 'Korb'; le *koszałka* 'Binsenkorb', amelyek a *košь* 'kas' különböző származékai, vö. BEW I, 587). Ez azonban az *-š-*e miatt nem jöhet szóba, mert egy szláv *š*-nek a magyarban soha *sz* nem felel meg (a példának felhozott *kaszornya* a *kasornya* mellett 1825-ben egyetlen egyszer felbukkant adat, valószínűleg nem is hiteles). De tekintettel arra, hogy a szó a Göcsejben is megvan, az ukránból való magyarázat már földrajzi okok miatt is elesik. — Mariánovics Nyr 43 : 16 viszont a szlovén *kózulj, kozol* 'Rinderkörbchen' szóból indul ki (vö. erre BEW I, 596). Ez a magyarázat azonban legfeljebb a Vas megyei *kázlu* (1838: Tsz) forrása lehet, bár ez az egyeztetés is súlyos hangtani nehézségekbe ütközik. A földrajzi akadályon kívül a legnagyobb baj az, hogy szláv hangzóközi *-z-*nek a magyarban *-sz-* megfelelése nincs.

kecele 1509: OklSz. — Vált.: *kecele:* 1509-től OklSz, 1570-től NySz, MA, PP, PPB, SI, Kr, Tzs; Vas, Hévíz, Aszód, Eger, Gyöngyös, Gömör, Nógrád MTsz; — *kecële:* 1897: Nógrád MTsz; — *këcelë:* 1883: Pest MTsz; — *këcële:* 1873: Nógrád, Gyöngyös MTsz; Heves, NyF 16 : 49, Csoma Jászberény 70; — *kecel, kecelye:* 1621: MA, PP; PPB, PPBE (máshonnan nem igazolhatók); — *kecelő:* 1838: Tzs; — *kecöle:* 1856: Göcsej MTsz; — *köcöle:* 1626, 1723: NySz, Kr, Tzs; 1829: Kemenesalja, Marcal mell. Tsz, Göcsej, Hetés, Csallóköz, Nyitra MTsz; — *köcölle:* 1881: Somogy, Nagykanizsa, Komárom MTsz, Gönczi Göcsej 513; — *köcölő:* 1877: Somogy MTsz; — *köcölye:* 1838: Pápa Tsz; — ? *kecelyő:* 1792: SzD; — *köcöleg:* 1893: Csallóköz MTsz.

= 1. casula; Kirchenkleid; kazsula (1570: „oda ál a papozlár a *ketzelében* es igen megkeresztezi" DávidKKer = NySz; 1613: a zwingliusok . . . „a kelyhekből serlegeket, a *ketzelék*ből rokolyakat, a papi öltözetekből szoknyákat és far-dagályokat tsinálnak" Pázmány Kalauzának 1766. kiadása 222, vö. Kr; valószínűleg ide tartozik Czúzy Tromb 485 adata is: 1724: a protestáns papokról „harmadik pecsétes böllyegek, rongyeos *köczöléjek*, ju-börrel, bárányok gyapjával, az-az sok-féle-képpen meg-csávált . . . ravaszságok" vö. még 1509: unum *keczele* de bysso, 1512: unum ornamentum dictum *keczele* OklSz); — 2. theristrum; Sommerkleid der Weiber; vékony

nyári női ruha (1621: MA, PP, PPB, SzD; nyilván ide tartozik Zvonarith adata is: ZvonPost I, 71, vö. Kr); — 3. carbasum, lineum supparum; feine Leinwand; vékony vászon (1621: MA, PP PPB, PPBE); — 4. Kopftuch; fejkendő (1831: Kr; 1838: Vas Tsz, Zala, Csallóköz MTsz); — 5. Leintuch, womit sich die Bäuerinnen im Regen bedecken; vászonlepedő, amit a nők esőben magukra húznak (1857: Göcsej, Hetés, Zala MTsz, Bakonyalja NyF 34 : 47); — 6. antipendium mulierum; Vortuch; kötény (1808: SI, Tzs; 1833: Eger, Gyöngyös Kassai II, 73, Pest, Héviz, Aszód, Nógrád, Gömör, Hajdu Nyitra MTsz, Heves NyF 16 : 49); — 7. weibliches Wams; meleg női ujjas (1881: Somogy, Komárom MTsz); — 8. Wamme; lebernyeg (1838: Tzs; nem tévedés ez „Wams" helyett?); — 9. zerfetztes Kleid; ringy-rongy ruha (1829: Kemenesalja, Marcal mell. Tsz, Csallóköz MTsz); — 10. Bündel; batyú (1893: Nagykanizsa, Csallóköz MTsz; az utóbbi jelentés nyilván a *kötelék, kötőlék* szóval való keveredés eredménye, vö. még ugyanebben a jelentésben a *köcőlék* szót is: 1893: Csallóköz MTsz, OrmSz). — Gyöngyösi *kecele* szava (Gyöngyösi ÖM III, 186) viszont a *kalicka* 'Käfig' szóval való összetévesztés (1695: „a galambot tette volt *keczeléjében*").

Teleki István MNy 1 : 364 szerint szláv eredetű szó és a szh *kecelja* 'praecingulum; die Schürze der Frauen' (adatok a XIX sz-ból HASz) átvétele volna. Ez azonban nem vehető komolyan, hiszen a szh szó a maga *k* + *-ejével* nyilvánvalóan tanusítja, hogy aránylag kései jövevényszó. Mint a HASz is állítja, maga való a magyarból.

De nem származhatik a magyar szó a latin *casula*-ból sem, mint Horger MNy 23 : 131 véli. A latin hangzóközi *-s*-nek nincs a magyarban *-sz-* > *-c-* megfelelése (vö. erre itt a *párduc* címszót). Nem említi a szót a latin elemek között Rell LatSzók, Fludorovits LatJsz és LatJszH sem, bár az utóbbi pl. a *pásztor, párduc* (és *árboc*) szavakat egyébként a latinból származtatja.

Nézetem szerint a magyar szó a közép-görög *κατσοῦλα* 'Kopftuch, Kapuze; fejlepel, kámzsa, csuklya' szóból való (l. Dimitrakos szótárát), ez viszont a latin *casula* átvétele vö. Vasmer RS 3 : 277, Jagić-Festschrift 275). A magyar szó *-c*-je már a görög *-τσ-* átvétele és nem magyar fejlemény. Ezért nincs is *-sz*-es alakváltozata. A veláris hangrendből a palatálisba való átcsapásra, amely különben csak magyar sajátság lehet, vö. a *köszméte* címszót. Hogy a magyarban csak a görögből származhatik és nem lehet pl. valami balkáni szláv közvetítésről szó, azt a szónak a szláv nyelvekben való hiánya bizonyítja. A szh *kecelja* ugyanis semmiesetre sem származhatik a görögből, hanem a magyarból való. A blg *kačula, kačulka* 'capuchon' Mavr, TolkR pedig a *-č*-je miatt nem lehet a magyar szó forrása. Ennek eredete azonban nincs tisztázva. Vasmer Jagić-Festschrift és RS 3 : 277 szerint a görögből van átvéve, Romanski Jahresbericht

des Instituts für rumänische Sprache 15 : 108 szerint viszont közvetlenül a latinból való, a *-č-* azonban arra mutat, hogy oszmántörök közvetítéssel a görögből származik. Megvan a szó a románban (*căciulă* 'Pelzmütze') és az albánban is (*kaçúl* 'bóbita, kakastaréj'). Sajnos azonban a törökből kimutatni nem tudom. De azért bizonyos, hogy nem trák eredetű szó, mint MER 234 állítja. Már csak azért sem, mert akkor a románban a hangzóközi *-l-* helyén okvetlenül *-r-*et várnánk!

kecsëge XIV szv BSzj. — Vált.: *kecsige:* XV sze SchlSzj, 1493, 1519: OklSz, 1569, 1661: NySz; Ormánység OrmSz; — *kecsëge:* XIV szv BSzj, SoprSzj, 1514-től OklSz, SzikszF, 1580-tól NySz, MA, PP, PPB, Kr, CzF, stb.; — *köcsöge:* 1831: Tolna Kr; Győr, Komárom MTsz; — *köcsög:* 1887: Palócság MTsz: — *gedsge:* 1887: Dráva mell. MTsz.

= Acipenser ruthenus (régibb neve Sturio primus).

Eredete ismeretlen. GyarmVoc és SlEl 281 szerint szláv eredetű és a következő szavak átvétele volna: blg *čiga* 'sterlat'; szh sto-nyj *kèčiga, kèčika, čīga* 'Acipenser stellatus' Vuk (régibb adat a sto-nyj-ból nincs, vö. HASz), kaj-h *kečiga* 'Acipenser, Sturio' Bell, Jambr; szlov *kečíga, číga* 'Acipenser ruthenus; der kleine Stör, Sterlett' (a XIX szmf-ből Miklosichból és egy 1875-i zoológiai tankönyvből Plet; itt nyilván Miklosichból való, Miklosichnál pedig kaj-h; ő ugyanis a kaj-horvátot szlovénnek tartotta); sz *kečega* 'Acipenser ruthenus' Czambel SlovReč, *kociha* (Bartholomaeides szerint így Gömörben, vö Ferianc Ryby 19), *kosiha* (hely és jelentés nélkül, ide való?? vö. Ferianc Ryby 19); kárp. ukr *kečege* ua. Vladykov Ryby 18; le *czeczuga* ua. (1696-tól Linde, Majewski); ukr *čečúha* ua. Žel, Hrinč, Pawl; — román *căciugă, ciciugă, cégă, cigă* ua. — Azonban a szláv szavak maguk is gyanúsak. A szh *kečiga* a maga *k* + *e-* hangkapcsolatával semmiesetre sem lehet eredeti, mert ideur *k* + *e*-ből *č* + *e-* lenne várható. Feltehetnők ugyan, hogy a szh sto-nyj-ban a szó a kaj-h-ból való, itt pedig a *k* + *e-* egy korábbi *k* + *ə*-ből való (a kaj-h-ban ugyanis az erős jerek *e*-vé vokalizálódtak, és nem *a*-vá, mint a sto- és csa-nyj-ban), de a szó így sem magyarázható. Minden jel szerint tehát a szh *kečiga, čiga*, sz *kečega* és kárp. ukr *kečege* a magyarból való (az utóbbi kettőnél ez nem is lehet kétséges). Súlyos nehézséget jelent azonban a sz *kociha* és a le *czeczuga*, ukr *čečúha*. A sz *kociha* azonban csak Bartholomaeidesnél fordul elő és talán csak valami elírás vagy sajtóhiba eredménye, a le *czeczuga* és az ukr *čečuha* pedig nyilván csak egy adat, mert az egyik a másiknak átvétele, csak kérdés, melyik melyiké. Azonban hogy viszonylik a *č* + *eč* + *u-ga* a magyar szó alapján visszakövetkeztethető (és a szh-ban meg is levő) *k* + *eč* + *i-ga*-hoz,

teljesen homályos. Lehetséges hogy valamennyi fenti szónak a magyar az őse: *kecsiga* > román *căciugă* (a románban gyakori *či* > *ču-* hangfejlődéssel) > ukr **kečuga* > **čečuga* (asszimilációval, ebből volna a le nyj-i szó) > *čečuha*. Mindez azonban a szó eredetének megfejtése előtt szerfelett bizonytalan. — A szláv szóra vö. MEW 114, BEW I, 498, BSE 74 („eredete bizonytalan").

Elfogadhatatlan Munkácsi Ethn 4 : 174, ÁKE 409 véleménye is, hogy a magyar *kecsege* a *keszeg* változata és azzal együtt az oszétből származik.

Vö. SzófSz.

† **kelep** 1643-tól NySz, SzD, SI, Kr, Tzs, CzF.

= crepitaculum; Klapper, Ratsche, Schnarre; kereplő.

Elvonás a *kelepel* 'crepitare, glotterare; klappern, schnarren' igéből (1566-tól NySz, Cal, MA, PP, PPB, SzD, SI, Tzs, CzF), ez viszont hangutánzó. Nem függ össze közvetlenül a szláv *klepati* szóval (csak annyiban, amennyiben ez is hangutánzó, vö. a *kalapál* címszót), mert akkor **kalapál* vagy **kelepél* volna várható.

Tévesen: SlEl 286, MEW 118. Szerinte a magyar *kelep* a cseh *klep* 'Klopfen, Klapp' átvétele. Ez azonban nyilván neologizmus, mert Jungmann előtt nem mutatható ki. Különben is más a jelentése, mint a magyar szónak és ilyen jellegű szó a csehből aligha kerülhetett át.

Vö. Halász Ignác Nyr 12 : 60, SzófSz.

kendër hn 1231-től OklSz; kn XIV szv BSzj. — Vált.: *kender:* 1257; 1466: HO VI, 91, 1294/1367-től OklSz, BSzj, SchlSzj, 1516-tól NySz Murm 1114, SzikszF, KolGl. 2, Cal 158, MA, PP, PPB, SI, Tzs, CzF; — *kendür:* 1231-től 1370-ig OklSz; — *kendör:* 1585: Cal 57; MTsz.

= cannabis; Hanf.

< török *kändir*, vö. Gombocz, BTLw 92, Nytud 3 : 275, SzófSz.

Helytelenül SlEl 276 („man vergleicht *kender* 'cannabis; Hanf' mit poln. *kędzior* 'Locke"). Azonban a le szó a szláv *kǫdrъ* származéka (erre vö. a *kondor* és *göndör* szavakat), tehát veláris hangrendű volt. Jelentése sem egyezik a magyaréval.

kepe XIV szv BSzj, SchlSzj, 1500-tól OklSz, 1579-től NySz, Cal, MA, PP, PPB, SzD, Tzs, CzF, MTsz.

= 1. capetiae, acervus frugum; Mandel, Hocke; gabonakereszt (XIV szv BSzj-től valamennyi fenti adatban a 2—4. alattiak kivételével; Sopron, Balaton mell., Somogy, Tolna, Csallóköz Tsz, MTsz, Ormánság OrmSz); — 2. solarium; Grundzins; földbér

(1585: Cal); — 3. Schnitterlohn; aratórész (1890: Tokaj, Tiszadob MTsz); — 4. die von den Gläubigen dem Priester und den Kantor abgelieferte Getreide; a hívektől a papnak, kántornak beszolgáltatott gabona (1838: Szföld Tsz, MTsz; Torda-Aranyos MTsz).

Eredete nincs tisztázva. Magyarázták a törökből (vö. kazánitatár *küba* 'Heuhaufen', stb. vö. Gombocz BTLw 94), ez azonban hangtanilag nem fogadható el. A finn *kimmpu* 'Bündel; nyaláb', komi *kep* ua. szavakkal való összevetés (Wichmann: FUF 11 : 182) valószínűbbnek látszik ugyan, de ez is kétes.

Moór Elemér Nyr 60 : 61 szerint a szláv *kopa* 'Haufen' átvétele volna: blg *kopá* 'meule de foine'; szh *kòpa* 'meta foeni' Micaglia, Vuk; vö. HASz ; szlov *kópa* 'Schober, Schock' (= 60 kéve Plet); cseh *kopa* 'Schober, Haufe' a XIV szk-től GebSl, Klaret — itt 'capetia' is —, Hus, Jungm, Rank, *kopa liber* '60 librae' Velesl (tehát *kopa* = 60), Wussin, Jungm, Kott; sz *kopa* 'rakás, halom, boglya'; le *kopa* 'ein Schock Garben, Schock von 60'; f-szorb, a-szorb *kopa* 'Schock (= 60 Stück)'; ukr *kopá* 'Schock, Anzahl von 60 Stück'; orosz *kopá* 'Haufen', nyj 'Schober, Schock oder 60 Stück (Eier)'; — vö. MEW 129, BEW I, 562, VREW I, 628.

Bár a szláv szónak a jelentése a magyaréhoz nagyon hasonló (vö. 1634: 60 keueuel szamolaan egy kepet OklSz), és a veláris hangrendből a palatálisba való átcsapás sem ritka a magyarban (erre vö. a *köszméte* cimszót), azonban erre a jelenségre ilyen korai adatunk nincs. A szlávból való eredete ezért aligha fogadható el.

Vö. SzófSz.

kilincs XV sze SchlSzj. — Vált.: *klencs:* XVI szk KloGl. 2; — *kilincs:* 1576: SzikszF, MA, 1636-tól NySz, 1638: OklSz, PP, PPB, Tzs, CzF; — *kelincs:* XV sze SchlSzj, MA, 1643: NySz, PP, PPB; Vas, Hont, Szilágy MTsz, SzamSz; — *kalincs:* 1889: Palócság, Heves, Bars, Hont, Gömör, Jászság MTsz; — *kelencs* (vagy *keléncs*?): 1530: NySz, Murm, 1545: OklSz; — *kellénes, kellénes:* 1860: Dunántúl, Göcsej MFsz; — *kölléncs:* 1860: Dunántúl, Göcsej, Somogy MTsz; — *gilincs:* 1838: Szföld Tsz, MTsz.

= pessulus; Riegel; zár (így valamennyi régi adatban; a ma 'Klinke' jelentés a XIX sze-től: 1838: Tzs, stb., de CzF-nál még 'Riegel').

< ó-francia nyj-i *clinche* 'Klinke' (a francia szó germán eredetű, vö. *clenche* alatt Dauzat DictEt); Melich MNy 10 : 394, Bárczi MNy 19 : 89, A magyar nyelv francia jövevényszavai: MNytK I/12 fa, SzófSz.

Teljesen tévesen GyarmVoc, SlEl 294: szláv *klinьcь* 'Nagel; szög' (a *klinъ* 'Keil; ék' deminutivuma; erre vö. BEW I, 519, VREW

I, 570). Sem hangtani, sem jelentéstani tekintetben nem vehető komolyan.

† **kilih** 1799: GyarmAff 348.

GyarmAff 348 szerint volna a magyarban egy 'Kleister; csiriz' jelentésű *kilih* szó, ezt pedig a SlEl 292 és MEW 119 a szláv *kolějь* 'Leim' szóból származtatta. A szláv szóra vö. BEW I, 659, TBSW 145, VREW I, 566. — Ilyen magyar szó azonban nincs.

† **klecska**

= sicca ligna (Endlicher, Rerum hungaricarum monumenta Arpadiana. Sangalli 1849. 425).

SlEl 285 és MEW 117 a szót a cseh *kleče* 'Krumholz' szóból származtatja (vö. cseh *kleč* 'Knielholz' GebSl, *kleče* ua. Jungm, Kott; a szó eredetére vö. *kleka* BEW I, 511). Azonban az Endlicherből idézett szó nem magyar, hanem c s e h, mert Hodonin (németül Göding) morva város jegyzőkönyvéből való, vö. Melich MNy 16 : 32.

kobak szn 1340: Andreas dictus *Kobak* de Vra MNy 10 : 83; kn 1723-tól NySz. — Vált.: *kobak:* 1340: MNy 10 : 83, 1442-től OklSz, 1723-tól NySz, SzD, SI, Kr, Tzs, CzF, stb.; — *kabak:* 1807: MFüvészk 25, Kassai III, 84; Ormányság OrmSz; — *kobag:* 1897: Rábaköz MTsz; — *csobak:* 1897: Munkács MTsz.

= 1. *kabak, kobak* Lagenaria vulgaris; lopótök (1834: Duna mell. Kassai III, 180; Mohács, Kecskemét MTsz, Ormányság OrmSz; Jáv 1068); — 2. *kabak* pepo; a tök, uborka, dinnye-félék gyümölcse (1807: MFüvészk 25, Jáv 1068; mai botanikai műszó); — 3. *kobak, kobag, kabak, csobak* lagena cucurbitina; Kürbisflasche; tökpalack (1723-tól NySz, SzD, SI, Tzs, 1834: Pécs Kassai III, 180, 1838: Balaton mell. Tsz, CzF; Rábaköz, Somogy, Zala, Szeged, Abaúj, Zemplén, Bereg MTsz); — 4. *kobak* Trinkgeschirr aus Horn; szaruból készült ivóeszköz (1881: Zemplén MTsz); — 5. *kobak* ausgehölter Baum; kivájt fa (1838: Sopron Tsz); — 6. *kobag* hervorragender Teil des Hutes, der Haube; a kalap, főkötő kiemelkedő része (1897: Rábaköz MTsz); — 7. *kobak* caput; Kopf; fej (1838: hol? Tsz; Rábaköz, Mohács, Csallóköz MTsz; mai köznyelvi jelentés, de mikortól?).

< török *qabaq* 'Cucurbita; Kürbis; tök' (így oszmán-török, csagatáj, krimi- és kazáni-tatár; valószínűleg kun is, vö. CCum *cabuc*), Gombocz BTLw 96, Németh Gyula MNy 17 : 26, P. D. MNy 32 : 342, SzófSz.

Helytelenül: GyarmVoc, SlEl 385. Szerintük a magyar szó az ukr *kúbok* 'bauchiges Gefäss'; orosz *kúbok* 'Becher, Trinkbecher'; le *kubek* 'Schope, Kufe'; a-szorb *kubk* 'kleiner Becher, Trinkbecher' átvétele, amely a *kub* deminutivuma (orosz *kub* 'Branntwein-,

Destillier-blase, Destillierkolben'; ukr *kub* 'aus Holz ausgehöhltes Geschirr'; a-szorb *kub* 'Becher, Trinkbecher'). A szláv szó eredete nincs tisztázva. MEW 147 szerint a *kupa*-val egy eredetű, de német közvetítéssel (így még BSE 279, PES I, 403). Ezt azonban BEW I, 636 nem fogadja el, hanem inkább eredeti szónak tekinti és az óind *kumbhás*, aveszta *chumba-* 'Topf', görög *κύμβος* 'Gefäss' szóval tartja rokonnak (így VREW I, 676 is; uo. l. még a további nézeteket is, így pl. hogy a szó a török *k'ub*, *k'up* 'Krug' átvétele, amelyet a TürkEl II, 10, III, 73, IV, 160 vetett föl, de amely arab eredete és palatális *k*-ja miatt aligha jöhet szóba; — de ebből való a blg *kjup* 'jarre, amphore', szh *ćup* 'vasis genus, ollae genus' HASz).

A magyar szó eredeti jelentése kétségtelenül a 'Lagenarius vulgaris; lopótök, amit a 2., 3. és a 7. jelentés is kétségtelenül bizonyít (a 7. jelentéshez vö. a *tökfej* szót is). Semmi köze sem lehet tehát az orosz, ukr, le, a-szorb szóhoz, amelynek 'Kürbis; tök' jelentése nincs és sohasem is volt (az orosz nyj-i *kubéki* 'Art Kürbisse' más szó és a törökből való, vö. VREW I, 678).

kocsi 1494-től OklSz (de olasz szövegben már 1487: Revue des Études Hongroises 3 : 53). — Vált.: *kucsi:* 1540, 1568, 1554-től: NySz, GyöngyTör 3920, 1569: OklSz; — *kocsi:* 1487: Revue des ÉtHongr 3 : 53, 1494-től OklSz, 1523-tól NySz, Murm, GyöngyTör 3979, SzikszF, KolGl.2, Cal, MA, PP, PPB, SI, Tzs, CzF, stb.

= 1. currus, carpentum, rheda, vehiculum; Kutsche (1487-től így valamennyi fenti adatban); — 2. currifer, auriga, rhedarius; Kutscher; kocsis (1494: currifero de *Koch*, Matheo *Kwchy;* pro *Kochy*, qui . . . Nicolaum . . . duxit Varadinum, stb., utolsó adat 1526: OklSz).

Elvonás a *kocsi szekér*-féle szerkezetből (vö. 1533: Murm), ez pedig a Komárom megyei *Kocs* helység nevéből való, amelynek lakói a Buda és Bécs közti utazásra rugós, könnyű szekeret hoztak forgalomba. Így már Herberstein Commentaria de rebus Moscoviticis 1518. 108, vö. Ungar. Magazin I, 17—20, NySz, Riedl Frigyes Nyr 11 : 103, Halász Ignác Nyr 12 : 58, R. Prikkel Marián Nyr 27 : 385, 551, Simonyi Nyr 37 : 100, Domanovszky Fejérpataky-Emlékkönyv 55, SzófSz.

A magyarból: blg *kočija* 'Kutsche'; szh *kočija* 'currus' (a XVII sz-tól HASz), kaj-h *kočije* Npl Bell, Jambr; szlov *kočija* 'Kutsche'; ócseh *kotčí vůz* (1457, 1469: Časopis pro moderní filologii 26 : 170—191, 1567, 1599: GebSl, Velesl, Kott), *koči* 'auriga; Kutscher' Wussin, Kott; sz *koč* 'kocsi' (1685: ComOrb 173, Hv, stb.); le *kocz*, régebben *kotczy*, *koczy* (1526-tól idézi BSE 243; Linde); ukr *koč* 'Halbkutsche', kárp. ukr *kočiha* Csopey. — Román *cócie;* albán *kotši* (geg *kotšε*), oszmán-török *koču* 'a kind of large bullock-carriage, used for picnic

parties' Redh 1481; — német *Kutsche* (1562-től Kluge); francia *coche* (1554-től Dauzat DictÉt); olasz *cocchio;* spanyol, portugál *coche;* angol *coche.* — Vö. BEW I, 537, MER 254, HKES 175, BSE 243, VREW I, 709; Kluge.

Tévesen SlEl 307, mely szerint a magyar szó a szlovén *kočija*-ból volna (ez már alakilag is ki van zárva, mert egy szláv *kočija*-ból a magyarban nem lehet *kocsi*, de egy magyar *kocsi*-ból a délszláv *kočija* szabályos, vö. a *csizmadia, haramia, dalia* címszavakat). Tietz Časopis pro moderni filologii 26: 170—191 szerint pedig a szó nemcsak a magyarban, hanem az összes európai nyelvekben is a csehből származnék: *kotčí vůz* < **kotьčьjь*, *-jь* birtokos-melléknévképzős származék a *kotьcь*, cseh *kotec* 'Bude; bódé' szóból (mintegy „bódés szekér"). Ezt bizonyítaná szerinte egyrészt, hogy a szó kezdetben mindig *kot-čí* alakban fordul elő, másrészt, hogy a csehben néhány évtizeddel korábban jelentkezik, mint a magyarban. Ezt az érvelést Dauzat DictÉt és a REW 4729 is elfogadja.

Azonban ez nem lehet helyes. Eltekintve attól, hogy a XVI sz-ban mégis aligha tévedhettek a külföldi szerzők, amikor a szót egyöntetűen a magyarból származtatják, a cseh származást elsősorban alaki okokból kell elvetnünk. A *-jь* possessiv-képző ugyanis, amely a szavunkban rejlenék, csak élő lényeket jelentő szavakhoz szokott járulni (vö. Vondrák SlGr I, 507, Trávníček Mluvnice spisovné češtiny I, 331), a 'bódé'-t jelentő *kotec*-ből tehát ezzel a képzővel új szó nem is képezhető. Emiatt veti el Tietz magyarázatát már Ertl Časopis pro moderní filologie 27.

kocska 1886: Szatmár, Tokaj, Bereg MTsz, Abaúj Nyr 33 : 23.

= lahm; béna (*kocska kezű*, béna kezű).

Valló Nyr 33 : 565 szerint a sz *kočka* 'Katze; macska' jelentésű szó átvétele, amelynek állítólag van 'lahm; béna' jelentése is. — Helytelen. A *kacska* 'krüppelig, verkrüppelt' változata (1874-től MTsz), ez pedig a 'krumm; görbe' jelentésű *kacs*-tő származéka; vö. Pais MNy 11 : 407, SzófSz.

kocsonya 1544: OklSz. — Vált.: ? *kosonnya:* 1544, 1545: OklSz; — *kocsonnya:* 1545: OklSz, SzikszF, NySz (egy XVI sz-i forrásból és Mikes Kelemenből), MA, PP; Bakonyalja NyF 34 : 43; — *kocsonya:* 1653-tól NySz, PPB, Kr, Tzs, CzF; SzamSz, OrmSz.

= obsonium, cibus congelatus; Sulz.

Eredete nincs tisztázva. Leschka, SlEl 306 és a SzófSz szerint a sz *kočenina* Palkovič, Bern, Hv, Kálal, *kočonina, kočoňa* Kálal átvétele (SlEl idéz egy kárp. ukr *kočonyna* szót is, de Žel, Hrinč, Csopey nem ismeri). A MEW 122 szerint pedig még a szh-ban is megvolna („s. *kočiti* 'hemmen', *kočiti se* 'steif tun', *kočenje* 'rigor'.

Man vergleiche *kočenina* 'Gallerte'"), ez azonban tévedés, mert a sz-on kívül más szláv nyelvből nem mutatható ki. BEW I, 536 a MEW-ra hivatkozással szlovén-nek minősíti és a szh *kóčiti* 'merevít', *kóčiti se* 'magnifice incedere, superbe incedere; gőgösen jár, henceg', szlov *us-kóčiti se* 'sich zusammenziehen' szavakkal hozza kapcsolatba. E szavak azonban a *kolъ*, illetőleg *kolьcь* 'Pfahl-; karó' szóból származnak (:**kolьčiti* > szh **koočiti* > *kóčiti;* helytelenül BEW I, 536, aki szerint ezek a *kočan* szóval függnének össze). Azonban a *kočenina* szlovák szó, ott pedig egyrészt ilyen ige nincs, és ha volna, **kolčiť*-nak hangzanék, mert a szótagzáró *-l* itt megmarad, illetőleg *-ŭ*-vá válik. A szótagzáró *-l* ugyanis csak a szh-ban és a szlovén nyelv egyes nyelvjárásaiban válik *-o*-vá (az utóbbira vö. Ramovš HistGr II, 17). Vö. Kniezsa MNy 49 : 199.

Valószínűleg neo-latin eredetű szó, bár az eddigi magyarázati kísérletek (Melich SzlJsz I/2, 10, Katona Lajos Nyr 19 : 340, Kőrösi Sándor Nyr 20 : 154, T. Z. MNy 8 : 29) nem fogadhatók el; vö. Karinthy OlJsz 43.

kodácsol 1585: Cal. — Vált.: *kodácsol:* 1585: Cal, MA, 1616-tól NySz, PP, PPB, SzD, Tzs; 1838: Gömör Tsz, Csallóköz, Kecskemét, Torontál MTsz, SzamSz; — *kotácsol:* hol? MTsz; — *kodákol:* Ormányság OrmSz; — (vö. még *kodál:* OrmSz, *kotág:* 1829: Kemenesalja Tsz).

= gackern; kotkodácsol.

A tyúk hangját utánzó szó. Ma az ugyancsak hangutánzó eredetű *kotkodácsol* szorította ki (XVIII sze NySz). Vö. Halász Ignác Nyr 12 : 60.

Helytelenül GyarmVoc, Leschka, SlEl 280. Szerintük a magyar szó a cseh *kdákati* átvétele volna. Közvetlen kapcsolat nincs köztük.

kolonc 1519: DebrK = NySz. — Vált.: *kolonc:* 1808: SI, Tzs, CzF, MTsz; — *kölönc:* 1784, 1792: SzD, Tzs, CzF; MTsz; — *kölöngy:* 1879: Csallóköz MTsz; — *különc:* 1875: Orosháza MTsz; — *gölöngy:* 1872: Csallóköz MTsz; — *cölönk:* 1604: MA, 1643-tól NySz, PP, PPB, SzD, Tzs; Szföld MTsz; — ? *csölönk:* 1838: egy adat honnan? Tsz; — *cöllenk:* 1882: Szolnok-Doboka MTsz; — *colonk:* 1519: DebrK, WeszprK, 1645: NySz; — *colong:* 1897: Kalotaszeg MTsz; — *corong:* 1897: Udvarhely MTsz; — *corond* 1905: Gyergyó NyF 20 : 57.

= 1. *kolonc, kölönc, kölöngy, különc, gölöngy, cölönk, cölleng* Klotz am Ende des Brunnenschwengels; a kútgém végére erősített tuskó (1834: Somogy, Csallóköz, Orosháza, Szeged, Torontál, Debrecen, Hegyalja, Szatmár, Zala, Szföld MTsz, Tzs, CzF, SzamSz); — 2. *colonk, colong, corong, corond, cölönk* stipes, trunculus; Knüttel, Stock; dorong (1519: DebrK, WeszprK, MA, 1645-től NySz, PP, PPB, SzD; Udvarhely, Kalotaszeg MTsz); — 3. *cölönk, kölönc*

Klotz (1838: Tzs, CzF); — 4. *cölönk, kölönc* der den Tieren am Fals hängende Klotz; az állatok nyakába akasztott fadarab, hogy a futásukban akadályozza őket (1838: hol? Tsz, MTsz, SzamSz); — 5. *cölönk, kölönc* immer im Wege stehendes Kind; mindig lábatlankodó gyermek (1838: Balaton mell. Tsz, Csallóköz, KKHalas, Dorozsma, Szeged, Zenta, Kecskemét, Szföld MTsz, SzamSz); további speciális jelentéseit l. EtSz I, 758.

Eredete nincs tisztázva. Legvalószínűbb, hogy a német *Klotz* nyelvjárási *klonz* alakjának átvétele (Szarvas Nyr 24 : 322, Melich DLw 152, Horger MNy 23:131, SzófSz), bár a magyar szó változatai ebből mind nem fejthetők meg. Az is ellene szól, hogy a *c*-s változatok évszázadokkal korábbiak, mint a *k*-sak. Vö. EtSz I, 756, 758.

Elfogadhatatlan a SlEl 314, MEW 124 ötlete: < szlov *kolénce* 'Halmknoten' (a *koleno* 'Knie; térd' deminutivuma, vö. BEW I, 545). Az egyeztetés a *kolonc* szónak Sl-nál található 'nodus; csomó' jelentéséből indul ki, azonban ez másunnan nem igazolható és talán nem is hiteles. A Tzs szerint a *kolonc* 'Klunker, Zotte; bojt', de másutt ez sem található. Mindenesetre azonban a fentebb idézett 1.—5. jelentés sem az egyikből, sem a másikból nem vezethető le. A *kölönc* viszont a SlEl 294 szerint a szláv *klinec* 'szög' átvétele volna. Nem vehető figyelembe.

komló hn 1086/XII sz PRT VIII, 267; kn 1478: OklSz. — Vált.: *kumlou:* 1086/XII sz PRT VIII, 267, 1259: OklSz; — *kumló:* 1240: OklSz; — *komló:* 1270-től OklSz, 1556-tól NySz, SzikszF, KolGl.2, Cal, MA, PP, PPB, MFüvészk 541, Tzs, CzF; — ? *kumolou:* 1264: OklSz; — ? *kompló:* 1478: OklSz.

= Humulus; Hopfen.

< török *qumlaγ* 'humulus', vö. Gombocz BTLw 97, Nytud 3 : 272, Symbolae-Rozwadowski II, 73.

Tévesen GyarmVoc, Leschka, SlEl 224: szerintük a magyar szó a szláv *chmelь*-ből. A MEW 87 már fordítva, a szláv szót származtatja a fgr-ból. Ha a fgr eredet nem is kétségtelen, mindenesetre bizonyos, hogy a szláv (és a közép-latin *humulus* is) szó keletről származik; vö. BEW I, 411.

kompona 1767: PPB, — Vált.: *kompona:* 1767: PPB, SzD, PPBE, Tzs, Kassai III, 185; Szföld MTsz; — *kompina:* 1873: Hétfalu MTsz.

= libra; Wage, Waagschale; mérleg.

< román *cumpănă* 'Waage' (a román szó a szláv *kǫpona*-ból való, amely az egyh. szlávban és a blg-ban él tovább és amely a latinból származik, vö. BEW I, 600), vö. Edelspacher Nyr 12 : 104, Szinnyei Nyr 23 : 201.

GyarmVoc, SlEl 278, MEW 126, BEW I, 600 szerint a magyar szó a szlávból való, a földrajzi elterjedés azonban a román közvetítés mellett szól.

† **kopac**

GyarmAff 342 szerint jelentése 'Eunuch', azonban ilyen szónak sehol semmi nyoma. Ez is Gyarmathi úgynevezett feltételezett alakja, hogy a 'calvus; kahl' jelentésű *kopasz* szót a szláv *skopьcь* 'castratus' szóból megmagyarázhassa. Ugyanígy: GyarmVoc, SlEl, 745 (de a MEW 302 már kihagyta).

kopács 1. 1838: Tzs. — Vált.: *kopács:* 1838: Tzs; — *kopáncs:* 1842: Szatmár MTsz (*fa-kopáncs:* 1881: Zemplén MTsz).

= Picus; harkály (ma a Dryobates minus hortorum, D. medius medius, D. maior pinetorum és a D. syriacus balcanicus fajok hivatalos neve a *fakopáncs*).

A *kopácsol* 'picken, hacken' hangutánzó eredetű ige főneve. A *kopog* 'klopfen' szóval azonos eredetű. Ennek a szláv *kopati* 'graben' szóhoz semmi köze nincs.

Tévesen Leschka, SlEl 325: szláv *kopač* 'fossor; aki ás' (a *kopati* 'ás' igéből *-čь* nomen agentis képzővel). A harkálynak ilyen neve sehol sincs, de különben a harkály nem is ás.

kopács 2. 1653: NySz. — Vált.: *kopács:* 1653: NySz, SzD, SI, Kr, Tzs, CzF; Csallóköz MTsz; — *kopáncs:* 1808: SI, Tzs, CzF; Szatmár MTsz; Szamoshát SzamSz, Ormányság OrmSz; — *kupancs:* 1834: Szerencs Kassai III, 190.

= culeolus, patamen nucis, castanei; die grüne Schale der Nuß, Kastanie; zöld burka a diónak, gesztenyének.

A *kopácsol* 'excorticare, enucleare; entschalen: zöld héjából kifejt, pl. diót' igéből elvont főnév (1604: MA, 1662-től NySz, PP, PPB, SzD, Tzs, CzF; Balaton mell. MTsz), ez pedig a *kopál* ua. frekventatív alakja (vö. TüzMNy I, 400). A *kopál* (és *kovál*) pedig fgr eredetű szó, vö. MUSz, NyH[6] 146, Beke Nyr 38 : 449, Wichmann MNy 4 : 395, FUF 7 : 52, (kételkedve Toivonen: FUF 22 : 140), Laziczius MNy 34 : 29, SzófSz.

Tévesen: Mariánovics Nyr 46 : 273. Szerinte a *kopács, kopáncs* szó a szlovén *kopánja* 'äussere Nussschale, Kastanienschale; Muschelschale' szóból való volna. Ez azonban elfogadhatatlan. Fenti magyarázatunk helyességében kételkedni nem lehet, már csak azért sem, mert általa a szócsalád minden tagja kifogástalanul megfejthető. Mariánovics azonban kiragad belőle egy szót és azt minden megjegyzés nélkül a szlovénből magyarázza, noha alakilag sem azonosak. — A szlovén szó (1833-ból Plet) valószínűleg azonos a 'Backtrog'

jelentésű *kopánja* szóval (erre l. a *koponya* címszót), bár a jelentésfejlődés nem világos. Ez a jelentés a szh-ban nincs meg.

kopader 1896: Kassa Nyr 25 : 384.

= Haufen; halom, rakás („minek szed a tálból a tányérra oly *kopadert?*").

Eredete ismeretlen. Valló Tót el véleménye, hogy a sz *kopa* 'rakás' átvétele volna, nem vehető komolyan.

kopërta 1875: MTsz. — Vált.: *kopërta:* 1893: Palócság MTsz, Bakonyalja NyF 34 : 107; — *koperta:* 1877: Palócság, Nógrád MTsz; — *kóperta:* 1881: Gömör, Szatmár MTsz, SzamSz; — *koppërta:* 1879: Érsekújvár MTsz; — *koppërda:* 1875: Nógrád MTsz: — *kupërta:* 1939: Szenna.

= Briefumschlag; levélboríték.

< klatin *coperta,* vö. Bartal Gloss, DuC (eredetileg *coopertus, -a, -um* 'betakart'). Majdnem valamennyi nyugati népnél megvan (német *Kopert* a XV—XVIII sz-ban, francia *couverte,* stb. szh *koperta,* le *koperta,* sz *koperta, koperda* Kálal, stb.).

Valló Tót el szerint a szlovákból származnék, de erre a feltevésre semmi ok, hiszen a szó a nyelvújítás előtt bizonyosan közszó volt, ha a szótárak nem is vették föl. Különben ugyanolyan joggal a szlovák szót is lehetne magyar eredetűnek tartani, ami szintén helytelen. — Rell Lajos Latin szók a magyar népnyelvben. Kolozsvár, 1898. nem ismeri. Nem említi Fludorovits LJszH és LatJsz sem.

kopic 1838: honnan? Tsz, Ormánység MTsz (az OrmSz nem ismeri).

= Milbe; kullancs.

Eredete ismeretlen. A SlEl 328 egy szláv *kopica*-ból magyarázza, ilyen szó azonban nincs, ezt maga a SlEl is kiemeli („slavisch jetzt unnachweisbar"). Melich MNy 6 : 113 a magyarázatot nem fogadja el.

kopoltyú XIV szv BSzj. — Vált.: — *kopoltó:* XVI szk GyöngyTör, 1565, 1617: NySz; — *kopolté:* XV sze SchlSzj, Murm; — *kopótó:* XIV szv BSzj, GyöngyTör, SzikszF (*halkopótója* MA, PP, PPB), 1717: NySz; Tzs; Bodva mell. MTsz; — ? *kopotó:* 1655, 1685: NySz, SzD; — *kopétó:* 1887: Balaton mell., Zala MTsz, Ormánység OrmSz; — *kopóta:* 1833: Palócság MTsz; — *kopóti:* 1889: Sopron MTsz; — *kopoltyú:* XVI szmf KolGl. 2, MA, Tzs, CzF, stb.; — *kopóltyu:* 1708: PP, PPB, SzD (nyilván erdélyi alak); — *kopóltyó:* 1627: Káldiból Kr; — *kopótyó:* 1833: Palócság MTsz; — *kopótyú:* 1897: Csallóköz MTsz; — *kopótya:* 1895: Tokaj MTsz; — *kopotyu:* 1816: GyarmVoc, 1838: Szföld Tsz; — *kopétyó:* 1887: Balaton MTsz; — *kopétyé:* 1879 Fehér, Csongrád MTsz; — *kopétyú:* 1887: Somogy MTsz.

= branchiae; Kieme.

Tulajdonképpen egy **kopolt* ige PartPraesAct alakja, de ennek eredete nincs tisztázva, bár valószínű, hogy az 'einschnappen, hastig verschlingen; bekap' jelentésű *kap* igével van kapcsolatban, amely fgr eredetű; vö. SzófSz. A kérdés közelebbről még nincs tisztázva.

Tévesen GyarmVoc, Leschka, SlEl 289: cseh *klepeto* 'Krebscheere; rákolló' Klaret, GebSl, Jungm, Rank; sz *klepeto* ua. (másutt nincs). A szó a *klepati* 'kelepel' származéka, vö. HKEW 170. — Sem hangtani, sem jelentéstani szempontból nem fogadható el. — Szintén téves a törökből való magyarázata is, vö. Gombocz BTLw 220, SzófSz, Pais Dezső MNy 44 : 18.

kopolya 1792: SzD. — Vált.: *kopolya:* 1792: SzD, SI, Tzs; Érsekújvár CzF, Ormánység OrmSz; — *kupolya:* 1877: Orosháza MTSz; — *kopola:* hol? MTsz, Szenna.

= Pfütze, Wassergrube; vizes gödör, vízállás.

Finnugor eredetű szó, a rokonnyelvi szavak jelentése gödör, vö. NyH, Wichmann MNy 4 : 459, Beke Nyr 38 : 446, Juhász Jenő MNy 23 : 557.

Tévesen Mariánovics Nyr 46 : 273. Szerinte a szlovén *kopêla* 'Bad' átvétele volna (a *kópel* változata, eredeti szláv *kǫpelь*-ből, erre vö. BEW I, 600). Jelentéstanilag azonban elfogadhatatlan.

korcsolya szn 1413: *Corcholas* OklSz; kn 1510: OklSz. — Vált.: *korcsola:* 1413, 1414, 1453, 1510, 1522, 1528, 1558, 1564: OklSz, 1528: MNy 31 : 195; — *korcsolya:* szn 1488, 1520: OklSz, 1552-től NySz, MA, PP, PPB, SzD, Tzs, CzF, stb.; — *korcsila:* 1873: Baranya MTsz; — *korcsia, korcsija:* 1863: Háromszék, Udvarhely, Szeged MTsz; — *kórcsia:* 1897: Szföld MTsz; — *kujcsorja:* 1838: Balaton mell. Tsz; — *kulcsorgya:* 1873: Balaton mell. MTsz; — *kúcsorja:* 1910: Dunapataj Nyr 39 : 331; — *csorkolya:* 1895: Palócság MTsz (de *csorkolyáz:* Palócság, Szombathely, *csorkiáz:* Törökbecse MTsz).

= 1. scala promotoria, scala cellaria; Schrottleiter, Weinleiter; két vastag rúd, amelyen a hordókat a pincébe gurítják (1510-től valamennyi régi adat: OklSz, NySz, 1528: scala pro vinorum intractione et extractione wlgari *korchola* MNy 31 : 195, MA, PP, PPB, Leschka, Tzs, CzF; Somogy, Balaton mell., Eger, Tokaj, Szföld Tsz, MTsz, Dunapataj Nyr 39 : 331); — 2. Rodel; szánkó, amelyen a gyermekek ródliznak (1792: SzD, 1838: Szföld Tsz, MTsz); — 3. Schlittschuh; korcsolya (1807: Márton, Tzs, CzF, OrmSz, stb. mai jelentés; aránylag új lehet, mert sem Leschka, sem Kr nem ismeri; a *korcsolyáz* ige 'fluente vestigio per glaciem fertur' jelentésben már 1708: PP, PPB, azonban SzD ezt a jelentést nem ismeri, tehát úgy látszik, még nem lehetett általános).

Eredete nincs tisztázva. A SlEl 369 összeveti a szlovák *krčula* és a szh *krčalo* szavakkal. A szh *krčalo* azonban nem tartozhatik ide, mert mást jelent (ti. 'ein hölzerner Verbindungsnagel am Pfluge; faszeg az ekén' Vuk, HASz), amit már a MEW 143 is elismer, vö. Asbóth Refl 27. De a sz *krčula* sem megbízható adat. Ugyanis csupán Palkovič szótárában fordul elő, más forrásban teljesen ismeretlen. Valószínű tehát, hogy a magyar szó alapján visszakövetkeztetett alak, amilyen e szótárban több is akad (vö. pl. az *abajdóc* címszót), és ezek vagy Ribaytól, vagy Leschka-tól származnak. Leschka e szónál egy „slav." *kertsula* alakból indul ki, amit nehéz helyesen értelmezni, mert nála a *slavicus* 'szlovákot' jelent, a szó helyesírása viszont kaj-horvátra látszik mutatni, itt azonban ilyen szó nincs. A szlovák szó *korčule* Npl és minden forrásban kizárólag 'Schlittschuh; korcsolya' a jelentése (Bern, Loos-Pechány, Kott VI, Hv, Kálal, Tvrdý), ami világosan mutatja, hogy nemcsak hogy a magyarból származik, hanem csupán a XIX sz folyamán került át, mert korábban a magyar szónak ilyen jelentése nincs. — A magyarból való a román nyj *córcie* 'scala cellaria' is Lexicon Budense, Samuelis Klein Dictionarium valachico-latinum. Bp. 1944, 121; vö. Alexics Nyr 16 : 544.

V. Polák Jazykovedný sborník 5 : 187 azonban a szlovák szót eredetinek akarja minősíteni. Van ugyanis az ukránban (a hucul nyj-ban) egy *korčúha*, illetőleg *korčúhy* Npl 'kurze Schlitten zum Verführen der Holzstämme' jelentésű szó Žel, Hrinč. Ennek a szónak az alapja pedig egy 'Baumstrunk, Klotz; tönk' jelentésű szláv **kъrčь* volna (erre vö. a *görcs* 2. címszót) és ugyanez rejlenék a szlovák szóban is, mert a primitív korcsolya valami 'Scheit; hasábfa' lehetett. Azonban mindez elfogadhatatlan. Elsősorban is a szláv *kъrčь* szónak 'Baumstrunk; fatönk' jelentése sehol sincs, másodsorban az *-uha* képzőnek az ukránban csak augmentatív és nomen agentis funkciója van (R. Smal-Stockyj, Abriss der ukrainischen Substantivbildung. Wien, 1915, 86), ilyenféle jelentésmódosító funkciója, mint a *korčuhy*-ban fel kellene tételezni, nem mutatható ki. De az *-uľa* képzőnek sincs valami hasonló funkciója, vö. Vondrák SlGr I, 574. Legfőképpen azonban hibás az egész magyarázat azért, mert a 'Schlitten; szánkó' jelentésből indul ki, holott ez már másodlagos, csak a Székelyföldön ismeretes és csupán 1792-ben bukkan fel. — Az ukrán nyj-i alak különben maga is lehet magyar eredetű. Mivel a *korčaha* 'Krug; korsó, szónak éppen a kárp. ukránban van *korčulja* változata is (Žel, Hrinč), amely alig lehet más, mint az azonos funkciójú *-ulja* képző cseréje a szintén képzőnek felfogott *korč-aha* helyett (az *-ulja* képzőre vö. Smal-Stockyj i. m. 38, az *-aha*-ra uo. 84), nyilván a *korčuha* sem egyéb, mint az augmentatív képzőnek felfogott *-ulja* helyettesítése az ugyanilyen funkciójú *-uha* képzővel.

Figyelemreméltó Nyíri Antal (Nép és Nyelv 3 : 151) véleménye, hogy a *korcsolya* egy hangutánzó *kor-* tőből frekventatív *-sol* képzővel képzett igének *-a*-képzős származéka.

korhad 1792: SzD. — Vált.: *korhad:* 1808: SI, Tzs, CzF, stb. = tabescere, putrescere; vermorschen, verfaulen; — *korhul:* 1808: SI, Tzs = ua.; — *korhol:* 1792: SzD, SI = atterere, deterere, conterere; reiben; dörzsöl; *korh:* 1842: Szföld MTsz = der Schutt des Trockenfutters; a száraztakarmány törmeléke; — *korhollik:* 1861: Háromszék MTsz = modern, porlad; — *kurhol:* 1839: Szabolcs MTsz = reiben; horzsol.

Eredete ismeretlen. Semmiesetre sem származik a szláv *kruchъ* 'Bruch, Brocken, Stück' szóból (erre vö. BEW I, 628), mint Simonyi Nyr 32 : 415 véli. A magyar szó eredeti jelentése úgy látszik 'reiben; dörzsöl', a szlávé 'Stück'. A szlovén *krh* 'Bruch' még kevésbé jöhet figyelembe. Különben is a szlávságban társtalan.

Vö. Asbóth Nyr 33 : 92, SzófSz.

† korontár Hn 1345/1367: MNy 46 : 79; kn 1553: MNy 5 : 422. — Vált.: *korontál:* 1345/1367-től MNy 46 : 79, 1553, 1562, 1573: MNy 5 : 422, 1556 : LevT I, 183, 1559 : MNy 36 : 154; — *korontály:* 1559: MNy 36 : 154, LevT I, 354; Sándor Sokféle II, 32; — *korontár* (ebben: *korontár répa*): 1604: MA, PP, PPB, Dank; — *kolontár:* 1838: Tsz, MTsz.

= Carantanus; Kärntner; karintiai.

< német *kärntner* vagy *karntner*, vö. Gombocz MNy 4 : 365. Nem helyesen Melich MNy 36 : 154 és Horpácsi Illés MNy 46 : 80 (szerintük a latin *Carantanus* átvétele, ebből **korontán*, majd Horpácsi szerint disszimilációval *korontár* > *korontál* keletkezett volna).

Teljesen hibás azonban a SIEI 336 véleménye, hogy a magyar szó szláv eredetű (vö. *Korutanin* 'Nestor-Krónika). Ugyanis szláv eredet esetén valami **korotán* volna várható, *korontár, korontál* már csak azért sem, mert a szlávban *-ar* végű népnevek nincsenek.

Ebből a német eredetű népnévből való a Veszprém megyei *Kolontár* helység neve (fentieken kívül vö. még Cs III, 239, MNy 46 : 79), vö. Horpácsi i. h. Teljesen tévesen Stanislav Slovenský Juh v stredoveku II, 277 (szerinte egy szláv **Krǫtar* szn-ből, amely a *krǫtъ* 'tortus, severus, crudelis' melléknévből keletkezett volna; de hol van ilyen szn és hol van ilyen képzés??).

korozsma 1530: ÉrdyK 428. — Vált.: *krizsma:* 1530: ÉrdyK 428; — *korozsma:* a XVI szk-től 1580-ig NySz (írva *korosma*, de ez csak hangjelölési sajátság; azonban SzD, SI, Tzs, CzF *korosma* írása sem egyéb, mint a régi adatok írásképének egyszerű átvétele, mert ejtett *korosma* adat nem mutatható ki; az alábbi *kolosma* alak

is SzD, Kr, Tzs, CzF-nál csupán régies írású alaknak a másolása); Zala, Kecskemét, Csongrád, Mátra, MTsz, Csoma Jászberény 70, Moldva CángóSz; — *kolozsma:* 1669: MNy 11 : 130, SzD, Kr, Tzs, CzF; Őrség, Kemenesalja, Szföld MTsz; — *kolozsna:* 1906: Déva Nyr 47 : 24; — *kilozsma:* 1890: Zala MTsz.

= 1. *krizsma, korozsma* chrisma; Salból; szentelt olaj (1530: ÉrdyK 428, a XVI szk-től 1580-ig NySz, Tzs); – 2. *korozsma, kolozsma, kolozsna, kilozsma* Patengeschenk z. B. Kleid, Stück Leinwand; keresztelői ajándék, amelyet a keresztszülők keresztgyermeküknek adnak, pl. egy darab vászon, ruha (1669: MNy 11 : 130, SzD, Kr, Tzs, CzF; Zala, Kemenesalja, Őrség, Szföld MTsz, Déva Nyr 47 : 24, Csoma Jászberény 70); — 3. *korozsma* Leinwand, die unter das tote Kind in den Sarg gelegt wird; a halott gyermek alá a koporsóba tett vászon (1893: Mátra Nyr 22 : 288); — 4. *korozsma* die der Wöchnerin gebrachte Speise; a gyermekágyas asszonynak vitt étel (1792: SzD, SI, Tzs, hiteles? tulajdonképpen csak SzD adata, ez azonban más, SzD-tól független forrásból igazolva nincs).

< egyh. latin *chrisma* 'oleum sacrum' DuC, Bartal Gloss. A latin szó a görög *χρῖσμα*-ból való, a görög egyházban azonban mint szakkifejezés nem használatos, helyette *μῦρον* van, amely *miro* alakban az oroszba, ukránba, bolgárba, és a szerbbe is bejutott, vö. MiklLex, Srezn, Vasmer GrSlEt III, 126, GrLw 99; Fludorovits LJszH 36 (Rell Latin szók a magyar népnyelvben. Kolozsvár, 1898. nem említi). — A latinból: csa-h *krïzma* 'chrisma' (a XVI sz-tól HASz), *krïžma* (egy adat a XVII sz-ból HASz), kaj-h *krïzma* ua. Bell; szlov *krîžma, krizma* 'Chrisma; Taufmahl' (az utóbbi egy adatban a XIX sz-ból); ócseh *križmo* 'chrisma' Klaret, GebSl, Hus, Kott VI, Jungm; sz *križma* 'keresztelés' (nyilván népetimológiával a *križ* 'kereszt' hatása alatt); óle *krzyżmo,* ma *chryzmo* 'chrisma' Linde.

A SlEl 373 és Melich SzlJsz I/2, 338 azonban szavunkat a szlávból magyarázta. Melich mutatta ki, hogy a görög-latin *chrisma* szó csak a nyugati kereszténységű népeknél van meg, a magyar *krizsma* > *korozsma* tehát semmiesetre lehet egyh. szláv (ahol a szó nincs is meg), hanem csak latin forrásra mehet vissza. Abban azonban nincs igaza, hogy a magyarság ezt a latin szót szlovén közvetítéssel vette volna át. Erre ugyanis semmi szükség nincs, hiszen közvetlenül a latinból ugyanolyan jól megmagyarázható. Sőt tekintettel arra, hogy a magyarság a szlovén-ből magából egyházi kifejezéseket aligha vett át, a cseh, szlovák és lengyel nyelvből pedig egyházi kifejezés a magyarba biztosan nem került át, a szóba jöhető horvátban viszont a szóban *-z-* van és nem *-ž-*, a szláv eredet szinte ki van zárva.

Mivel a szó csak latin szertartású szlávoknál van meg éspedig szabályosan a görög eredetű latin szavaknak megfelelően *k*-val és *-ž*-vel, illetőleg *-z*-vel (és nem *ch*-val és *-s*-szel, ahogy közvetlenül a görögből való átvétel esetén kellene lenni), a görög rítusú népeknek megfelelő szava csak a latin szertartású népek valamelyikétől való átvétel lehet: ukrán *kryžma* 'weisses Leinwandstück bei der Taufe Patengeschenk' Žel, *kryžmo* ua. (Lublin vidékéről Hrinč); kárp. ukr, *kryžma* 'Patengeschenk' Csopey; — román *crijmă* 'Tauflaken, Stück weisse Leinwand in das der Täufling nach der Taufe gehüllt wird, wird von dem Pathen beigestellet' (van *crişmă* és *cruşmă* is). A Lublin-környéki ukrán szó nyilván a lengyelből való, a kárp. ukrán és a román azonban a magyarból származik.

Azért teljesen elhibázott Sztrippai Sz. Hiador Nyr 47 : 23 véleménye, hogy a 'keresztelői ajándék' jelentésű szó a magyarban az ukránból való volna. Téved különben abban is, hogy keresztelési szertartásban a krizsma csak a görög szertartású kereszténveknél szerepel, a katolikusoknál nem. Erre nézve vö. a katolikus liturgikákat. A szerb *krznica* 'Taufhemd' HASz pedig nem a *chrisma* származéka, mint Sztrippai i. h. véli, hanem a *krst* 'kereszt' szóé (< *krъstьnica*). — Szintén téves Fludorovits LatJsz 28 véleménye, aki az 1. és 2. jelentésű szavakat egymástól elválasztja, és az utóbbit a latin *charisma*-ból származtatja.

kosz XV sze SchlSzj. — Vált.: *kosz:* 1578-tól NySz, MA, PP, PPB, SzD, Tzs, CzF; — *kuszmó:* XV sze SchlSzj; — *koszmó:* 1585: Cal, MA, 1647: NySz, PP, PPB, SzD, SI, Tzs, CzF; 1838: Marcal mell. Tsz, Heves NyF 16 : 49, Bakonyalja NyF 34 : 87, Szamoshát SzamSz, Ormányság OrmSz.

= 1. porrigo, scabies capitis; Schorf, Grind (XV sze-től valamennyi fenti adatban); — 2. *kosz* Schmutz; piszok (1825-től NagySz, de Tzs, CzF nem ismeri).

Eredete ismeretlen. GyarmVoc, SlEl 342 szerint a szláv *kosa* és annak *kosmъ* származékából való, amely azonban 'coma; Haar; haj' jelentésű (vö. BEW I, 580 és a *köszméte* címszót) és így a magyar szóval összevetni jelentéstani okok miatt nem lehet, vö. Halász Ignác Nyr 10 : 348, a MEW 133 is kihagyta. — Nem megnyugtató azonban fgr származtatása sem, vö. SzófSz.

kótis 1887: Mármaros MTsz.

= Bleiring am Senknetz; az eresztőhálón az ín ólomkarikái.

Eredete ismeretlen. Munkácsi Ethn 4 : 206 összeveti az orosz *katyš* 'zusammenknetete, zugeründete Klümpchen, zusammengeballte Kügelchen, Mehlkloss' szóval (szerinte az ukránban is megvolna,

de ott nem találom, Mitrák szótára pedig, ahonnan Munkácsi az adatot vette, tiszta nagyorosz szótár és anyagát Pawlowskyból merítette). Ez azonban hangtanilag lehetetlen. A hosszú magyar *-ó-* nem származhatik akár orosz, akár ukrán *-a-*ból.

† **kotorgárt** XIV szv BSzj. — Vált.: *kotergárd:* XIV szv BSzj; — *kotorgárd:* 1522: OklSz; — *kotorgárt:* 1494, 1497, 1520: OklSz; — *kotergárt:* 1490: OklSz; — *katorgárt:* XV sze SchlSzj; — *kotergár:* 1516: OklSz (az utolsó szótag *á*-jának hosszúsága nem bizonyos, mert ezekben a forrásokban a kvantitás jelölve nincs).

= scutum, clipeus; Schild; pajzs.

Eredete nincs tisztázva. Melich NyK 25 : 122 szerint összevethető a cseh *kotrkál, kotrkal, kotrgal* 'Ritterschild' szóval (1548-tól Jungm; sem korábban, sem később, pl. Velesl, Wussinnál nincs). Brandl Gloss szerint a latin *quadrigale*-ból való, de sem erre, sem a cseh szóra nem közöl példát.

kovákol 1585: Cal, MA, PP, PPB (ezekben *kovákkol*), Tzs, CzF (itt *kovákol*).

= schreien, weinen (von einem Kinde); sír, rí a csecsemő.

Hangutánzó. Tévesen SlEl 405: cseh *kvákati* 'krächzen (von Krähen)'; sz *kvákať* 'károg (a varjú)'; stb. A jelentések nem egyeznek; vö. Halász Ignác Nyr 12 : 98, Asbóth Nesk 39. L. még Pais Dezső MNy 43 : 57, Sütő József MNy 45 : 330.

kozár XII szv Anon 11, 1787: Faludyból Kr.

= Chazarus; Chasare; kazár.

Anonymusnál nyilván még honfoglaláselőtti török örökség, Faludy pedig Anonymus-ból vette; vö. Pais Sriptores Rerum Hungaricarum I, 49.

Aligha helyesen SlEl 536. Szerinte Faludy szava az óorosz *kozar-inъ*-ból való (Šachmatov Pověstь vrěmennych lět I, 1916, stb.). De valószínűtlen az is, hogy Anonymusé is orosz eredetű volna.

kozsók 1585: Cal. — Vált.: *kozsók:* 1585: Cal, a XVII szmf-től NySz, GyarmVoc, 1838: Szföld Tsz, MTsz; — *kozsok:* 1885: Kis-Küküllő MTsz; — *kozók:* 1882: Moldva MTsz.

= Pelzjacke; ködmön.

< román *cojóc* 'Bauernpelz aus Schaf- oder Lammfell'. A román szó a szláv *kožuchъ*-ból (erre vö. BEW I, 597 és a *kozsuska* címszót), vö. Szinnyei Nyr 23 : 250.

Tévesen SlEl 359 közvetlenül a szlávból. A szó elterjedése, hangalakja egyaránt román közvetítésre mutat.

köntös XIV szv BSzj. — Vált.: *kentes:* XIV szv BSzj, SchlSzj, 1435-től OklSz, 1516-tól NySz; — *kentös:* XVI szef NySz; — *köntes:*

1513, 1602: OklSz, 1562: NySz; — *köntüs:* 1533: Murm; — *küntes:* 1516: OklSz; — *küntös:* 1568: NySz; — *köntös:* 1517-től NySz, Murm, GyöngyTör, SzikszF, Cal, MA, PP, PPB, Tzs, CzF, stb. — A LevT I, 45 adata: 1547: *gontos* nyilván hiba (összezavarja a zöngéseket a zöngétlenekkel, pl. *tettet el* 'tetted el', *mek yrt* 'meg írt', *bodok azzon* 'boldogasszony', stb.).

= tunica, pallium; Kleid, Gewand (ma csupán kissé régieskedő, ünnepélyes stílusrétegben).

Eredete, a szomszéd nyelvek hasonló hangzású és jelentésű szavaival való kapcsolata nem világos. Vö. blg *kontóš* 'veste courte et large' Duv, Gerov, Mavrov; szh *kontuš* 1406-tól, *kuntuš* 1442-től, *kûntoš* 1728-tól 'pallium pelle subsutum; Pelz, mit Pelz gefutterter Rock' HASz, Vuk; le *kontusz* 'polnisches Oberkleid; lengyel nemesi díszruha' (BSE 253 szerint a XVI sz-tól, Linde szerint 1650-től); ukr *kóntuš, kuntuš* 'Oberrock mit aufgeschlitzten Ärmeln'; orosz *kuntuš, kuntyš* 'die Kontusche: ein Oberkleid in Kleinrussland und Polen, ein langer, mit Nanking überzogener Frauenpelz'. — A szláv szót egyrészt a magyarból (így BSE 253), másrészt az oszmán-törökön keresztül a perzsából magyarázzák: oszmán-török *kontoš* 'Art Kleid' Zenker 723. I, 'robe extérieure en usage chez les Polonais' Bianchi, vö. JA 9 : 512, 'a special kind of richly embroidered robe worn by the Tatar princes and nobles of the Crimea' Redh 1498; ez viszont a médből származnék, ahol Xenophon szerint neve *κάνδυς*. Így GyarmVoc, TürkEl I, 98, III, 65, Korsch JA 9 : 512, MEW 128, BEW I, 559, PES I, 413, VREW I, 694. — Vö. még román *contăș, conteș* 'polnischer Oberrock, Art anliegender, mit Pelz gefütterter Tuchrock, der von dem Landvolk getragen wird'; albán *kondoš* 'Mantel'; új-görög *κοντόσιον*; — bajor-osztrák *Kontusch, Kantusch* 'veraltete Art einer städtischen weiblichen, etwas über die Hüften herabreichenden Oberkleidung' Schmeller I, 1267; francia *contouche.*

Azonban egyik vélemény sem megnyugtató. A török szónak a méd szóval való kapcsolata felette kétes. Hangtanilag tisztázatlan nemcsak a magánhangzók, hanem a szóvégi *-š* tekintetében is. Bár nincs még török nyelvtörténeti szótár, az eddigi adatok is arra látszanak mutatni, hogy az oszmán-törökben aránylag újabb keletű idegen szó és a krimi tatárból való, ott pedig az ukránból származik. A török szó tehát maga is átvétel és nem magyarázhatja az ószerb-óhorvát szavakat. A bolgár, albán és új-görög szavak azonban valóban a törökből lehetnek átvéve. — Másik nehézség a magyar szónak aránylag igen korai palatális hangrendje, amely a *kontuš*-ból nem magyarázható, annál kevésbé, mert a legrégibb adatok *e*-vel hangzanak.

További nehézség a magyar *kantus* viszonya az előbbihez (1736, 1758: Nyr 42 : 312, 1784: Kr, GyarmVoc, Tzs, CzF; Balaton

mell., Szatmár, Szföld Tsz, Csallóköz, Kecskemét, Szabolcs, Kassa, Szföld MTsz, SzamSz), amely a Tzs szerint 'k u r z e s Überkleid der Weiber, Kinder', minden más forrás szerint azonban 'l a n g e s Überkleid der Weiber, Kinder' jelentésű (vö. még MNy 46 : 366—9 is). — A szó még a következő nyelvekben van meg: szlov *kantûš* 'Kinderkleid aus buntem Stoff' (délkeleti Stájerország Plet); cseh *kanduš* 'Weiberkontusch' Jungm, Kott, Rank (előbb nincs); sz *kantuš*, *kantus* 'gyermekruha egészben' Kálal, *kanduš* 'viganó, pendely' Hv, Kálal; — bajor-osztrák *Kantusch* (l. *Kontusch*) Schmeller I, 1267. — A *köntös* és *kantus* szavakat e g y forrásból (t. i. a fenti törökből, illetőleg szlávból) magyarázza Mariánovics Nyr 46 : 269, Dömötör MNy 46 : 366, vö. még Beke Nyr 73 : 262. Az lehetséges ugyan, hogy a *kantus* a fenti szláv *kontuš*, *kuntuš* stb. szavak átvétele, bár fordítva szintén legalábbis ugyanígy lehetséges, a két szó azonban ugyanabból a forrásból nem eredhet.

A szlávból magyarázta SlEl 324, Szarvas Nyr 1 : 219. Miklosich későbbi munkái során (MEW, TürkEl) azonban ezt a nézetét már lényegesen módosította, l. fent.

könyv XV szmf SermDom. — Vált.: *kenyv* (illetőleg *kenyü*?): XV szmf SermDom, 1559, 1575, 1602: NySz; — *künyv* (illetőleg *künyü*): 1282: *Qunwes* Kalman OklSz, SermDom; — *könyv* (illetőleg *könyü*): 1508-tól NySz, Murm (itt *könyv-e*! nyilván birtokos alak), 1544-től OklSz, GyöngyTör, SzikszF, Cal, MA, PP, PPB, Tzs, CzF, stb.; a régi adatoknál nehéz eldönteni, melyik olvasandó a nominativusban *-ü*-vel és melyik *v*-vel; ma *könyü*, *künyü* Szföld MTsz) — *könyő:* 1535: NySz; — *kömv:* 1899: Gömör MTsz (ez egyébként a mai köznyelvi kiejtés, de nem *m*-mel, hanem dentolabiális nazálissal).

= liber; Buch.

Eredete bizonytalan. A legvalószínűbb, hogy valamely török nyelvből való, vö. ujgur *küin* 'Buchrolle; könyvtekercs'; csuvas *konj* 'a szövet mintás része'; nyilván szintén a törökből mordvin *koňov* 'papír'. Ősi ázsiai kultúrszó lesz, bár a török szónak a sumér *kunukku* 'pecsét', asszír *kuniku* 'Tafel, Urkunde', illetőleg kínai *k'üen* 'Buchrolle' szavakkal való összefüggése nincs tisztázva. — Nyilván ezekkel a szavakkal függ össze valahogyan a szláv *kъ̀niga* 'Buch' is (Mikkola FUF 1 : 113, BEW I, 664, VREW I, 579, itt a további gazdag irodalom is), vö. SzófSz.

Tévesen Leschka, GyarmVoc, SlEl 299 és MEW 155, hogy a magyar szó a szlávból való lenne. Hangtani okokból ez a vélemény nem vehető figyelembe.

köpenyeg 1494: OklSz. — Vált.: *kepenyeg:* 1494-től OklSz (1510: *kepanyegh* nyilván hiba); — ? *kepeneg:* 1552: RMNy II, 96 (az emlék

a palatalizációt nem jelöli); — *köpönyeg:* 1544: OklSz, GyöngyTör, MA, 1717-től NySz, Tzs, CzF; — ? *köpönek:* 1533: Murm (fogyatékosan jelöli a palatalizációt); — *köpenyeg:* 1568-tól NySz, PP, PPB, CzF; — *köppenyeg:* XVI sz NySz; Szföld MTsz; — *köpeny:* 1816: MNy 5 : 124, a NyUSz szerint elvonás, Tzs, CzF.

= lacerna, pluviale; Regenmantel, Reisemantel (ma csak Mantel).

< török *käpänäk*, vö. oszmán-török *käpänäk* 'Regenmantel, Wintermantel der Janitscharen'; karakirgiz *kebänäk* 'Filzrock', stb. Gombocz MNy 3 : 261, BTLw 105. Németh Gyula MNy 17 : 25 szerint a kunból való; vö. SzófSz.

A törökből: blg *kepenk*, *kepenek* 'volet, auvent' Duv, Gerov, Mavrov; szh *čèpenak*, *čèjenak* 'valva tabernae; Ladenflügel'; kétes (hogy a törökből-e, vagy a magyarból): csa-h *kapénak* 'penula, sagum; Reisemantel' Ver, stb. HASz, *kopènāg* ua. Stulli, Rad 65 : 169; kaj-h *kepenek* 'penula, vestis militaris' Bell, Jambr; talán egy feltehető magyar **kepenek* átvételei. Biztosan a magyarból valók: sz *kepeń* 'köpeny' (a kései magyar *köpeny* átvétele; Jungm idéz egy sz *kepeńék* alakot is); le *kopieniak*, *kiepieniak* 'Mantel' (a XVI sz-tól BSE 228, Linde); ukr *képenь*, *kepenják* 'Art ungarischer Rock'. Vö. TürkEl II, 6, MEW 115, BEW I, 500. — Más, kipcsak-típusú nyelvjárásból való az óorosz *kebenjak*, *tebenjak* 'Oberrock mit Kapuze' (XVI sz Domostroj, de uo. *kepenjak* is), ma *kobenjak*, vö. Korsch JA 9 : 516, VREW I, 548, 582.

A magyar szót tévesen a szlávból magyarázta Leschka (vitatkozik a DebrGr-val, amely szavunkat a törökből magyarázza), SIEl 270. Az utóbbi a szót a *kápa* tövéhez tartozónak véli.

krabsál 1621: MA. — Vált.: *krabsál:* 1621: MA, 1630: NySz, PP, PPB; — *kramsál:* 1621: MA, 1613: NySz, PP, PPB; — *karamzsál:* 1838: Tzs, CzF; — *körömzsél:* 1838: Tzs, CzF.

= scriptitare, scribillare; kritzeln; firkál.

Nyilván *-sál*, *-zsál* frekventatív képzős ige egy *krab-* hangfestő tőből. — Hibásan: Leschka, SIEl 831, MEW 303 és Valló Tót el. Szerintük a sz *škrabať* 'kratzen' átvétele (erre vö. MEW 303, TBSW 267, HKES 371). Sem alakilag, sem jelentéstanilag nem fogadható el.

krohódik ebben: *megkrohódik* 'feucht werden, weich werden; megnedvesedik, megpuhul' Nyitra vid. Nyr 33 : 467.

Eredete ismeretlen. Szűcs István Nyr 33 : 467 szerint a szlovák *kruchký* 'brüchig, mürb, spröd; törékeny, omlós' Kálal szóból való lenne (a szóra vö. BEW I, 628; Szűcs ugyan sz *krohký*-t ír, de ilyen szó nincs). Sem alak-, sem jelentéstanilag nem fogadható el.

kukkuri-bárán 1891: Torontál MTsz.

= ein Pflanze, womit man bei Kopfweh das Innere der Nase sticht; fű, amellyel fejfájáskor az orruk belsejét szurkálják, míg a vér el nem ered.

Mariánovics Nyr 43 : 16 szerint a szh *kukurijek* 'Helleborus foetidus' átvétele (a szó eredete egyébként ismeretlen, de megvan az egyh. szlávban is *kukuréčь* alakban, a szlovákban *kukurík, kokorík* 'Poligonatum officinale; Salamon pecsétje', stb.). — De mi a *-bárán*??

kukora 1685: Nyr 22 : 520. — Vált.: *kukura:* 1685, 1688: Debrecen Nyr 22 : 520; Tzs, CzF; Hegyalja, Nagykunság, Szatmár, MTsz; — *tukora:* 1894: KKHalas MTsz.

= 1. krumm, gebogen, z. B. das Ochsenhorn; görbe, pl. az ökörszarv (1685, 1688: Nyr 22 : 520, 1833: Hegyalja, 1839: Tisza mell. KKHalas, Szatmár MTsz); — 2. kraus, lockenartig; göndör, pl. bárány (1872: Debrecen MTsz).

A *kunkorodik, kukorodik* 'sich ranken, sich winden, sich ringeln' alapszavának, *kunkor-, kukor-* igének PartPraesAct alakja (erre vö. SzófSz, Pais Dezső MNy 43 : 219). — Tévesen Mariánovics Nyr 43 : 16: szerinte a szláv *kokora* szóból való (szerb-egyh. szláv *kokorav* 'crispus'; szh *kokorav* 'struppig', kaj-h *kukurjav* 'kraus'; le *kokora* 'Knie-, Krummholz'; orosz *kokóra* 'Knieholz'; vö. BEW I, 540, VREW I, 593; a szláv szavak eredete ismeretlen, valószínűleg hangfestő eredetűek). Ez azonban alakilag nem meggyőző.

kukucskál 1508: NySz. — Vált.: *kakucsol:* 1508-tól a XVII szmf-ig NySz; — *kakucsál:* 1552-től NySz, MA, PP, PPB, Tzs, CzF; — *kakucskál:* 1584: NySz; — *kakocsol:* 1566: NySz; — *kukocsol:* 1637: Nyr 66 : 58; — *kukocsál:* 1591: NySz; — *kukucsál:* 1831: Kr, Tzs, CzF; Kemenesalja, Kassa, Szatmár, Szföld Tsz, MTsz (*kukucskász* OrmSz); — *kukicsál:* 1890: Somogy MTsz; — *kukucskál:* 1838: Tzs, CzF, stb.

= gucken.

Gyermeknyelvi szó (a *kukk, kukuk* 'der Muck' szóból); vö. Beke Nyr 66 : 58, SzófSz. — Akár a német *guck-guck*-ból magyar *-sál* képzővel való képzésnek (így Horger MNy 24 : 272), akár a sz *kukučkať* 'kukucskál' igéből való átvételnek (így Valló Tót el) magyarázni felesleges. A sz szó szintén ugyanilyen eredetű és a cseh *koukati* 'gucken' szóval rokon.

kullancs hn 1565: vinea *Kulanchs* MNy 3 : 465; kn 1599: NySz. — Vált.: ? *kulancs:* 1565: MNy 3 : 465; — *kullancs:* XVII szef NySz, SzD, SI, GyarmVoc, Tzs, CzF; — *kolláncs:* 1615: NySz; 1838: Balaton mell. Tsz, Répce mell. MTsz; — *kollancs:* 1935: Szamoshát SzamSz; — *killincs:* 1599: NySz; — *kilins:* 1939: Moldva MNy 35 : 81, CsángóSz.

= Acarus ricinus; Milbe, Zecke.

Eredete ismeretlen. GyarmVoc, Leschka, SlEl 291, MEW 119, Wichmann MNy 35 : 81 és a SzófSz szerint szláv eredetű és a szláv *klěščь* 'Acarus ricinus' szónak (vö. szlov *klèšč;* cseh *klíšť;* sz *kliešť;* le *kleszcz;* f-szorb, a-szorb *klěšč;* ukr *klišč;* orosz *klešč;* BEW I, 517, VREW I, 569) állítólagos **klǫščь* változatából való volna. Ez a nazális *ǫ*-s változat ugyan nem mutatható ki, azonban Miklosich ezt a szlovén *klošč* változatból következtette ki (a szláv nazális *ǫ*-nak ugyanis a szlovénben *o* a megfelelése, de az ősszláv *o*-é is). Azonban ilyen ősszláv alaknak sehol semmi nyoma (Leschka szerint ugyan volna a lengyelben egy *kłąszcz* alak, ez azonban csak 'Saxicola rubicola; hantmadár, a Muscicapidae családjából' jelentésben van meg, vö. Majewski), a szlovén *klošč* pedig BEW valószínű feltevése szerint az ugyancsak 'Asarus ricinus' jelentésű *klop* szóval való keveredéssel keletkezett. Vö. Kniezsa MNy 37 : 285.

kupak 1792: SzD, PPBE, SI, Kr, GyarmVoc, Tzs, CzF.

= operculum; Deckel, Klappe.

Eredete nincs tisztázva. A török *qapaq* 'Deckel' (vö. oszmán-török *qapaq* 'a lid, cover, a stopper, cork' Redh 1434) szóval való egybevetésnek súlyos akadálya a török *-a-* ~ magyar *-u-* megfelelés (vö. Gombocz MNy 3 : 252, SzófSz). — Még kevésbé vehető figyelembe a SlEl 395 véleménye, hogy a szh, szlov *kupa* 'hölzernes Trinkgeschirr' (vö. a *kupa* címszót) származéka. Szerinte a magyar szó jelentése 'Blütenkelch; virágkehely'. Ilyen jelentése azonban a szónak nincs.

kurcina 1830: Fehér, Tolna MNy 22 : 69; Kecskemét Tsz, 1839: Csongrád, Kiskunság, Baranya, Szlavónia MTsz; — *kurcína:* 1952: Ormányság OrmSz.

= Speckgriebe; töpörtyű.

Eredete ismeretlen. A SlEl 832 véleménye, hogy a cseh *škvarek* 'Speckriebe', sz *škvarka* ua. szóból származnék, sem hangtani, sem földrajzi okokból komolyan nem vehető. Vö. Asbóth Nesk 52.

kusza 2. 1886: MTsz. — Vált.: *kusza:* 1888: Veszprém MTsz, Tolna MNy 5 : 333, Fehér Nyr 45 : 141; — *gusza:* 1886: KKHalas MTsz.

= abgefallene Ähren; hulladék kalászok.

Eredete ismeretlen. A SlEl 279 szerint a szláv *kus* (< ősszláv *kǫsъ* 'Bissen, Stück'; vö. a *konc* címszót) szóból való volna. Hangtanilag is, jelentéstanilag is elfogadhatatlan. — A *kuszál* szónak viszont nincs 'in frusta redigere; zerstückeln; aprít' jelentése, mint a SlEl állítja, hanem 'wirren, verwirren' (1831: Kr, Tzs, CzF, stb.) és magyar eredetű, vö. SzófSz.

kuvik 1793: Gross II, 284. — Vált.: *kuvik:* 1793: Gross II, 284, 1801: Földyből Kassai III, 220, 1835: Palócság TudGyűjt II, 31, Tzs, CzF, stb.; — *kivik:* 1881: Zemplén, Tokaj MTsz; — *csuvik:* 1793: Gross. II, 284, 1835: Palócság Tud Gyűjt II, 30, Gömör Tsz.

= Athene noctua noctua; Steinkauz.

Az állat hangját utánzó szó, vö. SzófSz. — Tévesen SlEl 120 és Valló Tót el. Szerintük a szlovákból (SlEl csehből, de ott nincs meg), ahol *kuvik* Hv, Ferianc Vtáci 46 és *čuvik* Kálal alakban is megvan.

L

la ebben: *csak la* 1903: Gömör Nyr 32 : 521.

= na! eben deshalb!; hát csak azért.

Eredete ismeretlen. Tévesen azonban Valló Nyr 33 : 565, hogy a sz *hľa* 'sich da!; íme!' szóátvétele lenne. Sem hangtanilag, sem jelentéstanilag nem vehető figyelembe.

lajhár 1604: MA, PP, PPB, SzD, 1801: NyUSz, Tzs, CzF, stb.

= 1. iners, deses; faul, träge; lusta (1604: MA, PP, PPB, SzD); — 2. Bradypus; Faultier (1801: NyUSz, Tzs, CzF, stb.).

A *lanyha, lajha, lajhó* 'piger; faul, träge' (1643-tól NySz, SzD, SI, Tzs, CzF) magyar *-ár* képzős származéka, vö. Halász Ignác Nyr 7 : 558, Szily Nyr 31 : 180, SzófSz.

Tévesen: GyarmVoc, Miklosich Fremdw 104. Összevetik a cseh *lejchéř* 'Spielmann, Gaukler, Betrüger'; szlov *lajhár* 'Betrüger'; kaj-h *lajhar* ua. Habd, Stulli, HASz (*lajhati* 'fraudare; betrügen' a XV sz-tól) szavakkal. A kfn *leichaere* 'Gaukler, Spielmann, Betrüger' szóból valók, vö. Schmeller II, 420, Miklosich Fremdw 104, BEW I, 686. — A sz *lajhár* 'lusta ember, lajhár (állat)' a magyarból származik, de talán a fenti szláv szavakhoz tartozik a Kálalnál idézett *lajhár* 'Taugenichts; semmirekellő'.

lakat XV sze SchlSzj. — Vált.: *lakat:* XV sze SchlSzj, 1424-től OklSz, a XV szef-től NySz, Murm, SzikszF, KolGl. 2, Cal, MA, PP, PPB, Tzs, CzF; — *lokat:* 1570: NySz; 1840: Maros-Torda MTsz.

= sera; Vorlegeschloss, Hängeschloss.

< ófrancia *loquet* 'fermeture de porte'; vö. Melich MNy 10:396, Bárczi MNy 29 : 91, SzófSz.

Helytelenül GyarmVoc, SlEl 435, MEW 173. Szerintük a szlávból: kaj-h *lokot* 'sera pensilis' 1740: Bell, Jambr, Voltigi, sto-nyj ua. a XIX sz-tól Vuk, HASz; szlov *lókot, lokẽt* 'Vorlegeschloss' (a XIX sz-ból Plet; a *lokẽt* azonban — úgy látszik — könyvszó, mert Plet nem tudja a hangsúlyát!); ukrán *lakáta* 'Schloss' Žel (hol?, sem

Hrinč, sem Csopey nem ismeri; az utóbbinál van *lakatoš* 'Schlosser');— vö. román *lăcăt* 'Vorhänge-, Vorlegeschloss', *lăcătuș* 'Schlosser'. A szláv szavakat Plet, MEW 173, BEW I, 729 az olasz *luchetto*-ból magyarázza (ez a franciából, a francia *loquet* viszont francia deminutívum a germán eredetű *loc* 'Schloss' szóból vö. REW 5109, Dauzat DictÉt). Ez azonban nem fogadható el. Mivel a szó csak a kaj-h-ban és a szlovénben van meg, ahol a jerek *e*-vé fejlődtek, egy olasz *luch-e-tto* *-e*-je feltétlenül megmaradt volna (nem is beszélve, az olasz *-u*-ról). A *lok-o-t* tehát csak az ómagyarból származhatik egy az ófrancia *loquet* alapján kikövetkeztethető, bár ki nem mutatható **lokot*-ból (a magyar *o* > *a* fejlődés a XIV sz közepén körülbelül befejeződött, a szóra viszont csak későbbről van az első adatunk). Az átvétel tehát még a XIV szk előtt ment végbe (Hadrovics Melich-Emlékkönyv 104 kk a horvát nyelv zártabb magánhangzójú magyar jövevényszavai között nem említi). — Későbbi, már a nyíltabb magánhangzójú magyar alak átvételei az ukrán és a román szavak.

lándzsa 1384: OklSz. — Vált.: ? *láncsa:* 1384-től OklSz, (a SchlSzj 599 lancea — *lucha* nem *lándzsa* mint Simonyi véli, hanem elírás *sucha* = szuca, szulca helyett, vö. a *cúca* címszót), a XV szef-től NySz, Cal, MA, PP, PPB, GyarmVoc, Kr, Tzs; — *lándzsa:* 1838: Tzs, CzF, stb. — ?? *lánca:* 1590: NySz, MA (írva *lántza*, valószínűleg csak elírás *láncza* helyett).

= lancea, hasta; Lanze.

< olasz *lancia*, vö. Kőrösi Sándor OlaszEl, Gombocz MNy 7 : 426, Asbóth SzlSz 13, SzófSz, Karinthy OlJsz 11. — Tévesen GyarmVoc, Leschka (a latinból, de akkor **lánca* volna!!), SlEl 419, MEW 173 (az óegyh. szláv *lǫšta* 'lancea-'ból, vö. Supr, MiklLex). Ez azonban szóba sem jöhet. — De nincs okunk a csa-h *lanča* Ver, kaj-h *lanča* Bell, HASz, szlov *lânča* (1584-től Plet) szóból sem származtatni, amelyek szintén olaszból valók. — A magyarból valók viszont az ukr *lanča* Hrinč és a román *lance*.

lárma 1639: MNy 49 : 399.

= 1. classicum; Alarm; riadó (1639-től Zrinyinél MNy 49 : 399, 1644: Kemény Jánosnál TörtT 1880: 302, 1674-től NySz, PPl, PPBl, PPBEl: classicum alatt; a XVIII sz-ra nézve vö. MNy 44 : 50); — 2. tumultus; Lärm; zsivaj (1779: Bessenyeinél, 1803: Márton, vö. MNy 44 : 51; SI, Kr, Tzs, CzF, stb.).

< osztrák-német *Larme* 'Alarm', vö. DebrGr 343, GyarmVoc, Leschka, legutóbb részletes indokolással Horváth Mária MNy 49 : 398 kk.

Helytelen Loványi MNy 44 : 46 véleménye, hogy szavunk a lengyel *larma, larmo* (és *larum*) 'Alarm; Lärm' (1618-tól

Linde) szóból származnék, merthogy a németben csak *L-ä-rm*, *l-e-rm* volna, amelyből a magyarban *l-á-rm-a* semmiesetre sem alakult volna. Ez azonban tévedés, mert a bajor-osztrákban általában Umlaut-nélküli alakok élnek (vö. itt a *puska* címszót), a szóvégi magyar *-a* pedig egy középnyelvállású veláris mormolt hang helyettesítése, vö. itt a *cérna*, *ciha*, *kályha*, stb. címszavakat és Horváth Mária cikkét (MNy 49 : 403). De ha a szónak a németből való eredete nem is volna annyira kétségtelen, akkor is a lengyelből való magyarázat a legkevésbé valószínűek közé tartoznék, mert Báthory István idejében a lengyelek vettek át katonai szakkifejezéseket a magyarból, míg megfordítva egyetlenegy biztos adattal sem rendelkezünk (a *pulhák* valószínűleg inkább cseh, mint lengyel). De hangtanilag sem fogadható el Loványi magyarázata. A le szó *l*-je p a l a t á l i s, tehát a régi-magyar *ly*-nek felel meg. Ebben az esetben tehát legalább itt-ott **lyárma* alakot várnánk (a le *l-arma* valószínűleg eredetibb **lerma*-ból való, a palatális *l* ezt valószínűvé teszi; vö. cseh *lermo* 'classicum, tumultus' Velesl, Wussin). — A többi szláv szó: sz *larma*, *l'arma*, *larmo* 'Lärm; lárma' Kálal; kaj-h *lârma* 'classicum, tumultus militaris' Bell, Jambr, szlavóniai nyj *lârma* ua. (a XVIII sz-ból HASz), vajdasági szerb *lârma* 'Lärm; lárma' Vuk, HASz (a XIX sz-ból); vend *lârma* 'Lärm' Plet valószínűleg a magyarból származik. Ez a kaj-h és vend szavakra vonatkozólag majdnem bizonyos, a sz alakok közül pedig a *larma* alakra vonatkozólag valószínű.

lé XIV szv BSzj. — Vált.: *lév*: XIV szv BSzj, SchlSzj, 1576: SzikszF, Cal, 1598-tól NySz, MA, PP, PPB, SzD, Tzs, CzF; — *lé*: 1524—6: OklSz 825, 1544: uo. 204, 462, 708, Murm, Cal 587, 1650-től NySz, SzD, SI, Tzs, CzF, stb. (a magánhangzós ragok és képzők előtt azonban mindig *lev-e*, *lev-es*).

= 1. succus, liquor; Saft; nedv (1517-től NySz, Cal, MA — itt *lev*, míg a iusculum *lév* —, PP, PPB, SzD, Tzs, CzF, SzamSz); — 2. iusculum; Suppe; leves (XIV szv BSzj, SchlSzj, 1524—6, 1544: OklSz, Murm, Cal, 1647: NySz, SzD, Tzs; Palócság, Nógrád, Gömör, Szeged, Szlavónia, Szföld Tsz, MTsz); — 3. liquamen; Sauce; az étel híg része, mártás (1510-től NySz, 1544: OklSz 204, 408, SzikszF, Cal, MA, PP, PPB; SzamSz).

Fgr szó, vö. MUSz, NyH, N. Sebestyén Irén NyK 50 : 420, SzófSz.

Tévesen GyarmVoc, Leschka, SlEl 427: egy szláv **lev*-ből, amely a sz *polievka* (< *po-levъka*) szóban van meg, de amely különben egyetlen egy szláv nyelvben sem található (erre vö. BEW I, 709, a *léjó* és a *polyéka* címszavakat). — A szláv magyarázat ellen Halász Ignác Nyr 10 : 349. A fgr magyarázatot a MEW 168 is elfogadja.

lilik 1834: Kassai III, 392. — Vált.: *lilik:* 1834: Hegyalja Kassai; — *lillik:* 1840: Heves MTsz; — *klilik, kliklik:* Chernel Magyarország madarai 130; — *lili:* Kunszentmiklós, Szeged NéNy 1 : 293.

= Charadrius (eine Art in Ungarn nicht nistender Wildgans; egy nálunk nem költő vadlúd).

A madár *klilik*-féle hangját utánzó szó, vö. Simonyi Nyr 39 : 438, Zsirai MNy 24 : 298, Mészöly NéNy 1 : 292. — Tévesen Simonyi Nyr 39 : 438, Zsirai MNy 24 : 298 (akik mint lehetőséget a fgr eredetet is megemlítik), Mariánovics Nyr 46 : 273 (szerinte szláv: sz *lelek* 'Caprimulgus' Ferianc Vtáci 41; szh *lelek* 'Ciconia; gólya' HASz; le *lelek* 'Caprimulgus'; ukr *leléka* 'Storch'; orosz *lelek* 'Caprimulgus'; egyh. szláv *lilik* 'mergus'; szh *ljiljak* 'vespertilio' stb.). Azonban a jelentések különbsége miatt ez elfogadhatatlan. A szláv szavak is hangutánzók és a más-más állatra vonatkozó szavak egymástól függetlenek, vö. BEW I, 700.

linkó hn 1405: Cs III, 618, OklSz; kn 1831: Kassai I, 407. — Vált.: *linkó:* 1405-től Cs III, 618, 1409-től 1485-ig OklSz; 1831: Duna mell. Kassai, Marcal mell., Balaton mell. Tsz, Göcsej MTsz; — *lenka:* 1838: Marcal mell. Tsz.

= morastiger, sumpfiger Ort; süppedékes, mocsaras hely.

Eredete ismeretlen. Munkácsi Ethn 4 : 235 és utána B. Zs. MNy 22 : 304 véleménye, hogy a *lanka* szó változata és szláv eredetű (erre vö. a *lanka* cimszót), nem fogadható el. A 'zátony' jelentésű *langó* MNy 21 : 220, MNy 22 : 69 szintén nem függhet össze a *lanká*-val

lok hn 1647: MNény 4 : 417, 1701: SzékelyOkl VII 72, Szabó T. Attila Gyergyó helynevei 30; kn 1816: GyarmVoc, 1834: Kassai III, 299, Tsz, MTsz (székelyföldi szó, a helynevek is mind székelyföldiek; talán ide tartozik még az Udvarhely megyei *Lokod* hn is: 1505: *Lokud*, 1566: *Lokodh* SzékelyOkl II, 196, VIII, 220).

= flaches Tal zwischen zwei Bergen; lapos völgy két hegy között, kis völgy.

Eredete nincs tisztázva. Eddigi magyarázatai nem megnyugtatók. Munkácsi ÁKE 447: a kaukázusi nyelvekből (!!); Szinnyei Nyr 23 : 351: román *loc* 'Ort, Stelle, Stätte' (a jelentések nem egyeznek!); Wichmann MNy 4 : 277: fgr, vö. cseremisz *lak* 'Grube; gödör, völgy' (pl. *korem-lak* 'Flusstal; folyóvölgy'), finn *lukko* 'vallis minor profunda, stagnum; kleines Tal, Teich' (elszigetelt tájszavaknál a legritkább eset, hogy ősi eredetűek legyenek; mindenesetre azonban valamennyi magyarázat közül ez a legvalószínűbb); Benkő Lóránd MNy 44 : 52 : szerinte egy szláv *lǫka* 'Wiese; rét' átvétele; erre az egyetlen komoly érv, hogy a Csík megyei *Gyimes-lok* helység neve románul *Lunca*; ez azonban legfeljebb azt bizonyítja, hogy a székely

és csángó *lok* ugyanazt jelenti, mint a román *luncă;* a magyarázat nagy gyengéje azonban, hogy a szláv *lokъ* csak 'Bogen' jelentésben mutatható ki, vö. (BEW I, 739).

lomha 1621: MA. — Vált.: *luhma:* 1621: MA, PP, PPB; — *lohma:* 1831: Szföld Kassai I, 447; — *lumha:* 1643: NySz; — *lomha:* 1645: NySz, Kr, Tzs, CzF, stb.; — *lamha:* 1894: KKHalas MTsz; — *lemhe:* 1897: Szföld MTsz; — *luhnya:* 1585: Cal; — *lunyha:* 1880: Csallóköz; — *lonyha:* 1643: NySz; — *lanyha:* 1808: SI, Tzs, Pápa Tsz, CzF.

= deses, devors, vecors, indoles; faul, träge.

Eredete ismeretlen, vö. SzófSz. — Tévesen SlEl 421, MEW 163, azon az alapon, hogy a *lomha, luhma* szót Dank 'cubando, liegend'-nek („fekve") értelmezi, a cseh *lehmo* 'liegend' SlEl 421, ukrán *l'ahma,* fehér-orosz *lehma* 'cubando; liegend' MEW 163 adverbiumokkal egyezteti. A fenti adverbiumok a 'liegen; fekszik' jelentésű *leg-* ige *-ъma, -ъmo* képzős származékai (vö. pl. ukr *bihmá* 'schnell laufend', *lihmá ležaty* 'darniederliegen' Žel, BEW I, 706, cseh *kradmo* 'insgeheim' MiklSlGr II, 234, Vondrák SlGr I, 554). — Ennek a magyarázatnak azonban sem hangtanilag, sem jelentéstanilag nincs semmi valószínűsége. A magyar szó legrégibb alakjának, a *luhma*-nak *u*-ja nem magyarázható sem a cseh *e*-ből, sem az ukrán *i*-ből (mindkettő szláv *ě*-ból), még kevésbé a sz *łahmo a*-jából (analógiás alak a momentán *łahnút* alapján). A *h*-ja alapján ugyanis csak aránylag kései átvétel volna a cseh, szlovák, vagy ukrán nyelvből. De jelentéstanilag még kevésbé valószínű. A 'liegend; fekve' jelentés csak Dank-nál szerepel, hogy a magyar szót könnyebben magyarázhassa a szlávból, különben sehol semmi nyoma. De aligha is valószínű, hogy egy 'liegend' jelentésű szláv adverbium átkerült volna a magyarba (ilyent nem ismerünk) és itt 'faul, träge' jelentésű melléknévvé változott volna. Valószínűbb, hogy a *lajhár* alatt idézett *lajha* szóval függ össze.

A szláv magyarázatot elfogadja Kovács Márton Nyr 41 : 427, nem fogadja el Halász Ignác Nyr 12 : 100, SzófSz.

longár 1903: Gömör Nyr 32 : 523.

= Taugenichts, Müssiggänger; léhűtő, dologkerülő.

Eredete ismeretlen. Valló Nyr 33 : 565 véleménye, hogy egy sz **longár* szóból való volna, amely a sz *lengat* 'schwingen, hin und her bewegen; lóbál' származéka volna, nem vehető komolyan. A szláv nyelvekben nomen actoris funkciójú *-ar* képző nincs.

lugas hn 1284: Sydo *Lugos* ÁUO IV 265 (= Zsidó, Pest megye Cs I, 37), 1281: *Lugas* MNy 22 : 300 (= Bihar megye Cs I, 615), 1328—1335: terra Keth*lugas* Cs II, 156 (= Bács megye), 1353:

Lugos Cs II, 772 (= Vas megye), 1368: *Lugas* Documenta Valachorum 214 (= Krassó-Szörény megye Cs II, 18), 1466: *Lugasd* Cs II, 504 (= Baranya megye); — kn 1493: OklSz, 1548: MNy 6 : 180, 1575-től NySz, SzikszF, Cal, Ver, MA, 1634: TörtT 1880: 773, PP, PPB, Tzs, CzF.

= 1. arcella vitis, concamerata; Laube (1493-tól OklSz, SzikszF, 1575-től NySz, PP, PPB, Tzs, CzF); — 2. Vitis arbustiva; lugasszőlő (1604: MA, PP, PPB).

Eredete nincs tisztázva. Finnugor (vö. finn *lankkaus* 'Bretterverschlag', manysi-vogul *lōnχ*, *lanχ* 'Weg; út' vö. MUSz, Szilasi Nyr 11 : 298) és árja (szanszkrit *lanka* 'Zweig', vö. Munkácsi ÁKE 450) nem meggyőző. De nem fogadható el Ver, GyarmVoc véleménye sem, hogy a 'Wald, Hain, Wiese' jelentésű szláv *ɫǫgъ* szó származéka: vö. BEW I, 739. Ebből a jelentésből ugyanis a magyar szót megmagyarázni nem lehet.

Nem helyes Kniezsa MNy 49 : 198 véleménye sem. Abból indul ki, hogy a szónak a bolgárban 'Garten; kert' jelentése is van, a szó tehát egy 'kerti szőlő' jelentésű **lugas szőlő* szintagmából keletkezett. A hiba csak az, hogy a bolgár *ɫъg* szónak nincs 'Garten; kert' jelentése. A félreértés oka az, hogy a szó Gerovban 'livada'-nak van értelmezve, ennek viszont a r o m á n b a n nemcsak 'Wiese' hanem 'O b s t g a r t e n' jelentése is van. A bolgárban azonban ez a jelentés nem mutatható ki.

GyarmVoc, SlEl 445 és MEW 173 szerint a magyarban volna egy 'lucus; Hain; liget' jelentésű *lug* szó. Ez azonban nyilván Gyarmathi feltételezett alakja, hogy a *lugas*-t megmagyarázhassa, ilyen szó ugyanis a magyarban nincs. — A KolGl. 2 *lug ffenies* 'pinetum', *lwgy fewne* 'pinus' alakjaiban nyilván a *lúcs* szó rejlik.

lyapog 1879: Gömör MTsz.

= plaudern; beszélget.

Gyermeknyelvi szó. Tévesen Szidarovszky MNy 23 : 206: sz *lapotať* 'fecseg'; vö. szláv *lepetati* 'stammeln, schwatzen, lallen': orosz, ukr, blg BEW I, 702. A sz-ból való átvétel esetén **lyapotál* alakot várhatnánk.

lyuk 1055: ÓMO 23. — Vált.: *liku:* 1055: ÓMO 23; — *lik:* származékban 1231/1397: OklSz, önállóan 1397/1416: OklSz, SchlSzj, a XV szef-től NySz, SermDom, Murm, GyöngyTör, SzikszF, KolGl. 2, Cal 431, MA, PP, PPB, SzD, Tzs, CzF; Csallóköz, Szekszárd, Szeged, Arad, Szföld Tsz, MTsz; — *lyuk:* 1254/1360-tól OklSz, XVI szk-től NySz, Cal, MA, PP, PPB, SzD, Tzs, CzF; MTsz; — *lyik:* 1466: MünchK, XVI sz Cisio, 1591: HeltArithm = NySz; — *gyuk:* 1897: Aranyosszék MTsz.

= foramen; Loch.

Kétségtelenül fgr szó, vö. Bárczi TihAL 52 (bár a pontos megfelelője még nincs eldöntve), SzófSz.

Elfogadhatatlan a németből (< *Lücke* Giesswein Nyr 30 : 469) és a szlávból való magyarázat: orosz *ljuk* 'Luke auf Schiffen; lék a hajón'; le *luka* 'Lücke' (a XVIII sz-ból Linde); szlov *luknja* 'Loch' Munkácsi Ethn 8 : 19. A szláv szavak azonban külön-külön átvételek a német *Lücke*-ből és egészen fiatalok, a XVIII sz-nál nem régebbiek. A német szó pedig még *lukkja*-nak hangzott, amikor a mi szavunk *liku* alakban felbukkan. A lengyel szóra vö. Korbut PraceFil 4 : 414, 478.

M

maca 1647: NySz, SzD, SI, GyarmVoc, Tzs; 1841: Vas, Kecskemét MTsz.

= amica, amasia; Geliebte (die Kebsdirne: Tzs).

Valószínűleg egy *Maca* hypocoristicum-ból, amely vagy a *Margit*, vagy a *Mária* névből alakulhatott; vö. így a SzófSz. — Minden bizonnyal helytelen Mariánovics Nyr 46 : 273 véleménye, hogy a szlovén *maca* 'Kätzchen' szóval azonos. Ez utóbbira vö. a magyar *cica-maca* szót.

macsula 1897: Komárom MTsz.

= Gemüse, Zuspeise; főzelék.

Eredete ismeretlen. Mariánovics Nyr 46 : 273 (de kérdőjellel) egy szlovén *močilo* 'Tunke; mártás' szóból magyarázza. Azonban egyrészt a szlovén szónak ilyen jelentése nincsen (vö. erre a *mocsolya* címszót), másrészt hogy kerülne egy szlovén szó Komáromba?

madzag XV sze SchlSzj. — Vált.: ? *mazag:* XV sze SchlSzj, 1530: TelK = NySz, GyöngyTör 1023, 3639 (írva *maszagh*, vö. MNy 35 : 95), 1561: Heltai Háló 150; 1874: Veszprém MTsz; — *mazzag:* 1466-tól NySz, 1483-tól OklSz, GyöngyTör 4580, Cal, MA, PP, PPB, Kr, CzF; Somogy, Répce vid. MTsz, Szenna; — *mozzag:* 1875: Sopron MTsz; — *madzag:* 1604: MA, 1664-tól NySz, PP, PPB, GyarmVoc, Tzs, CzF; Balaton mell. Tsz, Szamoshát SzamSz; — *maccag:* 1888: Sopron MTsz; — *mazdag:* 1861: Szföld MTsz, Moldva CsángóSz.

= zona, resticula, funiculus; Schnürlein, Stricklein.

Eredete ismeretlen. Mariánovics Nyr 44 : 101 véleménye, hogy a cseh *motouzek* átvétele volna (a *motouz, motovouz* 'ein zusammengedrehter, grober Faden' deminutívuma; a szó maga összetétel: *moto* + *ǫzъ*, a *moto* a *motati*-ból való, erre vö. a *motolla* címszót, az *ǫzъ* és *vozъ* a 'binden' jelentésű *vęzati* főneve, vö. a *gúzs* címszót,

l. még Vondrák SlGr I, 209, HKES 231), nem fogadható el. Lehetetlen, hogy a cseh *-ou-*, illetőleg *-ovou-* (esetleg sz *-ovú-*, a mai sz *motúz* hiperurbanisztikus alaknak látszik egy csehnek érzett **motouz*-ból) a magyarban kiesett volna, mint a *malina* > *málna*, *palica* > *pálca* stb. esetében. De ha ez az ellizió mégis megtörtént volna, a *t* + *z*-ből *-cc-*, és nem *-zz-* keletkezett volna (az egyetlen népnyelvi adattal igazolt *-cc-* kétes, de különben is kései). Vö. Asbóth Nytud 6 : 116, SzófSz.

maga 1890: Veszprém MTsz.

= asinus; Esel; szamár.

A MTsz és Mariánovics Nyr 46 : 273 szerint téves közlés **magar* helyett, ez pedig a szh *magar* 'Esel' átvétele (a szh-ban ma csak *màgare* és *màgarac* van, de mindakettő deminutívum a *magar*-ból, amely különben egyszer a XVII sz-ban elő is fordul, vö. HASz; eredetére vö. Vasmer GrLw 93: közép-görög γομάρον). — Téves.

makusznyi 1893: Fülek MTsz.

= kleinwinzig; mákszemnyi.

Valló Tót el szerint egy sz *makušek* átvétele. Ez azonban nem vehető komolyan, mert a sz szó (*mäkušký* 'sehr weich; jó lágy', *mäkušina* 'Weichheit; puhaság, puha dolog' (< szláv *mękъkъ* 'weich' BEW II, 42) jelentése még csak nem is hasonlít a magyaréhoz. Nyilván magyar képzés a *mák*-ból.

málha XV sze SchlSzj (itt *maha* nyilván íráshiba **malha* helyett), 1490-től OklSz, Murm, 1544-től NySz, SzikszF, MA, PP, PPB, SzD, Tzs, CzF, stb.

= vidulus, bulga, sarcina; Bündel, Gepäck; bőrtáska, bugyor, csomag.

< kfn *malhe* 'Ledertasche, Mantelsack' (< ófn *malaha*, *malha*) Lexer. — A kfn-ből: szlov *mâlha* 'Schnappsack, Bettelsack' (a XIX sz-ból Plet); ócseh *malcha* 'Schlauch; tömlő' (1396: GebSl: egy adat a 118. zsoltár 83-ból, sem előbb, sem később nem mutatható ki); le *malcha* 'bulga' (1624: PraceFil 6 : 38: Linde, VarsóiSz nem ismeri); vö. BEW II, 12, BSE 319.

A SlEl 451, MEW 181 és BSE 319 a magyar szót szláv közvetítéssel magyarázza. Ez azonban elfogadhatatlan. A szláv szavak egyrészt csak elszigetelten, egy-egy forásban fordulnak elő, másrészt pedig mást jelentenek mint a magyar. De tárgytörténetileg sem indokolt a szláv közvetítés feltevése, mert aligha valószínű, hogy a bőrtáskát akár a csehek, akár a lengyelek révén ismerte volna meg a magyarság.

A németből: Melich DLw 173 (de MNy 12 : 291 ebben már kételkedik, és inkább középlatin vagy szláv közvetítést tételez fel;

magyarázata, hogy Melich szerint a XV sz vége előtti átvételekben a kfn szavak szóvégi *-e*-je a magyarban hiányzik), Beke Nyr 60 : 111 (azonban a szóvégi *a*-t tévesen „járulékhangnak" tartja), SzófSz.

malogya 1792: SzD. — Vált.: *malogya:* 1792: SzD, SI, Kr, Kassai III, 322, CzF; — *maloggya:* 1881: Zemplén, Tiszadob MTsz.

= 1. Quercus robur; mocsártölgy (1792: SzD, SI, Kr, CzF); — 2. Salix; Weidenart; fűz-fajta (1834: Kassai III, 322, Tzs; Zemplén, Tiszadob MTsz).

Eredete nincs tisztázva. CzF, Deme Hangátvetés 27 és N. Sebestyén Irén NyK 52 : 250 szerint a *magyal* 'Quercus lanuginosa' szónak hangátvetéses alakja, ez viszont Sebestyén uo. szerint fgr eredetű volna és a 'Baumrinde' jelentésű finn *mäihä* és a 'Baumsaft' jelentésű lapp *muise* szóval függne össze, illetőleg e szó megfelelőjének volna *-l* képzős származéka. Mindez azonban több mint bizonytalan. A *magyal* kéttagúságával szemben a *malogya* háromtagúsága a hangátvetés ellen szól. Különben is nem magyarázza meg a szónak 'Salix' jelentését. Ezért Hasan Eren MNy 40 : 368 felveti, hogy hogy nem függ-e inkább össze a blg *mlažja* 'Salix viminalis' szóval (Gerov III, 72; de Kozarov nem ismeri). Azonban ez sem valószínű. A blg szó eredete ismeretlen, de *ž*-je inkább eredeti *g*-re mutat (a szláv *d* + *j*-ből a blg-ban *žd* lesz; nyelvjárásokban is legfeljebb csak *dž* található, vö. Mladenov Geschichte der bulgarischen Sprache 148).

marázsa 1808: SI; 1841: Szföld, Szeged MTsz.

= eine Art Fischernetz; hálófajta.

< román *mreajă* 'Netz; Treibnetz der Fischer'. A román szó a blg *mréža* 'filet, rets' átvétele (< ősszláv **merža*, vö. BEW II, 38). — Tévesen Melich SzIjsz I/1, 58 (közvetlenül a bolgárból, de vö. erre Asbóth Nyr 31 : 191).

marha XV szef JókaiK = NySz. — Vált.: *morha:* XV szmf SermDom, 1516-tól 1617-ig NySz, 1548: LevT II, 7, Cal 735, 1597: OklSz; Dráva mell., Eszék, Baranya, Szlavónia MTsz, OrmSz; — *marha:* XV szef-től NySz, stb. l. alább a jelentéseknél.

= 1. res, substantia; Sache, Gegenstand; tárgy (XV szef JókaiK-től 1641-ig NySz, SermDom, Cal, MA, PP, PPB); — 2. res; das Gut; jószág (XV szef BécsiK-től 1696-ig NySz, SermDom, 1516: OklSz, GyöngyTör, 1576: MNy 2 : 73, SzikszF, Cal, MA, PP, PPB, SzD, GyarmVoc; pl. XVII sz: a jó erkölcs nagy drága *marhánk* Nyr 45 : 392); — 3. merx, mercantia; Ware; áru (1538-tól 1771-ig NySz, SzikszF, KolGl. 2, 1597; OklSz, MA, PP, PPB, SzD, Kr); — 4. grex, armentum; Vieh; marha (1585: ebben: *hizlalt morha* 'altilis'

Cal 55, 1590-től NySz, MA, PP, PPB, SzD, SI, Tzs, CzF, stb.; egyedüli mai jelentés).

Eredete nincs tisztázva. — 1. Melich DLw 175 és NyK 27 : 474 szerint ófn *marha* vagy kfn *mähre* 'Schindmähre; gebe' átvétele; — 2. Leschka, SlEł 491, MEW 191, Balassa József Nyr 29 : 419, SzófSz szerint pedig a szlávból való, a SzófSz szerint a szlovén *mŕha* 'Vieh' szóból. Ezek azonban tarthatatlan nézetek. Mindkét véleménynek alapvető hibája, hogy a 'Vieh' jelentésből indul ki, holott a magyar nyelvtörténeti adatok tanúsága szerint kétségtelen, hogy ez a legkésőbbi, csak a XVI sz végén felbukkanó jelentés. A SzófSz feltevése, hogy a szóban a következő jelentésfejlődés ment volna végbe: 'Vieh; barom' → 'das Gut; jószág' → 'wertvolle Sache; értékes holmi' → 'Vermögen; vagyon', semmiesetre sem helyes. Még kevésbé valószínű a német 'Schindmähre' jelentésű szónak az átvétele (ebben már maga Melich MNy 12 : 291 is kételkedik, vö. Thienemann UngJb 2 : 91 is). De semmivel sem jobb a szlovénből való magyarázat sem. A szláv nyelvekben ugyanis a következő ide vonható szavak vannak: szlov *mŕha* 'Aas; dög' (XIX sz-ból Plet); cseh *mrcha* 'Aas, Schindmähre' (a XIV sze-től GebSl, Klaret, Hus, Velesl, Wussin, Jungm, Rank); sz *mrcha* 'dög, gonosz ember'; le *marcha* 'Mähre, Schindmähre'; — csa-h *mârha* 'merx; Ware; áru' (1517-től HASz), sto-nyj *mârva* 'merx, res; Ware, Gut' (1683-tól HASz), kaj-h *marha* 'merx; Ware' (?? vö. HASz, kétségtelenül kaj-h források nem ismerik), 'pecus; Vieh' (1595: Maž 631, 1655-től HASz, Bell, Jambr, Voltigi); szlov ?? *mŕha* 'Vieh' (Habdeličből idézi Miklosich, és belőle valamint Caf kéziratos szótárából Plet, de ez talán az előbbivel azonos; Habdelič azonban kaj-h, adatait tehát nem lehet szlovénnek minősíteni; kérdés az is, szabad-e adatát *mŕha*-nak olvasni, mert ő vagy **marha*, vagy **merha* alakot írhatott, csak az utóbbi esetben lehet *r* sonanssal átírni; ha azonban valóban van *mrha* 'V i e h' jelentésű szó, az csak az 'Aas' jeentésű *mŕha* és a 'Vieh' jelentésű *marha* k e v e r e d é s e lehet).

A fenti szláv szavak két különböző szóból valók: a 'Aas, Schindmähre' jelentésűek az ófn *meriha*, *marha* átvétele (vö. HKES 232, BSE 322; szerintük azonban a *mer-* 'meghal' tő származékai, ami morfológiailag elfogadhatatlan; az is feltűnő volna, hogy a szó csak a németség szomszédságában él), a csa-h, kaj-h, szlov *mârha* és a sto-nyj-i *mârva* pedig csak a magyarból származhatik. Erre mutat a szó hangalakja is, amely sem eredeti szó, sem X sz előtti átvétel nem lehet. — A magyarból származik a román *marfă* 'Ware' is (ebből viszont egyrészt az ukrán *márfa* 'Hausierware', másrészt a székely és csángó *márfa* 'portéka, áru' 1873-tól MTsz, CsángóSz).

A magyar szó tehát a szlávból (sem a *mrha* 'Schindmähre', sem a *marha* 'merx, grex' szóból) nem magyarázható. Az utóbbiból

azért, mert ez maga származik a magyarból. — Ennélfogva figyelemre méltó Simonyi Nyr 45 : 340 véleménye, hogy a magyar szó a német *marchat* 'Markt, Handel; Waare, womit man Markt hält' (Schade Altdeutsches Wörterbuch) szó átvétele (ez viszont a latin *mercatus*-ból való). Szerinte az átvett alak egy **marhát* lehetett, de a szóvégi *-t*-t tárgyragnak érezték és elvonták; l. a *spárga* szót, amely szintén így keletkezett a német *Spagat*-ból. Vö. még Nyr 49 : 8 és Spitzer Nyr 46 : 57 is. A magyarázatot Asbóth Nytud 6 : 126 is elfogadja, Refl 28 németnek tartja, a SzófSz szerint azonban „teljesen valószínűtlen" volna. Ha a feltételezett **marhát* alak nem is mutatható ki, eddig ez a legvalószínűbb magyarázat.

maszlag 1554-től NySz, MAl (*esca* alatt), PPl, PPB, SzD, SI, Tzs, CzF.

= esca venenata, Datura stramonium, Strychnos nux vomica; Stechapfel.

Végeredményben az oszmán-török *maslyq*, *maslaq* 'Datura stramonium' szóra megy vissza, csak az a kérdés, milyen úton. A szó ugyanis a következő nyelvekből ismeretes: kaj-h *maslak* 'Datura stramonium, Hyoscyamus' Jambr, Šulek, HASz, 'Raufbold' Zágráb vidékéről HASz; szlov *maslák* 'Niesswurz, Raserei'; vend *máslag* 'Tollkirsche' Plet; cseh *mašlak* 'pilula inebrians; Maschlach' (Comeniusból Jungm); sz *maslak*, keleti-sz *maslag* 'Datura stramonium' Jungm, Kálal; le *masłok* 'ein berauschender und wütend machender Saft, den die Türken aus verschiedenen Körnern und Pflanzen pressen' (1613-tól Linde); — német *Maschlach* (vö. 1620: *Maszlach* Nyr 42 : 284); olasz *maslocco*, francia *masloc* (vö. TürkEl III, 81, MEW 184, BEW II, 23). A szláv szavak közül azonban a kaj-h és a sz minden valószínűség szerint a magyarból való, a cseh pedig a németből. A magyar szónak közvetlenül a törökből való származása ellen szól egyrészt, hogy a Balkánon nincs meg, másrészt, hogy Zrinyi nem töröknek, hanem n é m e t nek érezte (egyik munkájának címe: N é m e t maszlag, török áfium). Mindenesetre bizonyos azonban, hogy nem szláv közvetítéssel került át, ahogy a SzófSz mint lehetőséget megengedi. — Vö. még Kúnos NyK 31 : 127, Gombocz BTLw 174 (összeveti az arab *maslak* 'Arsenik' szóval).

matring 1380: OklSz. — Vált.: *mentrenk:* 1380: OklSz; — *mentreng:* XV sze SchlSzj, 1523: OklSz 216; — *mentereng:* XV szef SchlHort; — far-*mentring:* 1490-től 1524-ig OklSz; — far-*metring:* 1505-től 1572-ig OklSz, 1566: NySz, SzikszF, Cal, 1629: NySz; — far-*motreng:* 1579: RadvCsal II, 28 (a NySz tévesen *-metrengh*-et közöl!!); — *motréng:* 1647: NySz; — *motreng:* 1566: OklSz; — *motring:* 1544-től OklSz

XVI szk NySz; Palócság, Erdély MTsz; — far-*motring:* 1600: MA, 1643: NySz; — *matring:* 1643: NySz, SzD, PPBE, Tzs, CzF; Gömör MTsz; — far-*matring:* ? a XVI sz-tól (kétségtelenül csak 1708: PP) NySz, PP, PPB, SzD, SI, Tzs, CzF, stb.

= 1. *motreng, motréng, motring, matring* spira; Strähne; fonálköteg (1544-től OklSz, 1563-tól NySz, MTsz); — 2. *mentreng, mentring, mentereng,* far-*mentring, -metring, -motring, -matring* postilena; Schwanzriemen (1390-től OklSz 646, 216, SchlSzj, 1566-tól NySz, SzikszF, Cal, MA, PP, PPB, SzD, Tzs, CzF, stb.).

Eredetük ismeretlen. Valószínűleg azonban az 1. és 2. jelentés nem is függ össze egymással, hanem két különböző szó. Vö. SzófSz.

Teljesen hibásan SlEl 487: cseh *motrcha* 'Fitzerei, Wirrwarr' Jungm, Kott (előbb nincs!). Sem hangtanilag, sem jelentéstanilag nem fogadható el (a SlEl a magyar szónak 'Wirre, Verwicklung' jelentést is tulajdonít, de nyilván csak az etimológia kedvéért, mert ilyen jelentése nincs); vö. Asbóth Nyr 38 : 179.

meder 1788: Dugonicsból Kr, SzD, SI, Tzs, CzF.

= Flussbett; folyóágy.

Eredete ismeretlen. Munkácsi Ethn 4 : 290 ötlete, hogy a szláv *nědra* 'Inneres, Schoss, Busen' (erre vö. BEW I, 270 és a *nádra* címszót) szóból származnék, nem vehető komolyan. — Vö. SzófSz.

menta XIV szv BSzj. — Vált.: *mënta:* XIV szv BSzj, SchlSzj, SoprSzj, 1466-tól NySz, Murm, SzikszF, Cal, CzF; — *ménta:* 1516: NySz, MAl, PPl, MFüvészk 345, CzF; Baranya MTsz; — *minta:* 1541: NySz, KolGl. 2; Szföld MTsz.

= Mentha; Minze.

< latin *mentha;* vö. Leschka, Fludorovits, LatJsz 42, SzófSz. — SlEl 474 szerint a szlávból: óegyh. szláv *męta* 'mentha'; blg *métva;* szh *mètva,* csa-h *mèta* 1563-tól HASz, kaj-h *mètica* Bell, Jambr; szlov *mêta;* cseh *máta* GebSl, Klaret, Velesl, Jungm, Rank; sz *mäta;* le *mięta* Majewski; f-szorb *mjatej,* a-szorb *mętej, mętwej;* ukr *mjáta;* orosz *mjáta, mjátva;* — talán germán közvetítésű latin jövevényszó az ősszlávban, vö. BEW II, 44, Knutsson GermLw 30 (Vasmer GrSlEt III, 132, Kiparsky 125 szerint a görögből).

Bár a szónak a szlávból — még a X sz vége előtt, a nazálisok eltűnése előtt — való magyarázata hangtanilag lehetséges volna, valószínűbb, hogy a latinból származik, mert a menta kerti növény és így nyilván a kolostori kertekből terjedt el.

mereglye 1585: Cal. — Vált.: *mereglye:* 1585: Cal, MA, 1636: OklSz, 1641: NySz, SzD, Tzs; Erdély MTsz; — *mereklye:* 1708: PP, PPB,

SzD, Kr, Tzs, CzF; Erdély MTsz; — *merögle, mereke, mereke* 1843: Erdély MTsz; — *merikle:* 1886: Göcsej MTsz.

= 1. merga; Heugabel; szénavilla (1585: Val, MA, 1641: NySz, PP, PPB, SzD, Kr, Tzs); — 2. Art Pfahl; karóféle, különböző célokra szolgál, többek között szénahordásra is (1825-től Tsz, CzF, MTsz).

Eredete ismeretlen. Dank 677 és SlEl 190 véleménye, hogy szavunk a *gereblye* változata volna, nem vehető komolyan. — Munkácsi Ethn 4 : 200 pedig a 'csikkason a kas hosszában futó v e s s z ő' és a 'marázsa-háló kifeszítésére szolgáló k a r ó' jelentésű *mereglye* szót az orosz *merëga* 'Gitter' szóval egyezteti. Elfogadhatatlan. Az orosz szó jelentése 'rács' és nem 'vesszö' vagy 'karó' és nincs megmagyarázva a magyar szó *-lye* vége. Az orosz szóra vö. BEW II, 38.

mernyákol 1876: Hont MTsz.

= miauen (die Katze); nyávog (a macska).

Az állat hangját utánzó szó. Helytelenül Valló Nyr 33 : 566: sz *mrňat*, frekventatív *mrňákat*. Azonban először is a *mrňat* nem 'nyávog', hanem 'nyöszörög, nyafog', a frekventativuma pedig nem **mrňákat*, hanem *mrnčat*.

mestër hn 1233: OklSz; szn 1273: OklSz; kn XV szef JókaiK =NySz. — Vált.: *mestir:* 1256: OklSz (= Mesteri, Veszprém megye Cs III, 242); — *mestür:* 1233: OklSz, 1300, 1332, 1338: Cs II, 775 (= Vas megye), 1371: Cs III, 242 (= Veszprém megye); — *mestör:* 1506-tól NySz, Murm, SzikszF 210; ma is az *ö*-ző nyelvjárásokban; — *mestër:* 1320-tól OklSz, a XV szef-től NySz, Murm 2269, KolGl. 1, 2, SzikszF, Cal, MA, PP, PPB, SzD, SI, Tzs, CzF, stb.

= magister; Meister.

Pontos forrása nincs tisztázva. Legvalószínűbb talán, hogy az ófrancia *maistre* átvétele (vö. Melich MNy 10 : 398, Bárczi FrJsz 17, MNy 25 : 184, 26 : 114), bár a magyar *-tir, -tür -tër, -tör* egy *-tr* szóvég átvételére mutat, ez azonban a XII sz-ban a franciában még aligha lehetett meg. Éppen ezért még kevésbé valószínű az olasz *maestro*-ból való magyarázat (mint lehetőséget említi a SzófSz; Karinthy OlJsz-ban nincs), bár kellett itt is lennie egy *-tr* végű alaknak, amelyből az ó-horvát *meštr* (így a XV sze-ről HASz VI, 616; első adat, de casus obliquusban 1392-ből való, uo.), ebből a csa-h és sto-nyj-i *měštar* (1508-tól HASz, Ver, Micaglia, stb.), kaj-h *měšter*, G *meštra* Bell, Jambr (bár nem lehetetlen, hogy itt magyar hatással is számolnunk kell; vannak ugyanis olyan összetételei is, amelyek csak a magyarból származhatnak: pl. *stražamešter* 'vigiliarum praefectus'; a *štalmešter* 'stabuli praefectus', *jagarmešter*

'protocynegus' azonban a németből való); szlov nyj-i *méšter* Plet. — A sto-ńyj-i *mẽšter* G *mẽšt-e-ra* (a XVIII sz-ból HASz) világosan a magyarból származik.

Valószínűtlen a GyarmVoc, SlEl 465 és MEW 181 véleménye, hogy a magyar szó a horvátból való. Tekintettel arra, hogy a szó elsősorban egyetemi fokozat neve volt, tehát nyilván felülről lefelé terjedt, magyar diákok pedig már a XII sze-től voltak Párizsban és Bolognában, valószínű, hogy a szót is onnan hozták magukkal.

milling 1756-tól NySz, CzF, vö. még Nyr 27 : 231, 470.

= 1. glänzender Körper, z. B. der Blitz; villámló fényességű test, pl. a villám (1756-tól a fenti adatokban); — 2. gladius; Schwert; kard (1834: Kassai III, 369; szerinte Hevesben a 'hóhér kardja).

Eredete ismeretlen. Petz Gedeon Nyr 27 : 241 szerint a német hősmonda *Mining, Mummink* nevű kardjából, Mariánovics Nyr 38 : 324 szerint pedig a szláv *mlъniji* 'fulgur; villám' szóból való. Egyik sem vehető komolyan.

mirigy 1512: NySz. — Vált.: *merégy:* 1517, 1548: *meregy* NySz; — *merígy:* 1512: Nagyszk, 1525: TelK = NySz, SzikszF, KolGl. 2, Cal, MA, 1604: NySz, PP, PPB (biztosan hosszú *í*-vel csak PP és PPB); — ?*mérigy:* 1552: NySz; —? *miregy:* 1626: NySz; — *mirígy:* 1551-től NySz, GyöngyTör, Cal, MA, PP, PPB, SzD, Kr, Tzs, CzF; Szföld MTsz (az *-í-* azonban csak 1696-tól van jelölve: NySz, PP, PPB, SzD, Kr, Tzs, CzF, MTsz; korábban a hosszú *í*-t általában nem jelölték); — *mirigy:* 1808: SI, CzF, stb.

= 1. abscessus, apostema, ulcus; Geschwür; kelés, fekély (1517-től 1641-ig NySz, GyöngyTör, SzikszF, KolGl. 2, Cal, Ver 114, MA, PP, PPB, SzD, Tzs, CzF; Hont MTsz); — 2. pestis; Pest (1512-től NySz, SI); — 3. glandula; Drüse; mirigy (1576: SzikszF 172, MA, PP, PPB, Tzs, CzF, stb.; mai köznyelvi jelentés).

Eredete ismeretlen. Elfogadhatatlan Munkácsi ÁKE 471 ötlete, hogy a *mirigy* a *méreg* 'Gift' szóval egy eredetű (így már GyarmVoc) és az iráni *mara-* 'Tod' tőből való, az *-igy* szóvégben pedig a szanszkrit és aveszta *-vant* képző rejlenék; **mara-vant* (bár ilyen szót nem is tud idézni). — Hasonlóan téves Leschka, SlEl 917, MEW 383, Asbóth Nyr 29 : 196 (és mint lehetőség Melich Nyr 27 : 294) magyarázata is. Szerintük a szláv *vrědъ* 'ulcus' átvétele (< ősszláv **verdъ*; óegyh. szláv *vrědъ* 'damnum, iactura, lepra' Supr, Euch, Psalt; blg *vredá* 'dommage, détriment'; szh (Raguzában) *vrijed* 'Beule' Vuk; szlov *vrẽd* 'Verletzung; Geschwür, Euterbeule'; cseh *vřed* 'ulcus; Geschwür, Euterbeule' Klaret, Hus, Velesl, Wussin, Jungm, Rank; sz *vred* 'fekély'; le *wrzód* 'Geschwür'; f-szorb *wrjód, brjód* 'Schwär, 'a-szorb *wŕod, ŕod* 'Geschwür, Euterbeule'; orosz *véred* 'Geschwür, Euterbeule'; — a szóra vö. MEW 383,

MER 78, HKES 424, BSE 634, PES I, 73, VREW I, 186). Nemcsak a magyar szó *-gy*-je volna feltűnő a szláv *-d*-vel szemben (legalább is a kivételnélküli *-gy*!!), hanem főleg a szókezdő *m-* a szláv *v-* helyén, amire különben sem a közszavakban, sem a helynevekben példa nincs.

mocsok XVI sze KolGl.1, (de a *Mocskos* szn 1233-tól OklSz!). — Vált.: *mucsok:* 1585: Cal; — *mocsok:* XVI sze KolGl.1, 1584-től NySz, (*mocskos* Cal 504), MA, PP, PPB, SzD, SI, Tzs, CzF; — *kocsom:* 1880: Moldva MTsz (de a CsángóSz-ban csak *mošok* van!); — *möcsög:* 1889: Rábaköz MTsz.

= macula, sordes, squalor, labes; Schmutz, Fleck.

Vö. finn *moska* 'Mischmasch; zagyvalék'; MUSz, Halász Ignác Nyr 10 : 57, Szinnyei NyH. A SzófSz-nak az ellenvetése, hogy a szó csak a magyarban és finnben, tehát egymástól a legtávolabb álló két fgr nyelvben van meg, még nem komoly érv a magyarázat ellen. Hasonló jelenségek az indo-európai nyelvekben nem ritkák. Inkább a jelentések nem látszanak egyezni!

De feltétlenül helytelen GyarmVoc, Leschka, SlEl 481, Gombocz MNy 6 : 422, Valló Tót el magyarázata: cseh, sz *moček* 'liquor; Flüssigkeit' (a *mok* ua. deminutivuma, erre vö. BEW II, 69 és a *mocsolya, mocsár* címszavakat; Leschka egyébként a szintén ugyanebből a tőből származó sz *moč* 'urina' szóból indul ki). Először is a 'nedvesség' és a 'piszok' jelentéseket egymásból származtatni nem lehet, másodszor pedig nemcsak a deminutivum *moček*, hanem maga a *mok* is csak a XIX sz-ban fordul elő, tehát nyilván újabb elvonás eredménye (bár kétségtelen, hogy egykor meg kellett lennie, mert a belőle képzett ige, *močiti* 'áztat', minden szláv nyelvben megvan.)

Vö. Halász Ignác Nyr 10 : 349, SzófSz; maga Miklosich is visszavonta: „magy. *mocsok* 'Schmutz' gehört nicht hierher" MEW 200.

mohó 1530: NySz. — Vált.: *moh:* 1530-tól 1664-ig NySz, GyöngyTör, KolGl. 2; — *mohó:* 1748-tól, Faludiból NySz, SzD, SI, Tzs, CzF; (ez utóbbi a *mohón* 'avide' adverbiumból való, ez viszont analógikus nyúlás a korábbi *mohon* 'avide' alakból: XV szmf SermDom, 1525-től 1789-ig NySz, GyöngyTör, Cal, MA, PP, PPB, SzD, SI). — De vö. *mohos* 'gulosus; torkos': XIV szmf KönSzj; — *mohság* 'cupiditas, voluptas': XV szmf SermDom, 1525-től NySz, KolGl. 2.

= avidus; gierig, hastig.

Eredete ismeretlen. — Téves Mariánovics Nyr 38 : 28 ötlete, hogy a *moh* a szlovén *màh* átvétele, amely ilyen kifejezésekben él: *na màh*, 'im Nu', *v en màh* 'mit einmal'. Ebből keletkezett volna a magyarban **egy mahon megitta*, **mahon megette*, azaz „egyszerre", tehát „mohón". Erre mutatna az is, hogy CzF-nál van *mahó, mahón*

is. — A szó különben számos szláv nyelvben is megvan (blg *mach* 'mouvement'; szh *màh* 'ictus; Hieb', stb. HASz; szlov *màh* 'Schwung'; cseh *mách* 'Schwung'; sz *mach* '(kéz)legyintés'; le *mach* 'Hieb'; ukr *mach* 'Schlag in die Luft, Schwung'; orosz *mach* 'Schwung'; vö. BEW II, 4, PES I, 516). Van a szh-ban *màhom* 'sogleich' adv is, ugyanígy a szlovénben is: *mâhom* 'sogleich, auf einemmal'. — Azonban e magyarázatnál a következőket kellene feltételezni: 1. hogy a szh *màhom* 'sogleich', szlov *na màh* 'im Nu', *mâhom* 'sogleich' szavaknak a XIV sz elején már meg kellett volna lenniök, mert a magyar szó 'avidus; gierig' jelentésben már a XIV szmf-ben kimutatható, viszont a szh szóra csak a XVII sz végétől, a szlovénre pedig csak a XIX sz-ból van adatunk; — 2. hogy az átvétel a magyarban egy *mahom* 'sogleich' jelentésben történt, de már a XIV sz közepe előtt 'avide; gierig, hastig' jelentésűvé fejlődött; — 3. hogy az eredeti *mohon* adverbiumból már a XIV sz közepe előtt elvonással keletkezett a *moh* (és származékai, pl. a KönSzj-beli *mochus* = mohos). Mindez teljesen valószínűtlen. A *mahó, mahón* változat CzF-nál kétes, mivel e szót a *máhol* 'teli pofával eszik' és *málé* 'szájtáti' szóval hozza kapcsolatba, s így nagy a gyanú, hogy kikövetkeztetett alak a magyarázat kedvéért. Másutt ugyanis nincs nyoma. A szóvégi *-ó*-t Beke Nyr 58 : 108 „járulékhangnak" tartja. Valószínűtlen. — Vö. Asbóth Nytud 3 : 139, SzófSz. — Szintén elfogadhatatlan a szanszkrit *muhu* 'plötzlich' szóból való származtatás is, amelyet Munkácsi ÁKE 473 vetett fel.

monostor hn 1256: OklSz; kn 1377: OklSz. — Vált.: *monustur:* 1256-tól 1370-ig OklSz; — *monustor:* 1377: OklSz; — *monostor:* 1339-től OklSz, XV sze JókK 75, 76, a XVI sze-től NySz, Gyöngy-Tör, SzikszF, Cal, MA, PP, PPB, SzD, Tzs, CzF, stb.; — *monostrom:* 1554: Tinódiból NySz.

= monasterium; Münster.

< közép-latin *monisterium*, a *monasterium* változata (< görög *μοναστήριον*), vö. Melich SzlJsz I/2, 335, MNy 29 : 7, Fludorovits LatJsz 39, SzófSz, bár a latin szó *-ium* szóvégének hiánya még Melich MNy 29 : 1 kk fejtegetései után sem világos. Ők azonban helytelenül a latin *monasterium*-ból indulnak ki. — Volf György Összegyűjtött munkái I, 110 szerint egy velencei olasz *monaśter* átvétele, ami a latinból való származtatásnál elfogadhatóbbnak látszik (vö. még ezzel kapcsolatban a *dézsma, esperes, prépost* címszavakat is), de az olasz *-a-* miatt mégsem lehet helyes.

Semmi esetre sem lehet azonban a szlávból magyarázni, mint Szarvas Nyr 1 : 219, Asbóth NyK 18 : 375, MEW 201 véli. A szláv nyelvek közül ugyanis csak a bizánci kereszténységű népek és — az egyh. szlávból — a csa-horvátok nyelvében van meg, de *-st*-vel!!

(óegyh. szláv *manastyrъ*, *monostyrъ* Supr, MiklLex, Srezn; blg *monastir;* szh *manastir*, *namastir*, csa-h *manastir*, *monastir*), amelyből a magyar szó *-st-*je nem magyarázható, mert a magyarban *-szt-* > *-st-* fejlődés nincs. — Aligha származhatik az ófn *munistiri*, *munistri* alakból (ebből a mai *Münster*), mert az első szótag ófn *u*-jának nem igen felelhet meg a magyarban *o* már a XIII sz közepén.

† **morkoláb** 1494: illustris Domini Johannis *Morkolab* de Brandenburga OklSz. — Vált.: *markoláb:* XVI szk NySz; — *morkoláb:* 1494: OklSz, 1526: MNy 6 : 448, 1526-tól 1580-ig NySz.

= Markgraf; határőrgróf.

SlEl 636 és Szarvas Nyr 5 : 511 szerint szláv közvetítéssel került át a német *Markgraf*-ból. Szarvas szerint ezt a német *f* > magyar *b* megfelelés tenné kétségtelenné. Azonban hasonló megfelelés van a *porkoláb* és a *geréb* szóban is, már pedig az utóbbi szláv nem is lehet, különben is csak Erdélyben volt ismeretes. A magyar szavak *b*-je a közép-németből való, vö. Melich NyÉrt XVII/3, 11.

Más szó a mumus; 'Mummel; lidérc' jelentésű *morkoláb* (1792: SzD, SI, Tzs, CzF, Vörösmartyból Nyr 19 : 107; — van *markaláb* változata is: 1878: Csanád, Torontál MTsz; — *markal:* 1890: Csanád MTsz). Szily Kálmán Nyr 19 : 107 szerint a német *Markolf*-ból való volna, amely viszont egy zsidó démon nevéből (*Markolis*) származnék. — Csak annyi kétségtelen, hogy nem azonos eredetű az előbbivel, a többi kétes.

mormol 1788: MNy 32 : 245. —Vált.: *mormol:* 1788: MNy 32 : 245, SzD, SI, Tzs, CzF; — *mormog:* 1835: NyUSz, CzF.

= murmurare; murmeln.

Hangutánzó szó. Vö. a *morog* 'murmurare; murmeln' (a XV szef-től a JókK-től NySz, stb., mai jelentése 'murren' csak a XIX sz-tól), vö. SzófSz.

Tévesen Leschka (nála a latinból vagy szlávból), SlEl 493. Szerintük a cseh *mrmlati*, *mrmrati* 'murmeln', sz *mrmľať* 'mormog' átvétele. Ez azonban alakilag sem helytálló: ebből a magyarban valami **mormolál*, **mormorál* volna várható. Vö. Halász Ignác Nyr 10 : 246.

morva 1800: Márton, Tzs, CzF, stb.

= der Mährer; mährisch.

Elvonás a *Morva-ország*-ból (1576: SzikszF), ez pedig a *Morva* folyóról kapta nevét (1200 körül *Moroua*, *Moroa* Anon 35, 37, 57 §§., vö. Melich HonfMg 225, Šmilauer Vodopis 289). — Jelent a *Morva* 'Moravia'-t is (1491: OklSz, Murm, MA, PP, PPB).

Tévesen Leschka, SlEl 484, MEW 201. Szerintük a magyar *morva* népnév való a cseh és sz *Morava* 'Moravia' országnévből.

mozdít 1466-tól NySz, KolGl. 2, Cal, MA, PP, PPB, SzD, Tzs, CzF.
= moveo; bewegen.
Egy egyébként ismeretlen *moz-* igető származéka: *moz-d-ít;* vö. *moz-d-ul* 'sich rühren, sich bewegen', (1466-tól NySz, SermDom, Cal, MA, PP, PPB, SzD, Tzs, CzF); — *moz-og* 'moveor; sich bewegen' (1530-tól NySz, Cal, MA, PP, PPB, SzD, Tzs, CzF); — *mozgat* 'moto, mobilito; bewegen' (a XV szef-től NySz, KolGl. 2, Cal, MA, PP, PPB, SzD, Tzs, CzF); vö. SzófSz.
Helytelenül GyarmVoc, SlEl 225: cseh *hmožditi* 'zerstossen, stampfen' Jungm, Rank (1742: 'quassare, agitare; schütteln' Wussin; korábban nincs; eredete ismeretlen, de a jelentésére a *moždýř* 'mozsár szó jelentése hatott). — Komolytalan ötlet, vö. Asbóth Nyr 30 : 39.

mucmuriny 1894: Gömör MTsz.
= schmutziges Kind; szurtos, maszatos gyermek.
Eredete ismeretlen. Valló Tót el és Nyr 33 : 566 szerint a második tagja a sz *murin* 'Neger; néger' szóból való volna (ez a kfn *mûre*, mai *Maure* 'mór' szónak egyesszámi *-in* képzős származéka). De mi a *muc-* ?? Elfogadhatatlan.

muszka elnézésből került a biztosan szláv eredetű szavak közé.
Magyar elvonás a *Muszka-ország*-ból, l. a *morva* címszót.

N

náj- 1826: Baranya Tsz. — Vált.: — *náj-:* 1826: Baranya Tsz, CzF, 1856: Ormányság MTsz; — *néj-:* (palatális hangsorú melléknevek előtt: *nájnaobb, nájjob, néjszebb*, de *nájszebb* is!!) 1856: Ormányság MTsz; — *nál-* (*nálnagyobb, nálszebb*): 1893: Ormányság MTsz.
= Praefix des Superlativs; a felsőfok képzője (a köznyelvi *leg-* helyett).
Budenz NyK 2 : 168, Szarvas Nyr 21 : 318 szerint a szh *nâj* 'leg' átvétele (így az orosz kivételével valamennyi szláv nyelvben a felsőfok praefixuma; a szlovénben, az óle-ben és az oroszban *na* is, vö. Vondrák SlGr I, 61). Ez azonban nem magyarázza meg a *nál-* változatot, mert a magyarban az *l*-ből *ly*-en keresztül *j* könnyen keletkezik, fordítva azonban nem. — Már Sándor József Nyr 21 : 235 vetette fel a gondolatot, amelyet aztán Melich MNy 8 : 385 bebizonyított, hogy ez a *háznál nagyobb, méznél édesebb* szerkezetből tapadás útján vált ki.

nászob 1899: Nyitra vid. Nyr 28 : 452.
= Feuerherd; tűzhely.
Eredete ismeretlen. Turzó Nyr 28 : 452 szerint egy sz *násob*

'Feuerherd' átvétele. — Ilyen szó azonban sem a sz-ban, sem más szláv nyelvben nincs. A cseh *násoba* 'etwas über etwas Gelegtes' (amely a *-mahlig; -szoros, -szörös*-féle multiplikatív számnevekből képzett melléknévképzőben: *dvojnásobny, trojnásobny* is megvan; hasonlóan a sz-ban is; eredetére vö. HKES 240: *na sobě*) szóval semmiesetre sem függhet össze.

ne 1536: NySz. — Vált.: *ne* 1536-tól NySz, MA, PP, PPB, SzD, SI, Tzs, CzF (a többes szám *netek* 'en vobis': 1838: Tzs, CzF); — *nessze:* 1566: NySz; — *nesze:* 1598-tól NySz, SzD, SI, Tzs, CzF, stb. (többes *nesztek:* 1838: Tzs).

= en tibi; da hast es!

Indulatszó, nyilván a magyarban keletkezett. Hasonló szócskák számos nyelvben (pl. latin *en* is) vannak. Az ilyen szavak átvétele különben is a legkevésbé valószínű. Azért sem lehet helytálló Mariánovics Nyr 47 : 141 véleménye, hogy a magyar *ne* a szláv *na* és *nu* (MiklSlGr IV, 186, 353, Vondrák SlGr I, 275) átvétele. Ez azonban hangtanilag sem jöhet figyelembe. — Kérdéses az is, vajjon a mari (cseremisz) nyelv *nä, nä* 'ne, nesze!' szava valóban az oroszból való-e, mint Beke Nyr 47 : 235 állítja. — Vö. SzófSz.

néne XIV szv BSzj. — Vált.: *néne:* 1508-tól NySz, GyöngyTör, SzikszF, Cal, MA, PP, PPB, Tzs, CzF, stb.; CsángóSz; — *nene:* 1827: Ormánység Tsz, Dráva mell., Baranya, Palócság, Heves, Hont MTsz, OrmSz; — *nén:* 1861-től Szföld, Hétfalu, Palócság MTsz, CsángóSz; — *nenne:* 1888: Csallóköz MTsz; — *nyennye:* (? 1530: *nyennet*öl TelK 266, nyilván hiba *nennyet*öl helyett); 1879: Vas MTsz; — *nénő:* 1863: Szföld MTsz; — *nenő:* 1838: Gömör Tsz, Heves, Nógrád MTsz; — *néni:* XIV szv BSzj, a Tzs még nem ismeri, a CzF-ban mint változat már megvan; mai köznyelvi alak); — *né:* 1834: Szföld MTsz, Csík Nyr 31 : 526.

= 1. soror maior natu; ältere Schwester; idősebb nőtestvér (1530: TelK 266; korábban a szó pontos értelme a NySz-ban közölt adatok alapján — hiányozván a latin eredeti — nem állapítható meg; 1562-től NySz, SzikszF, Cal 993, MA, PP, PPB, Kr, Tzs, CzF; CsángóSz, SzamSz, MTsz); — 2. amita, matertera; Tante; nagynéni (XIV szv BSzj, SchlSzj 207, — itt íráshibával "matertera *anad vene*" van *nene* helyett —, 1508-tól NySz, GyöngyTör, SzikszF 122, CzF; MTsz).

Nyilván gyermek-, illetőleg dajkanyelvi szó, vö. SzófSz. — Helytelenül SlEl 507, MEW 211, Erdődi József Nyr 63 : 95. Szerintük a szlávból származik: blg *nénja* 'Tante (Schwester der Mutter)' Gerov, *néni* (nennt der jüngere Bruder den älteren) Duv; szh *néna*

'Mutter' (a boszniai mohamedánoknál) Vuk; sz *nenka, nenika* 'nagynéni' Kálal; ukr *nanáško* 'Pathe; keresztapa', *nanáška* 'Pathin; keresztanya', *nénjo* 'Vater, Väterchen', *nénja* 'Mutter, Mütterchen' Žel, Hrinč; orosz *njanja* 'Kinderwärterin'; — vö. román *nene* 'Vater, Anrede für den älteren Bruder'; *neneacă, nenéc* 'Mama', *nană* 'Tante' Tiktin; albán *nanɛ, nɛnɛ* 'Mutter'; újgörög *νάννη* 'Tante'; oszmán-török *nene* 'Mutter' Redh 2107; — velencei olasz *nena* 'Amme', vegliai *niena, niana* 'Mutter', stb., vö. Meyer AlbWb, TürkEl II, 33, IV, 4, 181, stb; PIEW 754.

E szavak közül azonban a szh *néna* 'Mutter' és talán az albán, új-görög 'Mutter' jelentésű szavak is a törökből valók, a szlovák *nenika, nenka* 'Tante' pedig biztosan a magyarból származik. — Tévesen SlEl 507, MEW 211, Valló Tót el. Szerintük a magyar szó a szlávból, de a fentiek alapján ez nem vehető komolyan. A szláv szavak jelentése sem egyezik a magyaréval, amelyiké pedig egyezik (a szlovák kivételével, amely a magyarból való), ott hiba van a hangmegfeleléssel. — Vö. Halász Ignác Nyr 12 : 101.

nódít XVI szk-től NySz, Cal, MA, PP, PPB, SzD, Tzs, CzF.
= adhortor, impello; antreiben, anregen; nógat.

A *no* indulatszóból képzett ige; vö. ugyanabból *nó-gat* ua. (1533-tól NySz, SzikszF, Cal, MA, PP, PPB, SzD, Tzs, CzF; — 1533: *nugat* NySz). Szintén ebből való a *no-szo-gat* ua. (a *no*-nak *nosza* változatából: 1615-től NySz, SzD, Tzs, CzF).

Vö. Halász Ignác Nyr 10 : 245, SzófSz.

Tévesen Leschka, SlEl 506: < szláv *nuditi* (< *nǫditi*) 'vim inferre' MiklLex; szh *nuditi* 'antragen'; orosz *nuditь* 'nötigen, zwingen, antreiben', stb. (a szóra, amely a *nǫda* 'Not' származéka, vö. MEW 217, PES I, 616, HKES 247). Miklosich MEW 217 említi ugyan a magyar szónak fenti magyar eredetét, de nem hisz benne („das ungar. *nódít* soll mit *nógat* zu einem Stamm gehören").

O

ólom 1548-tól OklSz, 1641-től NySz, Sl, Kr, Tzs, CzF.
= plumbum; Blei.

Fgr eredetű szó, vö. manysi (vogul) *wōlem* 'plumbum', vö. MUSz, NyH, SzófSz.

Tévesen GyarmVoc, Leschka, SlEl 531: szláv *olovo* ua. (ennek eredetére vö. litván *alvas* 'Zinn, Blei'; TBSW 7, MEW 221, MER 379, HKES 254, BSE 379, PES I, 674; Munkácsi NyK 25 : 67 szerint a balti-szláv szó a fgr-ból való, ez azonban felette kétes). A MEW 221 szerint is már „das magy. Wort soll nicht slav. Ursprungs und

mit *ón* verwandt sein". Vö. Edelspacher Nyr 7 : 192 és Halász Ignác Nyr 10 : 350 is.

† **ordosics**-*napja* 1826: Baranya Tsz, 1843: Ormányság Kassai IV, 29 (más forrásból a MTsz sem ismeri, az OrmSz-ban nincs meg).
= dies SS. Innocentium; Kindertag; aprószentek napja (december 28.).

Eredete nem világos. A SlEl 543, MEW 274, Melich SzlJsz I/2, 427, (Miklosich ChristlTerm. nyomán) szerint egy déli-szláv *otročič* átvétele, amely a szlovén *otročič* 'Kindlein; kis gyermek' szóban meg is van. — Azonban a szó csak a szlovénben szerepel az ünnep nevében (a SlEl szerint: *nedolžnih otročičev den* „az ártatlan kisdedek napja"), másutt azonban nemcsak az ünnep nevében, hanem másképp sincs nyoma (a szh-ban és a csa-h-ban, ha megvolna, **otročić* alakban volna várható, vö. Leskien SkrGr I, 268; az aprószentek napját pedig a számunkra egyedül tekintetbe vehető szerb és horvát nyelvben *mlâdēnci, mlâdijenci*-nak hívják).

De ha a szh-ban meg is volna, a magyar *o r d o-sics* alak akkor sem volna belőle érthető.

Lehet, hogy közelebb jár az igazsághoz Csefkó Gyula MNy 22 : 126 véleménye, hogy a szó valahogy *Herodes* nevével függhet össze. Debreceni Ember Pál ugyanis egy 1700-ban megjelent munkájában említi, hogy az aprószentek napját *Herodes* nevéről *Orodics*-nak kívják. Csefkó pedig hivatkozik arra, hogy a Pallas-Lexikon XII, 59 lapon említi az *ódericsolás* nevű játékot az aprószentek napján (vö. A magyarság néprajza II, 406: *ódéricsolás*, de hogy hol, azt nem mondja meg), *overicsolás* uo. XII, 703. Lehet tehát, hogy az *ordosics Heródes* fenti neveivel függ össze valahogyan, bár hangtanilag az egyeztetés súlyos nehézségekbe ütközik.

orgona XV szef NySz. — Vált.: *orgona:* 1568: OklSz, 1590: NySz, GyöngyTör, Cal, 1629: Melich SzlJsz I/2, 352; — *orgona:* a XV szef-től NySz, 1478-tól OklSz, Murm, SzikszF, Cal, MA, PP, PPB, Tzs, CzF.
= organum; Orgel.
< közép-latin *organa*, Npl az *organum*-ból, ez pedig görög eredetű. Vö. Melich SzlJsz I/2, 352, Fludorovits MNy 26 : 51, SzófSz. — Az olasz *organo* hangtanilag szintén lehetséges volna (Kőrösi Nyr 13 : 547), azonban tárgytörténeti okokból ez kevéssé valószínű (vö. Karinthy OlJsz 44).

Teljesen hibás Szarvas Nyr 1 : 219 véleménye: szláv *orъganъ:* vö. óegyh. szláv *orъganъ* Euch, Cloz; MiklLex; egyh. szláv *orъganъ, varganъ* MiklLex; blg *órgan*; kaj-h *organ*, csa-h *orgule* Bell; szlov *orgle;* cseh *varhany* Klaret, Hus, Jungm; sz *orgán;* le *organy;* ukr *orgány;* orosz *orgán, vargán*, vö. Srezn I, 272 (a görög-keleti szlávok

szava; Vasmer GrSlEt III, 136, GrLw 105, MER 386, PES I, 656, 65 szerint közvetlenül a görögből való, a többi azonban a latinból származik, a csa-h *orgule* és szlov *orgle* kivételével, amelyek a németből valók). A magyar szó szempontjából a szláv nyelvek szavai közül csak a le és ukr szavak jöhetnének figyelembe hangalakilag (az *organy* ti. l e h e t egy Nsing **organa* Npl-a, de lehet az *organ*-é is), történetileg azonban semmiesetre sem.

óriás XIV szv BSzj, a XV szef-től NySz, GyöngyTör, Cal, MA, PP, PPB, Tzs, CzF.

= gigas; Riese.

Eredete ismeretlen; vö. SzófSz. — Teljesen hibás Munkácsi Ethn 8 : 20 véleménye, hogy az óorosz *Varjažin* 'varég' (a *Varjag* népnévből egyesszámú *-in* képzővel képzett alak; erre vö. VREW I, 171) név *-in* nélküli alakjának az átvétele. Csakhogy az *-in* nélküli alak *Varjag;* és miért vonta volna el a magyarság a szóvégi *-in*-t? Különben is az egész egyeztetés komolytalan, vö. Asbóth NyK 30 : 214.

Más magyarázatok: Juhász Jenő MNy 29 : 294 (az 'emelkedés; jelentésű *or*-ból, vö. *orom*, stb.), — Kalima Commentationes . . . in honorem Y. H. Toivonen sexaginarii. Helsinki, 1950. 305—10 (az *avar* népnévből, vö. NyK 52 : 371; ezzel szemben azonban újabban Machek Slavia 20 : 214 azt sem hiszi, hogy a szláv *obrъ* az *avar*-ból származzék).

orosz szn 1086/XII sz PRT VIII, 269; hn 1092/1390: PRT X, 496; kn XV sze SchlSzj. — Vált.: *urusz:* 1086/XII sz PRT VIII, 269, 1217: ÁUO XI, 141, 1219-től VR 76, 97, 239, 323. §, 1252-től 1359-ig OklSz; — *urosz:* 1092/1390: PRT X, 496 (írva: *Hurozkw*; az OklSz-ban a címszó alatt felsorolt *Vros*, *Wrǫs* szn-ek nem tartoznak ide, mert *Uros*-nak olvasandók és az *úr* származékai); — ? *orusz:* 1333: OklSz; — *orosz:* 1369-től OklSz, SchlSzj, Cal, MA, PP, PPB, Tzs, CzF, stb.

= Ruthenus; der Russe, russisch.

< honfoglaláselőtti török *urus*, vö. Melich MNy 5 : 337, HonfMg 12, SzófSz; Németh Gyula MNy 17 : 23 azonban a középső rétegbe teszi, ami semmiesetre sem indokolt, mert a magyarságnak Déloroszországban feltétlenül kellett ismernie az oroszokat, a nevüket tehát semmiesetre sem vehette át a z u t á n a j ö v ő besenyőktől és kunoktól. — A török szó az orosz *Rus-in*, *Rusь* átvétele, ez a finn *Ruotsi'* 'skandináv svéd *ryss*, amely viszont az ósvéd *rodh* hajós'-ból való, vö. Thomsen Der Urpsrung des russischen Staates.

Tévesen Leschka, SlEl 711. Szerintük közvetlenül az oroszból. Ez azonban elfogadhatatlan, mert a magyarban a szókezdő *r-* meg-

maradt volna. Csak olyan nyelvből lehet átvéve, amely a szókezdő *r*-et nem ismeri és ez a török (vö. az oszmán-törökben is *Urum* 'Róma', stb.).

orvos szn 1211: OklSz; kn XV szef JókK = NySz. — Vált.: *urvus:* 1211: OklSz, XV szef JókK, KazK = NySz; — *urvos:* 1466-tól MünchK, NádK, NagyszK, CzehK, TihK, KulcsK = NySz; Eger MTsz; — *urus:* 1592: NySz, GyarmVoc; 1838: Szföld Tsz, Szföld, Moldva MTsz, CsángóSz; — *orvos:* 1457-től OklSz, 1516-tól NySz, Murm, GyöngyTör, SzikszF, Cal, MA, PP, PPB, Tzs, CzF.

= medicus; Arzt.

Eredete nincs tisztázva. Két fgr és két török magyarázata van, de egyik sem meggyőző; vö. SzófSz.

Teljesen értéktelen Munkácsi Ethn 8 : 23 ötlete, hogy a magyar szó az orosz *vorog* 'Freund, Teufel', *vorožitь* 'wahrsagen, prophezeien' szóval függ össze (a szó eredetére vö. VREW I, 228 és a *varázsol* címszót). Egyrészt egy *voro-* hangcsoportból nem lesz a magyarban *urv-*, másrészt mi van a mássalhangzókkal?? Munkácsi ugyan az orosz *voro-g -g*-jéből származtatja a magyar *or-v v*-jét és hivatkozik a szláv *kra-g-uj* > magyar *kar-v-aly* megfelelésre, de erre vö. a *karvaly* címszót.

† **ostábla** XV sze SchlSzj. — Vált.: *ocsk:* XV sze SchlSzj; — *ocs-, occs-tábla:* 1528, 1533, 1545: MNy 25 : 198; — *okcs:* 1498: uo.; — *okcs-tábla:* 1544, 1566: uo.; — *oks-tábla:* 1550, 1570, 1575, 1604, 1647: uo.; — *os-tábla:* 1572-től 1787-ig uo., GyarmVoc, Tzs, CzF; — ?? *ocsok:* XVI sze NyK 28 : 316.

= tabula lusoria; ein Brettspiel.

Galgóczy Ferenc MNy 25 : 198—204 szerint keleti eredetű játék, amely a szanszkritban *akšá* 'oculus, t a l u s' (Grassman Wörterbuch zum Rig-Veda) alakban élt, innen átkerült a törökbe; *ašyk* 'osselet; Knöchel, Knöchelspiel' ('a chuckle-bone; astragalus, os tali; used by children in play' Redh 125). A szó közelebbi útja a magyarba azonban nem ismeretes. Korai előfordulása miatt sem az oszmán-törökből, sem a balkáni nyelvekből nem származhatik (vö. blg *ašik* 'Würfel', albán *ašik* 'Knöchelspiel', román *arşic* 'Knöchel, Sprungbein'; TürkEl I, 15).

Nem vehető figyelembe Simonyi Nyr 35 : 10 véleménye: szláv *očko* 'kleines Auge, Äugelein; szemecske'. A szónak fenti jelentése sehol sem igazolható.

P

pajzs 1384-től OklSz, a XV szef-től NySz, KolGl.1, 2, GyöngyTör, SzikszF, Cal, MA, PP, PPB, Tzs, CzF.

= clypeus, scutum; Schild.

Valószínűleg az olasz *paves(e)* 'Schild von Padua; padovai pajzs' átvétele, bár a hangmegfelelések egyáltalában nem világosak. Schuchardt Hugó Nyr 18 : 530 szerint már a közép-latinban van *pavissium, pavissis*, a magánhangzóközi *-v-* kiesése pedig szerinte velencei sajátság; vö. még Kőrösi Olasz elemek (de Karinthy OlJsz 30 nem tartja kétségtelennek, amíg átmeneti **pavezs, *pavizs*-féle alakokat nem sikerül kimutatni; azonban arról nem szól, hogy esetleg az átvett alak már *-v-* nélküli lehetett!!), SzófSz.

Leschka, SlEl 565, MEW 234 szerint azonban a szlávból származik; vö. szlov *pâjž* 'Schild' (Megiser szótárából, de melyik kiadásából, 1592 vagy 1744?); vend ua. Plet; le *pajž* 'Brustschild' (1500-tól BSE 400, Linde); — szlov *pavēza* 'Schild'; cseh *paveza* 'scutum' Velesl, Wussin, Jungm, Rank (előbb nincs); sz *paveza* 'pajzs'; le *paweza* ua. — Azonban a szlovén (és vend), valamint a lengyel szó a magyarból való, a többiek pedig hangtani okok miatt nem jöhetnek figyelembe.

pajzán 1643: MNy 34 : 48.

= 1. Galeerensklave; gályarab (1643: MNy 34 : 48); — 2. ferus, indomitus; unbändig (XVII szmf NySz; Alföld, KKHalas, Szeged MTsz); — 3. Nebenpferd (XVII sz TörtT 1881: 164); — 4. verlassen, verweist; elhagyott, árva (1876: Pest MTsz); — 5. frei gelassen, frei; szabadjára hagyott, szabadon levő (1825: Szeged Tsz, KKHalas, Alföld MTsz); — 6. Frau, die ihren Gatten verlassen hat; menyecske, aki az urát elhagyta (1952: Ormánység OrmSz); — 7. dienstlos, vazierend; szolgálatnélküli, facér (1894: KKHalas, MTsz); — 8. ohne Gebrauch stehend; használatlan (1882: Ormánység MTsz; az OrmSz azonban ezt a jelentést nem ismeri); — 9. nachlässig; hanyag (1879: Pest, Mezőtúr MTsz); — 10. schlecht, wertlos; rossz, hitvány (1879: Pest MTsz); — 11. das nicht eierlegende Geflügel; nem tojó baromfi (1952: Ormánység MTsz); — 12. das schlecht zunehmende, d. i. Schwein; rosszul hízó, ti. disznó (1952: Ormánység OrmSz); — 13. pernix, alacer; hurtig, keck (1787: Gvadányiból NySz); — 14. mutwillig, ausgelassen; pajkos, zabolátlan (1807: Márton, Tzs, CzF, stb.; mai köznyelvi jelentés, de ma már sexuálisan pikáns mellékíze is van).

< oszmán-török *pajzen* 'galérien, forcat attaché à la chains; vaurien, sacripant' Barb. de Meyn. I, 387, vö. Redh 437 is (a török szó a perzsából: *paj-zeden* 'trainer le pied' Barb. de Meyn. uo.); vö. Kniezsa MNy 34 : 48. A velencei-olasz *paesano* 'Bauer' szóból vamagyarázatra vonatkozólag (így Baboss R. Ernő MNy 33 : 331) vö. uo. A magyarázatnál némi nehézséget jelentenek az egymástól nagyon szétágazott jelentések.

Nem jöhet figyelembe azonban Mariánovics Nyr 39 : 250 véleménye, hogy a morva-sz *pajzovat'* 'laufen; szalad' BartošSl; sz nyj-i *pajzák* 'tolvaj' Kálal szóval függne össze. De hogyan?

pakocsa XIV szv BSzj. — Vált.: *pogocsa:* XIV szv BSzj; Moldva MTsz, CsángóSz (és ebből *pogocsál* 'tréfál'); — *pagicsa:* XVI szk Kászonszék NySz; — *pakocsa:* XV sze SchlSzj 2019, 2070, 1493: *Pakochas* szn OklSz, 1514-től NySz, GyöngyTör (de *pakocsál* 1530-tól NySz, Kr, CzF; *pakocsás* XV sze SchlSzj, SzD, PPBE, SI); — *pakcsa:* XV sze SchlSzj 678—9 (vö. *pakcsál* 1522: HorvK = NySz); — ? *pakocs:* 1541: hogy csak *pakocsált* volna én velem Kd, bizony én nem vettem volt *pakocs*ra NádLev 70 = NySz.

= iocus, lusus, irrisio; Scherz; tréfa, csúf játék.

Eredete ismeretlen. Bár hangalakja és jelentése alapján szláv eredetre lehetne gyanakodni, olyan szláv szó, amelyből a magyart meg lehetne magyarázni, egyáltalában nincs. — Mindkét magyarázati kísérlet teljesen értéktelen: 1. Munkácsi Nyr 13 : 313 (szh *pogotati* 'raten, treffen'; ennek azonban nem lehet a szh-ban *-oča* származéka és az nem lehet 'Scherz' jelentésű; az ige eredete ismeretlen); — 2. Tagányi Károly Száz 27 : 318 (< szláv *opak* 'Kehrseite; visszája valaminek', MEW 224; ennek sincs azonban sehol valami **opakoča* származéka, amelyből a magyar *pakocsa* esetleg magyarázható volna).

pala-kő 1703: NySz, SI, Tzs, CzF; SzamSz.

= marga argillacea; Schiefer.

Eredete ismeretlen. Megvan ugyan a szlovénben is (*pála* 'Schiefer', két XIX sz-i forrásból Plet), azonban teljesen társtalan és nyilván a magyarból való. Mindenesetre helytelenül Mariánovics Nyr 40 : 350, aki a két szó viszonyát fordítva képzeli; vö. azonban Asbóth Nytud 3 : 304, SzófSz.

palánk XV sze SchlSzj. — Vált.: *plánk:* XV sze SchlSzj, 1425: OklSz, 1466: NySz; — *palánk:* XV szmf SermDom, 1574-től NySz, Ver, MA, PP, PPB, SzD, Tzs, CzF, stb.; — *palánt:* 1886: Kis-Küküllő MTsz; — *pallánk:* 1877: Sopron MTsz; — *paláng:* 1896: Komárom MTsz.

= 1. planca, munimentum, vallum; Planke, Schanze, Damm (a XV sze-től valamennyi fenti adatban a 2. alatt felsoroltak kivételével); — 2. Zaun, Bretterzaun; deszkakerítés (1792: SzD, Tzs, CzF; és valamennyi fenti adat a MTsz-ból, SzamSz, OrmSz).

< kfn *plank*, vö. *planke* 'Planke' (a XIII sz-tól; a német szó a pikárd *planke* átvétele, ez pedig a latin *planca*-ból való; vö. Walde[2] LatEtWb 588, Kluge).

Tévesen Valló Tót el. Szerinte a magyar szó a sz *paláng* átvétele volna. Éppen megfordítva. — MEW 230 véleménye nem világos, hogy vajjon a magyar szót szláv eredetűnek tartja-e, vagy pedig a szlávokat magyarnak: szh *planka* 'Brett; deszka' (egy adat HASz); szlov *planca* 'Zaunbrett, Planke'; cseh *planka* 'Planke, Stakete' (1742: Wussin, Jungm, Rank, PřSl); orosz *plánka* 'Leiste' (újabb átvétel a németből, vö. PES II, 67); — blg *palánka* 'bourg, bourgade; petite ville'; szh *pàlānka, pàlānga* 'Wachthütte, Wachthaus' IvBr; kaj-h *palanka* 'vacerra, vallus; karó' Bell; sz *palánk, palang, palanky* 'deszkakerítés' Kálal, *palánka* 'eine Festung' Kott X, Kálal; le *palanka* 'ein Plankenzaun' (1663-tól Linde, stb.); ukr *palánka* 'Pfahlwerk (als Festungswerk), befestigtes Feldlager, Hauptquartier des Stabsoberten'; orosz *palánka* 'eine Befestigung aus Pfahlwerk'. A *pl-* kezdetű szavaknál nincs probléma, elterjedésük, hangalakjuk ugyanis egyöntetűen német eredetre mutat (vö. HKES 275, PES II, 67). Némi nehézségek vannak azonban a *pala*-kezdetűekkel. Mindenesetre kétségtelen, hogy a sz *palánk, palang* és *palanky* Npl 'Bretterzaun; deszkakerítés' csak a magyarból származhatik. Kérdéses azonban a *palank-a* alak eredete. Legvalószínűbb, hogy az olasz *palanca* 'Pfahl; karó' átvétele, amely a görög *φαλάγξ*-ból való, vö. REW 6455 (az olaszból a francia *palanque* 1694-től, *palangue* a XIII sz-tól Dauzat DictÉt); így MER 409, PES II, 6. — Aligha helyesen Melich DLw 190 (szerinte valamennyi *pal-* kezdetű szláv szó a magyarból). — Valószínű azonban, hogy a balkáni szavak nem is közvetlenül az olaszból valók, hanem az oszmán-törökből, ahol a szó *palanka, palanga* alakban szintén megvan és az olaszból való ('a closed fortification of earth works; a fort' Redh 435). Ugyancsak a törökből román *palánca* 'Bollwerk, Schutzwehr', albán *palange* 'grosses Dorf mit Markt'; vö. TürkEl II, 37, IV, 9, Meyer AlbWb. Semmiesetre sem helyesen Vasmer GrSlEt III, 138, hogy az ukr szó az olaszból, a román pedig az ukr-ból.

A magyar szó kora és első adatainak *pl-* tanúsága szerint nem lehet az oszmán-törökből való. Bizonyos azonban, hogy a hódoltság korában felvett 'Festung' jelentés a török szó hatása alatt keletkezett. Sőt van egy-két adatunk a *palánka* 'Festung; vár' szóra is (1672: MonTME 7 : 119), amely már alakilag is a törökből való.

pankó 1576: SzikszF. — Vált.: *pánkó:* 1576: SzikszF, MA, 1643, 1647: NySz, PP, PPB, SzD, Tzs; Szföld Tsz, MTsz; — *pánkoch:* 1592: NySz; — ? *ponkoh:* 1548: NySz; — *pankova:* 1916: Bereg MTsz; — *pánk:* 1911: Fornos MNy 7 : 233.

= Pfannkuchen; fánk.

Erdélyi szó. Ezért valószínű, hogy szókezdő *p*-je ellenére az erdélyi szászból való és nem esetleg szláv közvetítéssel került át (vö. erre a *pompos, pampuska* szavakat); vö. Melich DLw 93.

pántlika 1612: NySz. — Vált.: *pántlika:* 1612-től NySz PP, PPB, Tzs, CzF, stb.; — *pándlika:* 1863: Marosszék, Szolnok-Doboka MTsz; — *plántika:* 1894: Szlavónia MTsz; — *pántika:* 1863: Szföld MTsz; — *pánteka:* 1884: Göcsej MTsz; — *pántyika:* 1846: Moldva MTsz; — ? *pájika, pálika:* 1841: Baranya MTsz.

= taenia, ligula; Band; szalag (a szó ugyan köznyelvi, de népies íze van).

A *pántli* magyar deminutivuma (1607: OklSz, 1643: *pántli* NySz), ez viszont az osztrák-bajor *pantl* < *Bandel* átvétele; vö. Leschka, Melich DLw 192, Asbóth Nytud 2 : 49, Nesk 43, SzófSz.

Tévesen SlEl 554, MEW 231 és Simonyi Die ungarische Sprache. Strassburg, 1907, 314 a szlávból. Azonban a kérdéses szláv szavak (szh *pántljika* 'Band' a XIX sze-től HASz, Vuk; morva *pantlík* BartošSl; sz *pántlik, pantlika, pantlička* 'szalag' Kálal, de van *pantľa* és *pentľa* is Kálal; kárp. ukr *pantlyk* 'szalag' Csopey; ukr *pantlyka* 'Band' Žel) nyilván a magyarból valók. A *pantlik* alak ugyan lehetne szláv deminutivum is az osztrák-bajor *pantl* szóból (vö. pl. sz nyj-i *špendlík* 'gombostű', *gombík* 'gomb', stb.), a *pantl-ika* azonban semmiesetre sem lehet szláv képzés és csak a magyarból származhatik.

pányva 1544: OklSz. — Vált.: *pányva:* 1544-től OklSz, 1628-tól NySz, SzD, SI, Kr, Tzs, CzF; — *pánya:* 1816: Szföld GyarmVoc (itt *panya:* nyilván hiba), Kassai IV, 60.

= capistrum; Halfter.

Eredete ismeretlen, vö. SzófSz. — Nem vehető figyelembe Munkácsi Nyr 13 : 313 véleménye, hogy a szerb *pajvan* 'Strich für weidende Pferde' átvétele (< oszmán-török *pajvant* 'Fessel' < perzsa *paj-bend* 'lábkötél'). Elfogadja Moór NéNy 4 : 12.

paplan XIV szv BSzj. — Vált.: *paplon:* XIV szv BSzj, 1448: OklSz; — *poplan:* 1407: MNy 10 : 280, 1480: OklSz; — *paplan:* 1415-től OklSz, SchlSzj, 1530-tól NySz, 1530: MNy 31 : 276, Murm, KolGl.1, SzikszF, Cal, MA, PP, PPB, Tzs, CzF, stb.; — *paplany:* 1897: Háromszék MTsz; — *paklan:* 1841: Baranya, Fehér, Répce mell. MTsz.

= 1. culcitra; Kissen; vánkos (XIV szv BSzj, SchlSzj, 1415-től OklSz, MA, PP, PPB); — 2. stragulum, opertorium; Bettdecke; paplan (1418-tól OklSz, 1530-tól NySz, Murm, Tzs, CzF; MTsz).

A következő szavakkal függ össze : görög *παπλώμα* (< ógörög *πέπλος*), amely az óoroszba is behatolt: *papoloma* 'Bettdecke'

(IgorÉnek, NovgorÉvk-ből Srezn II, 877; vö. Korsch JA 9 : 663, Vasmer GrSlEt III, 142); — új-görög *πούπουλον* 'Flaumfedern; pehely'; — kaj-h *poplun* 'Bettdecke' (1655-től főleg Varasdon és Zágrábban HASz, Habd, Bell, Jambr); sz *paplan, paplon, paplun* Kálal, Hv, Jancs, Tvrdý (1685: *paplon* ComOrb 147); kárp. ukr *poplon, poplun, paplan* MEW 258 (sem Žel, sem Hrinč, sem Csopey nem ismeri egyiket sem).

Az eddigi vélemények szerint (GyarmVoc, Leschka, SlEl 633, MEW 258, SzófSz) a görög szó d é l i - s z l á v közvetítéssel került a magyarba. Azonban ez nem fogadható el, mert a szó a déli-szláv nyelvek közül *csak* a kaj-horvátban van meg, ennek viszont a görögséggel közvetlen kapcsolatai sohasem voltak. Azért Vasmer GrLw 121 joggal elveti ezt a származtatást. Az általa javasolt magyarázat (< egy olasz **papalino*, amely a francia *popeline* 'selymes anyag' szóban van meg és amely szerinte a *papalino* 'pápai; päpstlich' szóból eredne) azonban még kevésbé helytálló.

Véleményem szerint a magyar szó közvetlenül a görög *παπλώμα* szóból való, amely a magyarba nagy valószínűséggel **papluma* alakban jött át. A szó egyébként a X—XII sz-i bizánci-magyar dinasztikus és udvari kapcsolatok egyik maradványa. A szóvégi *-a* magyar birtokos ragnak érződött és elvonódott, mint pl. a *beszéd, lapát, szombat* stb. szavakban. Az így szóvégre került *paplum m*-je a tárgyrag *t*-je előtt vált *n*-né. Ebből az ómagyar **paplum* (és nyilván **poplun*) > *paplon* > *paplan* szóból, illetve különböző változatából valók a kaj-h, sz és (amennyiben hitelesek) a kárp. ukr alakok. — Közvetlenül a görögből: román *paploma, plapoma* 'Steppdecke'.

páponya XV szv MNy 1 : 250. — Vált.: *papmonya:* XV szv CasGl = = MNy 1 : 250, XVI szef MNy 11 : 131, GyöngyTör, 1578, 1643: NySz, Cal; Balaton mell., Szföld MTsz, OrmSz; — *papmony:* 1894: Balaton mell. MTsz; — *paponya:* 1576: SzikszF, MA, 1643-tól NySz, PP, PPB; Szföld MTsz; — *páponya:* 1807: MFüvészk 175, Tzs, CzF, stb

= 1. Physalis Alkekengi; Judenkirsche; zsidócseresznye (XVI sze MNy 11 : 131, GyöngyTör, SzikszF, Cal, MA, PP, PPB, az utóbbi öt helyen *Halicacabus, Heliocacabus*, név alatt), PPBl 600, PPBEl 662, MFüvészk 177, Ják 973, stb.; Balaton mell., Szföld MTsz); — 2. Helleborus; Nieswurz; hunyor (1801: PPBE; de ez talán az MA, PP, PPB 'heliocacabus' értelmezésének félreértése); — 3. Solanum vesicarium (1576: SzikszF 27, MA, PP, PPB).

Nyilván magyar *pap* + *monya* „testiculus sacerdotis". Helytelen Leschka véleménye: sz *pupenec* 'Knospe; rügy'; — Munkácsi Nyr 10 : 344 szerint egy szh **poponjak*-ból való elvonás. Csakhogy

a szh-ban *poponjak* 'Physalis Alkekengi' nincs. Van *poponak* 'Cuscuta, Epythymum, Thymus Serp.', *poponac* 'Thymus serpillum, Convolvulus arvensis, Linaria cymbalaria', *popunac* 'Thymus serp., Convolvulus arvensis', *popunjac* 'Menta palegium', sőt *p a p o n j a k* 'Heraclium sphondilium' (Šulek); cseh *poponec* 'Glechoma hederacia', stb., de **poponjak* a magyarnak megfelelő jelentésben sehol sem található.

parához 1592: NySz. — Vált.: *práhol:* 1897: Szilágy, ? Szeged MTsz, Szamoshát SzamSz; — *parához:* 1592: NySz (egy adat), 1676: *parahol* MNy 18 : 209; 1834: Hegyalja, Szatmár, Kisújszállás, Békés MTsz, Szamoshát SzamSz.

= besprengen, berieseln mit Wasser, es rieselt, es sprüht; permetez vízzel, és az eső.

Eredete ismeretlen. Talán valami hangfestő szó rejlik benne. — Mindenesetre téves Simonyi Nyr 26 : 461 véleménye, hogy a szláv *prachъ* (< ősszláv* *porchъ;* déli-szláv és cseh, sz *prach;* le. és szorb *proch;* ukr és orosz *póroch;* vö. TBSW 206, MEW 241) szóból való. Ez a feltevés csak akkor volna helytálló, ha ki lehetne mutatni a magyarban egy 'Staub; por' jelentésű **práh,* **paráh* szót. A *parához* ige ugyanis csak egy magyar **paráh* főnévből volna származtatható, mert a szlávban valami hasonló ige nincs (a *prach* szóból képzett ige *prašiti* 'poroz', az 'es rieselt; permetez az eső' a sz-ban *prší* stb., tehát csupa *-š-*, amelyből még sem lehet a magyar *-h-*t megmagyarázni).

párta XIV szv BSzj, SchlSzj, 1448-tól OklSz, 1508-tól NySz, KolGl.2, MA, PP, PPB, SzD, Tzs, CzF; OrmSz.

= corolla linea vel serico lanaque texta (XIV szv BSzj, SchlSzj, 1448-tól OklSz, 1508-tól NySz, KolGl.2, MA, PP, PPB, SzD, Tzs, CzF, stb.). — Vö. *párta-öv* balteus; Gürtel (XIV szv BSzj, SchlSzj, 1505-től OklSz, 1516-tól NySz, Murm, SzikszF, KolGl. 1, Cal, MA, PP, PPB, SzD); — *pártáz* praecingo (1565-től NySz, stb.).

GyarmVoc, SlEl 560, MEW 232, Melich DLw 194 és a SzófSz szerint szláv eredetű: blg *parta* 'arannyal hímzett kendő' Gerov (de *parténka* 'bande de toile qui enveloppe le pied et tient lieu de chaussettes' Mavrov); kaj-h *parta* 'corona puellaris, virginea' (a XVI sze-től Maž 897, Bell), dalmát *parta* 'corona puellaris' HASz; szlov *parta* 'Stirnband der Mädchen' (népdalokból Plet); sz *parta* 'Kopfputz der Dorfmädchen' Rank (nála *párta,* ami alighanem hiba), Hv, Kálal, Tvrdý; kárp. ukr *párta* 'Art weiblicher Kopfputz' Žel (Hrinč csak kárp. ukr területről idézi, de Csopeynél nincs).

Azonban a magyar szó nem származhatik a szlávból, hanem ellenkezőleg, a szláv szavak valók a magyarból. A szó ugyanis a kfn

borte > bajor-osztrák *porte* alakjából való (kfn *borte*, úfn *Borte* 'szalag, szegély'; ez átment a francia és olasz nyelvekbe is: olasz *bordo*, francia, provençal stb. *bord* 'szegély'; vö. REW 1215, Kluge), azonban nem a szlávon keresztül, mint Matz 271, HASz, Maž 897 és Melich DLw 194 gondolja, mert egy idegennyelvi rövid *o*-ból a szláv nyelvekben sohasem válhatott *a*, hanem a magyarban, ahol viszont ez a legszabályosabb hangfejlődések közé tartozik (pl. *patak, asztal, gallér* < kfn *kollier*, stb.). A fejlődés tehát a következő: bajor kfn **porte* > magyar **parta*. Azonban a **partáz, *partat* alakokban a második *-á-* hatása alatt az első *-a-* is megnyúlt és *pártáz, pártát*-tá fejlődött, amiből elvonással a *párta* keletkezett (vö. a *pászta, ábráz* címszavakat).

A kfn *porte* tehát csak magyar közvetítéssel kerülhetett át a szláv nyelvekbe. Hogy a szó valóban a magyarból származik, azt már földrajzi elterjedése is bizonyítja. Csak olyan nyelvekben van meg, amelyek a magyarral közvetlenül érintkeznek, a morva azonban a szlovákból, a bolgár pedig a szerbből van átvéve. — Téves tehát MER 412 véleménye, hogy a blg (és a többi szláv) *parta* eredeti szó és az ősszláv **pərtə* 'grobe Leinwand; durva vászon' szóval függne össze (óegyh. szláv *prətə; cseh prt; le part;* orosz, ukrán *port*, vö. Meillet Ét 302, BSE 397, PES II, 110), illetőleg a *pərtə* teljes fokának, egy ősszláv **porta*-nak volna a származéka. Azonban ebben az esetben a morvában, sz-ban és valamennyi déli-szláv nyelvben valami **prata*, az ukránban pedig **porota* alakot várhatnánk. De feltűnő volna akkor is, hogy a szláv szó csak olyan későn bukkan fel.

pata 2. 1792: SzD. — Vált.: *pata:* 1792: SzD, SI, Kr; 1838: Vas Tsz, Tzs, Sopron MTsz, CzF; — *pota:* 1897: Veszprém MTsz.

= 1. *pata* Frosch, Pinzker [eine Art Kinderspiel]; pilincke, pige, csapó csiga (1792: SzD-től valamennyi fenti adatban a 2. alatt kivételével); — 2. *pota* Haarball; szőrlabda (1897: Veszprém MTsz).

Eredete ismeretlen. Munkácsi Nyr 13 : 314 szerint egy szh **pata* 'Ball' átvétele, amely a *patka* 'Ballen' (Popović, másutt nincs meg) szónak az alapja. Azonban egyrészt a szh szó jelentése 'Ballen; köteg', tehát nemcsak a magyar szó 1., hanem a 2. jelentésével sem egyezik. Másrészt a szerb szó eredete ismeretlen lévén, kérdés, valóban egy **pata* deminutivuma-e.

pata 3. 1835: Palócság Tsz.

= Streit, Zank; veszekedés.

Eredete ismeretlen. Munkácsi Nyr 13 : 314 szlávnak és a szh *potući* 'zusammenschlagen' ige valamilyen névszói származékának tartja (hasonlóan a *csete-paté* második tagját is, erre vö. EtSz I, 999;

szerinte legvalószínűbb, hogy hangutánzó és a *csattog-pattog*-gal rokon). Azonban ez komolytalan ötlet. A szh szó egy ősszláv **po-tъlk-ti* fejleménye, a belőle képzett névszó tehát vagy *po-tъlkъ* vagy **po-tъlčъ* volna, de valami olyan alak, amelyből a magyar szó megmagyarázható lenne, el sem képzelhető.

† **patok** 1533: Murm, KolGl.2, MA, PP, PPB, SzD, Kr, Tzs, CzF.
= talitrum; Schnalz, Knall; ujjal való pattintás (a PPB német magyarázója a *patok* 'talitrum' szót 'N a s e n s t ü b e r'-rel, 'fricská'-val magyarázza, ami nyilván valami félreértés; ezt a jelentést a PPBE-n kívül még a Tzs is átvette, jeléül, hogy a szó már nem élt, már nem tudták a valódi jelentését).

A hangutánzó eredetű *pattint, pattog* származéka. — Mindenesetre hibás Leschka, SlEl 641 és MEW 368 magyarázata, amely a 'Nasenstüber; fricska' jelentésből indul ki és a magyar szót egy szlovák *potka*-ból származtatja. Azonban a sz *potka* elsősorban 'Begegnung; találkozás', másodsorban 'Anstoß; összeütközés' (cseh *půtka* 'certamen; Streit' Klaret, Wussín), de sem 'pattintás', sem 'fricska' jelentése nincs. — Aligha helyesen Melich NyK 36 : 268. Szerinte a magyar szó egy bolgár *pătък* 'l' aiguillon' átvétele volna.

páva XIV szv BSzj, SchlSzj, 1521-től OklSz, 1530-tól NySz, Murm, SzikszF, Cal, MA, PP, PPB, Tzs, CzF, stb. (az 1723: *pávo* NySz a nyugatdunántúli zártabbá válás tükrözője).
= Pavo; Pfau.

Nyilván a latin *pavo* (talán *pava* 'nőstény páva') átvétele (a madár indiai eredetű és nálunk mindig díszmadár maradt), de esetleg az olasz *pavo*-ból is származhatik. Ezt csak tárgytörténeti kutatások dönthetnék el. A latinból: Asbóth SzlSz 34, Fludorovits LatJsz 42, Melich MNy 29 : 113, Beke Nyr 65 : 29, SzófSz.

Helytelenül a szlávból: GyarmVoc, Leschka, SlEl 567, MEW 234, Budenz NyK 10 : 310. Itt azonban csak *pav* van (szh, szlov, cseh, sz, le, szorb, orosz, vö. MEW 234), ebből pedig a magyar *páva* nem magyarázható. A szlovákban van ugyan *páva* is, de az a magyarból származik.

pecér 2. 1884: Bihar MTsz.
= ein Fischfanggerät; halfogó eszköz: egy nádszál végére kötött zsineg.

Eredete ismeretlen. Munkácsi Nyr 13 : 314 szerint a szh *pecariti* 'angeln; horgászik' ige valami származékából való (Popović; az ige a *pecar* 'Angler; horgász' szóból való képzés, ez viszont a *pecati* 'stechen; angeln' nomen actoris-képzős származéka). Azonban egyrészt a *pecar* is, a *pecariti* is csak Popović szótárában van meg,

és így talán csak helyi nyelvjárási szó, míg a magyar szó Biharból ismeretes, ahol szerb nyelvjárási szavak ismerete legalább is nem világos. Másrészt a szerb *pecar* nomen agentis-képzős származék, míg nekünk nomen instrumenti-képzős alak kellene (a m i v e l halásznak!). Ilyen funkciója azonban az *-ar* képzőnek sem a szerbben, sem más szláv nyelvben nincs.

Lehet azonban, hogy a bácskai *pecál* és *pecáz* 'horgászik' szó (Szarvas Nyr 24 : 470) valóban a szerbből való, mint Szarvas mondja. Bár lehet a *pedzeni*, *peccenteni* (az utóbbi 'leniter tango' MA, PP, PPB) származéka, amelyek különben hangutánzó eredetűek; vö. SzófSz. Biztosan ilyen pl. a szegedi *picéz* 'angeln; horgászik' (Nyr 24 : 470). — A szerb szó Munkácsi Ethn 4 : 266 szerint a magyarból származnék, mert a szlávságban egyedül áll. Ez azonban kevéssé valószínű. Nyilván a magyartól önállóan szintén hangutánzó szó, esetleg a német *petzen* 'pedzeni' átvétele.

pecsenkáros 1904: Nyitra Nyr 33 : 467.

= Fleischer; hentes.

Szűcs István Nyr 33 : 467 szerint egy sz *pečenkár*-ból való volna. Ilyen szó azonban forrásaimban nem található. — De ha volna is, annak valami 'pecsenyesütő' volna a jelentése (vö. sz *pečienka* 'pecsenye' Hv).

pehely 1576: SzikszF. — Vált.: *pelyh:* 1636: NySz, SzD, SI, Tzs, CzF (ma is az Asing, Npl-ban és az *-s* képző előtt: *pelyhet, pelyhek, pelyhes*); — *pelhi, pelyhi:* 1876: Hétfalu MTsz, CsángóSz; — *pölyh:* 1576: SzikszF (itt *polyh* sajtóhiba), 1604: MA, PP, PPB, SzD, SI, Tzs, CzF; — *pöjhe:* 1816: Szföld GyarmVoc; — *pölhe:* 1897: Somogy MTsz; — *pely:* 1680: NySz; — *pöly:* 1647: NySz; — *pili:* 1838: Szföld Tsz; — *peleh, peléh:* 1655: NySz; — *pehely:* 1792: SzD, SI, Kr, Tzs, CzF, stb.; — *pöhöly:* 1832: Kr, stb. (az *ö*-ző nyj-okban). — A NySz *pölih* változata, amelyet SzikszF 1619-es kiadásából idéz, helyesen *pölyh*.

= lanugo, floccus, pluma; Flocke, Flaum.

Eredete ismeretlen. Talán valami hangfestő szóból való. Semmiesetre sem származik a szh-ból és a szlov-ből, ahogy GyarmVoc, SlEl 546, MEW 230 véli: szh *pȁhalica* 'Flederwisch, Fliegenwedel; tollseprű, légyhajtó' Popović, *pȁhuljica* 'Flocke, Schneeflocke'; szlov *páhelj* 'Flocke' (< *pachati;* vö. szh *pȁhati* 'flattern, fluitare; wegblasen, abblasen'; szlov *páhati* 'flare, eventillare; durch Bewegung Wind verursachen'). Hangutánzó eredetű, más szláv nyelvben nincs. A magyar szó elég gazdag története mindenesetre bizonyítja, hogy bármennyire is hasonlítanak ma egymáshoz, genetikailag még sem lehet közük egymáshoz. A szláv szavak (< **pachъljь* és *pachuljь*)

mindig *h . lj* hangsorúak voltak, míg a magyar szó *-lyh-* hangsorú volt (még ma is az a ragozott és képzett alakok egy részében) és csak a legújabb korban keletkezett hangátvetéssel a *h . ly* (Deme Hangátvetés 34 : MNyTK 69).

Hogy a *pih, pihe* 'Flocke' összefügg-e a *pehely* szóval, mint Szinnyei NyK 33 : 135 gondolja, az több mint kétes. Szinnyei i. m. azt hiszi, hogy a *pih* h a n g t a n i úton keletkezett a *pelyh*-ből, de ennek ellentmond egyrészt az, hogy a *pih* egy évszázaddal korábban bukkan fel, mint a *pelyh* (XV szef SchlHort, 1513: OklSz, 1538-tól NySz), másrészt, hogy ilyen változások a magyarban nincsenek. Valószínűleg a *pehely*-től független hangfestő szó.

Vö. Halász Ignác Nyr 10 : 351 (nem hisz a SlEl magyarázatának helyességében), MEW 269 szerint a magyar szó homályos eredetű (míg a 230. lapon a fenti módon a szlovénből magyarázza), SzófSz (kételkedik a szláv eredetben; de honnan vette a szláv **pəlhə* alapalakot??).

pej 1290: equum . . . *pey* coloris, stb. OklSz, BSzj, SchlSzj, 1568-tól NySz, SzikszF, KolGl.2, Cal, MA, PP, PPB, Tzs, CzF, stb.

= gilvus, radius; braun; barna színű.

Eredete ismeretlen. Vö. SzófSz.

Teljesen értéktelen Munkácsi 10 : 532 véleménye, hogy a szláv *pepelə* > szh *pepeo* 'hamu' összerántása!! (a szóra vö. a *pipőke* címszót). A magyarban a *-j* évszázadokkal korábbi, mint a szh szótagvégi *-l* vokalizációja.

pekle 1887: Komárom MTsz.

= dünne Schnur, an die die Angel gebunden ist; vékony zsineg, amelyre a horgot kötik.

Eredete ismeretlen. Elfogadhatatlan Munkácsi Ethn 4 : 266 véleménye, hogy az orosz *páklja* 'Hede, Werg', le *pakuły* Npl 'Werg' átvétele. Egyrészt a jelentések nem egyeznek, másrészt a szó csak az oroszban és le-ben van meg és mindkét nyelvben a litvánból való (litván *pakulos* Npl, lett *pakulas;* MEW 230, BSE 391, PES II, 5), hogy került volna ez Komáromba? És végül hangtanilag is lehetetlen.

perge 1792: SzD. — Vált.: *perge:* 1792: SzD, SI, Tzs, 1838: Szföld Tsz, MTsz; — *perje* 1883: Csík MTsz.

= Milbe, Speckmilbe; nyű, kukac (főleg szalonnanyű).

Eredete ismeretlen. Elfogadhatatlan Munkácsi Nyr 13 : 314 származtatása: szh *prgalj* 'Käsemilbe'. Forrásaim ilyen szót nem ismernek.

pergyó 1832: Tsz. — Vált.: *përgyó, pergyó:* 1832: Göcsej, Hetés, Somogy Tsz, MTsz; — *pergyu:* 1873: Hetés MTsz; — *pertyó:* 1838: Őrség Tsz (lehet azonban, hogy hiba *pergyó* helyett).

= freie Luft; szabad levegő.

Eredete ismeretlen. Tévesen Munkácsi Nyr 13 : 314: szh *perdeo* (helyesen *predeo!!*) 'Gegend; vidék' Popović. Komolytalan ötlet.

perdoc 1826: Baranya Tsz.

= stinkender Kneller; büdös kapadohány.

Eredete ismeretlen. Helytelen Munkácsi Nyr 13 : 314: szh *perdusija* 'Bauerntabak' Popović. A szerb szó nyilván idegen eredetű, erre vall a *per-* szókezdet és az *-ija* szóvég. De hogy miből való, az homályos. — A magyar szó azonban egy **perdusi*-nak lehetne az átvétele.

petike 1887: Győr MTsz.

= Rhodeus amarus; ökle (halfajta).

Eredete ismeretlen. Munkácsi Ethn 4 : 187 szerint a szh *pitka* 'Barsch' átvétele. A szó csak Stullinál van meg és eredete ismeretlen.

pikó 1723: NySz.

= ebrius; betrunken; részeg (vö. még *pikós* ebrius; betrunken; részeg 1792: SzD, SI, Tzs, CzF; Baranya MTsz, OrmSz).

Eredete ismeretlen. Biztosan téves azonban SlEl 598, MEW 246 és Valló Tót el véleménye, hogy a szláv *pivъko* átvétele (deminutivum a *pivo* 'Bier; sör' szóból, tehát „Bierchen"). Hangtanilag is, jelentéstanilag is elfogadhatatlan.

pilincke 1839: MTsz. — Vált.: *pilincke:* 1839: Tata, Veszprém, Tolna MTsz, KelTh; — *pilinck:* 1870: CzF; — *plincke:* 1839: Veszprém MTsz; — *pilicke:* 1878: Érsekújvár, Temesköz, Törökbecse MTsz; — *bilincke:* 1888: Sopron MTsz; — *blincke:* 1887: Fehér MTsz; — *pincike:* 1888: Pomáz, Mohács, Baja MTsz; — *pincke:* 1863: Veszprém MTsz; — *bincke:* 1841: Göcsej, Dunántúl MTsz; — *picka:* 1863: Szatmár, Szolnok-Doboka MTsz; — *penc:* 1890: Esztergom MTsz; — *binc:* 1838: Somogy, Baranya Tsz; — *benci:* 1826: Baranya Tsz.

= Frosch, Pinzker (ein Kinderspiel); két végén meghegyezett fácska, gyermekjáték.

Eredete nincs tisztázva. Tekintetbe véve a rendkívül változatos alakokat, amelyek semmiesetre sem lehetnek egy alak származékai, valószínű, hogy valami hangfestő szócsoporttal van dolgunk. Tisztázandó azonban a hasonló hangzású német (pl. *Pinzker*) és déli-szláv (szh *piljcika*, blg *pilička*) szavakhoz való viszonya. Bizonyos azonban, hogy a szh *piljcika*, amelyből Munkácsi Nyr 13 : 314 a magyar szót származtatja, semmiesetre sem lehet eredeti, mert a szh-ban egy *-c + i-* csak idegen eredetű lehet. A blg *pilička* pedig (amennyiben a mi gyermekjátékunkkal azonos, mert Gerov

csak 'egy gyermekjáték'-nak értelmezi) a maga -č-jével megint nem lehet a magyar szó forrása.

pint 1529: RadvCsal II, 4 = NySz, 1544-től OklSz, GyöngyTör, SzikszF, KolGl.2, Cal, MA, PP, PPB, Tzs, CzF (de *Pintes* szn már 1393-tól OklSz).

= Pinte (ein Hohlmass); régi űrmérték (vö. Lederer Száz 57:321).

Nyilván a németből való: *Pint* és *Pinte* 'Flüssigkeitsmass' (ez a francia *pinte* vagy olasz *pinta*-ból, ezek viszont a latin *pincta* 'bemahltes, mit Eichmarke versehenes Gefäss' származéka; vö. Kluge, REW 6512). Vö. Leschka, Melich DLw 202, Beke Nyr 60 : 109, SzófSz.

Tévesen GyarmVoc, SlEl 590, MEW 247. Szerintük a magyar szó a szlávból: kaj-h *pint* 'mensura vini' Bell; szlov *pint* 'die Mass' (a XIX sz-ból Plet); sz *pint* Kálal; — kaj-h *pinta* (1377-től Maž 916), szh *pinta* 'die Pinte, Trinkgefäss' Popović; cseh *pinta* 'Pinte, Mass' Klaret, Hus, Velesl, Wussin, Jungm (vö. Sedláček Paměti 103). A felsorolt szavak közül azonban a kaj-h és a sz *pint* a magyarból is származhatik, a *pinta* változat pedig közvetlenül a németből való és a magyar szó forrása nem lehet.

pinty 1533: Murm. —Vált.: *pinty:* 1533: Murm, Cal, MA, 1641-től NySz, PP, PPB, 1712: OklSz, SzD, 1793: Gross II, 405, Tzs, CzF, stb.; — *pintyő:* 1647: NySz; — *pintyőke:* 1576: SzikszF, a XVI szv-től NySz, MA, PP, PPB, SzD, 1793: Gross II, 405, Tzs, CzF, stb.; — *pintyóka:* 1662: NySz; — *pinc:* 1604: MA, PP, PPB, SzD, Tzs, CzF; — *bincs:* 1835: Erdély, Szföld Kassai IV, 121, Tsz, MTsz; — *pinke:* 1904: Abaúj Nyr 33 : 24.

= Fringilla; Fink.

A madár hangját utánzó szó; Kassai IV, 121, M. J. MNy 21 : 151, SzófSz.

Tévesen: Schuchardt Hugó Nyr 18 : 531, Szarvas Nyr 19 : 129 (egy olasz *pincio*-ból, vö. olasz *pincione;* mintha bizony a magyarság Olaszországba ment volna a pintyek nevét megtudni!); — Leschka, SlEl 585, MEW 245, Valló Tót el (a szlávból, vö. cseh *pěnkava;* sz *pinkava, pinka, penkava* 'Fringilla' Ferianc Vtáci 111). Hangtanilag sem fogadható el.

pipa 1687: MonTME 2 : 73, a XVII szmf-től NySz, PP, PPB, SI, Tzs, CzF.

= tabaci infundibulum; Tabakspfeife.

< közép-latin *pipa* 'fistula; Röhre' (vö. Bartal Gloss, DuC; REW 6520, Kluge, Dauzat DictÉt, stb.) átvétele. Vö. Szarvas Nyr 16 : 389, SzófSz.

Tévesen: Kőrösi Nyr 14 : 66 (az olasz *pipa* 'Pfeife' szóból; ez azonban valószínűtlen, mert a dohányzást a magyarság nem az olaszoktól tanulta), — Leschka, SIEI 591, MEW 247 (a szlávból: cseh *pípa* 'Pfeife, Zapfen'; sz *pipa* 'pipa'; le *pipa* 'ein langes Wein- oder Oelgefäss, ein Röhrchen'; ukr *pypka* 'Mundstück am Tabakspfeifenröhre'). A szlávból való magyarázat azonban még az olasznál is rosszabb. A magyarság ugyanis a dohányzást a törökök révén ismerte meg, a *pipa* szó viszont a balkáni szlávoknál, ahonnan a magyarság a szót esetleg átvehette volna, teljesen ismeretlen, azonban az északi-szlávoknál is a magyarral egyező jelentésben csak a sz-ban és az ukr-ban van meg, ami magyarból való átvételre mutat. — A cseh és le azonban közvetlenül a latinból származik (a kfn *pipe* közvetítésére nincs ok, mint Matz 277 és MEW felteszi).

pipacs XVI szef MNy 11 : 38. — Vált.: *pipancs:* XVI szef MNy 11 : 38, 1578: NySz; — *pippancs:* 1578: NySz; — *papacs:* 1678: NySz; Csallóköz MTsz; — *papics:* 1647: NySz, SzD; 1838: Szföld Tsz; — *papicsk:* 1585: Cal; Dráva mell. MTsz; — *patacs:* 1604: MA, 1643: NySz, PP, PPB; Csallóköz MTsz; — *piparcs:* 1647: NySz; — *pipacs:* 1576: SzikszF, MA, 1643-tól NySz, PP, PPB, SzD, MFüvészk 313, Tzs, CzF; — *pipók:* 1841: Baranya MTsz; — *pacsat:* 1872: Csallóköz MTsz.

= Papaver rhoeas L.; Feldmohn (Jáv-388 idézi még a következő változatokat is: *papanc, paticska, pép,* amelyeket ebben a jelentésben forrásaimban nem találok). Nyilván téves a MA értelmezése: *papics, patacs, pipacs* 'Anemone, Phenion'.

Eredete ismeretlen. A sz *pipač* Leschka, Jancs (más forrás nem ismeri!) maga való a magyarból, nem hogy a magyar származnék belőle, mint Leschka alapján a SIEI 592 és MEW 247 véli. — Ugyancsak a magyarból van átvéve a szh *papuče* 'Feldmohn' is, nem pedig a magyar szó forrása, mint Munkácsi Nyr 10 : 340 állítja. Mivel a szh szó csak a Dráva mentén ismeretes (Šulek, HASz), világos, hogy ez való a magyarból és nem megfordítva.

pipe 1585: Cal, MA, 1652-től NySz, PP, PPB, SzD, SI, Tzs; 1835: Szföld Tsz, MTsz.

= pullus anserinus; Gänslein; kis liba.

Nyilván állathivogató eredetű. — Biztosan hibás azonban Leschka, SIEI 593, MEW 247 véleménye, hogy egy cseh **pípě* 'kleines Vögelchen' szóból származik. Egyrészt ilyen szó sem a csehben, sem a szlovákban (itt **pipä* volna) nincs, azt csak Leschka következtette ki a cseh *pípati* 'piepen; csipog' alapján, hogy a magyar

szót meg tudja magyarázni, másrészt, ha volna is, az nem lehetne a székelyföldi szónak a forrása. — Vö. Melich MNy 6 : 65.

pipere 1621: MA (de *piperés* 1566-tól NySz).

= 1. condimentum, tragaema; Gewürz; fűszer (1566-tól NySz, MA, PP, PPB, SzD, Kr); — 2. exornatio; Schmuck, Zierererei; cicoma, cifraság (1621: MA, 1616-tól NySz, PP, PPB, SzD, SI, Tzs, CzF, stb.).

Elvonás a **piperes* 'gewürzt, geschmückt' (így, rövid *e*-vel olvasható 1566: NySz, MA adata) > *piperés* szóból, ez viszont a latin *piper* 'bors' átvétele; vö. Szarvas Nyr 14 : 145, Simonyi Nyr 33 : 543, Beke Nyr 58 : 81, SzófSz.

Tévesen Munkácsi Nyr 13 : 314: szh *piperiti* 'sich schmücken', *piperevka* 'Kokette' Popović. Azonban a helyzet fordítva van: a nyj-i szerb szó való a magyarból.

pipogya 1829: Tsz. — Vált.: *pipogya:* 1829: Kemenesalja, Gömör, Bodrogköz, Szatmár Tsz, CzF, stb.; — *pipotya:* 1870: Szföld CzF, Gömör, Zilah MTsz.

= 1. feig, einfältig; gyáva, együgyű (1829: Kemenesalja, Gömör, Bodrogköz, Szatmár Tsz, CzF, stb.); — 2. *pipotya* schmächtig, schwächlich, kränklich, verkrüppelt; vézna, gyenge, beteges, nyomorék (1870: Szföld CzF, Gömör, Zilah MTsz).

Eredete ismeretlen. Úgy látszik, hogy eredeti jelentése 'schwach; gyenge'. Vö. SzófSz.

Munkácsi Nyr 13 : 314 szerint egy szh *pipod* 'ungeschickt, langsam' átvétele. Forrásaimban ilyen szót nem találok.

pippan 1792: SzD. — Vált.: *pippan:* 1829: Kemenesalja Tsz, Vas Kassai IV, 126, Tzs, CzF, Csallóköz MTsz; — *pippany:* 1792: SzD, SI, Kr, Tzs; Győr MTsz; — *pippang:* 1897: Csallóköz MTsz.

= 1. Cuscuta epithymum L. (1792: SzD, SI, Tzs; Kemenesalja Tsz, Győr MTsz, vö. Jáv 835); — 2. Agrostis capillaris; tippan (1835: Kassai IV, 126, vö. MTsz); — 3. Convolvulus arvensis; szulák (1870: CzF).

Eredete ismeretlen. Nyilván összefügg a *tippan* 'Agrostis' növénynévvel (1807: MFüvészk 102, Hegyalja, ·Szentes MTsz; Jáv 73), de ennek eredete is ismeretlen.

Semmiesetre sem fogadható el Munkácsi Nyr 10 : 343 véleménye, hogy szh **papun*-ból való (> magyar **papin* > **pipan!!*) amely a *paponjak* 'Heraclium Sphondylium' (Sulek) alapszava volna. Komolytalan.

pirity 1874: Heves, Csongrád MTsz.
= ein 10—12 M langes Zugnetz; 10—12 m hosszú kerítőháló.
Eredete ismeretlen. Munkácsi Ethn 4 : 201 ötlete, hogy összefügg a szerb *pritisak* 'Art Netz; háló fajta' szóval, nem érdemel figyelmet.

pisa 1829: Kemenesalja Tsz; CzF.
= Urin; Pisse.
A *pisál* 'mingere; harnen' igéből való elvonás, ez pedig gyermeknyelvi szó (a román nyelvekre vö. REW 6544). Ugyanígy a *pisil, pesel, pösöl* (1792: SzD, SI, Tzs, MTsz, stb.), ebből elvonással *pis, pes, pös* 'Urin' (1792: SzD, Tzs, Tsz, stb.).
Teljesen hibásan keresik e szó eredetét idegenben: SlEl 595, MEW 247 (a szlávban), Kőrösi Nyr 14 : 66 (< olasz *pisciare*).
Vö. SzófSz (pótlap).

piszke 1838: Tsz. — Vált.: *piszke:* 1838: Balaton mell., Duna mell. Tsz, MTsz, CzF; — *piszle:* 1890: Paks MTsz; — *piszla:* 1889: Tolna MTsz; — *pisle:* 1890: Tolna MTsz; — *pisze:* 1890: Tolna MTsz, Baja Nyr 30 : 440, 31 : 283; — *pise:* 1890: Tolna MTsz.
= Alburnus lucidus; küsz (halnév).
Eredete nincs tisztázva. Beke Nyr 59 : 226 szerint a 'spitziger Pfahl; hegyes végű karó' jelentésű népnyelvi *piszke* szóból való (1832: Győr MNy 12 : 237, MTsz). A hiba csak az, hogy e szó maga sem világos és Beke még csak kísérletet sem tesz megmagyarázására.
Nem vehető figyelembe Munkácsi Ethn 4 : 187 véleménye: szerb *peskela* 'Scardinius scardissa Bonaparte, Leucos rubella Heckel'. Mindkét hal tengeri, nevük is újlatin (esetleg dalmát) eredetű a szh-ban.

piszkál 1538: PestiFab 40, MA, 1613-tól NySz, PP, PPB, Tzs, CzF.
= fodico, pungo, trudo, voluto; wühlen, stochen, purren.
Eredete ismeretlen. Legvalószínűbb, hogy valami hangfestő tőből származik (vö. *piszmog*, stb., SzófSz). Beke Nyr 59 : 226 szerint a fenti *piszke* halnév alatt említett *piszke* 'karó' szóból való (vö. még itt a *piszok* címszó alatt is). Elfogadja Horger NéNy 5 : 80.
Munkácsi Nyr 13 : 314 szerint a *peckel* 'einen Nasenstüber geben; fricskát adni' (1838: Balaton mell. Tsz, Tolna MTsz) szóval együtt a szh *peckati* 'sticheln, angeln' szóból való. Erre vö. a *pecér* 2. címszó alatt. Nem vehető komolyan.

piszok 1767: PPB, Tzs, CzF (de a *piszkol* 'beschmutzen' ige már 1650: NySz; az 1577: Valentinus *Pysok* szn MNy 26 : 328 olvasása és idetartozása kétes).
= sordes; Schmutz.

Eredete nincs tisztázva. Fgr (MUSz) és árja (Munkácsi ÁKE 517) magyarázatok után Horger NéNy 5 : 80 szerint a 'turkál valamiben' jelentésű *piszkál* (l. ott) igének ugyanilyen jelentésű **piszkol* változatából elvonással keletkezett volna. Azonban a *piszkol* igének 'schüren, wühlen; piszkál' jelentése nincs, ezt Horger sem tudja idézni (előadásából nem derül ki, hogy a 'stöbern' jelentés, amely „már régen elavult", sehonnan sem igazolható), és így az egész magyarázat ingatag feltevéshalmaz.

Nem fogadható el azonban GyarmVoc véleménye sem, hogy szavunk a szláv *pěsъkъ* 'sabulum; Sand; homok' átvétele (a szláv szóra vö. MEW 245, TBSW 216, PES II, 49). Ez jelentéstani okokból elfogadhatatlan.

pityke 1808: SI. — Vált.: *pityke:* 1808: SI, Tzs, CzF; — *petyke:* 1838: Vas Tsz.

= nodus planus; ein flacher Knopf.

Eredete ismeretlen. Nem vehető komolyan Munkácsi Nyr 13 : 314 ötlete: szh *petlja* 'Hefterling, Schlinge' (vö. a szóra MEW 244, MER 420, PES II, 52).

pitypang 1807: MFüvészk 446, SI, Tzs, CzF; Gömör, Borsod MTsz.

= 1. Leontodon taraxacum; Löwenzahn; oroszlánfog (1807: MFüvészk 446, SI, Tzs); — 2. Taraxacum officinale; gyermekláncfű (Jáv 1193).

Eredete ismeretlen. Munkácsi Nyr 10 : 345 ötlete: szh *popačica* 'Leontodon taraxacum, Taraxacum officinale', nem vehető komolyan. Egyrészt ilyen szó nincs (sem Šulek, sem a HASz, sem más szótár nem csak a fenti jelentésben, de egyáltalában nem ismeri), másrészt ha volna is, hangtanilag a mi szavunk akkor sem volna belőle megmagyarázható.

pizse 1675: NySz. — Vált.: *pizse:* 1675: NySz, SzD, SI, Dugonicsból Kr, Tzs; Balaton mell., Pápa Tsz, Rábaköz, Somogy MTsz; — ? *pise* (így van írva az 1675-i adat is NySz, de ez csak írássajátság *pizse* helyett; a PPBE ilyen alakja kétes, valószínűen csak írásos adat, a CzF is átvette); — *pislen:* szn 1343: KárolyiOkl I, 158, 1371-től OklSz; kn 1466-tól NySz, 1792: SzD, PPBE, SI, GyarmVoc; Szföld Tsz, MTsz; — *pizslen:* 1897: Vas MTsz; — *pisten:* XV szmf SermDom; Szlavónia MTsz; — *pöslen:* 1530: NySz; — *püslen:* 1575: NySz; — *pizsele:* 1874: Vas MTsz; — *pizselle:* 1838: Göcsej Tsz, Sopron, Vas, Zala MTsz; — *pizsélle:* 1872: Vas MTsz; — *püzsöle:* 1884: Zala MTsz; — *püzsölle:* 1897: Hetés MTsz; — *piselle:* 1835: Zala MTsz; — *piselye:* 1792: SzD.

= pullus galinaceus; Hühnlein; csirke.

Állathívogató szóból, vö. Melich MNy 6 : 65. — Tévesen Leschka, SlEl 596, MEW 247: szlovén *pišče* 'Küchlein'. Lehetetlen. Már a magyar szó gazdag változatai is ellene szólnak.

platyica 1794: Gross III, 227. — Vált.: *platyica:* 1887: Mezőség Herman MHal; — *platyika:* 1794: Erdély Gross III, 227.

= Abramis brama; dévérkeszeg.

< román **plătiță* (vö. *platică* 'Abramis brama' Tiktin); a román szó a szlávból: blg *plátika, plática* 'Abramis brama, Cyprinus idus'; szlov *platica* 'Leuciscus virgo'; cseh *plotice* 'Leuciscus rutilus'; sz *plotica* ua.; le *płocica, płotka;* f-szorb *płoćica,* a-szorb *płośica;* ukr *plotyca;* orosz *plotva,* vö. Ferianc Ryby 30, Vladykov 40, 69 (a kárp. ukr *plotyca* 'Alburnus bicunctatus'). — A szláv szó a 'flach; lapos' jelentésű *plot-* tő származéka, vö. MEW 249, MER 427, BSE 421, PES II, 77.

Munkácsi Ethn 4 : 187 közvetlenül a szlávból származtatja. Ez azonban valószínűtlen, mert a szó csak az erdélyi Mezőségen és csak egy adatból ismeretes, nyilvánvaló tehát, hogy aránylag új helyi átvétel, ez pedig itt csak a románból lehet. Igaz, hogy a román *plătiță* alakot csak MEW 249 említi, de ez alighanem forrásaim elégtelenségének köszönhető. — Biztosan a románból való azonban a Grossingernél említett *platyika* változat.

Ide tartozik a *platajc* halnév is (*platajsz:* XVI szv NySz, *platajc:* 1572: OklSz, MA, PP, PPB = NySz) 'Pecten, Squamosus passer, Passer marinus; ein Meerfisch; egy tengeri halfajta' neve is, de a német *Platteise* átvétele (ez a latin *platissa*-ból, amely ősi fokon rokon a szláv szóval). — Tévesen GyarmVoc és MEW 249, hogy ez is a szlávból való.

plundra 1615: NySz. — Vált.: *pluder:* 1641: NySz; — *plundér:* 1669: NySz; — *plundra:* 1615-től NySz; 1890: Szföld, Vác, Hont MTsz; — *pundra:* 1863: Félegyháza, Szeged, Bereg, Háromszék MTsz, Szamoshát SzamSz; — *pundri:* 1886: Udvarhely, Szolnok-Doboka MTsz; — *pundré:* 1897: Alsó-Fehér MTsz; — *pulindra:* SzamSz.

= 1. braccae, caligae; Pluderhosen; bő nadrág, salavári (1615-től NySz); — 2. hinten zuknöpfende Kinderplumphose; hátulgombolós gyermekbugyogó (1890: Félegyháza, Szeged, Hont MTsz); — 3. Art Jacke; zekeféle (1863: Szföld MTsz); — 4. langes Oberkleid, Mantel (1896: Bereg MTsz, SzamSz); — 5. Jacke, oder ganzes Kleid; kabát, vagy egész öltözet (1897: Vác MTsz); — 6. zerfetztes Kleid; rongyos ruha (1897: Bereg MTsz).

Nyilván a német *Pluder*-ből való. Melich DLw 205 azonban ezt csak a *pluder* és esetleg a *plundér* változatra vonatkozólag fogadja

el (az utóbbi a német *Plunder*-ből, vö. GrimmWb VII, 1945), míg a *plundra, pundra* változatok szerinte s z l á v közvetítéssel kerültek át; vö. cseh *plundra*, Npl *plundry* 'Plumphosen, Pluderhosen' Jungm (előbb nincs!!, Velesl-nál és Wussin-nál még *pludrhozny* 'Pluderhosen'; vö. f-szorb *płudry*); morva-sz *plundre, plundry* Npl 'breite Unterhosen' Kálal; sz *plundry* 'bugyogó' Jancs. Csakhogy a szó a csehen és szlovákon kívül sehol másutt nem található, itt is aránylag nagyon későn, csak a XIX szef-ben bukkan fel, míg a magyar szó elterjedési köre elsősorban Erdély (a régi adatok többsége innen való), ahová cseh vagy szlovák szó újabban aligha kerülhetett, és több évszázaddal megelőzi a cseh szó feltűnését. Tehát a *plundra* alaknak is a németből kell származnia. — Téves Valló Tót el, SzófSz (a sz-ból, csehből).

pocok 1516: NySz, — *pocok:* 1516: NySz, MA, PP, PPB, SzD, CzF; Szamoshát SzamSz; Dunántúl, Zala, Baranya, Bereg, Tiszahát, Gyergyó MTsz; — *pocik :* 1621: MA, PP, PPB, SzD, Kr, Tzs, CzF; 1841: Esztergom, Komárom, Nyitra, Hont, Nógrád MTsz; — *pucok:* 1826: Kemenesalja, Balaton mell. Tsz, Zala, Somogy, Baranya, Fehér, KKHalas MTsz, Sárköz Nyr 32 : 463, Ormánység OrmSz; — *poc:* 1792: SzD, SI, Tzs; Tisza mell., Bihar, Hajdu, Nagy-Kunság, Szföld (az utóbbi két helyen: *poc-egér*) MTSz; — *póc-egér:* 1876: Szföld, Kis-Küküllő, Segesvár MTsz; — *pocán-féreg:* 1792: SzD, Tzs, CzF; — *pácó:* 1889: Baranya MTsz; — *pac:* Bihar MNy 11 : 91; — *kucok:* 1876: Dunántúl MTsz.

= 1. *pac, pácó, poc, poc-egér, póc-egér, pocán-féreg, pocok* Epymis rattus; patkány (1792: SzD, SI, Tzs, CzF; Bihar MNy 11 : 91, Baranya, Ormánység, Bereg, Tiszahát, Gyergyó MTsz, Szamoshát SzamSz); — 2. *pocik, pocok* Mus musculus; egér (1621: MA, PP, PPB; 1841: Nyitra vid., Esztergom, Komárom, Hont, Nógrád MTsz); — 3. *pocok, pucok, kucok* Talpa europaea; vakondok (1829: Kemenesalja Tsz, Dunántúl, Balaton mell., Zala, Somogy, Fehér, Baranya, Baja, KKHalas MTsz, Sárköz Nyr 32 : 463, Ormánység OrmSz); — 4. Microtus; pocok (mai jelentés, de mióta?).

Eredete ismeretlen. Vö. ukr *pacjuk* 'Ratte' (az orosz nyj-i *pacjuk* ua. Dalj a palatalizált *-cj-* tanúsága szerint szintén ukrán); fehér-orosz *pacuk* ua.; le *pac, pacuk* (mindkettő a XIX szmf-ből VarsóiSz, Majewski; Linde nem ismeri; a szó BSE 389 szerint a fehér-oroszból van átvéve); kárp. ukr *packun* 'Ratte; patkány' Csopey; szh *pácov* 'Ratte' (Vajdaság HASz), *párcov* ua. (Szerémség HASz). — A szláv szavak eredete szintén ismeretlen. A *pacj-uk*-ban a *-juk, -uk* jellegzetes ukrán képző (vö. Smal-Stockyj Abriss der ukr Substantivbildung 56, Vondrák SlGr I, 617), feltehető tehát, hogy az alapszó **pac*. Ennek azonban semmiféle magyarázata nincs, tehát egyáltalában nem állapítható meg, hogy a magyarban való-e

az ukránból, mint Beke Nyr 63 : 30 és a SzófSz véli, vagy pedig az ukránban a magyarból. A magyar szó ukrán eredete már csak azért is valószínűtlen, mert a szó a Dunántúl is el van terjedve. De ugyanez a helyzet a szh *pácõv* és a magyar *pácó* esetében is. A HASz szerint a szh a magyarból származnék, mi meg a *pácó*-t (1889: Baranya MTsz) gondolkodás nélkül hajlandók volnánk a szh-ból származtatni (pl. Munkácsi Nyr 13 : 314). A *pácó* származéka a 'Talpa europaea; vakondok' jelentésű *pácika* (1915: Szlavónia Nyr 44 : 236).

Semmiesetre sem fogadható el Beke Nyr 63 : 31 véleménye, hogy a szláv *pac-* szó a szlovén *pace* és *pacek* 'Schwein' szóval függ össze (megvan még a lengyelben is: *paciuk* 'Sus scrofa'). Ez ugyanis állathivogató eredetű, de a patkányt aligha hivogatta valaki!!

† **poch** XIV szv BSzj.

= tenatum (= *tok* SchlSzj).

Valószínűleg elírás *toch* 'tok' helyett. Tagányi Száz 27 : 325 véleménye, hogy a cseh *pochva* 'Scheide; hüvely' átvétele, alig vehető komolyan.

† **pochno** XIV szv BSzj.

= neglitium (a női ruhák között; a SchlSzj-ben nincs meg).

Hangzása, jelentése ismeretlen. Tagányi Száz 27 : 322 a cseh *poučník* 'fein gewobener Schleier' szóval veti össze (vö. Brandl Gloss 261; a szó a 'Spinngewebe' jelentésű *paučník*-ból), de ez nem vehető figyelembe.

pojána 1799: GyarmAff 323. — Vált.: *pojána:* 1799: GyarmAff 323; Moldva CsángóSz; — *poján:* 1816: GyarmVoc; Hétfalu MTsz.

= Waldwiese, Lichtung im Walde; havasi tisztás.

< román *poiánă* 'Waldwiese'. A román szó a szláv *poljana*-ból (vö. egyh. szláv *poljana* 'campus' MiklLex; blg *poljána* 'plateau, clairière'; szh *pòljana* 'die Ebene': szlov *poljána* 'Flachfeld'; sz *poľana* 'havasi legelő'; le nyj *polana* 'hegyi legelő', vö. AtlPodk 329; ukr *poljána* 'freies Feld, Waldlichtung'; orosz *poljána* 'Waldwiese, Lichtung'; a *polje* 'Feld' származéka: MEW 255, TBSW 204, PES II, 91; — a 'hegyi legelő' jelentés minden valószínűség szerint a vlach pásztorkodással terjedt el, vö. Drăganu Românii 210, bár Crânjală Rumunské vlivy 361 nem hiszi). A románból származtatja Szinnyei Nyr 23 : 485 (de csak a *poján* változatot ismeri), GyarmVoc, Asbóth Nesk 42, Melich MNy 6 : 113.

Tévesen SlEl 624, MEW 255 (közvetlenül ? szlávból, a szó földrajzi elterjedésére való tekintettel azonban ez valószínűtlen).

polgár hn 1234/1243: OklSz; szn 1359: OklSz; kn XV sze SoprSzj. — Vált.: *pulgár:* XV sze SoprSzj; — *polgár:* szn 1359-től; kn XV sze SchlSzj, a XV szef-től NySz, Murm, SzikszF, Cal, MA, PP, PPB, SzD, Tzs, CzF, stb.; — *pologár:* szn 1387, 1453: OklSz; kn 1626, 1629: NySz, KolGl. 1; — *palogár:* 1513: CzechK, JordK, ÉrdyK = NySz; — *pólgár:* 1629: NySz (és nyilván ez a mai erdélyi kiejtés is); — *pógár:* országosan MTsz; — ? *Palgár:* hn 1234/1243: OklSz; szn 1387: OklSz; — *Palagár:* hn 1329: OklSz.

= 1. civis; Bürger (így valamennyi fenti adatban és a köznyelvben); — 2. *pógár* Bauer; paraszt (1838: Tsz, így országszerte a népnyelvben, vö. MTsz); — 3. Gemeindediener; kisbíró (1838: Bars, Komárom, Heves, Pest, Szolnok, Abaúj, Szföld, Hétfalu Tsz, MTsz, CsángóSz).

< kfn *purgaer* 'Bürger'; vö. Melich DLw 206, Thienemann UngJb 2 : 97, Melich MNy 6 : 119, NyK 49 : 287, SzófSz. — A magyarból kaj-h *purgar* (1403-tól Maž 350, 1197, Perg, Bell, Jambr; sz *polgár* 'iuratus' (1587, 1641: SlovLet 3 : 85, 4 : 171, 1591: Bartholomeides, Memor. Csetnek 220).

Tévesen Karácsonyi MNy 4 : 228, 362, 5 : 13. Szerinte a szó első jelentése a 'Bauer; paraszt' és egy szláv *plugarъ* 'derjenige, der mit Pflug arbeitet' → 'Ackermann' → 'Bauer' szóból származik. Azonban ilyen szó semmiféle szláv nyelvben nincs, a magyar szó eredeti jelentése pedig igenis a 'civis; Bürger', míg a 'Bauer' csak egészen a legújabb korban jelentkezik; vö. Gombocz MNy 4: 279, 364, Asbóth Nytud 2 : 26, 194, Tagányi Károly MNy 4 : 451, Mollay Acta Ling 1 : 393. — Hasonlóan téves Karácsonyi MNy 23 : 195 második szláv magyarázata is (az elsőt, a *plugar*-t itt visszavonja), hogy egy szláv **polog-arъ* szóból való, amely egy **polog* 'suburbium' szóból származnék. Ez azonban még az előbbinél is rosszabb. Egyrészt valami szláv **pologar* 'civis' nincs, másrészt a *polog* szó nem jelent 'suburbium'-ot (hanem valami 'letevés'-t, 'fekvés'-t), és a szláv *-arъ* képző foglalkozást és nem pedig valahol lakást jelentő főneveket képez.

pongyola 1788: Kazinczyból NyUSz. — Vált.: *pongyola:* 1788: NyUSz, 1792: SzD (SI, Kr SzD-ból), Tzs, CzF, stb.; SzamSz; — *pangyula:* 1895: Tiszadob MTsz; — *pongyula:* 1897: Cegléd MTsz; — *pelengye:* 1835: Csallóköz Kassai IV, 82, 143, Veszprém, Győr, Komárom, Arad MTsz; — *pengyele:* 1838: Balaton mell. Tsz, Pápa, Győr MTsz; — *pelenge:* 1877: Göcsej, Győr MTsz; — *pellenge:* 1897: Győr MTsz; — *plengyuha:* 1896: Cegléd, Kecskemét, Szeged MTsz; — *pléngyuha:* 1897: Szeged MTsz.

= 1. nachlässig; hanyag, lompos (1788-tól valamennyi fenti

köznyelvi és valamennyi fenti változatú népnyelvi adat); — 2. *pongyola* Negligé, Schlafrock, Morgenkleid (1838: Tzs, CzF, stb.).

Eredete ismeretlen. Teljesen értéktelen kísérletek: Dank (< *pol-gola* 'félmeztelen', ami nyilván SzD 'felöltözetlen; nicht angekleidet' értelmezésének a folyománya; azonban SzD értelmezése aligha helyes, a szláv *polgola*-ból pedig hangtanilag *pon-gy-ola* nem lehet), Baloghy Dezső Nyr 32 : 343 (< szláv *ponedělja* „vasárnap utáni", tehát „hétköznapi" szóból; ilyen szó azonban a szláv nyelvekben nincs), Szilágyi Ádám Nyr 40 : 426 (< szlovák *po nedelný* „vasárnap utáni", azaz „hétköznapi" szerkezetből, ami ugyan van, de sehol 'hétköznapi'-t nem jelent; csodálatos, hogy ez az értéktelen magyarázat Melich Nyr 32 : 343 kritikája ellenére is tetszett Simonyinak Nyr 40 : 426, bár a kérdést nem tartotta eldöntöttnek). Valamennyi fenti magyarázatnak azonban közös hibája, hogy a *pongyola* 'Negligé; háziruha' szóból indulnak ki, holott a népnyelvben, ahonnan a szó való, csak a m e l l é k n é v van meg. Vö. SzófSz.

potyka 1553: OklSz. — Vált.: *potyka:* 1553: OklSz, Cal, a XVI szv-től NySz, MA, PP, PPB, Tzs, CzF, stb.; — *potykasz:* 1585: Cal; 1876: Szlavónia MTsz (az utóbbi helyen a közlés szerint *potykász*, de a MTsz szerint ez tévedés *potykasz* helyett).

= Cyprinus carpio; Karpfen; ponty.

A *ponty* szónak (1508: OklSz, Murm, a XVI szv-től NySz, MA, PP, PPB, Tzs, CzF, stb.) deminutívuma; vö. Asbóth Jagić-Festschrift 244, SzófSz. Ennek az eredete azonban ismeretlen; fgr (Jankó FUF 1: Anz. 11) és kaukázusi (Munkácsi KSz 1 : 209, ÁKE 519) eredete nem fogadható el.

Még kevésbé vehető komolyan azonban Kovács Márton Nyr 39 : 303 ötlete, hogy a *potyka* az eredeti alak, amelyből a *ponty* fejlődött, az pedig a l e n g y e l *płotka* 'Cyprinus nasus, rutilus' (Majewski) átvétele volna. Az átvett alak ugyanis a bilabiális spiránsnak hangzó m a i lengyel *ł*-es alak átvétele lett volna: *pu̯otka*. Azonban egyrészt a lengyelből semmiféle népies halnév a magyarba nem kerülhetett át, egyszerűen azért, mert a magyar és lengyel n é p egymással közvetlenül nem érintkezett, másrészt a lengyelben az *ł*-nek bilabiális spirantikus ejtése nagyon kései (bár bizonyos nyomai már a XV sz-ban is vannak, vö. Łos Gramatyka polska I, 143), amely tehát a magyar szó felbukkanása idején még alig volt meg.

por 1200: HB. — Vált.: *pur:* 1200: HB = ÓMO: — *por:* XIV szv BSzj, SchlSzj, a XV szef-től NySz, Murm, GyöngyTör, SzikszF, KolGl. 2, Cal, MA, PP, PPB, Tzs, CzF, stb.; — ? *pór:* XVI sze SándK, KulcsK = NySz; — *pár* (nyilván *par*): 1896: Alsó-Fehér MTsz.

= 1. pulvis; Staub (1200: HB, stb., valamennyi fenti adat); — 2. pulvis pyrius; Schiesspulver; puskapor (XVI szk-től NySz, SzikszF); — 3. medicamen; Arznei; orvosság (1550: LevT I, 1, az évszámra vö. MNy 15 : 123, NySz; ma is általános).

Fgr eredetű szó, vö. NyH, SzófSz, stb.

Simonyi Nyr 32 : 416 azonban abból indul ki, hogy a *por* a *porhad* 'verwittern, morsch werden' (1808: SI, Kr, Tzs, CzF, stb.), *porhanyó* 'locker, mürbe' tanúsága szerint eredetileg **porh* lett volna. Ezt az így kikövetkeztetett ómagyar **porh* (és nyilván **purh* is) alakot a szlávból származtatja: ősszláv **porchъ:* déli-szláv, cseh, sz *prach:* le, szorb *proch:* ukr, orosz *póroch* 'Staub; por' (vö. MEW 242, TBEW 206, PES II, 109). Azonban ez a vélemény elfogadhatatlan. A *por* szónak ugyanis, bár 1200: HB óta állandóan számtalanszor fordul elő, sem alanyesetben, sem ragozott vagy képzett alakban **purh, *porh* alakja nincs (pl. valami **porhot* Asing, **porhos* *s*-képzős származék, stb.), pedig ennek a *teher:* eredetileg *terh*, vö. *terhet, terhes* tanúsága szerint okvetlenül meg kellett volna maradnia. (Az OklSz-ban közölt 1337/1367: *Purhucha* SztárayOkl I, 146 bizonyosan hiba *Purus*ucha 'poros utca' helyett, amint az egy másik oklevélben valóban így is van: 1337/1410: AnjOkm III, 414). — Ha ennek ellenére mégis vannak *por-h-ad, por-h-anyó* származékaink, abból okvetlenül az következik, hogy a *h* nem a tőhöz, hanem a képzőhöz tartozik. A *porhad* *h*-jára vö. a *hirhed, bünhöd*-féle képzéseket, a *porhanyó*-ra pedig a *derhenyő* 'serenus; heiter, hell' (a *der*-tőből, amelyből a *derül, derít* is való; a szóra vö. 1466: NySz), *vérhenyő* 'rubidus; rötlich' (a *vér* 'Blut' szó tövéből; a szóra vö. 1466-tól NySz, *vörhenyő* SzikszF, *vörhönyő* MA, PP, PPB, stb.). Egyébként a *porhanyó* szónak legrégibb változatai nem is *h*-sak: *poronyó:* XVI szmf KolGl. 2, 1655, XVIII sz NySz; 1838: Szföld Tsz, Szatmár, Szilágy, Szföld MTsz; — *poronya:* 1897: Szilágy MTsz; — *poranyó:* 1861: Háromszék MTsz; — ? *porányó:* 1655: NySz; — *porhonyú:* 1621: MA, PP, PPB, SzD; — *porhanyu:* 1838: Tzs; — *porhanyó:* 1838: Tzs, CzF; — de az igei származék, *porhonyít* 'macerare' már 1585: Cal 625.

Némileg másképpen, de szintén a szlávból magyarázza Simonyi Nyr 32 : 416 a székelyföldi *porka* 'der die Erde dünn bedeckende Schnee; a földet vékonyan befedő hó' (1838: Tsz, MTsz) szót is. Szerinte ez az ukrán *porchkyj* 'zu Staub zerfallend, locker, mürbe' szó átvétele volna (ez viszont a fenti **porchъ* redukált fokának a származéka, vö. MEW 241, PES II, 111). Ez azonban hangtanilag is, jelentéstanilag is elfogadhatatlan (a szó az ukránban 'porhanyó' melléknév, a magyarban 'hó' és főnév!!).

Vö. Asbóth Nyr 33 : 87 szerint a *por, porhanyó, porka* nem lehetnek szláv eredetűek.

porhajas 1576: SzikszF.

= 1. palmes mergus; bujtatott szőlővessző (1576: SzikszF, MA, PP, PPBE, PPB, Tzs, CzF; Debrecen MTsz); — 2. hirsutus, crinitus, hispidus; struppig, zerzaust, haarig; borzas, hajas (1604: MA, PP, PPB, SzD).

Nyilván eredeti jelentése a 2. 'hirsutus; struppig; borzas' és ez a szőlővessző végének hajszerű alakjáról kapta nevét. Az 1. jelentés itt már másodlagos. Ebből alakult legújabban a *porhajaz* 'szőlővesszőt bujtat' ige (1870: CzF, Debrecen MTsz).

Teljesen helytelenül Munkácsi Nyr 13 : 314 < szh *povr* 'oberhalb, ober'. Sem hangtanilag, sem jelentéstanilag nem vehető komolyan (a szh szó: szláv *po* + *vъrchъ*).

porkoláb szn 1368: OklSz; kn XV sze SchlSzj. — Vált.: *purkuláb:* 1368: OklSz; — *porkoláb:* 1399-től OklSz, SoprSzj, 1517-től NySz, GyöngyTör, SzikszF, Cal, MA, PP, PPB, SzD, Tzs, CzF; — *porkaláb:* 1447: OklSz; — *parkoláb:* 1398: OklSz; — *parkaláb:* XV sze SchlSzj; — *polkorább:* XVII szv NySz; — ? *porgoláb:* 1525: TelK = NySz.

= 1. castellanus; Burggraf; várnagy (1368-tól valamennyi fenti adatban; a XIX sz-ban valószínűleg már el volt évülve, bár a Tzs, CzF még közlik ezt a jelentést); — 2. Kerkermeister, Gefängnisswächter; börtönőr (1792: SzD, Tzs, CzF, stb., mai köznyelvi jelentés).

< kfn *purkraw* 'Burggraf' (vö. *burggraeve*). A szóvégi német *-f* (nyilván *-w*, bilabiális spiráns) ~ magyar *-b* megfelelésére vö. a *geréb* szót, Melich DLw 114, a *Zsibrit*, ómagyar *Hubi* < német *Hof* hn-eket, Kniezsa UngJb 17 : 285, és a *morkoláb* címszót. — A kaj-h *porkolab, porkulab* 'castellanus' (1431-től Maž, Bell, Jambr), vend *porkolab* Plet és a sz *polkráb* (1574: SlovLet 3 : 52), *polkorább* (1678: uo. 205) az első szótagbeli *-o-*, de a szó egész hangalakja miatt is világosan a magyarból származik. Semmiesetre sem lehet tehát helyes a SlEl 636 és Szarvas Nyr 5 : 511 véleménye, hogy a magyar szó való a kaj-h-ból. — De nem lehet a cseh *purkrabí* (< ócseh *purkrabie* < **purkrabia*) átvétele sem, mert ez ellen a magyar szövég tiltakozik.

A németből: Petz Gedeon MNy 23: 143, Thienemann UngJb 2 : 95, Kniezsa NyK 49 : 361, SzófSz.

poronty 1570: MNy 10 : 187, MA, 1629-től NySz, PP, PPB, SzD, SI, Tzs, CzF.

= numerosa proles, progenies; die Brut, Kerl, Fratz; ivadék, kölyök.

Általában a román *prunc* 'kleines Kind, Kindlein' szóból származtatják (Alexi György Nyr 15 : 555, Tamás Lajos AECO 2 : 341, Drăganu Românii 67, SzófSz), ez azonban hangtanilag nem teljesen kielégítő. Alexi ugyanis a magyar *pamut, zamat -t*-jéből indul ki, amely szintén *-k*-ból való (< *pamuk*, német *Schmak*). Azonban ennek alapján valami **poront* volna várható, ami nincs.

Bizonyos azonban, hogy nem lehet szláv eredetű, mint Leschka, SlEl 637 véli: szláv **porodъ: po* + *rodъ*, vö. egyh. szláv *porodъ* 'progenies'; szh *porod* 'Nachkommenschaft'; szlov *pórod* ua. Hangtanilag elfogadhatatlan.

Kérdés, ide tartozik-e a 'Perdix iunior; junges Rebhuhn; fiatal fogolymadár' jelentésű *porongy* (1708: PP, PPB, SzD, Tzs, CzF) szó, amelyet a SlEl a *poronty* változatának tart. Egyáltalában kérdés, volt-e ilyen szó, mert tulajdonképpen csak PP-nél fordul elő (a többi mind PP-ből való). Talán csak valami félreértés eredménye.

poszáta 1604: MAl. — Vált.: *poszáta:* 1604: MAl, 1643-tól NySz, PPl, PPBl, Gross II, SzD SI, Kr, Tzs, CzF; Vas MTsz; — *paszáta:* 1872: Csallóköz MTsz.

= 1. Curruca (egy ma e néven ismeretlen madár: 1604: MAl, 1643-tól NySz, PP, PPB, SzD, a Tzs szerint 'Heckenschmatzer'; mai hivatalos nevük 'Acrocephalus' vö. Állathatározó Bp. 1950, Közokt. Kiadó, I, 782; ezek a nevek nyilván ugyanarra a madárra vonatkoznak; vö. még 'vad fülemüle': *paszáta, poszáta:* Csallóköz, Vas MTsz); — 2. verkümmert, schmächtig, kränklich; satnya, vézna, beteges (1792: SzD, Tzs; Pápa vid. Tsz, Rábaköz, Sopron, Komárom, Somogy, Nagykunság, Békés MTsz).

Az eredeti jelentés nyilván a 'madár'. Ennek eredete azonban ismeretlen. Munkácsi Nyr 13 : 315 véleménye: < szh *podsad* 'Brut, Gezüchte' (< *pod* + *sad* „aláültetés") nem vehető komolyan.

A 'verkümmert', stb., 'satnya' jelentés nyilván a *nyomorék*-kal való keveredésből keletkezett. Ugyanezt a madarat ugyanis régen *nyomorék*-nak is hívták (XIV szv *nomarek* BSzj, *nyumarik* SchlSzj 'timidula', *niomorek* vag *poszata* 'curruca' SzikszF, *nyomarek* 'curruca' KolGl. 1, *nyomarék* 'curruca' Cal; 'curruca': *nyomoréc, poszáta madár* MAl, 'curruca': *nyomorék poszáta madár, amelynek fiait más neveli fel* PPl, PPBl, SzD), amelynek valószínűleg a 'verkrüppelt' jelentésű *nyomorék*-hoz (1618-tól NySz; és nem BSzj-től, mint a SzófSz írja) semmi köze nincs. Az összekeverés már PP-nál megtörtént, azzal, hogy a *nyomorék*-ot a *poszáta* jelzőjének értelmezte, sőt magyarázatot is adott hozzá. Ez azonban teljesen értéktelen. Mással ugyanis csak a kakuk nevelteti fiókáit, azt pedig sehol sem hívják *poszátá*-nak. Vö. erre Beke Balassa-Emlékkönyv 25.

pozsár 1863: Szatmár, Szolnok-Doboka MTsz.

= aus Unkraut angelegtes Feuer; gazból rakott tűz, amellyel a tarlót égetik.

< román *pojar* 'Feuerbrunst'. — A román szó a szlávból: *po* + *žarъ*, MEW 409, PES I, 221, Vondrák SlGr I, 102, VREW I, 410. Vö. Szinnyei Nyr 23 : 486.

Helytelenül Melich NyK 28 : 54 (közvetlenül a szlávból, sőt a csehből: *požár* 'Brand, Brandstätte', az utóbbi jelentést látja a MTsz Szolnok-Doboka megyei „mind *pozsár* az egész domb" adatában). Ez a magyarázat azonban a magyar szónak Erdélyre való korlátozottsága miatt nem valószínű.

pönye 1808: SI 495 (Kr és CzF szerint megvan Szabó Dávidnál is, a SzD-ban azonban nem találom), Kr, Tzs, CzF.

= incultus, inpolitus; unsauber, unartig; piszkos, ronda.

Eredete ismeretlen. Nyilván összefügg vele a Baranya megyei *pönyegöl* ige 'das Kleid, die Haube mit Bänden zieren; a ruhát, főkötőt szalagokkal díszít' (1826: Tsz) is, bár éppen az ellenkezője a jelentése.

Dank szerint azonban volna egy 'truncus; Stamm; fatörzs' jelentésű magyar *pönye* szó is, amely a szláv *pьnjь* 'Stamm' szóból származnék (a szláv szóra vö. MEW 270, PES II, 36), amelyet a SlEl 577 és a MEW 270 is átvesz. — Ilyen jelentésű szó a magyarban nincs.

pőtye 1897: MTsz; — *pötye:* 1897: MTsz.

= 1. *pőtye* Brei; lisztpép (1897: Palócság MTsz); — 2. *pötye* Brei aus Grobmehl; dercepuliszka (1897: Zilah MTsz).

Eredete ismeretlen. Nem fogadható el Melich Nyr 28 : 563 véleménye, hogy ez csak a szh *pića* 'Futter, Nahrung' átvétele lehet (< ősszláv **pit-ja*, vö. óegyh. szláv *pišta* 'cibus'; blg *pišta* 'nourriture'; szlov *píča* 'Nahrung'; cseh *píce* 'Futter'; le, szorb *pica* ua.; vö. MEW 247, BSE 405). Egyrészt kérdés, hogy került volna ez a jellegzetesen szerb-horvát szó a Palócságba és Zilahra, másrészt, nincs semmi biztosítékunk arra, hogy a magyar szó eredeti jelentése 'Nahrung; étel', valószínűbb, hogy 'Brei; pép' és akkor a fenti szláv szóval már nem is lehet semmi kapcsolata.

Mit jelent a KolGl. 2 *pötie* 'gobia, witinck; bobius, spierinck' adata?

prém XV szef JókK = NySz. — Vált.: *prém:* 1635: OklSz, 1671: NySz, PPB, PPBE, SI, Tzs, CzF, stb.; — *prim:* 1635: OklSz; — *perém:* XV szef-től NySz, Murm, SzikszF, Cal, MA, PP, PPB, GyarmVoc, Szföld MTsz; — *pörém:* 1576: SzikszF.

= 1. limbus, fimbria; Bräme; szegély (a XV szef-től valamennyi fenti adatban; ma ebben a jelentésben *perem*, amely ugyanennek a szónak a ragozott alakok alapján kikövetkeztetett változata; a Tzs még nem ismeri, a CzF mint változatot említi, de példákat nem hoz rá; vö. Nyr 46 : 299, Beke Nyr 60 : 109, SzófSz); — 2. Pelz; szőrme (1838: Tzs, CzF, stb.; 1823: Mártonnál még 'Pelz' *prémbőr*!).

< kfn *präm* 'Pelzbesatz, Gebräme'; vö. Melich DLw 210, MNy 12 : 313, SzófSz.

Tévesen Leschka, SlEl 658, MEW 268: szláv közvetítéssel. Vö. szlov *prâm* 'Verbrämung' (1566-tól Plet); sz *prám* 'paszomány'; le, f-szorb *brama* 'Gebräme, Pelzbesatz', a-szorb *bram* ua.; orosz *bárma, baráma, bráma* 'grossfürsterlicher Schultern- und Brustschmuck' a XIV sz-ban, Srezn I, 17, vö. VREW I, 57; — kaj-h *perem* 'fimbria; paszomány' Bell, Jambr; — ócseh *prema* Klaret, *prym* 'fimbria; Gebräme' Velesl, 'Leiste' Wussin, Jungm, Rank. — Különböző időben és helyen történt átvételek a németből. A kaj-h *perem* azonban a magyarból való.

A magyar szó hangtanilag a csehhez áll a legközelebb, ám csak látszatra, mert a cseh szó *-y*-vel (= *i*) hangzik, amiből a magyarban n y í l t *e* semmiesetre sem válhatott volna. A többi alak természetesen még kevésbé jöhet figyelembe.

prépost hn 1297-től OklSz (pl. *Prepost*-felde, -toua, stb.); kn XV sze SoprSzj, SchlSzj, 1466-tól NySz, Murm, SzikszF, MA, PP, PPB, Tzs, CzF, stb.

= 1. praepositus canonicorum, dignitas ecclesiastica; Probst; prépost, káptalanok, kanonoki szerzetesek feje (1297-től valamennyi fenti adatban máig); — 2. praepositus, dignitas laica; Vorsteher; előljáró (1508: DöbrK, JordK, ÉrdyK, Károlyi Bibl = NySz, Melich SzlJsz I/2, 385).

Nyilván a latin *praepositus* átvétele, vö. Fludorovits MNy 26 : 192, LatJsz 39, SzófSz.

Nem fogadható el Asbóth NyK 18 : 375 véleménye, hogy a magyar szó az óegyh. szláv *prepositъ* 'praepositus' Supr, egyh. szláv *prepositъ* MiklLex átvétele. Az óegyh. és egyh. szláv szóban *-s-* van (mert görög közvetítéssel származik), ez viszont a magyarban okvetlenül megmaradt volna és nem vált volna *-s-sé*! Azért Melich SzlJsz I/2, 385 l a t i n kereszténységű szláv nép nyelvéből indul ki, ahol az *-s- -š-*nek hangzik: csa-h *prepušt* (1485: Maž 1105), *pripušt* (1460, 1486: Maž 1105), kaj-h *prepušt* (1574: Perg, Bell, Jambr); sz *prepošt* Dank, Jancs, Hv. Elfogadja Asbóth NyK 41 : 388 is. — Azonban ez sem lehet helytálló. A szó csak a kaj-h-ban közszó, itt viszont aligha lehet más, mint magyar. A csa-h-ból csak néhány adatban igazolható, ezek pedig valószínűleg a kaj-h-ból származnak.

Biztosan a magyarból való a szlovák szó. Ugyanis a helyzet az, hogy az olaszban, ahonnan a csa-h származhatnék (és amelyből Kőrösi és Volf ÖM I, 100 a magyar szót eredezteti is), **preposto* szó nincs. Az ó-olaszban ugyanis csak *prevosto* van, (vö. REW 6722; ebből való a német *Probst*, vö. Kluge), amelyből azonban sem a csa-h, sem a magyar szó nem magyarázható. Ezért Skok RÉS 7 : 197 is a csa-h és kaj-h szót a magyarból származtatja. — Az északi katolikus szláv népeknél a szó *német* közvetítésű alakjában él: cseh *probošt* Klaret, Hus, Velesl, stb.; le *proboszcz* (1428-tól RotyP 24, Linde); f-szorb *probošt* Režak Wb (nyilván a csehből), azért a sz szó máshonnan, mint a magyarból nem eredhetett.

De talán a legdöntőbb érv a magyar szó *latin* eredete mellett az, hogy a szónak nemcsak egyházi, hanem *világi elöljáró* jelentése is van, amely ugyanis sem a csa-h-ban, sem a kaj-h-ban, sem a sz-ban nincs meg és amely bizonyosan nem fejlődhetett az egyházi terminus technicusból, hanem csakis a latin *praepositus*-ból, amelynek nemcsak egyházi, hanem világi elöljáró jelentése is van. A szóvégi *-us* elesésére vö. az *ádvent*, *apostol*, *angyal* stb. címszavakat.

preszmog 1893: MTsz. — Vált.: *preszmog:* 1894: Gömör MTsz; — *prszmog:* 1893: Gömör MTsz.

= 1. herumtrödeln, langsam herumarbeiten; piszmog, kelletlenül dolgozik (1893: Gömör MTsz); — 2. traurig werden; szomorkodik (1894: Gömör MTsz); — 3. es rieselt; permetez az eső (1895: Hont MTsz).

Hangutánzó, illetőleg hangfestő szó. — Valló Nyr 33 : 567 szerint a sz *prskať* 'fecskendez, fröcsköl' szóból való volna, ami hangtanilag lehetetlen.

pucor 1835: Kassai IV, 167. — Vált.: *pucor:* 1835: Eger Kassai IV, 166, Tzs, CzF; MTsz, stb. (l. a jelentéseknél); — *pocor:* 1897: Pest MTsz.

= 1. Magen, besonders der der Rinder, der Pferde; gyomor, különösen a marháé, lóé (1835: Kassai IV, 166, Tzs, CzF; KKHalas, Cegléd, Csongrád, Eger, Vác, Nógrád MTsz); — 2. Presswurst, Schwartenwurst; disznósajt (1838: Tzs; Csongrád MTsz).

Eredete ismeretlen. Tévesen Mariánovics Nyr 43 : 17. Szerinte a sz *pucor* 'gyomor' szóból. Csakhogy a sz szó nemcsak az egész szlávságban társtalan, hanem azonfelül is csak Jancs szótárából igazolható, ő pedig ezt nyilván a szarvasi szlovák nyelvjárásból vette, ott pedig csak a magyarból származhatik.

puha szn 1438-tól OklSz; kn XVI szk GyöngyTör, 1568-tól NySz, szik. zF, Cal, MA, PP, PPB, SzD, Tzs, CzF.

= mollis, malacus; weich; lágy.

Abból az ismeretlen eredetű hangfestő tőből való, amelyből a *páhol, pöfted, pöfeteg, poja, pufók, puffad* stb. szavak is keletkeztek, vö. Pais Dezső MNy 24 : 37, SzófSz. Fgr eredete, amelynek a MUSz és utána Halász Ignác Nyr 10 : 350 és Simonyi Nyr 35 : 163 magyarázza, nem fogadható el.

Azonban semmiesetre sem eredhet a szlávból, mint a SlEl 672 véli: blg *puch* 'duvet, édredon; pehely'; szh *puha* 'ein kleines Geschwür' (Dél-Dalmácia IvBr); szlov *puh* 'Hauch, Flaum, der Puff', *puhlica* 'lockere Erde, der Löss'; cseh *puch* 'Aushauch' Jungm; sz *puch* 'dudor, pöfeteg, áporodott szag'; le *puch* 'der aufsteigende Dampf, Aufblasenheit, Flaum'; a-szorb *puch, pych* 'Aushauch'; ukr *puch* 'Flaum', orosz *puch* 'Flaum' (ideur hangutánzó tőből, vö. MEW 268, TBSW 233, PES II, 157). A szláv szónak olyan jelentése, amely a magyarénak megfelelne, nincs.

De kétes Halász Ignác Nyr 10 : 350 és Simonyi Nyr 35 : 163 véleménye is, hogy a sz *puchý* 'lágy' Jancs a magyarból származnék. A szó csak Jancs-ban fordul elő, talán az alföldi szlovákok nyelvéből való és így lehetne magyar eredetű. Feltűnő azonban a szó alakja. Melléknevek ugyanis, ha szláv nyelvekbe átkerülnek, *-avý* végűekké lesznek: *barnavý, tarkavý*, stb. (tehát mintha a magyar melléknevek főnevek lennének). Amíg a szót máshonnan nem tudjuk igazolni, kételkednünk kell létezésében.

pukkad 1792: SzD.

= 1. *pukkad* bersten, platzen, zerspringen (1808: SI, Kr, Tzs, CzF, stb.); — 2. *pukkaszt* berste machen, bersten lassen (1792: SzD, SI, Kr, Tzs, CzF; a mai 'ärgern; bosszant' jelentés új, még sem a Tzs, sem a CzF nem ismeri); — 3. *pukkan* knallen, platzen (1792: SzD, SI, Kr, Tzs, CzF).

Hangutánzó; vö. Halász Ignác Nyr 10 : 245, SzófSz. — Téves: Wichmann FUF 11 : 223 (a fgr-ból) és GyarmVoc, Leschka, SlEl 665 (a szlávból: vö. szh *pući* 'bersten, springen, krachen'; cseh *pukati* 'platzen' (csak Wussin-tól); sz *pukať* 'pattogtat'; le *pukać* 'schlagen, dass es pufft, platzen', *pękać* 'bersten'; f-szorb *pukać* 'puffen', a-szorb *pukaś* 'knallen, platzen'; ukr *pukaty* 'klopfen, bersten'; orosz *pukatь* 'knallen, platzen'; — hangutánzó szó, vö. MEW 267, BSE 447, PES II, 151). — Szlávból való átvétel esetén a magyarban **pukál* volna várható.

puliszka XVII szv MNy 42 : 78. — Vált.: *puliszko* XVII szv MNy 42 : 78, CzF, stb., Szamoshát SzamSz; — *pulicka:* 1708: PP, PPB, GyarmVoc; Bihar, Szföld MTsz, Moldva CsángóSz; — ? *paliszka:* 1838: Szföld Tsz; — *pilicka:* 1876: Hétfalu MTsz; — *poicka, poiszka,*

pojicka, pojiszka: 1897: Szföld MTsz; — *pojoszka:* 1897: Udvarhely MTsz; — *poliszka, polička:* 1897: Szföld MTsz; — *puicka:* 1816: Gyarm-Voc, Szföld MTsz; — *puiszka:* 1863: Udvarhely, Háromszék M Tsz; — *pujicka:* 1882: Szföld, Szolnok-Doboka MTsz; — *pujiszka:* 1875: Szföld, Szatmár MTsz; — *pujszka:* 1897: Szföld MTsz.

= alicastrum; Brei, Wassermus aus Wasser und Mehl, vö. PPBE, Nyr 38 : 83 (a Székelyföldön is, a mai köznyelvben is a puliszka kukoricalisztből készült étel neve).

Eredete nincs tisztázva. Valószínűleg összefügg a latin *pollis* 'farina; Mehl; liszt' szóval, azonban hogyan, nem világos. A szlovén *poliska, paliska* 'Mehlstaub, Flugmehl (in den Mühlen)' szóval közvetlenül semmiesetre sem függhet össze, mert hogy kerülne szlovén szó Erdélybe, ahol a szó kizárólag él (a szlovén szó valószínűleg a fenti latin szóval van kapcsolatban, bár a részletek itt sem világosak, vö. Schwarz Reibelaute 45). A románból valami hasonló szó nem mutatható ki (itt a 'puliszka' neve *mămăligă*), pedig, ha a szó neo-latin eredetű, Erdélyben csak román lehetne. Nincs meg más szláv nyelvben sem. A MEW 230 idéz ugyan az ukránból egy *paljuska* 'Schrottmehl' szót, ezt azonban sem Žel, sem Hrinč, sem Csopey nem ismeri.

Elfogadhatatlan tehát a SIEI 623, MEW 230, Gombocz MNy 1 : 257 és Horger NyK 41 : 122 véleménye, hogy a magyar szó a szlovénből való. — Vö. SzófSz.

pulyka 1597: Házi Sopron 235. — Vált.: *pulyka:* 1647-től NySz, 1708: PP, PPB, Tzs, CzF, stb.; — *pujka:* 1627: Bogáts HáromszOkl, a XVII szv-től NySz, PP, PPB, CzF, OrmSz; — *pulka:* 1879: Rozsnyó MTsz; — *polka:* 1888: Dunántúl MTsz; — *póka:* 1615: NySz, SzD, 1793: Gross II, 55, 61, SI, Tzs, CzF; Duna mell., Őrség, Veszprém, Somogy, Tolna, Fehér, Palócság, Hont, Bars MTsz, Bakonyalja NyF 34 : 72. — 1788: a *pulyka* tiszáninneni, a *póka* pedig dunántúli alak MNy 5 : 286.

= Meleagris gallopavo; Truthahn.

Állathivogató szó (*puly-puly-puly!, pulyka ne!, puli-puli!*); vö. Kassai IV, 161, Herman Ottó Nyr 16 : 131, 220, Kálmán Béla MNy 49 : 193, Benkő Loránd MNy 49 : 196, *ly* hang 18. — A magyarból: blg *pújek* hímnemű, *pújka* nőnemű 'Meleagris gallopavo'; szh nyj-i *pûjka* (köznyelvi *budija*) IvBr, kaj-h *pòka* Bell (de *puran* is Bell, Jambr); sz *puĺka* (*puliak* 'pulykakakas') Hv, Kálal, Tvrdý; ukr *puljok* hímnemű (rendesen Npl *puljky*) Žel, *puljka* Hrinč, Csopey. — A szláv szavakat helytelenül ősi örökségnek magyarázza MER 535 (szerinte ugyanabból a tőből, mint a *pət-ica* 'madár'; ide veszi még a szlovén *puta* 'Henne' és cseh *puta* 'Henne' szót is, bár mindkettő fiatal állathivogató szó; hasonlóan állathivogató szó a szlovén

pura, puran 'Truthahn', szh *pura, puran* ua., cseh *puryš* ua. is és nem valami ősi indoeurópai gyök szabályos fejleménye!!). — De nem eredhet a latin *pullus* 'Hühnlein; csirke' szóból sem, mint a MEW 267 — talán a román *puică* 'csirke' szón keresztül? — véli, mert utóvégre is egy pulyka és egy kis csirke között mégis van egy kis különbség!! Ezért nem fogadható el Alexi György Nyr 16 : 69 nézete sem, hogy a magyar szó a fenti román szóból származnék.

Teljesen hibás GyarmVoc, SlEl 666, MEW 267, Štrekelj SlLw 48, Putnoky Miklós Nyr 16 : 181 és Szarvas Nyr 16 : 222 véleménye, hogy a magyar szó származnék a fenti szláv szavakból. A déliszláv *pujka* és *poka* szavak ugyanis semmiesetre sem lehetnek a magyar *pulyka* stb. alakok ősei, mert a magyarban egy *-j-*ből *-ly-* nem válik, míg fordítva teljesen szabályos. A szláv nyelvekben viszont *lj* > *j* fejlődés egyáltalában nincs. Azért tehát a blg és szh *pujka* nemhogy nem lehet a magyar *pulyka* forrása, hanem maga származik a magyarból. A kaj-h *poka* változatról pedig ezt még Štrekelj SlLw is elismeri. A sz *puľka* és ukr (tulajdonképpen kárp. ukrán) *puljka* szavaknak a magyarból való származása nem is lehet kétséges.

pünkösd szn 1138/1329: MonStr I, 96; kn 1508: NySz. — Vált.: *pinküsti:* 1138/1329: MonStr I, 96; — *pinküst:* 1237—40: PRT I, 782, 1369: OklSz; — *pinküzsd:* 1239-től 1252-ig OklSz; — *pinkösd:* 1508: NySz; — *pinközsd:* 1894: Szlavónia MTsz; — *pinkest:* 1516: JordK, ÉrdyK, ÉrsK, BornEvang = NySz; — *pinkezsd:* 1585: Cal; — *pünkösd:* 1541: RMNy II/2, 48, SzikszF, MA, PP, PPB, SI, Tzs, CzF; — *pünkest:* 1602: OklSz; — *pünközsd:* 1576: SzikszF, 1619: OklSz, 1628- tól NySz, Tzs, CzF, stb.

= pentecoste; Pfingsten.

Kétségtelen, hogy végeredményben a latin *pentecoste* a forrása, amely viszont a görög πεντηκόστη 'der fünfzigste (d. h. Tag); ötvenedik (azaz nap)' átvétele (ti. husvét vasárnapja után az 50. napra esik), csak kérdés, milyen közvetítéssel. Eddig két vélemény hangzott el: 1. olasz *pentecoste* (Volf ÖM I, 110) és 2. szláv; a. közelebbi meghatározás nélkül (Asbóth NyK 18 : 389), b. szlovén **pinkušti, *pinkošti* (Melich SzlJsz I/2, 389, MNy 6 : 16, 155, JA 34 : 548, Asbóth Nytud 4 : 313, SzófSz). Azonban az olasz magyarázat hangtanilag nem jöhet szóba, a szlovén magyarázat pedig hangtanilag kitűnő volna ugyan, csak az a baja, hogy ilyen szlovén szó nincs!! A szlovénben ugyanis csak *bînkošti, bînkušti, vînkušti, fînkušti* alakok találhatók, amelyek egy a *fünf* hatása alatt keletkezett ófn *finfkusti f*-jének különböző hanghelyettesítésével keletkeztek (vö. Lessiak Konsonantismus 177, Ramovš HistGr II, 194). Igaz ugyan, hogy a szabályos ófn **pfinkusti* szlovén átvétele **pin-*

kušti volna, azonban ez nem mutatható ki. De ha ilyen szlovén alak véletlenül mégis létezett volna, kevés a valószínűsége, hogy a magyarság átvehette volna. Ilyen alak ugyanis csak a nazálisok eltűnése után, azaz a XI sz elején kerülhetett a szlovénbe (korábbi átvétel esetén ugyanis egy **pinkušti, *binkušti* alakból már a XI sz-ban **pekušti, *bekušti* volna várható), a szlovénből (ti. az osztrák-szlovénből) azonban a magyarság aligha vehetett át ilyen terminus technicus-t, hiszen a magyarság a szlovénne a XI sz után már aligha érintkezett közvetlenül.

Mivel a szó legrégibb magyar alakja *pinküsti* (esetleg *pinkusti*), azaz *-in-*nel, kétségtelen, hogy az átvett alak *pink-* és nem esetleg **pęk-* volt, amilyen egy ófn **pfinkusti*-ból a XI sz előtt átvett szláv alakban lehetett volna, mert a magyarban a szláv *ę* nazálisnak mindig *-en-* és sohasem *-in-* a megfelelője. Ebből is következik, hogy a magyar szó még egy esetleges szláv **pękušti* átvétele sem lehet.

Véleményem szerint legvalószínűbb, hogy a magyar szó a németből való. Hogy vajjon egy feltehető ófn **pfinkusti*, vagy pedig az ó-közép-német *pinkesti* átvétele-e, annak eldöntése a germanisták feladata. Történeti okokból valószínűbb az ófn-ből való átvétel. Szláv eredetű azonban a magyar szó nem lehet.

püspök hn 1219: VR 77. ᵹ; kn XV sze SoprSzj. —Vált.: *pispük:* 1219: VR 77. §, 1266-tól 1409-ig OklSz; — *pispik:* 1412, 1453: OklSz;— *pispëk:* XV sze SoprSzj, 1409-től OklSz, a XV szef-től NySz, Murm, MA, PP, PPB; Gömör, Szolnok-Doboka, Szföld MTsz; — *pispök:* 1513-tól NySz, Murm, MA, PP, PPB; Szföld MTsz; — *püspök:* XV szef-től NySz, GyöngyTör, SzikszF, Cal, MA, PP, PPB, 1769: OklSz, Tzs, CzF, stb.

= episcopus; Bischof.

Végeredményben a latin *episcopus*-ra megy vissza, amely viszont a görög *ἐπίσκοπος* 'Aufseher; felügyelő' szóból való. Kérdés azonban, hogy milyen közvetítéssel került a magyarba. Leschka óta két vélemény küzd egymással: a szláv és a német közvetítés feltevése, anélkül azonban, hogy akármelyik is döntő fölénybe jutott volna. Tekintsünk el az egyh. szláv *piskup* (így Asbóth NyK 18 : 377) és a nyugati-szláv *biskup* (Szarvas Nyr 12 : 37) szavakból való magyarázatoktól, amelyek már a szláv *-s-* > magyar *-s-* megfelelés miatt sem lehetnek helyesek (a magyarban ugyanis *sz* > *s* fejlődés nincsen), mert csak azok jöhetnek számításba, amelyek eredeti *-š-*ből indulnak ki. — 1. Simonyi Nyr 7 : 353, Melich SzlJsz I/2, 292 és Horger NyK 50 : 121 szerint az átvett alak a kaj-h *biškup* lett volna (egy, az ófn-nek már *š*-ző korszakából, valamivel később átvett alak, mint a nyugati-szláv *biskup*). Ez azonban elfogad-

hatatlan, mert a magyarban *b*-ből nem lesz *p*-. Melich ugyan itt asszimilációval igyekszik a különös hangmegfelelést magyarázni (kaj-h *biškup* > magyar **biskup* > **piskup* > *pispuk* > *pispük*), azonban tekintve a szónak aránylag igen korai előfordulását és azt, hogy az egész magyar nyelvtörténetben a *b*-nek semmi nyoma, a feltevésnek kevés a valószínűsége. — 2. Melich HonfMg 346, 407, DUHBl 3 : 177, 5 : 178, NyK 49 : 293 és Kniezsa NyK 49 : 359 egy óbajor *piskof* alakból indul ki. Az átvétel *a* X sz-ban történt volna, amikor a német *sch-* még *šk*-nak hangzott. A nehézséget azonban az ófn szóvégi *-f* > ómagyar *-p* megfelelés okozza (az eredeti magyar alak nyilván **piskup* volt és a metathesis a magyarban történt, vö. Deme Hangátvetés 7). Melich itt a magyar *Kleopás*, *Luciper*, *kaptár* és *József p*-jére hivatkozik a latin és német *f* hangokkal szemben. Mollay ActaL 1 : 385 azonban e példák bizonyító erejében kételkedik és a *püspök* szónak az óbajorból való származtatását nem fogadja el.

Szerinte a magyar szó mégis a szlávból származnék, egy horvát **piškup*-ból, amely a kaj-h *biškup* és a dél-dalmáciai *piskup* keveredéséből keletkezett volna (az utóbbi alak a görögből való, első adat 1222—8: MonSerb 14, vö. Skok RÉS 7 : 190, Vasmer GrLw 57). Azonban ez az ötlet nem fogadható el. Mivel az egyik alak Zágráb vidékén, a másik meg Dél-Dalmáciában élt, semmiféle lehetőségük sem volt egymással keveredni és így új alakot létrehozni. Azonban Mollaynak a német *-f* > magyar *-p* megfelelésre vonatkozó aggálya sem indokolt. A magyarban ugyanis eredetileg sem szóbelseji, sem szóvégi *f* nem volt és ezért az idegen nyelvi *f*-et valamivel helyettesíteni kellett. Ez lehetett a *b* (vö. *geréb*, *morkoláb*, *porkoláb*; lehet azonban, hogy ezeknél német zöngés hang átvételéről van szó), vagy a *p*. Az utóbbira kitűnő példa az *Izsép* név, amely a latin *Joseph*-ből való (1200: ÁUO XI, 74, 75, 1211: PRT X, 512, 1215: VR 279, 371. §, stb.). Ide vonható a *hop*mester is, amely a magyarban *hof*mester-rel váltakozik a XV sz végétől, jeléül, hogy a szóvégi *-f* még idegenszerűen hatott. Mollay ellenvetése, hogy a *ről* szóban az *f-* már 1243-tól megvan, nem helytálló. Azok az adatok ugyanis, amelyeket az OklSz a *ről* címszó alatt az 1243—1335 közti évekből közöl, kivétel nélkül mind E s z t e r g o m ból valók. Mivel pedig ennek középkori lakossága nem magyar, hanem német volt, a „vulgo, vulgari" kifejezések itt tehát nem a magyar, hanem a n é m e t nyelvet jelentik.

Végeredményben tehát véleményem szerint szavunkat a legkönnyebben az ófn-ből (óbajorból) lehet megmagyarázni. Ez még abban az esetben sem volna valószínűtlen, ha az ófn-ből más szavakat nem sikerülne kimutatni, hiszen történeti tény, hogy az első püspökök jelentékeny része német eredetű volt és így nem feltűnő, hogy ennek

a méltóságnak a neve a magyarban a németből származik. L. még a *pünkösd, kehely, köböl* címszót is. — Vö. SzófSz.

A kalábriai albán *peŝpek* 'episcopus' bármennyire is összecseng a magyarral, nyilván önálló alakulás az olaszból átvett szóból; vö. Skok RÉS 7 : 190.

R

radina 1767: PPB. — Vált.: *radina:* 1767: PPB, SzD, GyarmVoc, Tzs; 1838: Szföld Tsz, MTsz; — *rodina:* 1838: Szföld MTsz.

= 1. convivium puerperarum; die der Wöchnerin gebrachte Nahrung; a gyermekágyas asszonynak vitt étel (1767: PPB, PPBE; 1838: Tsz, MTsz); — 2. Taufschmaus; keresztelői lakoma (1792: SzD, Tzs; 1838: Tsz, MTsz).

< román *rodină* 'accoushement, couche'; *rodine* 'présent que l'on apporte a l'accouchée' Cihac, Tiktin (itt a *rodină* nincs meg); vö. Szinnyei Nyr 23 : 487. — A román szó a szlávból: ukr *ródyny* 'Niederkunft, Entbindung, Geburtsfest, Wiegenfest'; ez a *roditi* 'szül' származéka; vö. MEW 280.

Tekintettel arra, hogy a szó csak a Székelyföldön ismeretes, nem lehet helyes GyarmVoc, Leschka, SlEl 701, MEW 280 véleménye, hogy a magyar szó közvetlenül a szlávból (a SlEl szerint a cseh *rodiny* 'Geburtstag'-ból) való.

rása 1620: RadvUdvt I, 37. — Vált.: *rása:* 1620: uo., 1624: OklSz, 1672: MonTME 1 : 401, 1685: MonIrók 24 : 242, 1736: MonIrók 11 : 344, SzD, SI, Kr, Tzs; 1838: Szföld Tsz, Szeged MTsz; — ? *rázsa:* (a NySz-ban idézett *rázsa* változat nem megbízható, mert csak modern átírással írt szövegekből való: 1646: RadvCsal II, 290, a MonTME 1 : 315-ön nem is található; a MTsz is idézi, de bizonytalanul).

= tela rasa; Rasch, Halbleinwand; szövetféle (ebből készült szoknya: *rása*-szoknya Csallóköz MTsz).

A SlEl 686 szerint a szlovén *raš, ráša* 'der Rasch, eine Art Zeug aus Wolle und Flachs gemischt', szh *rȁša* 'Art Tuch' szóból való. Azonban a szlovén, szh és magyar szó egyaránt a francia *Arras* város nevéből való, onnan pedig számos nyelvben elterjedt: német *Rasch* Kluge, olasz *rascia* (a REW 7071 tévesen Rácország latin *Rascia* nevéből származtatja!), stb.; cseh *raš*, le *rasa, rasza.* Hogy a magyarba ez a nyugateurópai posztónév szlovén vagy szh közvetítéssel jutott volna be, alig hihető. A magyarság ezt kereskedelmi úton ismerte meg, a kereskedők pedig biztosan nem szlovének vagy horvátok voltak. A magyar szó valószínűleg az olaszból való

(Kőrösi OlEl; Karinthy OlJsz 44 azonban ezt szó nélkül elveti, indokolatlanul). Aligha helyesen Szarvas Nyr 5 : 209 (a németből; itt a szóvégi magánhangzó okoz nehézséget). — Az olaszból való a török *raše* is TürkEl IV, 17.

regyina 1887: MTsz. — Vált.: *regyina:* 1887: Szeged MTsz — *rezsina:* 1887: Szentes MTsz.

= eine Art Fischgarn; tükörháló (halászháló).

Eredete nem világos. Valószínű, hogy a latin *retina* 'háló' szóval függ össze, mint Herman HalK állítja, csak kérdés, hogyan. Magából a latinból semmiesetre sem származhatik, mert ilyen természetű szavaknak a latinból való eredete valószínűtlen, de hangtanilag is elfogadhatatlan. Ezért Schuchardt Hugó Nyr 29 : 61 az olasz *redina*-ból indul ki, a *gy*-t pedig a magyarból magyarázza. Azonban a *-zs*-s változatot nem veszi figyelembe, már pedig ez a másik változattal együtt egy eredeti **-dž-* átvételére mutat. De egy olasz halászati műszónak a Tisza partjára való elkerülése sincs megmagyarázva.

Teljesen hibás Munkácsi Ethn 4 : 201 véleménye: szh *redina* 'ein lebendiger Zaun' (csak Dél-Dalmáciában ismeretes szó, vö. IvBr).

rezsnyice 1676: MNy 10 : 370. — Vált.: *rezsnyica:* 1676: Fogaras MNy 10 : 370 (írva: *resznicza*); — *rezsnyice:* 1799: GyarmAff 326, GyarmVoc, Erdély, Kis-Küküllő MTsz; — *rosnica:* 1685, 1691: Vajdahunyad MNy 10 : 370 (olvasható azonban *zs*-vel is); — *rozsnyica:* 1897: Szilágyság MTsz; — *rözsnyice:* 1863: Udvarhely MTsz.

= Handmühle (in den alten Belegen z. B. Salzmühle); kézi malom (a régi adatokban pl. sóőrlő malom).

< román *râşniţă, râjniţă* 'Handmühle' (ma 'Kaffeemühle; kávédaráló'), vö. GyarmVoc, Damian NyF 67 : 36, Oltyán Nyr 45 : 344.

Tévesen SlEl 944 és MEW 410. Szerinte a szláv *žьrny* ~ G *žьrnove* 'Handmühle' származékából. A magyar szó földrajzi elterjedése, hangalakja és jelentése a román eredet mellett szól. Hogy esetleg a román valóban a szlávból való-e, vagy sem, nem világos.

ripacs szn 1524: MNy 31 : 276; kn 1808: SI (de *ripacsos:* 1792: SzD), Tzs; 1838: Tsz, MTsz.

= 1. Blatternarbe; himlőhely (1808: SI, Tzs, CzF; 1838: Vas Tsz); — 2. die Blattern, die Masern; himlő, kanyaró (1838: Balaton mell. Tsz); — 3. Komödiant, Marktschreier; rossz színész (1883-tól MNy 22 : 43; még sem a Tzs, sem a CzF nem ismeri).

Eredete ismeretlen, valószínűleg valami hangfestő tőből való. Fgr magyarázata kétes, vö. SzófSz.

Minden bizonnyal téves azonban Simonyi TüzMNyt 550 és Nyr 31 : 38 véleménye, hogy szláv eredetű és a következő szavakkal függ össze: sz *rapa* 'himlőhely, ragya' Jancs, Hv, *rapavý* 'himlőhelyes, ragyás'; cseh *rapavý* 'blatternarbig', *rapouch*, *ropouch* 'ein Blatternarbiger' Jungm, Rank (előbb nincs, Jungm-nál még sz, a PřSl-ban újra nincs); f-szorb, a-szorb *ropa* 'Blatternarbe, Runzel'. Ezek azonban, úgy látszik, eredeti **vorpa*-ból valók: szlov *vrapa* 'die Runzel der Haut, Misswuchs'; cseh *vráp* 'Runzel'; vö. MEW 395. — Más szó a *ropucha* 'Kröte; varangyos béka' (orosz, ukrán, le, sz, cseh; talán a *ropa* 'Eiter; genny' származéka, amely a le-ben és az ukr-ban van meg; vö. MEW 282, HKES 314, PES II, 215; biztosan helytelenül BSE 463: *chropucha!?*). — A szláv nyelvekben tehát valami **rapač* alak, amelyből a magyar szó esetleg származhatott volna, egyszerűen nincs! (az első szótagban az *-a-* > *- i -* fejlődés így is szokatlan; bár vö. *rapacsos* 'klumpig, holperig' 1289: OklSz; — *rapancos:* 1897: Zemplén MTsz; — *rappancsos:* 1889: Zenta MTsz).

ripők 1835: Kassai IV, 229. — Vált.: *ripők:* 1835: Borsod uo., Tzs, CzF; — *rüpők:* 1835: Borsod Kassai IV, 229; — *rüpő:* 1835: uo.

= rusticus incultus homo; der Lümmel; faragatlan fickó.

Eredete nincs tisztázva. Melich DLw 223 és Simonyi Nyr 49 : 67 szerint a német nyj-i *rüp*, *rüpel* 'ein grober, roher Mensch' magyar *-ők* képzős származéka. Valószínűtlen. — Teljesen hibás azonban Szarvas Nyr 21 : 198 nézete, hogy a *pribék* szóval azonos!!

Vö. SzófSz.

rizs 1530-tól OklSz. — Vált.: *rizs:* 1835: Tzs, CzF, stb.; — *ris:* (elvonás a *riskásá*-ból): 1808: SI, Kr, Tzs; — *rizsa:* 1886: Tisza mell. MTsz; — *ris-kása:* 1530-tól (esetleg már 1493-tól) OklSz, SzikszF, KolGl. 2, 1583-tól NySz, MA, PP, PPB, Kr, CzF.

= Oryza sativa; Reis.

Közvetlen forrása még nincs tisztázva, bár kétségtelen, hogy végeredményben a görög *ὄρυζα*-ra megy vissza, amelyből a latin szó is való. Mivel a magyar szó végén *-zs* van, valószínűbb, hogy az észak-olasz *rižo*, velencei *riž* alakból van átvéve és nem a kfn *rîs*-ből, mint Bekė Nyr 58 : 80 állítja (vö. Kőrösi Nyr 16 : 60; Karinthy OlJsz 33 azonban ezt kétesnek tartja); vö. SzófSz is. A görög szó ind eredetű, vö. Hehn Kulturpflanzen 406; a német és olasz szóra l. Kluge, REW 6109.

Helytelenül GyarmVoc, Leschka, MEW 226, Štrekelj SlLw 52, Mariánovics Nyr 43 : 17. Szerintük a magyar szó a szlávból: szh *riž* és *riža* Popović (sem Vuk, sem IvBr nem ismeri); szlov *rîž* és *rîža* (mindkettő a XIX sz-ból Plet); cseh *rejže* Velesl, Wussin, Jungm, Rank, ma inkább *rýže* PřSl (az *-ej* szabályos cseh fejlődmény *-ý-*ból,

de az irodalmi nyelv ebben a tekintetben a morva kiejtést követi); sz *ryža* Hv, Tvrdý (talán újabb átvétel a csehből); le *ryż* 1568-tól Majewski; ukr *ryž*. Azonban erre semmi szükség nincs. A *rizs* mint k e r e s k e d e l m i cikk aligha a szlávoktól került a magyarba. Mivel nyilván délről érkezett, az északi-szláv közvetítést bizvást kizárhatjuk, délen pedig csupán a szlovén jöhetne tekintetbe, de a szó itt csak a legújabb időből ismeretes, azért kérdés, nem fordítva van-e a helyzet. A szerb szó azonban biztosan a magyarból származik.

Kétségtelenül a magyarban keletkezett a *rizskása* összetétel, bár második tagja a szlávból származik. Ilyen összetételek ugyanis a szláv nyelvekben ismeretlenek (valami **rižьna kaša, *ryževa kaša* volna várható). Azért a magyarból való a kaj-h *riškaša* 'Oryza' Bell, Jambr, sz *ryzkáša* 'rizs' Jancs, Hv, Tvrdý, *ryzkaša* Kálal, *riškaša* Észak-Árva; — román *rişcaşă;* vö. Štrekelj SlLw 52.

A *rizsa -a*-ját Beke Nyr 58 : 80 magyar „járulékhang"-nak tartja. Amíg a „járulékhang" fogalmát meg nem magyarázza, nem fogadható el.

rostély 1510-től OklSz, 1516-tól NySz, Murm, GyöngyTör, SzikszF, Cal, MA, PP, PPB, SzD, SI, Tzs, CzF.

= crates; Gitter, Rost.

< német *Roster* GrimmWb VIII, 1284 (a *Röster* Umlaut nélküli változata); vö. Szarvas NyK 26 : 151, Melich Nyr 24 : 393, DLw 224, Szinnyei NyK 27 : 376, SzófSz, Benkő *ly* hang 17.

Tévesen SlEl 705. Szerinte a kaj-h *rošteli* átvétele (és idézi Jambr-ot, de ott csak 'crates' *roster* van, míg a 'craticula' *rostélyecz* és *rostérecz;* Bell-nél is *roster* van!). Azonban a *rošteli* alak csak magyar lehet. Ezt bizonyítja, hogy csak a kaj-h-ban (Miklosich ezt is neuslovenisch-nek, azaz szlovénnek tartja) és *roštilj* alakban a vajdasági szerbben van meg (Vuk, IvBr). Már a MEW 282 szerint is azonban a magyar szó a németből való és a kaj-h, szerb alakok pedig a magyarból származhatnak.

rózsa szn 1234: VR 132. §; hn 1338: OklSz; kn XIV szv BSzj. — Vált.: *rózsa:* 1234: VR 132. §,, stb. vö. MNy 47 : 170, 1338-tól OklSz, SchlSzj, a XV szef-től NySz, Murm, KolGl. 1, 2, SzikszF, Cal, MA, PP, PPB, SI, Tzs, CzF, stb.; — *rúzsa:* 1255: ÁUO VII, 411, vö. MNy 47 : 170 is, 1321: MNy 11 : 425, Cal 262, MAl, PPl, PPBl (mindhárom helyen *rusa* alakban, ez azonban MA-nél még *rúzsa*-nak olvasható, a másik kettő pedig MA-ból való); Fehér, Kecskemét, Cegléd, Békés, Szeged, Bács, Hétfalu, Moldva MTsz, CsángóSz; — *ruzsa:* 1874: Győr, Szeged, Hétfalu MTsz (MAl, PPl, PPBl-ra vö. feljebb); — *rojzsa:* 1863: Szföld MTsz; — ? *razsa:* XIV szv BSzj (nyilván csak elírás **rosa* = rózsa helyett).

= Rosa; Rose.

A magyar változatok tanúsága szerint az átvett alak egy hosszú *ō*-s *rōža* volt. Ez lehetett elsősorban a latin szó maga, vagy a kfn, vagy valamelyik szláv nyelv, amelyben *róža*-nak hangzott: vö. kaj-h *róža* Bell, Jambr; szlov *rôža* 'Rose, Blume'; ócseh **róža* > *róže* Klaret, Hus, (később ebből *růže* Velesl, Wussin, Jungm, stb.); le *róża* (1491-től Majewski; eredetileg hosszú *ó*-val, mai *u*-s kiejtése újabb, mindenesetre XVI sz utáni jelenség); f-szorb *róža*, a-szorb *roža;* ukr *róža* (és *ruža*). Emellett van egy *ruža* alak is: szh, csa-h *rūža* (Ver *rosa* alakja más szó; megvan Dél-Dalmáciában is: *rosa* — — talán a dalmátból van átvéve — és mellette *rusa* is!!); sz *ruža*. Ezeknek az *u*-ja nincs tisztázva. A csa-h-ban lehet egy latin (vagy észak-olasz) hosszú *ō* szabályos megfelelése; vö. Bartoli Jagić-Festschrift 44, 48. A sz-ban azonban nem világos. Csehből való átvétel azért nem lehet, mert akkor hosszú *ú*-t várnánk. A szláv nyelvek jövevényszavaiban még igen sok a tisztázatlan kérdés.

Azonban, bár hangtanilag akár a kfn-ből, akár a kaj-h-ból, ócsehből, ólengyelből való magyarázat semmi nehézségbe sem ütköznék, tárgytörténetileg szinte teljesen valószínűtlen. A *rózsa* ugyanis nem vadon élő növény, amelynek elnevezését a magyarság a honfoglalás után a szlávságból vehetette volna át, hanem a középkori kolostori kertek révén mint g y ó g y n ö v é n y terjedt el nemcsak Magyarországon, hanem egész Nyugat-Európában (vö. Rapaics A magyarság virágai 45 kk.). Ez pedig szinte kétségtelenné teszi, hogy a szó a latinból származik, mint pl. a *liliom, gyömbér, zsálya, mályva, ruta* stb. Természetesen nem biztos, de lehetséges, hogy a kaj-h *róža* a magyarból való. — A magyar *ruzsa* változat esetleg lehet szláv eredetű, bár ez eléggé valószínűtlen.

A latinból: Melich SzlJsz I/2, 360, Fludorovits MNy 26 : 53, LatJsz 28, 42, SzófSz; — a szlávból: Leschka, SlEl 706, MEW 282; — az olaszból: Karinthy OlJsz 32 (kérdőjellel). — Feltűnő azonban, hogy a németből, amely pedig valamennyi magyarázat közül a legvalószínűbbnek (vagy legalább is a latinnal egyformán valószínűnek) látszik, eddig még senki sem magyarázta.

rúd XV szef-től NySz (de *Rudas* hn 1327-től OklSz; szn 1337-től OklSz; kn 1370: de curru magno vulgariter *rudas*-zeker vocato ZW II, 338), GyöngyTör, SzikszF, KolGl. 2, Cal, MA, PP, PPB, Tzs, CzF.

= temo, pertica; Stange.

Eredete ismeretlen. GyarmVoc, SlEl 708, MEW 282 véleménye, hogy a magyar szó szláv eredetű, nem fogadható el: szh *rúda* 'Deichselstange am Pferdewagen' Vuk, IvBr; kaj-h *rúd, rúdo* 'temo' Bell, *rúdo* Habd, Jambr; szlov *rúdo* 'Deichsel' (a XIX sz-ból Plet), vend *rúd* ua. Plet; sz *rúd* 'dorong' Kálal; ukr (hucul) *rudá* 'Schlittenstange;

a szán rúdja' Hrinč; kárp. ukr *rud* 'rúd' Csopey. Azonban a szláv szó eredete ismeretlen. Miklosich véleménye (MEW 282), hogy a német *Rute* 'Gerte, Rute, Stange' szóból származnék, nem fogadható el. A szláv *-d-* a l n é m e t eredetre mutatna, viszont elterjedése alapján f e l n é m e t eredetűnek kellene lennie. Az a körülmény, hogy csak a magyarsággal közvetlenül érintkező nyelvekben van meg (vö. román *rudă* 'Stange, Deichsel' is), arra mutat, hogy a fenti szláv nyelvekben a szó a magyarból való.

Vö. Asbóth Nytud 2 : 48, SzófSz.

rusnya XVI szk NySz. — Vált.: *rusnya:* a XVI szk-től NySz, Cal, MA, PP, PPB, SzD, SI, GyarmVoc, Kr, CzF; MTsz és OrmSz; — ? *rusznya:* 1602, 1617: NySz (biztosan nem így olvasandók, hanem vagy *s*-sel, vagy talán inkább *zs*-vel); — *ruzsnya:* 1897: Udvarhely MTsz (egy adat!); — *lusnya:* 1865: Tisza vid. CzF; — ? *luzsnya:* 1836: Szatmár Tsz (de jelentés nélkül és kérdőjellel; SzamSz nincs).

= 1. sordidus, squalidus; besudelt, beschmutzt; piszkos (a XVI szk-től valamennyi fenti régi adatban; a népnyelvi adatok közül: 1829: Kemenesalja, Pápa, Tsz, Csallóköz, Heves, Nagykunság, Kiskunság, Cegléd, Kecskemét, KKHalas, Békés, Bereg MTsz); — 2. hässlich, abscheulich, garstig; rút, ocsmány, undok (1838: Szföld Tsz, KKHalas, Kecskemét, Rimaszombat, Szföld, Szolnok-Doboka MTsz); — 3. schlampig, unordentlich; lompos, rendetlen (1880: Szolnok-Doboka, Bereg MTsz); — 4. *rusnya, lusnya* plump, faul; lomha, tunya (1865: Tisza vid. CzF, Hont, Csallóköz, Kecskemét MTsz); — 5. niederträchtig, gemein; alávaló, hitvány (1877: Bereg MTsz).

Eredete ismeretlen, vö. SzófSz. — Téves Mariánovics Nyr 43 : 16 véleménye, hogy a szláv *lužьnъ, lužьna, lužьno* szó átvétele (vö. szlov *lúžen, lužna, -o* 'pfützig'; a szó a *luža* 'Sumpf, Pfütze' BEW I, 748 *-ьnъ* melléknévképzős származéka.). A szó ugyanis csak a szlovénben van meg, ott is azonban nem 'kotig; sáros' jelentésben, mint M. mondja, hanem 'pfützig; m o c s a r a s' jelentésben. De a magyar szótörténet is ellene szól.

ruta XIV sz BSzj, SchlSzj, SoprSzj, 1466-tól NySz, Murm, SzikszF, Cal, MA, PP, PPB, MFüvészk 261, Tzs, CzF, stb.

= Ruta; Raute (vö. Jáv 672).

Tekintettel arra, hogy a növény a gyógynövények közé tartozik, azokat pedig a kolostori kertekben termesztették és innen kerültek a néphez is (Rapaics A magyarság virágai 26), neve is nyilván a latinból való és nincs szükség sem német (így Melich DLw 227), sem szláv közvetítés feltevésére (így SlEl 713, Simonyi NyK 25 : 55: blg *rúta;* szh *rüta;* szlov *rúta;* cseh *ruta, routa;* sz *ruta;* le *ruta;* f-, a-szorb *ruta;* ukr, orosz *rúta;* a szláv nyelvek egy részében

talán a németből, pl. le *rutewka*, f-orosz *rutvica*, orosz *rutvica*, szh *rutvica*, stb. Knutsson GermLw 22, a zöme azonban a latinból, bár a kérdés, mint általában a szláv nyelvek jövevényszavainál, itt sincs tisztázva; MEW 283, PES II, 226). — A latinból: GyarmVoc, Leschka, SzófSz.

rücsköl 1887: Nagykunság, Kisújszállás, Tisza mell., Veszprém MTsz.
= weinen; sír.
Nyilván hangutánzó vagy hangfestő szó. — Tévesen Valló Tót el: sz *ručať* és *ryčať* 'bőg' (erre vö. a *ricsaj* címszót) átvétele. Ebben az esetben azonban valami **rucsál*, **rücsél* lenne várható.

rükerc XVIII szmf Csokonai ÖM I, 172. — Vált.: *rukerc:* XVIII szmf, 1807: MFüvészk 480, CzF; — *rükerc:* 1838: Tzs, CzF.
= Bellis perennis; Massliebchen; százszorszép.
Eredete nincs tisztázva. Talán összefügg a növénynek német *Rückerl* nevével, de nem világos, hogyan. Nyr 39 : 95 szerint van osztrák *Rokarl* változata is. — Téves azonban a szlovén *rukalica*-ból való magyarázat (így Mariánovics Nyr 46 : 273), egyrészt mert hangtanilag nem fogadható el, másrészt, mert a szó úgy látszik Debrecen vidékén lehetett ismeretes, ahová egyrészt Csokonaihoz, másrészt Diószeghiékhez (MFüvészk) került, itt pedig szlovén hatását még sem lehet feltételezni. Valami **rukac* alak a szlovénben, ahogy Nyr 39 : 95 írja, nincs és nem is lehet.

sajbó 1911: Szatmár Ethn 21 : 113.
= eine Holzscheibe mit einem Durchmesser von 15 cm (Kinderspielzeug); egy 15 cm átmérőjű fakarika, amelyet a sajbózás nevű játékban használnak.
< német *Scheibe* 'korong, tárcsa'. A szóvégi *-ó* magyar deminutivum. — Téves, már a magyar szó földrajzi elterjedése miatt is, Mariánovics Nyr 39 : 251 véleménye, hogy a sz *sajba* 'korong, tárcsa, céltábla, üvegtábla' átvétele.

sajna 1873: (de *sajnos* 1778-tól NySz, SzD, SI, Tzs, CzF; — *sajnál* 'conqueror, querulor; bedauern' 1618-tól NySz, MA, PP, PPB, SzD, SI, Tzs, CzF, stb.).
= leider!
A *sajnál* igéből való igen kései elvonás, még a NagySz sem ismeri. Ez talán a *sajog* 'schmerzen, brennen', *sajdít* ua. igék tövéből való, bár a kérdés a szóképzés oldaláról tisztázva nincs; vö. SzófSz.
Teljesen értéktelen Simonyi Nyr 39 : 193 ötlete: szláv *žalьno*

(a *žalь* 'Mitleid, Bedauern' főnév *-bnъ* melléknévképzős származékának adverbiuma; a szóra vö. MEW 406, Meillet Ét 265, TBSW 83, VREW I, 410). Nemcsak hangtanilag nem fogadható el (a szláv *ž*-ből a magyarban legfeljebb a X sz-ban lett volna *s*-, viszont akkor a szláv *lь* megmaradt volna), hanem szótörténetileg is. A legrégibb a *sajnál*, amely nem származhatik egy *sajna!* indulatszóból, míg fordítva teljesen szabályos.

Vö. Gombocz MNy 7 : 413, Asbóth Nytud 3 : 110.

sarjú ? hn 1480: OklSz; kn 1548: NyK 27 : 449. — Vált.: *sarjú:* 1548: NyK 27 : 449, SzikszF, KolGl. 2, MA, 1636-tól NySz, PP, PPB, SzD, Tzs, CzF, stb.; SzamSz, CsángóSz; — *sargyú:* 1838: Vas Tsz, Zala MTsz, Ormánység OrmSz; — *sargyu:* 1877: Sopron, Vas, Zala, Somogy MTsz, Szenna; — *sarnyú:* 1792: SzD, 1819: Palócság TudGyüjt VI, 40, 1839: Heves, Palócság, Nógrád, Gömör MTsz; — ? *sarnyó:* 1480: ad unum locum *Sarnyo* appellatum, ubi videlicet rubetum et quaedam arbores OklSz; — *sargyi:* 1838: Vas Tsz; — *saré:* 1884: Zala MTsz; — *sari:* 1878: Őrség, Göcsej, Hetés MTsz; — *surnyó:* 1882: Torontál MTsz. — Az OklSz-ban idevont 1364: ad unum Er, *Sarnya* pathaka dictum adat, amelyet a SzófSz is megkérdőjelez, aligha tartozik ide. Mai hangzásának ismerete nélkül szavunkkal még kérdőjellel sem kapcsolható össze.

= 1. junger Spross des Grases; a fű fiatal hajtása (1548: NyK 27 : 449); — 2. cordum, sicilimentum; Grummet; másodkaszálásból nyert széna (1576: SzikszF-tól valamennyi fenti régi és mai adat).

Eredete nincs tisztázva. Mészöly NéNy 2 : 174 szerint a *serdül* 'heranreifen; felnő', *cserény* (l. ezt a címszót), *sűrű* 'dicht' stb. szavakkal egy szócsaládba tartoznék, de ennek a bizonyításával adós maradt és így egyelőre üres ötletnél többnek nem tekinthető. Az azonban valószínűnek látszik, hogy egy **sar-* igének PartPraesAct alakja, vö. Mészöly MNy 10 : 166, SzófSz (a *sarjad* 'sprießen, sprossen' ige azonban csak kései származék a *sarjú*-ból; vö. 1792-től SzD, SI, Tzs, CzF, stb.).

Hibásan Melich NyK 27 : 449, DLw 234 (vö. még Nyr 32 : 511 is). Szerinte a vend *šarjè* 'ein scharfes Gras, Riedgras' szóból származnék, amely a *šar* ua. *-bje* képzős collectivuma volna (a *šar* szó megvan a szlovénben), ez pedig a bajor-osztrák *Sahr* 'die scharfen und spitzen Blätter der Riedglässer' szóból való volna (Schmeller III, 216; a szó a kfn *saher*, ófn *sahar* fejleménye, vö. MiklFremdw 128, MEW 337). E német szó átvétele volna egyrészt a sz *šarina* 'Riedgras' Kálal, másrészt a sz *šuvar*, le *szuwar* stb. szó is (vö. a *savar* címszót). Azonban hogy egy az egész országban elterjedt szó éppen a v e n d b ő l származnék, arra szláv jövevényszavaink egész területén nincs példa. Különben is a *šarjè* nem magyarázza meg a

szóvégi *-u*-t és változatait. Végül pedig a német és szláv szó jelentése a magyaréhoz még csak nem is hasonlít.

sáska szn 1365-től OklSz; kn XIV szv BSzj, a XV szef-től NySz, Murm, SzikszF, KolGl. 2, Cal, MA, PP, PPB, Tzs, CzF.

= locusta; Heuschrecke.

Eredete ismeretlen. Munkácsi NyK 18 : 114 szerint a törökből eredne, ez azonban hangtanilag nem fogadható el; vö. SzófSz.

Helytelenül Matz 7. Szerinte a szláv *šaška* (szh *šâška* 'locusta; Heuschrecke' Vuk, IvBr; sz *šáška* Hv, Kálal; kárp. ukr *šaška* Csopey) eredeti szó és egy szláv **šaš-* 'springen' tőből való volna, amely viszont a szanszkrit *šaš* 'salire, saltare', litván *šókiu, šókti* 'springen' szavakkal volna rokonságban. Azonban ez az egyeztetés téves. A szanszkrit *ś* és litván *š* alapján (amelyek az ideur palatális *k̂* reflexei) a szlávban nem *š*, hanem *s* a szabályos; vö. pl. Brugmann Kurze vergl. Grammatik der idg. Sprachen I, 158. A különben is csak a magyarság tőszomszédságában és ott is csak itt-ott előforduló szó tehát semmiesetre sem lehet eredeti. Kétségtelenül a magyarból származik.

sátor hn 1200: *Saturholmu* Anon 15. § (=a mai Sátorhegy, Sátoraljaújhely fölött), kn XIV szv BSzj. — Vált.: *sátur:* 1200: Anon 15. §, 1261/1291-től 1357-ig OklSz; — *sátor:* XIV szv BSzj, 1394/1448: OklSz, SchlSzj, a XV szef-től NySz, KolGl. 1, GyöngyTör, SzikszF, Cal, MA, PP, PPB, SzD, Tzs, CzF, stb.

= tentorium; Zelt.

< honfoglalás-előtti török (bolgár) **šatyr* (vö. a különböző török-nyelvi *čadyr, čatyr* változatokat) 'tentorium; Zelt', vö. Gombocz BTLw 115, Räsänen FUF 24 : 252, SzófSz. — A török szó eredeti és nem a perzsa *čadir*-ból való (a török *čat-* 'összerak' származéka), vö. Németh Gyula MNy 49 : 313.

Tévesen Ver, GyarmVoc, Leschka, SlEl 815, MEW 30, TürkEl I, 35, Szarvas Nyr 1 : 220. Szerintük a magyar szó szláv eredetű és a következő szavakkal függ össze: óorosz *šatьrь* 'tentorium' (a XII sz-tól Srezn; a Nsing általában *šatër*, de van uo. *šator* is, más átvétel?), a G azonban mindig *šatra*; orosz *šatër*, G *šatrá;* ukr *šáter*, G *šátra* (de *šatró* is); le *szater*, G *szatra*, 'Zelt' (a XVI szmf-től Linde); sz *šiator*, G *šiatra;* blg *šátra* 'tente' Duv, Mavrov; szh *šàtor*, G *šàtora* (ószerbben is, vö. Mikl-Lex), *šâtra* 'tentorium mercatoris; Stand, die Markthütte des Kaufmanns', kaj-h *šátor* 'tentorium' Bell, Jambr, csa-h *šator* Ver; szlov *šátor* 'Zelt', *šátora* 'Marktstand'. — E szavak azonban maguk származnak a magyarból. Az orosz *šatьrь* palatális *ь*-e nem lehet a török veláris *-y*-jének átvétele, ez csupán egy palatális *-i*-ből származhatik, amilyenné a török *-y-* a magyarban fejlődhetett: **sátir;*

a szh és szlov *šat-o-r* egy aránylag kései magyar alak átvétele; vö. Melich ZSlPh 4 : 94, BSE 542. — Semmiesetre sem lehet közvetlenül a törökből való átvétel, mint a MEW 30, MER 692, TürkEl I, 35, III, 19, BEW I, 133, Lokotsch 380 vélik, mert a szláv nyelvekben nincs *č* > *š* fejlődés (vö. az oszmán-törökből blg *čadər*, szh *čad-o-r*, uo.), ami viszont éppen a magyar nyelv legrégibb török jövevényszavaira jellemző.

satyiva 1899: Nyitra vid. Nyr 28 : 452.

= schmutzig, mit schmutzigen Kleidern; mocskos, szennyes ruhájú.

Eredete ismeretlen. Nem vehető figyelembe Turzó Nyr 28 : 452 állítása, hogy egy sz **sativý* átvétele volna. Ilyen szót forrásaim nem ismernek.

selyp XVI szk GyöngyTör. — Vált.: *selyp:* XVI szk GyöngyTör, Cal, MAl, 1643-tól NySz, PPl, PPBl, SzD, Tzs, CzF; SzamSz; — *selp:* 1576: SzikszF, Cal, MA, 1617-től NySz, PP, PPB, SI; — *pelyp:* a XVI szk-től NySz, Cal, MA, PP, PPB, SzD, Tzs, CzF, stb.; — *pelp:* XV szv NyírkállaiGl, SzikszF, 1576: NySz, MA, PP, PPB; — *pölp:* 1526: NySz.

= balbus; lispelnd, stammelnd; selypítő.

Hangutánzó. — Sem fgr (így Budenz NyK 6 : 432, MUSz, Winkler Nyr 41 : 159), sem szláv származtatása nem fogadható el (így GyarmVoc, Leschka, SlEl 824, MEW 330). Az utóbbiak a magyar szót a következő szláv szavakkal egyeztetik: szlov *šepljáti* 'flüstern', *šepljàv* 'lispelnd, leise sprechend'; cseh *šeplati* 'lispeln', *šeplavý* 'lispelnd', *šepla, šeplák* 'der Lispelnder' Jungm, stb. (de a *šeplavý* már Klaret, Hus, Velesl, stb.); le *szepielak, szeplun* 'der Lispeler'; ukr *šepeljáty* 'lispeln', *šepeljávyj* 'der lispelt'; orosz *šepeljáť* 'lispeln', *šepeljávyj* 'lispelnd'. A szó a hangutánzó *šep-* tő származéka, ugyanúgy, mint pl. a *šьpətati* 'flüstern', *šepotə* 'das Flüstern' a különböző szláv nyelvekben; vö. MEW 330, MER 692, HKES 368, BSE 547, PES III, 94.

A szláv szavak alapjelentése 'blaesus; flüsternd; susogó', tehát nem azonos a magyaréval. De nincs valami szláv **šepljь* 'flüsternd' szó sem, de ha volna is, abból a magyar szónak következetes *se-lyp* alakját megmagyarázni nem lehetne.

Vö. Halász Ignác Nyr 12 : 10, SzófSz.

† semengyia-körte (Jancs; honnan vette?, Tzs, CzF, NySz, MTsz, Rapaics A magyar gyümölcs nem ismeri).

= eine Birnenart; körtefajta.

Eredete ismeretlen. Hasonló valami név csak a szlovákban van, de azt ott is csak Jancs szótára ismeri (*šemendia* 'semengyia-

körtve'), viszont ez alighanem az alföldi szlovákság nyelvéből való és így maga magyar eredetű. A hangalakja szerb közvetítésű oszmántörök szóra mutatna, ilyen szót azonban sem a törökből, sem a balkáni nyelvekből kimutatni nem tudok.

seregély hn 1323: OklSz; kn 1356: OklSz. — Vált.: *seregél:* 1323-tól OklSz, BSzj, SchlSzj, KolGl. 1, 1579: NySz (mindezekben az adatokban azonban esetleg már *ly* is olvasható); — *seregély:* 1576: SzikszF, KolGl. 2, Cal, MA, 1640-től NySz, PP, PPB, SI, Tzs, CzF, stb.; — *seregíl:* 1342: OklSz; — *serege, serëge, sërege:* 1861: Baranya, Cegléd, KKHalas, Csongrád, Szilágy, Szföld MTsz, OrmSz; — *seregi:* 1876: Orosháza, Mármaros, Tiszarof MTsz; — *sereglye, seregje:* 1882: Torontál, Baja, Szatmár, Bodrogköz MTsz, SzamSz.

= Sturnus vulgaris vulgaris; Star.

Eredete ismeretlen. Feltétlenül hibás azonban a szlávból való magyarázat, amelyet GyarmAff 341 után SlEl 749 is elfogadott. Szerintük a magyar szó a szláv *skvorьcь* 'sturnus' **škor-* változatának volna a származéka (blg *skvoréc;* szh *skvórac* (Raguza), *škvôr* Stulli, *škvórac* (Horvátország), *švorak* Jambr, Vuk, *čvórac* Micaglia; szlov *skvórec, škvórec, škórec;* cseh *škvořec;* sz *škvorec, škorec* Ferianc Vtáci 15, Hv; le *skorzec, skorzek* Majewski; f-szorb *škórc,* a-szorb *škórc;* ukr *skvoréc;* orosz *skvoréc:* — hangutánzó szó, vö. MEW 309, MER 583, BSE 495, PES II, 297). Azonban Gyarmati *szkvoregély* változata, amelyre az egész magyarázat fel van építve, nem létező alak, azt Gyarmathi csak magyarázata kedvéért mint átmeneti alakot következtette ki (ma megcsillagoznók; vö. egyébként Asbóth Nyr 30 : 39). De még ha hiteles volna is, magyarázatlan volna a magyar szó *-egély* vége a szláv *-ec*-cel szemben.

serleg 1413/1418: OklSz. — Vált.: *serlik:* 1413/1418: OklSz; — *sirleg:* 1440: OklSz; — ? *sürlük* (írva *surluk*): 1424: OklSz; — *serlek:* 1448-tól 1458-ig OklSz; — *serleg:* 1458-tól OklSz, 1605-től Kr, 1636-tól NySz, SzD, PPBE, Tzs, CzF; — *selleg:* 1504-től 1521-ig OklSz, 1607-től NySz; — ? *sellég:* XVII szv NySz; — *sellyeg:* 1530-tól OklSz, 1596: NySz.

= poculum; Becher.

Eredete ismeretlen. Semmiesetre sem fogadható el Munkácsi Nyr 13 : 366 véleménye, hogy szavunk a cseh *šálek* 'kleine Schale' (1742: Wussin, Jungm, Rank) szó átvétele volna. A magyar szótörténet tanúsága szerint az *-rl-* alakok az eredetiek, ezeket viszont a különben is kései cseh szó *-l-*jéből magyarázni nem lehet.

Vö. SzófSz.

† **sipőc** 1587: "*Sypölczöknek* az öz löwöknek bibalist adtak" OklSz (*Sipőcz* alakban gyakori magyar családnév; 1597-től OklSz).

= lictor, accensus; Häscher, Scherge (?? ez az értelmezés azonban az OklSz magyarázatának az eredménye; ha ez nem helyes, az értelmezés is kétes).

Eredete ismeretlen. Az OklSz összeveti a le *siepacz* 'Häscher, Henkersknecht; pribék' szóval (erre vö. BSE 489), ez azonban nem vehető komolyan. Ebben az esetben valami **szepács*, esetleg **sepács* alakot várhatnánk.

sisak 1405: OklSz, SchlSzj, 1530-tól NySz, KolGl.1, GyöngyTör, SzikszF, Cal, MA, PP, PPB, SzD, Tzs, CzF.

= galea, cassis; Helm.

Eredete ismeretlen. GyarmVoc, Leschka, SlEl 828, MEW 340, Matz 81, BSE 562 (kérdőjellel), SzófSz szerint a szlávból származnék: kaj-h *šišak* 'galea, cassis' (1566-tól Maž 1278, 50, Bell, Jambr), csa-h *šišak* Ver; szlov *šišak* (1867-től Plet); cseh *šišák* (XIXsze-től Jungm, Kott, PřSl; régebben nincs); sz *šišák*, *šišiak* (1685: ComOrb 286); f-szorb *šišak* 'Helm' (a csehből); le *szyszak* (1570: Górski Historya jazdy polskiej. Kraków, 1894. 302, 305; Linde); ukr *šyšák* Žel (a lengyelből); orosz *šišák* (1704: Polykarpov Lexicona óta; vö. MiklLex, Vasmer RS 4 : 186). Azonban a szláv szavak vagy közvetlenül, vagy közvetve maguk valók a magyarból. Ezt már a szavak története is bizonyítja. Bizonyos azonban, hogy a szlávból nem származhatik. Matz 81 ugyan a *šiška* 'Gallapfel; gubacs' feltehető alapszavából, egy **šiš*-ből próbálta magyarázni, ilyen képzés azonban a szláv nyelvekben nincs, és ha pl. a csehben ma van is, mint a *špičák* 'Degen, Stecher' Jungm, ez legfeljebb a legújabb korban keletkezhetett, de a régi nyelvből ilyenféle képzésre (*-ák* képzővel az alapszóhoz h a s o n l ó tárgy) sem a lengyelből, sem a csehből kimutatni nem lehet. Nem ismeri az *-ak* képző ilyen funkcióját a kitűnő szóképzés-történeti monográfia sem: Doroszewski Monografje słowotwórcze: PraceFil 13. Vö. Kniezsa MNy 38 : 337.

skatulya 1544: OklSz. — Vált.: *skatula:* 1544, 1556, 1564, 1597: OklSz; — *skatulya:* (mikortól?, még sem a Tzs, sem a CzF nem ismeri); — *skátulya:* 1807: Gvadányiból NySz; — *iskatula:* 1604: MA, 1636: NySz, PP, PPB, GyarmVoc (itt *iskatu-s-a* sajtóhiba); — *iskátula:* 1668: NySz; Tzs, Őrség, Veszprém, Kecskemét, MTsz; — *iskatulya:* 1708: PPl, PPBl, CzF; Eger MTsz; — *iskátulya:* 1880: Csík MTsz; — *iskatola:* 1604: MAl; — *iskatoja:* 1897: Szföld MTsz; — *iskotoja:* 1872: Háromszék MTsz; — *iskutija:* 1883: Szolnok-Doboka MTsz; — *iskátyula:* 1873: Gyöngyös MTsz; — *ëskatula:* 1892: Palócság MTsz; — *ëskatulya:* 1876: Palócság, Eger, Nógrád MTsz; — *eskotolya:* 1861: Háromszék MTsz; — *kátula:* 1887: Dráva mell., Baranya MTsz; — *katulya:* 1838: Tzs, CzF; Bihar, Tokaj.

MTsz; — ? *katulja:* 1877: Hódmvhely MTsz; — *kátyula:* 1879: KKMajsa MTsz; — *kátyulla:* 1882: Torontál MTsz; — ? *kutuja:* 1816: GyarmVoc 29.

= capsa, capsula; Schachtel.

Nyilván a közép-latin *scatula* 'capsula, pyxis' DuC, Bartal Gloss átvétele; vö. SzófSz. — Kevésbé valószínű az olaszból való magyarázat (< olasz *scatola* REW 4682; Kőrösi Nyr 14 : 68, Asbóth Nyr 26 : 113), de mindenesetre Karinthy OlJsz 44 eljárása, hogy az olasz lehetőséget egyszerűen elveti, nincs megokolva. — Biztosan hibás azonban a németből (< *Schatulle*, 1647-től Kluge; Szarvas Nyr 26 : 18, 152, de vö. uo. Melich) és a szlávból való származtatás (így SlEl 830, MEW 340, Melich Nyr 26 : 18, Valló Tót el). A szláv-szavak a következők: csa-h *škatula* 'Schatulle' (Észak-Dalmácia) IvBr, Vuk, kaj-h *škatula* 'pyxis' Bell, Jambr, *škatulja* Jambr; szlov *škâtla* 'Schachtel'; cseh *škatule* 'Schachtel' Wussin, Jungm, Rank; sz *škatuľa:* le *szkatuła* 'Geldschatulle'; ukr *škatula*; orosz *škatulka*. Ezek a szavak is valamennyien a közép-latinból valók, bár lehetséges, hogy a kaj-h (ebből a csa-h) és a sz szó a magyarból származik (vö. Halász Nyr 18 : 216), az ukrán és az orosz pedig a lengyelből van átvéve.

A magyar szó szláv eredete teljesen valószínűtlen. Az egész nyelvterületen és rendkívül sok változatban való elterjedése arra vall, hogy felülről lefelé terjedt, így tehát a XIII sz után, amikor a szó a magyarba átkerült, csak latin lehet, mert a német hangtani okokból nem jöhet tekintetbe.

† **sod** XV szmf SermDom, 1530: ÉrsK, XVI sz NySz.

= astutus, versutus; heimtückisch; ravasz, alattomos.

Eredete bizonytalan. Szinnyei Nyr 23 : 489 szerint a román *şod* 'mirabilis, curiosus, iocosus, iovialis' Klein Dict, Tiktin stb. Ennek a magyarázatnak azonban gyengéje, hogy a román szónak nincs magyarázata, illetőleg a magyarból származtatják (Drăganu Dacoromania 4 : 158, Treml MNy 25 : 48, Gáldi Klein Dict), a magyar szó viszont német-zsidó eredetű volna (vö. MNy 25 : 48). — Hibásan azonban Munkácsi Ethn 5 : 352: orosz *šut* 'Spaßmacher' *šutka* 'tréfa'. Sem hangtanilag, sem jelentéstanilag nem egyezik.

sonka 1787: MNy 46 : 275. — Vált.: *sunka:* 1787: MNy 46 : 275; Répce mell., Keszthely MTsz; — *sonka:* 1800: Márton, Tzs, CzF; — *zsonka:* 1885: Komárom, Somogy MTsz.

= perna, sectile; Schinken.

< osztrák-bajor *schunke* (vö. Lexer Kärntisches Wb 227, Schmeller II, 453); vö. Melich DLw 239, Borovszky NyK 24 : 341 (de ő az ófn *schinca*, kfn *schinke*-ből indul ki). A felnémet *schunke* az észak-német *Schinken* Ablaut-változata, vö. Kluge.

A SzófSz szerint azonban a szó „valószínűleg szláv közvetítéssel" került át: blg *šunka* 'jambon'; szh *šunka* 'perna; Schinken' Vuk, IvBr (más forrásban nem találom); sz *šunka* (a cseh *šunka* kései átvétel a sz-ból, Jungm előtt csak *šinka* van, vö. ComOrb 109); le *szynka;* ukr *šynka.* Erre azonban semmi szükség nincs, de nem is valószínű. A szh szó (amelyből a blg származik, bár ez lehet a román *şuncă* átvétele is) biztosan a magyarból való, az országszerte elterjedt magyar szónak pedig aligha lehet a forrása a sz szó, amelynek különben kora is ismeretlen. A magyar *sonka* az *o* tanúsága szerint pedig legalábbis a XV sz-ban átvett szó.

sőreg XIV szv BSzj. — Vált.: *sőreg:* XIV szv BSzj, XVI sze MNy 11 : 83, 1553: TermTudKözl 26 : 494, KolGl.1, SzikszF, MA, 1661: MonTME 1 : 283, PP, PPB, SzD, SI, Kr, Tzs, CzF; — *sőrég:* 1517: OklSz, 1702: NySz; — *sőrege:* 1685: LevT II, 343, SI, MNy 13 : 185; — *sőröge:* 1799: GyarmAff 329, GyarmVoc; — *séreg:* XV sze SchlSzj, KolGl.2; — *sireg:* 1887: Herman HalK II, 763.

= Acipenser stellatus; Stör.

< bolgár-török **šivrik* 'Acipenser' (tulajdonképpen 'spitzig; hegyes', e halfajta hegyes fejéről, legsajátosabb alaki tulajdonságáról); vö. csuvas *ševrekä* 'spitzig; hegyes'; kazáni-tatár *süjrük* 'spitznasiger Fisch; hegyesorrú hal'; Gombocz MNy 13 : 185, SzófSz. — Helytelenül Munkácsi Ethn 4 : 176, NyK 25 : 184 (fgr eredetű; N. Sebestyén Irén a fgr halnevek közé nem vette fel, vö. NyK 49 : 86), Munkácsi ÁKE 546 (kaukázusi). — Szintén hibás az orosz *sevrjuga, sevrjuk* 'Acipenser stellatus' szóból való magyarázat, amelyet GyarmAff 329 után a SlEl 728 is képvisel. Ez azonban hangtanilag elfogadhatatlan, bár nem lehet kétséges, hogy a magyar és az orosz közös forrásra mennek vissza (volt az óoroszban *ševriga* is, XVI sz-ból PES II, 268; a *sevrjuga* nyilván egy köztörök *söjrük,* a *ševriga* pedig a csuvas *šewrekä* átvétele lehet, bár a kérdés közelebbről megvizsgálandó; a *saróga* 'Leuciscus erythrophthalmus' halnév azonban nyilván a finn *särki,* mordvin *särgä* átvétele, mint Vasmer GrSlEt III, 174 és PES II, 253 mondja.

spintol 1879: Rozsnyó MTsz.

= erzürnen, zornig machen, ärgern; haragít, bosszant.

Eredete nem világos. Mindenesetre téves Valló Tót el és Nyr 33 : 569 véleménye, hogy a sz *špintat'* 'besudeln, schmächen; piszkít, gyaláz' Jancs, Hv átvétele volna. Sem a hangalak (**spintál* volna várható), sem a jelentés nem egyezik.

spirka 1879: MTsz. — Vált.: *spirka:* 1879: Rozsnyó, Palócság MTsz; — *sipirka:* 1897: Borsod MTsz; — *spira:* 1894: Palócság MTsz.

= 1. lebhaft, munter; élénk, életreváló (1879: Rozsnyó, Borsod MTsz); — 2. *spira, spirka* flinkes, behendes Mädchen; fürge leányka (1894: Palócság, Abaúj MTsz).

Eredete nincs tisztázva. Kétségtelenül téves azonban Valló Nyr 33 : 569 véleménye, hogy egy cseh **špirek* 'Spitzbube' szóval függne össze, mert ilyen szónak sem a csehben, sem a sz-ban nincs nyoma

struzsál 1863: Kapnikbánya MTsz.

= schälen, abschälen; hánt, dörzsölve lefejt, pl. kukoricát. < román *a struji* 'schaben, abstreifen' (a román szó a szláv *stružiti* 'radere' átvétele, a tőre vö. az *esztergályos* címszót). — Helytelenül Kniezsa MNy 29 : 96 (közvetlenül a szlávból).

suba 1290: OklSz, stb.

= 1. chlaena, toga pellita; Winterrock (1290-től OklSz, 1508-tól NySz, Murm, MA, PP, PPB, SzD, Tzs, CzF); — 2. pellis; Fell; prém (1517-től 1566-ig NySz, 1530: OklSz, SzikszF).

Európai vándorszó, végső forrása az arab *džubba* 'gefuttertes männliches Oberkleid' (a *džebbe* 'schneiden; vág' igéből), amely különböző közvetítésekkel a magyarba többször is bekerült (vö. a *zsupica* és a *zubbony* címszavakat) és amely valamilyen formában majd minden európai nyelvben megvan; vö. pl. a német *Joppe*, orosz *jubka, župan*, cseh, sz *čuba* stb. A *suba* szóról eddig általános volt a vélemény, hogy az arabból az olaszon (*giubba*, vö. REW 3951) és a kfn-en keresztül (kfn *schūbe*, úfn *Schaube* 'langes weites Gewand für Frauen und Männer', vö. Grimm, Kluge) átkerült a szláv nyelvekbe *šuba* alakban és innen vette át a magyarság (így Leschka, GyarmVoc, SlEl 836, MEW 344, Szinnyei NyK 42 : 14, SzófSz).

Ez azonban nem lehet helyes. A szóra vonatkozó történeti adatok ezt a véleményt ugyanis nemcsak hogy nem támogatják, hanem határozottan ellene szólnak. Az arab → olasz → német útvonal azonban feltétlenül helyes, az *-š-* ugyanis az olasz *dž-* helyén csak német közvetítéssel magyarázható, ahol nemcsak a *dž-* hiányzik, hanem a zöngés mássalhangzót is zöngétlennel helyettesítik (feltűnő a cseh és sz *čuba*, amelynek zöngétlen *č*-je a zöngés *dž-* helyén szintén német közvetítésre mutat, bár a *č-* nem világos; mindenesetre XV sz utáni átvétel, mert akkor a csehben **čiba*, **šiba* volna várható). A szláv közvetítés azonban már nem fogadható el. A szó ugyanis a következő szláv nyelvekben van meg: blg *šúbra, šúbura* Gerov, *šúba* 'pelisse, fourrure'; szh *šȕba* (a XV szv-től Maž 1435, Dan, IvBr), *šȕbara* IvBr (az *-ura, -ara* augmentatív képzők, vö. Leskien SkrGr I, 447, 458), kaj-h *šûba* Bell; szlov *šûba* (van *šâvba* 'Pelz' is, de ez újabb átvétel a német *Schaube*-ból); cseh *šuba* 'Reisepelz' Jungm, Kott, Rank (Wussin-nál 'Unterkleid', előbb nincs); sz *šuba* Jancs, Hv; le

szuba 'Schaube, Pelzrock' (1488-tól RotyP 142, Linde, stb.); f-szorb *šuba* 'Pelzrock', a-szorb *šuba* 'Schaube, Weiberrock'; fehér-orosz *šúba* 'bőr felsőkabát'; ukr *šúba* 'Pelzrock, Pelzmantel'; orosz *šuba* 'Pelz' (1382-től Srezn). A szláv szavakat valamennyi eddigi kutató mind a németből magyarázza (MEW 344, BEW I, 459, MER 695, HKES 377, Korbut PraceFil 4 : 479, PES III, 109), kivéve Brücknert (BSE 556), aki szerint a német *Schaube* való a szlávból, de hogy akkor a szláv *šuba* honnan származik, szokása szerint nem mondja meg.

A szláv szavaknak a németből való magyarázata csak részben helyes. Minden bizonnyal a németből származnak a le és az orosz szavak, esetleg még a szorb, ha ugyan ezek régiek és nem újabb átvételek a csehből vagy a lengyelből. Kétes azonban a szlovén szónak a németből való eredete. Az, hogy csak a XIX sz-ból van rá adatunk, inkább ellene szól és arra látszik mutatni, hogy a horvátból való. Majdnem bizonyos viszont, hogy a szlovák szó nem a németből, hanem a magyarból való. Az, hogy a csehben aránylag nagyon kései, arra mutat, hogy valamelyik szláv nyelvből, talán a sz-ból való átvétel. Kétségtelen ezzel szemben, hogy a szh és a kaj-h szó a magyarból van átvéve. Az első adat ugyanis Mátyás király subájára vonatkozik (Dan III, 492), ami a magyarból való átvételt kézenfekvővé teszi.

A magyar adatok is, a szlávok is (vö. pl. a fent idézett ószerb adatot) arra mutatnak, hogy a *šuba* az előkelők, sőt az udvar ruhadarabja volt. Tehát nem alulról felfelé terjedt, mint a ruhadarabnak mai elterjedése alapján gondolhatnók, hanem felülről lefelé. Itt pedig nyilvánvalóan a németből származik. Udvari eredete miatt eleve ki van zárva a szerb, kaj-h, szlovén és szlovák közvetítés lehetősége. A csehben a középkorban ismeretlen (különben **šiba*-nak kellene lennie), a lengyelre és az oroszra pedig ezzel a ruhadarabbal kapcsolatban aligha gondolhatunk.

A *subica* szóra vonatkozólag l. a *zsupica* alatt.

súly 1527-től NySz.

= 1. onus, pondus; Last, Gewicht; súly, teher (1527-től NySz, 1553: OklSz: itt írva *swl;* kemény *l* ?, MA, PP, PPB: mindháromban *sully*, megkülönböztetésül a 'gravis, onerosus; súlyos' jelentésű *súly*-tól!!, SzD, Tzs, CzF, stb.); — 2. gravis, onerosus; schwer; súlyos, nehéz (1527, 1557: NySz, vö. Nyr 39 : 261, MA, PP, PPB; a 'gravis, onerosus; súlyos' *sullyos:* a XVI sz-tól NySz, stb.).

Eredete nincs tisztázva. Sem fgr (így MUSz), sem szláv származtatása (így Mariánovics Nyr 46 : 273) nem vehető komolyan. Az utóbbi szerint szavunk a szlovén *šûlj* 'ein abgesägtes Baumstammstück' szóból való volna, amelyre Plet a horvát határszélről

egy adatot idéz és amely nyilván a *šuljek* szóból (erre vö. a *sulyok* címszót) a deminutivumnak érzett *-ek* elvonásával keletkezett. Ennek is, a *šuljek*-nek is az eredete ismeretlen.

† suskás

Dank szerint volna a magyarban egy 'flüsterer; susogó' jelentésű *suskás* szó, amelyet Dank nyomán a SlEl 837 egy sz *šuškáč* 'susogó' szóból származtat (ez hangutánzó eredetű). Ilyen magyar szó azonban nincs. Van ugyan egy 'effoeminatus' jelentésű *suskás* szó (1713: NySz, Kr, Tzs), ennek azonban a 'susog' jelentésű sz szóhoz semmi köze nem lehet.

Vö. Halász Ignác Nyr 12 : 11.

susog 1570-től NySz, SzikszF, MA, PP, PPB, Tzs, CzF.

= susurro; säuseln, rauschen.

Hangutánzó. Vö. SzófSz. — Mariánovics Nyr 46 : 273 véleménye, hogy a sz *šušotať* 'susog' átvétele, nem érdemel figyelmet.

suttog XVI szmf KolGl.2, Cal, a XVI szv-től NySz, MA, PP, PPB, Tzs, CzF.

= susurro, mussito; flüstern (eredetileg azonos jelentésű volt a *susog* igével, ma a *susog* 'rauschen', a *suttog* 'flüstern').

Hangutánzó, vö. SzófSz. — Mariánovics Nyr 46 : 273 magyarázata a sz *šušťať* 'suttog' szóból komolytalan.

süly XV szv CasGl = MNy 1 : 251. — Vált.: *sül:* XV szv CasGl, 1557-től NySz, GyöngyTör 1397, SzikszF 162, 169, MA, PP, PPB, SzD; Csallóköz MTsz; — *sülv:* 1551-től NySz, Varjas OrvK 271, GyöngyTör 1032, SzikszF 164, MA, PP, PPB, SzD, Tzs, CzF; Csallóköz, Palócság, Tokaj, Szeged, KKHalas MTsz; — *süj:* 1897: Szilágy MTsz; — *süjj:* 1936: Szamoshát SzamSz; — *sű, süh:* 1891: Torontál MTsz; — *sü:* 1897: Cegléd MTsz; — *suly, suj:* 1838: Szföld Tsz, Szilágy, Szföld MTsz, CsángóSz, Dél-Baranya vö. Berde Dermat 239; — *súj:* 1863: Szilágy, Szföld MTsz; — *sujj:* 1864: Háromszék MTsz; — *sú:* 1897: Szföld MTsz; — *sul:* 1832: Göcsej Tsz, Szenna (1595-ből a NySz-ban Beytheből idézett *sul* és *suly* olvasása kétes, mert esetleg *ü*-vel is olvashatók.)

= marisca; Scharbock, Skorbut; kiütés (a XV szv CasGl-tól valamennyi régi adatban; a népnyelvi adatokban is különféle 'kelés, kiütés, var' a jelentése; részletesebben l. MTsz és Berde Dermat 239).

Fgr eredetű; vö. finn *syylä* 'Warze; szemölcs', stb., vö. NyH, SzófSz. — Azonban a mélyhangú *súly* változatok, amelyek a Székelyföldön és Dél-Dunántúl élnek, nincsenek tisztázva. A magyarban

ugyanis a palatális rendből a velárisba való átcsapás nem mutatható ki.

Azonban Mariánovics Nyr 40 : 350 véleménye, hogy a szlovén *žulj* 'Schwiele; bőrkéreg, feltört bőr', kaj-h *žulj* 'callus, atheroma, tofus' Bell, Jambr, szh *žûlj* 'Schwiele' IvBr szóból való, hangtani és jelentéstani okokból nem lehet figyelembe venni. A szláv *ž-* > magyar *s-* megfelelés igen korai, még X sz-i átvételre mutatna, amikor a magyarban nem volt *zs*. De az ilyen természetű szónál eleve valószínűtlen. A régi magyar szónak állandó *ü*-s alakja is ellene szól. De a jelentések sem egyeznek.

Sz

szalag XIV szv BSzj, SchlSzj, 1544-től OklSz, GyöngyTör, SzikszF, 1598-tól NySz, MA, PP, PPB, SzD, Tzs, CzF.

= vimen, vinculum; Band.

Ugor eredetű, vö. NyH, SzófSz (Pais Dezső NyK 50 : 347 azonban a *szál* 'Faden; fonál' magyar származékának tartja, ami szintén lehetséges). — Török (Munkácsi KSz 20: 136) és szláv származtatása (Simonyi Nyr 39 : 439) nem fogadható el. Az utóbbi annak a szláv *silo* 'laqueus' szónak *-ъkъ* deminutiv-képzős származéka volna, amely a nyugati-szláv *sidlo* 'madártőr' szóban és az orosz *silók* 'Schlinge, Fangschlinge' szóban is megvan (ez utóbbi csak az oroszból mutatható ki, itt pedig 1704: LexPolycarpi óta). Sem hang-, sem jelentéstanilag nem vehető komolyan.

szálka XV szmf SermDom, 1508-tól NySz, Cal, MA, PP, PPB, Tzs, CzF.

= festuca, fibra; Splitter.

A fgr eredetű magyar *szál* 'Faden, Faser, Fiber' származéka, vö. Halász Ignác Nyr 12 : 12, Pais NyK 50 : 344, SzófSz. — Téves a SlEl 739 magyarázata a szláv *skala* 'szikla' szóból (l. a *szikla* címszót). Sem hang-, sem jelentéstanilag nem fogadahtó el. A MEW 298 maga is visszavonta, bár, úgy látszik, meggyőződés nélkül („*szálka* soll ein Demin. von einem *szál* sein").

szamuklál 1873: MTsz. — Vált.: *szamuklál:* 1873: Nagykunság, Hajdu, Debrecen, Szabolcs, Kassa, Abaúj MTsz; — *szamiklál:* 1880: Szabolcs MTsz; — *szamoklál:* 1897: Palócság MTsz.

= 1. schnüffeln, spüren; szaglálódik, szimatolva keres (1894: Palócság, Szabolcs, Debrecen, Abaúj MTsz, Nyr 33 : 184); — 2. langsam arbeiten, herumtrödeln; lassan dolgozik, piszmog (1874: Hajdu, Nagykunság MTsz); — 3. herumlungern; ácsorog, bámészkodik (1873: Nagykunság, Debrecen MTsz).

Eredete ismeretlen. Valló Tót el véleménye: sz *smokliť sa*, nem vehető figyelembe, mert a sz szó 'siránkozik, nyafog, óbégat' jelentésű és alakilag is **szamuklol* volna várható.

száp 1882: Gárdony Herman MHal.

= Zahn der Laufrölle (zum Festhalten der Sehne des Garnes); a háló inainak leszorítására való csiga egyes fokai.

Eredete ismeretlen. Elfogadhatatlan Munkácsi Ethn 4 : 270: szláv *zǫbъ* 'Zahn' (a szóra vö. a *záp-fog* címszót). Többek között degen szókezdő *z*-ből a magyarban nem lehet *sz*-!!

szárcsa hn 1322/1324: MNy 10 : 426, 1338-tól OklSz; kn XIV szv BSzj. — Vált.: *szárcsa:* 1322/1324: MNy 10 : 426, 1338-tól OklSz, BSzj. SchlSzj, 1574-től NySz, SzikszF, KolGl.2, Cal, MA, PP, PPB, Tzs. CzF; — *sárcsa:* 1838: Tzs; Fehér MTsz; — *sárca:* 1898: Somogy MTsz; — *sárc:* 1952: Ormánység OrmSz.

= Fulica atra; Blässhuhn.

A 'kahl; kopasz' jelentésű magyar *szár* származéka, a madár homlokán levő fehérnek látszó kopasz folttól; vö. Pais Dezső MNy 8 : 304, 48 : 121, Beke NéNy 11 : 138, SzófSz.

Tévesen SlEl 723: szh *sarka* 'Fulica atra'. A szh szó azonban a szlávságban társtalan, a szh-ban nem is lehet eredeti (egy *s-ar-k* hangalakú szó csak idegen eredetű és aránylag kései átvételű lehet). Legvalószínűbb, hogy egy egyébként ki nem mutatható magyar **szárka* átvétele.

szekrény 1508: NySz. — Vált.: *szekrén:* 1519-től NySz, 1522-től 1558-ig OklSz, Murm, GyöngyTör 1864, KolGl.2 (olvasatuk azonban lehet *szekren* is); — *szekrény:* XVI sze-től NySz, GyöngyTör 1858, 1561-től OklSz, SzikszF, KolGl.2, Cal, MA, PP, PPB, SzD, SI, Tzs, CzF; — *szekren:* 1944: Kalotaszeg MNy 40 : 312; — *szekrin:* 1582: NySz, 1588: OklSz (vagy *szekrín*?); Kalotaszeg MNy 40 : 312; — *szekriny* (vagy *szekríny*?): 1713: NySz; — *szökren:* 1587: OklSz; — *szökrény:* 1597: OklSz, 1626: NySz; — *szökrön:* 1877: Sopron MTsz; — *szökröny:* 1888: Baranya MTsz, OrmSz.

= 1. arca; Lade, Truhe; láda (1508-tól NySz, 1522-től OklSz, valamennyi fenti adatban a 2. alattiak kivételével); — 2. sepulcrum, tumba; Sarg; koporsó (1510: MargitLeg 35—7, NagyszK, vö. II. OsztKözl 1 : 25); — 3. scrinium, armarium; Schrank, Schrein; szekrény (1750: Wagner Phraseologia 111, PPB, SzD, PPBE, Márton Tzs, CzF; — a korábbi adatok: Murm, SzikszF, KolGl.2, Cal, MA, PP 'scrinium' értelmezése valószínűleg még az 1. jelentéssel azonos).

Legvalószínűbb, hogy egy óvallon *scrin* 'Lade, Schrein' szó átvétele (azonban az alapszó eddig nincs kimutatva, csak különböző

származékai ismeretesek: *scrinai* < latin *scrinellum* 'layette, tiroire d'armoir, ou l'on serre les papiers', *scrini* < latin *scrinarium* 'menuisier, artisan, qui travaille en bois, dans l'interieur des maisons'); vö. Bárczi MNy 28 : 199—205, FrJsz 9, SzófSz, Melich NyK 49 : 288.

Magyarázták az ófn-ből is (Melich DLw 249, MNy 6 : 118), ez azonban nem fogadható el, mert az ófn *scrîni* a X sz vége felé biztosan *š*-sel hangzott, ebből pedig a magyar *sz-* nem fejthető meg.

Szintén téves a szlávból való származtatás is (GyarmVoc, Leschka, SlEl 747, MEW 304, Szarvas Nyr 14 : 50). Az idetartozó szláv szavak a következők: óegyh. szláv *skrinja* 'arca' Euch, Savv; egyh. szláv *skrinja, skrinija* és *skrina* MiklLex, Srezn; blg *skrin* 'armoire' Mavrov (Duv, Gerov nem ismeri); szh *skrinja, škrinja* 'Kiste, Truhe' Vuk, IvBr (szerintük csak nyugati részeken), kaj-h *škrinja* 'scrinium, arca, cista, capsa Bell, Jambr, csa-h *skrinja* 'scrinium, arca, capsa' Ver; szlov *skrínja* 'Truhe, Lade', *škrinja* 'Schrein, Truhe'; cseh *škřínĕ* 'cista', Klaret, Hus, Velesl, Wussin; *skříně* 'Kasten, Schrank' Jungm, Rank (az *s*-es változat csak Jungm óta és nyilván a sz-ból való); sz *skriňa* 'szekrény' Hv, Tvrdy, Kálal, *škriňa* ua. Kálal; le *skrzynia* 'Schrein, Schrank, Kasten, Kiste, Lade' (1443-tól RotyP 60, Bibl, Linde; de *skrzynka* már 1422-től RotyP 4); f-szorb *křińa* és *křina* 'Lade, Kleiderlade, Kasten', a-szorb *kšińa* 'Lade, Truhe' (de *škriniś* 'einschränken, einzwängen'); ukr *skrynja* 'Kasten, Lade, Koffer' Žel, 'Koffer' Hrinč, 'szekrény' Csopey; orosz *skrinka* 'Kofferchen', *skrin* 'Koffer' (elavult, ma egyik sincs meg; a *skrin* azonban a *skrinka*-ból való elvonás, ez pedig a *skrinja* demin-a; az oroszból blg *skrin*). — A szláv szót általában az ófn *scrîni*-ből magyarázzák; de az átvétel két ízben történt: a *skrinja* a X szk előtt, a *škrinja* pedig azután, de még a XI szk előtt ; vö. PES II, 312, Schwarz Reibelaute 23, Kiparsky 264. E magyarázat legnagyobb gyengéje, hogy a szó az óegyh. szlávban is megvan, ezt tehát moravizmusnak kellene magyarázni (így Jagić Entst 355). Ezzel szemben Vasmer GrSlEt II, 276, III, 186 a görög σκρίνα (és σκρινί) átvételének tartja, amely a latin *scrinium*-ból való. Erre látszik mutatni az egyh. szláv *skrina* változat, míg a *skrinja* és *škrinja* ellene szól. Nyilván nem lehet eredeti szó, mint BSE 498 véli. — Ha azonban a szó germán eredetű, igen korán kellett az *-*-tövűek közül a *ja*-tövűek közé átcsapnia, ami igen feltűnő, mert ez a jelenség az óegyh. szlávban teljesen ismeretlen. Azért valószínűbbnek látszik, hogy a szláv szó egy balkáni latin *scrinia* Npl (vagy egy abból átvett görög szó) átvétele.

A magyar szónak a szlávból való származása ellen szól a magyar szó mássalhangzós szóvége. Különben is egy későbbi, felülről lefelé terjedő befolyás terméke, amely azonban már nem szláv, hanem

nyugati eredetű volt. Azért valószínű a szónak a vallon és való színűtlen a szláv eredete.

személy XV sze SchlSzj. — Vált.: *személ:* XV szv SchlSzj, a XV szef-től NySz, SermDom, 1493: OklSz; — *személy:* 1466-tól NySz, GyöngyTör, Cal, MA, PP, PPB, Tzs, CzF; — *szömély:* a XVI sze-től NySz, Cal 229, MTsz; — *szemíl:* 1541: NySz; — *szemil, szemill:* MTsz.

= 1. imago, facies, conspectus; Bild, Gesicht; kép, arc (a XV szef-től a XVII szv-ig NySz); — 2. forma, figura, species externa; Form, Figur, Gestalt; forma, alak (a XV szef-től NySz, SermDom); — 3. persona; Person; személy (1466-tól NySz, GyöngyTör, Cal, MA, PP, PPB, Tzs, CzF); — 4. foemina; Weib; nő (1508-tól NySz); — 5. meretrix; Hure; ringyó (1873: Sopron, Fehér, Cegléd, Kecskemét, KKHalas, Félegyháza, Szeged, Nagykunság MTsz); — 6. dignitas; Würde; méltóság (1636: NySz).

A *szem* 'oculus; Auge' magyar származéka; vö. NyH, SzófSz, stb. — Munkácsi Ethn 8 : 20 véleménye a szláv *sěmь* 'persona' szóból nem jöhet tekintetbe. A szónak, amely különben csak az oroszban van meg, sehol valami *-l-* képzős származéka nincs.

szeprence 1792: SzD. — Vált.: *szeprence:* 1792: SzD, SI, Kr, Tzs; Somogy MTsz, Tolna Nyr 37 : 47; — *szeprënce:* 1897: Zala MTsz; — *szeprönce:* 1888: Somogy MTsz; — *szeprente:* 1808: SI, Kr; 1838: Balaton mell. Tsz, Kemenesalja, Zala, Somogy MTsz; — *szeprënte:* 1893: Zala MTsz; — *szëprënte:* 1888: Zala MTsz.

= 1. Rebe, Reisig; venyige, rőzse (1792-től valamennyi fenti adatban); — 2. *szeprence* Bodensatz der Flüssigkeiten; a folyadék üledéke (1897: Szfvár MTsz).

Eredete ismeretlen. Bár a hangalakja teljesen szláv jellegű, nincs olyan szláv szó, amellyel egyeztetni lehetne. Egy szláv **sъprǫtica* (< *prǫtъ* 'vessző') szóból a magyar szó palatális hangrendje miatt nem származhatik, különben is ilyen szó (vagy akár az alapszava: **sъprǫtъ*) a szláv nyelvekben nincs.

A SlEl 775 egy magyar *szeprence* 'Findelkind; talált gyermek' szóból indul ki, ezt pedig a raguzai horvát *spurjanče* 'uneheliches Kind' szóval egyezteti. A magyar szónak azonban 'Findelkind' jelentése nincs, a raguzai szóval való egybevetése pedig nem érdemel figyelmet; vö. Asbóth Nesk 57.

szipa 1835: Erdély Kassai IV, 441, Tsz, MTsz.

= alte Schraube, alte Hexe; banya, vén lotyó.

Ez az erdélyi tájszó a *szipog* 'schluchzen' származéka („szipogva beszélő"), amely viszont a *szí* 'saugen, ziehen' szó *szip* változatából

való; vö. Szófsz (*szipirtyó* alatt). — Mariánovics Nyr 46 : 273 ötlete (szlovén *cipa, sifa* 'Schlampe') komolytalan.

szipka 1580: MNy 2 : 75. — Vált.: *szipka:* 1792: SzD, SI, GyarmVoc, Kr, Tzs, CzF; — ? *szíp, szipó:* 1808: SI 497, Kr, CzF (mind SI-ból); — *szipóka:* 1808: SI, Kr, Tzs, CzF, stb.; — *szopóka:* 1580: MNy 2 : 75, Tzs, CzF, stb.

= tubulus, sugibulum; Mundstück, Pfeifenmundstück.

A *szív* (*szip* és *szop*) 'saugen' ige származékai. Az ige viszont fgr eredetű; vö. SzófSz.

Tévesen GyarmVoc, SlEl 734 és 770. Szerintük a *szipka, szipóka* a 'sziszegés'-t jelentő szláv *sip-* tő származékainak az átvétele: blg *sipkav* 'rauque'; szh *sìpljiv* 'asthmaticus', kaj-h *sipljív* 'anhelus, suspiriosus' Bell; szlov *sipljìv* 'schwerathmig, asthmatisch'; cseh *sípati, sipěti* 'zischen', *sípavý* 'heiser', *sipota* 'Heiserkeit', *siptavý* 'heiser' Jungm; sz *sipeť* 'sziszeg, rekedten beszél'; le *sipnieć, sypnieć* 'heiser werden'; orosz *síplyj* 'heiser', *sipóvka* 'Pfeife, Rohrpfeife'; vö. orosz *šipětь* 'zischen' is. — Hangutánzó eredetű szó, vö. MEW 296, HKES 332, BSE 492 (szerinte azonban a magyar *síp* 'fistula', *sipos* 'fistulator, tibicen' is ebből származnék, amely aztán a XVI sz-ban más katonai szakkifejezésekkel együtt a lengyelbe is eljutott *szyposz, siposz* alakban; a kaj-h *šipuš*-ra vö. Hadrovics Melich-Emlékkönyv 109; BSE véleménye azonban nem vehető komolyan, mert az *š*-es változat csak az oroszban van meg, de nyilván kései, mert Srezn még nem ismeri; ezzel szemben a magyar szó már a XV sze-től ismeretes, vö. SzófSz), PES II, 288.

A SlEl 734-ben Miklosichnak már a kiindulása is hibás: a *szipka* szerinte 'Lockpfeife' (ez a Tzs alapján), holott a magyar szó jelentése a 'Mundstück'.

Megint másból származtatja a SlEl 770 a magyar *szopóka* szót: egyh. szláv *sopělь* 'tibia'; szh *sòpīlka* 'Art grosser Flöte', *sòpiti* 'keuchen' (a SlEl idéz egy „kroat. *sopka* fistula" szót; forrásaimban nem találom); szlov *sopljìv* 'schwer atmend', *sopílo* 'die Mündung des Blasbalgs, Blasinstrument'; cseh *sopelína* 'Hirtenflöte' Jungm (előbb nincs); ukr *sopílka* 'Pfeife, Hirtenpfeife, Flöte'; orosz *sopélka* 'Hirtenflöte, Schalmei'; a *sopǫ* ~ *sop-ti* 'tibia canere' származéka, vö. MEW 316, MER 599, PES II, 357. — Hang- és jelentéstani okokból nem jöhet tekintetbe.

† szopolyka

= a SlEl 771 (és utána Valló Tót el) szerint volna a magyarban 'Rotzbube; taknyos kölyök' jelentésű *szopolyka* szó, amely viszont a szlávból származnék: sz *sopl'ák* 'taknyos gyerek' (< szláv *sopolj*ь

'Rotz', MEW 316, PES II, 357). Ilyen magyar szó azonban a forrásainkból nem mutatható ki.

szipoly 1576: SzikszF, MA, PP, PPB, SzD, Kr, CzF; Szföld Tsz, MTsz.

= blatta; Motte, Honigmotte; moly, mézmoly.

Talán a fenti *szip-* 'saugen' tő származéka. Simonyi Nyr 33 : 372 ötlete, hogy az orosz *siplъ* 'Maikäfer; cserebogár' szóból való (ez a *szipka* címszó alatt tárgyalt hangutánzó eredetű *sip-* tő származéka, vö. MEW 296, PES II, 288), nem fogadható el.

szirony 1826: Tsz. — Vált.: *szirogy:* 1826: Baranya Tsz, Somogy, KKHalas, Kunszentmiklós MTsz, OrmSz, Szenna; — *sziroty:* 1835: Eszék, Somogy, Dunántúl MTsz; — *szirony:* 1896: Heves, Gömör MTsz, Szamoshát SzamSz; — *szilogy:* 1827, 1832: Eszék Tsz, MTsz; — *szilony:* 1838: Szföld Tsz, MTsz; — *szityor:* 1897: Tolna MTsz. — De a *szirnyos* 'crustosus; darabos, rögös' melléknév már 1708: PP, PPB, SzD, Kr.

= 1. *szirogy, szityor* pruina; Reif; zuzmara (1826: Baranya Tsz, Baranya, Tolna MTsz); — 2. *szirogy, sziroty, szilogy* Graupenregen; hódara, daraeső (1827: Dunántúl, Somogy, Baranya, KKHalas, Kunszentmiklós Tsz, MTsz, OrmSz, Szenna); — 3. *szirony, szilony* die Oberfläche des eingefrorenen Schnees nach dem Schmelzen; a megfagyott hó felszíne az olvadás után (1838: Szföld Tsz, Szföld, Heves, Gömör MTsz, Szamoshát SzamSz; — ez a jelentés rejlik a fenti *szirnyos* melléknévben is).

Eredete nincs tisztázva. A MUSz szerint fgr eredetű, de ez valószínűtlen. — Biztosan téves azonban R. Prikkel Marián NyK 26 : 253 véleménye, hogy a szlávból származik és a következő szavakkal függ össze: egyh. szláv *sr̀nъ* 'albus'; szlov *srȇn* 'reif, harsch, gefrorener Schnee', *srênj* 'Schneekruste'; cseh *stín* 'Eisstoss', *stín* 'das Eis an den Baumzweigen' Jungm; sz *srien* 'zuzmara, dér, hóharmat, jégdarabok'; le *srzon, śron, szron* 'Reif, gefrorener Tau'; ukr *séren, šéren, serén* 'Reif, Glatteis'; orosz *séren* 'durch einen auf Tauwetter folgender Frost entstandene, nicht hinlänglich feste Schneekruste'; — ősszláv **sernъ;* vö. PIEW 574, MEW 294, TBSW 303, BSE 554, PES II, 279. — Azonban, bármennyire is hasonlítanak egymáshoz hangtanilag is, jelentésük alapján is, a magyar szónak következetes *-o-*ja legfeljebb a lengyelből való magyarázatot tenné lehetségessé. Itt ugyanis az *e* kemény foghang előtt szabályosan *o*-vá fejlődött. Azonban ilyen természetű szónak az átvételénél, amelynél mégis a két nép közvetlen érintkezését kell feltennünk, a lengyel egyáltalában nem jöhet figyelembe; vö. Asbóth NyK 26 : 346.

szmuhtol 1879: Rozsnyó MTsz.

= herumriecheln, schnüffeln; szaglász, szimatol.

Nyilván valami hangutánzó szó. Valló Tót el véleménye azonban, hogy a sz *žňuchať* 'szimatol' szónak egy **smuchtať* „változatából" való volna, nem vehető komolyan. Ilyen sz szó nincs.

szöcske szn 1366: OklSz; kn XVI szk GyöngyTör. — Vált.: *szükcse:* 1366: OklSz; — *szökcse:* 1838: Pest Tsz; — *szökcső:* 1829: Kemenesalja Tsz; — *szekcse:* 1566: NySz; — *szekcső:* 1566: NySz; — *szöcske:* XVI szk GyöngyTör, 1643: NySz, Tzs, CzF, stb.; — *szöcskő:* 1576: SzikszF, 1662: NySz; Dunántúl MTsz; — *szöcskü:* 1621: MAl *(aethaliones* alatt); Siófok MTsz; — *szëcska:* 1876: Veszprém MTsz; — ? *szecske:* Dunántúl MTsz (Lehr Albert nyomán); — *szëcskő:* XVII szmf NySz; Esztergom, Komárom MTsz; — *szëcskó:* 1873: Csallóköz, Rábaköz, Győr, Csongrád MTsz; — *szëcskü:* 1877: Veszprém, Tolna MTsz; — *szëcskű:* 1897: Csallóköz, Zala MTsz; — *szëcskú:* 1897: Csallóköz MTsz; — *szücskő:* 1886: KKHalas MTsz; — ? *szökőcse:* 1808: SI (hiteles?).

= Grashüpfer, Heupferd.

A *szök-ik* 'salio; springen; ugrik' frekventativ *szökös* participiuma (ugyanebből való a Baranya megyei *Szekcső* neve: XII szv *Zecuseu* Anon 47, vö. Cs II, 459; — van egy patak is Sárosban, magyarul *Szekcső*, szlovákul *Sekčov:* 1272: *Zekchew* HO V, 47, vö. Šmilauer Vodopis 408); Halász Ignác Nyr 12 : 55, Mészöly MNy 7 : 249, Pais Dezső SRH I, 96, Horger MNy 24 : 272, SzófSz. — Maga az ige a törökből való, vö. Gombocz BTLw 125, SzófSz.

Tévesen SIEI 744: a szláv *skočьkъ* szóból (vö. egyh. szláv *skačьkъ* 'locusta' MiklLex; szlov *skôček* 'Heuschrecke'; sz *skočka* 'szöcske'; le *skoczek* 'Heupfred'; ukr *skačók* 'Grashüpfer'; orosz *skačëk* 'Heuschrecke'. A szó a *skočiti* 'springen', illetőleg az iterativ *skakati* 'herumspringen' *-kъ* nomen agentis-képzős származéka; vö. MEW 301, BSE 494, PES II, 303. — Az egyeztetés azonban hangtanilag elfogadhatatlan.

szög hn 1193: ÓMO 57, vö. MNy 31 : 164; kn 1358: OklSz. — Vált.: *szeg:* 1193-tól OklSz, BSzj, 1466-tól NySz, GyöngyTör, KolGl. 2, Cal, MA, PP, PPB, SzD, SI, Tzs, CzF; — *szig:* 1203/1254-től 1309-ig OklSz; — *szög:* 1409-től OklSz, a XV szef-től NySz, SzikszF, PPBE, Tzs, CzF; — *szüg:* 1256: Molun*zug*, Dedem*zug*, 1308: *Zug*liget, 1327: Keu*zug* stb. OklSz, NySz (a legvalószínűbben *szüg* az olvasatuk, vö. Simonyi Nyr 28 : 435, 29 : 473); — *szuk:* 1789: NySz; — *szug:* 1838: Tzs, CzF; Abaúj MTsz (de *szugoly:* 1530-tól NySz, Cal, MA, PP, PPB, Tzs, CzF; *szuglya* MTsz, stb.); — *zug:* (mikortól?, vö. 1838: Tzs, CzF; Hajduszoboszló MTsz, Szamoshát SzamSz).

= angulus; Winkel; sarok, szöglet.

Eredete nincs tisztázva. Legvalószínűbb, hogy eredeti szó (a SzófSz szerint a hanti-osztják *soŋ* 'szöglet, sarok' szóval való összefüggése valószínűtlen, mert akkor a veláris változat volna az eredeti és a palatális másodlagos, ami szótörténeti okokból nem fogadható el; szerinte a leghihetőbb, hogy a 'clavis; Nagel; szög' szónak 'K e i l; é k' jelentéséből keletkezett, amely a Cal-ban meg is van; Liimola FUF 31 : 115 szerint azonban mégis a hanti *soŋ*-nal függ össze). — Kétségtelen azonban, hogy a szlávból való magyarázat nem lehet helyes. Melich Nyr 31 : 496 szerint ugyanis a magyar szó egy szláv **stьgъ* szó átvétele volna, amely ugyan sehonhonnan sem igazolható, de származékaiban a déli-szláv nyelvekben megvan: óegyh. szláv *stьgna* 'platea' Mar, Supr; MiklLex, csa-h *stagna* 'via, vicus' Stulli; szlov *stegna*, *stágna* 'Triebweg für das Vieh' (a szintén ebből a tőből való szláv *stьdza* szóra vö. az *eszteze* cím szót, uo. l. az irodalmat is). A szláv szavak csak nőnemű **stьga* > < *stьdza* és *stьgna* alakok meglétére mutatnak, ezért hímnemű **stьgъ* feltevése nem jogosult.

szpurkál 1863: MTsz. — Vált.: *szpurkál:* 1863: Kapnikbánya, Kis-Küküllő MTsz; — *purkál:* 1897: Marosvásárhely MTsz.

= besudeln, verunreinigen; be-, össze-piszkít.

< román *a spurcá* 'besudeln, verunreinigen'. — Tévesen Valló Tót el. Szerinte a sz *sparkať* 'szurkál, piszkál' átvétele. Ez azonban a hangtani nehézségeken kívül a *piszkál* 'stochern' és *piszkol* 'schmut-zig werden' összezavarásán alapszik.

† **sztokrásza**

Valló Nyr 33 : 570 szerint volna valamely magyar nyelvjárásban egy 'százszorszép' jelentésű *sztokrásza* szó. Amíg a szót nem igazolják, létezésében kételkedni kell. A sz *stokrasa*, *stokráska* a *sto* 'száz' + *krása* 'szépség' összetétele.

szürke szn 1273: Nyr 46 : 90, MNy 47 : 162; kn 1531: OklSz. — Vált.: *szürke:* 1273: MNy 47 : 162, 1531-től OklSz, 1540-től NySz, GyöngyTör, SzikszF, Cal, MA, PP, PPB, SzD, SI, Tzs, CzF, stb.; — *szirke:* szn 1480; kn 1542: OklSz; — *szörke:* 1538: OklSz, 1583: NySz (valószínűleg így olvasandó a NySz 1540: *zewerke* adata is).

= griseus, fiscus; grau.

A *szir*, *szür* deminutivuma (vö. XIV szv 'griseus' *zyr* BSzj, *zır* SchlSzj), vö. Pais-Dezső MNy 8 : 336. Ennek eredete azonban nincs tisztázva. A 'Bauermantel' jelentésű *szír*, *szűr* szóval azonos eredetű (vö. Pais MNy 31 : 335, SzófSz), de eddigi származtatásai (fgr, török, kaukázusi) nem meggyőzők. Nem fogadható el Tagányi Száz 27 : 323 véleménye a cseh *šer* 'grisea grobes graues Tuch;

durva szürke posztó' szóból sem (Klaret, Hus, stb.). A cseh szó a *šerý* 'grau; szürke' szóval azonos, amely egy ősszláv **sěrъ* megfelelője: egyh. szláv *sěrъ* 'glaucus'; szlov *sêr, séra, -o* 'grau, blond'; cseh *šerý* 'grau, dunkelgrau'; sz *šerý* 'sötétszürke'; le *szary* 'wolfsgrau'; f-szorb *šěry*, a-szorb *šery* 'grau'; ukr *siryj;* orosz *seryj* 'grau'; vö. MEW 295, Meillet Ét 403, HKES 368, BSE 541. — A magyar szónak a déli- és keleti-szláv *sěrъ* alakkal való összecsengése ugyan feltűnő, a szláv *ě*-nak van is a magyarban *-i-* megfelelője (pl. *ritka*, stb.) mégis az egybevetés valószínűtlen, mert szinneveket a magyarság a szlávból egyébként nem vett át.

szürcsöl 1585: Cal. — Vált.: *sziricsel, siricsöl:* 1585: Cal 9, 390, 993 (valószínűleg a 473. lapon levő *swritselés* is sajtóhiba *siritselés* helyett), MA; — *szürcsöl:* 1647-től NySz, PP, PPB, SzD, Tzs, CzF; — *sürcsöl:* 1648, 1649: NySz; — *csürcsöl:* 1880: Gyöngyös, Nógrád MTsz; — ? *szücsöl:* 1636: NySz (valószínűleg sajtóhiba); — *szörcsöl:* 1792: SzD, Kr, CzF; — *szürtyöl:* 1897: Csallóköz MTsz; — *szörtyöl:* 1838: Balaton mell. Tsz.

= sorbeo, absorbeo; schlürfen.

Hangutánzó eredetű, vö. SzófSz. — Elfogadhatatlan Asbóth Oszkár Nytud 2:50 véleménye, hogy a szlávból való: *sъrkati* ~ *sъrčǫ, sъrčeši* 'sorbere' (vö. egyh. szláv *srъkati* 'sorbere'; szh *srkati srčēm* 'sorbeo; schlürfen'; szlov *srkati srkam* és *srčem* 'schlürfen'; cseh *srkati* ~ *srkám* ua.; sz *srkať* ~ *srkam* 'szürcsöl, szortyog'; le *sarkać* ~ *sarkam* 'schlürfen'), amely különben szintén hangutánzó eredetű. De a szláv eredetű magyar igék mindig az infinitivusi tőből vannak átvéve (csak a *palol* való esetleg az erős aorisztosból, itt azonban az aoristos is *sъrka*!!), a praesens tőnek sehol semmi nyoma. Jelen esetben viszont csak a praesens tő valamilyen alakjából való átvétel lehetne. Simonyi a sing. 3. személyre gondol (szh *srče*), azonban ez aránylag új alak, eredetileg mindenesetre *-tь*-re végződött, mint az oroszban, ebből tehát a magyar szó nem lehet átvéve.

T

tábornok 1787: NyUSz, SI, Tzs, CzF.

= 1. Feldmarschall; tábornagy (1787: NyUSz); — 2. castrorum metator; tábort verő ember (1808: SI); — 3. General; generális (1836-tól NyUSz, Tzs, CzF, stb.).

Nyelvújításkori képzés a *tábor* szóból, vö. NyUSz, SzófSz. — Helytelenül SlEl 840, aki szerint e szó a szlávból volna átvéve, bár itt valami hasonló szó egyáltalában nincs.

tahó 1873: MTsz. — Vált.: *tahó* (valamennyi alábbi adat); — *tohó:* 1952: Ormánység OrmSz (de uo. *tahó* is).

= 1. ein Palotze aus Batschka; bácskai palóc (1881: Kecskemét, Temesköz MTsz); — 2. Hirt; pásztor (1885: Baranya MTsz); — 3. Fischhändler; halárus (1897: Békés MTsz); — 4. einfältig, ungelehrt, dumm; együgyű, tudatlan, buta (1873: Fehér, Baranya, Alföld, Kunság, Szeged, MTsz, Makó Nyr 44 : 288, Ormánység OrmSz); — 5. eine grosse und dicke Bäuerin; nagy termetű és elhízott parasztasszony (1897: Kecskemét MTsz); — 6. ein Katholik; pápista (1886: Kiskunság, KKHalas MTsz).

Eredete ismeretlen. Mindenesetre azonban elfogadhatatlan Pápay József MNy 4 : 87 véleménye, hogy a sz *tahún* 'vontató' ('Schiefzieher' és 'Zugvieh' Bern), cseh *tahoun* 'Seilzieher' Jungm, 'der Zieher, ein tüchtiger Arbeiter' Rank szóból való. Szerinte a magyar szó eredeti jelentése „hajóvontató" lett volna, s ebből fejlődött volna minden más jelentés. Mindez azonban nem vehető figyelembe. Hangtanilag a két szó kapcsolatáról komolyan beszélni nem lehet (mert a magyarban a szóvégi *-n* semmiesetre sem esett volna el), de a feltételezett 'hajóvontató' jelentésnek sincs semmi nyoma.

† tálnok 1575: Szalay Erdély 271. — Vált.: *tálnak:* 1575: Szalay Erdély 271, Cal 1011, MA, 1643, 1653: NySz, 1662: OklSz; — *tálnok:* 1604: MA, 1607: RadvCsal III, 7, 1643-tól NySz, 1654: OklSz, PP, PPB, SzD, Tzs, CzF.

= dapifer; Truchsess.

Magyar képzés a szláv eredetű *-nok* képzővel a magyar *tál* 'Schüssel' szóból. A *-nok* képzőre vö. a *Fegyvernek* hn-et (1215: VR 389), az *álnok* és *tárnok* címszavakat is. — A SlEl 789 szlávnak tartja, talán azért, hogy azonos jelentésű az *asztalnok*-kal??

tályog ? hn 1297: piscatura *Talug* uocata OklSz; kn 1516: MNy 13 : 272. — Vált.: ? *tálug:* 1297: OklSz; — *tályog:* 1647-től NySz, PP, PPB, SzD, GyarmVoc, Kr, Tzs, CzF; Bereg MTsz, Szamoshát SzamSz; — *tályag:* 1792: SzD; Szföld Tsz, Hétfalu MTsz; — *tálgyú:* 1585: Cal, MA, 1643-tól NySz, PP, PPB, SzD, Kr, CzF; Erdély, Tisza mell. MTsz; — *tálgyu:* Tsz, Tisza mell. MTsz, Beke Nyr 60 : 151; — *táljó:* (írva *talio* Nyr 29 : 259; olvasata valószínűleg *tál-jó*, vö. Beke Nyr 60 : 151; Melich MNény 3 : 235 ellenvetésére, hogy ilyen hangkapcsolat a magyarban nem volt, l. a *tányér* címszót); — *tálló:* 1832: Göcsej MTsz; — *tálé:* 1723: NySz; Dunántúl, Tolna, Szabolcs MTsz; — *tálu:* 1900: Vas Nyr 29 : 383, Nyr 60 : 151; — *tállu:* 1914: Gönczi Göcsej 514; — *tárgy* (írva *tharghy* 3-szor): 1516—8: MNy 13 : 272; — *táragy:* 1825: Szeged Tsz, Csanád, Szentes MTsz; —

tárigy: 1897: Somogy MTsz; — *tarjag:* 1604: MA, PP, PPB, Wagner Phraseologia, SzD, 1807: Márton, Tzs; Palócság MTsz; — *tárjog:* 1897: Cegléd MTsz; — *tarjág:* 1750: Wagner Phraseologia *(vomica* alatt); — *torjag:* XVII sz MNény 3 : 236; — *tarjó:* 1793: Gross I, 158, SI; — *tarju:* 1832: Kr, Tzs, BallTSz; — *tárgyag:* 1897: Szföld MTsz; — *tár:* 1952: Ormánység OrmSz (vö. Dunántúli Szemle 9 : 48; összetételben: *tár*kelevény, vér*tár:* 1898: Bács Nyr 27 : 413, KKHalas, Cegléd MTsz, Pest Nyr 33 : 423; vér*tál:* 1838: Vas Tsz).

= 1. vomica, struma; Kropf; kelés, daganat (1516-tól valamennyi fenti adatban az alábbiak kivételével); — 2. *tályog* Geschwür, Wunde; fekély, seb (1792: SzD, Tzs, CzF; mai köznyelvi jelentés, valószínűleg az 1. jelentés egy része is idetartozik); — 3. Aderanschwellung; érduzzadás (1893: Palócság MTsz).

Eredete ismeretlen, sőt a fenti alakváltozatok egymáshoz való viszonya sem világos. Valószínűleg nem is egy, hanem legalább is k é t szóval van itt dolgunk: *tályog* (és az *-l*-es változatok), meg *tarjag* (és az *-r*-es változatok); így Melich MNény 3 : 236. Azonban még így is leküzdhetetlen nehézséget jelent a változatoknak egymáshoz való kapcsolatát megállapítani.

Az eddigi magyarázatok általában csupán a *tályog* változatra vannak tekintettel. Munkácsi KSz 9 : 292 szerint egy török **talay*-ból, amely a kumükben *talau* 'Rose; orbánc' alakban van meg. Fokos Dávid Nyr 38 : 250 szerint pedig egy török **talyaq* átvétele volna, amely a csagatáj *talyq* 'krank sein' kipcsak-típusú megfelelője volna. Ezeket azonban Gombocz BTLw 222 j e l e n t é s t a n i nehézségek miatt nem fogadja el.

Ugyancsak a *tályog* változat az alapja a szláv magyarázatnak is, amelyet GyarmVoc, Leschka, SlEl 841, MEW 346, Asbóth Nesk 36, Beke Nyr 60 : 151 képvisel. Az idetartozó szavak a következők: szh *tálog* 'Niederschlag, Bodensatz' Vuk, csa-h *talog* 'faex vini; a bor üledéke' Stulli; cseh *talov* 'sanies; Eiter; genny' Klaret, Velesl, Wussin, Jungm; sz *talov* 'genny' Jancs, *tálok, talok* 'Beule, eiternde Beule; daganat, gennyes daganat' Kálal; a-szorb *talug* 'Eiter'. — E szavak MEW 346, MER 629 szerint a szh *tâl* 'aufgetaut', orosz *tályj* ua., le *tałowity, tułowity, tyłowity, tałwisty* 'fett, feist' szavakkal függnek össze, ezek viszont a 'schmelzen; olvad' jelentésű *ta-* tő származékai, vö. *tajati* TBSW 312.

A fenti egyeztetés azonban nem fogadható el. Mindenek előtt ki kell emelnünk e szavak sorából a sz nyj-i *tálok, tálok* 'Beule; daganat' szót, mert ez egyszerűen a magyar *tályog* átvétele. Ez a szó ugyanis nemcsak alakjával, hanem jelentésével is kiri a többi szláv szó közül, azonban pontosan megegyezik a magyar szó alakjával és jelentésével. A többi szláv szó képzése sem világos ugyan (szh *tal-og*, a-szorb *tal-ug*, cseh, sz *tal-ov*), azonban kétségtelen, hogy

eredetiek és nem a magyarból vannak átvéve. De a magyar szó sem eredhet egyikükből sem, mert egyrészt hangtanilag leküzdhetetlen nehézségek vannak (a magyar *tályog* változatai csak egy eredeti *-l* + *j*-ből magyarázhatók, míg a szláv szóban *-l-* van), másrészt a jelentések sem egyeznek. A magyar szó mai 'Geschwür, Wunde' jelentése, amely a cseh, sz, a-szorb szavak 'Eiter; genny' szavaival egyezni látszik, csak 1792-től mutatható ki.

A magyar *-r*-es változatok Melich MNény 3 : 236 szerint a magyar *torlik, megtorlik* 'accumulari; sich häufen' szóból származnának. Erre vallana, hogy ugyanez a *tarjú* betegségnév SI szerint másként *sarjazás* is. Szerinte ezzel a szóval függ össze a *túr* 'ulcus; Blutgeschwür' szó is (vö. a *túr* címszót). Sajnos a szerző ennek az érdekes ötletnek a bizonyításával adós maradt.

tányér XIV szv BSzj. — Vált.: *tálnyér:* XV sze SchlSzj, 1466, 1527, 1613, 1617: NySz, 1550, 1558, 1564: OklSz 712, 954; — *tálnyír:* 1533: Murm, 1558: OklSz; — ? *tannér* (nem inkább *tánnyér*?): 1566: NySz; — *tángyér:* 1646: NySz, 1727: GyaluiUrb 243; 1838: Szföld Tsz, Kunszentmiklós, Zilah, Szolnok-Doboka, Hétfalu MTsz, Szamoshát SzamSz, CsángóSz; — *tángyír:* 1876: Érmellék MTsz; — ? *tángyár:* XVI sz NySz (nem sajtóhiba *tángyér* helyett?); — *tányér:* XIV szv BSzj, 1510-től NySz, 1561-től OklSz, SzikszF, Cal, MA, PP, PPB, Tzs, CzF; — *tányír:* 1516: OklSz, 1598: NySz; Békés MNény 3 : 286.

= orbis, discus; Teller, Scheibe.

Végeredményben az olasz *tagliero, tagliere* 'Hackbrett, hölzerner Teller; vágódeszka, fatányér' szóból való, amely a latin *taliare* 'spalten, schneiden' származéka, vö. REW 8542. Az olaszból valók közvetlenül vagy közvetve a német (*Teller*, vö. Kluge) és szláv szavak is. A szláv szavak északon *-l*-lel, délen pedig *-ń*-nel hangzanak, bár itt is, ott is van egy-egy kivétel: ócseh *taléř* Klaret, Hus, ma *talíř* Velesl, Wussin, Jungm, Rank; le *talerz* (1527-től RotyP 229, Linde); f-szorb *taleŕ*, a-szorb *talaŕ;* ukr *tálir;* orosz *tarelka;* sz *t a n i e r* (1685: *tanir* ComOrb 116); — szh *tanur* 'culter ligneus' Stulli, *taljur* (Bartholi Jagić-Festschrift 54; de a szótárak nem ismerik), sto-nyj *tanjir, tanjur*, kaj-h *tanjér* 'orbis, discus' Bell, Jambr; blg *tanur, tanir* és *taler, taljur, talur* Gerov. — A románban van *taler, talger, taeriu, tanyeriu* Tiktin (az első kivételével, amely talán a németből való, a többi magyar eredetű). Vö. MEW 346, MER 628.

A magyar szót általában s z l á v közvetítéssel szokás magyarázni (GyarmVoc, Leschka, SlEl 842, MEW 346, Wichmann MNy 4 : 394, SzófSz), mert az olasz *-ll-* hang helyén a szh-ban, kaj-h-ban és a sz-ban van *-ń-*. Azonban ez a vélemény nem vehető komolyan. Először is, az olasz *-ll-* helyén álló *-ń-* a szlávban semmivel

sem könnyebb probléma, mint a magyarban, tehát ez a vélemény nem egyéb, mint a kérdés elodázása. De a magyar *-lny-*, *-ngy-* stb. változatok a szláv *-ń*-es alakból meg sem érthetők. Véleményem szerint a magyar szó különféle változatai csakis egy geminált *-ll*-es alakból magyarázhatók, ez pedig csak az olasz lehet, ahol a *tagliere gl*-je magánhangzók között geminálta hangzik. A magyar szó fejlődése tehát a következő lehet: olasz *tallier* > magyar **tállyér* > (disszimilációval) *tálnyér* > ebből egyrészt *tányér*, másrészt asszimilációval **tánnyér* > *tángyér*. — A németből, mint Munkácsi NyK 17 : 107 magyarázza, nem származhatik, mert ott az *-ll-* nem palatális. Szláv eredetű pedig nem lehet, mert a szláv nyelvekben geminált mássalhangzók nincsenek, a fenti fejlődés tehát itt el sem képzelhető. Ezért az *-ń*-es szláv alakok nemcsak hogy nem lehetnek a magyar szó forrásai, hanem ellenkezőleg, maguk valók a magyarból. Az északi *l*-es alakok a németből valók, a blg pedig az oroszból. — Helytelenül Karinthy OlJsz 44 (szerinte nem l e h e t olasz eredetű).

tapotál 1861: Háromszék MTsz.

= herumtrippeln; tipeg-topog (de a *tapota* 'das Herumtrippeln; tipegés-topogás' már 1843-tól MTsz).

Hangutánzó, a *tipeg-topog* tövéhez tartozik. — Tévesen Mariánovics Nyr 46 : 273. Szerinte a szlávból: szlov *topotati*, *tepetati* 'stampfen, trampeln'. Szintén hangutánzó.

tarack 3. 1490: OklSz. — Vált.: *taraszk:* 1490-től OklSz (az 1490. évi *Taraz* hiteles?), 1539: MNy 46 : 187, 1559-től NySz, MA, SI; — *tarack:* 1576: SzikszF, 1581-től NySz, PP, PPB, SzD, SI, Tzs, CzF.

= mortalium, colubrina; Haubitz, Mörser; ágyú fajta.

< korai úfn *tarras*, *tarrax* 'Art Kanone', vö. Melich DLw 251, SzófSz. — Hibásan Leschka, SlEl 866, MEW 361. Szerintük a szláv *tresk* 'fragor; Gekrach' átvétele. Sem hangtanilag, sem jelentéstanilag nem vehető komolyan. — A kaj-h *tarask* Maž 1442, *taraska* 'colubrina' Bell a magyarból való. — Vö. Melich: Nyr 26 : 202.

tarka szn 1213: VR 166. §; hn 1343/1381: OklSz; kn 1533: Murm, 1547-től NySz, GyöngyTör, SzikszF, Cal, MA, PP, PPB, SzD, SI, Tzs, CzF.

= variegatus, varius, versicolor; bunt, vielfärbig.

A magyar *tar* 'virgulatus; cifra, tarka' szó deminutiv származéka (az alapszó 'virgulatus' jelentésben megvan a BSzj és SchlSzjben, vö. még Pais MNy 8 : 302), ennek azonban eredete nincs tisztázva; Budenz NyK 6 : 412 szerint fgr eredetű, de ez aligha lehet helyes, vö. SzófSz.

Nem vehető azonban komolyan GyarmVoc, Leschka, SlEl 790 és Valló Tót el véleménye, hogy a cseh, sz *strakatý* 'bunt, tarka'

szóból való, amely különben a *straka* 'szarka' származéka (vö. ukr *sorokátyj* 'buntscheckig'; az alapszóra l. a *szarka* címszót); vö. Halász Ignác Nyr 12 : 101.

teher 1466: NySz. — Vált.: *tereh* (de Acc *terhet*): 1466-tól NySz, KolGl. 1, GyöngyTör, SzikszF, Cal, MA, PP, PPB, SzD, SI, Kr, Tzs; Sopron, Vas, Békés, Háromszék MTsz; — ? *teréh* (de Acc *terhet*); 1590: NySz; — *teröh* (de Acc *terhet*): 1526: NySz, Cal 945; — *terüh:* 1875: Szföld MTsz; — *terih:* 1889: Tolna MTsz; — *terh:* 1607: MTörtT 13 : 146, MA, 1678: RadvCsal III, 343, PP, 1723: NySz, PPB, SzD, Tzs; — *terhe:* 1654: MonTME I, 203; — *terhő:* 1566: NySz; 1835: Pécs Tsz; — *terhi:* 1876: Hétfalu MTsz; — *tere:* 1533: Murm; Keszthely, Kolozs, Kalotaszeg, Háromszék MTsz, OrmSz; — *terë:* 1875: Sopron, Vas MTsz; — *tërë:* 1885: Rábaköz MTsz; — *teri:* 1874: Zala, Sopron, Tolna, Bars, Békés, Kalotaszeg, Csík MTsz; — *terő:* 1835: Pécs, Baranya, Eszék, KKHalas MTsz, OrmSz; — *terü:* 1838: Szföld Tsz, Erdély, Szilágy, Kalotaszeg, Szföld MTsz; — *terű:* 1863: Háromszék, Udvarhely, Tolna, Baranya MTsz.

= 1. onus, sarcina, pondus; Last (1466-tól máig a fenti adatokban a 2—4. alattiak kivételével); — 2. amphora; Eimer; korsó (1607: MTörtT 13 : 146, 1654: MonTME 1 : 203); — 3. officium, debitum; Pflicht, Schuld (1550-től NySz, SzamSz); — 4. servitium; Knechtschaft (1551: NySz).

Eredete nincs tisztázva. A manysi *tårwit* 'onus', hanti *tāghert* szavakkal való egyeztetést hangtani nehézségek miatt elfogadni nem lehet (vö. MUSz, Munkácsi NyK 25 : 258, Wichmann FUF 11 : 229, SzófSz). — Azonban bizonyos, hogy nem lehet szláv eredetű, mint GyarmVoc, Leschka, SlEl 867, MEW 354 véli. Szerintük a következő szláv szavakból származik: kaj-h *tŕh* 'onus, sarcina' (régen, a Gáj-féle helyesírásig írva mindig *terh* Habd, Bell, Jambr); szlov *tŕh* 'Ladung, Last' (1592: Megiser-ből és a vendből Plet); sz *tercha* Bern, Kálal (1685: ComOrb 57), *tarcha* Hv, Tvrdý; ukr *terch, tyrch* 'Gepäck, welches ein Pferd trägt, Ladung' Žel, Hrinč (az utóbbi hucul és lemko nyj-okból), kárp. ukr *tyrьch, tjahar* 'teher' Csopey; — vö. román *târhat, tărhat* 'gesammtes Gerät' (amit Tiktin egy szláv **tьrchatъ* 'beladen' szóból magyaráz, vö. ukr *terchaty* 'beladen'). Csakhogy a szláv szónak a szlávságban nincs magyarázata, legfőképpen pedig az gyanús, hogy kizárólag a magyarság tőszomszédságában lakó szlávoknál van meg, ami már magában is magyarból való átvételre mutat. — A szó a szláv nyelvekben a magyarból való, vö. Halász Ignác Nyr 10 : 352, L. Novák Časopis pro moderní filologii 20 : 245, Matz 346.

tiló 1597: OklSz 473. —Vált.: *tiló:* 1597: OklSz, 1643-tól NySz, PP, PPB, SzD, Tzs, CzF; — *tilu:* 1876: Veszprém MTsz.

= frangibulum cannabinum; Hanfbrecher; kendertiló.

< honfoglalás előtti átvétel egy török **tylyγ* alakból; vö. kazáni-tatár *taly* 'Hanfbrecher'; csuvas *tylə* ua., Gombocz BTLw 129, SzófSz. — Teljesen elfogadhatatlan Leschka, SlEl 869 véleménye, hogy a szláv *tьrlo* átvétele volna (vö. cseh *trdlo*, *trlo* 'Werkzeug zum Reiben'; sz *trla* 'tiló', másutt pl. szh *trlica* 'Flachsbreche', stb.; a szó a **ter-ti* ~ **tьrǫ* 'tör' tövének *-dlo* képzős származéka; MEW 353). Hangtanilag azonban szóba sem jöhet, vö. Halász Ignác Nyr 12 : 59. Ezt a MEW 353 is elismeri.

tilos 1560, 1602: NySz, SzD, PPBE, Kr, Tzs, CzF.— A VR 47. §-ban szereplő villa *Tilos*, amelyet a NySz idéz, nyilván sajtóhiba **Tiloj* helyett, mert a mai *Tilaj* helységre vonatkozik, vö. VR 262. l.

= vetitus; verboten.

A magyar *til-* tő származéka, amelynek *til-t* 'prohibeo; verbieten' (1200: HB, NySz, OklSz, stb.) és *til-alom* 'vetitum; Verbot' (XV sz MNy 11 : 84, OklSz, NySz, stb.) származékai is élnek; ennek eredete azonban ismeretlen, vö. SzófSz.

Elfogadhatatlan a SlEl 870 egyeztetése: magyar *tilos* 'ein geschlossener Platz, wo das Vieh weidet' < szerb *tŕlo* 'Ort, wo im Winter das Vieh gehalten wird' (a Morava völgyében) Vuk, IvBr, Popović. A szerb szó egyébként ismeretlen eredetű, de az úgynevezett „balkáni" szavak közé tartozik: blg *trъlo* ua. Gerov; ukr *térlo* 'Weideplatz, Weidebezirk' Žel, *tyrlo* 'a déli itatás helye' Hrinč; — román *târlă* 'eingefriedigter oder auch offener Raum im freien Felde, der Schafen oder Rindern während der Ruhezeit zum Auffenthalt dient' Tiktin. — A fenti magyar értelmezés alkalmi, Miklosich talán a Tzs 'Gehäge' értelmezéséből következtette ki, hogy a szerb szóval egyeztethesse. — A MEW a magyar szót már nem említi; vö. még Asbóth Nesk 28.

tok XV sze SchlSzj.

= 1. theca; Futteral, Schachtel, Büchse (XV sze SchlSzj, 1490-től OklSz, 1527-től NySz, KolGl. 1, Cal, MA, PP, PPB, Tzs, CzF); — 2. eine Pferdezierde; lódíszfajta (1487: OklSz 591, 1499: OklSz 996).

P. D. MNy 30 : 256 és a SzófSz szerint a török *tok* 'dick; kövér' szóból való volna, a jelentésfejlődés pedig a következő: 'dick; kövér' → *'vollgestopft; tömött' → *'Sack; zsák' → 'der Behälter; tok'. Túlsok a feltevés és nincs analógia. — Kétségtelen azonban, hogy nem a szlávból származik, mint Mariánovics Nyr 39 : 251 állítja: ószerb *tokъ* 'theca' (a XVI sz-ból MiklLex), kaj-h *tok* 'theca, capsa' Bell, Jambr; szlov *tok* 'Futteral, Köcher, Etui'; sz *tok* 'hüvely' Kálal; — vö. román *toc* 'Futteral, Etui, Federhalter' is; MEW 358.

E szavaknak a szlávságban magyarázatuk nincs. A magyarból való származás mellett vall az is, hogy csakis a magyarsággal közvetlenül érintkező nyelvekben van meg.

† tokár

Takáts Sándor (Budapesti Hirlap 1907. IV, 17; ism. Nyr 36 : 231) szerint lett volna a magyarban egy 'Drechsler; esztergályos' jelentésű **tokár* szó is. Mivel azonban adatokat nem közöl és így nem tudható, nem érti-e félre a szöveget és szláv adatokat vél magyarnak (vö. Simonyi Nyr 36 : 231), ilyen magyar szó létezésében kételkednünk kell. A szó a szláv nyelvekben, pl. a sz-ban 'esztergályos'-t jelent.

toplica 1842: MTsz (de *toplicás* 'uliginosus; sumpfig' 1801: PPBE, MTsz). — Vált.: *toplica:* 1842: Szföld MTsz, Moldva CsángóSz; — *taploca:* 1876: Szföld MTsz.

= Sumpfboden, Sumpfland; mocsaras hely.

< román *toplițâ* 'terrain dont la surface est seche et le dessus humides' Damé, vö. Melich MNy 17 : 12, CsángóSz. — Helytelenül közvetlenül a szlávból Leschka, SlEl 853.

torhány 1838: Tsz.

= 1. morsch, leicht sich zerbröckelnd, zerbrechlich; korhadt, könnyen szétmálló, törékeny (1861: Háromszék MTsz); — 2. träge, faul; rest, lomha (1838: Háromszék Tsz, MTsz).

Eredete ismeretlen. Nem fogadható el Simonyi Nyr 32 : 416 véleménye, hogy a magyar *trĕhány* szóval együtt a sz *trhan* 'rongyos ember, csavargó' szóból való (a *trhať* 'tép' PartPraetPass-a). Egyrészt a jelentések nem egyeznek, másrészt, hogy kerül Háromszékbe egy mai sz szó?

tornác 1507: MNy 8 : 370. —Vált.: *ternác:* 1533: Murm, 1550: MNy 25 : 312; Szigetköz, Moson, Sopron, Vas, Zala MTsz; -- *tornác:* 1507: MNy 8 : 370, SzalkGl, 1516-tól NySz, GyöngyTör, SzikszF, Cal, KolGl. 2, Cal, MA, PP, PPB, Tzs, CzF; — ? *tornász:* 1585: NySz; — *tornánc:* 1863: Szföld MTsz.

= porticus, atrium, coenaculum, vestibulum, propylaeum; Flur, Gang, Veranda, Vestibül.

GyarmVoc, Leschka, SlEl 871, Budenz NyK 6 : 315, Horger MNy 8 : 14 szerint szláv eredetű és a következő szavakból való: kaj-h *trnac* (írva *ternacz*) 'porticus' Bell, 'pomarium' Jambr; vend *trnâc* 'Halle, Vorhalle, Obstgarten' Plet; sz *trnác* 'erkély' Hv, Tvrdý, Kálal. Ez azonban már e szavak hangalakja miatt sem lehet helytálló. E nyelvekben ugyanis *-ac, -ác* végű eredeti szó nem lehet, mert a szláv *-ьcь*-ből itt mindig csak *-ec* fejlődik. E szavak tehát

feltétlenül jövevények (ezt már a MEW 359 is észrevette, azért tartózkodik az állásfoglalástól és a fenti szláv, magyar szavakat, meg a román *târnat* 'Vorplatz, Terrasse, Galerie' szót már minden állásfoglalás nélkül csak felsorolja).

Mint már Tiktin és a SzófSz gyanítják, a szó az olasz *terrazzo*, francia *terrasse*, német *Terrasse* (kfn *tarrâz*, *tërraz*, *tarres* 'Wall, Bastei, Bollwerk, Barrikade, erhöhter freier Platz, Erker, Altan' Lexer II, 1428) átvétele. Az átvétel talán kfn *tërrâz*-ból a magyarba történt. A magyarban ugyanis van példánk egy idegennyelvi *-rr-* > *-rn-* disszimilációjára (vö. a *rása* címszó alatt is említett *Harras* városi posztó nevét: 1400-tól *harnaz* OklSz, 1504-től *hernacz* OklSz, MNy 2 : 270, 1514: *hernach* LevT I, 1; vö. még MNy 15 : 123, NySz), másutt viszont ilyen változás nem mutatható ki. A magyarból került át a fenti szláv nyelvekbe és a románba is, amit már az is bizonyít, hogy csak a magyarsággal közvetlenül érintkező szlávok nyelvében van meg. A lengyelben viszont már *taras*-nak hangzik ('Erdwall, Bastei, Tarrass' Linde), jeléül, hogy a németből származik. — A fenti szláv szókat már Asbóth Refl 28 a magyarból magyarázta, anélkül, hogy a magyar szó eredetét meg tudta volna fejteni.

torony hn-ben 1292: *Turnus* Chondol ÁUO V, 75 (= Tornyos Csandal, ma Torony, szlovák Turňa Pozsony megye); kn XIV szv BSzj. — Vált.: *turn* (de csak származékokban és ragozott alakokban van rá adatunk: 1292: *Turnus* ÁUO V, 75, 1338: MonStr III, 319 stb.); — *torn:* penes quoddam *torn* ad possessionem *Torn*alya alio nomine Kewy ÁUO X, 55, 1332/1336: *Tornus*teluk, 1358/1365: *Torn*hel OklSz; — *toron:* 1371-től OklSz, BSzj, Murm; — *turny* (csak származékokban): 1324-től 1367-ig OklSz; — *torony:* (N-ban csak 1559-től NySz, Cal, MA, PP, PPB, Tzs, CzF; de ragozott alakban, mint *tornya*, stb. már 1360-tól OklSz, a XV szef-től NySz); — *torom:* XVI szk, 1574: NySz, 1597: OklSz (de *torom-ba*, *-ból* már 1516-tól NySz).

= turris; Turm.

< kfn *turn* (és *torn* is), amely az ófrancia *torn* átvétele, ez pedig a latin *turrem* Acc-ból való; Kluge, Dauzat DictÉt, Melich DLw 254, Thienemann UngJb 2 : 95, SzófSz, Pais Dezső MNy 47 : 85.

A németből átkerült a szláv nyelvekbe is: kaj-h *turen* 'turris' Bell, Jambr, csa-h *turan* 'turris' Ver; szlov *túren* 'Turm'; sz *túrňa* 'torony' Hv, Kálal, keleti sz *tureň* ua., *turna* 'sziklacsúcs' Kálal; bár nincs kizárva, hogy mindezek a szavak magyar közvetítéssel kerültek át az ómagyar *turn*-ból. Biztosan a magyarból való azonban a vajdasági szerb *tóranj* 'Kirchturm; templomtorony', kárp. ukr *toronj* 'torony' Csopey. — Bizonyos azonban, hogy ezek a szláv

szavak semmiesetre sem lehetnek a magyar szó forrásai, mint Gyarm-Voc és a SlEl 873 gondolja. A torony fogalma, mint váré is és mint a templom tornyáé is, nyugatról terjedt el nálunk, elsősorban az udvar és az előkelő arisztokrácia révén. A tatárjárás után pedig itt a német hatás mindent háttérbe szorított.

trafál

= treffen; eltalál (tréfás-familiáris szó).

A német *treffen* szónak latinos képzése (közvetlenül a németből **trefel*, **trafol* volna, a sz *trafit*-ból való átvétel esetén, mint Mariánovics Nyr 46 : 273 gondolja, szintén **trafol* volna várható; a latin igékből képezzük kivétel nélkül mindig *-ál* denominális verbum-képzővel, pl. *revide-ál*, *konveni-ál*, stb. de pl. *pucol* < német *putzen*, *stuccol* < *stutzen* stb.).

trokár 1886: Szatmár Nyr 15 : 335.

= Bauchstecher; rézcső, amelyet a felfúvódott marha hasába szúrnak.

< francia *trocart* 'Bauchstecher' (nyilván azonban német közvetítéssel), vö. Valló Nyr 26 : 511. — Helytelenül Valló Tót el. Szerinte a sz *trichtár* 'tölcsér' szóból.

tutaj 1570 körül Nyr 35 : 223. — Vált.: *tutaly:* 1570 körül Nyr 35 : 223, PPB, PPBE, SzD; — *tutoly:* 1708: PPl, Jambr, PPBl, 1760: NySz, SzD; — *tutaj:* XVIII szk NySz, SzD, GyarmVoc, Tzs, CzF; MTsz; — *tutáj:* 1796: NySz.

= 1. ratis; Floss; szál-hajó, tutaj (1570-től máig valamennyi fenti adatban; a PPB értelmezése: trabs compactibilis; Balken am Gebäude biztosan hibás, helyesen: eine Flösse, ein Blockschiff PPBE); — 2. rollenartig zusammengebundenes Rohr-, Binsenbündel; hengerformára összekötözött nád- vagy gyékénycsomó (1838: Szeged Tsz, Tiszadob MTsz); — 3. rollenartig zusammengebundenes Kleiderbündel; hengeralakú ruhaköteg, gyermekágyas asszony fara alá (1898: Tiszadob MTsz); — 4. an die Fischangel gebundenes Stück Holz; a halászhorogra erősített fadarabka (1887: Szeged MTsz).

Eredete ismeretlen. Munkácsi Ethn 4 : 269 magyarázata a szláv *pluta* (szh *plût*, *plûta* 'Kork', szlov *plúta* 'Kork', kaj-h *plutva* 'ratis; tutaj') szóból nem fogadható el. Mégha fel is tennők, hogy a magyarban egy egyébként teljesen szokatlan asszimiláció történt: **pluta* > magyar **tuta;* a szóvégi *-ly* akkor is súlyos nehézséget jelent. Valami hasonló végű szó ugyanis a szláv nyelvekben nincs. A Bihar megyei *plutaj* 'Floss; tutaj' pedig semmit sem magyaráz, mert a román *pluta* 'Floss' átvétele, amely a köznyelvi *tuta-j*-jal keveredett. — Vö. a *póta* címszót is.

túzok hn 1375: OklSz; kn XIV szv BSzj. —Vált.: *túzuk:* 1375: OklSz, BSzj; — *túzok:* XV sze SchlSzj, 1455: OklSz, Murm, KolGl. 1, 2, SzikszF, a XVI szmf-től NySz, MA, PP, PPB, Tzs, CzF.

= Otis tarda; Trappe.

Honfoglaláselőtti török jövevényszó, vö. csagatáj *toγdak*; kirgiz stb. *tõdak*, stb. Gombocz MNy 3 : 366, BTLw 133, SzófSz; a *-z*-re vö. a *búza* 'Weizen' szót, amelynek a megfelelője az oszmántörökben *boγdaj*. — A sz *túzok* (Kott, Kálal) csak a magyarból származhatik, a *túz* Bern pedig a deminutív-képzőnek érzett *-ok* elvonásával keletkezett alak. Mindenesetre nem lehet a magyar szó forrása, mint Leschka, GyarmVoc és SlEl 874 véli.

tücsök 1516: NySz. — Vált.: *ptrücsök:* 1533: Murm, GyöngyTör' SzikszF, 1592: NySz, MA, PP, PPB, 1794: Gross IV, 400; Veszprém' Nógrád, Háromszék MTsz; — *ptröcsök:* 1647: NySz; — *prücsök:* 1585: Cal, 1592-től NySz, GyarmVoc, Tzs, CzF; Szamoshát SzamSz; — *ptücsök:* 1647: NySz; — *pücsök:* 1516: VirgK, JordK = NySz, Murm, KolGl. 1, 2, MA, PP, PPB; Vas, Göcsej, Somogy MTsz, Ormánység OrmSz; — *pöcsök:* 1595: Ver; — *picsek:* XVI sze MNy 11 : 81, 1536: NySz; — *picsök:* 1874: Ormánység MTsz; — *trücsök:* 1763: NySz; Szabolcs, Bács-Bodrog, Szabadka MTsz; — *tprücsök:* 1885: Szabadka, Szföld MTsz; — *tücsök:* 1838: Tzs, CzF, stb.

= Gryllus; Grille.

Az állat hangját utánzó szó. A szókezdő rendkívül változatos mássalhangzócsoportok tulajdonképpen a bilabialis tremulans Ψ tökéletlen lejegyzései. Ez a hang a régi magyarban aránylag gyakori lehetett (vö. a *ptrüsszent*, stb. ma *tüsszent* 'niesen' és a *Ptrügy* hn-et), mert a székely rovásírásban k ü l ö n b e t ű j e volt, vö. MNy 31 : 10. Ez a hang ma is él a moldvai csángóban, vö. Hegedűs Lajos Moldvai csángó népmesék és elbeszélések. 18,348 (B.). — Természetesen nem érdemel figyelmet a SlEl 121 nézete, hogy a magyar szó a különben szintén hangutánzó eredetű szh *čvrčak*, sz *čvrčok*, *cvrček*, cseh *cvrček*, stb. (vö. BEW 164, MEW 37) szavakból való volna.

tükör szn 1215: *Ticura* VR 283, 1291: *Tykur* MNy 11 : 423, vö. MNy 47 : 169 is; kn XIV szk KT. — Vált.: *tikür:* 1215: VR 283, 1291: MNy 11 : 423; — *tikör:* XV szv GuaryK, NagyszK, WinklerK = = NySz, Murm, PPBl; Dráva mell. MTsz; — *tikör:* 1894: Szlavónia MTsz, Ormánység OrmSz; — *tiker, tikër:* 1838: Balaton mell. Tsz, Dunántúl, Rábaköz, Veszprém, Répce mell, Zala, Sümeg MTsz; — *tikër:* 1895: Rábaköz MTsz; — *tüker:* XIV szk KT = ÓMO 183, 1581: OklSz; Mármaros, Maros-Torda MTsz; — *tükör:* 1508-tól NySz, SzikszF, Cal, MA, PP, PPB, Tzs, CzF, stb.; — *tűkör:* 1708:

PPl (a PP-ban r ö v i d *ü*-vel!), PPB, PPBE; Komárom, Cegléd MTsz; — *tyiker:* 1876: Veszprém MTsz; — *tyükör:* 1819: Palócság Tsz, Eger, Szolnok, Arad, Hétfalu MTsz, CsángóSz; — *tyűkör:* 1873: Pest, KKMajsa, Bács, Palócság, Gyöngyös, Borsod, Gömör MTsz; — *gyükör:* 1887: Rozsnyó MTsz; — *gyűkör:* 1877: Esztergom, Komárom, Érsekújvár, Hont, Nógrád MTsz.

= speculum; Spiegel.

Honfoglaláselőtti török jövevényszó, vö. csuvas *təGər* 'Spiegel', krimi-tatár *tögürăk*, stb. vö. Gombocz BTLw 134, Munkácsi KSz 5 : 358, Ligeti NyK 49 : 196, SzófSz, B. Lőrinczy Éva A Königsbergi Töredék és Szalagjai. Bp. 1953. 187.

Van az egyh. szlávban is egy hasonló szó: *tikrъ, tikъrъ, tikъra, tykъrъ* 'speculum; Spiegel' (1073-tól MiklLex, Srezn III, 958, 1072). A MEW 356 szerint eredeti szó és a *tikati* 'adsimulare' származéka volna. Azonban ez utóbbi csak kései déli-szláv alakja a *tykati* 'pungere' szónak, ezzel pedig az északi Novgorodban 1073-ban feltűnő *tikъrъ* semmiesetre sem függhet össze. Egyelőre tisztázandó, hol és meddig fordul elő. Az élő szláv nyelvekben nem mutatható ki. — A magyar szó ebből nem származhatik, mint a SlEl 877 véli, mert a magyarba ilyen jellegű szó az egyházi szlávból nem is kerülhetett át.

U

úr hn 1135: OklSz; kn 1200: HB, KTsz, ÓMS, SchlSzj, 1466-tól NySz, stb.

= dominus; Herr (eredeti jelentése talán 'Herrscher; uralkodó', még a XII sz-ban is a királyi hercegek címe, vö. Kinnamosnál *οὔρονμ;* Gyóni GörSzórv 104, B. Lőrinczy Éva A KT és Szalagjai 187).

Eredete nincs tisztázva. Az eddigi magyarázatok (fgr, vö. hanti-osztják *ūr, ūrt* 'vornehmer Herr, König'; — árja, vö. aveszta *Ahura* 'Herr', stb.) hangtanilag nem kielégítők.

A magyarból a közép-bolgár *urove* Npl (a Trojanska Pritъča-ban). Az egész emlék világosan magán viseli a magyarból való fordítás bélyegét (erre vö. Hadrovics I. OsztKözl 5 : 79 kk.). Nyilvánvaló, hogy ez a szó is a magyarból való, vö. Halász Ignác Nyr 10 : 352, és nem megfordítva, mint a SlEl 886 teljesen érthetetlenül állította.

† **uzsa** XIV szv umbs — *vza* BSzj 143 (a SchlSzj-ben a megfelelő szó hiányzik).

Tagányi Száz 27 : 315 abból indul ki, hogy a BSzj kiadója a BSzj umbs — *vza* szópár első tagját 'umbo'-nak, azaz 'a pajzs közepén kiálló boglár'-nak értelmezi és a *vza*-t *vízsá*-nak olvassa,

amely állítólag valamely magyar nyelvjárásban 'domborulat'-ot jelentene. Ennek alapján Tagányi a magyar szót a szláv *uža* (< ősszláv *ǫža, ǫže* 'Strick'; szlov *vože* 'Seil'; blg *vǫže* 'corde'; ukr *huž* 'Seil', vö. MEW 57 és a *gúzs* címszót) szóval azonosítja. — Ez azonban mind a levegőben lóg. Először is a magyarban *vizsa* szó van ugyan, de az mást jelent ('pászta a szőlőben' SzD, CzF), másrészt a szláv nyelvekben a 'pajzs közepén levő dudorodás'-t sehol sem hívják 'kötésnek, gúzsnak', mint Tagányi állítása szerint várnók, hanem annak, ami, azaz 'dudor'-nak (pl. csehül is *pukla* 'umbo' Klaret).

uzsora 1466-tól RMNy III, 174 (de *uzsorás:* 1397: OklSz). — Vált.: *uzsura:* 1397: OklSz, SermDom, 1508, 1689: NySz, MA, PP, PPB; — *uzsora:* 1466: RMNy III, 174, a XVI sze-től NySz, Cal, MA, PP, PPB, Tzs, CzF; — *ozsora:* 1527, 1539, 1577: NySz, Cal 427.

= usura; Wucher.

< közép-latin *usura*, Melich SzlJsz I/2, 360, Balassa Nyr 16 : 111, Fludorovits MNy 26 : 190, SzófSz.

Valószínűleg a magyarból (és nem közvetlenül a latinból): kaj-h *užura, ošura* 'foenus, usura' Bell, *užura* 'foenus' Jambr; sz *užera* 'Wucher; uzsora' Jungm, Hv, Jancs (az *už-er-a* népetimológiás alak *žrat* ~ *žerem* 'fal, zabál' hatása alatt); kárp. ukr *užera* 'uzsora' Csopey. A MEW 373 úgy látszik, fordítva, a magyar szót magyarázza szláv közvetítéssel. — Téves Kőrösi Nyr 14 : 120 (az olaszból).

V

várda 1873: BallTSz, CzF, Kelemen, stb.

= Citadelle, Kastell; citadella, kisebb várszerű erődítmény.

Nyelvújításkori képzés a magyar *vár* 'Burg, Festung' szóból (talán maga Ballagi gyártotta; sem a NyUSz, sem Tolnai Nyelvújítás nem ismeri). — A bolgár *varda* 'guérite, garde' szóhoz semmi köze, mint tévesen a SlEl 893, MEW 375 véli; vö. Halász Ignác Nyr 12 : 57. A blg szó egyébként újkori átvétel az olasz *guarda*-ból, vö. MER 58.

vaszka 1808: Nyr 9 : 517.

= 1. schmächtig, mager, geschrumpft; vézna, sovány, csenevész (1882: Szatmár MTsz); — 2. untätig, arbeitsscheu; henye, munkátlan (1808: Nyr 9 : 517, 1821-ből Kr).

Eredete ismeretlen. Mindenesetre azonban nem vehető komolyan a SlEl 912, MEW 227 véleménye, hogy szavunk a szlávból származik. Azon az alapon, hogy a 2. jelentésben a jelentések a h e r e-m é h e k r e vonatkoznak, Miklosich e szót a 'W e s p e; d a r á z s' jelentésű *osa* szóból magyarázza.

vicsiri 1875: Zemplén MTsz (*vicsori* alatt).

= der immer lacht, grinst; mindig nevető, vigyorgó.

A *vicsori* ua. változata, amely a *vicsorog* 'fletschen, blecken' származéka, ez pedig a *vigyorog* 'grinsen' szóval együtt hangfestő eredetű; vö. SzófSz.

Helytelenül Valló Tót el. Szerinte a *vicsiri* nem függ össze a fenti szavakkal, hanem a sz *cerit* 'szétnyit', pl. *cerit zuby* 'vicsorog' szónak egy, különben ki sem mutatható *vycierat* származékának volna az átvétele. Minden tekintetben komolytalan.

vidék 1291: ad vallem *Wydek*welge OklSz; kn a XV szef-től NySz (de *Vidékes* szn 1211-től OklSz). — Vált.: *vidék:* 1291, 1525: OklSz (a *Vidékes* szn 1227-től OklSz), a XV szef-től NySz, SermDom, MA, PP, PPB, Kr, Tzs, CzF; Hétfalu CsángóSz; — *vidík:* 1595: Ver (de 1211: *Vidikes* szn OklSz); Moson MTsz (a MNény 3 : 286 Békésben nem említi); — *vídik:* 1898: Zilah MTsz; — *vigyik:* 1884: Göcsej MTsz.

= 1. districtus, territorium, tractus; Landschaft, Bezirk (a XV szmf-től NySz, Ver 106, MA, PP, PPB, PPBE); — 2. vicinia; Gegend; környék (1566-tól NySz, MA, PP, PPB, PPBE, Tzs, CzF, MTsz). — Vö. azonban a *vidéki* melléknevet is: 1. exoticus; fremd; idegen (1519: OklSz, 1603: RMNy II, 1 — az 1403-as évszám feltétlenül téves!! — MA, PP, PPB); — 2. qui est ex alia vicinia; aus einer anderer Gegend stammend (1578: RMNy II, 288, MA, 1670: NySz, PP, PPB); — 3. provinzial, aus der Provinz (1838: Tzs, CzF, stb.; mai köznyelvi jelentés).

Eredete nincs tisztázva. Figyelemre méltó azonban Meskó Lajos MNy 38 : 173 véleménye. Szerinte a szó eredeti jelentése az 'Ansiedlung; telep', amely a Bács megyei *Újvidék* hn-ben él, és amelynek a német *Neusatz* és szerb *Novi sad* tanúsága szerint csak 'neue Siedlung; új telep' lehet a jelentése. Ez a 'telep' jelentésű *vidék* pedig Meskó szerint a *visz* 'tragen' ige származéka volna, vagyis 'kitelepítés, kirajzás' lett volna az első értelme.

Ennek a különben szellemes magyarázatnak azonban számos gyöngéje van. Az egyik, hogy a 'portare, aufferre; tragen, bringen' jelentésű *vinni* igéből esetleg meg lehet ugyan magyarázni *Újvidék* nevét, de nehéz a régi 'tractus, districtus, territorium, vicinia' jelentéseket. Azaz nem a t e l e p e t, hanem a k ö r n y é k é t. Ez a kérdés jelentéstanilag feltétlenül tisztázandó. Az is feltűnő, hogy az állítólagos eredeti jelentésében ki sem mutatható szóval a XVIII sz-ban mégis egy telepet lehetett elnevezni. Mindez a magyarázatot nem teszi ugyan elfogadhatatlanná, csupán távolról sem kétségtelenné. Ez arra figyelmeztet, hogy számos kérdést kell még ezzel az érdekes szóval kapcsolatban tisztázni.

A szó még a következő nyelvekben van meg: szh *vìdîk* 'Anblick' Vuk, IvBr, kaj-h és csa-h *vidik* 'provincia, patria, regio' (1535, 1543, 1558: Maž 739, 274, 1571), *videk* ua. (1653: Légrád Maž 1572), *vidjek* ua. (1574: Pergosich III, 15, vö. Maž 1571 is); morva *vidík* 'Ort, der von überall gesehen wird' BartošSl (van *vidák* is, ua.); sz *vidék* 'regio, provincia' (1471: Vážný Gloss), ma *vidiek* 'Gegend; vidék' Hv, Jancs; kárp. ukr *vydik* 'vidék' Csopey (írva: видѣкъ). — E szócsoportból nyilván ki kell venni a szh *vìdîk* 'Anblick' és a morva *vidík* 'Ort, der von überall gesehen wird' szókat, amelyek a *vidĕti* 'sehen; lát' származékainak látszanak, bár a képzésük teljesen szokatlan (a deverbális nomen-képző *-k* az ősszláv *zna-kъ* 'Zeichen' és **bor-kъ* egyh. szláv > orosz *brak* 'Ehe' szavakon kívül talán még a *bi-kъ* 'instrumentum latarnorum' szóban van meg, vö. Doroszewski PraceFil 13 : 7; de itt erről nem lehet szó és a képzések sem világosak; az orosz *vidók* 'Augenzeuge' már régi, megvan a Russkaja Pravda-ban is, vö. Srezn, a 'Seeweite, Horizont' azonban újabb, de szintén homályos; megint más a le *widok* 'Ansicht, Aussicht, Erscheinung, Anblick', amit Doroszewski fenti tanulmányában csodálatosképpen meg sem említ).

Ezekkel a különben szintén nem teljesen világos képzésű szavakkal azonban a 'territorium, provincia, regio' jelentésű magyar szót kapcsolatba hozni nem lehet, de különben is a fenti 'Anblick; látvány' stb. jelentésű szavak kivétel nélkül mind évszázadokkal később jelentkeznek, mint a magyar szó. A szintén 'territorium, regio', illetőleg 'Gegend' jelentésű fenti szláv szavak tehát, mivel a szlávból nem fejthetők meg, csak a magyarból származhatnak.

Természetesen teljesen értéktelen GyarmVoc, Leschka, Mariánovics Nyr 39 : 251 véleménye, hogy a magyar szó a szh *vìdîk* 'Anblick' szóból származnék.

Vö. SzófSz.

villik 1874: MTsz. — Vált.: *villik-háló:* 1874: Heves, Szentes, Szeged MTsz; — *villig-háló:* 1880: Törökbecse MTsz; — *villing:* 1887: Komárom MTsz; — *billeg-háló:* 1887: Ung, Szabolcs MTsz.

= Art Wurfnetz; merítőháló neme.

Eredete ismeretlen. Munkácsi Ethn 4 : 201 szerint a szlávból való ugyan (szh *vlak* 'Art Fischernetz'; le *włok* 'Zuggarn'; ukr *vólok* 'Zugnetz', stb.; a *volk-* 'ziehen; húz' igetőből, vö. MEW 379, PES I, 93, stb.), azonban ezt komolyan venni nem lehet, egyrészt mert a magyar szó nem 'húzó-', hanem 'merítőháló', másrészt hangtanilag elfogadhatatlan. Kovács Márton Nyr 39 : 304 szerint inkább egy szláv *vlek*-ből való, de az sehol 'háló'-t nem jelent.

† **vojnikio**

= miles; katona.

A SlEl 911 ezt a szót Bartal Commentariorum ad historiam status iurisque publici Hungariae medii aevi. Posonii 1847. 275-ről idézi. 1393-ból emliti Bartal Gloss is. Nem magyar szó (=szh *vojnik* 'miles').

Z

záp-fog XV sze SchlSzj, a XV szef-től NySz, Murm, SzikszF, Cal, MA, PP, PPB, SzD, Tzs, CzF.

= dens molaris; Backenzahn.

Eredete ismeretlen. Egyesek szerint azonos a 'die Sprosse der Leiter, a létra foka; die Sprosse der Wagenleiter, a szekéroldal foka' jelentésű *záp* szóval (1833: Szatmár Tsz, Sopron, Somogy, Heves, Abaúj, Zemplén, Udvarhely, Tolna, Pest, Csongrád, Bereg MTsz, OrmSz, SzamSz, CsángóSz), vö. Wichmann MNy 4 : 399, FUF 7 : 173; ez pedig Gombocz FUF 12:74, Liimola FUF 22 : 173 szerint finnugor eredetű. A kiindulás azonban a 'létra foka' volna, és ebből fejlődött volna a 'Backzahn' jelentés, ami valószínűtlen, mint Horger MNy 38 : 117 helyesen állapítja meg.

Teljesen hibás azonban Munkácsi Ethn 4 : 270 véleménye, hogy a szláv *zǫbъ* 'dens; Zahn' átvétele volna. A *zǫbъ* szláv megfelelései (az óegyh. szláv *zǫbъ* és a mai le *zǫb* ~ G *zębu* nazális alakokon kívül) vagy *u*-val hangzanak (a le, blg és szlov nyelven kívül mindenütt), vagy *ъ*-val (mint a blg-ban) és *o*-val (a szlovénben és r é s z b e n a kaj-h-ban). Azonban egy h o s s z ú magyar *-á-* még az *-o-*ból sem magyarázható, a többi pedig tekintetbe sem jöhet. A *máglya, pászta, párta, závár* szavakban levő *o* > magyar *á* ezzel nem azonos, az *-á-* a szomszéd szótag *-á-*jának hatása alatt, tehát asszimilációval keletkezett, amiről itt szó sem lehet. Horger MNy 38 : 117 tehát ezekre semmiesetre sem helyesen hivatkozik, amikor a szó fenti szláv eredete mellett foglal állást. — Biztosan helytelen a 'faul, stinkend' jelentésű *záp* szóval való egybevetés, mint pl. Gombocz FUF 12 : 75 véli.

Vö. SzófSz.

zenebona XV szmf SermDom. — Vált.: *zanabana:* XV szmf SermDom, 1580: NySz; — *zanabona:* 1602, 1630: NySz; — *zébona:* 1748: OklSz; — *zennebonna:* 1575: NySz; — *zenebona:* 1575-től NySz, MA, PP, PPB, SI, Tzs, CzF; — *zenezuna:* 1838: Szföld Tsz, MTsz; — *zenge-zonga:* 1936: Szamoshát SzamSz.

= 1. strepitus; Lärm (1604: MA, PP, PPB; de a latin-magyar részben a *strepitus* alatt nincs; vö. még *zenezuna:* 1838: Szföld Tsz és *zenge-zunga* 'Lärm; zaj, zajongás': 1863: Háromszék MTsz); —

2. tumultus; Tumult, Aufruhr (XV szmf SermDom, 1575-től NySz, MA, PP, PPB, SI, Tzs, CzF, SzamSz).

Nyilván hangutánzó szó; vö. SzófSz. — Teljesen elfogadhatatlan Mariánovics Nyr 46 : 273 véleménye, hogy a *-bona* a szh *buna* 'Lärm, Tumult' átvétele volna. No és mi volna a *zene-* ?? — A mai *zene* 'Musik' ugyanis ebből a *zenebona* szóból a *zeng* 'klingen, tönen' hatása alatt a nyelvújításkor elvont főnév (1832: NyUSz, Tzs, stb.).

zihál 1825: Szeged, Göcsej, Balaton mell. Tsz, Ormánység OrmSz; a köznyelvben 1836: Fogarasi János Magyar-német szótár, Tzs,CzF, stb.

= schwer atmen, keuchen.

Melich Nyr 29 : 145 szerint a szláv *zijati* szónak egy szh *zihati* alakjából (vö. egyh. szláv *zijati* 'hiare' MiklLex és *zějati*, amely azonban infinitivusban az egyh. szlávból nem mutatható ki, a praesensben azonban *zějǫ, zěješi* stb.; blg *zeja* 'bailler'; szh *zìjati* 'hiare; Maulaffen feil haben', *zijèhati, zijèvati* 'gähnen, den letzten Atem holen' IvBr, csa-h *zihati* 'oscitare' Ver, kaj-h *zéhati* 'oscito; gähnen; ásít' Bell, Jambr; szlov *zéhati* 'gähnen'; cseh *zíti* (praesens *zeju*) 'klaffen, schnaufen'; le *ziać* 'keuchen, lechzen'; orosz *zijátь* 'den Rachen aufsperren'; — eredeti szó, a latin *hiare* szóval rokon; vö. MEW 403, TBSW 368, PES I, 252, VREW I, 456). — Azonban a szláv szó elsősorban 'oscitare; gähnen; ásít' jelentésű, a 'keuchen; liheg, zihál' — úgy látszik — csak újabb alakulás. Egy déli-szláv **zihati* 'keuchen' szó azonban, amelyből Melich kiindul, nem mutatható ki. — Vö. SzófSz.

zivatar 1621: MA. — Vált.: *zivatar:* 1621: MA, 1643-tól NySz, PP, PPB, SzD, SI, Tzs, CzF; — *zihatar:* 1880: Mohács, Kalotaszeg MTsz; — *ziheter:* 1873: Baranya MTsz; — *züeter:* 1897: Baranya MTsz; — *zuhatar:* 1936: Szamoshát SzamSz; — *zivar:* 1838: Baranya, Zala, Ráckeve, Bihar, Szatmár, Nyírség, Szilágy, Udvarhely, Csík Tsz, MTsz, SzamSz; — *zihar:* 1838: Szföld Tsz; — *ziher:* 1897: Baranya MTsz; — *zuvar:* 1936: Szamoshát SzamSz.

= 1. *zivatar* strepitus, fragor; Geräusch, Knallen; zörgés, csattanás (1621: MA, PP, PPB, PPBE, SzD, SI — ebben: *zivataros* fragosus, strepitosus); — 2. tempestas; Sturm, Sturmwind (1643-tól NySz, Kr és valamennyi fenti változat és adat az 1. alattiak kivételével).

Valószínűleg hangutánzó-hangfestő szó. A *zivar* és *zihar* azonban a *vihar* szóval való keveredés eredménye, de valószínűleg a *zi-h-atar* is annak köszöni *h*-ját. A *zuvar, zuhatar*-ba még a *zuhog* 'herabströmen' is belejátszott.

Elfogadhatatlan Melich 29 : 145 ötlete. Szerinte a magyar *zivatar* egy szláv **zěja-trъ* átvétele volna, amely a *zěja-ti* igének

(vö. az előbbi *zihál* címszót) olyan *-trъ* származéka volna, mint a *vějati* 'wehen; fúj' igének a *větrъ* 'Wind; szél'. Megint más szó volna a *zihar:* < szh *i*-nyj-i **zihar*, **zivar*. — Azonban ilyen szavak sehol a szlávságban nincsenek, ezek minden konkrétum nélküli merő feltevések.

Vö. Asbóth Nyr 29 : 193, SzófSz.

zománc 1490: OklSz. — Vált.: ? *szmálc, smálc* vagy *zsmálc:* 1490: cuppa de cristallo *Zmalczos*, 1497: cuppa cum *smalcz* OklSz; — *zsomálc:* 1570: NySz; — *zomálc:* 1582: RadvCsal II, 57, KecskÖtv = NySz; — *zsománc:* 1582: MNy 29 : 143, 1595: Ver 122; — *zománc:* 1595: RadvCsal II, 83, KecskÖtv-ből számos adat NySz, MA, PP, PPB, SzD, SI, Tzs, CzF, stb.; — *zamánc* 1792: SzD, Tsz. — A *szománc* változat nem hiteles, vö. MNy 29 : 43.

= crusta; Schmelz, Email.

Alapszava a latin *smeltum*, amely viszont germán eredetű; vö. REW 8040, Kluge. A magyarba kétségtelenül a németből került: *Schmaltz*, amelynek kiejtése a bajor-osztrákban *žmalc* volt (vö. Lessiak Konsonantismus 84, Ramovš HistGr II, 13, Kniezsa MNy 29 : 143). A szó a magyarba *zsmálc* alakban került át, amiből egyrészt *zsomálc* > *zsománc*, másrészt a s s z i m i l á c i óval *zomálc* > *zománc* fejlődött. Vö. Simonyi Nyr 10 : 98, Melich DLw 264, Kniezsa MNy 29 : 143, Moór NéNy 8 : 197. — Nem tartom tehát valószínűnek Bárczi NyK 50 : 20, FrJsz 15, SzófSz véleményét, hogy e szavunk k é t forrásból való: a *zs-* kezdetű a németből, a *z-* azonban az ófrancia *smalz*-ból. Ez ugyanis feltételezi a szókezdő *sz-* meglétét, ami azonban az én MNy 29 : 143 közölt fejtegetéseim után több mint valószínűtlen.

A magyarból: csa-h *žomalce* 'vitellus; Eidotter; tojás sárgája' Ver 114, sto-nyj *žumánac* és *žuvánac* ua. IvBr; — erdélyi román *jumalţ* (köznyelvi *zmalţ*) 'Email'.

Tévesen SlEl 954: a magyar szót a csa-h *žomalce*-ből származtatja.

† zösnik 1799: GyarmAff 349.

= pellio; Kürschner; szűcs.

Érthetetlen, honnan vette Gyarmathi ezt a szót. Semmiféle más forrásból nem mutatható ki, nem említi maga Gyarmathi sem a Vocabularium-ban. — A SlEl 360 a szláv *kožušnik*-ból (< *kožuch*, vö. a *kozsuska* címszót) származtatja.

Zs

zsálya XIV szv BSzj. — Vált.: ? *salvia:* XIV szv *saluia* (magyar szó!!) BSzj, SchlSzj; — *zsállya:* 1576: SzikszF, 1578-tól NySz, MA,

PP, PPB; — *zsálya:* XVI sze MNy 11 : 80, a XVI szv-től NySz, Cal, MFüvészk 339, Tzs, CzF, stb; — *zsája:* XV szv CasGl (vad*saya*) = MNy 1 : 251.

= Salvia; Salbei (vö. Jáv 879).

< latin *salvia* (a *salvus*-ból mint „gyógyító fű", vö. Walde² 674; az új-latin nyelvekben és a németben való elterjedésére vö. REW 625, Kluge), vö. Fludorovits MNy 26 : 147, SzófSz. — A szláv adatok: szh *šalvija* Šulek, kaj-h *žalfija* Bell, Jambr, *žalvija* Šulek; szlov *žajbelj* Šulek, Plet; ócseh *šalvějě* Klaret, Hus, ma *šalvěj* Velesl, Wussin, Jungm; sz *šalvia;* le *szalwija;* f-szorb *želbija, želbej;* ukr *šalьvija;* orosz *šalféj*, vö. MEW 337, BSE 540.

Tévesen és teljesen indokolatlanul a magyar szót SlEl 753 a Verancsicsnál előforduló csa-h *slavulja*-ból származtatja (írva: *szlavulya*), vö. Šulek is. Ez azonban hangtanilag nem lehet helyes. A szláv közvetítés különben, a hangtani nehézségeken kívül még azért is valószínűtlen, mert a növényt, mint gyógynövényt, a kolostori kertek termesztették és terjesztették (vö. Rapaics A magyarság virágai 27).

zsarda 1894: Aranyos-szék Nyr 23 : 578.

= lange Stange; hosszú karó, pózna.

< román *joardă* 'lange, dünne Rute' Tiktin. A román szó a szlávból való és talán egy ukr **žorda* átvétele, bár ilyen nem mutatható ki, mert csak *žerdь* és *žerdka* van (vö. még le *żerdź*, sz *žrď* 'karó, pózna', orosz *žerdь* < szláv **žьrdь*; vö. MEW 410, BSE 664, PES I, 228, VREW I, 419). — Helytelenül Valló Tót el a sz *žrď*-ból.

zsellér hn 1365: tres fundi seu loci mansionales wlgo *Selner*hel vocate, 1378: *Selner*hel, *Seller*hel OklSz; kn 1370/1506: (Nagyvárad) OklSz. — Vált.: *zselnér:* 1365, 1378: OklSz (Vas megye); — *zsellér:* 1370/1506-tól OklSz, MA, 1643-tól NySz, PP, PPB, Tzs, CzF, stb.; — *zsellír:* 1683: OklSz (de a MNény 3 : 286 a békési nyelvből nem említi); — *zsellyér:* 1548-tól NySz, GyöngyTör, SzikszF, Cal, 1587-től OklSz, MA, PP, PPB; Palócság MTsz; — *zsillér:* KecskTört II, 78 = NySz; Mohács, KKHalas, Torontál MTsz; — *zsillyér:* 1604: NySz; — *zsellyél:* XVI szk GyöngyTör; — ? *zselér:* 1598: RMNy III/2, 119 (Pozsonyból; uo. pl. *ne mulason* 'ne mulasson', *kezeseg* 'kezesség' stb. 120); — ? *zselyér:* 1546: RMNy II/2, 62 (Mezőtúr), 1551: NySz (Heltai).

= inquilinus; ein Einwohner, der auf dem Boden eines anderen wohnt, der Häusler, ein Bauer ohne Grundbesitz; földnélküli paraszt.

< osztrák-bajor *Seldner, selner, söller*, tulajdonképpen „egy *selde* 'Wohnung' lakója"; vö. Schmeller II, 269, Melich DLw 266. SzófSz.

Megvan néhány szláv nyelvben is: szerb *žiljer* 'inquilinus; Häusler' (Baranya Vuk, IvBr), kaj-h *željar* 'inquilinus' Bell, Jambr; szlov *želár* 'Häusler, Keischler' (a XIX sz-ból Plet); sz *želiar* 'zsellér'. Ezekből a szláv szavakból származtatja a SlEl 941 és MEW 407, holott éppen fordítva áll, ezek valók a magyarból. Ez a szerb, kaj-h és sz szavakra vonatkozólag kétségtelen (ugyancsak a magyarból való a román *jeler* 'Insasse' is), legfeljebb a szlovén szó lehet esetleg külön átvétel a németből, bár — tekintettel, hogy főleg a vendeknél és szomszédságukban van elterjedve, vö. Plet — itt is valószínűbb, hogy a magyarból származik.

† **zséllye** 1519: NySz.—Vált.: *zsélye:* 1519-től NySz, Cal 943, MAl, PPl, PPBl, SzD; Szföld, Udvarhely, Moldva MTsz, CsángóSz; — *zséllye:* 1575-től NySz, Cal, SI, Kr II, 179, 194, Tzs, CzF V, 769, VI, 1249; — *zsellye:* 1575: HeltKrón 175, 176 = NySz, XVIII szk MNy 4 : 234 (Torockó); — ? *zselle:* CzF.

= feretrum, sandapila, sarcophagus; Tragbahre, Sarg; koporsó.

A szót a NySz II, 1539 *sellye, séllye* alakban írja, Heltai *β* jelét pedig *sz*-szel olvassa; a 'sella' jelentésű *zsellye* szót azonban már a *zs*- alatt III, 1302 lapon tárgyalja. Mindkét cikket Szarvas Gábor majdnem vakon szerkesztette és így nem volt módjában a Huszita Biblia, Sylvester és Heltai sajátos *zs* jelölésére felfigyelni. — Az *s*-es változatok e szónál nem kétségtelenek. Heltai-nál mindig *zs* van (Canc 69, Krón 175, 176). Igaz ugyan, hogy a PP, PPB, PPBE SzD, SI, Kr 179, sőt még a Tzs is *sélye, séllye* alakban írja, azonban itt nyilván az ebben a jelentésben régen kihalt szónak régies írásával van dolgunk, amit végeredményben MA-ból örökölt a szótári irodalom.

Nyilván a latin *sella* 'szék' megfelelője, bár a kérdést tárgytörténetileg kell megvizsgálni. Valószínű tehát, hogy magyar *zsellye, zsöllye* 'sella; szék' szóval azonos (1557-től NySz; mai 'das Fauteuil' jelentése, amely azonban k i z á r ó l a g színházi, hangversenytermi székre használatos, egészen új, még CzF sem ismeri), amely a latinból való, vö. Melich MNy 8 : 150, Fludorovits MNy 26 : 53, SzófSz.

Téves a SlEl 937 és utána Kniezsa MNy 29 : 95 véleménye, hogy a 'feretrum; koporsó' jelentésű magyar szó az egyh. szláv *žalije* 'sepulcrum' átvétele lenne. Egyrészt az egyh. szláv szó jelentése 's í r' míg a magyaré 'koporsó', másrészt a magyarban egyh. szláv szó alig van, az élő nyelvekből viszont a szó hiányzik.

zsémbes 1566-tól NySz, PP, PPB, SzD, Tzs, CzF, stb.

= rixosus; zänkisch.

A régi magyar *zsémb* 'rixa, iurgium, litigium; Streit, Zank; veszekedés' származéka (? *simb* vagy *zsimb:* 1668, 1675 és Mikes =

NySz; — *sémb* vagy *zsémb:* 1640: NySz), ez pedig a német *Schimpf* átvétele, vö. Melich DLw 266, SzófSz.

A SlEl 942 ötlete, hogy a szláv *žena* 'mulier; Weib' szóból való lenne, érthetetlen és nem vehető komolyan.

zsörtölődik 1829: Tsz. — Vált.: *zsertelődik:* 1829: Kemenesalja, Tolna Tsz, CzF; — *zsörtölődik:* 1874: CzF, stb.; — *zsörtösködik:* 1838: Tzs. = poltern, zanken.

Nyilván valami hangfestő tőből való, vö. SzófSz.

Teljesen elfogadhatatlan a cseh, sz *žart*, le *žart* 'Scherz; tréfa' szóval való egyeztetés, amelyet Budenz NyK 6 : 316, 10 : 247 vetett fel és SlEl 938 és Valló Tót el átvett. Mint ahogy már Halász Ignác Nyr 10:247 megjegyzi, a jelentések eltérése miatt nem lehet helyes.

zsib szn 1394: OklSz; kn 1527: NySz.

= 1. fur; Dieb; tolvaj (1406: Georgium dictum *Syb* furem vagabundum OklSz); — 2. nebulo; Bösewicht; gazember (1527-től 1645-ig NySz, Pesty Nomencl = NySz; vö. még *zsibság:* 1575, 1618: NySz); — 3. ludio, agyrta; Gaukler; komédiás, bűvész (1604: MA, PP, PPB, SzD, Tzs). — Má a szó a *zsibáru* 'Trödelware, Kram' (1793: NyUSz) és a *zsibvásár* 'Trödelmarkt' szóban él (XVI szk GyöngyTör, MA, NySz, PP, PPB, SzD, Tzs, stb.).

A NySz-ban *sib* stb. címszó alatt szerepel (II, 1564), azonban nem lehet vitás, hogy már a XVI sz-tól mindig *zs*-vel hangzott. Mindazok az írók, akik a *zs* hangot megkülönböztetik az *s*-től, mindig *zs*-vel írják (Heltai Háló 103, PP, PPB). Az *s*-es változat tehát valószínűtlen.

Eredete ismeretlen. Elfogadhatatlan Loványi Gyula MNy 36 : 45 véleménye, hogy a cseh *šibal* 'Schalknarr, Schalk' Jungm átvétele volna (vö. le *szybał* ua. Linde is). A cseh és lengyel szó a *šibati* 'peitschen, schlagen' származéka és a városból vesszővel kivert („kiseprűzött') embereket jelölte. A cseh szónak valami **šib* származéka, amelyből a magyar *zsib* származhatnék, egyáltalában nincs. Különben is a magyar szó *zs*-vel kezdődik és így aligha lehet *š*-ből származtatni. — Vö. SzófSz.

zsidrák 1897: Csallóköz MTsz; — *zsidrancs:* 1897: Borsod MTsz.

= Iudeus; Jude; zsidó (gúnynév).

Nyilván a *zsidó* szó játékos továbbképzése (Laczkó Géza Nyr 36 : 461 nem említi). — Sz eredetű nem lehet, mint Valló Nyr 33 : 571 állítja, mert a sz-ban ilyen szó nincs.

zsinár 1533: NySz. — Vált.: *zsinár:* 1533-tól NySz, KolGl. 2, MA, PP, PPB, SzD, Sl, Kr, Tzs, CzF; Szeged, Győr, Szföld MTsz (az

utóbbi helyen *sinár* van, de az nem hiteles, mert Cserey Elektől való a Tsz-ban, aki adatait sokszor írott forrásokból merítette); — *zsimár:* 1826: Baranya Tsz; — *zinár:* 1863: Udvarhely MTsz.

= 1. vanus, levis, vilis; eitel, unbeständig, gering; alávaló, haszontalan, hivalkodó (1621: MA, PP, PPB, SzD, Tzs, CzF; nyilván valami félreértés lehet MA-nél, mert ez a jelentés kivétel nélkül szótári munkákban fordul elő, másutt ismeretlen; a fenti adatsor voltaképpen MA adatának vándorlása); — 2. avarus, dorophagus; karg, geizig; fösvény (1533-tól 1786-ig valamennyi adat a NySz-ban, KolGl. 2, SI; 1826: Baranya, Szföld Tsz); — 3. sittenlos, schundig; romlott erkölcsű, hitvány (1863: Udvarhely, Győr MTsz); — 4. Betrüger; csaló (1825: Szeged Tsz).

Eredete ismeretlen. — Teljesen értéktelen a SlEl 942 véleménye. Nem tudni milyen forrás alapján a magyar szónak 'Weibennarr; a nők bolondja' jelentést tulajdonít és ezért egy szláv **ženarъ* szóból származtatja, amely a *žena* 'Weib' szónak volna a származéka. Azonban a magyar szónak ilyen jelentése nincs, *ženár* szó pedig a szláv nyelvekből nem mutatható ki.

zsitár 1863: Szföld, Hunyad, Moldva MTsz.

= Feldhüter; csősz.

< román *jitár* 'Feldhüter'. A szó a szlávból: egyh. szláv *žitarъ* 'panifex'; blg 'marchand de blés'; szh *žitar* 'Getreidehändler'; szlov *žîtar* uo. (< szláv *žito* 'gabona', vö. MEW 411, PES I, 233).

Tévesen Valló Tót el a szlovákból. Ott azonban ilyen szó nincs.

zsizsa 1906: Nyr 25 : 288. — Vált.: *zsizsa:* 1906: Tolna Nyr 25 : 288, Hajdu Nyr 26 : 190; — *zsizse:* 1906: Bakonyalja NyF 34 : 105.

= Flamme, Feuer; láng, tűz (gyermeknyelvi szó).

Gyermeknyelvi szó. Nyilván semmi köze az ugyancsak gyermeknyelvi szh *žíža* 'das Brennende' Vuk, sz *žiža, žiži* 'gyertyaláng' szavakhoz, mint Valló Tót el állítja.

zsorvál 1874: Borsod, Abaúj, Hegyalja, Sárospatak MTsz.

= betteln, zudringlich bitten; kunyorál pl. a gyermek az anyjától.

Eredete ismeretlen. Valló Tót el és Nyr 33 : 571 ötlete: sz *žobrat* 'betteln; koldul' (a tőre vö. a *zsobrák* címszót), hangtani okokból nem fogadható el.

zsurmóka 1826: Kr. — Vált.: *zsurmóka:* 1826: Kr, 1838: Balaton mell. Tsz, Tzs, CzF, Zala MTsz; — *zsurmolka:* 1838: Pápa vid.

Tsz; — *morzsóka:* 1838: Balaton mell. Tsz, Tzs, CzF; — *morzsolka:* 1838: Pápa Tsz.

= Sterz, Schmarn, geriebene Gerste; reszelt tésztából való étel.

A *morzsol* 'bröckern, bröseln' származéka, tulajdonképpen „összemorzsolt" (van *zsurmol* 'comminuire' alak is: 1832: Kr, 1838: Pápa Tsz; — *zsurmolt tészta* 'massa farinacea comminuta' Kr); vö. Halász Ignác Nyr 12 : 59, Deme Hangátvetés 35.

Tévesen SlEl 951 (és utána Valló Tót el). Szerinte a magyar szó a cseh és sz *žmolka* 'Klumpen' szóból származnék (de a szótárakban inkább cseh *žmolek*, sz *žmolok* szerepel; vö. cseh *žmoliti* 'in den Händen walkern; gyúr', sz *žmolit* 'gyúr'; eredete ismeretlen, vö. HKES 447). Különös, hogy Miklosich ezt a minden tekintetben primitív magyarázatot a MEW 412 is fenntartotta!

SZÓMUTATÓK

Magyar

(A címszavakon és a szócikkekben tárgyalt egyéb szavakon kívül csak a tárgyalt szavak legfontosabb változatait foglalja magában.)

aba 583
abajdoc 55
abajnac 55
abáll 55
abarlovik 56
abárol 55
abla 564
ablak 56
abora 56
abrak 57
ábráz 57
abroncs 58
abronica 59
abrosz 59
abruta 790
acat 64
acél 59
ádvent 583
agár 584
ágoda 20
aha 564
ajda 784
ajonca 60
akna 60
akó 61
ákovita 323
ál 586
ala bas 84
aláh 359
alaj 359
alamizsna 790
alavicska 586
állkapca 250
állkapocs 250
álnok 585
altár 698
alvé 586
ampula 387
angolna 842
angyal 586
ángor 791
ánizs 587
apáca 62
apacsin 62, 588
apacsó 588
apacsúr 588
apad 791
apát 61
apoka 63
apostol 588
arbanász 363
árdány 656
arkangyal 587
árok 791
arzsag 67
asz 63
aszag 792
aszat 64
ászló 569
aszlop 364
asztag 64
asztal 65
asztalnok 66
ásztorka 67
átony 570
atracél 67
austriga 700
avadzál 570
az 'zab' 63
azsag 67
azsnakol 309

bab 68
bába 68—9
babájka 94
babajkó 589
babernyál 589
babka 69
babkáros 69
bablona 70
babóc 792
babócs 792
babóka 792
babona 70
babrál 589
babratéroz 589
bács 71
bacsa 71
badár 590
bafrál 589
bagaria 590
bagazia 71
bagóc 792
bagóca 232
bagócs 792
bagrena 71
Bahan szn 75
bain 73
baj 71
báj 792
bajka 657
bájka 377
bajlódik 72
bajnok 72
bajod 372
bájol 792
bajos 72
bajvívás 72
balaska 546
balamuta 73
balava 73
balga 793
balgatag 793
balin 73
bálind 73, 793
balink 73
bálinka 793
balla 82
ballang 83
balling 73
balha 98
balogács 793
bálvál 591
bálvány 591
bán 74
bandár 75
bandurka 75
bangócs 792
bánka 76
bánya 76
banyik 77
bapka 78
bara 78
barack 78
barana 102

barána 102
bárány 79
barát 80, 593
baratina 592
barázda 81
barbora 594
barbulya 594
barcs 81
barcsi 81
barcsik 81
bárd 794
barilica 82
barilla 82
barisnya 103
barkó 594
barkóca 82
barla 82
barlang 83
barna 794
barona 102
barza 96
bas l. 84
bas 2. 84
basa 594
basarózsa 85
basnica 84, 595
batka 84
batonya 794
Batonya szn 794
bátya 794
batykó 85
baznak 595
bazsarózsa 85
bazsar 85
beal 92
béböc 798
bece 88
bécs 85
beda 86
bednár 96
bégzáde 96
begzadia 86
behal 92
bekcsiás 86
bél 795
beláka 595
belc 595
belence 332
belénd 86
beléndek 86
beléndes 87
béles 795
belezna 87
belice 88
bellény 86
bélyeg 595
benci 909
bér 796
beránna 102
berát 80
berázda 81
berbence 796
berbenke 796
bérc 596
berce 88
bereg 797
berena 103
berenyefa 103
berenza 109
berete 105
beretva 105
berke 93
berkenye 89
berling 598
berü 104
bervény 597
beslia 90
beszéd 90
beteg 797
betyár 18, 91
bial 92
bibasz 598
biber 91
bíbic 798
bibirász 589
bibiricskó 600
bibirkál 589
bibirtél 589
bibörél 589
bicál 92
bicsak 798
bicska 92
bicske 92, 615
bicskia 92
bihal 92
bik 805
bika 798
bilaj 92
bikk 805
bilin 86
bilincke 909
bilindök 86
bilizna 87
billeg-háló 970
binc 909
bincke 909
bincs 910
biol 92, 93
birbitél 589
birge 93
birka 93
birocs 109
bitra 799
bivaly 92
bizsgia 92
blincke 909
blizina 93
bludár 93
blugyál 94
Blundix hn 99
Blundus hn 99
bob 68
bobájka 94
bobák-bab 92
bobák 94
bobalyka 600
bóbiska 600
boblák 95
bobolnyik 94
bócmány 799
bocs 95
Bocsárd hn 600
bocska 95
bocsora 544
bodacs 799
bodak 800
bodnár 96
bodács 799
bodon 106
bodza 96
boér 800
bogácsa 427
bogaria 590
bográcsa 598
bohnya 97
boin 74
bojár 800
bojnuk 72
bojnyik 97
bojtár 800
bojza 96
bokrács 598
bolen 73
bolgár 98
bolha 98
bolond 99
Bolondóc hn 99
bolonyik 94
bombálka 94
bopkáros 70
bórfa 100
bor-köles 99
boriszák 844
borázda 81
borda 100

bordica 101
borkolca 82
borlog 83
borna 102
borna 103
borock 78
borocsán 103
borocsejány 103
boróka 101
borona 102—3
boronál 102
borostyán 103
boroszlán 104
borota 105
borotva 105
borovicska 105
borovnyica 105
borozda 81
borza 96, 109
borzag 96
Bosman hn 799
bosnyák 105
boszmány 799
boszorka 800
bosztán 598
bosztandzsia 106
boszvány 799
bótka 106
bot 801
boza 96
bozda 96
bozdogán 803
bozdorja 443
bozgán 803
bozja 96
bozsékol 106
bozsena 802
bózsik 106
bozsir 85
bödön 106
bőin 74
böke 802
böléndek 86
bölice 88
bölin 74, 86
bölökbasi 112
bömhéc 107
bőnye 802
börbönce 796
börc 88, 596
börce 88
börű 114
börvén 597
börving 597
bradavka 107
brága 107
bragyiz 108
bráha 107
brancs 599
brandburka 75
bránna 102
brát 80
braterkinya 108
bratina 592
bratináz 593
bratye 108
bratyina 592
bratyiz 108
brázda 81
brazleta 599
brekinye 89
brekk 109
brekocs 549
breviár 599
bricska 108
bridos 109
brindza 109
brokinya 89
brondza 109
brosztflik 723
brunclik 109
bruscsin 103
brutyka 427
bubola 802
bubolyicska 599
buborka 538
buborkál 589
bubujka 600
bubulyka 600
buc 803
buckány 403
bucsár(d) 600
bucsi 95
bucska 95
buda 110
budár 600
buga 831
bugácsa 427
buger 601
bugorka 538
bugyli 799
bugyonka 107
buha 98
buhta 111
buja 110
buják 803
bujna 110
bujnyik 97
bujrunti 111
bujtár 800
bujurdia 111
bujurultia 111
bukta 111
Bular hn 98
bules 111
bulgár 98
bulha 98
buligács 793
bulin 74
bulya 111
bulya-vászon 111
bulyogbasa 112
bumbák 112
buna 112
bunyevác 113
bunyik 97
bunyó 113
burázda 81
burcsák 113
burfa 100
burgying 113
burhány 113
burján 113
burkolca 82
burkus 438
burlog 83
burnya 113
buróka 101
burstyán 103
burujján 113
burusnyán 103
burza 96
busa 601
búsa 451
busó 602
buta 802
butka 114
butyra 799
buzdugán 803
buzfa 97
Buzgán szn 804
Buziás hn 96
Buzkan szn 804
buzogány 803
buzser 85
buzsnya 114
bücske 615
büke 802
bükk 805
bürge 93
bürű 114

cábár 20
cakor 602
camandra 806

cámoly-fű 602
cáp 805
capa 805
cége 494
cegye 494
cejte 602
cékla 114
celep 117
cemende 806
cenege 809
cépok 125
cerkó 115
cérna 18, 807
ceverna 807
cevice 133
cevorna 807
cica 810
cickány 754
cicvara 603
cigra 114
ciha 18
ciha 603, 807
cikla 114, 502
cikra 503
cima 808
cimbora 808
cincár 115
cince 809
cinege 809
cinke 809
cinkota 810
cirka 505
cirkó 754
cirok 116
ciromba 224
citvara 603
civikla 114
civarna 807
coboly 810
cobor 507
cojta 602
colong 861
comoga 509
condorlik 604
condorodik 604
condra 603
copák 846
corond 861
corong 861
cölönk 861
cölöp 117
cölömp 117
cönöge 809
cuborfa 507
cúca 118
cuca 810
culák 514
culáp 117
cundra 603
cupka 819
curak 145
cvékla 114
cvikla 114
cvorka 118

csacsatka 124
csafir 650
csahol 119
csajka 733, 810
csákány 604
csak la 876
csakliz 606
csáklya 606
csál 135
család 119
csalárd 119
csalavári 473
csálka 810
csámasz 120
csáméc 120
csampulyka 607
csanak 811
csandra 473
csap 1. 811
csap 2. 812
csapica 737
csápka 736
csápsza 126
csarada 142
csarap 607
csarapa 608
csarapár 128
csarbaka 141
csárda 608
csarda 142
csardák 608
csarnak 609
csarnok 609
csaroszla 143
császár 121
császta 812
Császta hn 812
császtava 812
csata 122
csataj 122
csatáz 122
Csató csn 537
csatorna 122
csáva 123
csávik 124
cséál 135
cseber 144
csecs 812
csecsetka 124
cseda 138
csedma 136
csek 125
cseléd 119
cselérd 119
cselesznek 611
csemel 618
csemer 618
csép 125
cseperka 614
csepesz 126
csepeszháj 126
csepke 616
csepleszháj 126
cser 127
cserba 140
cserbasa 610
cserbók 813
cserbóka 141
cserda 142
cserdák 609
csere 127, 610
cserebogár 813
cserebon 813
cserebüly 813
cserék 610
cserény 813
cserép 128
cserepár 128
cserepulya 129
cseresnye 129
csereszlya 143
csereszlyás 611
cseret 130
cseretye 130
cserge 611
cserje 611
cserjeszla 143
cserkáló 130
csermely 613
csermelye 612
csernye 612
cserpák 130
cserpál ige 131
cserpál fn 613
cserpenyő 740
Csersz árka 817
cservetka 131
csésze 131
csetenye 815
cseter 132

csetert 132
csetertek 145
csetertinyák 479
csetka 133
csetnek 133
csetürtük 145
csév 143
cséve 143, 133
csevice 133
csezma 136
csics 812
csicsag 133
csicsog 133
csicskara 134
csicskura 134
csicsvara 603
csidma 136
csidmadia 137
csík 815
csikk 613
csima 808
csín 134
csinál 135
csincsa 614
csingia 614
csintalan '134
csinziás 614
csíny 134
csinyál 135
csíp 616, 815
csiperke 614
csipke 615, 616
csipkéz 616
csipnye 615
csira 136
csíra 823
csiriny 813
csiripár 128
csiszál 816
csitertek 145
csíve 143
csíz 136
csizik 136
csizma 136
csizmadia 137
csizmazia 137
csoba 137
csobak 858
csobány 137
csobolyó 816
csobor 144
csoda 138
csoha 817
csóka 616
csokán 605, 668
csoklya 607
csolnuk 139
csoma 808
csombor 139
csombord 139
csomóca 748
csomor 617, 618
csomorika 617
csónak 139
csónakáz 301
csopák 816
csorba 140, 617
csörbadzsia 140
csorbóka 141
csorda 141
csordak 608
csorkolya 865
csörmány 617
Csormoly hn 613
csormolya 612
csornok 609
csoroszlya 142
csorpák 143
csóva 20
cső 143
csöböllő 816
csöbör 144, 624
csölönk 861
csömbördsi 141
csömör 617
csöpörke 614
csörc 817
csörény 813
csörge 611
csörmölye 613
csörösnye 129
csörpenyő 741
csörsz 817
Csörsz árka 817
csötört 132
csötör 132
csötörtök 145
csubor 507
csubulyó 816
csuda 138
csuha 817
csuk 815
csuka 145
csuklya 818
csula 818
csulád 119
csuma 808
csupka 819
csuporka 614
csurak 145, 405
csurapé 405, 619
csurba 140
csurcsak 619
csurcsi 619
csurda 141
csurmolya 612
csuta 482
csutka 819
csutora 619
csuva 817
csúvár 620
csuvik 876
csücs 812
csülleng 20
csürcsöl 957
csütke 615
csütört 132
csütörtök 145

dabronc 156
dabronika 820
dahat 624
dajka 146
dajla 620
dajna 620
dali 147
dalia 146—7
dana 621
dánguba 147
dángubál 147
darab 147
darabol 148
darabont 621
darága 160
darambaj 158
darak 151
darék 151
daróc 622, 623
Daróc hn 623
darok 151
daroncs 646
Davarcsány hn 539
dávori 148
dávorikol 148
deák 154
debella 149
deben 106
deberke 624
debojka 149
debre 149
debrő 149
decsák 149
decskó 150
déd 150
déd-anya 150

degecs 624
degesz 624
deget 624
dehec 150
dekec 150
deli 147
delia 146
démia 188
demikát 150
démutka 625
dénár 625
denka 155
derága 160
derce 151
dereb 148
deréce 625
dereglye 625
deregnye 625
derék 151
deres 819
derezle 819
dergál 152
dermál 89
derzál 152
derzán 152
derzsál 152
dérzsola 522
deszka 153
deszpot 153
dévér 820
deverce 554
dézma 626
dézsa 153
dézsma 626
diák 154
dib-dáb 820
dihös 823
dikhec 150
dinka 155
dinnye 155
dirib-darab 148
dirik 151
dobroc 156
dobronika 820
doh 156
dohány 628
dohot 624
doják 154
dolog 159
dombác 773
domentát 163
domikát 150
donga 158
donha 164
donyha 164
dorob 147
doromb 159
doromblya 158
dorong 159
dorozsba 159
doszka 153
dosztig 159
dovány 628
Dovorány hn 539
döbön 106
döbönke 624
döbörke 624
döbröc 156
dögenyeg 624
dölögté-nap 157
dönnye 155
dörc 648
dörék 151
dörgicse 820
döröng 159
dráb 148
drabant 621
drága 160
dragacs 774
drancir 160
dránica 821
dranka 161
dratva 161
drék 151
drémál 161
dreunka 161
drindál 161
drombuja 158
dropca-lé 161
drotár 162
drugács 162
drugál 162
drugán 628
drugárfa 162
druslyák 162, 628
drusza 822
druzsba 159
dub 162
dubák 162
dudfa 163
duda 163
dudrál 163
duga 163
duhán 628
duhna 164
dukmál 534
dumál 628
dumentát 163
dunga 158
dunha 164
dunyha 164
durák 164
durbancs 821
durbincs 821
durboncás 822
durcás 822
durmancos 822
durnyi 165
duruca 822
duruglya 682
durusza 822
duruzsba 159
dús 165
duska 629
dusnok 165
dusztig 159
dutka 166, 629
duttyán 18, 166
dúzs 165
düh 822
dürgencs 821
düring 159

ebéd 166
ecet 167
eckába 168
ecsell 630
ecset 630, 631
egönye 232
elkótyavetyél 285
ellazsnakol 309
emplény 167
eplény 167
érce 233
eretnek 631
érsek 632
eskatulya 943
espán 224
esperes 633
estáb 843
ester 365, 823
estrázsa 480
eszek-fa 168
eszkába 168
eszkete 366
eszpahia 227
eszrő 368
eszteke 366
eszten 367
esztena 823
eszter 823
eszterág 633
eszteric 634
eszterga 169
esztergályos 169

esztergár 169
esztergya 170
eszterha 169
eszterhé 170
eszterő 368
eszteru 367
eszteze 171
esztobor 507
esztováta 171
esztrag 633
esztré 170
esztreha 170
esztrenga 172
esztró 368
esztrunga 182
eziot 845

fabatka 84
fajerka 173
fáklya 20
fántom-fánt 20
farazia 172
farmantring 887
faszuly 824
fátyol 710
fátyolat 710
Fegyvernek hn 721, 768, 786
fékni 692
feszián 634
filkó 172
fisek 173
fitat 298
foszlán 634
fosztán 634
fricska 173
fringia 173
fringyia 173
frulya 823
fufnyos 173
furelya 823
furulya 823
furuna 635
fuszulyka 824
fuzuna 635

gabalyit 830
gabanajc 174
gabanica 174
gabna 174
gabóca 236
gabona 174
gabonca 196
gacsaly 824
gácsér 175
gagy 825
gagya 186
gagyos 825
gáj 635
gajda 175
gajdol 825
gajgonya 636
gajmó 827
galabógyi 636
galacsin 825
galagonya 175
galagolya 636
galamb 176
galambica 636
galambóc 637
galasér 826
galbács 177, 794
galéta 177
galiba 244
gálickő 826
galicka 245
galiszta 195
gallota 177
gally 177
gálna 178
galóca 179, 638
galogány 601
galuska 180
gálya 826
gamba 180, 197
gambács 180
ganaj 180
ganca 181
gáncs 826
gándzsa 182
gánica 181
ganóc 847
gánya 248
garabant 621
garáblya 190
garaboly 638
garád 182
garádics 548, 827
garagy 183
garágya 183
garancs 646
garangyag 646
garánic 830
garas 639
Garasd hn 639
garat 183, 327
gárd 639
gárgya 639
garmada 184
garnács 185
gastanfa 645
gát 185, 327
gatya 186
gatyalina 187
gávic 187
gazda 640
gázol 188
gazsa-rózsa 85
gebulya 641
gedsge 855
gegenye 232
géjszta 195
geleginye 175
gelegógya 636
gelencsér 190
geleta 177
gelice 194, 221
geliszta 195
gelva 195
gelyata 177
gelyva 197
gémia 188
Gender szn 200
gené 180
geráblya 190
gerád 182
gerágya 183
geránic 830
gérbic 645
gérce 233
gercsa 641
gercsáva 828
geréb 189
gereben 189
gereblye 189
gereg 202
gerelyka 199
gerencs 646
gerencsér 190
gerend 191, 646
Gerend hn 191
gerenda 191
gerendely 192
gerendő 192
gerenya 644
gerenye 642
gerezd 193, 642
gerezna 194
geréznye 643
gergány 194
gergerice 828
gerhenya 643
gerinc 643
gerkány 194

gerle 195
gerlica 828
gerlice 194
gernács 185
gernyák 64
gernyász 63
gernye 643—4
gesztenye 644
getyelina 187
géva 195
gibercs 645
gilice194, 221
gilincs 858.
giliszta 195
gilitta 177
gilva 195
gimia 188
girbe 201
girbe-gurba 201
girbics 645
girce 643
giribje 190
girinc 643
girinda 191
girindely 192
girk 202
girlice 194
gita 269
gobálylka 94
gobna 174
gobonca 196
góc 272
góca 277
godola 197
godolya 79
góga 828
gogyola 197
góhér 828
gólic 828
golomb 176
golyva 197
gomb 829
gomba 197
gomolya 197
gomolyó 197
gonosz 198
gontos 871
gorc 643, 648
gornács 185
gornyik 829
gorolyka 199
goromba 199
gorond 646
gorongyag 646
goszperd 675
gozselka 199
göcs 202
gödör 831
gölice 194
gölöncsér 191
gölöngy 861
gömölye 197
göndör 200
gördül 832
görget 832
görbe 201
görbic 645
görc 648
görcs 202
görgicse 821
görlice 194
görög 202
göröncsér 190
görönd 646
göröngy 646
göröngyő 192
görözd 193, 642
görözdög 642
gösztönye 644
grabont 621
grabica 203
gráblya 190
gracka 648
grádics 548, 827
grádus 827
gragya 183
gránic 830
gránica 181
gránylc 830
grébenes 648
grenya 203
grincsár 190
gromba 199
grulya 203
guba 203, 830—1
gúba 203
gubacs 831
gubancos 830
gubó 197
gucsma 679
gudola 197
gudulya 196
guga 204
gugorka 538
guggyesz 676
gugyela 204
gugyi 831
gugyor 831
gujac 649
gujesztra 649
gula 204
gúla 20
gulác 648—9
gulásztra 649
guliba 244
gulimász 293
gulúz 204
gulya 649
guncsa 650
gunusz 198
gúnya 204
gunyác 205
guralyka 199
gurázda 649
gurba 201
gurdit 832
gurgulya 832
gurnyik 296
gurul 832
gurulya 203
gusa 205
gusza 297
guszár 206
guszterja 297
gusztora 297
gutyesz 676
guznyi 832
gúzs 206
guzsaly 206
guzsba 832
gürbe 201
güröngy 646
gürüncsér 190

gyanta 833
gyantár 833
gyarmada 184
gyászol 231
gyaur 650
gyegyelina 187
gyehec 207
gyemli 207
gyene 155
gyentár 833
gyezsepógyes 207
gyiák 154
gyingye 155
Gyimeslok hn 879
gyinnye 155
gyomlia 207
gyonta 833
gyontár 833
gyömli 207
gyuk 881
gyumlia 207

gyüh 823
gyűkör 967

habahurgya 836
habarnica 208
hacuka 833
hacsura 214
hahotál 650
hajde 208, 836
hajdina 208
hajdú 834
hajkál 836
hajkurász 836
hajlál 836
hajnik 209
hajvár 209
hála 209
halaburda 836
halina 210
halom 210
halosnya 213
haluska 211
halvicska 586
hamalia 211
hamalya 198
hambák 837
hambár 216
hambit 211
hamónyik 212
hampula 387
hampulák 211
hamulya 198
hamupipőke 423
hamut 211
hanák 212
hancuka 834
hancsa 212
handrikál 651
handrmaj 651
hangyár 165
hankács 651
hanzsár 165
hapkálkodik 837
harákol 837
harámbasa 212
haramia 212
hara 651
harap 837
harár 651
haraszt 212
harc 838
harcol 839
harcsa 839
haricska 839
harisnya 213
harkály 840
harnaz 965
haroszt 212
harsol 839
hártya 652
harukár 840
harzsol 839
haszuka 833
haszura 214
hebehurgya 836
héda 652
henyél 840
hepela 840
hercsek 218
heretnek 631
hergely 214
hergia 214
herkáj 840
herlicska 214
hernác 965
hester 823
hiba 215
hicuka 834
hiriba 841
hiska 215
hlapatol 215
hliptol 215
hlyebárka 216
hobanca 840
hodály 653
hodi 216
hofnica 216
hojdika 216
holmu 210
hombár 216
homolya 198
homolyka 198
hompor 217
horcol 839
horh 841
hornyák 217
horokály 840
horosnya 213
horoszt 212
hort 217
horvát 218
hoscina 218
hostát 654
hóstya 654
hörcsög 218
hörpítés 842
hricska 839
huborka 538
hugyica 219
hunya 219
hurhu 841
huraszt 212
hurvát 218
hustát 654
huszár 219
hűrcsük 218

iborka 538
iga 220
igle 842
iglice 220
igönye 232
igric 221
ihar 232
ikra 222
ilomba 224
imbora 808
imely 222
imolya 843
inas 223
ingola 842
inség 223
irha 18, 654
iromba 224
isa 843
iskatula 942
ispán 224
Ispánmező hn 225
istáp 843
ister 365
istiglic 770
istiriglic 770
istrázsa 480
iszák 485, 844
iszákos 844
iszalag 511, 226
iszap 226
iszarlia 227
iszkába 168
iszkora 503
iszkra 503
iszpahia 227
iszra 367
isztár 227
isztergár 169
iszterje 170
isztike 366
isztina 823
isztorgályos 169
isztorgya 170
isztorhé 170
isztováta 171
isztörnye 170
isztrag 633

isztre 170
isztru 367
iva 655
ivicc 844
izgába 228
izgága 228, 722
izlot 844
izsgánc 181

ják-keszeg 230
jancsár 228
janicsár 228
jánto 833
jarbanász 229
járdovány 363, 656
járgány 229
járom 229
jascsericska 229
jász 230
jaszakcsia 231
jászkeszeg 230
jaszlicskár 231
jászló 231
jászoly 231
jávor 232
jegenye 232
jehoda 233
jérce 233
jerke 233
johar 232
jugszél 234
juhar 232
juhoda 653
juhszél 234
jujok 234
jupka 235
juszalag 226

kaba 235
kabak 858
kabala 235
kabanica 174
kabát 656
kabóca 236
kabóna 236
kábuszta 251
káca 236
kaca 657
kacabajka 657
kacamajka 241, 657
kacamajkó 657
kacolódik 852
kacor 237
kács 285
kacs 825, 827
kacsa 238, 727
kacsamajka 657
kácsér 175
kacska 860
kácsor 175
kád 237
kadar 239
kádár 657
kadarka 239
kádia 239
kadluba 247
kaholy 660
kajált 845
kajdina 636
kajgona 636
kakas 239
kakojza 271
kakucsál 874
kalác-fa 240
kalács 240
kalács-fa 240
kalács-viasz 240
kaláha 658
kaláka 846
kalakocs 241
kalakótya 636
kalamajka 241
kalamász 293
kalamb 176
kalangya 242
kalapács 242
kalapál 243
kalász 243
kaláta-fa 658
kalbász 272
kalfasz 658
kaliba 244
kalicka 245
kalina 245
kalinca-fű 245
kalinka 245, 179
kalincs 858
kalinkó 658
kaliskó 245
kalista 245
kalitka 245
kálna 178
kaloda 246
kalonok 662
kaluba 246
kályha 18, 658
kapinya 672
kamara 660
kamat 247
kamel-lyuk 667
kamin 667
kaminár 276
kamis 662
kamra 660
kamvicska 247
kan 662, 846
kanca 247
kancsal 827
kancsot vet 826
kandér 277
kanica 247
kanista 245
kanóc 847
kanonok 662
kanót 847
kantár 847
kantus 871
kánya 248
kánya-fa 178
kanzsa 662
kanzsár 662
kaócs 291
kápa 662
kapacs 248
kapál 248
kapca 249, 250
kapca-tetem 250
kapcsol 848
kapiszta 251
káplonka 250
kaplya 279
kapocs 847
káponka 250
kaponya 672
kapor 250
káposzta 251
kapotnyak 251
kappan 878
kapta 252
kapta-tetem 250, 252
kaptás 252
kapucsia 252
kaputity 253
kár 253
karab 253
karácsony 254
karaj 255
karám 849
karapol 255
kárász 663
karc 281
karcsima 280
kard 849
karéj 255
karima 256

karics 663
karicsál 850
karogja 682
karosnya 256
karpely 257
karvaly 850
kas 257
kása 258
kasica 258
kasolya 258
kasornya 256
kásta 852
kász 285
kasza 258
kaszal 259
kászolódik 852
kászró 852
kasztrol 852
kászu 852
kászuly 853
kát 'kiált' 845
katárka 259
katat 298
katka 259
katlan 664
katorgárt 870
katroc 267
katulya 943
katyarinka 259
kávaj 660
kavor 650
kazal 259
kazda 640
kazup 260
Kebele hn 235
kecele 853
kecsege 855
kehely 664
kelebet 667
kelecsen 263
kelekótya 636
kelen 260
kelece 261
kelencs 858
kelep 856
kelepce 261
kelepel 856
kelet 665
kelh 664
keling 260
kelyeh 664
kemence 261
kémény 666
keder 856
kenéz 262
kentes 870
kenyv 872
kepál 248
kepe 856
kepenyeg 872
kerály 268
kerecsen 263
kerecset 263
kerep 667
kerevet 385
kereszt 263—4
keresztel 264
keresztény 265
kerevet 667
kesza 266
keszer 668
keszőce 266
ketrec 267
kiabál 845
kiál-bajál 845
kiált 845
kibitka 268
kicke 268
kicska 268
kicsoda 138
kika 268
kila 668
kilicske 668
kilih 858
kilincs 858
killincs 874
kilozsma 868
kímül 666
kipinya 672
király 268
kiriszt 263
kiszil 267
kiszőce 266
kita 269
kivik 876
kláha 658
klapacska 270
klapec 270
kleba 270
klébic 798
klecska 858
klencs 858
klepa-fülü 668
kliklik 879
klilik 879
kloka 270
klopkál 270
knez 262
kobak 858
kobula 235
kóc 270, 272, 277
kocar 271
kocik 289
kocinka 271
kocka 271
kocon 668
kocor 237
kocur 237
kócs 291
kocsa 238
kocsány 668
kocserha 271
kocsi 859
kocska 860
kocsma 280
kocsmáros 280
kocson 668
kocsonya 860
kocsorba 271
kocsorva 271
kocsverda 670
kodácsol 861
kogyi 831
kohnya 671
kokas 239
kokis 239
kokojza 271
kokos 239
kolbász 272
Kolbász szn 272
kolc 272
kolcs 291
kolcsár 292
koldul 273
koldus 273
kolé 274
koleda 273
kolesza 273
koliba 244
kolla 274
kollancs 874
kollár 274
kollázás 670
kolna 274
kolomáz 293
kolompár 670
kolonc 118, 861
kolontár 867
kolop 670
kolopács 242
kolopka 273
kolosma 867
kolostya 673
kolty 272
kólya 274

kolyésza 273
kom 275
koma 275
kómé 275
kominár 276
komló 862
komoly 671
komor 671
komorna 276
komornok 276
komornyik 276
kompona 862
kóna 274
konc 277
kondér 277
kondor 200
konka 278
konkoly 278
konyha 18, 671
kopac 863
kopács 863
kopácsol 863
kopader 864
kopál 248, 863
kopáncs 863
kopcs 847
kopec 278
koperta 869
kopic 865
kópic 677
kopja 278
kopka 279
koplya 279
kopoltyú 864
kopolya 865
koponya 672
kopor 250
kopotnyik 251
kopperda 864
kór 279
korba 280
korbács 673
korcsma 280
korcsmárol 281
korcsmáros 280
korcsolya 865
korcsomál 281
korec 281
korhad 867
korica 281
korigla 682
korittó 673
korlát 21
kormány 282
koroglya 682
korong 282
koronka 283
korontár 867
korozsma 867
korpa 283
korsó 673
korul 850
kos 257
kosár 674—5
kosolya 258
kosonnya 860
kosornya 256
kosz 869
koszér 237
koszmacska 287
koszperd 675
kosztros 284
kosztrunka 284
kotácsol 861
kotak-szeg 240
kotárka 259
kotéc 676
kóter 267
kótis 869
kotla 284
kotlics 284
kotorgárt 870
kotroba 284
kotróca 284
kótyavetye 285
kotyesz 676
kotyor 831
kovács 285
kovákol 870
kovász 285
kozák 286
kozár 870
kozók 870
kozsók 870
kozsuska 286
köböl 676
köcöle 853
köcsöge 855
köles 293
köllénes 858
kölönc 118, 861
kömény 677
köntös 870
könyv 872
könyvtár 762
köpec 294
köpeny 873
köpenyeg 872
köpöce 677
körbec 678
körömzsél 873
köröplye 286
köröszt 263
körösztyén 265
körpec 678
kőszikla 502
köszméte 287, 870
Kötélverő on 779
kötröc 267
kövidinka 155
krabsál 873
krácson 254
krákog 837
krály 268
krámál 678
krampacs 287
kránic 830
kravicska 287
krecs 287
krepál 288
kreszt 263
kriszt 263
krisztár 288
krityik 288
krizsma 867
krohódik 873
kromka 288
krompa 678
krosnya 256
krucenyika 288
krupa 288
kruzsol 296
kuács 285
kuchta 291
kucik 289
kuckó 289
kucok 917
kucor 237
kúcs 291
kúcsár 292
kucserácska 290
kucsi 859
kucsma 679
kúcsorja 865
kucsuvál 290
kuhnya 671
kujaga 679
kujcs 291
kuk-szél 234
kuka 290
kukac 290
kukkuri-bárán 874
kuklya 679
kukora 874
kukorica 680

kukta 291
kukucskál 874
kukujza 271
kúla 680
kulajsztra 649
kulcs 291
kulcsár 292
kulcsorgya 865
kuli 292
kulicska 293
kulimász 293
kullancs 874
kulup 293
kulyak 680
kulyasa 293
kulyiba 244
kuna 294
Kundurmart hn 201
kunkorodik 874
kúp 294
kupa 681, 672
kúpa 294
kupac 294
kupak 875
kupancs 863
kupec 294
kuperta 864
kupica 295
kupja 279
kupola 294
kupolya 865
kúp-só 294
kupta 291
kura 295—6
kurac 295
kurácsun 254
kurásztra 649
kurcina 875
kurec 295
kurhol 867
kuriny 296
kurmány 282
kurnyavica 296
kurnyik 296
kurpa 283
kurtka 681
kurucska 296
kuruglya 681
kurung 282
kuruzsol 296
kurva 296
kusa 297
kusma 679
kusornya 256
kustora 297
kusza 297, 875
kuszál 875
kuszkó 289
kuszlik 289
kuszmó 869
kusztora 297
kutács 297
kutat 297
kutlik 290
kutréc 267
kutrica 267
kutuja 943
kutyapecér 407
kútya 298
kutyik 298
kuvik 876
kuzup 260
kuzsu 298
kübül 676
kücsög 682
kümén 677
küntes 871
künyv 872
kürűszt 263

la 876
labda 298
laboda 299
lacsmag 702
lacsnak 390
lacsuha 300
ladik 300
ladikáz 301
lagany 683
lajha 876
lajhár 876
lakat 876
lakma 301
lakmár 301
lakmároz 302
lakoma 301
laksa 306
lalia 302
lamha 880
lánc 302
lándorispán 351
lándzsa 877
langó 879
lanka 303, 879
lanyha 878, 880
lap 306
lápa 547
lapaj 304
lapát 304
lapocka 305
lapta 298
lapu 306
lárma 877
laska 306
lasponya 697
lásza 314
lászló 569
laszos 308
lator 673
láz 307
lazac 308
lazsnak 308
lé 878
léc 315
léca 314
lécka 315
lecsuha 300
ledérc 684
lednek 309
legénye 232
léhó 310
léjó 310
lekvár 310
lémec 311
lemes 311
lemez 311
lemhe 880
len 311
lencse 312
lendek 309
lengyel 312
lengyen 313
lenka 879
lennek 309
lép 313
lepény 314, 684
lepovina 684
lésza 314
lészka 315
letnek 309
leves 878
levéltár 762
levent 315
Levente szn 316
levente 315
léventi 316
lévó 310
lezsák 316
libec 798
licka 317
licsány 317
lidérc 684
lihó 310
liju 310
lik 881

lili 879
lilik 879
lim-lom 685
limány 316
linkó 879
lipa-fa 316
lipina 316
lise 317
lisza 314
lisze 317
livó 310
lóca 317
Locsmánd 812
lodovérc 685
lojca 317
lok 879
lóka 318
lokat 876
Lokod 879
ló-kupec 295
lom 685—6
lombik 21
lomha 880
lomoz 685
longár 880
lonkás 303
lonyha 880
lopát 304
lopata 318
lopátka 686
lopta 298
lóra 472
lóránt 318
loszos 308
lotács 318
loter 318
lotur 683
lotyó 21
lőcs 686
löndök 309
lúc 318
lucs-fenyő 318
lucsi-fa 319
ludvérc 684
lúg 319
lugas 880
lugna 686
luhnya 880
lukma 320
lukna 320
lula 320
lumha 880
lusnya 937
lutnya 686
lűdvérc 684
lyapog 881
lyésza 314
lyuk 881

maca 882
macál 320
maccag 882
mackó 321
macsala 341
macsár 340
macska 321
mácsonya 687
macsula 882
mádra 352
madzag 882
maga 883
mágla 323
máglya 322
magyal 884
majka 657
mák 323
makaria 687
makovita 323
makusznyi 883
malac 687
malagya 884
maláka 323
malaszt 324
maláta 324
málha 883
málna 325, 329
malom 325
mamlasz 328
mámor 688
mána 325
mancs 21, 328
mandró 689
mangalica 328
mángor 689
mántoha 330
maráz 329
marázsa 884
márfa 885
márga 21
marha 884
marina 325
markal 892
Markalf 892
markaláb 892
marmancs 689
márna 329
maromka 689
Marót 355
marotva 343
martalóc 688
maruncsek 689
masa 690
masánszki 690
matahála 330
matahula 330
matak 330
matat 297
mátka 691
mátoha 330
matóla 344
mátra 352
matring 886
Matuzsálemina 593
maszlag 886
maszna 330
máz 330
mazdag 882
mazna 331
maznos 331
mázol 331
mazúr 331
mazurka 331
mazzag 882
mázsa 691
mazsár 345
méc 332
meca 331
medence 332
meder 887
medve 332
megkrepál 288
megye 333
méh 334
melence 332
menszáros 337
menta 887
mentreng 886
meny-hal 335
mér 692
mérce 336
mereglye 887
mereklye 887
merence 332
merice 336
mericskó 336
merigy 889
merikle 888
merkac 337
merkice 337
merkőce 337
mernyákol 888
mérték 693
mesgye 337
mester 888
mészár 337

mészáros 337
mét 339
métely 338
mét-háló 693
mézga 339
mezsda 337
mezsgye 339
micina 339
micsoda 138
míh 334
milling 889
miloszt 324
mincér 339
mirce 336
mirigy 889
misalovka 340
mise 694
miska 340
miskárol 340
miskováló 340
mocsár 340
mocsok 890
mocsolya 341
moh 341
moha 341
mohar 695
mohó 890
moln 326
molnár 342
molom 326
molun 326
moly 332
mondró 689
mongolica 328
monka 346
monostor 891
moslica 349
mostoha 344
Moszkva 350
moszkva 350
moszna 330
moszúr 344
morkoláb 892
mórkony 348
mormog 892
mormol 892
morog 892
morotva 343
mórta 343
morva 348, 892
morvány 343
morzsár 345
morzsóka 978
morzsol 979
motolla 344
motoszka 694
motoz 694—5
motréng 886
móva 695
mozdít 893
mozga 345
mozzag 882
mozsár 345
mraucsog 346
mucmuriny 893
mucsarka 346
mucsok 890
mucsula 341
muh 341
muha 341
muhar 695
muharc 695
muharca 695
múka 346
mukonya 340
mula 695
mulár 346
mulun 325
mulya 346, 695
mumák 696
munka 346
murgya 348
murha 348
murja 348
murkó 348
murkony 348
murnya 348
murok 348
muruggya 348
murutva 343
murva 348
muska 349
muslica 349
muslinca 349
mustoha 344
muszka 350, 893
muzsda 337

naceszta 350
nádol 350
nádor 351
nádorispán 351
nádra 351
nadrág 352
nádraguba 696
nadragulya 696
nagydragulya 696
náj-nagyobb 893
násfa 353
naspolya 697
násva 353
naszád 353
naszalu 357
nászob 893
naszolya 357
nátha 354
natragulya 696
náva 698
navalya 356
návoly 354
navolya 356
nazsnakol 309
ne 894
nedve 332
néma 354
német 355
nemez 311
néne 894
nespulya 697
nesze 894
netrebula 696
nevolya 356
nist 358
nódít 895
nodorispán 351
nohajka 355
nospolya 697
noszogat 895
noszolya 357
noszolyó 357
novalya 356
novinka 355
nuszoló 357

nyalyás 356
nyaszaró 357
nyaspolya 697
nyavalya 356
nyedrág 352
nyeregkápa 663
nyespuha 697
nyist 358
nyiszörő 357
nyója 356
nyomorék 922
nyospolya 697
nyoszolya 357
nyoszolyó 357
nyovolya 356
nyuszó 357
nyüst 358
nyüsző 357

obruta 790

ocsenás 358
ódericsolás 896
odor 358
odu 358
odvar 539
odvarnok 540
ofling 358
oka 698
okcs-tábla 898
okna 60
okol 62
okolmász 293
oláh 359
olaj 359
olasz 360
olejkáros 360
ólom 895
oltár 698
omácska 361
onoka 541
ontok 361
ontora 361
opálka 362
opatanca 362
opica 362
opszesz 362
oranica 362
orbánc 363
orbonász 363
orda 699
ordosics 896
orgona 896
orgona-fa 364
orgovány 363
óriás 897
óringla 700
orosz 897
orvos 898
oscsepka 364
ostábla 898
ostát 654
ostoba 701
ostoru 368
ostriga 700
ostyepka 364
oszkotár 700
oszlop 364
oszmák 365
oszmoja 365
oszotka 64
oszpora 365
oszré 170
osztoró 368
osztováta 171
osztriga 700
osztroga 172
otromba 701
overicsolás 896
ozt 63
ozsonna 543
ozsora 967
öcset 630—1
öspöröst 633
östör 365
ösztöke 366
ösztön 367
ösztörhaj 170
ösztörü 367

pac 916
paca 702
páca 377
packa 702
packáz 702
pacnyi 702
pacsa 368
pacsat 911
pacsit 401
pacsmag 702
pad 369
padlan 370
padlás 369
padló 369
padlutka 427
padmaly 370
padnal 370
paduc 371
paduszk 371
páfrány 386
pagány 719
pagicsa 900
pagony 371
pahár 719
pahárnok 720
páhol 925
paja 703
pajata 372
pajoc 372
pajod 372
pajor 372
pajta 372
pajzán 899
pajzs 898
páka 377
pákász 373
páklya 377
pakocsa 900
pákosz 373
pákosztos 373
pakróc 429
palacinka 703
palack 374—5
palacka 375
palacka-fü 375
palac-ujj 374
palacsinta 703
palaj 375
palajta 375
pala-kő 900
palamár 376
palánk 901
palást 376
palaszk 374
palaszk-féreg 375
paláz 391
palázol 376
palázolkodik 391
pálca 376
pálha 703
pálika 377
pálinka 377
paliszka 926
palka 377
palla 703
pallag 393
pállani 394
pallos 703
palóc 20, 378, 705
palóca 705
palogár 918
palol 378
palos 380
paloska 431
palota 379
palozsna 380
palozsnak 380
paluc 371
pályha 703
pamacsol 381
pamarancs 380
pamat 412
pampulya 387
pampuska 381
pamuk 705
panasz 382
panaszol 382
pancsuska 383
pandal 370
pandur 383
pangyula 918
pank 428
pankó 901
panóka 384
pántlika 902
panusa 380

pánya 901
panyó 435
panyóka 384
panyva 384
pányva 902
pap 384
papanc 385
papics 911
papicsk 911
papirka 386
papirkál 589
papirnya 385
paplan 902
papmonya 903
páponya 903
páprágy 385
paprika 386
paprikál 589
papucs 705
papulya 387
par 919
pára 387
paracskó 706
paráhol 904
parancsol 388
paraszt 389
parazló 706
parázna 390
parazoly 706
parázsol 392
párbaj 72
párduc 707
parézsa 392
paripa 707
parittya 392
parkaláb 921
parlag 393
párna 393
paroszka 439
parol 378
párol 394
parozs 380
parozsna 380
parrag 84, 393
párta 904
partmál 370
párzsa 392
paskonca 396
paskorta 394
paslica 395
pást 406
pásta 406
paszáta 922
paszita 395
paszkudál 396
paszkonca 396
pászma 397
pásznát 398
pászta 398
pasztermál 709
pásztor 399
pásztorma 708
pásztormány 708
paszuly 399
pata 20, 400, 709, 905
patacs 911
patécs 709
patél 401
patic 371
patics 401
pating 402
patka 905
patkány 402
patkó 404
patkol 404
patmaly 370
patok 906
patril 404
pátrác 386
pattog 906
patus 371
patvar 404, 425
patvarkodik 405
patvaros 405
patyolat 710
pátyosz 405
pátyszösz 405
pauz 405
páva 906
pazderina 444
pazdora 443
pazdorja 443
pazsér 407
pázsint 406
pázsit 406
pázsitka 406
pazsrák 407
pec 407
pecál 907
pecáz 907
pecér 407, 714
pecera 408
pecérke 408
pecéta 395
pecka 407
peckás 407
pecsenkáros 907
pecsenye 408
pecsérke 408
pecsét 409
pécsik 20
peg 409
pehely 907
pej 410, 908
pekle 908
pekmez 713
pele 410
pelel 378
pelendrek 411
pelengye 918
pelenka 411
pelény 711
peletér 411
peletyka 426
pelis 420
pélla 418
pellenge 918
pelőce 411
pelp 940
pelyeh 410
pelyh-et 907
pelyp 940
pelyva 434
pemete 411
penc 908
pence 422
pencurák 412
penész 412
penészles 413
penete 412
penez 414
pengyele 918
peniszl 412
péntek 413
penyészles 413
penyva 435
pénz 414
pép 716
pepecs 709
pepelce 415
perázna 390
perdoc 909
perel 415
perem 923
perenye 417
pereszlen 416
perge 20, 908
pergel 418, 712
pergyó 908
pergyu 908
perje 416—7, 908
perkel 712
perlág 393
pernye 417
perpence 711

perszcenkár 418
perving 597
perzsel 418, 712
pesel 913
pest 418
peszér 417
peszerce 419
peszérce 714
peszmeg 712—3
peszmet 440, 712
peszra 419
peszterce 419, 714
peszteric 419
pesztonka 419
pesztra 419
peták 420
petecs 709
petike 909
petrece 420
petrec-gomba 419
petrence 420
petyke 914
péva 434
pévenye 714
piánc 422
picérke 408
picka 909
picsa 714
picsök 966
piglajz 715
pihe 908
pije 715
pijinka 411
pikó 909
pile 715
pilénös 711
pilényös 711
pili 410, 907
pilincke 909
pilis 420
piliske 421
Piliske hn 421
pilisz 412
pilisznyák 413
pilisznye 412
pilisznyedik 413
pilka 421
pilkár 421
pinc 910
pince 421
pincke 909
pinészes 413
piniz 414
pinka 421
pinke 910
pinküst 928
pint 910
pintek 413
pinty 910
pintyőke 910
pinz 414
pióca 422
pióka 422
piőce 422
píp 716
pipa 910
pipacs 911
piparcs 911
pipárka 386
pipe 911
pipere 912
pípic 716
pípik 716
pipiske 715
pipite 716
pipogya 912
pipók 911
pipotya 912
pipőke 423
pippan 912
pippang 912
pír 716
pirga 436
pirgál 437
piri 410
piribék 446
piricsk 717
piricskel 717
pirincs 718
pirisznye 412
pirít 716
pirity 912
piroha 423
pirongat 716
piros 716
pirul 716
pisa 913
pisál 913
pise 913
pisle 913
pislen 914
pispik 929
pispük 929
piszk 423
piszkál 913
piszke 913
piszla 913
piszle 913
piszmat 440
piszmog 913
piszok 913
piszra 424
pisztráng 424
pisztric 419
pisztrung 424
pitar 425
pite 718
pitlik 425
pitvar 425
pityke 20, 914
pitypang 914
piva 426
pivó 426
pivonka 714
píz 414
pizse 914
pizselle 914
pizsgás 721
pizsitnik 718
plánk 900
platajc 915
platajsz 915
platibok 426
platyica 915
platyika 915
plengyula 918
pletyka 426
plincke 909
plondró 434
pluckár 426
pluder 915
plundra 915
pluta 441
plutaj 441
poc 916
póca 430
póc-egér 916
pocéta 395
poch 917
pochno 917
pocik 289
pócika 431
pockány 403
pockáz 702
pockona 396
pocok 916
pocor 925
pocsolya 339
pocsovics 445
pod 369
podlupka 427
podlutka 427
podviz 371
pofa 926

pogácsa 427
pogány 719
pogocsa 900
pohánka 428
pohár 719
pohárnok 720
poján 917
pojána 917
pók 428
póka 927
pokol 428
pokróc 429
pokronta 430
polc 430
pólcik 431
polgár 918
polhák 449
pólic 829
policka 927
polind 74
poliszka 927
polka 433, 927
polkál 433
polkoráb 921
poloc 374
polos 380
poloska 431
polovnyák 431
polovnyik 431
polozna 444
polozsna 380
polozsnak 380
poltra 431
poltura 431
polturák 431
pólya 432
polyák 433
polyéka 433
polyva 433
pomosznyik 434
pompos 381
pompuska 382
pondrécska 435
pondró 434
pongyola 918
ponk 428
ponkoh 901
ponty 919
ponyóka 384
ponyva 435
pop 384
poplan 902
por 919
porányó 920
poratka 436
póráz 436
porázs 392
porga 436
porhad 920
porhajas 921
porhajaz 20
porhanyó 920
porít 717
porka 920
porkoláb 921
porlog 84, 393
pornya 417
pornyó 417
poróca 447
poroncsol 388
porond 437
porong 438
poronty 921
poronya 920
poróstya 447
porosz 438
porósza 447
poroszka 439
poroszkál 439
poroszló 439—40
porosztó 439
porozsnyak 380
portyáz 20
porzsol 712
poskos 721
poszáta 922
poszkonca 396
poszmat 440
poszrik 451
poszták 398
posztát 398
posztó 441
posztormán 709
pota 905, 709
póta 441
poting 402
potkány 402
potkó 404
potlohó 427
potok 401
potom 441
potony 441
potoz 371
potoznak 371
pótra 431
potroh 442
potrok 442
potyka 919
potyolat 710
potyulka 427
povalyacs 442
povár 720
povedál 443
povéta 443
pozdora 451
pozdorja 443
pózna 444
pózona 444
pozsár 923
pozsera 407
pozsgás 721
pozsovics 445
pöc 20
pöce-gödör 20
pöcérce 714
pöcsenye 408
pöcsét 409
pöcsök 20, 966
pöffed 926
pöhöly 907
pöjhe 907
pökméz 713
pöle 410
pölő 410
pölp 940
pönye 924
pönyegöl 923
pörc 20
pörém 923
pörgöl 712
pörgye 417
pörje 417
pörköl 418, 712
pörnye 417
pörosztó 440
pöröl 415
pöröszlen 410
pörzsöl 712
pöslen 915
pösöl 913
pösz 20
pöszér 407
pöszérce 714
pöszméte 287
pötrönce 420
pötye 923
práhol 904
prasiva 445
prasnya 722
praszlicska 445
pratál 446
pratol 446
pratykál 722
pravda 445

prázsa 392
prázsol 392
prebék 446
pregácsa 446
prém 923
prépost 924
presi 722
preszmog 925
prézsa 392
pribék 446
prics 722
pricskel 717
pripite 716
pripovetka 447
prisztács 447
proha 447
prondó 434
próstya 447
prósza 447
proszka 439
prosztó 448
prouda 445
prszmog 925
prucka 723
prustya 447
pruszka 723
pruszlik 723
prücsök 966
ptacskár 448
ptröcsök 966
ptrücsök 966
pucik 289
pucita 395
puckó 289
pucol 448
pucor 925
pucovál 448
pucuk 289
pudár 448
pufók 926
puha 925
puhár 719
puiszka 927
puja 724
pukánc 448
pukhas 428
pukkad 926
pukul 428
pula 724
pulhák 449
pulindra 915
puliszka 926
pulutyka 427
pulya 724
pulyka 927
pundra 915
pundré 434
pundró 434
punk 428
pup 449
pupácska 449
pupák 449
pupánc-fű 449
pur 919
pura 449
purga 436
purkoláb 921
purlog 393
purucka 723
puruszlik 723
purutyka 427
puscsina 450
puska 725
puszli 723
puszrik 451
puszta 450
pusztarik 451
pusztít 450
pusztó 441
pusztrik 451
pusztul 450
putnok-fű 450
putruh 442
puvedál 443
puzdarék 451
puzdra 451
puzdrék 451
puzdurja 443
púzsa 451
puzsu 451
pücsök 966
pülü 410
pünkösd 928
püslen 914
püspök 929
püzsöle 914

rab 452
rabec 453
rabol 452
rabota 453
rabszolga 508
rác 454
ráca 459
racka 726
raco 454
rács 726
rácsa 726
racska 467
radics-kóró 548
radina 931
radusznyik 454
rag 454
ragya 455
ragyiva 455—6
ragyva 455—6
raj 456
rajcsina 457
rajnolka 727
rajnuska 727
rajnyelka 727
rák 457
rakia 457
raki-szappan 457
rakollya 731
rakonca 457
rakoncátlan 458
rakottya 460
rapák 458
rapancsos 933
rapcson 463
ráró 458
rása 931
rásgya 470
rásza 459
rászporok 459
rászt 727
rásztya 460
rázsa 931
razsnak 309
réce 727
recet 464
red 728
redel 728
redős 728
redusa 460
régye 470
regyina 932
réka 460
rekettye 460
rékli 731
remete 729
rend 461
répa 462
repce 463
repcén 463
repcsán 463
repcsin 463
rés 471
resta 469
retek 463
retesz 464
retyesz 465
rez 730

rezák 465
rézál 465
rezsda 470
rezsina 932
rezsnok 772
rezsnyice 932
rézső 470
riba 465
ribál 465
ricsaj 466
ricset 730
rigyás 455
ripacs 932
ripők 933
riska 465
ritak 730
ritka 466
ritok 466
rizike 466
rizs 933
rizsa 933
rizskása 258, 933
rob 453
robot 453
robota 453
roboz 467
rocska 467
rodina 931
rogosz 467
rogozsina 467
rogya 455, 468
rojzsa 935
rokinca 437
rokolya 731
rokunca 457
rombol 731
romlik 731
romonya 732
róna 468
roncska 467
róra 472
rós 465, 470
roska 465
rosnica 932
rosta 469
rostély 934
roszpinka 469
rotya 455
rova 471
rozga 470
rozs 469
rózsa 934
rozsda 470
rozsnok 732
rozsnyica 932
rozsnyika 732
röd 728
rögy 728
rönd 461
rös 471
rösgye 470
rőzse 470
rőzsnyice 932
ruca 727
rúd 935
ruga 733
rugyva 455
ruha 471
rukallya 471
rukerc 937
rumolya 732
runa 472
rúra 472
rusnya 936—7
ruszki 472
rusznyák 472
ruta 936
ruva 471
ruzs 469
rúzsa 934
ruzsicska 472
rücset 730
rücsköl 937
rükerc 937
rüpők 933
rütyő 733

safarina 593
sagyibó 472
sajbó 937
sajka 733, 810
sajna 937
sajtár 734
salavári 473
sálka 810
sallang 736
sandra 473
sapka 736
saraglya 738
sarc 838
sárcsa 949
sarha 474
sarjú 938
sarlang 736
saroglya 738
sás 739
sáska 939
sátor 939
satyiva 940
scsira 136
sechtár 735
secka 494
sejtár 734
sellyeg 941
selma 740
selp 940
selyma 740
selyp 940
sémb 976
semingyia 940
sepdos 740, 742
sepleta 474
sepletár 474
serágla 738
sere 127
serege 941
seregély 941
sereglye 941
serha 474
sering 813
serít 815
serleg 941
serpeg 742
serpenyő 740
sétál 474
setertinyák 479
setyera 475
sibár 475
sifnyik 475
sikma 736
siknyik 475
sikora 576
silipityka 479
silla 475
simindzsiás 476
sinál 135
síp 952
sipag 736
sipak 736
sipirka 944
sipka 476, 736
sipos 952
sipőc 941
sirány 476
sirin 813
sisak 942
siska 476—7
sítár 734
skatulya 942
skripog 477
skrobál 477
skuli 478
skulya 478
skvarka 478
slankamenka 478

slucka 478
smatrog 478
smurkál 478
sóbánya 77
sod 943
sokác 478
somogy 510
somrog 479
sonka 943
sop 742
soroglya 738
soroklya 738
sosovica 479
sömör 618
sőreg 944
sörény 813
sörpönyő 740
spán 224
spehács 479
spik 479
spintol 944
spira 944
spirka 479, 944
sráglo 738
stertinyák 479
stiglinc 770
stira 136
stortnik 479
strázsa 480
strázsál 480
struzsál 945
styur 480
suba 945
subár 475
subica 582
suj 947
suleni 480
súly 946
suly 947
sulyok 742
sumák 480
summár 481
sunka 943
supa 481, 742
suppony 786
surcik 481
surnyó 938
susinka 481
suska 476, 482
suskás 947
susnya 481
susog 947
susták 482
sustora 503
sústya 486
suta 482
suttog 947
sutya 482
süly 947
sürlük 941
svábel 483
svandra 473
svihák 484

szabad 484
szablya 743
szácsina 744
szácsira 744
szacska 494
szacsma 752
szahán 744
szaja 484
szajkó 484
szák 485
szakács 745
szakácska 745
szakóca 746
szalad 485
szalados 485
szalag 948
szalajka 486
szalank 514
szálka 948
szalma 486
szalonka 486
szalonna 487
szamár 746
szamóca 748
szamonca 749
szamorodni 488
számszerij 488
számsztrily 488
szamoga 509
szamuklál 948
szán 749
száp 949
szápa-keszeg 750
szaparnica 510
szapora 489
szaporafű 490
szaporcás 490
szaporica 490
szapornica 490
szappan 490
szar 750
szarada 500
szarahora 491
szarakori 491
szarándok 568
szárcsa 949
szarka 491
szárka 949
szárma 751
szármán 751
szász 492
szattyán 752
szatying 492
szatyma 405, 752
szátyva 492
szavat 493
szavatol 493
szavatos 493
szecsány-ir 754
szecska 494
szecskő 954
szecsma 752
szeg 954
szégye 494
székács 495
szekács 495
szekcső 954
szekerce 495
szekernye 495
szeklice 496
szekrény 949
szelemen 496
szelence 496, 753
szelicke 496
szelindek 497
szelnice 753
szelva 504
személy 951
szemerce 758
szemercsek 511
szemerek 498
szemerke 497
szemét 498
szemőce 748
szén 504
széna 499
szent 499
szentel 499
szepet 753
szeprence 951
szerda 500
szerecsika 500
szerenc 501
szerecsen 753
szerencse 500
szerha 170
szesztra 502
szevétnek 511
szia 504
sziba 504
szicsány 754

szig 954
Szihalom 504
szikla 502
szikra 503
szilogy 953
szilva 504
szimbora 808
szimirik 498
szimólca 748
szín 504
szinák 505
szipa 951
szipahia 227
szipárnya 505
szipka 952
szipoly 953
szirida 500
szirimány 505
szirka 505
szirke 955
szirkó 754
szirogy 953
szirok 116
szirony 953
siroty 953
sziszkora 503
szita 505
szitka 505
szittya 505
szittyó 505
szityor 953
szivalica 506
szivbaj 72
szkába 168
szkotár 700
szlanina 487
szlimácsek 506
szlivovica 506
szlopál 506
szlovák 506
szmerkog 506
szmúdos 509
szmuhtol 954
szoba 755
szobod 484
szoboly 507
szobor 507
szojkó 484
szoka 757
szokak 757
szokmány 757
szoknya 507
szolga 508
szolomp 514
szolonka 486
szolonna 487
szolozsma 580
szóma 486
szománc 973
szomár 746
szombat 385, 508
szomoga 509, 647
szomogy 509, 510
szomorodni 488
szomoszerigy 488
szompor 510
szomszéd 510
szopóka 952
szopolyka 952
szopora 489
szopornyica 510
szosznya 511
szoták 511
szótár 762
szottyán 752
szováta 171
szovatos 493
Sződemeter 758
szöcske 954
szöcskő 954
szög 954
szőke 757
szökrön 950
szöléndök 497
szömély 951
szömét 498
szömörce 497, 758
szömörcsök 511
szömörke 496, 758
szörek 116
szőr-pamat 412
szörtyöl 956
szövétnek 511
szpahia 227
szpovedál 443
szpurkál 955
szratyi 512
szrepog 512
szretya 512
sztári 513
sztokrásza 955
sztopka 513
sztrag 633
sztraka 491
sztrapacska 513
sztrapka 513
sztriga 513
sztrikog 512
sztronga 172
szuboly 507
szúca 118
szuglya 954
szuka 513
szukmány 757
szulák 514
szulca 118
szulica 118
szulga 508
szuluzsma 580
szulyak 743
szumár 746
szumbat 508
szumszéd 510
szumuga 509
szurkos 514
szurutyka 514
szuszék 515
szuszinka 481
szuszkora 503
szusztora 503
szücskő 954
szükcse 954
szümürcsük 511
szürcsöl 956
szürke 955
szürtyöl 956
szvodus 493
szvorka 516

taarnuk 767
tabak 759
tábor 956
tábornok 956
tacska 759
tahó 957
tajga 760
takács 516
taklác 527
tálé 957
tálgyú 957
talicska 761
taliga 759
táljó 957
tálló 957
talmács 772
tálnok 957
tálnyér 959
tályog 957
tanárok 517
tanisztra 766
tanya 517
tányér 959
tapal-fa 528
taploca 963
tapotál 960

tar 960
tár 762, 958
taraba 763
tarack 518, 960
taragács 774
taraglya 763
táragy 957
tárál 519
tarangál 519
taráta 763
tárcsa 764
targonca 765
tárgy 957
tárház 762
tarhó 519
tarhonya 765
tárinca 520
táris 769
tarisznya 766
tarjag 958
tarka 960
tárnok 767
taroh 510
tarónuk 517
társ 769
társzekér 762
táska 769
tasornya 766
taszirnya 764
tat 164
tatárka 521
tató 521
tavaris 769
tavarnik 767
teber 774
teher 961
telény 260
temjén 531
temlec 531
temnec 531
tengelic 770
ténzsola 522
tepsi 521
tepszia 521
teráta 763
terem 771
tergelye 522
terhány 533
ternác 963
tertinyák 772
terül 961
tészta 522
teta 523
tézsla 522
tézsola 522
tigany 523
tiglic 770
tíker 966
tilic 775
tiló 961
tilos 962
timnüc 531
timon 523
timony 531
tinglic 770
tinnye 523
tiny 523
tippan 912
tirpák 523
tisza-fa 524
tiszt 524
tiszta 525
tisztel 525
tisztes-fü 526
tkanica 247
tobak 759
tocsák 526
tok 962
toka 526
tokár 963
toklász 527
tokma 534
tolmács 772
tombác 773
tompa 528
tonya 517
topánka 773
toplica 963
topoly 528
topor 529
toppány 773
torbok 536
torbonca 765
torhány 963
torjag 958
tornác 963
tornuk 517
toromba 529
torongy 530
torónok 517
torony 964
torsia 530
tovaris 769
töbör 774
tök 530
töklinc 700
töm 528
tömjén 531
tömlöc 531
tömpe 528
töpörtyü 21
Törcsvár hn 812
Tördemic hn 371
tprücsök 966
tracska 532
trafál 965
tragacs 774
tráglya 763
traktár 533
trázsa 480
trehány 533, 963
trepál 533
trepolkodik 533
trityi 775
trocka 519
trokár 965
tromba 529
troszka 519
truba 533
trulyo 534
trütyü 775
tubica 637
tukma 534
tukmál 534
tukora 874
tulec 535
tulmács 772
tumbesz 773
tumpa 528
túr 535, 959
turba 775
turbokol 526
turbolya 536
turbolyka 536
turbuk 536
tutaj 441, 965
túzok 966
tücsök 966
tük 530
tükör 966
tümjén 531
tyató 537
tyiker 967
tyizma 137
tyora 537
työk 530
tyurak 145, 405, 537
tyurapé 405, 619
tyükör 967

ubbon 786
ubony 786
uborka 537
úca 542
ucca 542

uckuruc 542
ucuka 834
udvar 539
udvarnok 540
ugar 541
uglya 775
ugorka 537
uhorka 538
uja 541
Újvidék 969
ulca 542
ulosz 360
umorka 538
unoka 541
úr 967
urda 699
urusz 897
urvus 898
uszkuruc 542
utca 542
uzmaráz 329
uzsa 967
uzsonna 543
uzsora 968
üstöke 366
üsztök 366
üsztöke 366
üsztörgye 170
üsztürű 368
üzbég 544

vacak 776
vacok 776
vacsora 544
vád 545
vádol 544
vajda 545
valáh 359
valaska 546
vall 545
vályog 546
valyva 197
vánkos 776
vápa 547
varaca 549
varádics 548
varáta 548
varázsol 548
várda 968
varecska 549
varkocs 549
varsa 550
vasmacska 324
vaszak 776
vaszka 968
vaszok 776
vatka 561
vátra 551
vecserkázik 551
vecsernye 551
veder 562
véka 777
velence 778
velencse 552
vélla 558
vénic-fa 553
venicse 552
venyige 552
venyike 552
Ventye hn 312
veper 553
ver (kötelet) 779
verbuvál 778
veréb 553
veréce 554
verecsen 780
verepce 554
verkocs 549
vernyike 552
verőce 554
verpec 555
versek 550
véter 555
veternye 556
vetrece 551
vezsnek 556
viasz 556
viaszk 556
vicsiri 969
vicsori 969
vidék 969
vider 562
vidla 558
vidra 557
viganó 21
vigyik 969
vihar 557
viheder 780
viher 557
vihnye 781
vijel 781
vijeter 780
villa 558
villik 970
villing 970
vinike 552
vinkó 559
vinos 559
vinnye 781
vintornya 561
viosz 556
virkolák 559
visnye 559
viszip 560
vitéz 560
vitla 560
vitorla 561
viusz 556
viza 782
vizkereszt 264
vizsla 783
vocsora 544
vodér 561
vojacskinya 561
vojnikio 970
voláh 359
volyva 197
vonoka 541
vorsa 550
votka 561
vödör 562
vörhenyő 920
vörsök 550
vrácsál 562
vrácskál 563
vrádics 548
vrázsol 548
vrekocs 549
vrkocs 549
vutki 562
vüdör 562

zab 563
zabál 563
zabola 564
zabora 56
zabridál 564
zabun 786
zádor 784
zaha 564
zajda 784
zákályos 565
zákány 564
zákla 565
zálog 565
zalota 845
zamak 572
zamánc 973
zámiska 566
zanabana 971
zanabona 971
zándor 784
zánk 566
zanóc 567
zanót 567

záp-fog 971
zaplaty 568
zápona 567
zapracska 567
zár 568
zarándok 568
zárl 568
zászló 569
zásztó 569
zátony 570
zatracena 570
zavadzál 570
závár 568
závárl 568
závoz 571
Zazlup hn 364
zbunyik 97
zebun 786
zebuny 786
zelenec 785
zelenka 571
zeleta 845
zelnice 753, 785
zemet 498
zenebona 971
zeplin 167
zerenth 501
zerna 571
zeverlicás 571
zihál 972
ziher 972
ziliz 572
zimankó 785
zimbora 808
zimborál 808
zinár 977
zivatar 972
zlot 844
zmok 572
zob 563
zobál 563
zobbon 786
zobony 786
zolota 845
zománc 973
zomogy 510
zomok 572
zomok-kigyó 572
zölömp 117
zölöp 117
zömök 572
zösnik 973
zubbony 786
zuboncsia 573
zug 954
zuglya 776
zugoly 776
zugoly-fa 507
zuhadar 972
zurvaj 786
zuvar 972
zuvat 493
zúzmara 329
zúzmaráz 329
züeter 972

zsába 573
zsabarnya 574
zsája 974
zsajtár 734
zsálya 974
zsámiska 566
zsana 574
zsarátnok 574
zsarda 974
zsavicál 570
zsazsag 67
zsderál 575
zsebrák 580
zsébre 786
zsechtár 735
zselép 577
zsellér 974
zsellye 975
zsémb 976
zsémbes 975
zsemek 572
zsendice 575
zsernyó 787
zsert 576
zsertelődik 976
zsétár 735
zsib 976
zsibrik 580
zsibvásár 976
zsidó 576
zsidó 976
zsidrák 976
zsikora 576
zsilás 578
zsilip 327, 577
zsimár 977
zsinár 976
zsincica 575
zsineg 787
zsiók 788
zsír 578
zsirka 579
zsitár 735, 978
zsivorka 788
zsizsa 977
zsizse 977
zsizsik 579
zsmálc 973
zsmolka 579
zsobrák 580
zsojtár 735
zsolna 580
zsolozsma 580
zsoltár 788
zsoltina 581
zsománc 973
zsongár 788
zsonka 943
zsorvál 977
zsöllye 975
zsömök 572
zsörtölődik 976
zsubica 582
zsubrák 580
zsufán 581
zsupica 582
zsuppony 786
zsurmóka 977
zsuzsinka 481
zsuzsmara 329
zsuzsok 579
zsüzsök 579

Finnugor

(A népnevek közül hanti = osztják, komi = zürjén, manysi = vogul, mari = cseremisz, udmurt = votják; a többi a régi.)

aGar hanti 584
akkuna finn 61
baaba karjalai 69
baran mordvin 80
čiõinne lapp 749
juga-pũ észt 655
juka-puu finn 655
kaatio finn 187
kās manysi 187
kaś hanti 187
kătsi hanti 187
kiuvas finn 262
koira finn 584
końov mordvin 872
koram mordvin 849
kort udmurt 74
lappe lapp 306
lappea finn 306
lumpänt manysi 300
lumpee finn 300
lupänt manysi 300
lukko finn 879
mäihä finn 884
mäntuk moksa 336
mart manysi 692
maža moksa 692
men mari 336
mentuk erzä 336
moanji lapp 336
monni finn 336
moska finn 890
risti finn 264
Ruotsi finn 897
saani finn 750
seura finn 809
son manysi 749
sun manysi 749
syylä finn 947
šaš udmurt 739
šor mari 751
šun manysi 749
ũns manysi 783
us hanti 783
vakka finn 778
vântert manysi 557
varpu finn 554
värb észt 554
vigl észt 558
vonder hanti 557
vundž hanti 783
vuš hanti 783
wõlem manysi 897

Török

(Oszmán-török nincs jelölve. A szövegben *q* és *k* alatt közölt adatok egységesen *k* alatt vannak. Nincs megkülönböztetve az *e* és az *ä* sem.)

aba 583
al 586
ambar 217
anbar 217
akče 365
aryk 791
astar 67
ägär 584

bayy 793
bakradž 598
balbal türk 592
balvan kirgiz 592
basdyrma 709
baš 84
baša 594
bašmak 703
begzade 86
bekči 86
bekjar 91
bekmez 713
bälgü 596
bärän kazáni 80
beri 796
bäšli 90
bilgü 596
bogazy 71
bola 112
bostan 598
bostandžy 106
bozdoγan 804
bozdugan csag. 804
bölükbašy 112
bujuryldy 111
bulgari 590
buqa 798
but 803
büräk 423
bütnik kirgiz 451
byčaq 798
byčky 92
byqa 798

charar 651
čadyr 939
čaγyr 130
čakan csag. 605
čam 121
čana 750
čanaq 811
čardaq 609
čarnyq 610
čatyr 939
čauka kumük 616
čawka tatár 616
čengi 614
čärgä 611
čäribašy 610
čišme 137
čišmedži 137
čoban 225
čoha 817
čorab 607
čorba 617
čorbadžy 141
čotura 619
čula 818
čyrnyq 610

derban 622
direkli 626
duchan 628
dut 163
dükjan 166
dümen 164

färädžä 172
fišäk 173
frängi 173
furun 635
fystan 634

gemi 188
göŋülli 208

hajdut 835
hajta 835
hali 210
halva 586
hamajli 211
hambar 217
harami 212
hasyr 214
havjar 209
hergele 214
hisarly 227

jaryaq csag. 655
jasaqčy 231
jäŋi däri 228
joγurt 515, 699

kabak 858
kabaniča 174
kady 239
kajgana 636
kajiba 244
kamyš 662
kandža 182
kantar 847
kapak 875
kapsak 253
kapučy 252
karguj 851
kaur 650
kazak 286
kebenek kirg. 873
kändir 856
käpänäk 873
kereb kun 667
kerevet 667
käsä 266
kestane 644
keser 668
kile 668
kiredž 287
kjafir 650
kjatib 537
kjato 537
kjub 859
kočan 669
kokoros 680
koliba 244
konj csuvas 872
kontoš 871

kopča 848
kora 849
koran 849
korčak 674
kör 537
kulak 681
kule 21
kulle 680
kuma 276
kumla 862
kumur 671
kub 859
kurčuk tatár 674
kübä tatár 857
küin ujgur 872
külibe 244
kürk 145, 537
kyrbač 673
kyrguj 851

lakče 304
lakša 307
levend 315
liman 316
lüle 320

machmur 688
madžar tatár 692
mangyr 689
martolos 690
maslyq 886
maslaq 886
maša 690

oda 653
oka 698
oraniča 362

pača 369
pajvant 902
pajzen 899
pala 704
palamar 376
palanka 901
paloš 704
palvan kirgiz 592
pambuk 705
pamuk 705
papudž 706
pastyrma 709
paša 594
pašmak 703
patga 400
pähllivan 592
pekmez 713
peksimet 713
pirindž 718
pötnek csüvas 451
pürek csuvas 423

raky 457

sabun 491
sachtijan 752
sačma 752
sahan 744
sarma 751
saz 739
semid 476
semidži 476
sepet 753
serachor 491
soba 756
sokak 757
sokman 757
spahy 227
sukman 757
sumpara 510
suorat jakut 515
suryay csuvas 655
syčan 754
sypahy 227
šabka 737
šajka 734
šalvar 473
šeker 475
ševrekä csuvas 944
šiewrik blg 944

tabak 759
talyka 760
taraba 763
tarym 771
tavar 762
tavr 769
tavraš csuvas 769
tepsi 521
terchänä 765
toydak csag. 966
tok 96
tolmač 772
tombaz 773
torba 775
tögüräk tatár 967
tumbaz 773
turba 775
turšu 530
tylmač 772

urus 897

zagar 585
zibun 786
zolota 845
zybun 786
zybunčy 573
žaryak kirgiz 655

(Jelöletlen az óegyh. szláv, és az összláv, ha azonos az óegyh. szlávval. Hasonlóan jelöletlen a szó, ha azonos alakban több nyelvben van meg. Egyébként az összláv alak előtt csillag áll. Az egyes szláv nyelvi adatok csak akkor vannak idézve, ha az összláv alakból nem következtethetők ki, vagy pedig nincs összláv alak, mint pl. kései jövevényszavaknál. Ha a szó több szláv nyelvben azonos alakban van meg, csak egy alakban van idézve. Az abc sorrendben az ą, ǫ, ę a megfelelő betűk után, a ъ és ь a végén következnek).

aba szh 583
abrotica szlov 790
advent sz, cseh 583
ajda orosz 208
ajdina szlov 208
ajduk szh 835
ajvar szh 209
akov szh 61
almužna cseh 791
almužno szlov 791
alva szh 586
ambar szh 216
andjel szh 586
anež cseh 588
anjel cseh 586
anyż le 588
apostol blg 588
apoštol csa-h, sz 588
arbanas szh 229, 363
archandjel 587
argan szh 229
argavan blg 363
arpakaša szh 258
aspra szh 365
astal szh 65
astar szh 67
asura szh 214
ašik blg 898

baba 69
bába szlov 69
babajka orosz 94
baban blg 589
babka sz 78, 84
bablać le 589
baboj blg 589
babrać le 589
babrať sz 589
babura szlov 792
babuša szlov 792
baciarz le 91
baczmag le 703
bača sz 71
bači szh 95
badanj szh 107
badar szh 590
bagarija szh 591
bagazija szh 71
bagazja le 71
bagrena szh 71
bagrъ 71
baj ukr 72
baja sz 72
báje cseh 793
bajiti 793
bajka cseh le 793
bajwoł le 93
bakrač szh 598
bałamut le 73
balamuta sz 73
balav szh 73
báleš sz 796
balin sz 74
balind ukr 74
balyn sz 74
balъvanъ blg 591
ban horv 74
bandar szh 75
bandurka sz 75
báňa sz 76
báně cseh 76
baník sz 77
banja 76
bánka sz 76
bara szh 78
barabanat szh 622
barama orosz 924
baran 79
barbora sz 594
barilica szh 82
barla sz 83
barłog le 83
barma orosz 924
barna ukr 794
barszcz le 82
barvienek ócseh 597
barwinek le 597
baš szh 84
bašmak ukr 703
bašnica szh 595
bašta blg 795
bat 801
bate blg 795
batina szh 801
batja orosz 795
báťa sz 795
baťko sz, ukr 795
bavlna sz 70
baz szh 97
bebast szlov 598
bebrać le 589
bećar szh 91
beč szh 86
bečka cseh 95
beda sz 86
bedenj kaj-h 107
bednar sz 96
bedro 101
bekčija blg 86
belec szlov 595
bělěgъ 596
belen orosz 87
beleš sz 796
belica ukr 88
belinščak szlov 793
belke szh 802
bělъ 793
beno szorb 802
beran cseh 79
berbenyca ukr 797
*bereka ukr 82
bergъ 797
*berkynji 89
berla cseh 83
bĕrmati szlov 89
*bersky 78
berveno orosz 103
bervinek kaj-h 597
bervь óorosz 114
besaga szlov 844
beščda 90
bešlija szh 90
beteg szlov 797
bez szlov 97
biber szh 91

bíbik sz 798
bicať sz 92
biczak le 798
bičak szh 798
bičkija szh 92
bir blg, szh 797
binkošti 928
bira cseh 93
birka cseh 93
*birmovati ny.-szláv 89
bisage szh 844
bisagi blg 844
biskup 929
biškup kaj-h 929
bjelina szh 793
blagъ 793
blcha sz 98
blěnъ 87
blędь 87
blizna 88
bljadь óorosz 87
blodъ 99
blúdár sz 94
bludiť sz 94
blъcha 94
bobák sz 94
bobak szh 94
bobáľ sz 589
bobaľky sz 94
bobek sz 69
boboj blg 589
bobok sz 69
bobona 70
boboniti 70
bobonjati szh 70
bobotati szh 70
bobovník sz 94
bobuľa sz 599
bobъ 68
bocian le 794
bochňa sz 97
bočarь orosz 600
bočka sz 95
bodačь 800
bodák cseh 800
bogazija blg, szh 71
boing ukr 74
bojar-inъ 800
bojtár sz 800
bojь 72
bojьnikъ 73
bolen 74
bolvan óorosz 591
boling sz 74
bomec vend 107
bondarь orosz 96
bôr sz 100
boran kaj-h 79
borky ukr 594
borloga orosz 83
*borna 102
borona orosz 102
borovička sz 105
borovka sz 101
borovnica sz 105
borozda orosz 81
boršč orosz 82
bosmánka sz 799
bosorka sz 801
bostan blg 598
bostandžija szh 106
bošnjak szh 106
botati 801
bôtka sz 106
božekať sz 106
božica sz 802
bôžik sz 106
božurь 85
bőnä vend 802
bracina ukr 593
bradavka sz 107
*brady 794
bráha ukr 108
brama f-szorb, orosz 924
brana blg, szh, cseh 102
braskva szh 78
brasoleta cseh 599
braterkyňa sz 108
brazoleta cseh 599
bratъ 80
brazda 81
brdce cseh 88
břečtan cseh 104
brečtan sz 104
brek ukr 109
brekovec szlov 82
brěkovica 82
brekynja 89
breskva szh 78
břeštan cseh 104
břevno cseh 103
brevno orosz 103
bridoš sz 109
britva 105, 799
brk szh 594
brlog szlov 83
brona le 102
bronь 794
brosky 78
brózda le 81
brslen cseh 105
brstan szh 104
bršljan szh 104
bršt cseh 82
brunclík sz 109
brusľak sz 723
bruštyn ukr 104
brvno sz 103
bryčka sz 108
bryczka le 108
bryndza sz 109
brynza sz 109
brzek le 82
brzeszczan le 104
brzoskiew le 78
brzlina sz 93
brъdce blg 597
brъvьno 103
brьvъ 114
*brьšťanъ 104
bykъ 799
byrka ukr 93
byvolъ 93
bubla sz 803
bublák sz 95
buchta sz 111
bučka szh 95
buda szh 110
budár sz 601
búdka sz 114
budzigáň sz 804
buger szh 601
buják sz 803
bujь, -a, -e 110
bujьnъ 110
bujurultija blg 111
bujvol orosz 93
buky 805
bula szh 142
bulind sz 74
bulja blg 112
bulješ szh 111
buljogbaša szh 112
bumaga orosz 705
bumbak szh 112
buna sz 112
bunjevac szh 113
burčák sz 113
burka morva 93
burštyn ukr 104
buruntija szh 111
burьjanъ 113
bušak szh 601
buškej szh 725
but 803

buz orosz 97
buzdohan szh 804
buzdugan blg 804
buzdykan cseh 804
buzogaň sz 804
bužnja ukr 114
*bъča 600
*bъčarь 600
*bъči 95
*bъčьka 95
*bъčьvь 95
*bъdьnъ 107
*bъdьnarь 96
*bъdrъ 590
*bъlgarъ 98
*bъrъ 100
*bъzъ 97
*bъzьje 97
*bьbjǫ 70
*bьrdo 101
*bьrdьce 597, 88
*bьrkъ 594
*bьrlogъ 83

camelj szlov 602
candra szh 604
cap sz, ukr 805
capa sz, le 806
capka a-szorb 736
carь blg 121
chajduk blg 835
chajdut blg 835
chalva blg 586
chart le 217
chartьja 652
chatrč cseh 268
chebula cseh 641
chlap orosz 670
chlapec sz 270
chlěbъ 270
chlebárka sz 216
chleptať sz 215
chłop le 670
chochotati 650
cholmъ orosz 210
chološnji ukr 214
chomǫtъ 211
chorý sz 279
chǫsa 219
chrakati 837
chrast blg 219
chrček sz 219
chrochoť sz 841
chrupatьsja orosz 837
chrьstьjanъ 265
chyba 215
chyžka 215
churavý cseh 279
chusar szh 219
chvala 209
*chvorstъ 213
chvorý cseh 279
chvorъ 279
chvrastъ 213
chъlmъ 210
chъmelь 862
chъrьčьkъ 219
chъrtъ 217
chъrvatъ 218
ceber le 144
cec sz 813
cecok sz 813
cejcha cseh 808
cěpi 125
cerif sz 969
cerkov ukr 115
cerъ 127
cěsarь 121
cěva 144
cěvь 144
cíbik sz 798
cicať sz 813
cicha sz 808
cícha cseh 808
cicok sz 813
cicvara szh 603
ciecha ócseh 808
cierzeniec le 814
cikota cseh 810
cima szlov 808
cincar szh 116
cirok sz 117
cmendra sz 807
copara szh 20
cuca szlov 810
cuchta cseh 602
cuhta szlov 602
cundra sz 604
cundrav kaj-h 604
cvekla szh 115
cverna sz 807
cvrček sz 966
cvíka cseh 115
cvikla sz 115
cvikota cseh 810
cvorka sz 119
czajka le 734
czata le 122
cząber le 139
czeczuga le 855
czorba le 617
czucha le 817
čabar szh 144
čacher sz 606
čachrovať sz 606
čachъlъ 119
čajka szh 734
čakan kaj-h 605
čaklja szh 607
čam szh 121
čamac szh 121
čamec blg 121
čampula morva 607
čanak szh 811
čap 812
čapica sz 736
čapiť sz 812
čapka 126, 736
čarap szh 607
čarapar szh 129
čardak szh 608
čarnik blg 610
čaša 131
čata sz 122
čatrnja szh 123
čavka szh 616
čbán cseh 138
čbola sz 816
čeber kaj-h 144
Čech cseh 125
čechъlъ 119
čečetka sz 125
čekan 605
čekmen 757
čelešnik szlov 611
čelestník sz 611
čelustník sz 611
čeljadь 120
čelnok orosz 140
čemerika 617
čemerъ 618
čengija szh 614
čep 812
čepurka blg 614
čepьcь 126, 737
čerapa szh 608
*čerda 142
čerdak orosz 608
čerdaš ukr 142
čereda orosz 142
čerěnь 814
čerep blg, orosz 128
čerepna blg 741
čeresló ukr, orosz 143
čereša blg 129

čerešňa sz 129
čeret ukr 130
čerga szh 612
čerkalo ukr 130
čermeľ sz 613, 617
černik blg 610
*čerpъ 128
čerpák sz 131
čerpak ukr 143
čerpalo ukr 613
čerpať sz 131
*čerslo 143
*čeršьnja 129
čert sz 817
*červьjь 610
česati 816
česta szh 812
četa szh 122
četina morva 815
četka szh, blg 630
četnik szh 133
četrna 123
četrnja kaj-h 123
četvьrtьka 131
četvertka orosz 131
četvьrtъkъ 146
četvьrtь 132
čiapka sz 736
čibr cseh 139
čičak szh 134
čieše ócseh 131
čiga szh blg 858
čik szlov 613
čikov kaj-h 815
čingrija szh 613
činiti 135
činjati 135
činъ 134
čipka sz 615
čirok cseh 117
čistъ, -a, -o 526
čistьcь 526
číše cseh 131
čizma szh 137
čizmedžija szh 137
číž sz 136
čížik sz 136
čížma sz 137
čobolov sz 816
čoha szh 817
čoka kaj-h 617
čop 812
čorapa szh 608
čorap szh 607
čorapar szh 128
čorba szh 617
čorbadžija szh 141
čotra blg 619
čova szh 20
čǫbrъ 139
črěda 142
črepulja szh 129
črěpina 741
črepinja szlov 741
črepnja kaj-h 741
črěpъ 128
črěslo 143
črěšnja 129
čret kaj-h 611
črevík sz 610
črmanj szh 613
čuba cseh 945
čuba kaj-h 137
čubr ócseh 139
čucha orosz 817
čudo 138
čukla sz 818
čuklja szh 818
čula szh 818
čulena morva 818
čumbrika blg 139
čunki orosz 749
čup szh 858
čutora sz 619
čutra blg 619
čutura blg 619
čuvar szh 620
čuvik sz 876
čvikota sz 810
čvrčak szh 966
čvrčok sz 966
čyk ukr 815
čьbanъ 138
čьbrь 144
čьbъrь 144
*čьlnъkъ 139
*čьrmъlja 613
*čьrmьnъ 617
*čьrnъ 817
*čьrvь 813
čьstiti 525
čьstь 525
čьtvьrtь 132
ćafir szh 650
ćatip szh 537
ćato szh 537
ćaur szh 650
ćefenak szh 873
ćepenak szh 873
ćesa szh 266
ćesar szh 121
ćesten szh 644
ćora szh 537
ćurak szh 145, 537, 619
ćurče szh 619
ćwikla le 115

danguba szh 147
darovec kaj-h 623
ďatelina sz 187
davori szh 149
debeo, -la szh 149
debnár sz 96
debra sz 149
dechec sz 150
dečak szh 149
dečko szh 150
dedek szh 629
dědъ 150
dëgotь orosz 624
degъtь 624
dehet sz 207
dehoť ukr 624
delia szh 147
demikát sz 150
demutka sz 625
denar 625
deravec cseh 625
dereglja szh 626
deregla morva 626
dereš sz 829
dereza szh 820
dérež szlov 819
dertь orosz 151
deska 153
despot szh 153
dever szh 820
deverika szh 820
devir ukr 820
devojka szh 149
dezma szh 627
děža 153
de že pojdeš sz 207
dežma 627
dijakъ 154
dinja 156
dinka szh 155
diver szh 820
djaur szh 650
djemija szh 188
djonlija szh 208
dna szh 621
dobrac szh 156
dojka 146
dohán sz 628

domen szh 164
domikát morva 150
*dorgъ, -a, -o 160
doroc szh 623
dost 160
do syti 160
dǫga 158
drab le 622
dráb sz 622
drabant 622
draga 160
drancir sz 160
dranica ukr 821
dranka sz 161
dratva sz 161
drągal le 162
drbanica sz 822
drebъ 148
drěkъ 151
drevenka kaj-h 161
dreza szh 820
drezga szh 819
drgati szlov 152
drhľa sz 626
driek sz 151
driemať sz 161
drindac sz 161
drobce sz 161
drobiti 148
drobъ 148
drombulja szh 158
drotár sz 162
drǫgъ 159
drugač orosz 162
drugalj ukr 162
drugan ukr 628
drugar ukr 162
drumbla sz 158
drusa sz 822
drušľak sz 162
drušljak ukr 628
druzьja orosz 822
družička 472
drzati szlov 152
drzen szlov 152
družba sz 159
drъmbǫj blg 158
dub sz 162
dubák sz 162
duchna 164
duchnja 164
duchan le 628
duchъ 156
dućan szh 166
dud szh 163
duda 163
dudek le 166
dudok sz 629
dudki le 166
dudrať sz 163
dudy sz 163
duga szh 163
duhán sz 628
duhan blg 628
duma orosz 629
dumati szh 629
dumen szh 164
durák sz 164
durenj ukr 165
durszlak le 628
duška sz 629
dušník ócseh 166
duvan szh 628
duž csa-h 165
dužd csa-h 165
dverica 555
dvьrьca 555
dvorъ 539
dvorьnikъ 540
dýmutka sz 625
dyňa sz 156
dynja 156
dyszel le 523
dyžma ukr 627
dzeheç sz 150
dziurawiec le 625
džban szh 138
džbán cseh 138
džber sz 144
džerha ukr 612
džganec sz 181
dьbrь 774
dьchъ 156, 823
*dьlgъ 157
dьska 153
dьna 621
dьravьcь 622

egula blg 842
elektwarz le 310
engulia blg 842
eretnik kaj-h 631
ergela szh 214
eršek kaj-h 632
ešprišt kaj-h 633

facelik szh 711
faculet szh 711
fantiti szh 20
fatjol ukr 711
fafal sz 711
ferezja le 172
filko sz 172
fišek szh 173
finkušti szlov 928
fistan szh 635
frajer sz 173
frajerka sz 173
frčka sz 173
frendija szh 173
fufňoš sz 173
fujara morva 824
furuľa sz 824
furuna szh 635
furyja morva 824
fustan blg 635
fuštan szh 635

gabanica szlov 174
gacie le 187
gaće szh 186
gagrica szh 828
gajdati szh 825
gajde szh 175
gajь 636
galbáč sz 177
galija szh 826
gałuszka le 180
gamba sz 180
gambáč sz 180
gandža szh 182
ganec sz 182
*ganičь 827
garad sz 183
garnczarz le 191
gätelina sz 187
gaty sz 187
gatь 186
gaur le 650
gavez szh 187
gaziti 188
gdulja 196
gebuľa sz 641
geleta sz 177
gemija szh 188
gerečun ukr 254
gęba le 180
gęsior le 206
giaur le 650
gibanica szlov 196
gjaur blg 650
glagoljaš szh 636
glavatica szh 179
glavoć szh 273
glista 195

gliva szlov 638
gliva 196
gljiva szh 197
glogynja 175
gnojь 181
gnusъ 198
gobino 174
godъ 825
golac szh 648
golec szlov 648
golić szh 829
golobica szlov 637
golъ 649
golь 178
golǫbь 176
golǫbьcь 638
golubača szh 637
golubinec orosz 638
gombik sz 829
gomolja 198
gončarь orosz 191
gora 648
gorica 643, 648
gorzałka le 199
gospa szh 641
gospoda 640
gospodar 641
gospodь 640
gosudarь orosz 641
gǫba 197
gǫžь 206
grabant kaj-h 622
grablje 190
graca sz 648
gradiči kaj-h 828
gradja szh 183
gradь déli-szláv 183
gramada 185
grąd le 647
grba szh 189
grbac szh 645
grč szh 202
grča szlov 642
grča szh 202
grebenь 189, 648
grebenьcь 643
greblo blg 190
grečun ukr 254
grek orosz 203
*grezdъ 193
greznъ 193
gręda 191
grędeljь 192
grgáň sz 194
grgeč szh 822
grnáč sz 185, 644
grňo sz 644
gromada 185
grosz le 639
groš cseh, sz 639
grotъ 184
grozdъ 193
groznъ 193
grobъ, -a, -o 200
gruľa sz 203
grúz sz 204
gryzъ 642
grzno sz 194
grьkъ 203
guba szh 203
guba szh, sz 830
gubač szh 831
gubanica 841
gubanica szlov 196
gudura szh 831
guga le 204
guga szlov 828
gugati szlov 828
guľa sz 204
gulyj ukr 649
gumb szlov 829
gumba szlov 829
gundža sz 650
gunja 205
gunjac szh 205
gurgulyca ukr 828
gusarь szh 220
guser déli-szláv 206
guša szh 205
guž 206
gužba szh 832
*gъrba 201
gъrbač blg 673
*gъrbъ 189
*gъrlica 194
*gъrnьčarь 191
haba ukr 583
háby sz 583
hace ócseh 186
hajdamak ukr 838
hajde 208
hajdina szlov 208
hajduk szh, szlov 835
hajkati szh 836
hájnik sz 209
hájvar szh 209
halaburda sz 836
haliena sz 210
halina szh 210
haluška sz 211
halva szh 586
hamalija szh 211
hambák sz 836
hambar szh 216
hambit sz 211
hat sz 186
hamovník sz. 212
hampulák sz 211
hampora sz 217
hamuľa sz 198
Hanák 212
Hanča sz 212
handrbulec sz 651
handrkovat sz 651
handrmaj sz 651
hanič cseh 827
hanyż le 588
hapkať sz 837
haraburda sz 836
haraburdil sz 836
harambaša szh 212
haramia szh 212
harar szh 651
harcéř cseh 838
harcíř cseh 838
harcovati cseh, szh 838
harmanček sz 689
hasuka cseh 834
hasura szh 214
haukáč sz 651
hazucha sz 834
hazuka cseh 834
henjati szh 840
heretnik kaj-h 631
hergela szh 214
herlička ukr 214
heřmánek cseh 689
hľa sz 876
hlavátka sz 179
hmoždíti cseh 893
hobotnica szh 208
hodaja szh 653
hody sz 216
hojda sz, ukr 216, 653
homoľa sz 198
homoľka sz 198
hompara sz 217
horňák sz 217
horoža ukr 183
hoscina sz 218
hošták sz 654
hoštiak sz 654
houfnice cseh 216
houser cseh 206
houž cseh 206

hpán ócseh 225
hrable sz 190
hrdlička sz 214
hrča sz 202, 642, 839
hrečka ukr 839
hripati szh 842
hripot szlov 842
hrizik sz 467
hrochoť sz 841
hrot sz 184
hrud sz 646
hrup szlov 837
hrupeti szlov 837
hrúz sz 204
hryz cseh 642
hryb ukr 841
hudica sz 219
huňa sz 219
hušták sz 654
huštiák sz 654
huž ukr 206

iglica 221
igo 220
igrъcь 221
ikra 222
imel blg 222
imela szh 222
imela 843
ircha 654
Isep hn le 226
iskra 503
istykъ 367
isъrъ 226
iva 655
izba 755
iz-bĕgъ 544
izgaga 228
iz-sъrъ 226
izvod óorosz 493

jagarmešter kaj-h 888
jagnjed 233
jagoda 20
jagulja blg 842
jahoda sz 233
jal csa-h 585
jalnik kaj-h 585
janičar szh 228
jantarь orosz 833
japoštol f-szorb 589
jarbanas szh 229
jarek kaj-h 791
jarębъ, -a, -o 224
jarica 233
jarok sz 891
jargan szh 229
jargovan szh 363
jaršík ó-sz 632
jarьka 234
jarьmo 229
jarьmъ 229
jasakčija szh 231
jasi Npl orosz 230
jasličkár sz 231
jasli Npl 231
jaščerička sz 229
jašprišt kaj-h 633
javorъ sz 232
jazь 230
jehlice cseh 221
jemeš szh 311
jeretikъ 631
jeretnik vend 631
jergovan szh 363, 656
jeršek kaj-h 632
jesep cseh 226
ješprišt kaj-h 633
jez szlov 230
jircha ócseh 654
jitrocel cseh 67
jorgovan szh 363
jubka orosz 945
jugъ 234
junoš szh 223
junoša 223
jupka sz 235
jьskra 503
jьstьba 755

kabanica 174
kabaňa sz 174
kabat 656
kacabajka sz 657
kachel ó-sz 659
kachle 659
káča sz 237
káčer sz 175
kačomajka szlov 657
kačula blg 854
kadija szh 239
kadь 238
kadьca 236
kafir blg 650
kahla kaj-h 659
kajati 845
kajgana szh 636
kalfas sz 658
kalich cseh 665
kalež szh 165
kalina 178, 245
kalinka sz 245
kališek sz 245
kalište szh 245
kamata szh 247
kamenica 262
kamiš szh 662
kamenka orosz 262
kamora 660
kamyš orosz 662
kan sz 846
kanduš szlov 872
kandža szh 182
kanec cseh 846
kanica szh 247
kanja 248
kanonik 662
kantar szh 847
kantuš 872
kanžar vend 662
kaňour cseh 846
kapa 663
kapce sz 250
kapénak szh 873
kapidžija szh 252
kaplnka sz 250
kapun szh 848
kapusta 251
kaputić szh 253
karačun orosz 254
karas 663
karbač orosz 673
karguj blg 851
karpel sz 257
kasati 852
kastroľ sz 852
kaszta le 852
kaša 258
kašica ukr 258
kaštan sz 645
katerinka sz 259
katrč cseh 268
katyš orosz 869
kaur szh, blg 650
kávad blg 656
kavьka 616
kazak orosz 286
kebenjak orosz 873
kebule cseh 641
kecelja szh 854
kečega sz 855
kečiga szh 855
kečika szh 855
kečka szh 682
kepenek blg 873
kepenjak ukr 873

kepenk blg 873
kepeň sz 873
kerečun ukr 254
kesa szh 266
kesarь 121
keser szh 668
kesten blg 644
kędzior le 856
kęs le 277
kielich le 665
kiepieniak le 873
kila szh 668
kireč blg 287
kjorav blg 537
kjurk blg 145, 537
klada 246
kladnja szh 242
klamfar szh 670
klampar szh 670
klasъ 243
klato szh 658
klьko sz 274
klčovat sz 290
klempa szh 668
klęnъ 260
klep cseh 856
klepačka sz 270
klepačь 242
klepati 243
klepeto cseh 864
klepьčě Npl 261
klešta szh 670
klěščь 875
klétce ócseh 246
klětь 665
klětьka 246
klícka cseh 246
klinьcь 862
ključь 291
ključarь 292
klky sz 270
klobasa 272
kloka sz 270
klokočь szh 241
klokoš sz 241
klompav szh 668
klop sz'ov 875
klopav szh 668
klopkať sz 270
klošč szlov 875
klubko cseh 274
kľučka sz 293
klup kaj-h 293
klъci Npl 270
klъkъ 270
kmin le, sz 677
knez szh, blg 263
knot 847
koba cseh 235
kobac szh 235
kobyla 235
kobylica 236
kobylina sz 236
kocanka le 669
kocar sz 271
kocen kaj-h 669
kociha sz 855
kocinec sz 271
kocka sz 271
kocprd sz 675
kocúr sz 237
kocz le 859
koczarga le 271
koč 859
kočan 669
kočenina sz 860
kočerga orosz 271
kočerha ukr 271
kočija 859
kóčiti szh 860
kočka sz 860
kočonyna ukr 860
kočvárda sz 670
kokaz blg 272
kokazьje 272
kokora 874
kokoša 223
kokošь 223, 239
kokotъ 240
kolac szh 241
kolač 240
kolada sz 273
kolár sz 274
kolastra blg 649
*kolda 246
kolec sz 272
kolence szlov 862
kolesa 273
koliba 244
kolija Npl 274
koline szlov 658
kolíska sz 273
kolišče sz 670
koljada orosz 273
kolna 273
kolnica 261
kolo 670
kolok sz 272
kolomaz 293
kolomejka ukr 241
kolovrat sz 670
*kolsъ 243
kólьje 274
koľastra ukr 649
komin 666
kominár sz 276
komoľъ, -a, -o 671
komora 660
komorna cseh 276
komorník cseh 277
komysz le 662
konděr szh 277
konjica 247
kontoš 871
kontusz le 871
kontuš 871
konvička sz 247
ko oče veče szh 285
kopa 857
kopačь 248
kopanja szh 673
kopanja szlov 863
kopati 249, 863
kopča szh 847
kopec sz 278
kopela szlov 865
koperta sz, le 864
kopica 249, 864
kopieniak le 873
kopije szh 279
kopka sz 279
koplje szh 279
koprъ 250
kopun szh 848
kopytce morva 249
kopyto 252
kopytьca 250
kopytьnjakъ 251
kopytьnikъ 251
kopьje 279
korab 254, 667
korba szh 280
korba szlov 678
korbač 673
*korbьcь 678
korča orosz 202
korčuha ukr 865
korčule sz 865
kord le 850
korda orosz 850
koreç sz 281
*korgujь 851
korlat szh 21
*korljь 269

korman szh 282
kornyj orosz 644
koročun óorosz 254
koronka 283
koryto 673
kosa 258
koser blg 237
kosmatь, -a, -o 237
kosor szh 237
kosprd sz 675
kostanj szh, szlov 64
kostenje blg 644
kostrnka sz 284
kostroš sz 284
kostura szlov 297
kostьka 271
koszałka le 258, 853
košar szh 674
košara blg, szh 675
košelja ukr 258
košil ukr 258, 853
koštial sz 825
košulja szlov 258, 853
košь 257
kotarica szh 284
kotarka szh 259
koterec sz 267
kotka 259
kotlić szh 284
kotlina szh 664
kotrba sz 284
kotrkál cseh 870
kotьka 259
kotьcь 676
kozák ukr, sz 286
kozarinъ óorosz 870
kozel sz 260
kozol sz 260
kozol szlov 853
kozulj szlov 853
kozup ukr 260
kozьlъ 260
kožuchъ 286, 298, 870
kožušnik 973
kovačь 285
kovář cseh 285
kovča szh 847
kowal le 285
kǫdrъ, -a, -o 200
kǫkolь 278
kǫpona 862
kǫsъ 277, 875
kǫšta 298
krabica sz 203
krabiji 638
krabulja szlov 639
kračun blg, sz 254
kraguj blg 851
krajь 255
kralj szh 268
kram le 849
krám cseh 849
kramár sz 678
krampač szlov 287
kravička sz 287
krč szlov 202
krčalo szh 865
krčula sz 865
kreč szh 287
krečet orosz 263
krečun ukr 254
krevet 667
krhla sz 682
krk szlov 867
kričať sz 850
kristár sz 288
krizma szh 868
križ 165
križma sz, szh 868
krjučka ukr 296
krjuk orosz 296
krman szh 282
krnáč sz 185
krňa sz 203, 643
krňas sz 643
krogla szlov 832
krogulec le 851
kroma 256
kromka ukr 288
kropiti 255
krošnja 256
krǫgъ 282
krǫžiti 296
krpa szh 288
krplje szh 286
krucenika sz 288
krugla szh 682
krukla szlov 682
krumpak szh 678
krupa 283, 288
kružiti 296
krznica szh 869
krzno cseh 194
krytia sz 775
kryžma ukr 868
krьstiti 264
krьstъ 264
krьstьjanъ 265
kub orosz 858
kubok orosz 858
kuca szlov 810
kucbaj le 657
kuchta sz 291
kuchynja 671
kucik sz 289
kucubejka le 657
kuczbaja le 657
kučma 679
kuča szh 298
kučeráčka sz 290
kudeľa sz 204
kuga szh 204
kuk szlov 270
kuka szh 290
kukac szh 290
kukla cseh 679
kukoľ 679
kukučkať sz 874
kukulja szh 679
kukurica sz 680
kukurjav szlov 680
kukurijek szh 874
kukuruz blg, szh 680
kula szh 20, 680
kulak ukr 681
kulj szlov 292
kulja szlov 292
kulji szlov 292
kuľaša sz 293
kuľhaga sz 679
kuma 275
kumin szlov 677
kuma 276
kuna sz 294
kuntyš orosz 871
kuntuš 871
kup szh 294
kupa blg,szh 294, 681, 875
kupac szh 294
kupec sz 295
kupica szh 295
kupica 678
kura 295
kurac szh 295
kurastra morva 649
kurcz le 202
kurczaba le 271
kurec kaj-h 295
kurín sz 296
kurník sz 296
kurňavica sz 296
kursar szh 220
kurtka sz 681
kurьva 296

kus sz 277
kus 875
kusa szh 297
kúsať sz 832
kustura szh 297
kusý sz 297
kutáč sz 297
kútik sz 289, 298
kuvik sz 876
kuznec orosz 285
kuželj 207
kužina szh 165
kybytka ukr 268
kycka sz 271
kyčka sz 268
kyka 268
kysilj ukr 267
kysa ukr 266
kyselica 266
kystka 271
kyta 269
kvákati cseh 870
kvarъ 253
kvasъ 286
kъbьlъ 676
kъdulja 196
*kъdunja 196
kъka 682
kъkъ 682
kъlbasa 272
kъminъ 677
kъniga 872
*kъrčagъ 674
*kъrčь 202
*kъrčьma 280
*kъrčьmarь 280
*kъrma 282
*kъrniti 642—3
*kъrzьno 194

labda kaj-h 299
ľadník sz 309
ladьji 300
lagan sz 683
ľahmo sz 880
lajhár szlov 876
lakata ukr 876
lakati 301
lakatoš ukr 877
lakomъ, -a, -o 301
lakša orosz 304
ľalia sz 302
lańcuch le 302
lanča 877
lapьcь 302
lapaj sz 304
lapša orosz 307
lapta orosz 299
lapuchъ 306
larma 877—8
laška szh 307
latač ukr 318
lavica 317
lavka sz 318
lazъ 307
lebeda 299
ledník cseh 309
lehma orosz 880
lehmo cseh 880
lejchéř cseh 876
lektvar ócseh 310
lekvár sz 310
lekwarz le 310
lelek szh 879
lémec sz 311
lemešь 311
lengať sz 880
lepëcha orosz 684
lépen szlov 684
lepenjhol ukr 314
lepenь orosz 684
lepëša orosz 684
lepetati 881
lepinja szh 684
lepiž ukr 684
lěpъ 313
lěsa 314
leska sz 314
leventa szh 315
ležák sz 316
*lędžanъ ó-orosz 313
*lętja 312
Ličane szh 317
lidotvařec ócseh 685
liev sz 310
lievč sz 686
lievča sz 686
lijevča szh 686
lilik 879
liman szh 316
lipa 316
lipanъ 314
lipenь 314
lipovina szh 684
lisa szh 317
lypyna ukr 317
ljadnyk ukr 309
ljadvec ukr 309
ljudeskara szh 675
*ljudotvarьcь 685
ljuk orosz 882
loboda 299
loća szh 21
loket szlov 876
lokot szlov 876
łokszyna le 307
lokša sz, ukr 307
lom sz 685
lomoziti cseh 685
longár sz 880
lopata 304, 318
lopátka sz 686
lopatьka 305
lopta 299
lopuchъ 306
lopъta 299
lososь 308
lotáč sz 318
lotrъ 683
loter 318, 683
ložьnikъ 309
lǫka 304
lǫkъ 879
lǫkъno 320
lučь 319
lugъ 319
lukno 320
lula szh 320
ľuľok sz 235
lupiž ukr 684
lutna cseh 686
lyšaj ukr 317
lьnъ 311

macať sz 320
mach sz 342
machmuren blg 688
macko sz 321
mačina szh 687
mačka 321
máčoňa sz 687
madžara orosz 692
magar szh 883
mah szlov 890
makarija szh 687
makovica sz 323
makušek sz 883
makъ 323
malcha cseh 883
malha szlov 883
malin csa-h 326
malina 325
malinar csa-h 342
mamlas sz 328
mamur szh 688

mamurluk szh 688
manastyr 892
mandara szh 689
mangara szh 689
mangura szh 689
mangulica szh 329
manjak szh 335
marcha le 885
marfa ukr 858
marga szh 21
marha szh 885
markiew le 348
marmanč sz 689
martolos szh 690
martoloz szh 690
maslak sz 886
masłok le 886
mašlak cseh 886
masný sz 330
maša szh 690
maštecha blg 344
matka 691
mátoha sz 330
mazný sz 331
mazъ 330
Mazur le 331
mazurka le 331
maža 691
mažara orosz 692
mažiar sz 346
měchъ 334
mecka sz 331
měděnica 332
medja 333
Medved hn 332
medvědь 333
melin kaj-h 326
menj orosz 335
menjek kaj-h 335
menjuch 335
mentjuk orosz 335
mentus orosz 335
měra 692
merëga orosz 888
měrica 336
měriti 692
meričko sz 336
merkvica szh 337
mešter kaj-h 888
metyljь 338
metъ 693
mežda blg 337
mězga 339
męčь 328
mękъkъ 883
męsarь 338
męta 887
micina szh 339
mieńtus le 335
mierzwa le 349
milostь 324
mincier sz 339
míšenské cseh 691
miška szh 340
miškár sz 340
mišpule cseh 697
mládci Npl szlov 687
mlaka szh 323
mlato 324
mlažja blg 884
mlin szh 326
mlinar szh 342
mlyn cseh, sz, le 326
mlynár sz 342
mlъniji 889
mník cseh 335
mniška 62
mochar orosz 695
močar 330
moček cseh, sz 890
močidlo cseh, sz 341
močilo 341
mogyla 322
moljь 342
monastyr 892
Morava 892
Moravce hn sz 355
morkov orosz 348
*morzъ 329
mosur sz 344
motak szh 330
motek le 330
motka szh 330
motolice cseh 695
motouz cseh 694
motouzek cseh 882
motovilo 344
motožka sz 694
motrcha cseh 887
motyl sz 339
motylice cseh 339
mozg szlov 345
možar szlov 345
možara orosz 692
moždjar kaj-h 345
moždzierz le 345
možžer orosz 345
možžir orosz 345
mǫka 347
mravčať sz 346
mrazъ 329
mrěna 329
mreža blg 884
mrha szlov 885
mrkva szh 348
mrkvac szh 337
mrmlati cseh 892
mrňákať sz 888
mrňať sz 888
mrva cseh 349
mrván sz 343
muchár sz 695
*mucharьca 695
mučarka sz 346
muhar szh 695
mukyňa sz 346
múl sz 346
mula sz 346
mula szlov 696
muľo sz 696
mumák sz 696
murár sz 346
murin sz 893—4
mušica 350
muška 344
mužar kaj-h 345
myšilovka sz 340
mъchъ 341
*mъlva 695
*mъlynarь 342
*mъlynъ 326
*mъrky 348
*mъrva 349
mьnjь 335
*mьrtva 343
mьša 694

nácesta sz 350
naditi 351
nadragula szlov 697
nadragi Npl le 352
nadragy Npl 352
nadro 352
nadъcha 354
*nadъ dvorjь županъ 351
na edin dušok blg 629
nagajka orosz 355
nanaško ukr 895
nasad óorosz 353
nádoba cseh 894
nátcha sz 354
nátka sz 354
natragulja kaj-h 697
naušva 353
náva cseh 698

návoj sz 354
nědra 887
němъ, -a, -o 355
němьcь 355
nenka sz 894
nenja blg 894
nešplin kaj-h 697
nešpule cseh 697
nešpulja kaj-h 697
nevolja 356
ništi Npl blg 358
nitь 358
nohajka ukr 355
nosilo 357
novinka sz 355
nuditi 895

obadvojec sz 55
obariti 55
obarlovik sz 56
obces sz 362
obědъ 167
oblok sz 56
obojen szlov 55
obora ukr 57
oborih ukr 57
obranica szh 59
obramnica szh 59
obrazъ 58
obrokъ 57
obrǫčь 58
obrusъ 59
očělь 60
osьtъ 167
očeret ukr 130
odaja szh 653
odrъ 358
oflinok sz 359
ogar szlov 584
ogorodь orosz 183
ogórek le 538
ogurec orosz 538
ohar ócseh 584
ojnica szlov 60
oka szh 698
okno 61
okol 62
okovъ 61
okurka cseh 538
okьno 61
*olboda 299
*oldьji 300
olejkár sz 360
olějь 360
olevrant sz 318
olovo 895
oltarь 699
olьtarь 699
omáčka sz 361
omelo sz 412
omelj szh 222
omeš orosz 311
opačyna ukr 63
*opačov sz 588
opadati 791
opálka sz 362
opanak szh 773
opanke szh 773
opatance sz 362
opatica szh 62
opatriť sz 404
opatъ 63
opica sz 362
oplěnъ 167
opoka sz 63
opuka sz 63
oranica szh 362
*orbh 452
*orbh-ota 453
organ blg 364, 896
orgule szh 897
oringle sz 700
*orkyta 460
*orst 727
orъganъ 896
osika 168
oskoruša sz 542
osmak szh 365
ostriga szlov 700
ostrvica szlov 634
ostrьvь 368
ostьnъ 367
osьtъ 64
ošibka orosz 215
oštiepok sz 364
oštriga szh 700
otáčka sz 759
Otče náš sz 358
otročič szlov 896
otrǫba 701
ovьsъ 63
ožьg 68
ǫglь 775
ǫgor 791
ǫtorъ 361
ǫtъkъ 361

pac le 916
pace szlov 917
pachuljь 907
pachъljь 907
pacjuk ukr 916
packa szlov 702
packať sz 702
packun ukr 916
pacov szh 916
pacuk le, orosz 916
pače szh 364
pačesъ 405
pačmaga sz 703
pačolat szlov 711
paćel szh 710
paćelo szh 710
padǫ 791
pagáč sz 427
páhati szlov 907
páhelj szlov 907
pahalica szh 907
paja szh 703
pajed sz 372
pajta sz 372
pajvan szh 902
pajzák sz 900
pajzovať sz 900
pajż le 900
paklja orosz 908
pakostь 373
pala blg, szh 704
pala szlov 901
palác cseh, sz 379
pałac le 378
palacinka sz 703
palamar szh 376
palanga szh 901
palanka szh, orosz 901
pálati cseh 378
palenka sz 377
paleš blg 704
palešnik blg 704
palica 377
paliska szlov 927
palja szh 20
paljuska ukr 927
palka 377
palucha 703
palušina szh 20, 705, 703
pambuk blg 705
pampuška sz 382
pamrak szh 435
pamrav szh 435
pamuk szh 705
pán cseh 225
panča szh 21
pančuška sz 383
pandrat sz 435

pandrow le 435
pandur szh 383
panoš cseh 223
panoše cseh 223
pantlička sz 902
pántlik sz 902
pantlika sz 902
panva sz 384
paǫkъ 428
paǫzъ 405, 444
papierňa sz 385
paplan sz 903
paplun sz 903
paponjak szh 904
paprać le 589
paprati cseh 589
paprica szh 712
paprat 386
paprika szh 387
papuča szh, sz 706
papuče szh 911
papula sz 387
para 388
paraplica orosz 712
parazol sz 707
pardusъ egyh. szláv 707
parip szh 707
paripa sz 707
pariti 394
parkán cseh 708
parta 904
parlog blg, szh 393
paskonj orosz 397
paskuda sz 396
pasle szorb 395
paslicki szorb 395
pasmo 397
pastrma szh 709
pastruga szh 424
pastyrь 399
pastь 355
pasulj szh 399
paškrta sz 395
pašmag szh 703
pašmaga szh 703
pata szh 400, 709
patka szh 400
patik sz 401
patriť sz 404
patrzeć le 404
patyč sz 401
pauk 428
pauz szh 405
pauzina 444
pauzyna ukr 444
pav 906
paveza cseh 899
pavozina vend 444
pazderina sz 444
pazderьje 443
pažitka sz 407
pažitník cseh 718
pažitь 406
pažrák sz 407
pądrow le 435
pchła le 98
pec sz 407
pecar szh 906
pecara szh 408
pecariti szh 906
pecharnik szh 721
pecka sz 407
peczarka le 409
pečenja 408
*pečenkár sz 907
pečienka sz 907
pečarka 614
pečatь 409
pečiarka sz 409
pečurka 614
pehar szh 720
peharnik szh 721
pěgъ 409
pekmez szh 713
peksimet blg 713
*pek-tь 418
pelendrek sz 411
*pelva 434
pelenьka 411
pencurák sz 412
penez déli-szláv 414
penędzь 414
pěnkava cseh 910
pepelica 415
pepelъ 908
pepelaša blg 423
perdeo szh 909
perdusija szh 909
perina 394
perscenkar sz 418
pesavka szh 20
peskela szh 913
pěsъkъ 914
pestrá sz 424
pestunka sz 419
peštь blg 418
peta szh 400
petak szh 420
petéče sz 710
petići szh 710
petlja szh 20, 915
petmez blg 713
petrenec sz 420
pędь 724
pęta 400
petъkъ 413
pička sz, blg 715
pića szh 923
pídimuž cseh 724
pierzga le 437
piglajz sz 715
pijavica 422
pijavьka 422
pikati 715
pile szh 715
pilička blg 909
piljcika szh 909
pilka szlov 421
pilkár sz 422
pinca f-szorb 422
pint kaj-h 910
pinta cseh 910
pipa sz, le 911
pipač sz 911
pípati cseh 911
pipäť sz 716
pipec sz 716
piperiti sz 912
pipeť sz 716
pipiška sz 715
pipog szh 912
pirinč blg 718
pišče szlov 915
pita szh 718
pitlik sz 425
pitvor sz 426
pivo 426
pivonja szh 714
pivonka sz 714
pivьnica 422
plachta sz 376
plahta szlov 376
planka cseh, orosz 90
plaščь 376
plašt déli-szláv 376
plati bog szh 426
platica blg 915
platika blg 915
plavьcь 379
plch sz 410
plěsnь 413
plěšь 421
pleter szlov 411
pletka sz 426
plěva 434

plevin sz 711
plisnjak ukr 413
pliš csa-h 421
*plosky 374
ploskъ, -a, -o 375
ploščka sz 431
plotica sz 915
plundra cseh 916
plundry cseh 916
pluta 441, 965
pľuckár sz 427
pobonci cseh 70
pocelica kaj-h 711
pochva cseh 917
pocuo szh 20
poculica kaj-h 711
pocta sz 396
počestka orosz 396
podgana szlov 403
podkova blg 404
podlubka sz 427
podъmolь 370
podstolje ócseh 66
podveza szh 20
podustъ 371
podъ 369
podъkova 404
podъkovь 404
pogáč sz 427
pogáča 427
pogan-inъ 719
pogonъ 371
pohan sz 719
pohánka sz 428
pohar ukr 720
pohár sz 720
pojata 372
poka kaj-h 928
pokrǫta 430
pokrovьcь 429
polača szh 379
Polak le 433
polata 379
polaziti 376
polba orosz 434
polewka le 433
polgár sz 918
półhak le 449
polica 430
polievka sz 878
poliska szlov 927
poljana 917
polkráb sz 921
polojь 375
položnik szlov 381
položьnikъ 381
polovnica 705
polovník sz 431
polovnjak szh 431
polotь orosz 378
półtorak le 432
poltura kaj-h 432
polturák sz 432
pomaranč sz 380
pomet blg 412
pometača szlov 412
pometlo sz 412
pomocník sz 434
pomočiti 381
pondravъ 435
ponjava 435
ponjavka 384
ponorov orosz 435
ponositi 382
ponosъ 382
ponrav ócseh 435
popelka sz, cseh 423
poplun kaj-h 903
poponec cseh 385
poponjak szh 904
popъ 385
porkolab kaj-h 921
porkulab kaj-h 921
porod szh 922
poročiti 388
*portja 392
*porzdьnъ 391
pořádka cseh 436
pošeta 395
poskonica 397
poskonь 397
postatь 398
postavь 441
posъmětь 440
potęgъ 402
potkan sz 403
potokъ 401
po-tomь 442
potrochъ 442
potući szh 20, 905
potvora 404
potvorъ szh 404
pouz szh 20
povaľač sz 442
povedál sz 443
povijalo 432
*po-vorzъ 436
povrazъ 436
povrch szh 20
povrti szh 20
pozderье 443
pozdravek sz 451
pozovič szlov 445
požár cseh 923
požega 721
pǫkati 926
prach 904
praća szh 392
prak cseh 706
pram szlov 924
praskva blg 78
praslička sz 445
prostъ 390
prašina sz 722
prašivý sz 445
prať sz 722
pratať sz 446
pravьda 445
prazna csa-h 391
praznik csa-h 391
pražiti 392, 712
prěběgь szh 446
preč sz 723
pregača szh 446
predeo szh 909
prělogъ 393
prema cseh 924
preprica blg 712
prepušt csa-h 924
preslen 416
preti 415
pretilo szh 20
pretio szh 20
pretop szh 21
pretor 425
pręslenъ 416
prgalj szh 20, 908
priběgъ szh 446
prička szlov 718
prigati szh 712
prijetop szh 21
pripovedka sz 447
pristáč sz 447
pristáš sz 447
pristavъ szh 440
pritisak szh 913
pritor 425
pritvor 425
prkno cseh 708
probir szh 796
proboszcz le 925
probošt cseh 925
proha szh 447
proso szh 447
prostec kaj-h 447

prostъ 448
prošće szh 447
prǫdъ 437
prǫgъ 438
prsluk szh 723
prší sz 722
prucel le, sz 723
pruclek sz 723
prucník sz 723
prunclik sz 109
Prus 438
prusati 439
prusiti 439
prusliak sz 723
prusluk szh 723
prym cseh 924
prytvor ukr 425
pržiti szh 712
prъprica blg 712
pstrąg le 424
ptačkár sz 448
puch blg 926
pucor sz 925
pucovať sz 448
pudar szh 448
puh szh 410
puhar le 720
pujek blg 927
pujka blg 927
pukanec sz 448
pukať sz 926
pukaty ukr 926
pukša szh 725
pule szh 724
pułhak le 449
pulja szh, blg 724
puljka ukr 928
pulka sz 928
punczochy le 383
pundrav szh 435
pup sz 449
pupáčky sz 449
pupák sz 449
pupenec sz 385, 449, 903
pura szh 449, 928
purgar kaj-h 918
puriti szh 717
purkrabí cseh 921
pusta 450
pustъ, -a, -o 450
pučšanja 450
puška szh, sz 725
pútnik sz 450
puzdro sz 451
puž szh 451
pypeć le 716
pyrnja 418
pyro 417
pyrohy ukr 423
pyrьje 418
pyrьnja 417
pyrъ 417
pysk sz 424
*pьlžь 451
pьprica blg 712
pьkъlъ 429
*pьlchъ 410
pьnjь 923
pьpьrъ 387
*pьrga 437
pьsarica 714
pьsarь 407
pьstrǫgъ 424
pьstrьcь 419
pьrěti 415
pьrja 415

rabota 453
rab 452
rabovati cseh 452
raca szh 728
radljiv szh 456
racky sz 726
račь 726
rajčina sz 457
rajnica sz 727
raki-sapun szh 457
rakija szh 457
rakytьje 460
rakъ 457
radosník sz 454
radyvyj ukr 456
ramnica szh 59
ranocel sz 67
rapa sz 933
rapák sz 458
rapavý sz 933
rarogъ 459
raroh sz 458
rarov csa-h 459
rasad szh 459
rasca sz 460
rast szh 727
Rasь hn 454
*rasьska 726
raš szlov 932
raša szh 931
rázga sz 470
rázporok sz 460
razsáda orosz 459
rdja szh 455
rdjava szh 456
rdza le 455
reca szlov 728
*redky 463
reduša szh 460
redъkъ, -a, -o 466
rejže cseh 933
reka szh 460
remeta szh 729
rěpa 462
rěpice 463
rešeto 469
retez 464
retędzь 464
rězak 465
rězъ 730
rězati 465
režnik kaj-h 733
rędъ 462
ribati szh 465
ribic kaj-h 798
rič̆a sz 730
ričet szh 730
ridzik sz 467
riškaša kaj-h 934
riť sz 733
ritak szh 730
ritek szlov 730
riž 933
riža 933
rjabyj orosz 224
robota sz 453
rob szh 452
ročka szlov 467
rodiny cseh 931
rodja szh 468
rodljiv szlov 456
rogozъ 467
rogъ 454
rojь 456
roklja szh 731
rokyta 460
romanija szh 732
roštelj kaj-h 934
rovina sz 468
rovine szh 468
rozga 470
rozpinka sz 469
rozporek cseh 460
rozsada [illegible] 459
roža 935
roždžьje 470
rožje szlov 470
rožnyk ukr 733

rǫbiti 731
rǫčka 467
rucho 471
rud ukr 936
ruda szh 935
ruga 733
rukáv sz 472
rukunica szh 458
rumanček sz 689
rumelija szh 732
rumianek le 689
runo 472
růst cseh 727
rúra sz 472
Rus-in orosz 897
Rusňák sz 472
russkij orosz 472
Rusь orosz 897
ruta szh 936
ruža sz 935
ryba 465
ryčaj sz 466
rydzik sz 467
ryška sz 465
rytok ukr 466
ryzkaša sz 258, 934
rzeciądz le 464
rzodkiew 463
rža orosz 455
rъdja 455
rъdъkva ószerb 463
rъžda blg 470
rъžь 469

sablja orosz 743
sačina ukr 744
sačma szh 405, 752
sagan le 745
sahan blg, szh 744
saktijan szh 752
sakáčka sz 746
sak 485
salajka sz 486
samar 747
samić szh 510
samorodny le 488
samostrělъ 488
sani Npl 749
sapa orosz 750
sapun blg, szh 490
saradžika szh 500
sarahora szh 491
sarka szh 949
sarma szh 751
[illegible] cseh, le 492
sěčka 494
sedža óorosz 494
*sedja 494
sekač sz 495
sekavica 746
sekyrica 495
selen szh 753
selenik orosz 753
*selmę 496
sěnica 809
sěno 499, 504
sepet szh 753
*serda 500
seren orosz 953
*sernь 953
serǫ 751
sěrъ 956
sestra 502
seukla orosz 115
sevrjuga orosz 944
sičan szh 754
silina szh 20
silok orosz 948
simidžija szh 476
sipljav szh 952
siplь orosz 953
sirek kaj-h 116
sirka sz 505
siridžik szh 500
sirka sz 755
siromah szh 505
sirъkъ 116
sito 505
sitьje 506
sivъ 758
sjabrъ óorosz 809
skadarka szh 239
skala 948
skalice cseh 826
skoba 168
skočka sz 954
skorьcь 863
skorьnje 496
skorocel cseh 67
skoruša sz 542
skotarь orosz 700
skrinja 950
skurьcь 295
skvorьcь 941
sladъ 486
slak 226
slama 486
slanina 487
slankamenka szh 478
slědьnikъ 497
slěmę 496
slězъ 572
slimáček sz 506
sliva 504
slivovica 506
slopať sz 506
Slovák sz 506
slǫka 487
sluga 508
slunka sz 487
služka sz 478
služьba 581
smoklica sz 748
smokliť sz 949
smokvica sz 748
smokъ 572
smola szh 365
smolica sz 748
smąd le 509
*smrěčьca 759
smeręka 498
smrěk 498
smrkať sz 507
smud 509
smuga 509
*smъrčьkъ 511
soba blg, szh 756
sobol orosz 810
sobota 508
sočovice cseh 479
soja 485
sojьka 485
sokač 745
sokačьji 745
sokak szh 757
*soldъ 486
*solma 486
*solnina 487
solьnica 497
somar 747
soplák sz 952
sopolьnica 511
sor orosz 751
sorka 491
sosna sz 511
Soták sz 511, 817
soumar cseh 747
sǫbota 508
sǫsědъ 510
sǫsěkъ 515
spaija szh 227
spahija szh 227
sporъ, -a, -o 489
sporyš 490
sracinin 754

sraka 491
sraťˊ sz 512
sréda 500
sreča szlov 501
sreća szh 501, 512
sren 953
srkati szlov 956
srkaťˊ sz 512
srna sz 571
śron le 953
srzon le 953
stahor szh 602
star szh 227
stari szh 513
stativa 171, 493
stegъlь 770
stehlik sz 770
stěna 823
sterch orosz 634
steza kaj-h 171
stjah ukr 492
stobor 507
stogъ 64
stoklas 527
stolnik horvát 66
stol 65
*stolьnikъ 66
stopka sz 513
*storža 480
straka sz 961
strakatý sz 960
strannik 569
strap sz 513
strapačka sz 513
straža 480
sražamešter kaj-h 888
střécha 170
strep cseh 128
striga sz 513
strikaťˊ sz 512
strugarь 169
struk sz 514
strunga sz 172
stupka sz 819
*stъlpъ 117, 369
stъgъ 955
*stъrkъ 634
sudlice ócseh 118
suka 514
suknja 507
sulica 118
sukman blg 757
sukmana le 757
sumpor szh 510
surutka szh 514
susák sz 515
susěk 515
súsek sz 515
sušinka sz 481
suška sz 482
sušnjad szlov 481
suštie sz 482
svekla 115
svetlice cseh 496
světьnikъ 512
svirel 824
svlak szh 226
svobodь 484
svodъ ószerb 493
svorka 119, 491
svętiti 499
svętъ 499
synák sz 505
sypárňa sz 505
syrovátka sz 514
sъmetъ 498
*sъrętja 501
sъsati 813
sътęgъ 492
sътǫgъ 492
sъvlakъ 514
sъvodъ 493
sьrna 571

szabla le 743
szaragi le 739
szarawary le 473
szargarz le 474
szczaw le 124
szczer le 366
szczerba le 140
szczerbak le 141
szczygiel le 770
szelma le 740
szepielak le 940
szóstak le 482
szron le 953
szuwar le 938
szydło le 475
szyposz le 952
szyszak le 942

šáchor sz 739
šajka 734
šajkaš szh 734
šálka sz 811
šalvari szh 473
šapka 126, 736—7
šaragle sz 739
šaraglje ukr 739
šarha sz 474
šarina sz 938
šarje vend 938
šaš 739
šaška sz 939
šataťˊ orosz 474
šater ukr 939
šator szlov 939
šatovaťˊ sz 475
šatьrъ ó-orosz 939
šavle cseh 743
ščap kaj-h 843
ščava 124, 133
ščavica 133
ščavík sz 124
ščeglënok orosz 661
ščegljec szlov 770
ščegol orosz 770
ščegъlъ 770
ščetka sz 133
ščetъ 630
ščigъlъ 770
ščipati 616, 815
ščira 136
ščuka 145
*ščьrba 140
*ščьrbъka 141
šćap csa-h 843
šećer szh 475
šechtar sz 735
šelma sz 740
šemendia sz 940
šepleta sz 474
šeptaťˊ sz 740, 742
šerha sz 474
šest 482
šetati szh 474
*šętati 475
šiator sz 939
šibal cseh 976
šibar szh 475
šibati szh 475
šichnik sz 475
šichta sz 475
šidlo sz 475
šilo szh 475
šinka cseh, le 944
šipka sz 476
šipka blg 615
šipuš kaj-h 952
šipъkъ 6 5
širáň sz 476
šišak 942
šišati szh 477
šišiak sz 942

šiška sz 477
šišьka 476
škatula 943
škorica sz 282
škorně cseh 496
škrabať sz 873
škripať sz 477
škritík sz 288
škrobať sz 477
škuliť sz 478
škvara 577
škvarek cseh 775
škvarka sz 478
škvorьcь szlov 941
šmatrať sz 478
šochtár sz 735
šokac szh 478
šomrať sz 479
šopa sz 742, 481
šošovica 479
špan 225
Španopole hn sz 225
špeháč sz 479
špik sz 479
špintať sz 944
špirka sz 479
šragle sz 738—9
štap szh 843
štáva blg 124
šťavík cseh 124
šťavica sz 133
štrba sz 140
štrbák sz 141
štrbka szh 141
štertinjak kaj-h 479
štiglec szh 770
štir 366, 823
štira sz 136
štriga szlov 513
štrk szh 634
šťúr sz 480
štvrtinjak szlov 782
štvrtník sz 479
šuba szh, sz 945
šubara szh 945
šul szlov 818
šula szlov 818
šulj szlov 946
šuljak szh 743
šum szlov 481
šumak kaj-h 481
šulený sz 480
šumar szh 481
šunka sz, blg 944
šurcík sz 481
šušotať sz 947
šutъ, -a, -o 483
šutora sz 619
šuvar sz 938
švabel sz 483
švandra sz 474
šveriga orosz 944
švibalky sz 483
švihák sz 484
šynkar ukr 789

tabak szh 759
tajati 958
tajnistra ukr 766
tajstra ukr 766
tal szh 958
taler cseh 959
talička sz 761
taliga 760
taljur blg, szh 958
talog szh 958
ťalok sz 958
tálok sz 958
talov sz 958
tałowity le 958
tałwisty le 958
tanier sz 959
tanistra le 766
tanjur szh 959
tanur blg, szh 959
tanystra cseh 766
tapša sz 521
taraba szh 763
tarana szh 765
tárať sz 519
tarask szh 960
ťarcha sz 961
tarcza le 764
tarča szlov 764
tarna kaj-h 763
tarni kaj-h 763
tarnica szh 520
taška szlov 770
tatarka 521
tato sz 521
tebenjak orosz 873
tekvica sz 531
telega orosz 760
teljige szh 760
tepetati szlov 960
tepsija szh 521
tepša sz 521
terem orosz 771
terch ukr 961
terh kaj-h 961
těsto 522
teta szh 523
težalo 522
tiganj szh 523
tikrъ 967
tikva szh 530
tikъra 967
tikъrъ 967
timun 523
tipec cseh 716
tisa 524
tisъ 524
tkanica szh 247
tlaka 846
tłuka le 846
tłumacz le 772
točák sz 526
toliga szlov 760
tolmačnik kaj-h 772
toloka ukr 846
tonja 518
topanky sz 773
topol sz 528
topor 529
topotati 960
toranj szh 964
torba 776
*torkъ 532
tovar 762
tovariš 769
tovarnica 520
tovarnik 768
Tovarníky sz 768
tovaryš cseh 769
tǫrъ, -a, -o 528
trachtár sz 533
tračky sz 532
trafiť sz 965
tragač sz 774
traglje szh 763
trak cseh 532
trakáč cseh 774
*tragunica 765
tráta szlov 764
travnik 517
trbuk szh 537
trbulja szh 536
trebuľa sz 536
trěbulja 536
trěmъ 771
trepať sz 533
trigla szh 522
trgle szh 763
trglja szh 522
trhan sz 533

trhance sz 766
trieda sz 142
trnac kaj-h 963
trnác sz 963
trosk 519
troska sz 519
trǫba 529, 701
trǫdъ 530
Trpák sz 524
truło sz 534
trušija szh 530
tuk 527
tulec sz 525, 775
tułowity le 958
tumbas szh 773
tur szlov 535
turňa sz 964
turšija szh 530
tut orosz 163
túzok sz 966
tvarog 520
tvor szlov 535
tykva 530
tyky 530
týň sz 523
tъkačь 516
tъkъma 534
tъlmačь 772
tъmьjanъ 531
tъmьnica 532
tъricę 151
*tъrnьnik 517

ubrus 59
udica sz 219
udod orosz 629
udvorьnikъ 540
ugar blg 541
ugorka csa-h 538
ugorъ 541
uhorka sz 538
ujь 541
ulica 542
unuka 542
unukъ 542
urbanec szlov 363
urda blg, sz 699
ustrice orosz 700
utrьnja 556
užina 543
už som preč sz 723
užura kaj-h 968

vaček cseh 776
vačel szh 710
vaditi 545
vadlüvati vend 545
vaklja szh 20
valaška sz 546
válek sz 547
vałok sz 547
vankuš sz 777
vanjkuš kaj-h 777
vapa 547
varda blg 968
vareška sz 549
varhany cseh 896
Varjažin orosz 897
varkoč sz 550
varmedja kaj-h 334
vatra sz 551
večera 544
večerja 544
večerьnja 551
večierka sz 551
vědro 562
vejl cseh 791
věko 777
velenca szh 778
věnik 552
veprъ 553
*verbъ 554
verbovaf sz 779
*verdъ 889
verebij ó-orosz 554
verpec ukr 555
větrilo 561
věžník ócseh 556
vichrъ 781, 558
vichъrъ 558
vidiek sz 970
vidik szh 970
vidok orosz 970
vidla 558
viganj szh 21, 781
vihar szh 558
vika szh 777
vincúr sz 559
vinika szh 552
vinjaga 552
vinko 559
vinoš szh 559
vinkušti szlov 928
visák cseh 844
višňa sz 559
višьnja 129
vitez 560
vitędzь 560
vitlo 560
vižliti szh 783
vjater ukr 555
vjetar szh 781
Vlach 359
vlačuha sz 300
vlak szh 970
Vlasi Npl 360
vlkolak sz 559
vnuka 542
voder szlov 561
vodijer szh 561
vodka sz 562
vodlovať sz 545
vojačkyňa sz 561
vojevoda 546
vojsk kaj-h 557
vokurka cseh 538
*volk- 970
voločaga orosz 300
*vorbъ 553
vorobej orosz 554
*voržiti 549
vosk 557
vrabec sz 453, 554
vračati szh 562
vrata szh 548
vratič 548
vražiti 549
vrědъ 889
vreten szh 780
vrěteno 780
vrkoč sz 550
všade bol sz 473
vydra 557
vyheň sz 781
vyhňa sz 781
vyhně cseh 781
výsyp sz 560
vyza 782
vyžla sz 783
vyžlok orosz 783
vъnukъ 542
vьrša 550
vьrtěti 779

wacek le 776
warkocz le 550
welenc le 778
welens le 778
werbować le 779
wieko le 777
wobojny f-szor 55
wódki Gpart 562
wrzeciądz le 464

zabobon le 70
zabobonka cseh 70

zabobonščina orosz 70
zabobony orosz 70
zabŕdať sz 564
zadorъ 764
zagar szh 584
záha sz 228, 564
zajda sz 785
zákal sz 565
zalogъ 566
zamiška ukr 566
zámka szh 566
zamъkъ 566
zanovec sz 567
zanovětъ 567
zaplať sz 568
zapona 567
zápražka sz 567
zastava 569
zatonъ 570
zatracena sz 570
zavadzať sz 571
zavora 568
zavorъ 568
závoz sz 571
zębr le 787
zbojník sz 97
zelenka 571
zerz f-szorb 455
zevrelica kaj-h 571
zháha sz 564
zijati 972
zima 785
złoty le 845
zmok sz 572
zobalo 564
zobati 563
zobrne szlov 787
zobъ 563
zǫbъ 949
zubadlo sz 564
zubun blg, szh 786
zubunčija szh 573
zurval sz 786
zъbъn blg 786

žaba 573
žabarňa sz 574
žábra orosz, cseh 787
žabry ukr 787
žajbelj szlov 974
žák cseh 155
žalfija kaj-h 974
žalьje 975
žaltář cseh 788
žalvija kaj-h 974
žarja szlov 787
žart cseh, sz 976
žban orosz 138
žbán cseh 138
žderati szh 575
žebrák sz 580
žechtár sz 735
žebry f-orosz 787
žehtar szlov 735
želbija f-szorb 974
željar kaj-h 975
žena 574, 976
ženskara szh 675
žentyca ukr 575
žeratъkъ 574
žerdka sz 576
žetarka kaj-h 575, 735
žganci szh 182
žibro sz 788
žiburka sz 788
židovъ 576
žila sz 578
žiljer szh 975
žilka szh 788
žině cseh 787
žinka sz 787
žioka szh 788
žirъ 578
žitar sz, szh 977
žiža szh 977
žižьkъ 579
žlěbъ 577
žlna sz 580
žmolek cseh 978
žmolka sz 580, 978
žmoliť sz 978
žmurkať sz 478
žňuchať sz 954
žobrák sz 580
žobrať sz 977
žochtár sz 735
žoltar kaj-h 788
žomalce csa-h 973
žubrienka sz 788
žufan sz 581
žukъ 579
žulj szh 948
žumanac szh 973
županъ 225
župica 582
žuvanac szh 973
žužьkъ 579
žužьlь 579
*žьltina 581
*žьrny 932
*žьrdь 974

Germán
(Az új-felnémet adatok nincsenek jelölve.)

aberûte kfn 790
Absatz 362
Ahorn 232
altari ófn 699
Arrak 457
Autz hn 623

Bandschuh 383
Batze 86
Batzen 702
Bärendreck 411
Berutsche 108
Betze 86
Bilch 410
Birutsche 108
barde alnémet 794
Borte 905
Bracke 706
Branz 599
brägeln 712
Britschen 718
brûn kfn 794
Brustfleck 723
brüstl osztrák 723
Büchse 725
Bügeleisen 715
bütenaere kfn 96
Büttel 425

chapûz ófn 251
chestinna ófn 644
chuchina ófn 671
coche angol 860

Deichsel 523
Demut 523
Dolmetsch 772
dreschbank szepesi 829
Durchschlag 162, 628

Eibe 655
Engel 586

Feuer 418
finfkusti ófn 928
firmôn ófn 90

Galitzenstein 826
Gerüst 288
Ginster 567
Grindel 192
granitz osztrák 830
Grenze 830
Groschen 639
Grunt 647

hagen kfn 669
Halbhaken 449
Hatz 838
Hegel 669
Heidekorn 208
Heiduck 835
Herd 814
Hofstadt 654
hûso ófn 782

irch kfn 654

Kachel 659
kachele kfn 659
kalich ófn 665
Kalkfass 658
Kamin 667
Kantusch 872
kappe kfn 663
kapphuhn kfn 849
kapûn kfn 848
Kaput osztrák 253
Karausche 663
Kärntner 867
Kasack 834
Kasserolle 852
Kassrol 852
Kastanie 645
Kaste 852
Kastrol 852
kelich ófn 665
Kiebitz 798
Knot(e) 847
Körbel 639
kog svájci 204
koge bajor 204

Kontusch osztrák 871
Koter 267
klonz nyelvj. 862
Klotz 862
Kram 849
Kramer 678
Kratze 648
Kreutz 643
Krücke 682
krückel kfn 682
krumpa osztrák 678
kubil ófn 676
Kübel 676
Küche 671
Kugel 679
kufe kfn 294
kumin ófn 677
Kürschner 194
Kurzschwert 676
Kutsche 860
Kutzboi 657

Lärm 878
Latwerg 310
leichaere kfn 876
Leim 311
Lein 311
Leuchse 686
liuchs 686
loter kfn 683
Lotte 686
Lücke 882
Lutte 686
Lutzmannsburg 812

malhe kfn 883
Malz 324
marchat ófn 885
marha ófn 885
Markgraf 892
maschanske osztrák 691
Maschlak 886
Maurer 346
Metze 331
Mining 889

Mörser 345
mulin ófn 326
Mummink 889
munistiri ófn 892
Muschel 350
Münster 892

nau osztrák 698

Ohrringel 700
olde skand. 300
Opanke 773

Pallasch 704
pamfarn bajor 386
pantl bajor 902
Parasol 707
parchan kfn 708
pârkan kfn 708
Pascha 594
Patzen 702
Pech 429
pehhari ófn 720
penning alnémet 414
Peteschen 710
Petze 86
petzen 907
Pfankuchen 382, 901
Pfersich 78
Pinte 910
Pinzker 909
pipe kfn 911
Pips 716
Piroge 423
Pirutsche 108
piskof óbajor 931
plank kfn 900
planke kfn 900
Platteise 915
Pluderhosen 915
präm kfn 925
Pritsche 108, 718
Probst 925
prüstl osztrák 723
prustfleck osztrák 723
purgaer kfn 918
purkgraw kfn 921
putzen 448
putsch osztrák 95

Rasch 931
Ratsch 728
reiben 465
Ritschet 730
rockele kfn 731
Röhre 472
Rose 935
Roster 934
Rute 937

Säbel 743
Sack 485
Sachse 492
Saffian 752
sahor ófn 739
saltâri ófn 788
Saumtier 747
scrîni ófn 950
Schacher 606
Schaffnerin 593
Schale 811
Schariwari 473
Schatulle 943
Schaube 945
Scheibe 937
Schelm 740
Scherbe 128
Scherge 474
Schicht 475
Schlag 736
Schopf 742
Schragel 738
Schragen 738
schûbe kfn 945
schunke bajor 943
Schuppen 481
Schurz 481
Schwefel 483
Schwender 474
sehtâri ófn 735
Seldner bajor 974
selner bajor 974
söller bajor 974
soumari ófn 747
spähen 479
Spalte 704
Speck 479
stap kfn 843
Stieglitz 770
stuba ófn 755

Stube 755
storah ófn 634
Storch 634
surich osztrák 117
sürk osztrák 117

targa frank 764
tarras úfn 960
tarrax úfn 960
tarsche kfn 764
Tarsche 764
tasca ófn 770
Tasche 637
Taubling 637
Teller 959
temnitz nyj. 532
Terrasse 964
Thymian 531
Tornister 766
Törzburg hn 812
Trabant 621
Tragatsch 775
tragele kfn 763
tratta ófn 764
tratte kfn 764
treffen 965
Trichter 533
Trommel 158
trumba ófn 529
Tschaike 734
Tschick 614
turn kfn 964

vijel kfn 781
Viking 560

Wallen 74
Wangkiss 777
Wangkissen 777
werben 779
Watsack 776

zapf kfn 812
zappe kfn 806
zelgat kfn 761
zieche kfn 603, 808
Zobel 810
Zopfe 750
Zucht 603
zwirne kfn 807

Latin és neo-latin

(A román jelöletlen, l. = latin, ol. = olasz, f. = francia, sp. = spanyol.)

aba 583
abrotonum l. 790
adventus l. 583
alcalde sp. 239
altare l. 699
alva 586
angelus l. 586
anguilla l. 842
anise ol. 588
apostolus l. 588
arack f. 457
arar 651
archangelus l. 587
archipresbyter l. 633
argano ol. 229
arşic 898
aspru 365
*ašprišt ol. 633
atraţel 67

balnea l. 76
baboiu 589
babouche f. 706
bacha f. 594
baciu 71
bae 77
bagno ol. 76
baiu 72
băluţă 88
ban 75
bărbăniţă 797
Barbarie f. 594
Barberi ol. 594
barde f. 794
bârlog 84
bârnă 103
bât 801
bâtă 801
bechiar 91
berbeniţă 797
berbinţă 797
bezzo ol. 86
bicarium l. 720
bir 796
bisaccium l. 844
bivol 93
bobane 70
boer 800
bogace 427
bogarie 591
bogasiu 71
bogorie 591
boinic 73
bolovan 592
boroană 103
boronă 103
borună 103
boroşlean 103
bostan 598
boudoir f. 601
bougre f. 601
bracelet f. 599
brânza 109
breviarium l. 599
broştean 104
buiac 803
buiruldiu 111
bujor 85
bulubaşă 112
bumbac 705
bumbax l. 705
burian 113
buruian 113
burună 113
but 802
butuc 802
buzdugan 804

caccalus l. 659
căciugă 855
căciulă 855
cadiu 239
calcea l. 214
câlţi 270
calendae l. 242
calix l. 665
camată 247
camera l. 660
caminus l. 666
cancer l. 457
canestră 766
canistrum l. 766
canonicus l. 662
cantar 847
cantharus l. 278
cappa l. 662, 737
capone ol. 848
capotto ol. 253
carassia f. 663
cârceiu 202
cârcel 202
cârmă 282
caş 853
caşarie 675
casacca ol. 834
casaque f. 834
casserole f. 852
castanea l. 644
casula l. 854
caţaveică 657
ceapsa 126
ceata 122
ceatarnă 123
cegă 855
cenac 811
centennarius l. 847
centum spica l. 527
cer 127
cerasus l. 129
cerca 130
cerdac 608
cetarnă 123
cetină 815
chaerophillum l. 536
charta l. 652
chesergiu 668
chiatib 537
chilă 668
chimin 677
chinez 263
chisea 266
chrisma l. 868
christianus l. 265
cianac 811
ciconia l. 248

ciciugă 855
cigă 855
cij 136
cimbru 139
cinghie 614
ciocă 617
ciocan 670
cioclă 607
ciorap 607
ciorapar 129
ciorbă 617
ciorbagiu 141
ciordă 142
ciormoiag 613
ciotola ol. 620
citerna ol. 123
citerne f. 123
ciz 136
cizma 137
ciul 818
ciupercă 614
ciurdă 142
ciut 483
ciutură 619
cneaz 263
cnez 263
clacă 846
clenche f. 858
clinche f. 858
clucer 292
coardă 850
coasă 259
cobilă 236
cocoză 272
coche f. 860
cocie 859
cocen 670
cociorbă 271
cocoș 239
cojoc 870
colastă 649
colastră 649
coleșă 293
colniță 261, 274
colomeică 241
columba l. 176
composita l. 251
contăș 871
conteș 871
contouche f. 871
contrafacere l. 404
copcă 847
coperta l. 864
copie 279
coquina l. 671
coracinus l. 663
coraslă 649
corbello ol. 639
coteț 676
cotlan 664
crăciun 254
crâng 283
crijmă 869
crupi 284
cruşmă 869
cucimă 679
cuculio l. 679
cucúlla l. 818
cucullus l. 679
cucuruz 680
cujbă 832
culeașă 293
cuminum l. 677
cumpănă 862
cuppa l. 194, 672, 676, 681
curastă 649
curastră 649
curculio l. 828
curvă 297
cușmă 679
custură 297

darab 148
daraban 622
darobanț 622
decima l. 626
dejmă 626
denarius 625
descima ol. 626
desema ol. 627
dezma prov. 627
dijmă 627
dimicat 150
dobronică 820
doică 146
dohot 624
drag 160
drâmbă 158
draniță 121
drob 148
duce ol. 165
dud 163
dumicat 150
duruț 623

electuarium l. 310
elemosyna l. 791
episcopus l. 929
eremita l. 729
estuba prov. 755
étuve f. 755
extuffare l. 755

fachiol 711
făsole 824
făsuiu 824
făsulă 824
fazzoletto 710
fazzuolo 711
fermare l. 90
feruia l. 83
fișic 173
fluieră 823
focacia l. 427
fogaccia ol. 427
furnus l. 635
fustagno ol. 635
fustane 635
gabbano ol. 174
gâlceavă 828
galea l. 826
găleată 177
galla l. 180
gancio ol. 182
gard 640
gărgăriță 825
gazdă 641
gentarum l. 833
ghiaur 650
ghihol 93
ghimie 188
giuppone ol. 786
gornic 929
gradus l. 827
greblă 190
grossus l. 639
guglia ol. 21
gujbă 832
gunna l. 205
gunoiu 181
gunosi 199

haereticus l. 631
haide 208
haiduc 835
haină 210
halva 586
hasur 214
herghelie 212
hodaie 653
hrib 841
hriba 841
hrișcă 839
huitre f. 700
ienicer 228

imală 843
iorgovan 363, 656
iugum l. 220

jeler 975
jeratek 575
jilip 578
jintiță 575
jitar 977
joardă 974

lance 877
lancia ol. 877
latro l. 683
laz 308
linum l. 311
lipan 314
lipean 314
lobodă 300
loc 879
loquet f. 877
lotru 683
luchetto ol. 877
luncă 303

mahmur 688
maistre f. 888
mămăligă 927
mandragora ol. 697
mangâr 689
maréchal f. 66
morcov 348
maslocco ol. 886
mentha l. 887
mespilum l. 697
metior l. 692
missa l. 694
monasterium l. 891
monisterium l. 891
mreaja 884
mula l. 696
mulinum l. 326
mulo ol. 696
mulus l. 696
muncă 347
muraena l. 329
muşiță 350
muşliță 350

nădragi 253
nave 698
nene 895
nespola ol. 697

oca 698
ocnă 61
odaie 653
organa l. 896
organo ol. 229
oştriga ol. 700
oţel 60
otraţel 67

pacsimád 713
paeonia l. 704
paesano ol. 899
paganus l. 719
păgân 719
păhar 720
păharnic 721
paiang 428
paianjen 428
paing 428
paingan 428
palache f. 704
palamara ol. 376
palanca ol. 901
palancă 901
paloş 704
paloscio ol. 704
pândar 448
pandur 383
pantecano ol. 403
panticanus l. 403
panuşă 381
papuc 706
pără 416
parcan 708
pardus l. 707
pavese ol. 899
parhippus l. 707
părpăliță 712
parricus l. 708
paşmaţi 703
pastramă 709
patvaria l. 404
pavo l. 906
paximatium l. 713
pecsimad 713
peharnic 721
pentecoste l. 928
persica l. 78
pervinca l. 598
phaseolus l. 399
pincio ol. 910
pipa l. 911
piparcă 387
pirgă 437
pită 718
pituita l. 716
pix l. 429
platissa l. 915
platiță 915
ploşcă 374
plosconiţa 397
plută 441
pokrovăţ 429
pod 369
podeală 369
podină 369
pogace 427
pogaciu 427
pogon 372
pohace 427
pohaciu 427
poiană 917
pojar 923
poliță 430
pollis l. 927
portos 383
ponoslui 383
popă 385
pontecana ol. 403
populus l. 528
posconiță 397
potâng 402
praepositus l. 924
presbyter l. 633
pristaldus l. 440
pristav 440
procovăţ 429
prunc 922
prund 438
puică 928
puiu 724
pullus l. 928

quadrigale l. 870
quintus l. 414

rac 457
radix l. 463
răjniță 932
răpiță 463
rasad 459
rascia ol. 931
Rascia l. 931
râşniță 932
rast 727
raţă 728
ratez 464
rând 462
raza ol. 728
remita ol. 729
retina l. 932

rişcaşă 258, 935
rob 452
rodină 931
rogoz 467
Romania l. 732
romito ol. 729
roş 470
rosa l. 935
roşcă 465
rovină 468
rudă 936
rufă 471
rujnică 733
rută 937

sabie 743
sable f. 743
sagmarius l. 746
saftian 752
sahan 745
salvia l. 973
sămar 747
sâmbră 809
Săuca 758
sapo l. 490
sapone ol. 490
săpun 490
sarcă 491
sarma 751
Saracenus l. 754
sâsâiac 515
scatula l. 943
sciavola ol. 743
scrin vallon 949
scrinarium l. 950
secică 494
sella l. 975
sepet 713
serica l. 611
sextarius l. 735
simbră 809
simit 476
sipet 753
smeltum l. 973
sobă 756
socac 757
somaro ol. 747
spurca 955
stână 823
sticlete 771
stiglete 771
stigleţ 771
stobor 507
stog 64
stolnic 66
strigă 513
struji 945
strungă 172
stua ol. 755
stuba l. 755
sucman 757
suliţă 118
suphur l. 510
syringa l. 364
şaică 734
şalvari 473
şapca 737
ştir 136, 366, 823
şod 943
şut 483

tabac 759
taeriu 958
tagliero ol. 959
tagliero ol. 959
taler 959
tălmaciu 772
tânjală 522
tanyeriu 959
tărâm 771
tărâţe 151
tărbuc 537
târhat 961
târnaţ 964
tarniţă 520
tasca l. 770
teleagă 760
tepsie 521
terasse f. 964
tereboanţă 765
terrazzo ol. 964
timone ol. 164, 523
tipsie 521
tocma 534
topliţă 963
topor 529
torbă 775
tovar 762
tovarăş 769
trabante ol. 622
trahana 765
trâmbă 529
trând 530
toc 962
trocart f. 965
turbicare l. 537
ţap 805

uliţă 543
urdă 699
usura l. 968

valescio ol. 778
vârşă 550
vatră 551
velinţă 778
verventia l. 797
vişlă 783
viteaz 560

zâmbıe 787
zlot 845
zobolus l. 810

Görög

ἄγγελος 586
ἄγγουρον 538
αἱρετικός 631
ἁμάρτολος 690
ἀπόστολος 588
ἀρχάγγελος 587
ἄσπρα 365

βάνεια Npl 76
βάνειον 76
βελέντζα 778
βίκος 720
βοάνος 74
βόμβαξ 705

γρικός 205

ἐλεημοσύνη 791
ἐπίσκοπος 929
ἐρημίτης 729

ζαγάρι 585

θυμιάνα 531

καβάδιον 656
κάδι 238
κάλαμος 486
καλύβη 244
καμάρα 660
κάμινος 666
κάματος 247
κάστανον 644
κατζοῦλα 854
κόμπος 829
κοντόσιον 871
κόρος 281
κράββατι 667
κράββατος 667
κρώντηρι 278
κουρβα 297
κύμβος 859
κυμινον 687

λάτρον 683
λενζαννήνοι 313
λίμενας 316

μέσπιλον 697
μπάνος 74
μυραίνα 329

ὀρύζα 933

παξιμάδ 713
παλαμάρι 376
παλάτα 379
παντικός 403
παπλώμα 902
παρίππος 707
πεντεκόστη 928
πήκτη 718
πῆτα 718
πογάτζα 427
πραιτώριον 425
πυρός 418

ῥοῦχο 471
ῥώγα 733

σαγάνι 745
σαγμάριος 746
σαΐκα 734
σάκκος 485
σάμβατον 508
σάρμας 751
σαχτιάνι 752
σοκάκι 757

τάγιστρον 766
τρίγλα 522
τζέργα 611
τέρεμνον 771
τιμόνι 164

φακιόλι 710
φαλάγξ 901
φασούλι 399
φλασκι(ον) 374

χαρτία 652
χαρτίον 652
χρίσμα 868
χριστιάνος 265

ψαλτέριον 788

Egyéb indoeurópai nyelvek

(Az albán nincs jelölve. Az albán szavak itt akkor is a mai helyesírás szerint vannak felsorolva, ha a szövegben másként idézve. Litv. = litván, p. = = perzsa, sz. = szankszrit, c. = cigány, ö. = örmény.)

akša sz. 898
aldija litv. 301
anbar p. 217
aşik 898

bakráç 598
bambag oszét 705
bostan p. 598

chajgine p. 636
čadir p. 939
čartak p. 609

derban p. 622
duma c. 629
džurab p. 607

eldija litv. 301
ergevan p. 363
erke litv. 467

flojére 824
fustan 635

gaunya óiráni 205
gentaras litv. 833
gintaras litv. 833
gjaur 650
gjemi 188
gubba ö. 830
guga litv. 204

hali p. 210
hanar (geg) 651
harár 651

kacul 855
kantar 847
kard p. 849
karəta ó-p. 849
kask ö. 644
kaskeni ö. 644
këpúcë 706
keshtene 644
kokósh 239
komçë 848
kondosh 871
kopshe 848
koçi 858
kurve 297

lakče p. 307
lemežis litv. 311
levend p. 315

mahmur 688

nánë 895
nënë 895

oda 653
okë 698

pakraç 598
palangë 901
pambuk p. 705
pamuk 705
panba p. 705
pat p. 400
pastërma 709
pähllivan p. 592
pekmez 713
pele litv. 410
peshpek 931
pogaçë 427
policë 430
pumbak 705

rezgu litv. 470
rogë 733

sächtijan p. 752
sable 743
saçmë 752
saftijan 752
sahán 745
samár 747
sebras litv. 809
semit 476
semiçi 476
sepét 753
sobë 756
somár 747
stabni ó-por. 262
strájcë 766
sharvar 473

tabák 759
talenga litv. 760
terhane p. 765
tepsii 521
tolenga litv. 760
torbë 775
traistë 766
trem 772
turši p. 530

ugnis litv. 781

velenze 778
vignja c. 782
vigna c. 782

zagár 585

Egyéb nyelvek

'abâ arab 583
busûr arab 85
duhan arab 628
džubba arab 945
halva arab 586
kuniku asszír 872
kunukku sumér 872
k'afir arab 650
k'atib arab 537
os grúz 230
osebi Npl grúz 230
qady arab 239

СТЕПАН КНИЕЖА

СЛАВЯНСКИЕ СЛОВА, ЗАИМСТВОВАННЫЕ ВЕНГЕРСКИМ ЯЗЫКОМ I.

Резюме

Единственный компетентный труд о заимствованных венгерским языком славянских словах был написан в 1871 году выдающимся славистом Францем Миклошичем (Franz Miklosich, Die slavischen Elemente im Magyarischen. Denkschriften der ... Akademie der Wissenschaften. Philos.-hist. Classe, Wien, т. XIX., 1871). Правда, едва ли встречается венгерский лингвист, который в связи со своей деятельностью не способствовал бы выяснению этого комплексного вопроса, некоторые же, как Оскар Ашбот (Oszkár Asbóth) и Янош Мелих (János Melich) за всю свою жизнь не переставали заниматься им, все же охватывающей весь комплекс вопросов и подытоживающей результаты работы не было доселе опубликовано. Опубликованные со времени появления работы Миклошича источники (для древнего языка NySz, OklSz, BSzj, SchlSzj, SoprSzj, SermDom, Murm, SzikszF, Cal и т. д., а для народного языка MTsz, SzamSz, CsángóSz и т. д.) и не в последнюю очередь определение части словарного состава, созданной в связи с обновлением языка (NyUSz), вызвали необходимость пересмотреть весьма полезную в свое время, но и в то время не совсем удовлетворительную работу Миклошича. Эту задачу поставила себе целью настоящая работа, первый том которой представляет собой обработку относящейся сюда лексики в виде этимологического словаря. Работа над материалом началась еще примерно в 1929 году (карточки основного материала были составлены к 1930 году), но обработке с точки зрения истории венгерской лексики а также и славянских эквивалентов автор приступил лишь в сентябре месяце 1952 года. Работа была завершена (не считая незначительных поправок на корректурных гранках) 30 июня 1954 года.

Материал настоящего тома разделяется на три части: 1. слова, несомненно славянского происхождения, 2. слова сомнительного происхождения и 3. слова неславянского происхождения. Кроме того во всех трех частях отличаются слова общенародного языка от устарелых, и диалектных. Заглавные слова обиходного языка набраны курсивным, полужирным шрифтом (например ***asztal, abrosz, kulcs*** и т. п.), остальные же — простым (стоячим) полужирным (например **atracél, csetért, kacabajka** и т. п.). Устарелые слова отмечены знаком †.

Отдельные статьи в общем состоят из пяти разделов. В первом разделе дана краткая история данного венгерского слова. Каждая статья начинается с даты (года) источника, в котором впервые встречается данное венгерское слово. Затем следуют варианты данного слова, причем приводится по возможности дата источника, в котором впервые встречается данный вариант, а также и наименования всех обработанных источников. Во втором абзаце даны значения венгерского слова. Значит, первые два раздела содержат краткую историю данного венгерского слова. Относительно обработанных в этих разделах источников см. список сокращений. Впрочем автор старался полностью обработать древнейшие источники, из источников же XVI—XVIII столетий — те, которые для него были доступны. Из источников XIX столетия обработаны важнейшие словари вплоть до середины этого века. К сожалению, собранный для Большого Академи-

ческого Словаря венг. языка материал автор мог использовать лишь в некоторых сомнительных случаях. В отношении диалектного материала кроме основных источников (например MTsz, SzamSz, CsángóSz, OrmSz) полностью обработаны глоссарии в отдельных журналах, а монографии по диалектологии автору удалось обработать лишь фрагментарно. Отсутствует весь запас слов славянского происхождения, бытующих в языке венгров, живущих с 1918 года в Чехословакии и Югославии. В этой области собранный материал недостаточен.

В третьем разделе приведены славянские эквиваленты. На первом месте дана славянская форма, которая по мнению автора является источником венгерского слова. Следует перечисление отдельных славянских форм в следующем порядке: древне-церковнославянская, церковнославянская, болгарская, сербско-хорватская и т. д формы, затем формы идя по направлению от востока к западу, потом к северу и оттуда в западо-восточном направлении вплоть до великорусской формы. Этот порядок обусловливается необходимостью приведения древне-церковнославянской формы на первом месте, что, в свою очередь, влечет за собой путь, ведущий через болгарскую форму (ибо древне-церковнославянский язык вырос из одного из древне-болгарских диалектов) к балканским языкам. Кроме того принятый порядок обусловливается и тем, что преобладающее большинство славянских заимствований в венгерском языке перенято из южно-славянских языков, следовательно было бы нецелесообразно, подобно Бернекеру (Berneker), начать перечисление славянских слов с великорусской формы, ведь великорусский язык до новейших времен (необработанных в настоящем труде) не оказывал влияния на венгерский.

Относительно источников отдельных языков см. приведенные в списке сокращений произведения. Однако большая часть данных цитирована без указания на источник. Эти данные взяты из следующих источников: болгарские — Геров, сербо-хорватские — Вук и ИвБр (Vuk и IvBr), словенские — Plet, чешские — Jungm и Rank, польские — Linde, верхне-лужицкие — Pfuhl, нижне-лужицкие — Muka, украинские — Гринч и Жел (Hrinč и Žel) (немецкие переводы взяты из последнего), русские — Даль и Павл (немецкие переводы взяты из последнего). В меньшей мере обработан белорусский язык потому, что для автора не были доступными необходимые словари. Словарь Носовича, хотя и был на руках, все же не давал ответы на серьезные вопросы. Привести полабскую форму автор не всегда считал нужным. Цитируемые полабские слова взяты из труда: Lehr-Spławiński, Gramatyka połabska (Lwów 1929). После славянских слов упоминается праславянская форма (которая часто стоит на втором месте в абзаце), и дана краткая этимология слова. В большинстве случаев автор удовлетворяется упоминанием о том, что данное слово индо-европейского происхождения, ибо в его задачи не входит объяснение сл. этимологии. Поэтому-то обыкновенно он цитирует этимологические словари. К сожалению, еще нет законченных этимологических словарей на высоком уровне, а существующие таковые (MER, HKES и BSE) трактуют материал весьма лаконично и не дают литературы. Это обстоятельство сильно затрагивает соответствующие части настоящего труда, ибо этимология славянского слова серьезно влияет на объяснение происхождения соответствующего венгерского слова.

В четвертом разделе (абзаце) трактуется об отношении венгерского слова к славянскому слову. Здесь излагается мнение автора о происхождении данного слова в сопоставлении с противоречащими ему мнениями других исследователей. В этом же разделе старается автор объяснить, из какого именно славянского языка происходит данное венгерское слово. Хотя и в настоящем томе можно было уже привести ряд новых результатов, опровергающих принятые доселе взгляды, все же не подлежит сомнению, что в

этом отношении автор сможет оформить свои новые взгляды в окончательном виде лишь во втором томе после проведения исследований в областях фонетики, морфологии, семантики и не в последнюю очередь в области истории общества.

В пятом разделе (абзаце) дана литература о венгерском слове. Ввиду того, что здесь (как и во всем своем труде) автор не стремится к полноте, приведены лишь такие статьи, в которых встречаются существенные примечания о происхождении, пожалуй, об истории данного слова. Статьи, не имеющие таких результатов не учтены.

Строение статей слов сомнительного происхождения немного отличается от вышеизложенного типа. Ввиду того, что при большинстве относящихся сюда слов само славянское слово иноязычного происхождения, и за отсутствием специальных признаков славянского происхождения фонетические соображения не способствуют решению вопроса, заимствовано ли венгерское слово из третьего языка непосредственно или же при славянском посредничестве, автор стремится выяснить отношение данного славянского слова к оригинальному языку. Это тем более важно, как заимствования в славянских языках, можно сказать, отнюд не обработаны. Невзирая на германские элементы праславянского языка, все прочие (например, латинские, тюркские) весьма неопределены. Еще далее оказывается от решения вопрос о заимствованиях в отдельных славянских языках. Перед исследователем венгерского словарного состава встает три серьезных проблемы: немецкие (древне-верхненемецкие, средне-верхненемецкие, древненижненемецкие, средне-нижненемецкие и т. п.), итальянские и тюркские заимствования славянских языков. Особенно прискорбно то, что немецкие элементы в окружающих славянских языках необработаны, да и научная обработка тюркских элементов отсутствует. Со своей стороны автор старался заполнить этот пробел, выясняя фонетическими, хронологическими и культурно-историческими аргументами, происходит ли, например, данное слово скорее непосредственно из немецкого или тюркского, т. е. не исключена ли возможность славянского посредничества. В других случаях, разумеется, автор старался доказать вероятность славянского посредничества. К сожалению, в значительной степени затрудняло его работу отсутствие и с т о р и ч е с к о й л е к с и к о л о г и и в славянских языках. Большинство языков совсем не обладает историческим словарем, и существующие историчские словари тоже неполны. Так, или иначе, историческая лексикология в славистике является неоткрытой областью лингвистики ... В настоящей своей работе автор неоднократно высказывается относительно вопроса о происхождении, и даже об истории отдельных славянских слов. Разумеется, без соответствующих источников эти высказывания могут быть лишь не уверенными.

В третьей части говорится о тех словах (примерно 400), которые были отнесены кем-то к славянским заимствованиям, но — по мнению автора — ошибочно. Автор придерживается мнения, что в труде суммарного характера не могут отсутствовать и те слова, которые до сих пор ошибочно считались элементами славянского происхождения. А если их перечесть, то следует и объяснить их исключение из числа славянских элементов. Значительная часть слов, входящих в эту кате горию, происходит от Миклошича. Он, не владея венгерским языком, включил в свой перечень ряд искусственно созданных слов, взятых нередко из ненадежных источников. Кроме того, автор перечисляет и слова, приведенные целым рядом венгерских и невенгерских исследователей после Миклошича. Слова же, ошибочно объясненные исследователями до Миклошича, просто пропущены.

Помимо словарного состава венгерского и славянских языков автор довольно систематически учитывает и румынский язык. Если данное румынс-

кое слово, фонетически соответствующее венгерскому, заимствовано из славянского языка, то оно приведено в конце третьей главы, если же оно заимствовано из венгерского или сомнительного происхождения, то оно упоминается в конце четвертой главы. Впрочем источником румынских слов является словарь Титкина (Tiktin). В гораздо меньшем количестве цитируются албанские слова (в транскрипции К. Мейера, реже по нынешней орфографии), новогреческие и, пожалуй, немецкие диалектные слова. Ни в том ни в другом случае не предусматривается полноты. Подобным образом не всегда приводятся и финские слова. Это объясняется тем, что к необходимой специальной литературе (Mikkola Berührr, Kalima SlaavSan) автор имел доступ лишь после обработки больше чем половины материала, когда он был уже не в состоянии дополнить весь материал с этой точки зрения. Все-таки ему кажется, что при самых проблематических вопросах он не запустил их включить.

Хотя и вначале не было поставлено целью достижения полноты, автор стремился просмотреть с точки зрения вопроса о славянском происхождении данного слова все значительные источники (вследствие чего пришлось пропустить как неславянского происхождения несколько сотен слов, славянское происхождение которых предполагалось прежними исследователями). Несмотря на это, возможно, что число пропущенных слов немного выше необходимого, но автор надеется, что действительно серьезных недостатков в его работе нет. Разумеется, что в необработанном обширном материале (архивов и библиотек) таится немалое число слов славянского происхождения, которые могли бы обеспечить работой десятки поколений. Весьма прискорбно, что материал находящегося в стадии подготовки венг. Диалектологического атласа уже не мог быть включен в настоящую работу. Обработка собранного для атласа материала отложила бы закончение этого тома. Однако, диалектные варианты отдельных слов и лексико-географические результаты, полученные из Диалектологического атласа, будут учтены во втором томе.

STEFAN KNIEZSA

DIE SLAWISCHEN LEHNWÖRTER DER UNGARISCHEN SPRACHE (Bd. I.)

Zusammenfassung

Die bisher einzige fachgemässe Bearbeitung der slawischen Lehnwörter der ungarischen Sprache erschien im Jahre 1871 von Franz Miklosich, dem Altmeister der Slawistik (Die slavischen Elemente im Magyarischen. Denkschriften der Akademie der Wissenschaften in Wien. Phil.-hist. Classe, Bd. XIX. Wien, 1871). Obwohl es kaum einen ungarischen Linguisten gegeben hatte, der im Laufe seiner wissenschaftlichen Tätigkeit nicht irgendeinen Beitrag zur Frage geliefert hätte, einzelne, wie Oskar Asbóth und Johann Melich, sich sogar ein ganzes Leben hindurch mit dieser Frage beschäftigen, kam es bisher zu keiner zusammenfassenden Darstellung. Das seit dem Erscheinen von Miklosich's Arbeit veröffentlichte Quellenmaterial (bezüglich der älteren Sprache vgl. NySz,* OklSz, BSzj = Bistritzer Glossar, SchlSzj = Schlägler Glossar, SoprSzj = Soproner Glossar, SermDom, Murm, SzikszF, Cal usw.; für das mundartliche Material vgl. MTsz = Ungarisches Mundartwörterbuch, SzamSz = = Mundartwörterbuch des Gebietes Szamoshát, CsángóSz usw.) und nicht zuletzt auch die Erschliessung des Wortschatzes der ungarischen Spracherneuerung (NyUSz = Wörterbuch der ungarischen Spracherneuerung) machten eine Revision dieser auch seinerzeit nicht ganz zufriedenstellenden, doch ausserordentlich nützlichen Bearbeitung nötig. Im vorliegenden Werk wird die Lösung dieser Aufgabe versucht. Der erste Band enthält die etymologische Bearbeitung des diesbezüglichen Wortschatzes. Mit der Verzettelung des Materials fing ich im Jahre 1929 an, im Jahre 1930 war ich mit dem Stichwortkatalog des zu bearbeitenden Wortschatzes fertig, doch konnte ich mit der Bearbeitung der ungarischen Wortgeschichte und der slawischen Entsprechungen erst im September 1952 beginnen. Abgesehen von ganz unbedeutenden Korrekturen habe ich das Manuskript am 30. Juni 1954 abgeschlossen.

Der jetzt erschienene erste Band besteht aus drei Teilen: 1. Sichere slawische Lehnwörter; 2. unsichere slawische Lehnwörter; 3. nicht-slawische Wörter. Innerhalb dieser drei Teile werden die Wörter der Gemeinsprache von den veralteten, bzw. den mundartlichen Wörtern durch den Druck des Stichwortes unterschieden. Die Wörter der Gemeinsprache sind nämlich fett kursiv (vgl. ***asztal, ábrosz, kulcs*** usw.), die anderen fett antiqua (vgl. **atracél, csetert, kacabajka** usw.) gedruckt. Vor den veralteten Wörtern steht ein †.

Die einzelnen Wortartikel bestehen allgemein aus fünf Abschnitten. Der erste enthält die kurze Formgeschichte des ungarischen Wortes und beginnt mit der Zeitangabe des ersten Beleges. Dann folgen die Varianten, womöglichst mit der Zeitangabe des ersten Beleges und mit der Aufzählung der bearbeiteten Quellen. Der zweite Abschnitt führt die einzelnen Bedeutungen des ungarischen Wortes an. Die ersten zwei Abschnitte enthalten also die kurze Geschichte des ungarischen Wortes. Bezüglich der bearbeiteten Quellen vgl. das Verzeichnis der Abkürzungen. Übrigens war ich bestrebt, die ältesten Quellen vollständig, von den Quellen des XVI—XVIII. Jahrhunderts alle leicht erreichbaren zu bearbeiten. Aus dem XIX. Jahrhundert verzettelte ich die wichtigsten Wörter-

* Vgl. auch das Verzeichnis der Abkürzungen nach der Einleitung des ersten Bandes.

bücher bis zur Mitte des Jahrhunderts. Leider konnte ich das Zettelmaterial des Grossen Wörterbuchs der Ungarischen Akademie der Wissenschaften nur in einzelnen Fällen verwerten. Was das mundartliche Material anbelangt, habe ich ausser den grundlegenden Quellen (wie MTsz, SzamSz, CsángóSz, OrmSz = = Mundartwörterbuch des Gebietes Ormánység) die Wortsammlungen der Zeitschriften vollständig, die verschiedenen Mundartmonographien jedoch nur teilweise verzetteln können. Vollkommen fehlt der slawische Wortschatz des seit dem ersten Weltkrieg bzw. seit 1918 unter tschechoslowakischer und jugoslawischer Herrschaft lebenden Ungarntums. Diesbezüglich stehen uns keine ausreichenden Sammlungen zur Verfügung.

Der dritte Abschnitt bringt die slawischen Entsprechungen. Vorne steht jene slawische Form, die m. E. ins Ungarische entlehnt wurde. Dann folgen Belege aus den einzelnen slawischen Sparachen. Die Reihe beginnt mit dem Altkirchenslawischen und Kirchenslawischen, dann folgen das Bulgarische, das Serbo-Kroatische usw., von Osten nach Westen, dann nach Norden, und hier vom Westen nach dem Osten, bis zum Grossrussischen gehend. Diese Reihenfolge ergibt sich dadurch, dass das Altkirchenslawische unbedingt als erste slawische Sprache angeführt werden muss, dieser folgen naturgemäss das Bulgarische (da doch das Altkirchenslawische aus einem Dialekt des Altbulgarischen hervorging) und die balkanischen Sprachen. Anderseits stammt die Mehrheit der slawischen Lehnwörter der ungarischen Sprache aus dem Südslawischen, es wäre daher nicht zweckmässig gewesen, Berneker ähnlich, die Aufzählung der slawischen Sprachen mit dem Grossrussischen zu beginnen, aus dem bis in die neueste Zeit (diese ist von mir nicht mehr bearbeitet) keine Lehnwörter ins Ungarische drangen.

Bezüglich der Quellen der einzelnen slawischen Sprachen vgl. die im Verzeichnis der Abkürzungen aufgezählten Werke. Bei einem grossen Teil der Belege ist jedoch die Quelle nicht angegeben. Diese Belege stammen aus folgenden Werken: die bulgarischen aus Gerov, die serbisch-kroatischen aus Vuk und IvBr, die slowenischen aus Plet, die tschechischen aus Jungm und Rank, die polnischen aus Linde, die ober-sorbischen aus Pfuhl, die nieder-sorbischen aus Muka, die ukrainischen aus Hrinč und Žel (aus letzterem stammen die deutschen Deutungen), die russischen aus Dalj und Pawl (aus letzterem stammen die deutschen Deutungen). Das Weissrussische kann ich nur wenig belegen, da mir die entsprechenden Wörterbücher fehlen. Das Wörterbuch von Nosovič stand mir zwar zur Verfügung, liess mich jedoch bei wichtigen Fragen allgemein im Stich. Das Polabische führe ich auch nicht immer an, wenn ja, dann aus der »Gramatyka połabska« (Lwów 1929) von Lehr-Spławiński. Nach der Aufzählung der slawischen Belege kommt die urslawische Form (diese steht oft an der zweiten Stelle des Abschnittes), dann eine kurze Etymologie des Wortes. Meistens begnüge ich mich mit dem Hinweis, dass es sich um ein ursprüngliches indoeuropäisches Wort handelt, da in diesem Werk die Etymologie des slawischen Wortes nicht näher begründet werden muss. Allgemein führe ich auch die etymologischen Wörterbücher an. Leider gibt es noch kein etymologisches Wörterbuch, das bei wissenschaftlicher Zuverlässigkeit auch vollendet wäre; die vollendeten (MER, MKES, BSE) sind allzu wortkarg und führen keine weitere Fachliteratur an. Dieser Umstand ist auch für meine Arbeit von Belang, da die Etymologie des slawischen Wortes oft auch die Erklärung des betreffenden ungarischen Wortes beeinflussen kann.

Der vierte Abschnitt behandelt das Verhältnis des ungarischen Wortes zum slawischen. Hier begründe ich meine Meinung über die bisherige Forschung, sowie über die Entlehnung des Wortes. Hier spreche ich auch darüber, aus welcher slawischen Sprache das ungarische Wort stammen kann. Obwohl meine Arbeit im Vergleich mit der bisheringen Forschung auch diesbezüglich viele neue Ergebnisse aufweist, bin ich doch überzeugt, dass ich meine »endgültige« Meinung

erst im zweiten Bande, nach dem Abschluss der lautgeschichtlichen, morphologischen, semantischen und nicht zuletzt der sozialgeschichtlichen Forschungsergebnisse prägen werde.

Der fünfte Abschnitt führt die Fachliteratur des betreffenden ungarischen Wortes an. Diese Bibliographie der einzelnen Wörter erstrebt keine Vollständigkeit (wie das auch von der ganzen Arbeit nicht erstrebt wird), weist nur auf solche Stellen der Fachliteratur hin, wo eine beachtenswerte Bemerkung über den Ursprung, eventuell über die Geschichte des Wortes zu finden ist. Einfache Hinweise wurden nicht aufgenommen.

Bei den unsicheren slawischen Lehnwörtern weicht der Aufbau eines Wortartikels von dem der vorigen allgemein etwas ab. Da beim grössten Teil der hier behandelten Wörter das slawische Wort selbst auch fremden Ursprungs ist und in Ermangelung eines speziellen Merkmals der slawischen Vermittlung lautgeschichtlich nicht festgestellt werden kann, ob das ungarische Wort unmittelbar aus der fremden Sprache stammt, oder ob man slawische Vermittlung ansetzen muss, versuche ich auch das Verhältnis des slawischen Wortes zur betreffenden Sprache zu klären. Dies ist um so notwendiger, als die Lehnwörter der slawischen Sprachen sozusagen überhaupt nicht bearbeitet worden sind. Ausser den germanischen Elementen des Urslawischen ist alles übrige (z. B. die lateinischen, die türkischen Elemente des Urslawischen) mehr als zweifelhaft. Noch schlechter steht es um die Lehnwörter der e i n z e l n e n slawischen Sprachen. Die Erforschung des ungarischen Wortschatzes stösst hier an drei schwierige Fragen: an die Frage der deutschen (althochdeutschen, mittelhochdeutschen, altniederdeutschen, mittelniederdeutschen usw.), der italienischen und der türkischen Lehnwörter. Den ungarischen Forscher berührt es besonders schmerzlich, dass die deutschen Lehnwörter in den slawischen Nachbarsprachen nicht bearbeitet sind, doch fehlt ihm auch die wissenschaftliche Erforschung der türkischen Elemente empfindlich. Diesem Übel versuchte ich dadurch abzuhelfen, dass ich mit lautgeschichtlichen, chronologischen und kulturgeschichtlichen Beweisgründen die unmittelbare Entlehnung eines ungarischen Wortes aus dem Deutschen oder Türkischen unterstütze, wo also die Annahme einer slawischen Vermittlung überflüssig ist. In anderen Fällen versuchte ich natürlich, die Wahrscheinlichkeit einer slawischen Vermittlung zu beweisen. Diese Arbeit wurde jedoch durch das Fehlen der W o r t g e s c h i c h t e in den einzelnen slawischen Sprachen in grossem Masse erschwert. Die meisten slawischen Sprachen haben überhaupt kein sprachhistorisches Wörterbuch, und wenn eins vorhanden ist, so ist es auch unvollständig. Die Wortgeschichte ist vorläufig ein unentdecktes Gebiet der Slawistik... In der vorliegenden Arbeit musste ich oft Stellung nehmen nicht nur in der Frage nach dem Ursprung, sondern auch in der nach der Geschichte der einzelnen slawischen Wörter. Diese Stellungnahme kann in Ermangelung der entsprechenden Quellen natürlich nur unsicher sein.

Im dritten Teil behandle ich auch jene Wörter (ungefähr 400), die von irgendeinem Forscher aus dem Slawischen, m. E. nicht richtig erklärt wurden. Ich glaube, in einer solchen zusammenfassenden Bearbeitung, wie die meine, dürfen auch die Wörter nicht fehlen, die ich unter die slawischen Lehnwörter der ungarischen Sprache nicht einreihen kann. Und wenn sie schon aufgezählt werden, muss ihre Ausschaltung aus der Reihe der slawischen Lehnwörter unserer Sprache auch begründet werden. Ein beträchtlicher Teil dieser Kategorie geht auf Miklosich's Erklärungen zurück. Er war nämlich der ungarischen Sprache nicht kundig und nahm in seine Arbeit aus nicht immer zuverlässigen Quellen manches willkürlich geprägte Wort auf. Ausser ihm gibt es noch eine ganze Reihe ungarischer und nichtungarischer Forschern, die sich mit den slawischen Lehnwörtern der ungarischen Sprache beschäftigten. Die vor Miklosich entstandenen falschen Erklärungen werden jedoch hier nicht angeführt.

Ausser dem ungarischen und slawischen Wortschatz berücksichtigte ich ziemlich systematisch auch die rumänische Sprache. Wenn das einem ungarischen Wort ähnlich lautende rumänische Wort m. E. aus dem Slawischen stammt, so wird es am Ende des dritten, wenn aus dem Ungarischen, so am Ende des vierten Abschnittes des Wortartikels erwähnt. Die rumänischen Wörter stammen übrigens aus Tiktin's Wörterbuch. In geringerem Masse werden albanische Wörter (in K. Meyer's Transkription, seltener nach der heutigen Orthographie), neugriechische, eventuell deutsche Mundartwörter berücksichtigt. Vollständigkeit wurde in keinem Falle erstrebt. Ebenso führte ich die finnischen Wörter nicht immer an, da mir die entsprechende Fachliteratur (Mikkola Berühr, Kalima SlaavSan) nur sehr spät, bei der Bearbeitung der zweiten Hälfte dieser Arbeit zugängig wurde : eine Neubelegung der ganzen Arbeit von diesem Gesichtspunkt aus war mir daher nicht mehr möglich. Trotzdem glaube ich, dass sie bei der Behandlung der am meisten problematischen Fragen nicht fehlen.

Obwohl Vollständigkeit von Anfang an nicht erstrebt war, bemühte ich mich, jede bedeutende Quelle auf ihre slawischen Elemente hin zu prüfen. Mehrere Hundert machen die slawisch anmutenden Wörter aus, die ich letzten Endes als nicht-slawische Elemente aus meiner Arbeit doch ausschliessen musste. Trotzdem ist es leicht möglich, dass mir manches Wort entgangen ist, ernstere Mängel wird es diesbezüglich aber hoffentlich nicht geben. Zahlreiche Wörter slawischen Ursprungs birgt natürlich das hier nicht berücksichtigte, riesige archivalische und Buchmaterial, zu dessen Bearbeitung auch zehn Menschenleben ungenügend wären. Hingegen muss ich bedauern, dass ich das bereits gesammelte Material des in Arbeit sich befindenden Ungarischen Sprachatlasses nicht mehr verwenden konnte. Die Berücksichtigung dieses Materials hätte jedoch den Abschluss meiner Arbeit um wenigstens ein Jahr noch verzögert. Die Belege, wie auch die wortgeographischen Ergebnisse des Sprachatlasses werde ich im zweiten Band immerhin verwerten.

TARTALOMJEGYZÉK

Bevezetés 3

Rövidítések 25

I. Szláv eredetű szavak 55

II. Kétes eredetű szavak 583

III. Nem szláv eredetű szavak 790

Szómutatók: 979

Magyar 1005

Finnugor 1006

Török 1008

Szláv 1028

Germán 1030

Latin és neo-latin 1034

Görög 1035

Egyéb indoeurópai nyelvek 1035

Egyéb nyelvek 1036

Резюме 1040

Zusammenfassung 1040

Bibliotheca Academiae Scientiarum Hungaricae
MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

690329

81. 3